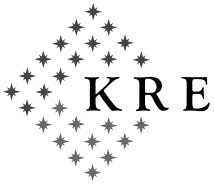
STUDIA CAROLIENSIA

studia_caroliensa_2017.indd 1 2017.06.16. 14:16:52

studia_caroliensa_2017.indd 2 2017.06.16. 14:16:53

FOLYAMATOS MEGÚJULÁS: REFORMÁCIÓ(K) TEGNAP ÉS MA

A Károli Gáspár Református Egyetem
2016-os évkönyve

Szerkesztette
Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Homicskó Árpád Olivér

Károli Gáspár Református Egyetem,
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2017

studia_caroliensa_2017.indd 3 2017.06.16. 14:16:53

Felelős kiadó: Balla Péter, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora

Szerkesztőbizottság:
Balla Péter, Bozsonyi Károly, Csanády Márton, Fabinyi Tibor, Homicskó Árpád Olivér,
Kendeffy Gábor, Sepsi Enikő, Szenczi Árpád, Törő Csaba, Zsengellér József

Anyanyelvi lektor:
Mile András

Olvasószerkesztő: Szathmári Éva

Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: +36-1-455-9060
Fax: +36-1-455-9062

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

A borítót Kára László tervezte.
A tördelés Madarász György munkája.
Nyomtatta: Robinco Kft.,
felelős vezető: Kecskeméthy Péter

TARTALOM

Rektori előszó 7

TEOLÓGIA, VALLÁSTUDOMÁNY, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Pap Ferenc: Hogyan lett ünneppé a reformáció? 11
Szetey Szabolcs: Az igehirdetés-történet jelentősége prédikációs gyakorlatunkra nézve 20
Török Péter – Kenessey Béla: Revízió vagy „reformáció"? Magyarországi reflexió az új vallási mozgalmakra és a velük foglalkozó tudományos kutatásra 30
Kun Mária: Ravasz László reformációval kapcsolatosan elmondott igehirdetései, tanításai, beszédei 53
Lányi Gábor János: Kálvin mint menekült 69
Hermann Róbert: Kossuth Lajos imája a kápolnai csatatéren 82
Móré Sándor: Jonathan Edwards – The Knowledge of the Human Heart 103

PROTESTÁNS GAZDASÁGETIKA

Cseresnyés Ferenc: A politika és a gazdaság etikájának módosulásai a globalizáció korában 119
Gyura Gábor: Mit adhat a reformáció a bankrendszer reformjához? Kálvin hitelezéssel kapcsolatos tanainak időszerűsége 137
Tóth András – Barczikay Tamás: Piac és moralitás. A személyes tőke szerepe az egyén és a közösségek dinamikus viszonyában, a morális piacgazdaság kialakulásában 153
Forgács Anna – Csillik Péter: Megerősíthető-e statisztikai adatokkal Max Weber hipotézise (100 évvel halála után) a protestánsok gazdasági teljesítményéről? 181

studia_caroliensa_2017.indd 5 2017.06.16. 14:16:53

PROTESTÁNS ETIKA ÉS SZERVEZETELMÉLET

Tomka János: John Cotton hivatásfelfogásának relevanciája a 21. század vezetői számára 209
Sarnyai Csaba Máté – Mitev Ariel Zoltán – Ivicz Mihály Zsolt: Luther tanainak hatása a vállalati társadalmi felelősségvállalásra 223
Cservák Csaba: Egyes alkotmányos szervek hivatalának szervezése és a protestáns etika 238

HIVATÁSETIKA

Szontagh Pál: A protestáns hivatásfelfogás megjelenése a pedagógiában 253
Homicskó Árpád Olivér: Hivatásetikai alapelvek érvényesülése az egyes foglalkozási területeken 266
Darák Péter: A bírói hivatástudatról – Input és output az igazságszolgáltatás folyamatában 285
Homolya Dániel: A protestáns hivatásfelfogás és az etikus gazdasági és vezetési elméletek 290
Miskolczi-Bodnár Péter: Az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó jogi és etikai normák kapcsolata 300
Noszkay Erzsébet: Az öröklés etikájának „titkai” 330

FOLYAMATOS MEGÚJULÁS

Bertha Zoltán: Az „igaz devotio” apostolai 347
Birher Nándor: A tudomány megtérése a fenntarthatóság érdekében . . . 361
Bőgel György: Az innovátor felelőssége 372
Udvary Sándor: A polgári eljárásjog reformja – reformáció vagy renováció? 392

A kötet szerzői 410

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT
2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI 413

studia_caroliensa_2017.indd 6 2017.06.16. 14:16:53

REKTORI ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasóink!

Örömmel és hálaadással nyújtjuk át Önöknek a Károli Gáspár Református Egyetem immár többéves hagyományra visszatekintő évkönyvének, a *Studia Caroliensiá*nak 2016-os kötetét, amely a reformáció 500 éves évfordulóját ünnepli. Az évkönyv korábbi kötetei is oktatóink egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma (tudomány és etika; hit és tudás; nyelv, kultúra, identitás stb.) köré csoportosított, tudományos igénnyel bíró publikációit tartalmazták. *Folyamatos megújulás: Reformáció(k) tegnap és ma* című jelen kötetünkben arra kértük munkatársainkat, hogy az általuk képviselt diszciplínák szemszögéből vizsgálják meg a reformáció fél évezreddel ezelőtti eseményeit és ezek máig tartó hatásait társadalmunkra, életünkre.

Felhívásunknak eleget téve olyan közlemények születtek, amelyek a reformációt újszerű szempontok szerint járják körül: nemcsak teológiai, vallástudományi szempontból, de művelődéstörténeti, gazdaságetika és hivatásetikai aspektusból is. Időszerűen választott témánk az egyetemünkön oktatott bölcsészettudomány, állam- és jogtudomány, hittudomány és a pedagógia perspektívájából is bemutatkozik a kötetben, amely a kifejezetten e célra íródott tanulmányok mellett a 2016 év végén megrendezett *A protestáns hivatásfelfogás és az etikus gazdasági és vezetési elméletek* című konferencia előadásaiból is válogat.

Református egyetem lévén hadd bocsássam útjára kiadványunkat a Szentírás alábbi részletének idézésével, amely témánk *megújulás* aspektusára utal: „Szeret az Úr, azért nincs még végünk, mert nem fogyott el irgalma: minden reggel megújul. Nagy a te hűséged!" (Jeremiás siralmai 3,22–23)

2017. május 2-án

Prof. Dr. Balla Péter
rektor

studia_caroliensa_2017.indd 7 2017.06.16. 14:16:53

TEOLÓGIA, VALLÁSTUDOMÁNY, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

studia_caroliensa_2017.indd 9 2017.06.16. 14:16:53

PAP FERENC

HOGYAN LETT ÜNNEPPÉ A REFORMÁCIÓ?

Néhány 19. századi ünneptörténeti mozzanat

Október 31-e „egyetlen kifejezetten egyháztörténeti jellegű ünnepünk."[1] A 2017. esztendő egészét világszerte és hazánkban is a reformáció ötszáz évvel ezelőtti pontszerű, jelképes „gyújtópontjára", 1517. október 31-re való emlékezésnek szenteljük, miközben október utolsó napja, illetve Magyarországon az egész október mint a reformáció hónapja a protestáns egyházak nagy családja számára ma már világszerte ünnep. Ebben az egyetlen napban látjuk kifejeződni mindazt, amik vagyunk és a történelem során lettünk, hiszen 1517. október 31. egyrészről és jelképesen betetőződés, másrészről pedig kiindulópont. Konfirmandusainknak azt tanítjuk, hogy ez a nap egyházi naptárunk, liturgikus esztendőnk egyetlen nem üdvtörténeti ünnepe. A reformáció napjának „ünneppé formálódása" javarészt a 19. században ment végbe.[2]

Tóth Ferenc (1768–1844), a magyar református liturgika atyja 1810-ben megjelent könyvében még arról számolt be, hogy Magyarországon nem ünneplik a reformációt évente, mint más országokban.[3]

A reformáció ünneplésének gyökerei több évszázadra nyúlnak vissza, a kerek évfordulók magukkal hozták az emlékezés igényét, de a gyakorlat csupán a 19. században kezdett lassanként egységessé válni. Természetesen német földön kezdődött a nap megülésének története, ahol szinte elevenen, emberközelben élt Luther Márton (1483–1546) öröksége, így ott erősebb volt az ünneplés igénye. Egyes német egyházi rendtartásokból tudjuk, hogy a német reformátor születése (november 10.) vagy halála napján (február 18.), esetlegesen június 25-én, az Ágostai Hitvallás 1530. évi átadásának évfordulóján emlékeztek meg a gyülekezetek a reformációról.[4] 1667-ben, II. János György szász választófejedelem ural-

[1] Zalatnay István: Október 23. mint egyházi ünnep, *Confessio*, XXXVI. évf., 2012/3, 48.

[2] Vö. Pap Ferenc: *Az egyházi év*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2016, 288–302.

[3] Tóth Ferenc: *Liturgika, mellyben, A' Helvétziai Vallástételt követö Ekklésiáknak Egyházi Tzeremóniáik, Rendtartásaik, és az Egyházi Szolgáknak azok körül való foglalaltofságaik, 's köteleſségeik adatnak elöl* [...], Győr, 1810, 68.

[4] „A Németek folyó évi junius 24-én ünneplik meg a reformatio ünnepét s e nappal kapcsolatban leplezik le amaz emlékszobrot, melyet a német nemzet Luther Mártonnak emelt. […]" Tárca, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, XI. évf., 1868/22, 713.

studia_caroliensa_2017.indd 11 2017.06.16. 14:16:53

kodása idejében rendelte el a fejedelemség egyháztanácsa, hogy a 95 tétel kiszögezésének, közhírré tételének 150. évfordulóját október 31-én kell megünnepelni.[5] A szokás egyre terjedt, az egyházújítás kétszázadik jubileumát egyre több helyen, a háromszázadikat pedig már Európa-szerte ünnepelték lutheránusok és reformátusok egyaránt október utolsó vagy november első napjaiban.

A göttingeni egyetem a reformáció háromszázadik évfordulóján, 1817 novemberének első napjaiban nagyszabású ünnepségsorozatot szervezett, amely keretében három magyart a teológiai doktorok sorába fogadott:[6] Báthori Gábor (1755–1842) dunamelléki református püspököt, Budai Ézsaiás (1766–1841) debreceni professzort, későbbi tiszántúli püspököt, valamint Szontágh Sámuelt, a tiszai evangélikus egyházkerület püspökét.[7] Kis János soproni prédikátort és evangélikus püspököt ugyanezekben a napokban a jénai egyetem részesítette ugyanebben a megtiszteltetésben.[8]

Az ünneptörténet jelentős állomásaként tarthatjuk számon a zürichi nagy reformációünnepet (1819), amelyet egy esztendőn keresztül ünnepeltek meg. Az ünnepi esztendő motívuma minden bizonnyal Zwingli zürichi szolgálatának kezdetével (1519. január 1.) hozható összefüggésbe. Mueller 1818-ban kiadott katechizmusa szerint Zürichben egy évszázadban egyszer, január 1-jén ünnepelték a reformációt; ez a nap egyúttal Zwingli születésnapja is.[9] Feltehetően ez az ünnepi év is hozzájárult a reformációra való emlékezés sűrítéséhez, később ál-

[5] Karl-Heinrich Bieritz: *Das Kirchenjahr, Feste, Gedenk- und Feiertage in Geschichte und Gegenwart*, München, Verlag C. H. Beck, 2005, 177.

[6] Glatz, Jakob: *Nachrichten über die Feyer des dritten Jubelfeſtes der Reformation in den ſämmtlichen kaiſerl*[ichen] *königl*[ichen] *Oeſterreichiſchen Staaten im Jahre 1817*, Wien, 1818, 324. Vö. Márton József: *Az Ausztriai Tsász. Kir. Birodalomban 1817-ben tartatott reformátzió harmadik százados öröminnepének előadása; némelly közönséges észrevételekkel együtt, mellyek a' protestánsoknak a' nevezett birodalomban lévő egyházi állapotjokat illetik, Németül kiadta Glatz Jákób* […], Bécs, 1818.

[7] „Eben als er ſeinem Eifer für religiöſe Angelegenheiten, ja ſeinem ganzen, verdienſtreichen Leben an dieſem Tage [*értsd:* 1817. november 2-án – *A szerző megjegyzése*] gleichſam die Krone aufſetzte, krönte die theologiſche Facultät zu Göttingen dieſen Eifer und dieſes würdige Leben mit der höchſten Ehre des theologiſchen Doctorates. Am 2. November wurde der feſtlich=jubelnde Greis zum Jubel=Doctor ernannt." Glatz: *Nachrichten*, 207.

[8] Uo., 234.

[9] Johann Heinrich Mueller: *Einige Catechiſationen über das Reformationsfest 1819, In Fragen und Antworten. Beſonders für die Landjugend des Cantons Zürich. Mit vier Feſtliedern* […], Zürich, 1818, III–IV, 1, 26. Később, a 19. század folyamán Johann Heinrich August Ebrard azt javasolta, hogy a reformátusok az 1523. január 29-én tartott zürichi disputa – mint a református reformáció kezdete – emlékére a reformációt január 29-én ünnepeljék. Baschera, Luca: *Die reformierte Liturgik August Ebrards (1818–1888), Entstehung, Gestalt und heutige Relevanz*, Zürich, Theologischer Verlag, 2013, 71.

studia_caroliensa_2017.indd 12 2017.06.16. 14:16:53

talánosan elterjedt, hogy a reformációt november első vasárnapján (*Reformationssonntag*) ünnepelték. Ez a gyakorlat Németországban is elterjedt.[10]

A reformáció háromszáz éves örömünnepét hazánkban is megtartották, az egyházkerületek maguk rendelték el gyülekezeteik számára a közös megemlékezést, miután I. Ferenc király 1817. augusztus 26-án engedélyezte a reformáció 300 éves évfordulójának megünneplését.[11] Jakob Glatz német nyelvű krónikája szerint a helvét hitvallású pesti magyar gyülekezet előtt Báthori Gábor 1817. november 30-án tartott „erőteljes és történelmi exkurziókkal igen átszőtt jubileumi prédikációt" a Zsolt 118,15–16 alapján,[12] a pesti német ajkú református gyülekezet lelkésze pedig egy héttel később mondott német nyelvű ünnepi egyházi beszédet.[13] Báthori Gábor *A Reformáció harmadik betelt századjának Innepén* című, kéziratban fennmaradt prédikációja kezdetén ekként fogalmazott:

> „Keresztyének, ez az a' nap, mellyet a' mi Megyénknek[14] minden Ekklésiái az emberi Nemzetnek nagy boldogságot hozott Reformatio emlekezetére, annak 3^{k} századjának végenn szentelnek; ez az a' nap, mellyen minden felöl mennek fel Isten eleibe a' buzgó, áhítatos éneklések, imádságok, hálaadások ditséret mondások, azért a' szeretetéért, jóságáért, kegyelméért Istennek, mellyet nyílván valóvá tett a' maga Ekklésiájának a' hoszszas szolgaság, keserves rabság alol lett tsudálatos megszabadításában."[15]

Fennmaradt az az imádság is, melyet a püspök erre az alkalomra írt és küldetett szét a kerület lelkészeinek.

A debreceni gyülekezet a „reformáció századonként előforduló ünnepén, annak emlékezetére" – a tiszántúli egyházkerület 1817. október 17-i rendelete ér-

[10] Vö. pl. Apróságok, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/4, 92.

[11] Baráth Béla Levente: 2017 jelentősebb egyháztörténeti évfordulói, *Képes Kálvin Kalendárium a 2017. évre*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2016, 31.

[12] Ráday Levéltár, C/8, 5. doboz: *A' Reformatio harmadik betelt századjának Innepén, Elmondatott a' Peſti oratoriumb*[an], *30. Nov. 1817.*

[13] „In dem Superintendental=Bezirke dießſeits der Donau hielt der Superintendent, Hr. Gabriel Bathory, vor der Ungariſchen Gemeinde H.C. in Peſth am 30. November eine kraftvolle, mit kirchenhiſtoriſchen Excurſionen wohl durchwebte Jubelpredigt". Glatz: *Nachrichten*, 231. Az akkori Magyarország területéről, főleg lutheránus gyülekezetek ünnepélyeiről és istentiszteleteiről további beszámolót találunk a fenti kötet mellékleteként. Glatz, Jakob: *Sammlung einiger Jubelpredigten, gehalten bey der Feyer des dritten Jubelfeſtes der Reformation in den kaiſerl*[ichen] *königl*[ichen] *Oeſterreichiſchen Staaten, Nebſt mehrern nachträglichen Berichten über die Feyer des Feſtes, einigen Momenten aus Doct. Martin Luthers Leben, und dem Verzeichniſſe der evangeliſchen Paſtorate und Prediger in den Deutſchen Erbländern und dem Königreiche Ungarn*, Wien, 1818, 244–265.

[14] Értsd: *egyházkerületünknek* – A szerző megjegyzése.

[15] Ráday Levéltár, C/8, 5. doboz: *A' Reformatio harmadik betelt századjának Innepén.*

studia_caroliensa_2017.indd 13 2017.06.16. 14:16:53

telmében[16] – 1817. december 7-én,[17] Advent második vasárnapján tartott ünnepi istentiszteletének rendtartása a részben ez alkalomra írt énekekkel együtt nyomtatásban megjelent és szintén fennmaradt.[18] A prédikátor ebből az alkalomból „ezen Innephez alkalmaztatott prédikációt" mondott, ugyanígy az igehirdetés előtti és utáni könyörgések is az ünnep tartalmához igazodtak. A szertartásrend érdekessége, hogy a szokott prédikációs istentisztelethez kapcsolódott keresztelés, valamint úrvacsorai szertartás is, így az a rendelkezésre álló források alapján valójában a templomszentelés liturgiájához hasonlít. Az „ispotálybeli templomban" is tartottak ünnepi istentiszteletet ugyanezzel a rendtartással.

I. Az istentisztelet 8 órakor harangozással kezdődik
II. Az elöljárók bevonulása alatt „a' Kántor Deákok Hármóniával" énekelnek
III. A kántor az egész néppel együtt invokációt énekel az új énekeskönyvből[19]
IV. A kántor éneke a néppel
V. Alkalomhoz illő prédikáció a katedrából, amelyet könyörgés vezet be és zár le
VI. A prédikátor leszállván a szószékről a „a' Kántor Deákok" elkezdik énekelni az LXI. zsoltár 3., 4. versét, majd az 5. és 6. versbe bekapcsolódik a kántor a néppel együtt
VII. Keresztelés
VIII. „A' Kántor Deákok" éneke
IX. „Következik a' Szent Vatsorához járúlandóknak bűneikről való közönséges Vallástétele"
X. „A' Kántor Deákok éneklik a' Hármónicus végénn lévő mesterségesebb Énekek közzűl a' 4-diket"
XI. „Kezdődik az Úri Szent Vatsora szereztetésének és tzéljának előadása"
XII. Az úrvacsora alatt felváltva énekel a kántor a néppel, valamint a kántor deákok harmóniával
XIII. A jegyek vétele, a hálaadó imádság és a bezáró áldás után a diákok a 37. dicséret 2. és 3. versét éneklik

[16] Vö. Faragó Bálint: *A mezőtúri református egyház története 1530–1917-ig*, Mezőtúr, 1927, 83.
[17] Az ugyanezen a napon tartott mezőtúri istentisztelet előkészületeit, leírását részletesen ismerteti: Faragó: *A mezőtúri református egyház története*, 83–87.
[18] *Rendi az Isteni Tiszteletnek, mellyet kiván tartani a' helvétziai vallástételt követő debreczeni keresztyéni gyülekezet, ezen folyó December 7-dik napjánn, a' reformátzió századonként előfordúló innepénn, annak emlékezetére: hogy 1516-dik és 1517-dik esztendőkbenn kezdődött viszsza állitódni a' keresztyén vallás az ő eredeti formájára a' szerént, a' mint az, a' helvétziai és augusztai vallástételekbenn előadódik; ezen alkalmatosságra készült némely új énekekkel*, Debrecen, 1817.
[19] Értsd: az 1806-ban kiadott énekeskönyvből – A szerző megjegyzése.

studia_caroliensa_2017.indd 14 2017.06.16. 14:16:53

XIV. A kántor a néppel együtt énekli a 179. dicséret 1. és 10. versét
XV. „A' Kántor Gyermekek kijövőre éneklik a' néppel" a 74. dicséret 4–8. verseit és szükség esetén a 157. dicséretet

Egy 1859. évi vallás- és oktatásügyi miniszteri egyházügyi rendelet 69. § (4) bekezdése szerint a szegény tanulók megsegítésére való gyűjtést – mint az egyházkerületi konvent hatáskörébe tartozót – azon a napon kell megszervezni, „melyen a reformátió ünnepe évenként megületik."[20] Úgy tűnik, hogy ez a karitatív cél hozzájárul a magyar református egyház reformációi ünneptartásának évenkénti megtartásához. Mórocza Dániel egy az egyetemes egyházi közpénztár (*domestica*) felállításával foglalkozó cikkében ekként írt 1860-ban az adományok beszedése kapcsán:

„A beszedés módját illetőleg: célszerünek tartanám a reformátió ünnepének félünnepkénti megtartását nálunk helv. hitvallóknál is, miként ágostai tesvéreinknél [*sic!*] szokásban van, évenként oct. 31-kén egyetemes határozat erejével gyakorlatba hozatni. Jó alkalom volna ez népünk előtt, nemcsak multunkról szólani, hanem jelen állásunkról is –, és a multból merített tanuság folytán felhevítni a hiveket anyaszentegyházunk jövőjének megóvására, megszilárdítására, ugy tüntetvén fel előttük a kérdéses egyh. pótlékot, mint államjogilag biztosított kormányzati önállóságunk anyagi szilárdítását, mint vallási szabadságunk csekély díját. – Ily kathedrai felvilágosítás után még azon napon, különben is a katonai esztendő utolsó napján, ki kellene az egyház szolgáit küldeni a beszedésre."[21]

A dunamelléki egyházkerület 1862. október 15-én és a soron következő napokon Pesten tartott közgyűlése – többek között – foglalkozott az egyházi közpénztár (*domestica*) felállításának kérdésével is, ekkor rendelték el az adott év kivételével a reformáció megünneplését.

„2) October hó utolsó vasárnapján évenként a reformatio emlékünnepe tartassék meg, s ez alkalommal buzdittassanak a hivek a domesticához adako-

[20] A vallás- és oktatásügyi miniszternek 1859. september 2-kán kelt rendelete, melylyel az 1859. september l-jén kelt legfelsőbb nyíltparancs LV. §-nak foganatosítása végett, a magyar-, horvát-, és tótországi, a szerbvajdasági s a temesi-bánsági és a katonai határőr vidéki mindkét hitvallású evangélikusok egyházi ügyének képviselése és igazgatása tárgyában következő ideiglenes határozatok tétetnek közhirré, *Protestans Egyházi s Iskolai Lap*, II. évf., 1859/39, 1019.

[21] Mórocza Dániel: Egyházi egyetemes közpénztár mikénti létrehozásáról, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, III. évf., 1860/47, 1529–1530.

studia_caroliensa_2017.indd 15 2017.06.16. 14:16:53

zásra a nyilvánosan kitett tányérokba. Minthogy azonban e határzat [*sic!*] idejében nem juthatna az egyházakhoz, azért ez évben kivételesen advent első vasárnapján ülendő a reformatio ünnepe. Ez egyszer, e szerint a reformatio emlékünnepe nem october, hanem november utolsó napján lesz és avval veendi kezdetét a közpénztár létesítése.

3) Ezentúl ide forditassék a hívektől fejenként egy krajcárjával fizetendő iskolai gyámpénz."[22]

Magyarországon is gyakorolták az október 31. áthelyezését a közelebb eső, illetve utána következő vasárnapra, amely november első vasárnapja. Ezzel kapcsolatban egy az iskolai szünetekkel foglalkozó írásban találunk adatokat.[23] „Reformációi ünnepélyekről" az 1890-es évektől kezd el tudósítani egyházi sajtónk.

Egy 1895-ben keletkezett írás beszámol a magyar református ünneptartási valóságról: falusi és városi környezetben igencsak eltér a reformációi megemlékezés módozata. A szerző hiányolja, hogy „nincs par excellence kálvinista ünnepünk, vagy legalább nincs oly, és nincs mindenütt olyan, a minő lehetne, a minőnek lennie kellene!" Nincs tehát olyan napunk, amely akár évenként a kálvinista ember felekezeti öntudatát ébresztené, ébren tartaná és hitét erősítené. A római katolikus egyháznak több ilyen van (pl. az Úrnapja – *Corpus Christi*), a március 15. hazafias ünnep, az augusztus 20. pedig nemzeti ünnep. Javasolja, hogy a konfirmáció ünnepét helyezzék át a reformáció napjára, így ezen a napon összeölelkezhetne a múlt és a jelen, egyúttal a konfirmandusok „felavatása" által a jövő is.[24]

A budapesti egyházközség presbitériuma 1898. március 31-én határozta el, hogy az úrvacsorás istentiszteletek „túlzsúfoltsága" miatt a Kálvin téri templomban az úrvacsoraosztás „eddigi alkalmait kettővel, nevezetesen a reformáció ünnepi és nagypénteki úrvacsora-osztással megszaporítja."[25]

Más hagyományokról is tudunk. Török Pál (1808–1883) dunamelléki püspök az egyházkerületi közgyűlés 1864. májusi tanácskozásán, Kálvin halálának háromszázadik évében megemlékezett arról, hogy a svájci reformátusok a reformációt a Pünkösd utáni vasárnap ünneplik, mivel – írja a tudósító – ott a reformációt a Pünkösd folytatásának, a második Pünkösdnek tekintik.

[22] A dunamelléki evangeliumi reformált egyházkerület közgyülése, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1862/43, 1372.

[23] „A nagypénteken kivül van ugyan még a reformáció ünnepe, mely azonban napjához közelebb eső vasárnapra szokott áttétetni és megtartatni; és igy az azután következő nap beálló Mindszentnapja vehető szünnapnak a községi iskolákban." Kiss Lajos: Igénytelen nézet Czipott Rezső ur cikkére, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, XV. évf., 1872/15, 467.

[24] Rácz István: Reformáció-ünnepünk és a konfirmáció, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, XXXVIII. évf., 1895/46, 724–726.

[25] Egyház, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, XL. évf., 1898/15, 238.

studia_caroliensa_2017.indd 16 2017.06.16. 14:16:53

„A gyülés második napján, május 22-én, a közgyülés személyzete isteni tiszteletre a templomba ment, hol a gyülekezet előtt zsinati beszédet tartott nt. Dobos János ceglédi lelkész s egyházkerületi főjegyző, Lukács evangyéliomának 14-ik része 51. és 22-ik versei fölött, elmélkedvén eme tételről: Mégis üres hely vagyon. Utánna Török Pál superintendens lépett a szószékbe, és hivatkozva a schweizi reformált egyházak példájára, hol a pünkösti utáni úrnapon szokás szerint évenkint a reformatio emlékünnepe szokott megtartatni, (mivel ott a reformatiót a pünkösti folytatásának, a második pünkösti tekintik) emlékbeszédet mondott a reformált egyház háromszáz év előtti ügyállásáról."[26]

A 19. századi homiletika tankönyvek közül Kun Bertalan erőteljesen német előzményekre támaszkodó, 1855-ben megjelent műve említi a reformáció emléknapját a felsorolt ünnepek között (*A reformatio emlék-beszéde*[27]).

A perikóparendet használó evangélikus egyház a Reformáció ünnepe (október 31.) klasszikus evangéliumaként a Máté szerinti boldogmondásokat (Mt 5,1kk.) vette át és hagyományozta, amely az egyébként nem protestáns, másnapi ünnepnap, a november 1-i Mindenszentek hagyományos evangéliuma.[28]

Jelen korunkban is rendkívül eltérő módon emlékezünk meg a reformációról városainkban és falvainkban. A napján (október 31.) tartott ünnepi, úrvacsorás, kórusénekléssel gazdagított nagyforma mellett egyszerűbb megemlékezésekre is sor kerül. Olyan hely is akad, ahol a következő vasárnap ünnepelnek, másutt evangélikus és más protestáns testvérközösségekkel együtt, akár közös úrvacsorával, *intercommunió*val. Vannak helyek, ahol hagyományosan kulturális rendezvények, előadások kapcsolódnak e naphoz és a gyülekezet istentiszteletéhez. Iskolát fenntartó gyülekezetekben pedig az iskolai ünnepély és a diákok részvételével tartott istentiszteleti közösség is jellemző. De sajnos az utóbbi években az a tendencia is megfigyelhető – még nagyobb, városi gyülekezetekben is –, hogy sem október 31-én (ha nem vasárnapra esik), sem máskor nem emlékeznek meg a reformáció ajándékairól és valóságáról, végképp nem úrvacsorai közös-

[26] A ref. egyház dunamelléki kerületének tavaszi közgyülése, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, VII. évf., 1864/23, 732.

[27] Kun Bertalan: *Egyházi szónoklattan, Használható minden hitfelekezetű különösen protestans lelkészek által*, Miskolc, 1855, 67–69.

[28] Vö. Magassy Sándor: *Óegyházi perikópák, II. kötet, Az Óegyházi Perikóparend alapján kijelölt igék feldolgozásainak kritikai elemzése és prédikációs vázlatok Luther teológiájának tükrében*, Budapest, 1997, 240. Az emléknap és a reformáció himnuszává lett Luther-ének, az *Erős vár a mi Istenünk* (RÉ 390 – *Ein feste Burg ist unser Gott*) magyar szöveggel korai énekeskönyveinkben már szerepel, de természetszerűleg nem kapcsolódott ehhez a naphoz, mivel nem volt ilyen ünnep. Az Eperjesi Graduál (1635) énekrendje szerint a magasztos Luther-korál Nagyböjt első vasárnapjának éneke volt.

studia_caroliensa_2017.indd 17 2017.06.16. 14:16:53

ségben. Az érdektelenség egyik meghatározó motívuma feltehetően a kényelmi szempont, ami a *semper reformanda* elv összefüggésében felettébb elszomorító.

Szénási Sándor javasolja, hogy reformációról ne az október 31-hez közelebb eső vasárnapon emlékezzenek meg a gyülekezetek. „…helyénvaló, ha október 31-én este templomi ünnepélyt tartunk, a gyermekgyülekezet szavalataival, énekmondásaival, a reformáció nagy alakjairól szóló előadással, hogy így az ökumenikus mozgalom – egyébként üdvös és hasznos – korában megőrizhessük saját színünket."[29]

Még helyesebb azonban, ha a kultúrműsor és az istentisztelet világosan kettéválik, és az iskolai és gyülekezeti keretben tartott kulturális megemlékezés mellett elsősorban gyülekezeti úrvacsorás istentisztelettel ünnepeljük a reformációt, mely mindenképpen pünkösdi jellegű istentisztelet, az egyház, Krisztus és a megváltás valóságára, valóságosságára emlékeztet, hiszen október 31. gondolatisága, teológiai tartalma a pünkösdkor megalakult keresztyén egyház folytonosságától elválaszthatatlan. Nem a rossz értelemben vett *protestálás*, hanem az evangélium igazsága melletti *protestálás*, azaz tanúságtétel ideje legyen ez a nap.

BIBLIOGRÁFIA

A dunamelléki evangeliumi reformált egyházkerület közgyülése, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1862/43, 1370–1374.

A ref. egyház dunamelléki kerületének tavaszi közgyülése, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, VII. évf., 1864/23, 731–735.

A vallás- és oktatásügyi miniszternek 1859. september 2-kán kelt rendelete, melylyel az 1859. september l-jén kelt legfelsőbb nyíltparancs LV. §-nak foganatosítása végett, a magyar-, horvát-, és tótországi, a szerbvajdasági s a temesi-bánsági és a katonai határőr vidéki mindkét hitvallású evangélikusok egyházi ügyének képviselése és igazgatása tárgyában következő ideiglenes határozatok tétetnek közhirré, *Protestans Egyházi s Iskolai Lap*, II. évf., 1859/39, 1009–1020.

Apróságok, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/4, 91–92.

Baráth Béla Levente: 2017 jelentősebb egyháztörténeti évfordulói, *Képes Kálvin Kalendárium a 2017. évre*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2016, 30–33.

Baschera, Luca: *Die reformierte Liturgik August Ebrards (1818–1888), Entstehung, Gestalt und heutige Relevanz*, Zürich, Theologischer Verlag, 2013.

Bieritz, Karl-Heinrich: *Das Kirchenjahr, Feste, Gedenk- und Feiertage in Geschichte und Gegenwart*, München, Verlag C. H. Beck, 2005.

Egyház, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, XL. évf., 1898/15, 237–238.

[29] Szénási Sándor: *Ünnepeink, A református egyházi év*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999, 81.

studia_caroliensa_2017.indd 18 2017.06.16. 14:16:53

Faragó Bálint: *A mezőtúri református egyház története 1530–1917-ig*, Mezőtúr, 1927.
Glatz, Jakob: *Nachrichten über die Feyer des dritten Jubelfeſtes der Reformation in den ſämmtlichen kaiſerl*[ichen] *königl*[ichen] *Oeſterreichiſchen Staaten im Jahre 1817*, Wien, 1818.
Glatz, Jakob: *Sammlung einiger Jubelpredigten, gehalten bey der Feyer des dritten Jubelfeſtes der Reformation in den kaiſerl*[ichen] *königl*[ichen] *Oeſterreichiſchen Staaten, Nebſt mehrern nachträglichen Berichten über die Feyer des Feſtes, einigen Momenten aus Doct. Martin Luthers Leben, und dem Verzeichniſſe der evangeliſchen Paſtorate und Prediger in den Deutſchen Erbländern und dem Königreiche Ungarn*, Wien, 1818.
Kiss Lajos: Igénytelen nézet Czipott Rezső ur cikkére, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, XV. évf., 1872/15, 467.
Kun Bertalan: *Egyházi szónoklattan, Használható minden hitfelekezetű különösen protestans lelkészek által*, Miskolc, 1855.
Magassy Sándor: *Óegyházi perikópák, II. kötet, Az Óegyházi Perikóparend alapján kijelölt igék feldolgozásainak kritikai elemzése és prédikációs vázlatok Luther teológiájának tükrében*, Budapest, 1997.
Márton József: *Az Ausztriai Tsász. Kir. Birodalomban 1817-ben tartatott reformátzió harmadik százados öröminnepének előadása; némelly közönséges észrevételekkel együtt, mellyek a' protestánsoknak a' nevezett birodalomban lévő egyházi állapotjokat illetik, Németül kiadta Glatz Jákób* […], Bécs, 1818.
Mórocza Dániel: Egyházi egyetemes közpénztár mikénti létrehozásáról, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, III. évf., 1860/47, 1525–1532.
Mueller, Johann Heinrich: *Einige Catechiſationen über das Reformationsfest 1819, In Fragen und Antworten. Beſonders für die Landjugend des Cantons Zürich. Mit vier Feſtliedern* […], Zürich, 1818.
Pap Ferenc: *Az egyházi év*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2016.
Rácz István: Reformáció-ünnepünk és a konfirmáció, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, XXXVIII. évf., 1895/46, 724–726.
Ráday Levéltár, C/8, 5. doboz: *A' Reformatio harmadik betelt századjának Innepén. Elmondatott a' Peſti oratoriumb*[an]. *30. Nov. 1817.*
Rendi az Isteni Tiszteletnek, mellyet kiván tartani a' helvétziai vallástételt követő debreczeni keresztyéni gyülekezet, ezen folyó December 7-dik napjánn, a' reformátzió századonként előfordúló innepénn, annak emlékezetére: hogy 1516-dik és 1517-dik esztendőkbenn kezdődött viszsza állitódni a' keresztyén vallás az ő eredeti formájára a' szerént, a' mint az, a' helvétziai és augusztai vallástételekbenn előadódik; ezen alkalmatosságra készült némely új énekekkel, Debrecen, 1817.
Szénási Sándor: *Ünnepeink, A református egyházi év*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999.
Tárca, *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, XI. évf., 1868/22, 713–714.
Tóth Ferenc: *Liturgika, mellyben, A' Helvétziai Vallástételt követö Ekklésiáknak Egyházi Tzeremóniáik, Rendtartásaik, és az Egyházi Szolgáknak azok körül való foglalaltoſságaik, 's köteleſségeik adatnak elöl* […], Győr, 1810.
Zalatnay István: Október 23. mint egyházi ünnep, *Confessio*, XXXVI. évf., 2012/3, 44–51.

studia_caroliensa_2017.indd 19 2017.06.16. 14:16:53

SZETEY SZABOLCS

AZ IGEHIRDETÉS-TÖRTÉNET JELENTŐSÉGE PRÉDIKÁCIÓS GYAKORLATUNKRA NÉZVE

Jelen korunkban az elmúlt évszázad második felének nehéz történelmi örökségét cipelve útkeresésben van a gyakorlati teológia egésze. A felhalmozott és összetett ismeretek miatt az igehirdetés tudománya is önálló szakterületek és kapcsolódó kutatások specialistáit követeli, igényli, de úgy, mint az emberi test esetében: a legkisebb testrész kezelésekor, orvoslásakor az egész szervezetre figyelemmel kell lenni. A homiletika szakterületeinek kutatási önállóságuk megtartása mellett a legszorosabb szimbiózisban kell létezniük. Ezzel együtt az igehirdetést a bibliai és rendszeres teológiai tudományoktól éppúgy nem lehet szétválasztani és elkülönülten kezelni, mint a liturgikától és a liturgiától, az egyházzenei gyakorlattól, amelyek párbeszédes keretet és közeget nyújtanak a felhangzó prédikációnak.

A homiletika- és prédikációtörténeti kutatásokat a teológia tárgykörén belül nélkülözhetetlennek tartom.[1] A. Grözinger 2008-ban megjelent homiletikai tankönyvében azt írta, hogy a kortárs homiletikába való bevezetés nem nélkülözheti a történeti dimenziót, mivel az abba való betekintés „érzékennyé tesz bennünket a jelenre nézve".[2] H. Gaudy László 1930-ban pedig ekként fogalmazott *A gyakorlati theologia vázlata* című figyelemreméltó írásában: „Jó gyakorlati theologus csak az lehet, aki e tudományokat úgy történeti fejlődésében, mint eredeti okmányaiban és részleges fázisaiban alaposan ismeri."[3]

A gyakorlati teológia tudományágán belül megállapíthatjuk, hogy (1) az elmúlt évtizedekben, illetve évszázadban egy-két kivételtől eltekintve a homiletikatörténet kutatása és megírása eléggé háttérbe szorult, és talán a legmostohábban kezelt területnek számít; (2) másrészről nem áll rendelkezésünkre a homiletikatörténeti kutatások problémáival, kérdéseivel foglalkozó részletes teológiai szak-

[1] Vö. Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784–1878 között*, KRE – L'Harmattan, 2016, 19–28.

[2] Grözinger, Albrecht: *Homiletik, Lehrbuch Praktische Theologie*, Band 2, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2008, 45.

[3] H. Gaudy László: *A gyakorlati theologia vázlata*, Budapest, 1930, 7.

studia_caroliensa_2017.indd 20 2017.06.16. 14:16:53

irodalom, eltekintve attól, amit szórványosan egy-egy összefoglaló vagy egy-egy részletkérdéssel foglalkozó publikációban találunk.[4]

A homiletikán belüli történeti kutatások nagy fokú hiányának számos oka, eredője van. Minden bizonnyal az átfogó homiletikatörténeti kutatás átfogó ismereteket (pl. társadalom-, művelődés-, kultúr-, irodalom-, szellem- és teológiatörténeti) követel a kutatótól, aminek nehéz megfelelni, de meg kell említeni, hogy a részkutatások is igen hiányosak, amelyekre támaszkodni lehetne. A megállapítás nem csupán a keresztyén igehirdetés és igehirdetés-elmélet egésze vonatkozásában igaz, hanem akkor is, ha csupán a protestantizmus és/vagy a magyar református gyakorlat és elmélet történetét kutatjuk.

Tóth Mihály, a 19. század legjelentősebb és méltatlanul elfeledett magyar református homiletikatörténésze így fogalmazott 1864-es átfogó homiletikatörténeti művében: „Annyit, hiszem, nem fog senki megtagadhatni, hogy ily eddigelé parlagon hevert történelmi téren, nem csak történet irónak, de egyszersmind történet nyomózónak is kell lenni, sőt, nekem, mint homilétának, szónoki és nyelvészetbirálati szempontokból is kellett eljárnom."[5]

A magyar református gyakorlati teológia (homiletika és liturgika) „atyja", Tóth Ferenc *Homilétiká*ja (1802, [2]1814) és életműve meghatározta a 19. századi és utána következő kutatást. *Homiletiká*ja a történeti kutatás ősének is számít hazánkban, majd e tekintetben őt követte Tóth Mihály homiletikai (1866, 1878) és különálló homiletikatörténeti művével (1864). Tóth Ferenc megállapítja, hogy mit kell tartalmaznia egy homiletikatörténeti műnek és azt is, hogy ez mennyiben fontos a kor igehirdetői számára.

> „A'Homilétika' Historiájában elő kell adni, hogy mind Matériájokra, mind Formájokra nézve, miném̃ek voltak, eleitől fogva a' Predikátziók, – mitsoda *Theóriák* voltak legközönségesebbek, mellyek szerént iródtak a' Predikátziók, – mitsoda változások estek azokban, – mi okozta azt a' változást, – mitsoda ízléssel íródtak ez, vagy amaz idő szakaszban a' Predikátziók, kik voltak a' legjobb Ekklésiai Tanítók, – mi az ő érdemek a' Katedrai ékesszólásra nézve, – és utoljára, mitsoda erejek volt minden időbeli Predikátzióknak az emberek' megjobbítására, és a' Vallásra nézve.

[4] A homiletikatörténeti kutatás problémáival részletesen foglalkoztam: Szetey Szabolcs: A homiletikatörténeti kutatások problémái, in Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan, Conferentia Rerum Divinarum 3*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2012, 151–167.

[5] Tóth Mihály: *Magyar protestans egyházszónoklat történelme, Kutfők után dolgozva a magyar prot. hitszónokok nyomtatott vagy kéziratban levő munkaiból, Mutatványokkal, s az egyházi beszédek birálataival, a Reformatiótól a mai időig* […], *Első kötet, A Reformatiótól a XVII-ik század végeig*, Debrecen, 1864, IV.

studia_caroliensa_2017.indd 21 2017.06.16. 14:16:53

Az illy Históriai esmérete a' Homilétikának *szükséges*. Mert ebből tsinálhatunk magunknak tudományos megfogást minden időbeli predikállás módjáról, – ez adja kezünkbe a' Predikátzió' készítésének azokat a' réguláit, mellyeket a' legjobb régi Predikátorok követtek; valamint azon Hibákat is e' fedezi-fel, mellyekben az Ekklésiai Tanítók estek, és a' mellyeket nékünk kerülnünk kell; – ebből tudhatjuk-meg, hogy az Isteni tisztelet, sőt az egész Keresztyén Vallás, ez vagy amaz idő szakaszban mitsoda állapotban volt; mivel a' Predikátzió eleitől fogva egy fő részét tette az Isteni tiszteletnek, és a' Keresztyén Vallást Predikátziókban adták elő a' Nép tanítói."[6]

Tóth Mihály homiletikájában is meghatározza kutatása célját és módszerét:

„Az egyházi beszéd elméletének vagy egyházszónoklatnak történelme azt adja elő, hogy minő változásokon ment keresztül, mint emelkedett vagy hanyatlott időről-időre a ker. szellem, és egyházi élet. A minő az ember, olyan a predikáczió, és megforditva, a minő az idő olyan a hitszónok is. Maguknak a legkitönőbb hitszónokoknak munkáin rajta van az idő, a kor szellemének nyoma, melytől semmi módon nem birnak szabadulni. (…)

A honnan az egyházszónoklat történelmének is oly részrehajlatlannak kell lenni, hogy minden hitszónokot a maga kora vagy az időszak szerint itéljen meg, a melyben az élt, a mi bizony nem könnyü feladat, mert az ily történelemnek szorosan tárgyi szempontnál (objectiv) kell maradni."[7]

Magyar református gyakorlati teológiai, közelebbről homiletikai és homiletikatörténeti irodalmunkat, gondolkozásunkat mind a mai napig alapvetően meghatározza Ravasz László 1915-ben megjelent *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)* című műve. Ez a mű a korabeli külföldi szakirodalom segítségével megírt részletes egyetemes és egyetemes protestáns igehirdetés-történet mellett arányaiban egy rövidebb magyar és magyar református igehirdetés-történetet is tartalmaz. Érdekes, hogy Ravasz László után a homiletikai tankönyvek közül több ezt az arányt megtartotta. Az előszóban megnevezi homiletikatörténeti munkáinak forrásait, majd ebből konzekvenciát is levon:

„A történeti részből csak néhány fejezet (kb. 8) nyugszik önálló és beható *forrás*tanulmányokon, a többi az idegen monographia-irodalom eredményei-

[6] Tóth Ferenc: *Homilétika* […], *A' lelki pásztori theológiának I-ső darabja*, Győr, 1814, 43.
[7] Tóth Mihály: *Egyházszónoklattan, Az egyházi beszéd rövid történelmével* […], Debrecen, 1878, 208–209.

studia_caroliensa_2017.indd 22 2017.06.16. 14:16:53

nek összefoglalása. Talán nem is volt szükséges az ilyen áttekintő tájékoztatóhoz a prédikáció-irodalom forrásszerű áttanulmányozása; ha ilyen igényeket támasztottam volna önmagammal szemben, ez a rész egymagára is lefoglalt volna egy évtizedet abból a rövid időből, amit ezerféle feladat és probléma így is annyira leköt, hogy a legnagyobb probléma mindig az marad: miként lehet egy percből két percet csinálni."[8]

Ravasz, amikor a magyar homiletikai műveket elemzi, a következő megállapítást teszi: „Az igehirdetés történetével a magyar protestáns homileták nem foglalkoztak."[9] Az állítás történeti homiletikai irodalmunk összefüggéseiben nem állja meg a helyét.

E ponton szükséges egy fogalom tisztázása: a *homiletikatörténet* és a *prédikációtörténet* tartalma közötti különbség és összefüggés pontos meghatározása. Az általános fogalomhasználatban – úgy tűnik – manapság előtérbe került a homiletikatörténet kifejezés, amit a közmegegyezés és az egyszerűség kedvéért meg is lehet érteni vagy el lehet fogadni, azonban a homiletikatörténet – mint olyan – értelemszerűen nem azonos a prédikációtörténettel vagy a keresztyén igehirdetés történetével, ahogyan a korábbi szakirodalom ezt részben-egészben meg is különböztette.

Jól tudjuk, hogy mást jelent a dogma- és dogmatikatörténet, a liturgiatörténet és a liturgikatörténet. Nem bevett fogalom a homíliatörténet,[10] habár Bilkei Pap István 1944-es homiletika jegyzetében „homília- és homiletika történet"[11] címszó alatt tárgyalja az igehirdetés elméletének és gyakorlatának a történetét. A homíliatörténet kifejezés problémákat vet fel, ugyanis szerkezetileg, felépítésében nem minden szószéki beszéd homília, hiszen a két „konkurens" műfaj (homília és a sermo), valamint hozzávéve az oratio[12] és ezek vegyes típusú megjelenési formái határozták meg a keresztyén és a magyar református igehirdetést. A szakirodalomban például a következő terminológiai megoldásokkal találkozunk: a prédikálás története, a keresztyén igehirdetés története, az egyházszónoklattan története, az egyházi szónoklat története, történeti vagy történelmi homiletika.[13]

Boross Géza definiálni próbálta a homiletika és prédikációtörténet közötti különbséget ekként: „A történelmi homiletika feladata a prédikáció történetének

[8] Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915, V–VI.
[9] Uo., 16.
[10] Kivételt képez: Szabó Géza: *A homilia története*, Budapest, 1974/1975.
[11] Bilkei Pap István: *Homiletika*, Budapest, 1944, 14–31.
[12] Bartók István: *„Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk", Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó, Universitas, 1998, 189.
[13] Vö. részletesebben: Szetey: A homiletikatörténeti kutatások problémái, 2012, 164–167.

studia_caroliensa_2017.indd 23 2017.06.16. 14:16:53

és nem a prédikációról szóló tan, tehát a homiletika történetének előadása. Amíg a homiletika-történet azt mutatja meg, hogyan és mi módon gondolkodtak magáról a prédikációról az előttünk járt nemzedékek, addig a történeti homiletika azt adja elő, hogya[n] és mi módon prédikáltak az előttünk élt igehirdetők."[14]

A *történelmi homiletika* és a *homiletikatörténet* kissé retorikus felhangú megkülönböztetése sem honosodott meg a szakirodalomban. Ma szinte közmegegyezésszerűen használjuk a *homiletikatörténet* szakkifejezést összefoglaló értelemben egyszerre az igehirdetés elméletének és gyakorlatának történeti kutatására, azonban a részletes elemzések rögvest rávilágítanak az egy-egy korszak homiletika- és konkrét prédikációtörténete között húzódó különbözőségekre, sajátosságokra. Egyrészről fontos és releváns a homiletikai szakirodalom történeti vizsgálata, a korszakok tankönyvei által megfogalmazott értékek, ajánlások, esetlegesen korfüggő vagy a korra jellemző sajátosságok leírása és bemutatása és mindennek ütköztetése a gyakorlat konkrét megnyilvánulásaival, a korszak prédikációival.

A könyvek és tankönyvek – amennyiben már ilyenekkel vagy ehhez hasonló írásokkal számolhatunk –, ezek reflexiói, útmutatásai, javaslatai és kihatásai, előzményei és szellemi kapcsolatai nagyon fontosak, segítenek tájékozódni egy-egy korszak teológiai gondolkodásának megértésében, azonban nyilvánvaló, hogy a prédikálás konkrét történetét vagy ennek részleteit prédikációtörténet nélkül nem lehet megírni. A prédikátorok soha nem követték és követik szolgai módon a tankönyveket, másrészről a prédikátorok esetlegesen korszakokon átnyúló életútja és szellemi háttere alapvetően meghatározta a konkrét prédikálási gyakorlatot, amit színesített a lelkész környezetével, közösségével való kapcsolata és az éppen aktuális helyzet is. Példaként megemlíthetjük, hogy például Medgyesi Pál nem minden esetben követi a saját maga által tankönyvszerűen megírt és bemutatott prédikációs struktúrát minden prédikációjában.

Az egyes életművek konkrét és egyértelmű besorolása és tipizálása igen nehéz, körülményes és „ingoványos" terület. Szükség van egy-egy konkrét korszak igehirdetői gyakorlatának csoportosítására, rendezésére, eközben néha nem teljesen egyértelmű kategóriák alapján egyes személyeket a „prédikálási kánon" szintjére emel a szakirodalom, másokat pedig kihagy abból. Különösen problémássá válik a kérdés kezelése a 18. századtól, majd a 19. században, amikor igen megszaporodik a prédikációk, prédikációs kötetek nyomtatásban való kiadása. Szász Károly püspök eléggé elítélően jegyzi meg e korról: „Prédikáció irodalmunk nagyon is gazdag, ez betegség, mint mikor valami satnya szülöttnek némely tagjai arány-

[14] Boross Géza: *Homiletika*, Budapest, 1988, 248.

studia_caroliensa_2017.indd 24 2017.06.16. 14:16:53

talanul kifejlődtek."[15] Ezek szakmai szempontból igen eltérő jelentőségűek, értékűek, azonban mindenképpen kordokumentumnak minősülnek. A szakirodalomban általában szóban forgó, valamiért kiemelt életművek mellett szükséges időről időre alaposan szemügyre venni és kutatni más hagyatékokat, életműveket, ezeket a tudományos gondolkodás figyelmébe ajánlani. Mindenesetre általánosságban igaz, hogy a homiletikatörténeti kutatásnak mindig nyitottságot kell mutatnia a saját maga rendszere és kánona felülvizsgálatára és újbóli értékelésére.

Természetesen magyar kontextusban minket sokkal jobban érdekel a saját múltunk, amely egyébként számos találkozási és kereszteződési pont által szorosabban vagy lazábban kapcsolódott és kapcsolódik az európai és az egyetemes keresztyén igehirdetés egykori és jelenkori történetéhez és irányzataihoz. Ezt a képet az utóbbi időben színesítette és gazdagította a nehezen elérhető korai prédikációs irodalom antológiaszerű kiadása, majd az elmúlt néhány évtizedben egyre szaporodó kritikai kiadások, illetve. fakszimilék megjelentetése. Ezek alaposabb feldolgozása és a kutatásba-oktatásba való beépítése különösen hangsúlyos feladatunk.

Szeretnék egy további problémát és hiányt is megemlíteni: a kéziratos hagyatékok, gyűjtemények vizsgálatára és az ezek alapján megfogalmazott következtetéseknek hangsúlyosabban kellene jelentkeznie a homiletikatörténetben és ezáltal az oktatásban is. Természetesen egy-egy hagyaték, életmű ilyetén vizsgálata igen nehéz és fáradságos munka, hiszen a levéltári vagy egyéb gyűjteményekben található prédikációk áttekintése sokszor az irategyüttes teljes rendezésével, felmérésével is jár. Ez a kutatási irány különösen saját, magyar örökségünk, homiletika- és prédikációtörténetünk vonatkozásában releváns és izgalmas.

Az elsődleges és másodlagos források megkülönböztetésének problémája és kérdése nagyon szépen jelentkezik Kovács Albert 1904-es *Homiletikája*ban.

> „Az ügy ily nagy fontosságának daczára is azt kell mondanunk, hogy ez a mező a theologiai ismeretek körében a legkevésbé műveltek közé tartozik még a külföldi irodalomban is. Kétségtelen, hogy ennek oka a feladat nehézségében is keresendő, mert a kérdésnek önálló áttanulmányozására és feldolgozására sokoldalú ismeret és egy egész emberi élet munkája volna szükséges; azonban a gyakorlati szükséget sokkal kevesebb munkával, másodforrásokból is ki lehetne elégíteni, ha ilyenek volnának. A homiletikai kézikönyvnek az a cikke, a mely az egyházi ékesszólás történetéről szól, nem tűzhet maga elé más fel-

[15] S. Szabó József: *Egyházi dolgozatok*, Miskolc, 1894, 3.

studia_caroliensa_2017.indd 25 2017.06.16. 14:16:54

adatot, mint hogy az önálló tanulmányozásra az első ujjmutatásokat megadja; de magát az ismeret anyagját még a legszerényebb igény számára sem nyújthatja elegendő mennyiségben, mert ez önálló tanulmány."[16]

Külön kutatási terület továbbá a fennmaradt kéziratok és ezek nyomtatásban megjelent változatainak vizsgálata. Sok esetben maga a kézirat hordozza a szerző vagy a kiadó kézírásos megjegyzéseit, változtatásait, de általában a nyomtatásban való kiadásból – természeténél fogva – kimarad számos olyan fontos adat, amely a konkrét prédikátori gyakorlat rekonstruálásához közöl közvetlen vagy közvetett adatokat. Ezek kutatása és beépítése a tudományba szintén elengedhetetlenül fontos, nem is beszélve arról, hogy a liturgikus környezetet, a fennmaradt énekrendeket és imádságokat is vizsgálnunk kellene, ami sok esetben meghaladja egy-egy kutató és tudományág konkrét határait és lehetőségeit.

Ma különösen fontos és sürgető az irodalom- és nyelvtörténeti kutatások gazdag eredményeinek teológiai tudományba való beépítése, az ezekkel és más társtudományokkal való együttműködés és párbeszéd, valamint a digitalizálás által kínált lehetőségek, a kutatási aspektusok bővülésének helyes, megfontolt beépítése e kutatási területbe is.

Fontos alapelv, hogy minden igehirdetést a maga korában, összefüggésében ítéljünk meg, értelmezzünk és az adott, tudott vagy sejtett nagyobb teológiai, társadalmi, szociológiai, szellemtörténeti, liturgiai stb. összefüggés figyelembevételével mutassunk be. Fontos lenne, hogy ez a szemlélet jelenjen meg a tudományos kutatásban és az oktatásban, hogy ne csak saját korunk késő 20. és 21. századi igehirdetését tartsuk felnőtt, igaz, öntudatos keresztyén igehirdetésnek, mivel félő, hogy mi pontosan ugyanolyan ítélet alá fogunk esni, mint amit mi gyakorlunk mások felett. A kortárs vasár- és ünnepnapi gyakorlat nem azt mutatja, hogy az igehirdetés aranykorát élnénk.

A homiletikatörténet cizellálni tanít, és talán eljuttat oda, hogy az igehirdetést nem kényszeres cselekvésnek, hanem örömnek és valódi Istennek szentelt szolgálatnak tartjuk. Szőnyi György nagyon szépen fogalmazta meg mindezt: „Az igehirdetés történetének vizsgálata hozzátartozik a homiletikai felkészüléshez. Az egyház történetének ez a legfontosabb ágazata, tanulságot, tapasztalatot, figyelmeztetést nyújt számunkra. (…) Az igehirdetés történetének egyes kiemelkedő alakjait munkáik közvetlen olvasásával, forrástanulmánnyal kezdjük, és mai teológiai ismereteink mértékeivel dolgozzuk fel."[17]

[16] Kovács Albert: *Homiletika vagy egyházi ékesszólástan*, Budapest, 1904, 54.
[17] Szőnyi György: *Felkészülés az igehirdetésre, Homiletika I–II*, Sárospatak, (1993), 32.

studia_caroliensa_2017.indd 26 2017.06.16. 14:16:54

Teológiatörténeti korszakolásunk a gyakorlati teológiatörténet korszakainak összehangolásával a mai napig várat magára, pedig egyik a másik nélkül aligha értelmezhető és képzelhető el. E gondolat természetesen együtt jár azzal a fájdalmas felismeréssel is, hogy ahogyan más teológiai tudományterületeken, úgy különösen a gyakorlati teológia területéről szinte teljes mértékben hiányzik egy alapos és átfogó, a mai kutatási eredményeket is figyelembevevő történelmi értékelés és bemutatás, pedig egyházunk történelme nélkül vagy az egyes teológiai tudományok története nélkül nem fogunk tudni sohasem olyan elemzéseket elvégezni és következtetéseket levonni, amelyek teljes mértékben megállnák helyüket.

Köztudomású, hogy minden pillanat a következő pillanatban már történelemmé válik, ennélfogva különösen felértékelődnek a sok-sok „pillanattal", azaz a sok száz évvel ezelőtt történtek. Hiszen minél inkább visszamegyünk az időben, annál inkább egyre kevesebb információnk van az adott korról. Ez azonban azt a veszélyt is magával hozza, hogy mi magunk alakíthatjuk történelmünket, és olyan következtetéseket vonhatunk le, vagy olyan sarkos megállapításokat tehetünk, amelyek csak nagyon kis részben vagy szinte egyáltalán nem állják meg helyüket. Esetlegesen még tudományos köntösbe is öltöztethetjük megállapításainkat, bizonyos általunk preferált műveket, szerzőket idézhetünk, egy-egy korszakos alakot is kiemelhetünk, de ez nem a teljes képet fogja számunkra megmutatni, pusztán csak lehetőség lesz arra, hogy a magunk beszűkült meglátásait alátámasszuk. Ez az eljárás azonban „tudományos színvaksághoz" fog vezetni, mert csak bizonyos aspektusokat és jelenségeket akarunk figyelembe venni.

A hazai kutatásban az egyház- és teológiatörténeti kutatásokat nem követték és követik megfelelő mennyiségben és mértékben a homiletika- és igehirdetéstörténeti vizsgálatok. Általában felületes összegzésekből dolgozunk, azokra hivatkozunk. Ezeket olykor és kizárólagosan csak a papírra vetéstől eltelt évtizedek láncolata „igazolja" abban a formában, ahogyan előttünk állnak, semmi más. A forráskutatások elmaradása fájó hiány.

Az elsődleges források vizsgálatakor azonban vigyáznunk is kell arra, hogy kellő mennyiségű anyag álljon rendelkezésünkre, lehetőleg minden területet lefedve, nehogy vizsgálódásunk és majdani konklúzióink is csak részigazságokat tartalmazzanak. A mikrovizsgálatok fontossága nem mehet a makrovizsgálatok rovására (és fordítva), az egyik alátámasztja a másikat. H. Gaudy László örökérvényű figyelmeztetése szerint:

> „Amennyire nagyfontosságú a lelkészi pályán a gyakorlati theologia alapos ismerete, éppen annyira nélkülözhetetlen a történeti tudományok minden egyes kérdése. Magában a gyakorlati theologia önálló művelésében egyenesen

studia_caroliensa_2017.indd 27 2017.06.16. 14:16:54

kardinális kérdéssé nőtte ki magát az a probléma, hogy rendszerében menynyire lehet és legyen történeti. Azok az összefoglaló nagy szakmunkák, amelyek történelmi megalapozással s minden elmult kor egyházi, gyakorlati munkásságának pontos regisztrálásával bírtak, kiváló teljesítményt nyújtottak. De nélkülözhetetlen a történelmi tudományok igénybevétele a gyakorlati theologia confessionális vonatkozásai miatt is, hiszen az ősök egyházi munkásságának ismerete nélkül egész munkálkodása sötétben való tapogatózáshoz hasonlítana. De mindezeken felül a történettudományokat azért is nagyra becsüli a gyakorlati theologia, mert azoknak kutatási eredménye éppen a mai időkben is olyan értékes felfedezésekkel gazdagította tudományunkat, amelyeknek ismerete nélkül útvesztőbe került volna egyházunk szempontjából sok fontos kérdés. Ez az összeköttetés és egymásrautaltság azután arra kötelezi a gyakorlati theologia munkásait, hogy a történelmi tudományok függetlenségét és eredményességét is szolgálják a maguk függetlenségének hangoztatásával és megőrzésével."[18]

Az igehirdetés-történet figyelmeztet és bátorít, hogy a mindenkori egyház és igehirdető egy legalább kétezer éve tartó folytonosság része, őt magát is a „bizonyságok fellegei" veszik körül és kísérik. A homiletika- és igehirdetéstörténet korszakai és példái stílusismeretre, önértékelésre, a prédikációírás mesterségében való elmélyedésre tanítják az igehirdetőt. A homiletikatörténet éppen ezért a református teológiai képzés egyik nagyon fontos diszciplínája, hiszen a művészeti képzések sem létezhetnek művészettörténeti, zenetörténeti alapozás, stílusismeret nélkül. Az alkotó a megelőző korszakok nyelvezetére és eszköztárára építve fogalmazza meg, alakítja és fejleszti ki saját önálló stílusát. A prédikálás esetében sincs ez másként. Az igehirdetés-történetnek a reformáció fél évezredes évfordulóján végre el kellene foglalnia az őt megillető, méltó helyét a jövő lelkésznemzedék nevelésében.

BIBLIOGRÁFIA

Bartók István: *„Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk", Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó, Universitas, 1998.
Bilkei Pap István: *Homiletika*, Budapest, 1944.
Boross Géza: *Homiletika*, Budapest, 1988.

[18] H. Gaudy: *A gyakorlati theologia vázlata*, 6–7.

studia_caroliensa_2017.indd 28 2017.06.16. 14:16:54

Grözinger, Albrecht: *Homiletik, Lehrbuch Praktische Theologie,* Band 2, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2008.
H. Gaudy László: *A gyakorlati theologia vázlata*, Budapest, 1930.
Kovács Albert: *Homiletika vagy egyházi ékesszólástan*, Budapest, 1904.
Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915.
S. Szabó József: *Egyházi dolgozatok*, Miskolc, 1894.
Szabó Géza: *A homilia története*, Budapest, 1974/1975.
Szetey Szabolcs: A homiletikatörténeti kutatások problémái, in Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan, Conferentia Rerum Divinarum 3*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2012, 151–167.
Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784–1878 között*, KRE – L'Harmattan, 2016.
Szőnyi György: *Felkészülés az igehirdetésre, Homiletika I–II*, Sárospatak, (1993).
Tóth Ferenc: *Homilétika* (…), *A' lelki pásztori theológiának I-ső darabja*, Győr, 1814.
Tóth Mihály: *Magyar protestans egyházszónoklat történelme, Kutfök után dolgozva a magyar prot. hitszónokok nyomtatott vagy kéziratban levő munkaiból, Mutatványokkal, s az egyházi beszédek birálataival, a Reformatiótól a mai időig* (…), *Első kötet, A Reformatiótól a XVII-ik század végeig*, Debrecen, 1864.
Tóth Mihály: *Egyházszónoklattan, Az egyházi beszéd rövid történelmével* (…), Debrecen, 1878.

studia_caroliensa_2017.indd 29 2017.06.16. 14:16:54

TÖRÖK PÉTER – KENESSEY BÉLA

REVÍZIÓ VAGY „REFORMÁCIÓ”? MAGYARORSZÁGI REFLEXIÓ AZ ÚJ VALLÁSI MOZGALMAKRA ÉS A VELÜK FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KUTATÁSRA

A szociológiai szakirodalom korábbi megállapítása szerint az új vallási mozgalmak kelet- közép európai működése és fogadtatása jelentős mértékben eltért a Nyugaton megtapasztaltaktól.[1] Azóta az új vallási mozgalmak is jelentős mértékben átalakultak, ezt az állapotot Barker szerkesztett könyvében[2] revízióval és változatossággal (*revisionism and diversification*) jellemzi. A könyv egyes fejezeteiben viszont – a változatosság ellenére – univerzálisnak tekinthető utalásokat találunk.

Tanulmányunk három olyan új, Magyarországon is működő vallási entitással,[3] a Hare Krishna mozgalommal, a Szcientológia Egyházzal és az Egyesítő Egyházzal foglalkozik, amelynek változásait az *És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete* című könyv is bemutatja, és amelyet a hegeli dialektika értelmében nevezhetnénk „tézisnek” is. Ezek lényegre törő, összefoglaló ismertetése után következik egy-egy reflexió maguktól az egyházaktól („antitézis”), majd a velük készített interjúra alapozva történik egy kísérlet a „szintézisre”. Ez a „szintézis” általános értékelést és „végső igazságszolgáltatást” nem adhat; ám az egyes speciális területek kérdéskörének összevetését

[1] Eileen Barker: But Who's Going to Win? National and Minority Religions in Post-Communist Society, in Borowik, I. – Babinski, G. (szerk.): *New Religious Phenomnean in Central and Eastern Europe*?, Kraków, Nomos, 1997, 25–62.; Török Péter: *És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete*, Budapest, SE Mentálhigiéné Intézete – Párbeszéd Alapítvány, 2007.

[2] Eileen Barker (szerk.): *Revisionism and Diversification in New Religious Movements*, ASHGATE, 2013.

[3] Különösen Magyarországon okoz sok problémát az egyház-szekta tipologizálás kérdéskörének ignorálása és az ebből fakadó pontatlanságok és problémák felszínre kerülése mind a köz-, mind pedig a különféle szaknyelvekben. Ezek orvoslására javasolja Török a „vallási entitás” bevezetését, amelyen „önálló, más vallási entitás részét nem képező egységeket ért (…) Nem kizáró ok azonban az (…) érdekszövetségből, vagy ökumenikus megfontolásokból vállalt csoportosulásokban való részvétel” (Török: *És (a)mikor destruktívak?*, 25).

studia_caroliensa_2017.indd 30 2017.06.16. 14:16:54

az olvasó is elvégezheti a bemutatott források, illetve a rájuk adott reflexiók[4] alapján. A „szintézis” társadalomtudományi megfontolásokra hívja majd fel a figyelmet, vagyis olyan szempontokra, amelyek további kutatások szükségességét alapozzák meg. Végső eredményként ugyanis nemcsak az látszik, hogy a korábbi nyugati és kelet-közép európai különbözőségekre továbbra is figyelnünk kell, hanem az is, hogy az új vallási mozgalmakkal foglalkozó kutatóknak egyfajta módszertani és fókuszbeli „reformációt” kell végrehajtaniuk.

A „tézisek” ismertetése előtt szükséges azonban néhány definíció – legalábbis említésszintű – tisztázása. Az „új vallási mozgalmak” elnevezés a kezdetektől fogva magán hordta a benne rejlő összes lehetséges problémát. Szociológiai szempontból nincs egy egységes állásfoglalás arra nézve, hogy tulajdonképpen mi is a vallás; a „mozgalom” kifejezés sokkal inkább a „politikai korrektség” jegyében született, hogy elkerüljék az „egyház-szekta” besorolás buktatóit; és végül, de egyáltalán nem utolsósorban, az „új”-ság definiálásában sem volt egységes állásfoglalás.[5] Barker például két – átfedésben lévő – időpontot is megad az „új”-ság kezdetére, egyrészt a jelenlegi forma második világháború utáni megjelenését, másrészt pedig az 1950-es éveket.[6] Annyiban azért meg tudtak egyezni a kutatók, hogy a tanulmányunkban is szereplő vallási entitások *mind* az „új vallási mozgalmak” néven ismert jelenség részei, és *kezdetben tényleg mutattak szociológiai értelemben vett mozgalmi jellemzőket.* Barker 2013-as könyvének egyik jelentős momentuma, hogy az „új”-ság meghatározásában a revíziók és változatosság vizsgálatához a korábbi definícióit félretéve egyetlen megfontolandó szempontot hangsúlyoz, nevezetesen azt, hogy ezekben a tagság túlnyomórészt elsőgenerációs, tehát frissen megtért.[7] E kritérium meglehetősen hasznosnak tűnik, de alkalmazási lehetőségét az idő dönti majd el. Annak vizsgálatához pedig, hogy a könyvben szereplő állítások mennyiben érvényesek a kelet-közép európai viszonyokra, nézzük tehát a „téziseket” és a rájuk adott reflexiókat!

[4] A reflexiók közül kettő (ISKCON és Egyesítő Egyház) lényegileg azt mondja, hogy a „tézisben” elmondottak alapvetően – a nyugati gyülekezeteikre nézve – igazak, de Magyarországon ilyen problémák nincsenek; a harmadik – a Szcientológiai Egyházra vonatkozó – reflexió pedig a „tézist” rágalomnak tartja, ám cáfolatként csak egy 2016-os belgiumi bírósági ítéletre utal, és inkább a másik oldalra, a hívő szemszögére hívja fel a figyelmet.

[5] Mindezek részletes tárgyalását l. Török fentebb hivatkozott könyvének első – Nomen est omen? – című fejezetében.

[6] Eileen Barker: *New Religious Movements. A Practical Introduction*, London, HMSO, 1995, 9, 145.

[7] Uo., 2.

studia_caroliensa_2017.indd 31 2017.06.16. 14:16:54

• Török Péter – Kenessey Béla •

„ISTEN VÁLTOZÓ ARCAI”: A HARE KRISNA MOZGALOM HINDUIZÁCIÓJA

Raguram Dasra hivatkozva Rochford[8] provokáló indítása szerint Az ISKCON (International Society for Krishna Consciousness – A Krisna-tudat Nemzetközi Szervezete) „legújabb hóbortja (…) a félistenek imádata. Utahtól Magyarországig, Zürichtől San Diegóig az ilyen templomok vezetői, úgy tűnik, hisznek abban, és másokkal is elhitetik, hogy ez így rendben van.” A kérdés az, hogy az így nyert extra bevételt az alapító Srila Prabhupāda – aki kijelentette, hogy „A Krisna-tudat mozgalma egyszerűen Krisna imádatát hirdeti, a félistenek kizárása mellett” – helyeselné-e?

Az 1980-as évek közepére az USA-ban és Nyugat-Európában működő ISKCON közösségek a taglétszám és az anyagi források gyors csökkenését tapasztalták. A vezetőség úgy reagált, hogy elkezdtek aktívan toborozni az indiai származású hinduk között a jelentős bevándorló csoportok által lakott helyeken. Ma az ilyen városokban (Atlanta, Chicago, Dallas, Houston, Los Angeles, New York) a gyülekezet tagságának 80%-át is elérheti a hinduk aránya. De az ISKCON templomai Angliában is lényegében indiai hindu templomokká váltak.

A jelentős számú hindu részvétele komoly változás a kezdetekhez képest. Az alapító kimondottan figyelmen kívül hagyta őket, mert nem akarta, hogy mozgalmát a hinduizmussal azonosítsák. Az indiai származású hinduk befogadása csak a 70-es évek közepén kezdődött, amikor az ISKCON az amerikai szektaellenes akciók célkeresztjébe került. Annak érdekében, hogy a „veszélyes szekta” vádat elutasíthassák, a mozgalom vezetői felkérték indiai származású híveiket, hogy igazolják az ISKCON-t mint legitim hindu szervezetet. Ettől fogva a vezetőség nyilvánosan elismerte, hogy az ISKCON a hindu hagyományok követője.

Az ISKCON nyugati és indiai származású híveinek összehasonlítása éles különbségeket mutat ki. Általánosabban, az ISKCON-hoz kapcsolódó indiai származású hinduk nem osztoznak a mozgalom Vaisnava-orientációjában, és kevésbé elkötelezettek az ISKCON és a hívek közössége iránt. Ezt bizonyítja az is, hogy egy 1995-96-os felmérés szerint a megkérdezett indiai származásúak negyede nem vallotta magát az ISKCON tagjának, noha rendszeresen ISKCON templomba járt. A vasárnapi összejöveteleken való részvétel egyszerűen keretet biztosít az indiaiaknak, hogy más indiaiakkal találkozhassanak egy Indiát idéző környezetben.

[8] E. Burke Rochford Jr.: The Changing Faces of God: The Hinduisation of the Hare Krishna Movement in Barker (szerk.): *Revisionism and Diversification in New Religious Movements*, 31–46. Ha másképp nem jelezzük, az itt közöltek E. Burke Rochford Jr. írásán alapulnak.

studia_caroliensa_2017.indd 32 2017.06.16. 14:16:54

Észak-Amerikában tehát két nagyon különböző közösség működik párhuzamosan az ISKCON-templomokban, egyrészt főleg nyugati származású megtérők, akik elkötelezettek Prabhupāda vallási tanai mellett, másrészt indiai származásúak, akik az ISKCON közösséget a vallási és etnikai hovatartozás megélése helyszínének tekintik.

Az indiai származású hinduk növekvő hatása akaratlanul is változásokat okozott a mozgalom hagyományos vallási kultúrájában. Indián kívül a hinduizmus egy etnikai kisebbség vallása, az ISKCON templomokat azonban eredetileg egyedül Krisna és az ő inkarnációi tiszteletére építették. A legtöbb indiai bevándorló viszont nem tekinti Krisnát a legfőbb istennek. Így az ISKCON templomok közösségei folyamatosan nyomás alatt állnak annak érdekében, hogy vallási és kulturális értelemben indiai származású hindu tagságukhoz idomuljanak. Ahogy csökken a nyugati származású hívek aránya, és növekszik az indiaiaké, úgy csökken a tanítás jelentősége. A prédikáció helyét átveszi az istenségek imádása, és olyan tevékenységek (például esküvők, autók megáldása), amelyek fontosak az indiai hívek számára.

Ha az ISKCON továbbhalad ezen az úton, úgy tűnik, arra van ítélve, hogy a hinduizmus egy nyugati irányzata legyen, amely templomokat, vezetőket és vallási szakembereket biztosít a jelentős számú indiai hindu bevándorlóknak és családjaiknak. Nem valószínű, hogy ebben a formában az ISKCON képes lenne nem-indiai hívek új generációját megnyerni Prabhupāda Krisna-tudatú tanainak. Ugyanakkor, miközben az ISKCON hinduizálódik, figyelemre méltó, hogy egyes indiaiak meg „ISKCONizálódnak”. Az Egyesült Királyságban ez a trend jelentős: például az államilag finanszírozott hindu általános iskoláknak az ISKCON a „hivatalos hitbeli partnere”, és a vallási tantervük Prabhupāda tanításaira épül.

A MAGYAR KRISNA-TUDATÚAK REFLEXIÓJA[9]

Amit Rochford mint hinduizációt leír – de a Krisna-tudat[10] szempontjából nyugodtan nevezhetnénk heterodoxiának is –, nincs jelen a magyar közösségben. Rochford is csak tanulmánya bevezetőjében utal rá, mint Magyarországra is jellemző dologra, egy olyan hívőt idézve, aki nagy valószínűséggel soha nem járt Magyarországon, ellenben minden bizonnyal az egyik, az ISKCON-ból kivált, azzal szembeforduló, magát az alapító igazi követőjének kikiáltó, és az ISKCON-

[9] A reflexiót Banyár Magdolna, a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola rektora készítette el.

[10] A hinduizmus legnagyobb ágának, a vaisnavizmusnak egyik felekezete, amely monoteista, és Krisnát tekinti az Istenség Legfelsőbb személyiségének.

studia_caroliensa_2017.indd 33 2017.06.16. 14:16:54

ban maradt közösségeket minden lehetséges témában támadó csoport (ritvik) tagja. Vagyis itt egy forrás kritikátlan használatával van dolgunk.

Ahhoz hogy ezt az elhajlást, azaz a félistenimádat megjelenését az ISKCON-templomokban megértsük, ismernünk kell egyrészt, hogy mit jelent a félistenimádat, másrészt pedig a történeti kontextust, amiben megjelent.

A *gaudíja-vaisnavizmus* – vagyis a Krisna-tudat – monoteista vallás, egyetlen istent imád: Krisnát.[11] Ő a forrása minden létezőnek mind az anyagi, mind a transzcendentális világban. Ő a forrása a félisteneknek is, akik azért felelősek, hogy az anyagi világban minden rendben történjen. A Krisna-hívők célja, hogy odaadóan szeressék és szolgálják Krisnát, ezáltal megszabadulva az anyagi vágyaktól és kötöttségektől visszatérjenek Hozzá a transzcendentális világba. Ezért ők kizárólag Krisnát imádják. A félisteneket a hinduk azért szokták imádni, hogy anyagi sikereket érjenek el, de egy Krisna-hívő nem nagyon akar anyagi sikert saját magának, mert az idekötözi az anyagi világhoz. Ha mégis, azt is Krisnától kéri, nem a félistenektől, hiszen a félistenek is csak Krisna engedélyével adhatnak bármit. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda ezért meg is tiltotta követőinek a félistenimádatot.

Ami a történeti kontextust illeti: amikor Bhaktivedanta Swami Prabhupāda 1977-ben eltávozott, a Krisna-tudatú mozgalom nagyon nehéz helyzetbe került. Addig az alapító egy személyben a kezében tartott szinte minden szálat, és bár még életében létrehozta és képezte a mozgalom irányító testületét (*Governing Body Commission*, GBC), e testület alapító tagjai közül többen nem voltak elég érettek a feladatra, és tetteik következtében a mozgalom jó néhány évre káoszba fulladt. Az a modell, hogy minden Krisna-hívő szerzetesként a templomban él, és Prabhupāda könyveinek adományokért való osztásából tartják fenn az imádatot és magukat, összeomlott. Ráadásul a legtöbb hívő meg akart házasodni, így sokan kiköltöztek a templomokból és civil foglalkozást kerestek maguknak, otthonukban gyakorolva tovább a Krisna-tudat elmélyítését. A templom fenntartása pedig a kisszámú maradó hívőre hárult, és nagyon nehezen ment.

Sokféle próbálkozás történt a gazdasági stabilitás megtalálására, kevés sikerrel. Végül az segített, hogy az Amerikába bevándorló indiaiak – akik általában nagyon ragaszkodnak a saját kultúrájukhoz – felfedezték az ISKCON-templomokat, mint amelyek otthoni hangulatot árasztanak, és ahol egymással is találkozhatnak. Vagyis az ISKCON-templomok azon része, amelynek közelében jelentős indiai kongregáció élt, fokozatosan átalakult az indiaiak társadalmi és kulturális életének színterévé. Ezért cserébe az indiaiak bőkezű adományt

[11] A Krisna-tudat alapvető elveihez l. Ísvara Krisna Dásza (szerk.): *Kérdések és válaszok a Krisna-tudatról*, Somogyvámos, The Bhaktivedanta, Book Trust, 2002.

studia_caroliensa_2017.indd 34 2017.06.16. 14:16:54

adtak, amellyel a Krisna-hívők fenn tudták tartani a templomokat. Ennek azonban nagy ára volt. Az indiaiak ugyanis nagyrészt nem voltak és nem is váltak a Krisna-tudat tiszta tanai iránt elkötelezetté. Amikor pedig egy templom vezetőségében is túlsúlyba kerültek, a saját anyagias, félistenimádó irányukba vitték el azt. Ennek következményeként a régi, hithű Krisna-hívők elhagyták és messziről elkerülik az ilyen templomot.

Ez a folyamat mára nagyrészt lecsengett: a félistenimádat felé erősen elhajló templomok már nem tartoznak az ISKCON-hoz. A legtöbb érintett ISKCON-templom azonban tudatosította a problémát, és az indiai kongregáció sokkal tudatosabb képzése és kezelése segítségével elkerüli ezt az elhajlást.

Annak, hogy ez a jelenség nem található meg Magyarországon, három oka van. (1) Nincs jelentős nagyságú indiai közösség Magyarországon. (2) Az ISKCON a ’70-es, ’80-as években nálunk csak illegalitásban tudott működni, kevés hívővel. A legális közösségszervezés csupán a ’80-as évek végén tudott elkezdődni, vagyis húsz évvel később, mint Nyugaton, akkor, amikor a nemzetközi ISKCON már elkezdett újra talpra állni és kilábalni a káoszból. Így a magyar közösség számos hibát és nehézséget „megtakarított magának”. Ilyen nehézség volt például a nyugati országokban – amelyet a magyar közösség lényegében elkerült – a nőkkel való súlyosan diszkriminatív bánásmód;[12] az ún. zóna-*ácsárja* rendszer,[13] valamint a lemondottak és a családosok közötti ellentét. (3) Sivaráma Swami személyében egy olyan vezetője volt és van a mai napig a magyar közösségnek, aki amellett, hogy rendkívül elkötelezett, nagy tudású és tiszta személyiség, átélte mindazt a nehézséget, amelyen a mozgalom Nyugaton átment, levonta ebből a megfelelő következtetéseket, és nagyon tudatosan nem ad teret olyan ügyeknek Magyarországon, amelyekből később probléma lehet. Vagyis ahogy az alapító óvatosan bánt az indiaiakkal,[14] Sivaráma Swami is így tesz. És bár a magyar Krisna-hívő közösség szeretettel látja őket, és nagyon szívélyes kapcsolatban van az indiai nagykövetséggel is, nem akar függeni az indiaiak adományaitól és támogatásától.

[12] Vö. Banyár Magdolna: A nők helyzete a gaudíja-vaisnava hagyományban és az ISKCON társadalmában, *TATTVA*, XVII. évf., 2. sz., 2014, 67–78.

[13] Zónákra osztották a Földet, amelyek mindegyikének élén egy ún. zóna-*ácsárja* állt, aki ugyanolyan autoritással rendelkezett, mint életében Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, és ugyanúgy imádták is a hívők.

[14] Nem engedte be például az indiaiakat a templomaiba közösségként, csupán látogatókként és gyakorló Krisna-hívőkként.

studia_caroliensa_2017.indd 35 2017.06.16. 14:16:54

A (2) pontban jelzett problémák közül – hely hiányában – itt csak a vezető pozícióra szert tevő lemondott *szannjászi*k és a családos hívők között[15] kialakult feszültséget elemzem, mert ez jól rávilágít a probléma gyökerére.

Az ISKCON tagjai között a kezdetektől a 70-es évek elejéig alig voltak házasok, a 90-es évek elejére azonban az ISKCON a házasok mozgalmává vált. A 80-as évek elejéig a – döntően lemondott *szannjászi*kból álló – vezetés jelentős ellenőrzést gyakorolt a családosok élete felett is, ami azok gazdasági függőségén alapult. Az addig az ISKCON gazdasági alapjait biztosító könyvosztás azonban 1976 után drasztikusan hanyatlani kezdett, ami egyéb változásokat is előidézett. Mivel nem volt elég forrás a közösségi életforma fenntartására, a templomokban való együttélést felváltotta a nukleáris család, aminek következtében a szülők nagy része kénytelen volt a közösségen kívüli munkaerőpiacon elhelyezkedni, a korábban *gurukulá*ba, azaz bentlakásos egyházi iskolába járó gyerekek visszakerültek a szüleik felügyelete alá, a családok növekvő számban az ISKCON-tól független, templomközeli „enklávékban" laktak. A 80-as évek végére az ISKCON gyökeresen átalakult: a szektariánus szervezetet és életformát felváltotta a gyülekezeti életmód, és a családos élet vált a Krisna-tudat középpontjává.

Valójában azonban nem a házassá válás okozta a legnagyobb változást a Krisna-hívők életmódjában és vallásgyakorlatában, hanem a gyermekek megjelenése, hiszen az egyedülállók és gyerektelen házaspárok életmódja nagyon hasonló maradt. A gyermekes hívők viszont sokkal kevesebbet látogatták a templomi szertartásokat és programokat. Kevesebb szolgálatot végeztek a templomok részére, de ugyanolyan elkötelezettek maradtak a Krisna-tudat terjesztése iránt.

E folyamat fontos kísérőjelensége volt, hogy gyermekes tagok sokkal hajlamosabbak voltak kétségbe vonni a GBC és a *guru*k autoritását, mint a gyermektelenek. Berger[16] nyomán arra a veszélyére is felfigyeltek, hogy ha egy vallást a hívők nagy része elszigetelt, nukleáris családokban gyakorolja, akkor az egyének hajlamosak saját hitet és vallásgyakorlatot kifejleszteni. Ezt elkerülendő a 90-es évek közepétől a bombayi Chowpattyban elkezdtek egy olyan, a családosokra irányuló közösségszervezési módszert, amely az ő igényeiket középpontba állítva nyújt nekik támogatást. E modellt ma már sikeresen alkalmazzák nemcsak Indiában, hanem például a volt Szovjetunió területén, Angliában és Magyarországon is.

[15] A családosok *szannjászik* általi lenézése és „elesettként" való kezelése miatt.

[16] Vö. Berger Peter Berger: *The Sacred Canopy : Elements of a sociological theory of religion*, Doubleday, New York, 1969.

studia_caroliensa_2017.indd 36 2017.06.16. 14:16:54

A SZCIENTOLÓGIAI EGYHÁZ[17]

A Szcientológiai Egyház esetében már az alapító, L. Ron Hubbard életrajza is revíziók sorozata, hiszen Hubbard jó pár állítása önmagáról utóbb hamisnak bizonyult, és ki kellett hagyni a későbbi életrajzokból. Hasonlóképpen változékony maga a szcientológia is. Az eredetileg lényegében szekuláris önsegítő terápia, a dianetika az 50-es évek elején kezdett átformálódni a már egyértelműen vallási jellegű Szcientológiai Egyházzá. Nem kerülték el a szcientológiát a szakadások sem; az évek során létrejött a „Free Zone", amely – állítása szerint – Hubbard igaz tanítását nyújtja, a létező szervezet elnyomó hierarchiája nélkül. A továbbiakban a fönti jelenségeket tekintjük át kissé részletesebben.

Hubbard (1911–86) korai életrajzai egy szinte emberfeletti alakot, felfedezőt, háborús hőst és atomtudóst állítanak elénk. Az alaposabb vizsgálatok és nyilvánvaló ellentmondások hatására a későbbi beszámolók már visszafogottabbak. Mégis, Hubbard életrajzát nem annyira pontos történetírásnak, inkább „hagiografikus mitológiának" kell tekintenünk, afféle gondosan kidolgozott, érdekfeszítő mesének, amilyen sok más vallási vezetőről is fennmaradt. Ugyanakkor egy olyan narratíva, amely az idők során lényeges revízión ment keresztül. Az egyház ma már nem hangsúlyozza sem Hubbard tudományos érdemeit és eredményeit, sem háborús hőstetteit és kitüntetéseit .[18]

Ugyanez a revíziós hajlam fedezhető fel a dianetikának a szcientológia nevű vallássá formálódásában is. A dianetikának eredeti formájában semmi köze nem volt bármiféle valláshoz; tudományos és gyakorlatias eszközként vált ismeretessé, amely segít az emberi elme és a lelki-mentális rendellenességek megértésében, és a személyiségünkben rejlő lehetőségek optimalizálásában. A vallásos jelleg előtérbe kerülése számos ok miatt és fokozatosan történt.

- Az első tényező tisztán praktikus és anyagi. A kezdeti sikerek ellenére Hubbard mozgalmát már 1951 áprilisára belső szakadások és pénzügyi csőd fenyegették.
- Nagyjából ekkortájt vezette be Hubbard rendszerébe a korábbi életek (azaz a lélekvándorlás) gondolatát.
- Az orvostársadalom növekvő gyanakvással figyelte a dianetikusok tevékenységét. Az 50-es évek első felében az USA-ban több helyen letartóztatták Hubbard követőit sarlatánság miatt, lefoglalták dianetikus „gyógyszereiket" (Dianezen) és elkobozták „műszereiket" (E-meter).

[17] Ha másképp nem jelezzük, az itt közöltek Hugh B. Urban: The Church of Scientology, in Barker (szerk.): *Revisionism and Diversification in New Religious Movements* című írásán alapulnak.

[18] lronhubbard.org 2012

studia_caroliensa_2017.indd 37 2017.06.16. 14:16:54

E kihívásokra Hubbard egy vallásos fordulattal válaszolt. Egyre inkább párhuzamba állította a szcientológia tanait a hinduizmussal és buddhizmussal, egyszer még azt is kijelentette, hogy ő maga a jövendő Buddha, Metteya vagy Maitreya. Merész állításokat tett a szcientológia lelki áldásairól, természetfeletti hatalomról, telepátiáról, a spirituális én „exteriorizálásáról" a testen kívülre. Hubbard új vallását némi ellenállás fogadta. A dianetika sok korábbi támogatóját megdöbbentette az új, spirituális irány, ám súlyosabb problémát jelentett, hogy az USA adóhatósága (IRS) vizsgálni kezdte Hubbard pénzügyeit, és a „vallásos, nonprofit" besorolásra támasztott igényét.

A Szcientológiai Egyház és az IRS közti háború 26 éven át tartott, eközben a vallásos jelleg egyre nagyobb hangsúlyt nyert. Nancy Many írja memoárjában, hogy a tagok többsége számára a szcientológia még a 70-es évek elején is egy szekuláris terápiát jelentett. Amikor bekapcsolódott a mozgalomba, azt mondták neki, hogy a „vallási aspektus" kizárólag jogi célokat szolgál, és az egyház vasárnapi istentiszteleteit alig valaki, vagy senki sem látogatja.

Dacára a jelentős erőfeszítéseknek, hogy a „vallási aspektust" minél szembetűnőbbé tegyék, az IRS elleni háború csak 1993-ban zárult le. Egy bonyolult tárgyalássorozat eredményeként – amelynek sok részlete ma sem ismert – a Szcientológiai Egyház az USA-ban adómentes vallási entitásként lett bejegyezve.

A szakadások természetszerűen jelentkeztek. A dianetika eredeti technikája meglehetősen egyszerű volt, bárki gyakorolhatta, aki elolvasta a könyvet. Ennek logikus következménye volt az olyan önálló dianetikai klubok elburjánzása az USA-ban és az Egyesült Királyságban, mint a „Bristol-i Dianetikai Csoport" vagy a „Connecticut-völgyi Dianetikai Egyesület". 1960 után azonban Hubbard egyre határozottabb lépéseket tett az esetleges szakadárok kigyomlálására és a csoportos kilépések megakadályozására. Bevezettek egy „biztonsági ellenőrzésnek" nevezett komplex kihallgatás-sorozatot, hogy felismerjék és kiszűrjék az efféle alakokat a szervezetből. A vallatás során E-metert használtak, és olyan kérdéseket tettek fel, mint „Érzel bűntudatot valami miatt? Van olyan titkod, amit félsz, hogy felfedek?", avagy „Gondolod, hogy a kommunizmusnak egyes dolgokban igaza van? Volt valaha homoszexuális élményed?"

Ekkortájt vezette be Hubbard a „kilövési engedély" néven elhíresült szabályt is, amely által az egyházat akár kívülről, akár belülről fenyegető veszélyekkel kívánt megküzdeni. Hubbard saját szavai szerint a „kilőhető vadnak" bármelyik szcientológus büntetlenül anyagi kárt vagy fizikai sérülést okozhat, bármilyen módon. Becsaphatja, beperelheti, hazudhat neki, tönkreteheti. Noha a „kilövési engedély" szabályt 1969-ben hivatalosan törölték, a legtöbb kritikus és exszcientológus szerint a törlés csak névleges.

studia_caroliensa_2017.indd 38 2017.06.16. 14:16:54

Az egyik első vezető szcientológus, aki elhagyta az egyházat, és igen kritikus hangon írt róla, William S. Burroughs. A következő három évtizedben hasonló és még keményebb beszámolók kerültek nyilvánosságra, s mindez 2009-ben több fő tisztségviselő elpártolásával érte el csúcspontját. Marty Rathbun és Mike Rinder hosszú interjúsorozatban támadták az egyház akkori vezetőségét, élén David Miscavige-dzsel. Az egyház válaszul a leghatározottabban lépett fel jó hírneve megvédése, az egykori tagok hiteltelenítése érdekében, és jó néhány erős hangú vitairatot tett közzé . A Szcientológiai Egyház Hubbard tanításaira vonatkozó monopóliumát leginkább a „Free Zone"-nak nevezett laza csoport veszélyezteti.

Az internet megjelenése az 1990-es években nemcsak a volt tagok, például Rinder és Rathbun igencsak elítélő beszámolóinak elterjedését segítette. Az egyház lényegében elvesztette a kontrollt legbizalmasabb anyagai fölött is, amelyek ma széles körben elérhetőek a kibertérben. A szcientológia virtuális nyilvánosság ellen vívott harcának élcsapata az 1982-ben létrehozott Religious Technology Center (RTC). Saját weblapjuk szerint ők „a végső egyházi főhatóság L. Ron Hubbard »vallásos technológiáinak« szabályos és tiszta alkalmazása fölött".[19] Az egyik legérdekesebb történet az Operating Thetan (OT) anyagok Stephen Fishman volt szcientológus büntetőpere során való nyilvánosságra kerülése volt. Mint rendesen, az RTC eskü alatt vallotta szerzői jogait a fenti írásokra, köztük az OT VIII-ra is, de később ez utóbbira vonatkozóan módosította az állítását, hogy mint hamisítványt, elérje annak kizárását a peranyagból. Erőfeszítéseik ellenére 1994 októberében az iratok megjelentek egy internetes hírcsatornán, amely három évvel korábban jött létre, hogy helyet adjon a szcientológiával szembeni kritikus hangoknak. 1995 januárjában az RTC ügyvédje megpróbálta a hírcsatornát eltávolíttatni az internetről, majd szerzői jogok megsértéséért beperelte Dennis Erlich egykor magas rangú szcientológust. Egy San Jose-i bíróság döntése értelmében hatalmas mennyiségű dokumentumot koboztak el Erlich lakásán. Győzelmük azonban nem volt tartós: mióta 2005 decemberében Hollandia Legfelsőbb Bírósága a szcientológusok utolsó fellebbezését is elutasította, a Fishman Nyilatkozat és az összes OT anyagok, közte a VIII is, szabadon elérhetők.

A legnagyobb küzdelmet egyházuk internetes imázsának javításáért és átkeretezéséért a Wikipedia ellen vívják a szcientológusok. 2009 májusában a Wikipedia döntőbírósága 10:0 arányban szavazott arra, hogy kizárják a Szcientológiai Egyház vagy ahhoz kapcsolódó bármely entitás által birtokolt IP címről érkező felhasználókat. Ez a példátlan lépés azért történt, mert rájöttek, hogy az

[19] Scientology.org 2009

studia_caroliensa_2017.indd 39 2017.06.16. 14:16:54

egyház ismételten és megtévesztő módon szerkeszti át a velük kapcsolatos cikkek százait, ezáltal rombolva a Wikipedia mint semleges forrás hírnevét . Minden erőfeszítésük dacára úgy tűnik, a szcientológia háborúja az internet ellen vesztésre áll – de talán már eleve is reménytelen ügy volt.

A SZCIENTOLÓGIA EGYHÁZ REFLEXIÓJA[20]

Elemzésemet nem Hugh B. Urban írásának reflexiójával kezdem, mivel az jobban hasonlít az összes rosszindulatú, lejárató kampány összeollózott összefoglalójára, mint egy korrekt, mind a két fél véleményét figyelembe vevő és meghallgató vizsgálatokon alapuló tanulmányra. Mint a világ legtöbb vallását, a szcientológiát is sokszor próbálták megállítani, mégis a világ leggyorsabban terjeszkedő vallása maradt napjainkban is. Jelenleg 175 országban 11 000 szervezetünk, csoportunk működik, követőink számát több millióra becsülik világszerte. A 65 éves történelmünk során az egyház vallásos jellegét megkérdőjelező támadások esetében rendszeresen be tudtuk bizonyítani a vád alaptalanságát. A legfrissebb és egyben az egyik legnagyobb bírósági győzelmet 2016 áprilisában arattuk Belgiumban. A Brüsszeli Bűnügyi Bíróság egy 18 éve tartó zaklatásnak vetett véget, amikor kimondta, hogy a belga állam által ellenünk megfogalmazott vádak teljesen alaptalanok, és az ügyészség egész tevékenysége elfogadhatatlan volt a tisztességes tárgyaláshoz való jog szempontjából.

Ez a győzelem mérföldkő az 1950-ben kiadott *Dianetika, a szellemi egészség modern tudománya* című könyvvel kezdődött történelmünkben. A könyv megjelenése lavinát indított el az Egyesült Államokban. Rengeteg dianetika csoport jött létre Amerika-szerte, amelyek a kezdeti idők után valóban folyamatos átalakulásokon mentek keresztül. Ez igaz a későbbi egyházra is, hiszen a folyamatos növekedés és a környezeti változások ezt elkerülhetetlenné teszik. A történelmet figyelembe véve ebben semmi különleges sincsen, hiszen ez mindegyik egyházra jellemző.

Az szintén megfigyelhető, hogy az egyházak szerkezeti és működési változásai mellett, a vallásos tartalmak sem állandóak. A szcientológia esetében L. Ron Hubbard újabb és újabb kutatási eredményei, amelyek módosították az éppen aktuális tartalmat, egy élő, lüktető szervezetbe és aktív hívek közé kerültek bele. Azonban ez a változás a kutatások lezárásával megszűnt. Azóta egy több mint 20 éves revíziós akció keretében az egyház nemzetközi vezetősége megszabadította a szcientológia anyagait azoktól a megmásításoktól, amelyek még Hubbard

[20] A reflexiót Gaál Zsuzsa, a Szcientológia Egyház tagja írta le.

studia_caroliensa_2017.indd 40 2017.06.16. 14:16:54

idejéből, különböző szerkesztők, gépírók vagy lelkes hívek tollából származtak. A helyreállított, végleges technológia 2013 novembere óta áll a rendelkezésünkre.

Tartalmát tekintve a szcientológia technológia szintekre van osztva, amelyeken folyamatosan haladhatnak a hívők lépésről lépésre a szellemi szabadság felé. A haladás közben egyre jobban megismerik és megértik önmagukat, a körülöttük lévő világot, a fizikai és a szellemi univerzum működését és összefüggéseit. Ezen tudásnak a részei, mint más tudományokban, egymásra épülnek. Ha felborítjuk a tanulmányozási sorrendet, akkor a magasabb szintű tudás érthetetlennek, hihetetlennek és zűrzavarosnak fog tűnni, aminek következtében a hívő elveszítheti érdeklődését, és akár a vallást is elhagyhatja, ellene fordulhat. Mennyire szeretné a fizikát egy kisgyerek, ha a relativitáselmélettel kezdenénk az oktatását? Érthetetlen lenne számára, és az egész fizikát megutálná.

Ilyen egyszerű az oka annak, hogy a szcientológia magasabb szintjeit miért kezeljük bizalmas anyagokként. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy az út nyitva áll. Ha valakit érdekel, hogy mi a szcientológia és hogyan működik, akkor elindulhat az úton. Mindaddig mehet rajta, amíg úgy érzi, a szcientológia segíti az életét, és bármikor úgy dönthet, hogy abbahagyja. Mindezek tükrében és tudva, hogy a szcientológia felsőbb szintű tudásanyaga nem tartalmaz semmilyen közérdekű adatot (például, hogy mire költik az adókat), valójában erkölcsileg elfogadhatatlan, hogy valaki nyilvánosságra akarja azokat hozni. Az egyház eddigi története alatt rendszeresen bebizonyosodott, hogy akik így tettek, valójában csak le akarták járatni a szcientológiát annak köntösébe bújtatva, hogy „az embereket akarják megvédeni”, vagy mert „mindenkinek joga van ezt tudni”. Ezek az anyagok egy nagyon személyes, bensőséges vallási élményhez kapcsolódnak, így azoknak, akik nem akarnak a szcientológiával foglalkozni, teljességgel indifferensek.

A vallásos tevékenységünk rövid leírása után a társadalmi felelősségvállalásunkat szeretném bemutatni. A társadalom legsúlyosabb problémáit megcélzó programjaink a maguk nemében a világ legnagyobb nem állami finanszírozású programjai, amelyek felvilágosító füzetei és oktató anyagai 17 nyelven állnak az érdeklődők rendelkezésére.

- Az „Igazság a drogokról” program keretében önkénteseinknek köszönhetően több mint 50 millió drogfelvilágosító füzetet osztottunk szét.
- Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához kapcsolódó felvilágosító anyagainkkal több mint 100 millió gyermeket és felnőttet értünk már el világszinten.
- A világméretű erkölcsi válság visszafordításához „Az Út a boldogsághoz” kiadványunkat használjuk, és mindenhol az erkölcsi szint javulását és a bűnözés visszaesését tapasztaljuk. Kolumbiában például a rendőrséggel

studia_caroliensa_2017.indd 41 2017.06.16. 14:16:54

együttműködve osztottuk a füzeteket, és a bogotai televízió sugározta „Az út a boldogsághoz" szabályait bemutató társadalmi célú hirdetéseinket. Az akciót Cartagénában is megismételtük. A három évig tartó program hatására 27%-kal csökkent a bűnözés Cartagenában, és Kolumbia legbiztonságosabb városává vált.

- Önkéntes Lelkészeinkkel rendszeresen ott vagyunk a világ minden nagyobb katasztrófájánál segíteni. Ott voltunk a „szeptember 11"-i merénylet után New York-ban, s ott voltunk a 2013-as budapesti és a 2014-es szerbiai árvíznél is, a haiti földrengésnél, az amerikai hurrikánoknál stb.

Olvasva a fenti adatokat felmerül a logikus kérdés: ha ez mind igaz, és a szcientológia egy jótékony céllal létrejött vallás, amely segít az embernek harmonikusan és sikeresen élni az életüket, és szellemi lényként kiteljesedni, ráadásul a hívei még a társadalomért is felelősséget vállalnak, akkor miért vannak ezek a támadások?

A háttérben egyetlen valódi ok van, mégpedig, hogy a tevékenységünk erősen sérti a globális pszichiátriai ipar pénzügyi érdekeit. Az ellentét abból fakad, hogy a szcientológia szellemi lényként tekint az emberre, és a lelki problémáit és nehézségeit szellemi segítségnyújtással kezeli. Ezzel szemben a pszichiátria szerint nem vagyunk több, mint egy darab hús, amely pusztán egy okosabb majomfajta. Ennek megfelelően tudatmódosító szereket és az emberiességet teljesen nélkülöző fizikai kényszereket alkalmaznak a „kezelésük" során. Ezért találnak ki mindenféle orvosi bizonyítékot nélkülöző pszichiátriai betegséget, melyet kézfeltartással szavaznak meg a kongresszusaikon. Az egyház által 1968-ban alapított Állampolgári Bizottság az Emberi Jogokért nemzetközi hálózata közel fél évszázada lép fel ez ellen a gépezet ellen, rálépve ezzel a milliárdos üzlet haszonélvezőinek tyúkszemére. Nem meglepő, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy lejárassák az egyházat.

A lejáratás módszerei igen változatosak. Lehet olyan szociológust, vallástudóst és egyéb szakértőt találni, aki úgy ír rólunk, hogy egyetlen szcientológiai könyvet sem olvas el, csak könyveket a szcientológiáról. Szerencsére vannak azonban kivételek is, olyanok, akik nem csak a Szcientológia Egyházat támadókat hallgatták meg. Ilyen volt például Magyarországon Máté-Tóth András, a Szegedi Egyetem Vallástudományi tanszékének vezetője vagy a néhai Bryan R. Wilson, az Oxfordi Egyetem címzetes docense, aki így írt a tanulmányában: „A Szcientológia hiteles vallás, és mint olyat el kell ismerni."[21]

[21] További információt találnak egyházunk hivatalos honlapján: www.szcientologia.hu, és mindenkit szeretettel várunk az új közép-európai központunkban, Budapesten, a Váci út 169. szám alatt.

studia_caroliensa_2017.indd 42 2017.06.16. 14:16:54

AZ EGYESÍTŐ EGYHÁZ SUN MYUNG MOON UTÁN[22]

Az Egyesítő Egyház már Moon halála előtt elkezdett Moon négy gyermeke köré rendeződni. Hárman az alapító jóváhagyásával tevékenykedtek, a negyediket viszont szakadárnak tekintik.

Az Egyesítő Egyház az évek során többször módosította a stratégiáját és taktikáját, nevet változtatott, frissítette a végidőkre vonatkozó számításait. Az egyház alapjai, a hitrendszer, a szervezeti struktúra, a nyilvánosság felé mutatott kép változatlan maradt. Az új generációhoz tartozó Moon testvérek azért jelentősek, mert az alapokat is megkérdőjelezik.

HYUN JIN MOON: A NYÍLT VÉLEMÉNYKÜLÖNBSÉGEK LEGITIMÁLÁSA

2006-ban Hyun Jin a Unification Church International (UCI) elnöke lett. Az UCI birtokolta az egyház vagyonának nagy részét az USA-ban, közte a *Washington Time*s és annak anyavállalatát, a News World Communications-t, a nagy értékű Yeoido szigetet Szöul üzleti negyedének közepén és a J.W. Marriott Central City hotelt és bevásárlóközpontot Szöul legfőbb közlekedési csomópontján.

Az egyházi hierarchiában való gyors előrehaladása ellenére Hyun Jin nyíltan teológia- és szervezetellenes volt. Ez összhangban állt Moon tiszteletes *egyes* törekvéseivel, aki megnyitotta a nyilvánosság számára az ún. „international marriage blessing"-et, egyfajta házassági rítust, amely addig csak az Egyesítő Egyház tagjai számára volt fönntartva. Emellett számos szervezetet hozott létre a világbéke előmozdítására. Ennek csúcspontja volt a Universal Peace Federation (UPF) alapítása 2005-ben, amelynek Hyun Jin a társelnöke lett 2007-ben. Ugyanebben az évben bejelentette, hogy az UPF 2008 és 2012 között világszerte Global Peace Festival-okat (GPF) fog rendezni. Állította, hogy ezek hatására az egyház „globális békemozgalommá" alakul, és „az international marriage blessing-ek kultúráját nemzetközi trenddé teszi".

Hyun Jin vízióját és kezdeményezéseit az egyház először vegyes, később pedig határozottan negatív fogadtatásban részesítette. A fő probléma azonban az a repedés, amely Hyun Jin és apja között keletkezett. Míg Hyun Jin teljesen elkötelezte magát arra, hogy az Egyesítő Egyházat teljesen globális békemozgalommá

[22] Ha másképp nem jelezzük, az Egyesítő Egyházról szóló összefoglalót Michael L. Mickler The Post-Sun Myung Moon Unification Church című tanulmányára alapozzuk (in Barker [szerk.]: *Revisionism and Diversification in New Religious Movements*, 47–64.).

studia_caroliensa_2017.indd 43 2017.06.16. 14:16:54

formálja, Moon tiszteletes fenntartotta az intézményi jelleget is. Meghatározta a *Cheon Il Guk,* a „Kozmikus Béke és Egység Nemzete" zászlaját, himnuszát, nemzeti virágát és madarát. Megalapította a „Béke Királysága Haderőt" és a „Béke Királysága Rendőrséget" is, gyakorlatilag létrehozva ezáltal egy egyesítők által inspirált nemzetet.

Ezek az intézményesítő, nemzetépítő funkciók, noha elsősorban szimbolikusak voltak, nem álltak összhangban a GPF szellemiségével. 2009 márciusában Moon tiszteletes utasította Hyun Jint, hogy állítsa le a GPF-eket, és töltse apjával a következő évet. Ő ezt visszautasított, mire a következő hónapokban minden vezetői tisztségéből felmentették. Az ő öröksége az egyház számára nem a GPF-ek, hanem a nyílt szakítás és a szektás megosztás legalizálása.

KOOK JIN MOON: A HIT ÜZLETE

Az USA-ban kiváló üzleti képzésben részesült Kook Jin Moont (aki ott többek közt a Kahr Arms kézifegyvergyár alapítója és vezérigazgatója volt) 2005-ben hívták haza Koreába, hogy a mozgalomhoz tartozó Tongil Group cégeit szanálja. Kook Jin, amellett, hogy lecserélte az alkalmazottak 90%-át (többségében az egyház tagjait), új IT infrastruktúrát vezetett be, Korea legjobb vállalataitól vett át több mint két tucat pénzügyi, jogi és egyéb szakembert, és új, modern menedzsment elvekre épülő vállalati kultúrát terjesztett el. 2006-ban hozzáfogott a koreai egyház átszervezéséhez. Pénzügyi kontrollokat és folyamatosan működő értékelési rendszert vezetett be, és az adakozási és tagsági jelentések bizonyították, hogy a „nagy javítás" sikeres volt.

Kook Jin olyan egyházat képzelt el, amely támogatja a „Szabad Társadalmat", amelyet a kisméretű kormány, a minimális beavatkozás, a nyílt verseny, a kiérdemelt jólét és a jótékonyság jellemez. E változásoknak kezdetben erősen negatív reakciókat kellett kiállnia, elsősorban a munkahelyüket elvesztő Tongil alkalmazottak és idősebb lelkészek részéről. Egy idő után azonban az érzések változtak. Kook Jin sikeressége a Tongil Groupnál tagadhatatlan volt, és ez komoly befolyást biztosított számára. Nem törekedett vallási vagy karizmatikus hatalomra, hanem üzleti vezetőként azonosította magát, aki „pénzt csinál" az egyház támogatására.

studia_caroliensa_2017.indd 44 2017.06.16. 14:16:54

HYUNG JIN MOON: A BUDDHIZMUS ÉS KERESZTÉNYSÉG BEEMELÉSE

Hyung Jin (Sean) Moon komoly teológiai tanulmányokat folytatott. 1999-ben, egyik bátyja halála után vallásos ébredésen ment keresztül, és intenzív buddhista életmódba kezdett. Több könyvet írt; ezek egyikében a monasztikus és a családi élet összebékítésére tett kísérletet. 2007-ben nevezték ki egy kis szöuli gyülekezet lelkészévé, de fél év múlva már a központi gyülekezet vezető lelkésze volt. 2008 április 18-án Moon tiszteletes a Family Federation for World Peace and Unification (FFWPU) nemzetközi és koreai elnökévé avatta, május 5-én a World CARP[23] elnöke lett, 2009 november 18-án a Universal Peace Federation (UPF) elnöke, december 1-jén pedig annak a Youth Federation for World Peacenek, amelyben korábban a bátyja, Hyun Jin elnökölt.

Kook Jin azért ellenezte Hyun Jin Global Peace Festival-jait (GPF), mert úgy vélte, ezek nem hatékonyan használják az egyház erőforrásait. Hyung Jin viszont azért, mert szerinte rossz üzenetet hordoztak. Ő az Egyesítő Egyházban a felemelkedő új világegyházat látta. Éppen ezért nem látta akadályát, hogy merítsen egyéb hagyományokból, elsősorban a buddhizmusból és a kereszténységből. A buddhizmushoz főleg a gyakorlat szintjén kapcsolódott. A „szemlélődés különleges ösvényét" már visszavonult lelkészek számára alakította ki. A kereszténység inkább teológiai szempontból foglalkoztatta; különösképpen az „Igaz Szülők fölemelése" a korai kereszténység szentháromsági és krisztológiai nézeteinek fényében.

A tagság kezdetben óvatos volt Hyung Jin lelki átformálódásával és szerzetesi-spirituális életmódjával kapcsolatban. Azt mindenképpen értékelték, hogy Moon tiszteletesnek legalább egyik gyermeke kimondottan vallási elhívást érez. Doktrinális magyarázatai azonban némi vitát gerjesztettek. Hyung Jint támogatta Kook Jin, és szoros munkakapcsolatban álltak, mind Koreában, mind a nemzetközi egyházban. Ugyanakkor Hyung Jin mindig a vallási oldal fontosságát hangsúlyozta a szervezési, menedzselési oldallal szemben.

A legfontosabb tényező azonban, amely miatt az egyház Hyung Jin mögé állt, az, hogy 2010. június 5-én Moon tiszteletes őt nevezte ki „képviselőjévé és örökösévé".

[23] CARP (Collegiate Association for the Research of Principles) névleg diákok politikai szervezete, amely azonban Moon tiszteletes tanait vallja.

studia_caroliensa_2017.indd 45 2017.06.16. 14:16:54

IN JIN MOON: A „SZERETNI AZ ÉLETET" SZOLGÁLAT

In Jin Moon, Moon tiszteletes lánya, 2009 márciusában lett az Amerikai Egyesítő Egyház elnöke, és egy hónap múlva elindította a „Szeretni az Életet" („Loving Life Ministries", LLM) szolgálatot, egy egyesítő stílusú óriásgyülekezet, amelynek ő maga lett a vezető lelkésze. Ez aztán számos képzési és oktatási intézményt hozott létre, szemináriumokat, nyári táborokat, bálokat és gálákat szervezett.

2012 szeptemberétől In Jin váratlanul lemondott, mivel nyilvánosságra került egy házasságon kívüli kapcsolata, és az, hogy ebből a kapcsolatból az előző év májusában titokban gyermeke született.

In Jin nagyon fontosnak tartotta, hogy az amerikai egyházat vonzóvá tegye. Azt hirdette, hogy szemben az első generációval, amelynek tagjait előre elrendezett házasságokban adták össze teljesen idegenekkel, az új nemzedéknek meg kell tapasztalnia a „romantikus szerelmet". In Jin fogadtatása az egyházban határozottan vegyes volt, mert erős és megosztó személyiség.

A SUN MYUNG MOON UTÁNI EGYESÍTŐ EGYHÁZ ALAKULÁSA

Az Egyesítő Egyház két „nem vitatható állítása" a következő: „Sun Myung Moon találkozott Jézussal, és elhívást kapott arra, hogy folytassa és beteljesítse Krisztus munkáját", továbbá „Moon tiszteletes folytatólagos inspirációban részesült, és példamutató életet élt". Hyun Jin ennél jóval kritikusabb az apjával szemben, míg Hyung Jin úgyszólván megisteníti az „Igaz Szülőket". Úgy tűnik, az egyház jövőjét a „magas és alacsony krisztológia" párharca fogja jellemezni. Noha az Egyesítő Egyház eredeti célja a világkeresztény összefogása, maga is a felekezeti jellegű megoszlások felé halad.

Abban nagy az egyetértés, hogy Moon tiszteletes személye nem pótolható, hogy nincsenek „új Igaz Szülők". Ebből a szempontból az egyházi élet valószínűleg rutinszerűbbé válik, tarkítva alkalmanként karizmatikus fellángolásokkal. Korea kétségtelenül meg fogja őrizni szerepét, mint az egyesítő eszme lelki hátországa. Kétséges viszont, hogy megmarad-e a hierarchikus, nemzeti jellegű hatalmi struktúra. Valószínű, hogy Moon tiszteletes halála után az egyesítő egyházak elég gyorsan elvesztik majd missziós egyház voltukat, és kialakulnak a „bennszülött" vezetőségek. Valószínűleg nagy lesz a nyomás a nemek közti egyenlőség csökkentésére is.

Az Egyesítő Egyház a kezdetektől feszültségben élt az őt körülvevő társadalmakkal. Általában képes volt megőrizni az egyházi jogállását, viszont nem tudta levetni a „szekta" imázst, nem tudta megakadályozni a tagjai stigmatizálását.

studia_caroliensa_2017.indd 46 2017.06.16. 14:16:54

Moon tiszteletes gyermekei ebben a környezetben nőttek fel, és megpróbálják az egyházat a nagyobb társadalmi elfogadottság irányába kormányozni. A gyermekek vetélkedése mellett feltűnő, hogy Moon özvegyének, Hak Ja Hannak menynyire megerősödött a szerepe. Hak Ja Han komoly tiszteletet vívott ki, mindenekelőtt tizennégy gyermek szülésével és felnevelésével, de nyilvános szerepe sokáig nem volt jelentős. Úgy látszott, Mrs Moon igazi egyesítő stílusú „királyi özvegy" lesz, aki csak a háttérből felügyeli az egyház és a család érdekeltségeit.

Hak Ja Han azonban gyorsan tisztázta, nem szándékozik feladni a közvetlen hatalmat. A temetés után egy héttel bejelentette: „Minden, ami Koreában történik, mától fogva az Igaz Anya köré rendeződik." Lényegében az 50-es, 60-as évek koreai egyházának életéhez és lelkiségéhez szeretne visszanyúlni. Kihirdette, hogy kész „a számos projekt nagy részét leállítani. Energiáinkat a bizonyságtételre fogjuk koncentrálni".

Mrs Moon gyakorlati lépéseket is tesz a jelzett irányba. Eladta Moon tiszteletes helikopterét. Leállította egy költséges futball kupa verseny szponzorálást. Bejelentette, hogy eladja vagy eladományozza a Pyeonghwa Motors 70 százalékos tulajdonrészét, és a phenjani szállodát is. Azonnal leváltotta a lányát, In Jint, amikor értesült annak hűtlenségéről és házasságon kívül született gyermekéről. Helyette Hyung Jint nevezte ki az amerikai egyház élére, ezzel eltávolítva őt Koreából és nemzetközi elnöki pozíciójából. Ezután feloszlatta a központi adminisztrációt, és a sokmillió dolláros szöuli irodaházat gyülekezeti épületté alakíttatta. Mivel nem tetszett neki, hogy Kook Jin folyamatosan auditálta a CPL pénzügyeit, 2012 októberében lemondatta őt a Tongil Foundation elnökségéről. Kihirdette, hogy mostantól Istent „Mennyei Szülőnek" kell nevezni a túlságosan férfiközpontú „Mennyei Atya" helyett. Egy vezető koreai magazin azt írta, hogy Mrs Moon és Hyo Nam Kim[24] marginalizálta Hyung Jint, Moon tiszteletes kinevezett örökösét.

Még újabban Mrs Moon bejelentette, hogy „mostantól nem Egyesítő Egyház a nevünk, hanem Családok Szövetsége a Világbékéért és Egységért". Lehetséges, hogy ez egy békülékeny gesztus akar lenni elidegenedett legidősebb fia, Hyun Jin felé. Akárhogy is, világos, hogy az Egyesítő Egyház közeljövőjét a Moon család és annak kvázidinasztikus küzdelmei fogják meghatározni.

[24] A koreai *mudang* hagyomány sámánnője, médiuma és gyógyítója, aki lehetővé teszi, hogy Mrs Moon kapcsolatot tartson halott anyjával.

studia_caroliensa_2017.indd 47 2017.06.16. 14:16:54

AZ EGYESÍTŐ EGYHÁZ REFLEXIÓJA[25]

A szerző a történéseket tekintve tárgyszerű és pontosan követi az eseményeket. Moon tiszteletes gyerekeiről helyesen állapítja meg, hogy mindegyikük erős személyiségű, magasan képzett, és mindegyikük meggyőződése, hogy az egyesítős hagyománynak az ő útjukat kellene követni. Azt azonban nem érzékeli a szerző, hogy az Egyesítő Egyház szempontjából az általa tárgyalt Moon gyerekek nem értették meg helyesen az Alapelvet (Moon tiszteletes tanítását), vagy félreértelmezték azt. Például Hyung Jin Moonról azt írja, hogy „Igaz Szülők felemelésére" törekedett, és a végén arra jutott, hogy minőségi különbség van az emberiség és a Krisztushoz hasonló Igaz Szülők között, akik Isten lényegéből vagy magjából (Logos) származnak. Egyrészt ez a tanítás benne van az ötvenes években írt *Isteni Alapelv* Krisztológia című fejezetében, amely Moon tiszteletes fő tanításainak szisztematikus leírását tartalmazza. Másrészt, ha Hyung Jin valóban megértette volna, hogy az Igaz Szülők – Moon tiszteletes és a felesége együtt – Isten igéjének első teljes megvalósulásai a földön, akkor nehezen magyarázható az, hogy Moon tiszteletes szellemi világba távozása után miért nem engedelmeskedett a saját anyjának és miért fordult ellene.

Helyesen látja a szerző, hogy bár a Szent Lélek Társasága a Világ Kereszténységének Egyesítésért nevű szervezetet Moon tiszteletes a kereszténység egyesítésére hozta létre, ironikusan mégis egyházszakadás felé halad. Teológiailag azonban sajnos ez nagyon jól magyarázható. Az Isteni Alapelv nagy hangsúlyt fejez az ember egyéni felelősségére, melynek hiányában Isten sem tudja sikerre vinni a helyreállítás gondviselését. Erre az Alapelv több példát is hoz: hiába teljesítette be Noé a küldetését, ha utána a gyermekei megbotránkoztak rajta; hiába tett meg Jézus mindent azért, hogy az emberek mellé álljanak, ha a végén a választott nép nem értette meg, és legbelsőbb tanítványai is magára hagyták. Ugyanilyen „teszten" mentek keresztül Moon tiszteletes e könyvben tárgyalt gyermekei is; a jelek szerint nem túl sikeresen.

A szerző a cikkben matriarchális fordulatról ír. A Moon tiszteletes távozása óta bevezetett változások azonban egyértelműen levezethetők az Alapelvből és Moon tiszteletes korábbi beszédeiből, vagyis a változások inkább tekinthetők egy szerves fejlődés részének, mint fordulatnak. Ráadásul 1992-től Moon tiszteletes többször és egyértelműen beszélt arról, hogy a felesége egy szintre emelkedett vele és ők teljes egységben, mint Igaz Szülők, közösen vezetik az egyházat. Mivel az Igaz Szülők „egyik fele" még itt van velünk fizikai valójában, álláspontunk szerint egyelőre nincs értelme utódlásról beszélni. Másrészt, nem várható

[25] A reflexiót Krebsz Tibor, az Egyesítő Egyház vezetője és Zahora Attila, az egyház tagja végezte el.

studia_caroliensa_2017.indd 48 2017.06.16. 14:16:54

még egy karizmatikus utód a szervezet élén, mert, ahogy Hyung Jin Moon is mondta, „nincsenek következő Igaz Szülők". A most formálódó jövőben az Igaz Szülők utáni Egyesítő Egyházat nem egy egyszemélyi vezető, hanem az ún. Constitutional Court fogja vezetni, amelyben a Moon család képviselőin kívül több nemzet kiemelkedő képességű egyháztagjai is részt vesznek.

A szerző ír az Egyesítő Egyházról és alapítójáról a nyilvánosságban élő negatív képről. Tény, hogy a küldetés, melyet Jézus rábízott és amelyet közvetíteni kezdett, nem talált üdvözlésre Jézus szellemi világcsaládjában, különösképpen nem Koreában. Ami fájó volt Sun Myung Moon számára, hogy vallási vezetők bizonyítottan asszisztáltak a hatóságoknak ürügyek keresésében. Ezért kényszerült arra, hogy a meglévő vallási közösségek mellé egy újabb közösséget emeljen. De azt sokszor hangsúlyozta Moon tiszteletes, hogy a Szent Lélek Társasága a Világ Kereszténységének az Egyesítéséért (a köztudatban ismert neve, Egyesítő Egyház) szervezetnek abba az irányba kell haladnia, hogy mielőbb megszűnjön, mert ez azt jelentené, hogy elérte a kitűzött célját. Megértése szerint Isten a bűnbeesés előtt egyetlen intézményt hozott csak létre, és ez maga a család.

Moon tiszteletes és felesége a megváltói küldetésüket abban látták, hogy azt hirdessék, Isten, mint Mennyei Szülő, a családot, és nem az egyént akarja megváltani. Moon asszony a „VISION 2020" elnevezésű „projektet" hirdette meg a férje halála után. Ennek lényege, hogy azért kell dolgoznunk vallási és nemzeti határokon és érdekeken túl, hogy Istent vissza tudjuk helyezni a férfi–nő (Ádám–Éva) kapcsolatába. A 21. századdal Moon tiszteletes tanítása szerint a vallás korának vége van, azaz az egyén megváltása helyett a pár, a család megváltása vagy helyreállítása a cél. (Hiszen a vőlegény visszatért.) A vallásokkal Isten az egyéneket akarta felemelni és jellemes emberekké tenni, olyanokká, akik készek lesznek másokért élni: másokért élni a házasságban, a családban, a közösségben és a világban. Ennek az új gondviselési kornak a jeleként Moon tiszteletes az Egyesítő Egyház szervezeti egységét elkezdte átvezetni a Családok Szövetsége a Világ Békéjéért és Egységéért szervezet felé.

SZINTÉZIS

A vallások (át)alakulása magától értetődő, erre utalás történik is mindhárom egyház reflexiójában. Egy vallásszociológus, valláskutató pedig magától értetődőnek tekinti. Éppen ezért kell ezeket az átalakulásokat megfigyelnie és minél precízebben dokumentálnia. Sajnos ez az a pont, ahol Barker – sok szempontból nagyszerű és hiánypótló – könyve hiányosságokat mutat. Módszertani következetesség szempontjából ugyanis nem áll ki minden próbát.

studia_caroliensa_2017.indd 49 2017.06.16. 14:16:54

Az egyik ilyen probléma az, hogy az egyes fejezetek szerzői más és más szakmai, beállítottsági háttérből közelítik meg a témát. A szcientológus reflexióban meg is jelenik ennek kritikája, az egyházukkal foglalkozó írást az „összes rosszindulatú, lejáratós kampány összeollózott" összefoglalójának tekinti, pedig a szerző – Hugh B. Urban – az ohiói állami egyetem professzora. Az ISKCON változásait elemző E. Burke Rochford Jr. ugyancsak professzor, a vermonti Meddlebury College-ben. S bár az Egyesítő Egyházról írott fejezet szerzője szintén – egyháztörténész – professzor, oktató munkáját az Egyesítő Egyház tagjaként, a New York állambéli Barrytownban, az egyház szemináriumában végzi. A többi fejezet szerzői közt találunk továbbá volt tagokat, szaknyelven aposztatákat, illetve az anti-cult mozgalom oszlopos tagjait. Ez a háttérbeli különbözőség – joggal – feltételezi a témához, az adott vallási entitáshoz való hozzáállásbeli különbségeket is.

Az eltérő háttér önmagában még nem lenne baj, ha a szerzők mindegyike alaposan magáévá tenné a trianguláció elvét és főleg annak gyakorlatát. Ez a társadalomtudományokban gyakran alkalmazott eljárás egy tanulmányon belül két (vagy több) módszernek a kutatási kérdésre kapott vizsgálati eredmény érvényességének ellenőrzésére irányuló használatát jelzi. Lehetővé teszi a két, vagy több forrásból származó adatok összevetését. Pontosan ezt hiányolja az ISKCON-reflexió szerzője, Banyár Magdolna, arra reflektálva, hogy Rochford az ISKCON hinduizálódását globális jelenségnek, a magyarországi közösségükre is jellemzőnek tartja. A reflexió azonban rámutat, hogy itt egy „forrás kritikátlan használatáról" van szó.

A trianguláció egyik potenciális színtere lehet az internet, ahogy azt a szcientológusok esetében láttuk is. Ám ez is az eltérő források eredményeinek alapos összevetésére hívja fel a figyelmet: ne csak *kizárólag* egy entitás vezetőségének vagy jelenlegi tagságának, vagy ne csak *kizárólag* az aposztatáknak a véleményét nézzük, hanem ütköztessük ezeket.[26] Mindenesetre a kutatóknak – az egyházhoz, az eklézsiához hasonlóan – kutatási módszertanukra, eljárásukra vonatkozóan alázattal alkalmazniuk kell a „semper reformanda" elvét.

Amire viszont vallásszociológusként fel kell hívni a figyelmet a három vallási entitás többforrású bemutatása kapcsán, az egyrészt az, hogy továbbra is figyelni kell a nyugati és a közép-kelet európai különbségekre. Mi több, mintha egyfajta kelet-európai „ortodoxiáról" beszélhetnénk a nyugati heterodoxiával szemben – ahogy azt Banyár Magdolna említi is az ISKCON-reflexiójában. Hasonlóképp egyfajta ortodox hozzáállást olvashatunk ki az Egyesítő Egyház hazai

[26] Ehhez l. Török könyvének (*És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete*) 7.1-es – Az új vallási mozgalmak és a tudomány kapcsolata című – részét.

studia_caroliensa_2017.indd 50 2017.06.16. 14:16:55

képviselőinek reflexiójából is, amennyiben rámutatnak Moon tiszteletes gyermekeinek, illetve egyházuk szemináriumi egyháztörténész professzorának heltelen teológiai értelmezéseire. Társadalomtudományi szempontból tehát továbbra is egyértelműen helye van a vallási jelenségek sajátos, kelet-közép európai vizsgálatának.

Vallásszociológusként rá kell mutatni két további folyamatra is. Ezek közül az egyik az, hogy aminek tanúi lehetünk, az ezeknek – a 20. század második felében újnak számító – vallási entitásoknak a szociológiai besorolásban a szektának nevezett formációból denominációvá válása. Különösen hangsúlyos ez az Egyesítő Egyház esetében, hiszen Moon tiszteletes gyermekei a negatív társadalmi megítélésen szeretnének különféle változtatásokkal javítani, melyek közül talán legszembetűnőbb In Jin Moon kezdeményezése, hogy az egyházukban bevett, elrendezett házasság gyakorlatával szemben a tagok is megismerhessék a „romantikus szerelmet". De ide sorolható a szcientológusok azon törekvése is, hogy megtisztítsák és egységesítsék egyházuk dogmatikus örökségét, amely David Miscavige vezetése alatt meg is történt, s így 2013 novembere óta rendelkezésre áll a „helyreállított, végleges technológia".

A másik folyamat, amelyre rá kell mutatni, az a rutinizáció folyamata, s azon belül is különösen a család, a gyermekek megjelenésének jelentősége. Rutinizáción Max Weber a karizmatikus alapító halála utáni helyzettel való megküzdést értette, vagyis az addigi karizmatikus legitimáció és tekintély átalakulását tradicionális vagy legális-racionális tekintéllyé.[27] Ebből a szempontból nyer különös jelentőséget a bevezetőben említett meghatározás Eileen Barker tollából, miszerint egy vallási entitás akkor új, ha a tagság túlnyomórészt első generációs. Az ISKCON esetében a változást lényegében a gyermekek megjelenése indította el, és az Egyesítő Egyház esetében is láthattuk Moon tiszteletes gyermekeinek – és a többi, hitük szerint már az eredeti bűn nélkül születendő gyermekek okozta generációs feszültségek – egyházformáló szerepét, illetve egy legális tekintély, az ún. „Constitutional Court" megjelenését.[28] A jelenség kutatóinak tehát figyelniük kell a család, a gyermekek megjelenése okozta változásokra, különös tekintettel az első generációs alapító tagoknál, mert ismereteink szerint a rutinizáció

[27] Vö. Politics as Vocation, 129–198, valamint Discipline and Charisma, 59–-72 in Max Weber: *Rationalism and Modern Society*, edited and translated by Tony Waters and Dagmar Waters, Palgrave MacMillan, 2015.

[28] Magyarországon a szcientológia esetében nem látszik ennyire fontosnak a második generáció megjelenése. Ám a velük folytatott interjúban felhívták az egyház vezetői a figyelmünket, hogy amíg a rendszerváltás körül inkább a helyüket és identitásukat kereső középkorú értelmiségiek voltak túlsúlyban az érdeklődők közt, addig most inkább a jómódú, „kereső" fiatalok vonzódnak hozzájuk. Ilyen szempontból tehát itt is van egyfajta generációs különbség, de ez nem a tagok családalapításából származik.

studia_caroliensa_2017.indd 51 2017.06.16. 14:16:55

kérdéskörében a gyermekek megjelenése eddig nem kapott figyelmet a szakirodalomban.

A „semper reformanda" elvét tehát nemcsak kutatási módszereink megfelelő alkalmazásában, hanem kutatási figyelmünk megfelelő fókuszálásában is alkalmaznunk kell.

BIBLIOGRÁFIA

Banyár Magdolna: A nők helyzete a gaudíja-vaisnava hagyományban és az ISKCON társadalmában, *TATTVA*, XVII. évf., 2. sz., 2014, 67–78.

Barker, Eileen: *New Religious Movements. A Practical Introduction*, London, HMSO1995.

Barker, Eileen: But Who's Going to Win? National and Minority Religions in Post-Communist Society, Borowik, I. – Babinski, G. (szerk.): *New Religious Phenomnean in Central and Eastern Europe*, Kraków, Nomos, 1997, 25–62.

Barker, Eileen (szerk.): *Revisionism and Diversification in New Religious Movements*, ASHGATE, 2013.

Berger, Peter: *The Sacred Canopy : Elements of a sociological theory of religion*, Doubleday, New York, 1969.

Ísvara, Krisna Dásza (szerk.): *Kérdések és válaszok a Krisna-tudatról*, Somogyvámos, The Bhaktivedanta Book Trust, 2002.

Mickler, Michael L.: The Post-Sun Myung Moon Unification Church in Barker, Eileen (szerk.): *Revisionism and Diversification in New Religious Movements*, ASHGATE, 2013, 47–64.

Rochford, E. Burke Jr.: The Changing Faces of God: The Hinduisation of the Hare Krishna Movement, in Barker, Eileen (szerk.): *Revisionism and Diversification in NewReligious Movements*, ASHGATE, 2013, 31–46.

Török Péter: *És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete*, Budapest, SE Mentálhigiéné Intézete – Párbeszéd Alapítvány, 2007.

Urban, Hugh B.: The Church of Scientology, in Barker, Eileen (szerk.): *Revisionism and Dversification in New Religious Movements*. ASHGATE, 2013, 65–78.

Weber, Max: *Rationalism and Modern Society*, edited and translated by Tony Waters and Dagmar Waters, Palgrave MacMillan, 2015.

studia_caroliensa_2017.indd 52 2017.06.16. 14:16:55

KUN MÁRIA

RAVASZ LÁSZLÓ REFORMÁCIÓVAL KAPCSOLATOSAN ELMONDOTT IGEHIRDETÉSEI, TANÍTÁSAI, BESZÉDEI

„Október 31-én, a protestantizmus komoly és mégis ujjongó születésnapján, életünk nagy jelmondatát, programját és az örökkévalóságból zengő mindig új, bár mindig régi napiparancsát ebben az igében találjuk meg: tartsd meg, ami nálad van, hogy senki el ne vegye a te koronádat. (Jelenések Könyve 3, 11)"[1]

Ravasz igehirdetései beszédei jól illeszkednek a mindenkori és folyamatos megújulás gondolatához. Azt érzékelhetjük, hogy az évtizedekkel ezelőtt elmondott gondolatok közül nagyon sok ma is aktuális és élő problémákat feszeget. Ezek közül néhány igehirdetését és a reformációval kapcsolatosan elmondott beszédét szeretnénk közelebbről szemügyre venni ebben az ünnepi időszakban.

Az ő gondolatai nyomán szeretnénk felidézni, mit is jelent számunkra az, hogy ebben az évben nagy mérföldkőhöz érkeztünk. Vasadi *A theológus Ravasz* című munkájában megjegyzi: „Ravasz Lászlóról csak úgy lehet igazán méltó módon írni, ha minél gyakrabban őt magát engedjük szóhoz jutni."[2] Ezt a gyakorlatot szeretnénk itt is követni, mivel ez a megállapítás nemcsak életrajzára, hanem a különböző területeken vallott nézeteire is érvényes. Így a reformációval kapcsolatos gondolataira vonatkozóan is ezt az elvet próbáljuk érvényesíteni.

Mit üzen nekünk ma? Hogyan hoz közel különböző korokat és embereket a közös ügy és cél? Mit jelentett egykor és ma az a gondolat, hogy reformátusnak lenni, s mindig reformálódni, megújulni kell, mennyire mást és mást rejthet magában ez a fogalom: „Új reformáció készül?"[3] Szerinte „reformáció csak ott nincs, ahol meghalt az élet. A keresztyén egyházban mindig volt reformáció:

[1] Ravasz László: A protestantizmus legfőbb kérdése, in *Alfa és Omega II.* Budapest, Franklin-Társulat, 1938, 52.

[2] Vasady Béla: A theologus Ravasz László, in *És Lőn Világosság (Emlékkönyv*), Budapest, 1941, 63.

[3] Ravasz László: A protestantizmus lényege és sorsa, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938, 498.

studia_caroliensa_2017.indd 53 2017.06.16. 14:16:55

önnön igazságaihoz olyan visszaigazodás, amely új stratégiát és módszerváltoztatást jelentett."[4]

Mindenekelőtt leszögezi a Harangszó című beszédében, melyet 1927-ben mondott Budapesten, hogy a reformáció „mindnyájunknak fölséges és ezerszer drága emléke."[5]

Mintegy száz év távlatában mennyire élő és ható mindaz, amit elmondott. A lélekben és igazságban című igehirdetését azzal kezdi:

> „Mi a reformáció emlékét egy eseményhez fűzzük, és 1517. október 31-ének évfordulóját ünnepeljük. Ez nem azt jelenti, hogy a reformáció maga is egy esemény, s azelőtt, hogy Luther kiszögezte volna a 95 tételt, csupa sötétség és nyomorúság volt Krisztus egyházában, s azután pedig csupa gyönyörűség és tökéletesség lett minden. A reformáció egy állandó folyamat, amely éppen azért, mert szakadatlan átmenetben nyilvánul, nem is szemlélhető másképpen, mintha egy külső eseményhez kötjük."[6]

A folyamatos reformáció gondolata fogalmazódik meg Isten nevelő munkája című ünnepi beszédében is, mely a reformáció 400. évfordulóján hangzott el. Azt írja: „Isten nevelői munkája a szakadatlan reformáció; egy-egy előre lépése a világnak azzal, hogy visszatér az Isten gondolatához."[7] Ez utóbbi beszédében négy szempontot vesz figyelembe az örök reformáció példájához: a kész építményt, a hozzá való anyagot, azokat, akik kivitelezik a munkát, magukat az építőket és természetesen a munka kivitelezéséhez szükséges alaprajzot. Ezek az elemek egykor és ma egyaránt szükségesek és megóvnak attól, hogy csak egy dátumra emlékezzünk, ami merevvé, törékennyé tenné ünneplésünket. Beszédeiből az is kitűnik, nem kerülhet más a középpontba, mint a jánosi ige örökérvényűsége a „lélekben és igazságban" való istenimádat. (Jn, 4, 24). Ez szorosan hozzátartozik református identitásunkhoz. „Ott van az Isten tökéletes imádása, ahol a Szentírás alapján történik. Ez azt jelenti, addig terjed a reformáció, ameddig a Szentírás érvénye. Ahol az Ige él, előtte emberek meghajolnak, parancsának engedelmeskednek, ígéreteit elfogadják, ott mindenütt lélekben és igazságban való istenimádás folyik, ott mindenütt az igaz egyház él."[8]

[4] Ravasz László: Október 31, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat 1938, 502.
[5] Ravasz László: Harangszó, in *A Tháborhegy ormán*, Kolozsvár, 1928, 92.
[6] Ravasz László: Lélekben és igazságban, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938, 275. valamint in *Kezdetben vala az ige*, Budapest, Franklin-Társulat, 1941, 96.
[7] Ravasz László: Isten nevelő munkája, in *„Az emberélet útjának felén", Beszédek, cikkek előadások*, Kolozsvár, Az Út kiadása, 1924, 191.
[8] Ravasz: Lélekben és igazságban, 278.

studia_caroliensa_2017.indd 54 2017.06.16. 14:16:55

Ravasz meg van győződve arról, hogy „október 31-ike olyan történelmi erőkre tereli a figyelmünket, amelyek ma is élnek és éppúgy alakítják a jelent és a jövőt, amint alakították a múltat."[9] Azt is mondhatjuk a „reformáció történelmi meder, a Szentlélek egyházépítő munkája számára."[10]

Ugyanakkor, amikor egy eseményről beszélünk, nem feledkezhetünk meg a személyről sem. Így van ez a reformációval is, hisz az egész esemény nemcsak cselekedethez, hanem személyhez, Lutherhez is kötődik. Ravasz úgy beszél róla, mint aki „a legélményszerűbb, a legnyersebb és leginkább kézen fogható tapasztalások embere, aki exisztenciális alkatának a látható világba gyökerező része: de ugyanakkor ő a legmisztikusabb, a leglelkibb, a leghívőbb, mert ő a hit dolgaiban is a legnagyobb exisztenciális érdeklődést mutatta."[11]

Beszél arról is, vannak időszakok, amikor egy-egy személyre jobban odafigyel a világ, különösen egy-egy ünnep alkalmával, s boldogan vallja „mi annak a reformációnak vagyunk gyermekei, amely a Luther prófétaságából indult meg. Tehát Luther éppen annyira a mienk is, mint bárkié, aki róla neveztetik."[12]

Mint mondja, számára a vallás igazán érzelmi kérdés volt. Nem a tudományos érvelés, eszmefuttatást tartotta fontosnak, s nem is,

> „a politikai belátás, hanem az az ősi nostalgia vitte őt a reformáció útjára, amely Istentől távol nem tud ellenni, és úgy száll hazafelé, mint a riadt galamb. Hogy küzdött, hogy forrongott a Luther lelke, míg megtalálta a nyugvópontot: a hit által való megigazulás boldog tapasztalását, s abban elpihent! Isten ingyen kegyelméből adja az üdvösséget, csak kegyes, alázatos, bűnbánó, erősen bízó hitünk, amellyel felfogjuk, megragadjuk ezt a kegyelmet."[13]

Ez az a gondolat, amivel Ravasz is azonosulni tudott, ami miatt évszázadokat tudhatunk a hátunk mögött, a kegyelem az, ami megtart és fenntart bennünket, s lehet emlékezni napokra, évekre, évszázadokra.

Az estétől reggelig című reformációi igehirdetésében, melyet 1926-ban mondott el, a péteri és lutheri lépést hasonlítja az „örök reformációhoz."[14]

A reformáció négyszázadik évfordulóján Ravasz harmincöt éves. Ünnepi beszédének alapigéje a Korintusiaknak írt I. levél (3,9–15). Ebben rámutat arra,

[9] Ravasz László: Október 31., in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938, 502.
[10] Ravasz László: *A reformáció a Szentlélek munkája,* 1944. okt. 31., kézirat Sárospatak.
[11] Ravasz László: Luther, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-társulat, 1938, 489.
[12] Ravasz László: A múlt üzen, in *Korbán II*, Budapest, Franklin-társulat, 1942, 457.
[13] Ravasz László: Négy arc, in *Látások könyve*, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Kolozsvár, 1917, 57.
[14] Ravasz László: Estétől reggelig, in, *Tudom, kinek hittem*, Budapest, Studium, 225.

studia_caroliensa_2017.indd 55 2017.06.16. 14:16:55

nemcsak attól függ életünk, hogyan élünk Istentől kapott ajándékainkkal, hanem azt is észre kell vennünk, Isten mindig alakítja, formálja életünket, hogy jobbá tegye azt. Úgy is mondhatjuk, elgondolása benne van előadásának címében is, vagyis nevel. Mint mondja: „Az a nevelés, amely a romlást jóváteszi, és minden reménytelen helyzettel egy új felséges fordulat gazdag tavaszát készíti elő. A reménytelen helyzetből egy új gazdag fordulatnak a kibontását reformációnak nevezzük."[15]

Beszédében kibontakozik igehirdetői habitusa éppúgy, mint nevelői munkássága. Hagyja, hogy mestere alakítsa, formálja az életét, s ennek mozzanatát fejezi ki a páli ige alapján, aminek, mint mondja, „négyféle mozzanata van: az alaprajz, az építők, az anyag és az elkészült alkotmány próbája."[16] Ezen keresztül láttatja a reformáció fényében Isten nevelő munkáját. Ebbe a munkába állhatunk be, s ezzel kapcsolatban megfogalmazza a feladatot is: „Magyar református tanítónak lenni tehát annyit jelent: Krisztusra utalt embernek lenni: ezt felfedezni és e szerint cselekedni."[17] Mint mondja, ezt a feladatot nehéz teljesíteni, mert sokan figyelmen kívül hagyják „azokat az örökkévaló erkölcsi értékeket, amelyekből a nevelés célja, az istenkép összetevődik. Hányan vannak már, akik nem istenképre akarnak nevelni, hányan vannak, akik, mikor emberképre akarnak nevelni, tulajdonképpen egy magasabb rendű állatképre gondolnak."[18]

Ravasz életével a nevelés, tanítás szorosan összekapcsolódik. 1917-ben, a reformáció jubileumi évében a Kolozsvári Teológia gyakorlati tanszékén van már tíz esztendeje. Olyan munkák és tevékenységek vannak mögötte, mint igehirdetésünk megújulása, homiletikai tanulmánya, mely 1910-ből való, továbbá az *Ez ama Jézus* című gyűjteményes kötete, mely beszédeit tartalmazza. 1915-ben jelenik meg a homiletikája *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* címmel, melyben nemcsak kortörténeti áttekintést találunk az elmúlt időszakok homiletikáira, igehirdetési gyakorlatára, a korok stílusaira nézve, hanem megfogalmazódik bennük az is, hogy hogyan látja akár a szónoklattan és az igehirdetés kérdéseit. Czeglédi így ír erről a munkájáról: „Ami egyetlen magyar elődjének sem sikerült, ő végre tényleg a gyülekezeti igehirdetésről adott elméletet, éspedig olyan elméletet, amely mind a tapasztalati, mind az ideális gyülekezet szempontjaira tekintettel volt."[19]

[15] Ravasz: Isten nevelő munkája, 191.
[16] Uo.
[17] Ravasz László: A református tanító hivatása, in *Legyen világosság III.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938, 436.
[18] Uo., 433.
[19] Czeglédi Sándor: *A prédikáció gyülekezetszerűségének a kérdése a magyar protestáns homiletikában*, Budapest, 1938, 113.

studia_caroliensa_2017.indd 56 2017.06.16. 14:16:55

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagja, a *Protestáns Szemle* és a *Református Szemle* szerkesztője, Imre Lajossal és Makkai Sándorral az *Út* alapítója és szerkesztője volt. Ennek a keletkezési hátteréről, így vall: „szigorú tudományos alapokon foglalkozik a lelkipásztori praxis, általában az építő egyházszolgálat kérdéseivel, de egészen gyakorlati céllal, mit és hogyan csinálj. Az egyházpolitikát a lapból kizárjuk, nem lesznek pártok, irányok, csak igazságok és elvek."[20]

A jubileumi évben lát napvilágot a *Látások könyve* (beszédek, elmélkedések) gyűjteményes kötete, melyet feleségének ajánl. A kötet előszavában nemcsak azt fogalmazza meg, hogy e kötetben hét év alatt elmondott beszédek és igehirdetések válogatása található, hanem azt is milyen szívesen gondol vissza a református hallgatóságra, s azt szeretné, hogy olvassák s értsék szavát, melyet írásban nyújt át. („Kolozsvárt, az evangéliumi vallásosság visszaállításának négyszázados évfordulóján."[21])

A megemlékezés ideje kiadványokat, beszédeket, terveket és megvalósult munkákat egyaránt magába foglal. Emlékezéseiből munkabírására, terveire egyaránt következtethetünk. Így ír, amikor erre az időszakra emlékezik:

> „Óriási erőfeszítéssel (napi 10–12 órai munkával) megírtam már az első évben a homiletika és liturgika jegyzeteit, készítettem poimenikai és katechetika és liturgika vázlatot, s már-már azon voltam, hogy részletmunkák összefoglalásául írjam meg a gyakorlati teológia kézikönyvét. Egy négyíves vázlatot el is készítettem a Mi vallásunk című kiadvány számára, melyet a kolozsvári teológiai tanárok írtak és adtak volna ki a reformáció 400 éves évfordulójára, de csak az első kötet jelent meg."[22]

Az ő munkáját a második kötet tartalmazta volna, szelíden így kommentálja mindezt: „ember tervez, Isten végez."[23]

A reformáció mérlege[24] című beszédében megállapítja, a reformáció végbement, s számunkra az a kérdés, mi az, amit kaptunk, számba vehetjük a jót és a rosszat is. Örök forradalom című beszédében pedig arról ír, hogy „Jézus evangéliuma saját belső erejénél fogva mindig revoltál[25] az ilyen visszaesések ellen

[20] Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 116.

[21] Ravasz László: Előszó, in *Látások könyve,* Kolozsvár, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1917, VII.

[22] Ravasz: Emlékezéseim, 108.

[23] Uo., 109.

[24] Ravasz László: A reformáció mérlege, in *Legyen világosság I.* Budapest, Franklin-Társulat, 1938, 509.

[25] revoltál: lázad, forrong (A ford.)

studia_caroliensa_2017.indd 57 2017.06.16. 14:16:55

és állandó forradalmakban –egyháztörténelmi terminussal reformációban – minden korszak elébe odatartja, hogy honnan esett ki és hová kell felemelkednie."[26]

Jól látja továbbá az emlékbeszédek előnyeit és hátrányait. Amikor évszámokat, életcélokat és eseményeket idézünk fel, és hasonlítunk össze, óhatatlanul egy-egy eseményre, gondolatra fókuszálunk, ami magában hordozza a felszínesség veszélyét. Úgy látja „sokkal mélyebbre kell vetnünk hálónkat, és meg kell keresnünk azokat az egyetemes törvényeket, amelyek kényszerűen termelték ki a reformációt, s amelyek bennünket is boldog, belső kényszerűséggel tartanak a reformáció hódító hatalma alatt."[27]

Társadalmi, történelmi kérdéseket is feszeget, amikor a reformációról szól, s ezzel kapcsolatban a magyar népre s vallásosságára tekint. A magyar vallás című beszédében ezt olvashatjuk:

> „Protestantizmus és kálvinizmus a maga természetes szabadságelméleténél fogva olyan történelmi helyzet előtt állott, ahol a politikai liberalizmus átmenetileg, látszat szerint –miért, miért nem, ez most nem tartozik ide – a nemzeti érzéssel ellentétbe került, a protestantizmus a másik féllel szemben mindig látszólag vereséget szenvedett. Gondoljunk a II. József türelmi rendeletével átmenetileg előállott politikai helyzetre."[28]

Mi történt négyszáz év alatt? Mi van a középpontban, jobban mondva ki van a középpontban? Az ötszáz éves évforduló kapcsán is érdemes megszívlelni azokat a szavakat, melyek arra intenek és figyelmeztetnek. „…számba kell vennünk néha azt, hogy miképpen sáfárkodtunk és porban és hamuban vallást tennünk arról, hogy talán Kálvin Jánoshoz hívek maradtunk-e, Jézus krisztusról mintha nagyon megfeledkeztünk volna! Ez pedig rettenetesen nagy dolog, mert a kálvinizmusnak a lelkét mégis csak a Jézus személyisége, lelke és evangéliuma adja."[29] Ebben megfogalmazódik a keresztyénség lényege. Nehogy az ünnepi események áradatában megfeledkezzünk a legfontosabb személyről és a tőle kapott küldetésünkről.

Mikor tudjuk jól betölteni feladatunkat? Ha komolyan vesszük hitünket, reformátori identitásunkat, ahogy Ravasz fogalmaz: „ahhoz, hogy én jó bíró, jó tanár legyek, jó reformátusnak kell lennem; ahhoz, hogy az én kezem nyomán

[26] Ravasz László: Az örök forradalom, in *Látások könyve*, 115.
[27] Ravasz László: Hitbizonyosság és reformáció, in *Orgonazúgás*, Budapest Stúdium kiadás, 1927, 8.
[28] RavaszLászló: A magyar vallás, in *Alfa és Omega II.*, 37.
[29] Uo., 38.

studia_caroliensa_2017.indd 58 2017.06.16. 14:16:55

az áldott magyar föld meghozza a maga gyümölcsét, nekem hívő keresztyénnek, református keresztyénnek kell lennem, mert másképp ezt a hivatást betölteni nem tudom."[30]

Amit itt megfogalmaz, abban benne van mindaz, miért is tekinthetünk, és miért kell visszatekintenünk egy fél évezredet, de nemcsak az elindulásra kell figyelni, hanem a közben megfogalmazódott gondolatokat is mélyen a szívünkbe vésni. Nem fogalmazódhat meg ma sem más hitvallás, mint amit 1923-ban a debreceni nagytemplomi előadásában megfogalmaz, magyarsága és református mivoltával kapcsolatban: „magyarnak kell lennem ahhoz, hogy igazán református keresztyén lehessek." [31]

Évfordulóktól függetlenül Ravasszal együtt feltehetjük azt a sorsdöntő kérdést „miképpen maradhat meg a protesantizmus protestantizmusnak?" Mit értünk ma ezen a fogalmon? Szómagyarázathoz kell-e fordulni mai fiataljainknak s a Google keresőbe beírniuk, hogy mit is jelent mindez, s vajon ha így cselekednek, mit találnak? Hol van reformáció? Hogyan lehet helyesen emlékezni, ünnepelni? Ravasszal együtt vallhatjuk, ahol „a Szentírás tanácsa szerint a helyes és tiszta módra mennek vissza, és bátran igazodnak a kijelentéshez, bátran vállalják az Ige kockázatát, ott mindenütt reformáció van".[32]

Mennyire tudjuk átadni szóban és információs eszközökön keresztül azt az elvet, amely reformátor őseink, dédszüleink, ükszüleink, szépapáink számára még magától értetődő volt? Egyáltalán nem volt idegenül csengő szó, hanem hétköznapjaikban is megmutatkozott e kegyesség gyakorlása. Érdekességképpen megjegyezzük, hogy Ravasz szívesebben használja a református evangélikus megfogalmazást, s ha az anyakönyveket lapozzuk, vallására nézve is megtaláljuk ezt a megkülönböztetést:

Sőt azt mondja, „hogy bár protestáns egyház nincs, hanem van református, evangélikus, methodista, baptista stb. egyház, mégis beszélhetünk protestantizmusról."[33] Ugyanakkor leszögezi azt is, „protestantizmusról mindnyájan beszélhetünk anélkül, hogy az egyes evangéliumi egyházak álláspontját összekevernők, mint ahogy a keresztyénségről is beszélhetünk hitetlenséggel, pogánysággal, zsidósággal szemben anélkül, hogy a benne rejlő egyes egyházak külön létét vagy jogosultságát tagadnók."[34]

Egy emlékezés keretén belül nem lehet célunk az azonosságok és különbségek részletes feltárása, inkább arra igyekszünk fókuszálni, mi az, amiben igazán

[30] Uo., 40.
[31] Uo., 43.
[32] Ravasz László: Lélekben és igazságban, in *Legyen világosság I.*, 278.
[33] Ravasz: A protestantizmus legfőbb kérdése, 48.
[34] Uo.,

studia_caroliensa_2017.indd 59 2017.06.16. 14:16:55

nagyszerűt, maradandót alkotott, amiért ma is emlékezhetünk, s ami elgondolkodtató, maradandó értéket jelent a számunkra. Ha lényegre törőek akarunk lenni, akkor azt kell mondanunk, nem tudjuk találóbban megfogalmazni, mint azt korábban Ravasz megtette: „A protestantizmus lényege pedig az evangélium, vagyis a bűnbe merült emberiségnek a Jézus Krisztusban való megváltásáról és a Szentlélek által való újjászületéséről szóló boldog és óriási világprogram."[35]

Nagyon hasonló a címe egy másik beszédének, melynek gondolatmenetében sok hasonlóságot, de különbséget is felfedezhetünk. A négy arc a *Legyen világosság* első kötetében és az *Alfa és Omega* második kötetében is szerepel. Ebben mindössze öt oldalon elmélkedik a kérdésről, s beszédében a Jelenések könyvének harmadik része lesz záró gondolata. Míg az azonos című, de hosszabb terjedelmű, kilenc oldalas elmélkedésének alapigéjeként szerepel, s itt az elhangzás dátumának időpontját is megtudjuk: 1926. Ez utóbbiban lényegre törően rámutat arra is, miért volt szükség a reformáció létrejöttére, és megfogalmazza, mit ért protestantizmuson. A keresztyénséggel kapcsolatban megállapítja, másfél évezred után

> „úgy ötvöződött a pogánysággal és a zsidósággal, hogy maga is elpogányosodott és teljes mértékben törvény-vallássá, ritualizmussá vált. A keresztyénségnek őseredetű mennyei csírája, lényege e pillanatban úgy segített magán, hogy az evangéliumi keresztyénségben a 16. század nagy reformátori munkájában újra megtalálta önmagát, és vállalta azt az óriási feladatot, hogy minden támadás és kísértés ellenére megmarad ősi, tiszta és igaz keresztyénségnek. ez az ősi, tiszta és igaz keresztyénség a 16. század módszerében, világfelfogásában kifejezve a protestantizmus."[36]

A protestantizmus lényege és sorsa[37] című írásában a protestantizmust úgy jellemzi, annyira részévé válik az életünknek, mint a levegő, oxigén, amit be kell lélegeznünk. „Mi a protestantizmus? A legnagyobb, legizgatóbb, legfontosabb magyar kérdések egyike".[38] Nemcsak a számszerűséget kell figyelembe venni, hanem a hitnek a kérdéseit, teológiai látásokat, döntéseket, s a bennük rejlő kockázatot. Máshová estek a hangsúlyok, mert nem a liturgia, a sákramentum élvezett elsőbbséget. Az intézmény kikerült a középpontból, s helyét a gondolat, a szó, az Ige vette át, ami megváltoztatta az életmódot, egyházi struktúrákat, új módszereket kerestek, melynek következtében kicserélődtek az értékrendek,

[35] Uo.,51
[36] Ravasz László: A protestantizmus legfőbb kérdése, in *Legyen világosság I.*, 405.
[37] Uo., 494.
[38] Uo., 494.

studia_caroliensa_2017.indd 60 2017.06.16. 14:16:55

például megjelent az „egyetemes papság gondolata a papi rend helyett; a Szentírás tekintélye az apostoli szék tekintélyével szemben."[39]

Arról is beszél, hogy a „protestantizmus nemcsak prófétaság, hanem doktorság is, nemcsak új hit, de új tudás is."[40] Továbbá megemlíti a protestáns szabadság kérdését is, amely, mint mondja, „az élő Istennek minél teljesebb szolgálata".[41] Elismeri az Ő szuverén tekintélyét minden más tekintéllyel szemben, és azt javasolja, hogy olyan módon akarjunk szabadok lenni az egész világtól, „bűntől, élettől és haláltól, hogy magunkat az élő és szuverén Isten szerszámaivá szenteljük."[42]

Az ünnepnek nemcsak a pozitívumait, hanem a negatívumokat is számba vette. Gondoljunk itt a véráldozatokra, s amikor a hibásokat kereste, rámutatott, hogy nem az evangélium hirdetőivel volt a probléma, hanem azokkal, akik a „lelki kérdésből politikai és hatalmi kérdést csináltak."[43]

A keresztyénség rendeltetése, „hogy mindig és mindenkor, földi, földalatti és földfeletti hatalmasságokkal szemben bizonyságot tegyen az igazságról, még ha rádől is a látható világ."[44]

Másfajta hatalom a szó hatalma. Azt szeretné elérni a szó hatalmával, hogy mindazt, amit az ember megértett, annak engedjen. Ennek érdekében szól, ad jellemzést korról, egyházról, egyénről.

Minden beszédének van célja, mégpedig olyan, amelyik etikai többlettel rendelkezik, s a szónok erről szeretné hallgatóit szavaival meggyőzni, ezért felszólít, vagy parancsol. Véleménye szerint azért van olyan sok bizonytalan, eredménytelen beszéd, mert a szónok nem fogalmazza meg konkrétan, felszólító módban mondanivalójának a célját. Egészen kategorikusan fogalmaz: „Nem beszéd az, amelyiknek nincs skopusa, s nem skopus az, amelyet nem lehet egy felszólító ítéletben kifejezni".[45] A cél mellett a beszéd tételét hangsúlyozza. Nem elég felmutatni a célt, hanem annak elérése érdekében konkrét útmutatást kell adni a tétel megfogalmazásával, azaz konkrét parancsot kell adni. Jól tükröződik beszédeiben, hogy nemcsak megfogalmazza, milyennek kell lenni a jó beszédnek, hanem alkalmazza is. Az egyház négy arca[46] című előadásában – melyben a reformációról emlékezik meg, és amely a második református nagygyűlésen hang-

[39] Uo., 496.
[40] Ravasz: Négy arc, 58.
[41] Ravasz: A protestantizmus legfőbb kérdése, 52.
[42] Uo.,
[43] Ravasz László: A reformáció lényege, in *Legyen világosság I.*, 511.
[44] Uo., 512.
[45] Ravasz László: A beszéd, mint műalkotás, in *Legyen Világosság III.*, 39.
[46] Ravasz László: Az egyház négy arca, in *Alfa és Omega II.*, 53–56.

studia_caroliensa_2017.indd 61 2017.06.16. 14:16:55

zott el 1928-ban –,ott ez a felszólítás, parancs, mely odafigyelésre, döntésre hív: „Szemléljük meg mind a négyet, és válasszuk ki, hogy melyik legkedvesebb szívünknek!”[47] A beszéd végén pedig mindez mintegy kérdés formájában ismétlődik meg, engedelmességre, hálaadásra buzdít. Így szembesít azzal, megtaláljuk-e azt a felszólítást, mely cselekvésre ösztönöz. „Felismered-e magyar református népem egyházad anyai arcán a királynői méltóságot? Hódolsz-e neki azzal, hogy odaadod neki szívedet, a gyermekszívet, a férfiszívet, hogy megáldja, a vénülő szívet, hogy ifjúvá tegye.”[48] Amit így konkretizálhatunk: Ismerd fel, higgy, hódolj, s engedelmeskedj néki!

Mint az előadás címéből is kitűnik, négyféle képpel írja le, milyennek is látja az egyházat. Ebből azt is láthatjuk, mennyire fontosnak tartotta a szemléltetést. Főleg azt, hogy a képek, amelyek már elvesztették jelentéstartalmukat, újra élettel teljenek meg, s érthetővé váljanak. Meggyőzni, bizonyítani akar, tudva, hogy sem történeti személyiségek példájával, sem egyéb idézetekkel nem lehet addig meggyőzni, míg a személyes élmény, a hit ki nem alakul.

A szemléltetés egyik feladata, hogy rávilágítson az elfeledett kép eredeti jelentésére, a másik pedig az, hogy meg mozdítsa mind a képzeletet, mind az érzelmet. Ebben segítségére lehet az élményszerű elbeszélés. Ravasz szemléletesen írja le, milyennek látja az egyházat. Ehhez bevezető gondolatában azonnal ott van a figyelemfelkeltés. Megragadja a hallgatóság figyelmét, és hat a képzelőerejére is: „Gyermekkoromban sokszor láttam, még egyszerű földmíves emberek házában is egy olyan képet, amelyik egymás mellé tett üvegpálcikákból volt összerakva. Az a furcsa tulajdonsága volt a képnek, hogy ha valaki balfelől nézte, egy gyermekarcot látott rajta, ha jobbfelől szemlélte a képet, egy öregasszonyt szemlélt, ha pedig szembe nézte valaki, egy fiatal anyát látott rajta. Ilyen csodálatos arca van az egyháznak is. A szerint, hogy honnan nézzük, négy arcot látunk rajta.”[49] Egyik igehirdetésének is ez a címe, az alapigéje pedig Ezékiel látomása, amelyből „tisztán kivehető négy beszédes arc: a khérubarc, a sasarc, az oroszlánarc, és az emberarc. Négyféle lelket jelentenek ezek, a személyi világ négy dimenzióját.”[50].

A hasonlatokat kiválóan használva rámutat arra, mi mindent fedezhetünk fel a különböző arcokban. A királynői arcban benne van, hogy „úr a világ felett, mert Úr a lelkek felett, hódolatot és engedelmességet követel.”[51] Nem lehet félreérteni, s mindazt a hatalmat, amivel rendelkezik öncélúan használni, mivel

[47] Uo., 53.
[48] Uo., 58.
[49] Uo., 53.
[50] Ravasz László: Négy arc, in *Látások könyve*, 57.
[51] Ravasz: Az egyház négy arca, 53.

studia_caroliensa_2017.indd 62 2017.06.16. 14:16:55

egészen egyértelműen kijelenti, minderre az uralkodásra azért van joga és lehetősége, mert „Isten képmása".[52] Ugyanakkor tudjuk, hogy az Isten képére s hasonlatosságára teremtett ember képe, a bűneset miatt összetört. Így bármelyik egyházat vagy felekezetet nézzük, mindenhol emberek vannak, szeretnek uralkodni, könnyen félreértelmezik a teremtéskor kapott hatalmat: „Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a szárazföldön mozgó minden élőlényen!" (1Móz1,28b) s a szárazföldön élő minden élőlénybe belevehetjük a másik ember feletti uralmat is, mely magában rejti a veszélyt, hogy nem a szolgálat, hanem az uralkodás dominál. Kritikai szelleme is megnyilvánul: „Az uralkodó szellem pedig addig él, amíg rabszolgák teremnek. Ezzel a fajtával pedig úgy vagyunk, mint a konkollyal, nem vetjük, sőt gyomláljuk, mégis mindig túlságosan sok van belőle."[53]

Az uralkodásra vonatkozó gondolatait fogalmazza meg A reformáció a Szentlélek munkája című igehirdetésében is. Ebben kifejti, az egyház nem lehet ura a világnak, de azt is megállapítja, hogy annak ellenére, hogy a reformáció levonta ennek az elvnek a következtetését, mégis sok egyházban megmaradt „az uralkodásnak a kovásza s az a törekvés, hogy ebben a világban, ennek a világnak az eszközeivel és módszereivel a maga világi dicsőségét és céljait szolgálja. Azért van szükség állandó reformációra, hogy ettől a kísértéstől megszabaduljunk."[54]

A Négy orca című igehirdetésében az első arc a „khéruborc. Jelenti a léleknek Istenben elmerülő és őt boldogan bíró vonását. Minden arcon van egy khérubvonás; az, amelyik üdvösségre, látásra, tükrözésre vágyik. Akkor ragyog fel, amikor Isten közelébe érkezik; addig szomorú, sötét redő, de ott megtelik fénnyel, örömmel."[55] Ehhez az archoz hasonlítja Luthert, aki folyton keresett, hitre, megbékélésre vágyott, amit csak akkor érhetett el, amikor megtapasztalta, hogy a megigazulás kegyelemből, hit által történik. Vagy ahogyan A lelkiismeret prófétája című ünnepi beszédében mondja, melyet Kolozsvárott, a közös ünnepi istentiszteleten az Apostolok Cselekedetei alapján tartott(ApCsel 5, 27–32). „Rendbe akart jönni Istenével, igaz akart lenni előtte, ki akarta érdemelni az üdvöt."[56] Ezután sem volt feszültségmentes az élete, nem volt egyszerű megjelenni, s ragaszkodni felismeréséhez a birodalmi gyűlés előtt, de nem tehetett

[52] Uo., 54.
[53] Uo., 55.
[54] Ravasz László: *A reformáció a Szentlélek munkája*,..
[55] Ravasz: Négy arc, 57.
[56] Ravasz László: Luther a lelkiismeret prófétája, in *A Tháborhegy ormán*, Kolozsvár, Lapkiadó Nyomdai Műintézet RT nyomása,1928, 257.

studia_caroliensa_2017.indd 63 2017.06.16. 14:16:55

mást, mert „megérezte, hogy azt az Istent, aki őt ingyen kegyelemből megigazította, nem hagyhatja cserben."[57]

Nagyon érdekes ebben a tekintetben a második arc a sasorca. „Szimbolizálja a napba néző szemet, a magasba repülő szárnyakat, a szellem királyi útját, az ész erejét."[58]

Igehirdetésében közel hozza a reformátori személyek alakját, eszméit. Nem hallgatja el amit tud, nem csupán háttér-információt ad, hanem hallgatói számára is elmondott ismeretet közvetít, mert fontosnak tartja, hogy ismerjék a kiváltságokat.

A reformációt tekintve fontos az egyháznak a másik arca, az elszánt kemény arc, a harcos, küzdő szellem dominanciája. Különösképpen olyankor kerül ez elő, amikor az egyház királynői, uralkodói hajlama dominálni kezd, s ezzel szemben küzdeni, harcolni kell. Rámutat arra, milyen szörnyű pusztítást végeztek a vallásháborúk, a „hitüldözéseknek ma már szinte megérthetetlen dühöngése, a gályarabok hátán pattogó ostor, az éhhalálra kényszerített francia hugenották jajszava, kardot viselő pásztorok, akik feldúlják, vagy elragadják a békés polgárok templomait és iskoláit mind-mind ennek a marcona, küzdő egyháznak a megnyilvánulása. Keze véres, arca máglyafüsttől fekete, hangja kemény, mint a csatakiáltás, rekedt, mint a bosszúé, a legmagasabb csúcs, amire felérkezik, egy szétdúlt szentélynek oromfala, ahová feltűzi zászlaját."[59] Ezzel a jelzős szerkezetekkel teletűzdelt képpel az ellenreformáció korszakaira éppúgy rámutat, mint azokra a harcokra, amelyek a felekezetek között állnak fenn. Nem szívesen gondolunk bele abba, hogy ez nemcsak a múlt, hiszen a különböző egyházakban ez az arc újra és újra felszínre tör, emlékeztet, és óvatosságra int.

Hasonló az elszánt kemény archoz az igehirdetésben szereplő arc, az akarat és tetterő oroszlán arca, erre utal Kálvin, amikor azt mondja, hogy a reformátorok között is megtaláljuk az akarat, a tetterő embereit.[60] Ravasz László beszédstílusának jelzős szerkezete megmutatkozik az egyház mártír arcának a bemutatásában is, amely nála „véres, halvány, és szenvedő".[61]

A reformációnak ezt a jellegét hangsúlyozza a Harangszó című beszédében is, s egyben emlékeztet arra is, nem szabad megfeledkezni a gályarabságról sem, bár sokan igyekeznek ennek az élét elvenni. A fájó emlékezet, a sok-sok áldozat felemlítése után ma is elgondolkodtató, mi az, amire mint fájó pontra rámutat, a reverzális kérdése. Sok mindent elképzelhetőnek tart, „hogy protestáns ember

[57] Uo., 259.
[58] Ravasz: Négy arc, 58.
[59] Ravasz: Az egyház négy arca, 55.
[60] Ravasz: Négy arc, 59.
[61] Ravasz: Az egyház négy arca, 55.

studia_caroliensa_2017.indd 64 2017.06.16. 14:16:55

tűrjön, az is lehet, hogy hallgasson, de hogy feledjen, megalkudjon és térdet hajtson az nem lehetséges".[62] Ahogyan a gályarabok nem tették, úgy ő sem tartja helyénvalónak, sőt rácsodálkozik arra, amikor valaki reverzálist ad. Amikor a harangszó kondulásiban mindezt végigvezeti, nem szabad arra gondolnunk, hogy ez a végső következtetés, hisz, mint mondja, a „nagy reformáció emlékezete még mindig nem ez".[63] Ennél többről van szó, ahogyan ennél a képnél, a mártír arc bemutatásánál szélesre tárja kaput, mert mindaz, ami történik nem magánügy, és nem egy szűk körre érvényes. Beszédére jellemző univerzalitása is: „Oroszországból éppúgy ránk néz fáradt, szomorú arca, mint Mexikóból. A 17. század Franciaországában éppúgy megtalálható a Szent Bertalan éj rőt világában, mint az üldözött valdensek és cseh kelyhesek éjszakai összejövetelén. Germánia rengetegeiben az első misszionáriusok éppúgy hozzájuk tartoznak, mint Afrikában vagy Kínában a jelenkor szenvedő hősei."[64]

Így érkezik el beszédének csúcspontjához, az anyai archoz, amelyben, mint mondja, „benne van a másik három arcnak minden szépsége és dicsősége".[65] A szenvedés, a küzdés, csak egy kicsit másként, hisz nem magára tekint, hanem „halálos bajvívásban áll gyermekeiért, templomokért, iskolákért, szegényekért. Emellett, mint írja, azért is, „hogy el ne vegyék tőlünk múltunk drága örökségét, jövendőnk fényes kilátását, az alkalmakat, amelyekkel belsőleg nagyra növünk, a tért, ahol megállunk és győzünk. Jobbról és balról fenyegetnek ősi ellenségeink, éppen most, éppen ebben a nemzedékben, mint egy oroszlán küzd az anyaszentegyház, hogy megtartsa gyermekeit."[66] Nem kerülhető meg a szenvedő arc, ahogyan Jézus sem kerülte el a szenvedések útját, s ki kellett innia a keserű poharat. (Mt, 26, 39) De ez nem jelenti azt, hogy feladja feladatát és küldetését.

Igehirdetésében a negyedik arc az emberarc, amely előtt mindenkinek meg kell hajolni, s mint mondja „Luther, Zwingli, Kálvin arca is ettől az arctól fényes s csak annyi sugár csillan meg rajtuk, amennyit erről az arcról vissza tudnak verni. Századok ködében minden elmosódik, csak az emberarc világít, mint a Nap…"[67]

Az anyai arc egyben királynői arc is. Rámutat Ravasz arra, ő „nem hatalomból parancsol, hanem szolgálatból. Az anyának nem azért engedelmeskedünk, mert

[62] Ravasz: Harangszó, 94.
[63] Uo., 93.
[64] Ravasz: Az egyház négy arca, 56.
[65] Uo., 57.
[66] Uo., 58.
[67] Ravasz: Négy arc, 61.

studia_caroliensa_2017.indd 65 2017.06.16. 14:16:55

félünk tőle, hanem azért, mert szeretjük, mert hálásak vagyunk iránta és látjuk igazát."[68]

A közösség, az együtt ünneplés fontos. „Isten kijelentését megismerni sohasem lehet magányosságban, egyedülvalóságban, hanem csak közösségben. A magányosság és az egyedülvalóság csak arra való, hogy új közösséget teremtsen, és annak részesévé tegyen."[69]

A közösség pedig élő emberekből áll, akiket a harangszó is hívogat, s ebben a beszédében Ravasz tovább megy, s rámutat arra: „Reformáció ünnepén maga a Király hív. Az élőket hívogatom."[70] Nemcsak tömegmegmozdulásra, nemcsak emlékezésre, hanem közösségre is.

Veszélyek, amelyek jelen voltak a múltban, s azt fedezzük fel, hogy újra és újra fellángolnak, óvatosságra intenek bennünket.

1934-ben szólt az iszlám kérdésről, mely, mint mondotta, „alaposan megropogtatta az európai keresztyénség csontjai. Mi félezer esztendőre összetörtünk bele. Aztán fenyegetett, és fenyeget még mindig a bolsevizmus formájában, amely kifejezetten vallásellenes lévén, magának a keresztyén művelődésnek üzent hadat."[71] Annak a meggyőződésének ad hangot, hogy minden harc és kísérlet ellenére, melyek évszázadok óta jelen vannak, s folynak a különböző vallásháborúk, szerves része az európai kultúrának a keresztyén hit, de veszélyek újra és újra fenyegetik. Ne feledjük beszédének keletkezési idejét, ebben a korban „az a meggyőződés, hogy csak az árja faj az igazi érték."[72]

Ebben a beszédében rámutat arra, mennyire lényeges, ki honnan indítja el gondolatmenetét, s melyek azok a kérdések, amelyeket feltesz. Konkrétan néven nevezi ezeket: „Luther azt kérdezte: mit kell tennem, hogy tiszta és teljes keresztyén lehess? Hitlerék azt kérdezik: mit kell a keresztyénségből eldobnom, hogy német és árja maradhassak."[73]

Nem tartott attól, hogy kimondja, milyen veszély fenyegeti a keresztyénséget és a protestantizmust, ma sem szabad strucc módjára homokba dugni a fejünket, minden korban szükség van arra, hogy visszaálljunk „az egyetlen szilárd talapzatra, amelyen az etikai megújulás nagy forradalmát végbe lehet vinni, a tiszta teljes keresztyénség fundamentumára, amely történelmi és örökkévaló egyaránt."[74]

[68] Ravasz: Az egyház négy arca, 58.
[69] Ravasz: Lélekben és igazságban, 279.
[70] Ravasz: Harangszó, 96.
[71] Ravasz László: A protestantizmus lényege és sorsa, in *Legyen világosság I,* 497.
[72] Uo., 498.
[73] Uo.
[74] Uo., 501.

studia_caroliensa_2017.indd 66 2017.06.16. 14:16:55

Ez nem jelenti azt, hogy mindig minden helyzetben tökéletesen felismeri a veszélyt. „Egy tévedésem beismerem. Nem szabad zsidó hibákról beszélni akkor, mikor a vak és vad antiszemitizmus a zsidók torkára tette a kést. Akkor a kést kell kicsavarni a gyilkos kezéből. Ebben én is vétkeztem. Mea culpa!"[75]

Ez a két rövid szó, évszázadokon keresztül igyekezett áthatolni az egeken, s csodálkoztak rá emberek „miféle lélek ez a Márton?"[76] Ebből is láthatjuk, amit kér a keresztyénségtől, azt önmagára nézve is fontosnak tart.

Látomása, missziója nemcsak a jelenre terjed ki. Ezt 1926-ban elmondott, Estétől reggelig című reformációi igehirdetésének zárógondolataiból is látjuk, amelyet így zár: „Látom magyar református egyházunk hajóját. Viszi az élet és ígéret magvait."[77]

Amikor együtt ünnepelünk s emlékezünk, tehetjük azokkal a gondolatokkal, amelyekkel Ravasz László zárja a Lélekben és igazságban című igehirdetését. Ebből is látva, hogy azok az évtizedekkel, évszázadokkal korábban elhangzott gondolatok maradandóak, amelyek a Szentírásra épülnek.

> „Szükség volt tehát a reformációra, mert nem lélekben és igazságban imádták Istent. Szükségünk van nekünk is reformációra, mert nemcsak hogy nem imádjuk lélekben és igazságban az Istent, hanem egyáltalán sehogy sem imádjuk eléggé. Ezért az ül igazi reformáció-ünnepet, akiben felgyúl a szomjúság az élő és igaz Isten iránt, s Őt mint lelket, szellemet, lélekben és igazságban, szellemben és mégis valóságosan imádni akarja. Ezt csak úgy lehet, hogy ha az Ő igéjéből megismerjük Őt mint atyát, Fiút, Szentlelket, Szentháromság egy örök Istent, hiszünk és engedelmeskedünk az Ő igéjének, s élő tagjai leszünk az Ő kiválasztott gyülekezetének. Reformációt ünnepelni nem egyéb, mint tisztán, határozottan, sűrítetten és tökéletesen krisztusivá válni."[78]

BIBLIOGRÁFIA

Czeglédi Sándor: *A prédikáció gyülekezetszerűségének a kérdése a magyar protestáns homiletikában,* Budapest, 1938.

Ravasz László: A beszéd, mint műalkotás, in *Legyen Világosság III.*, Budapest, Franklin-Társulat,1938.

[75] Ravasz László: *Válogatott Írások,* Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1988, 356.
[76] Ravasz: Luther a lelkiismeret prófétája, 255.
[77] Ravasz László, Estétől reggelig, in *Tudom kinek hittem*, Budapest, Studium, 227.
[78] Ravasz: Lélekben és igazságban, 280.

studia_caroliensa_2017.indd 67 2017.06.16. 14:16:55

Ravasz László: A magyar vallás, in *Alfa és Omega II.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938.
Ravasz László: A múlt üzen, in *Korbán II.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1942.
Ravasz László: A protestantizmus legfőbb kérdése, in *Alfa és Omega II.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1942.
Ravasz László: A protestantizmus legfőbb kérdése, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938.
Ravasz László: A protestantizmus lényege és sorsa, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938.
Ravasz László: A reformáció mérlege, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938.
Ravasz László: *A reformáció a Szentlélek munkája*, 1944. okt. 31., kézirat, Sárospatak.
Ravasz László: A református tanító hivatása, in *Legyen világosság III.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938.
Ravasz László: Az egyház négy arca, in *Alfa és Omega II.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1942.
Ravasz László: Az örök forradalom, in *Látások könyve*, Kolozsvár, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1917.
Ravasz László: Előszó, in *Látások könyve*, Kolozsvár, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1917.
Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992.
Ravasz László: Estétől reggelig, in *Tudom, kinek hittem*, Budapest, Studium, 1927.
Ravasz László: Harangszó, in *A Tháborhegy ormán*, Kolozsvár, 1928.
Ravasz László: Hitbizonyosság és reformáció, in *Orgonazúgás*, Budapest Stúdium kiadás, 1927.
Ravasz László: Isten nevelő munkája, in *„Az emberélet útjának felén”*, *Beszédek, cikkek előadások*, Kolozsvár, Az Út kiadása, 1924.
Ravasz László: Lélekben és igazságban, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938, valamint in *Kezdetben vala az ige*, Budapest, Franklin-Társulat, 1941.
Ravasz László: Luther, in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938.
Ravasz László: Luther a lelkiismeret prófétája, in *A Tháborhegy ormán*, Kolozsvár, Lapkiadó Nyomdai Műintézet RT nyomása,1928.
Ravasz László: Négy arc, in *Látások könyve*, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Kolozsvár, 1917.
Ravasz László: Október 31., in *Legyen világosság I.*, Budapest, Franklin-Társulat, 1938.
Ravasz László: *Válogatott Írások*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1988.
Vasady Béla: A theologus Ravasz László, in *És Lőn Világosság* (Emlékkönyv), Budapest, 1941.

studia_caroliensa_2017.indd 68 2017.06.16. 14:16:55

LÁNYI GÁBOR JÁNOS

KÁLVIN MINT MENEKÜLT

Ravasz László írja: „Kálvin Jánost életén át végigkísérte az a tragikum, hogy másnak látták, mint aki volt; jobbnak, vagy rosszabbnak; nagyobbnak vagy kisebbnek…”[1] – egyszóval másnak. A történelem más, nagyhatású személyiségeihez hasonlóan Kálvin tükörképpé vált, amelyben a méltató kortársak és utódok nemegyszer a saját vonásaikat szemlélték.

Tanulmányomnak nem célja, hogy az egymással ütköző Kálvin-képek között igazságot tegyen. Amire kísérletet tesz, hogy rávilágítson egy olyan tényezőre, amelynek figyelembevétele segítséget adhat nekünk ahhoz, hogy Kálvin személyiségéről és teológiájának gyökereiről teljesebb képet kaphassunk. Ez a tényező, hogy Kálvin János életének nagy részét menekültként élte le. Szembesült a menekült lét kihívásaival, bizonytalanságaival, a honvággyal, idegen létének felrovásával. Szolgálatának nagy részét is menekültek között és menekültek számára végezte. Korunk menekültválsága ad aktualitást annak, hogy megvizsgáljuk, hogyan és milyen pontokon járulhatott hozzá a reformátor személyiség-, és teológiai fejlődéséhez a menekült lét megtapasztalása, akár mint személyes tapasztalat, akár mint környezeti hatás.

A tanulmány első része Kálvin menekült létének különböző helyszíneit és azoknak a reformátor formálódásában betöltött szerepét mutatja be röviden. A második részben a genfi menekült lét kontextusa kerül elénk, figyelmet kapva a menekültek megsegítésére tett genfi törekvések, az ellenük intézett megnyilvánulások, a menekültek önszerveződése és ezáltali hatalomra kerülése. Végül egy meghatározó kálvini tanítás, a predestináció-tan értelmezéséhez hívjuk segítségül a menekült lét kontextusát. Mindvégig szem előtt tartjuk azonban, hogy a menekültlét nem kizárólagos meghatározója és magyarázója Kálvin személyiségének és teológiájának, mégis egy olyan eleme, amelyre jó odafigyelnünk, ha a reformátor objektívebb megítélésére akarunk törekedni.

[1] Ravasz László: A mindenkori Kálvin-kép, in Ravasz László (szerk.): *Legyen világosság!*, 1. köt., Budapest, Franklin, 1938, 462.

studia_caroliensa_2017.indd 69 2017.06.16. 14:16:55

• Lányi Gábor János •

A MENEKÜLT KÁLVIN

Kálvin János 55 életévéből 31-et töltött szülőhazájától távol. 24 éves volt, amikor vallási nézetei miatt először menekülésre kényszerült. Barátja, az orvos Nicolas Cop mint a Sorbonne új rektora 1533 mindenszentek napján elmondott székfoglaló beszédében a Boldogmondások lelki szegényeit a reformátori mozgalom üldözött tagjaival azonosította. Kálvinnak a beszéd megírásában vállalt szerepe kérdéses. Mégis miután a beszéd miatt a párizsi parlament elrendelte Cop elfogatását és Kálvin szobáját is átkutatták, iratai közül pedig néhányat lefoglaltak, Kálvin úgy ítélte meg, hogy biztonságosabb számára, ha elhagyja Párizst. Az elkövetkező évben még Franciaországban maradt ugyan, de ettől kezdve, mint az evangéliumi mozgalommal azonosított személy, úgy döntött, hogy kerüli a feltűnést.[2]

1534 első felében barátja, Louis Du Tillet, angoulême-i házában talált menedéket. Du Tillet-nek mint a helyi katedrális egyik kanonokjának tekintélyes könyvtára volt. Kálvin arról számolt be, hogy a „száműzetés és visszavonulás idejében" az adott neki nyugalmat és boldogságot, hogy idejét a tudománynak szentelhette.[3] Nagy hasznára vált a könyvtár, ahol hozzáláthatott az *Instituio* megírásához is.

Jean Cadier Kálvin 1534-es évét az „utazások esztendejeként" jelöli meg.[4] Nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy hol mennyi időt töltött Kálvin, de a sok vándorlás jól mutatja azt az állapotot, ahogyan Kálvinnak ebben az időszakban élnie kellett. Bizonytalanság, helykeresés időszaka volt ez. Saintonge, Poitiers és Nérac, Navarrai Margit üldözött evangéliumi humanistákat befogadó udvara lehettek az állomásai ennek a bizonytalan időszaknak, amely azonban nem ingatta meg Istenbe vetett hitét. Az üldözetésben Isten rendelését látta meg, és bízott segítségnyújtásában: „Mindez az Úr kezének műve. Ha rábízzuk magunkat, Ő maga vigyáz ránk."[5]

A franciaországi utazások esztendejét az ún. plakát-ügy zárta le. 1534. október 18-a vasárnap reggelén Antoine Marcourt neuchateli reformátor katolikus miseáldozatot gyalázó plakátjai kerültek kifüggesztésre Franciaország-szerte. A reggeli misére érkező hívek körében nagy botránkozást keltettek az áldozást majomkodásnak és istenkáromlásnak, a benne résztvevőket pedig eretnekeknek nevező plakátok, amelyekből ráadásul I. Ferenc amboise-i palotájának hálószoba-

[2] Alexandre Ganoczy: *The Young Calvin*, Philadelphia, Westminster Press, 1987, 80–83.
[3] Aimé Louis Herminjard: *Correspondance des réformateurs,* 3. köt., Genf – Párizs, H. Georg – Michel Levy, 1870, 156.
[4] Jean Cadier: *Kálvin*, Budapest, Református Zsinat Sajtóosztálya, 1980, 39.
[5] Herminjard: *Correspondance,* 3. köt., 156.

studia_caroliensa_2017.indd 70 2017.06.16. 14:16:55

ajtajára is került egy példány. A király a vakmerő tettől felháborodva letartóztatásokat és kivégzéseket rendelt el. Ezeknek esett áldozatául Kálvin egyik párizsi barátja és egykori szállásadója, Étienne de la Forge, akinek háza az evangéliumkövetők kedvelt találkozóhelye volt.[6]

Ő az első Kálvin szűkebb ismeretségi köréből, aki máglyán végezte. Kálvin a személyes trauma hatására döntött úgy, hogy Du Tillet-vel együtt elhagyja Franciaországot, és a Svájci Államszövetséghez tartozó, a reformációt 1529-ben elfogadó Bázelbe menekül. Megrendültségét mutatja, hogy még ott sem érezte magát elég biztonságban, és inkább álnéven (Martinus Lucianus, a Calvinus anagrammája) tartózkodott a városban. Mint sokszor máskor is, amikor megrázkódtatás érte, most is munkálkodással kötötte le figyelmét. Latin és francia előszót írt unokatestvére, Pierre Robert Olevitan francia bibliafordításához, valamint befejezte az *Institutio* első kiadását, amelyet 1536 márciusában adtak ki. Művét királyának, I. Ferencnek ajánlotta. Elsődleges szándéka a francia reformátori mozgalom megvédése volt.[7]

A Bázelben töltött év után Kálvin és Du Tillet Ferrarába utazott. Ferrarai Renáta hercegnő udvara azt jelentette Itáliában, amit Navarrai Margité Franciaországban, a magasabb társadalmi státuszú vagy tanultabb evangéliumkövetők menedékhelyét, különösen a plakát-ügy kirobbanása után. Kálvin új álnéven (Charles d'Espeville) tartózkodott Ferrarában, feltehetőleg abban a reményben, hogy tudósként helyezkedhet el az udvarban. 1536 nagypéntekén az egyik francia menekült megtagadta a misén való részvételt, aminek nyomán letartóztatások történtek Ferrarában. Kálvin és Du Tillet úgy döntöttek visszatérnek a nagyobb biztonságot jelentő Bázelbe.[8]

Ott kaptak hírt arról, hogy I. Ferenc engedélyezte az evangéliumi mozgalom menekültjeinek, hogy büntetlenül hazatérjenek Franciaországba, azzal a feltétellel, hogy fél éven belül visszatérnek a katolicizmushoz. Kálvin az ideiglenes amnesztiát arra használta fel, hogy szülővárosában, Noyonban, pénzzé tegye érdekeltségeit. Terve szerint a pénzből öccsével, Antoine-nal, és féltestvérével, Marie-val, Franciaország határain kívülre, Bázelba vagy Strassburgba akart költözni, hogy ott új életet kezdhessen és magát a teológiának szentelhesse. A közvetlen út háborús események miatt veszélyes lett volna, ezért Kálvin Lyonon keresztül igyekezett Strassburg felé. Egyéjszakás pihenőre állt csak meg Genfben,

6 Willem van't Spijker: *Kálvin élete és teológiája*, Budapest, Kálvin, 2003, 32.

7 T. H. L. Parker: *John Calvin – A Biography*, London, Dent, 1975, 32.

8 Kálvin és Ferrarai Renáta későbbi levelezéséhez l. F. Whitfield Barton: *Calvin and the Duchess*, Louisville, Westminster John Knox Fress, 1989.; Pruzsinszky Pál: *Kálvin levelei a nőkhöz*, Budapest, Hornyánszky, 1909.

studia_caroliensa_2017.indd 71 2017.06.16. 14:16:55

ahol szállásán felkereste Guillaume Farel, a helyi reformátori mozgalom vezetője és a városban való maradásra késztette.[9]

Kálvin első genfi tartózkodása kezdetén olyannyira jelentéktelen volt, hogy az első vele foglalkozó genfi városi tanácsi jegyzőkönyv nem említette meg őt név szerint (1536. szeptember 5.): „Guillaume Farel mester rávilágított annak szükségességére, hogy *az a francia* előadásokat tartson a Szent Péter templomban és kérte, hogy őt fogadjuk el és támogassuk. Értesítettük, hogy megfontoljuk a támogatás kérdését."[10]

Kálvin és Farel 1538-ban Genf elhagyására kényszerült. Száműzetésük okai között ott volt a város fölött védnökösködő Bern saját kultuszi rendelkezéseit Genfre erőszakoló viselkedése; Kálvinnak az egyházfegyelem világi kontrolljával kapcsolatos elégedetlensége; de ami a mi szempontunkból érdekes, az őslakos genfieknek az idegen lelkipásztorokkal szembeni ellenérzése. A genfiek ezen a ponton még nem tudtak azonosulni azokkal a törekvésekkel, amelyeket ezek az elsősorban idegen származású lelkészek képviseltek. Életmódjuk, szokásaik kritikusait, szabadságuk megcsorbítóit látták bennük.

Kálvin és Farel száműzetésük után részt vettek az 1538. április–májusi zürichi zsinaton, remélve hogy ügyüket az svájci kantonok szélesebb nyilvánossága elé tárhatják. Miután ez nem vált lehetségessé, a jelenlévő Martin Bucertől és Wolfang Capitotól kértek segítséget, aminek eredménye Kálvin strassburgi állása lett.[11]

Kálvin érkezésekor a francia menekültek már egy 400-500 fős gyülekezetet alkottak Strassburgban. Kálvin a tanítói és tudományos munka mellett ennek a gyülekezetnek a lelkipásztorként is szolgált. Életének egyik legnyugalmasabb és legboldogabb 3 éve volt a strassburgi időszak: „francia volt a franciák között, menekült a menekültek között, szegény ember az általában szegény emberek között."[12] Kálvin házasságot is itt kötött. Egy másik menekültet, egy németalföldi anabaptista özvegyét, Idelette de Bure-t vette feleségül, ezenkívül a város teljes jogú polgári jogát is megkapta. Láthattuk, mielőtt Farel Genfben marasztalta volna, eredeti elképzelései között is Strassburg szerepelt. Házassága és a polgárjog igénylése és elnyerése mutatja számunkra, hogy nem ideiglenes hely-

[9] Cadier: *Kálvin*, 67–68.

[10] Idézi Hans J. Hillerbrand: *The Division of Christendom*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2007, 300–-301.

[11] Farel és Kálvin zsinaton tett látogatásának legrészletesebb összefoglalóját l.: Cornelius Augustijn: Farel und Calvin in Bern 1537–1538, in Peter Opitz (ed.): *Calvin im Kontext der Schweizer Reformation*, Zürich, Theologischer Verlag, 2003.

[12] Parker: *Calvin*, 68.

studia_caroliensa_2017.indd 72 2017.06.16. 14:16:55

színként, hanem menekült létének végállomásaként tekintett Strassburgra. Ha azonban eredeti szándéka szerint Strassburgban maradt volna, akkor sem élhetett volna sokáig nyugalomban, hiszen az 1548-as augsburgi interim következtében ott is erőfölénybe kerültek a katolicizmus hívei, sokakat újabb menekülésre kényszerítve, mint például magát a reformátori mozgalom helyi vezetőjét Martin Bucert.[13]

A MENEKÜLTEK GENFJE

Kálvin és Farel távoztával ellehetetlenült a reformáció ügye Genfben. Kálvin Jacopo Sadoleto bíborosnak a genfieket a katolicizmushoz való visszatérésre buzdító levelére közzétett válasza nagy sikert aratott, feledtette a kellemetlen emlékeket és 1541-ben Kálvin Genfbe való visszahívásához vezetett.[14]

Kálvin a schmalkaldeni háború eseményeit már Genfben élte végig. A protestáns vereség után a Német-Római Birodalomban a katolicizmus erőszakos restaurációját foganatosító 1548-as augsburgi interim egy újabb menekülthullámot eredményezett, amelynek elsődleges célpontjává ekkor a Svájci Államszövetség reformált városai és Anglia váltak. Közben II. Henrik (1547–1559) Franciaországában is fokozódott a reformáció követőinek üldözése. Mindezek következtében az 1550-es évekre Genf vált a franciaországi evangéliumi menekültek elsődleges menedékhelyévé.

Genf francia határhoz való közelsége, az azonos nyelv, de legfőképpen Kálvin és az általa foganatosított reformáció híre mind-mind odavonzották a menekülteket. Többségében franciákat, de németek, olaszok, spanyolok és I. „Véres" Mária (1553–1558) hatalomra kerülése után angolok is szép számmal előfordultak a menekültek között. A menekültözön következtében Genf lakossága az 1550-es 13 100-as lélekszámról 1560-ra 21 400-ra, majd kétszeresére duzzadt fel.[15] A menekültek úgy érezték, hogy Kálvin városában nemcsak menedéket találtak az üldözésektől, de egy olyan társadalom építésében vehetnek részt, amely magát Isten igéje szerint akarja szabályozni. John Knox, aki 1554-ben érkezett, így írta

[13] Strassburghoz l. Marc Lienhard: Kirche und Theologie in Strassburg zwischen 1527 und 1531, in Rudolf Dellsperger (ed.): *Wolfgang Musculus (1497–1563) und die oberdeutsche Reformation*, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

[14] A levélváltáshoz és következményeihez l: John Calvin – Jacopo Sadoleto: *A Reformation Debate*, Grand Rapids, Baker, 1976.

[15] William G. Naphy: *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2003, 135–36.

studia_caroliensa_2017.indd 73 2017.06.16. 14:16:55

le Genfet: „Krisztus legtökéletesebb iskolája, amely valaha is volt a földön az apostolok ideje óta."[16]

A menekültek számarányának növekedése ambivalens érzéseket keltett a helyiekben. A menekültek között voltak tehetősek, mint például a nyomdász Robert Estienne, az üzletember Laurant de Normandie, a Colladon és Budé családok, a nápolyi Galeazzo Caraciolo, aki a Caraffa családdal való rokonsága révén IV. Pál pápa rokona volt vagy például a skót Scrimger, a Fuggerek helyi bankára.[17] A helyiek közül sokan üdvözölték az általuk a városba áramlott tőkét és az új kereskedelmi kapcsolatok lehetőségét. A menekültek révén új iparágak honosodtak meg Genfben, mint amilyen az órakészítés, a selyem- és szövőipar. Ugyanakkor a menekültek számának növekedése inflációt, az árak, különösképpen az élelmiszer- és ingatlanárak fokozatos emelkedését, a megnövekedett munkaerő-kínálat pedig a bérek csökkenését hozta magával. Megszokottá vált a helyiek helyett a munkát olcsóbban is elvégző menekültek foglalkoztatása. A pénzhiány megnövelte a hitelek iránti keresletet, amelyeket azonban gyakran uzsorakamattal kínáltak a nyerészkedő hitelezők. A spekulánsok búza- és borkészleteket halmoztak fel, hogy az általuk generált hiány által felverjék az árakat, és csak akkor értékesítsék készleteiket, ha azzal extra profitot nyerhetnek. A konzisztórium jegyzőkönyvei arról árulkodnak, hogy 1555 és 1557 között, amikor a legnagyobb számban érkeztek menekültek, a gazdasági jellegű fegyelmi ügyek száma háromszorosára nőtt, jelezve, hogy a menekültek milyen érzékenyen is hatottak a helyi gazdaság dinamikáira. 1542 és 1564 között a konzisztórium elé került ügyek 5%-a volt gazdasági jellegű, mint például uzsoráskodás, árfelverés vagy felhalmozás. Elkövetőik között menekülteket és helyieket egyaránt találhatunk, mindkét oldalon voltak olyanok, akik nyerészkedni próbáltak a kialakult helyzeten.[18]

Kálvin a konzisztóriumban végzett szerepvállalása mellett a szószéket is a menekültek védelmébe állította. 1555 márciusában 200 prédikációból álló sorozatot indított Mózes ötödik könyvéről, amelynek a jövevényekre vonatkozó utalásai segítségére voltak abban, hogy a Genfben kialakult helyzetről prédikáljon. Kálvin felszólította a bérbeadókat, hogy a menekülteknek olcsóbb bérleti díjat szabjanak meg, intette a munkaadókat, hogy ne alacsonyabb áron foglalkoztassák

[16] John Knox levele Mrs. Locke-nak, 1556. december 9., l. David Laing, szerk.: The Works of John Knox, 4. köt., Edinburgh, 1855, 240., idézi Robert M. Kingdon: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva, *Dutch Review of Church History*, LXX. évf., 1990/2, 167.

[17] Robert R. Vosloo: The Displaced Calvin, *Religion and Theology*, XVI. évf., 2009, 43.; Kingdon: Calvin and the Establishment, 164.

[18] Mark Valeri: Religion, Discipline, and the Economy Calvin's Geneva, *The Sixteenth Century Journal*, XXVIII. évf., 1997/1, 127–128.

studia_caroliensa_2017.indd 74 2017.06.16. 14:16:56

a menekülteket, a magisztrátusokat pedig, hogy egyenlőképpen ítéljen helyiek és jövevények esetében egyaránt. Keményen kikelt azok ellen, akik nyerészkedtek a menekülteken. Az 5Móz, 22,1–4 alapján írt prédikációjában a szegény menekülteket Isten elveszett juhaihoz hasonlította, akiket nem nyírni, hanem legeltetni kell.[19]

A legtöbb menekült ugyanis szerény anyagi képességekkel rendelkezett. Többeknek kellett hátrahagyniuk vagyonukat, mesterembereknek megélhetésüket biztosító szerszámaikat. Érkeztek családfő, kenyérkereső nélküli családok, özvegyek, gyermekek is. Az ő megsegítésükre hívták életre az úgynevezett Francia Alapot (Bourse Francaise) feltehetően már 1545-ben, de 1550-ben az Alap már biztosan működött.[20]

A Francia Alap mint a menekültek önszerveződő törekvése később a menekültek politikai emancipálódásához, sőt közvetve azok hatalomra jutásához is vezetett, amire a tősgyökeres genfi családok már a kezdetekkor felhívták a figyelmet. Az Alap a városi tanács anyagi támogatásától és így annak politikai befolyásától függetlenül végezte tevékenységét. Forrásait a gazdag menekültek adományai jelentették, amelyeket szétosztottak a szegényebb menekültek között. A rendszeresen adakozók között ott volt Robert Estienne, Laurant de Normandie és maga Kálvin is, aki fizetéséhez képest jelentős adományokkal járult hozzá az Alap működéséhez.[21] Sokszor még a Franciaországban maradt evangéliumi csoportoktól is érkeztek adományok, illetve a városi jegyzőknek kötelessége volt, hogy a végrendeletek írásánál emlékeztessék megbízóikat a helyi jótékonysági intézmények támogatására. Az Alap önkéntes diakónusai gondoskodtak a frissen érkező menekültek elszállásolásáról, a pénztelenek élelmezéséről, ruházásukról. Az elárvult gyerekek részére szoptatós dajkát fizettek, vagy nevelőszülőket szereztek, a betegek számára orvosi ellátást biztosítottak. A mesterembereknek szerszámokat vásároltak, vagy képzésük költségeit egészítették ki.

A karitatív tevékenységek mellett az Alap vezetői felelősséget éreztek otthon maradt hittestvéreik iránt is, és részt vállaltak a reformáció terjesztésében. Az Alap fizette Kálvin gyorsíró-titkárát, hogy a reformátor prédikációit leírja, amelyeket aztán kinyomtattak és a franciaországi gyülekezetekbe küldtek.[22] Az Alap szintén szerepet vállalt a Clément Marot és Theodor Béza nevével fémjelzett új,

[19] Uo., 138–139.
[20] Robert M. Kingdon: Calvinism and Social Welfare, *Calvin Theological Journal*, XVII. évf., 1982, 225.
[21] Uo., 226.
[22] Elsie McKee: (Re)Introducing Pastor John Calvin, *The Journal of Presbyterian History*, LXXXVII. évf., 2009/2, 57.

studia_caroliensa_2017.indd 75 2017.06.16. 14:16:56

francia nyelvű zsoltároskönyv kiadásában és terjesztésében is. Minden eladott zsoltároskönyv után bizonyos százalékú összeg illette meg az Alapot, amely Robert M. Kingdon szerint a jogdíj gyakorlatának egyik első példája.[23] Az Alap kiemelt erővel támogatta a lelkész-özvegyeket és árvákat, illetve azokat a lelkipásztorokat, akik aztán franciaországi gyülekezetekbe tértek vissza, és ott a kálvini irány reprezentánsaivá váltak.

A Francia Alap és vezetői egyértelműen Kálvin befolyási köréhez tartoztak. Első vezetői Kálvin barátai voltak, megbeszéléseiket gyakran Kálvin házában tartották. A Francia Alap megalapítása meghatározó jelentőségűvé vált a kálvini reformáció elterjedésében, amely elsősorban azoknak a menekülteknek volt köszönhető, akiknek az Alap tette lehetővé, hogy újra a saját lábukra állhassanak és erőt vegyenek a hazájukba való visszatéréshez.[24]

A tősgyökeres genfiek aggódva figyelték a menekültek térnyerését. William G. Naphy érdekes megfigyelése, hogy a köztük lévő ellentét, egy a keresztnevek körüli több éves konfliktussorozatban is testet öltött.[25] Kálvin és reformátortársai elleneztek minden olyan keresztnevet, amelyek a katolikus vallásosságra utaltak, és helyettük bibliai nevek használatát tartották csak elfogadhatónak. A konfliktus visszatérő tárgya a Claude név használata, amely egy 7. századi helyi szent miatt volt népszerű a genfiek körében, és amely mint addig a harmadik leggyakoribb genfi név teljesen el is tűnt. Sok őslakos genfinek kellett átélnie a megalázó jelenetet, hogy a keresztelés alatt az idegen származású lelkész elmagyarázza, hogy az általa választott hagyományos genfi keresztnév milyen babonaságokat idéz fel, és ott helyben maga választott új, bibliai nevet a gyermeknek.[26]

A keresztnevekkel kapcsolatos konfliktusok szinte mindig összefonódtak a menekültellenes megnyilvánulásokkal, amelyekhez az is hozzájárult, hogy 1552-re a lelkészi karban Jacques Bernard-on kívül senki sem volt genfi születésű.[27] Ennek elsődleges oka a francia nyelvű, evangéliumi hitű lelkipásztorok hiánya volt. A Genfi Akadémia 1559-es indításáig az 1537-ben alapított Lausanne-i Akadémia volt az egyetlen reformátori teológia a világon, amelyen francia nyelven oktattak. A Bern fennhatósága alatt álló francia-svájci területek és Genf is a menekült francia lelkészek szolgálatára szorult rá.

[23] Kingdon: Calvinism and Social Welfare, 227.
[24] Uo., 230.
[25] William G. Naphy: Baptisms, Church Riots and Social Unrest in Calvin's Geneva, *The Sixteenth Century Journal*, XXVI. évf,. 1995/1, 87–97.
[26] Uo., 89.
[27] Uo., 96.

studia_caroliensa_2017.indd 76 2017.06.16. 14:16:56

1552-ig több letartóztatásra, sőt börtönbüntetésre is okot adott a lelkészek keresztelési gyakorlatának kritikája. Az őslakosok úgy érezték, az idegen lelkészek provokálják őket. Nem gondolták úgy, hogy a hagyományos genfi nevek használata, még ha katolikus gyökerűek is, bármilyen veszélyt is jelentene a reformációra nézve. A kálvini gyakorlat bírálata szinte minden esetben összefonódott a menekültek kritikájával és azzal, hogy azok át akarják venni az uralmat az őslakosok felett. A konzisztórium ülésein gyakran előfordult, hogy a fegyelmi ügyben beidézett genfiek nem voltak hajlandóak válaszolni a menekült lelkész, vagy akár a Kálvin által feltett kérdésekre, csak ha a szintén genfi elnöklő szindikus tette fel azokat.[28]

Francois Mestrat már 1547 júniusában arra akarta rávenni a genfieket, hogy dobják a menekülteket a Rhone folyóba és más ilyen szélsőséges megnyilatkozásoknak is maradt írásos nyoma.[29] 1554-ben zavargásokra és menekültek elleni atrocitásokra is sor került, ugyanakkor a genfiek egy jó része azt is belátta, hogy a menekültek az áremelkedés ellenére is sokat tettek azért, hogy Genf gazdasági élete fellendüljön. A genfi városi tanács Savoyától való függetlenségének megőrzése érdekében nagy összegű védelmi pénzt fizetett Bernnek. A menekültek által fellendült gazdaság és a gazdag menekülteknek áruba bocsátott genfi polgárjogból származó bevételek nélkül lehetetlen lett volna a függetlenség megőrzése, amely a genfi születésű polgárok (*citoyen*) régóta dédelgetett álma volt.[30]

Genf legmagasabb döntéshozói testülete, a tisztán *citoyen*ekből álló Kis Tanács (*Petit Conseil*) ugyanis a város kincstárának feltöltése érdekében már az 1540-es évek elején lehetővé tette a menekülteknek a korlátozott *bourgeois* polgárjog megvásárlását. Az 1550-es évektől kezdve egyre többen éltek ezzel a lehetőséggel. Említettük, hogy az 1550-es években mintegy 8000 menekült telepedett le Genfben, közülük a franciákat egyértelműen Kálvin hírneve és az általa foganatosított reformáció vonzotta a városba. Nyilvánvaló volt, hogy mögötte fognak majd felsorakozni. Ez így is történt, és az 1555. áprilisi és májusi általános tanácsi (*Conseil General*) gyűléseken már az új, kálvinista betelepülők voltak többségben. Egy évre rá már ők töltötték be a főbb tanácsi és hivatali posztokat, felmorzsolva Kálvin régi *citoyen* ellenzékét, az Ami Perrin vezette perrinistákat, vagy ahogyan Kálvinék nevezték őket, a libertinistákat. Perrint és vele együtt a genfi őslakos politikai elit jelentős részét száműzték szülővárosuk-

[28] Kingdon: *Calvin and the Establishment*, 165.
[29] Bernard Cottret: *Calvin: A Biography*, Grand Rapids, Eerdmans, 2000, 187-188.
[30] A különféle genfi polgárjogokhoz és városi testületekhez lásd: Alistair E. McGrath: *Kálvin*, Budapest, Osiris, 2001, 120–122.

studia_caroliensa_2017.indd 77 2017.06.16. 14:16:56

ból, néhányukat ki is végezték.[31] Ezt nevezi McGrath az 1555-ös forradalomnak, amely lehetővé tette Kálvin számára, hogy egyházszervezeti nézetei szabadabb utat kapjanak.[32]

1559-ben az új vezetés megkérte Kálvint, hogy fogadja el a *bourgeois* polgárjogot.[33] Ezért Kálvin korábban sohasem folyamodott, saját bevallása szerint azért, hogy nehogy haszonleséssel vádolják meg.[34] Ha 1555 előtt lett is volna politikai akadálya annak, hogy ne kaphassa meg, az hogy híveinek hatalomra jutása után sem maga kérvényezte, feltételezi, hogy Kálvin nem akart magának genfi polgárjogot. Első genfi tartózkodása viharosan rövidre sikerült. Visszahívása után sem érezhette magát soha olyan biztonságban, mint strassburgi ideje alatt. Jó okkal feltételezhetjük, hogy Kálvin úgy tekintett Genfre, mint életének újabb ideiglenes állomására, ahol bár végül sokkal több időt töltött, mint eredetileg gondolhatta, de ahol menekültként mindvégig idegennek és otthontalannak érezte magát.

PREDESTINÁCIÓ ÉS A MENEKÜLT LÉT KONTEXTUSA

Ennek a külső idegenség és otthontalanság érzésnek lehet a terméke a belső, lelki bizonyosságra, meggyőződöttségre való törekvés igénye. A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy Kálvin menekült létének figyelembe vétele mennyiben lehet segítségünkre a predestináció-tan kialakulásának megértésében, amely Heiko Oberman szerint a menekültség megtapasztalásának velejárója. A hívőben mindig ott lehet a félelem, hogy a hitét elveszítheti az üldözések következtében. Kálvin és követői számára a kiválasztás nem az isteni elvetés rémhíre volt, hanem éppen ellenkezőleg, a megtartatás örömüzeneteként szolgált. Oberman szavaival: „a predestináció minden igaz keresztyén számára reményt ad, hogy a legnagyobb szenvedések között is mindvégig meg tudják őrizni hitüket."[35]

Amikor később a menekültek letelepedtek, nyugodalmasabb körülmények közé kerültek, a tanítás elvesztette eredeti rendeltetését, és igazi kontextusából kiragadva spekulatív dogmává keményedett. Oberman szerint a predestináció Kálvin menekültlétének életérzésében gyökerezik, elsődleges célja pedig megalkotója és menekült társai üdvbizonyosságának megerősítése.

[31] Naphy: Baptism, 88.; Spijker: *Kálvin*, 91–92.
[32] McGrath: *Kálvin*, 134.
[33] McKee: (Re)Introducing, 57.
[34] William Gilbert: *Renaissance and Reformation,* Lawrence, Carrie, 1998, http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/gilbert/14.html (Letöltés: 2017. január 19.)
[35] Heiko A. Oberman: *The Two Reformations*, New Haven, Yale University Press, 2003, 114–115.

studia_caroliensa_2017.indd 78 2017.06.16. 14:16:56

Oberman megállapításainak alapja, hogy a reformációt három különböző szakaszra bontja. Az első szakasz Luther reformációja, amelynek bázisa a „kolostor és a királyság." A reformáció kezdetei lényegében egy kolostori megújulási mozgalomként is felfoghatóak, amely nagy visszhangot kapva elhagyta a kolostor falait, és a protestáns rendek szerepvállalása által nem várt jelentőségre tett szert. A második szakasz a városok reformációja. Ebben a szakaszban olyan városok, mint Zürich, Strassburg, Nürnberg, Bázel, Bern szolgáltak a reformáció eszményeinek és megvalósításának „laboratóriumaiként," a mozgalom továbbvivőiként, tanainak továbbfejlesztőiként. A harmadik szakasz a „menekültek reformációja." A protestáns rendek és városok veresége és az augsburgi interim (1548) után a városi polgárok vagy fejet hajtottak a katolicizmusnak vagy elmenekültek. A vereség, az üldöztetettség, a menekültlét maradandó nyomot hagyott a protestantizmus önértelmezésén, amelynek egyik terméke a predestináció-tan.

Oberman Kálvinban a második és a harmadik szakasz közötti átmenetet lát. Kálvin elsősorban Genf reformátora volt. Igazi városi reformátor, aki megvívta a maga harcait a városi tanáccsal, polgárokkal a reformáció teljesebb megvalósításáért. Ugyanakkor a helyi, városi színtér mellett figyelemmel kísérte a reformáció összeurópai, különösképpen franciaországi sorsát is. Amikor Genfben 1555 után megtörténhetett a kálvini modell konszolidációja, a helyi színtér helyett egyre erőteljesebben fordult a világszíntér felé. Prédikációit a következő sorokkal fejezte be: „Nyugodjék Isten kegyelme a föld minden népén."[36]

Ennek a harmadik szakasznak a kontextusa járul hozzá a predestináció-tan kialakulásához. A „menekültek reformációjá"-nak megváltozott politikai és társadalmi kontextusa új teológiai hangsúlyok felé terelte a reformátorokat, arra késztette őket, hogy felülvizsgálják addigi írásmagyarázatukat. Később, amikor a kálvini irány végül megvethette a lábát Németalföldön, Pfalzban, Skóciában vagy az amerikai puritán kolóniákon, ezek a hangsúlyok újra módosultak, vagy elvesztek. A „menekültek reformációjá"-nak eredeti kontextusában azonban a predestináció-tan nagy lelkigondozói haszonnal működött: „Azok számára, akik nem rendelkeztek állandó lakhellyel, nem volt egy kő sem, ahová fejüket lehajthatták, nem volt érvényes útlevelük vagy letelepedési engedélyük, a predestináció vált az igazoló okmányukká, identitásuk alapjává."[37]

Ez a kontextus ad magyarázatot arra, hogy miért nevezheti Kálvin a predestináció-tant *providentia specialissimának*, amely minden vészjósló külső körülmény között megerősíti a hívőt Isten vezetésében és védelmében. Megérthetjük, hogy miért tartották annyira fontosnak ezt a tanítást Kálvin követői. Biztosította

[36] Uo., 148.
[37] Uo., 157.

studia_caroliensa_2017.indd 79 2017.06.16. 14:16:56

őket arról, hogy a szenvedés, üldözés, száműzetés és nélkülözés nem értelmetlen, hanem Isten örök tervének a része, amelynek vége a kiválasztottak üdvössége.[38] Ahogyan a menekültlét megannyi bizonytalanságát, otthontalanságát és kivetettségét átélő Kálvin röviden megfogalmazta: „Nincs más menedékhelyünk, mint az Ő kegyelme."[39]

BIBLIOGRÁFIA

Augustijn, Cornelius: Farel und Calvin in Bern 1537–1538, in Peter Opitz (ed.): *Calvin im Kontext der Schweizer Reformation*, Zürich, Theologischer Verlag, 2003.

Barton, F. Whitfield: *Calvin and the Duchess*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1989.

Cadier, Jean: *Kálvin*, Budapest, Református Zsinat Sajtóosztálya, 1980.

Calvin, John – Sadoleto, Jacopo: *A Reformation Debate*, Grand Rapids, Baker, 1976.

Cottret, Bernard: *Calvin: A Biography*, Grand Rapids, Eerdmans, 2000.

Ganoczy Alexandre: *The Young Calvin*, Philadelphia, Westminster Press, 1987.

Gilbert, William: *Renaissance and Reformation*, Lawrence, Carrie, 1998.

Herminjard, Aimé Louis: *Correspondance des réformateurs, 3. köt.*, Genf – Párizs, H. Georg – Michel Levy, 1870.

Hillerbrand, Hans J.: *The Division of Christendom, Louisville*, Westminster John Knox Press, 2007.

Kingdon, Robert M.: Calvinism and Social Welfare, *Calvin Theological Journal*, XVII. évf., 1982, 212–230.

Kingdon, Robert M.: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva, *Dutch Review of Church History*, LXX. évf., 1990/2, 158–172.

Lienhard Marc: Kirche und Theologie in Strassburg zwischen 1527 und 1531, in Rudolf Dellsperger (ed.): *Wolfgang Musculus (1497–1563) und die oberdeutsche Reformation*, Berlin, Akademie Verlag, 1997.

McGrath, Alistair E.: *Kálvin*, Budapest, Osiris, 2001.

McKee, Elsie: (Re)Introducing Pastor John Calvin, *The Journal of Presbyterian History*, LXXXVII. évf., 2009/2, 53–61.

Naphy, William G.: Baptisms, Church Riots and Social Unrest in Calvin's Geneva, *The Sixteenth Century Journal*, XXVI. évf., 1995/1, 87–97.

Naphy, William G.: Calvin's Geneva, in D. K. McKim (ed.): *The Cambridge Companion to John Calvin*, Cambridge, University Press, 2004, 25–37.

Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2003.

[38] William G. Naphy: Calvin's Geneva in D. K. McKim (ed.): *The Cambridge Companion to John Calvin*, Cambridge, University Press, 2004, 33.

[39] Oberman: *The Two Reformations*, 149.

studia_caroliensa_2017.indd 80 2017.06.16. 14:16:56

Oberman, Heiko A.: *The Two Reformations*, New Haven, Yale University Press, 2003.
Parker, T. H. L.: *John Calvin: A Biography*, London, Dent, 1975.
Pruzsinszky Pál: *Kálvin levelei a nőkhöz*, Budapest, Hornyánszky, 1909.
Ravasz László: A mindenkori Kálvin-kép, in Ravasz László (szerk.): *Legyen világosság!*, 1. köt., Budapest, Franklin, 1938, 462–465.
Spijker, Willem van't: *Kálvin élete és teológiája*, Budapest, Kálvin, 2003.
Valeri, Mark: Religion, Discipline, and the Economy in Calvin's Geneva, *The Sixteenth Century Journal*, XXVIII. évf., 1997/1, 123–142.
Vosloo, Robert R.: The Displaced Calvin, *Religion and Theology*, XVI. évf., 2009, 35–52.

studia_caroliensa_2017.indd 81 2017.06.16. 14:16:56

HERMANN RÓBERT

KOSSUTH LAJOS IMÁJA A KÁPOLNAI CSATATÉREN

1849 tavaszán az egész ország nagy részén, főleg a magyar fennhatóság alatti területeken, több nyelven elterjedt egy nyomtatvány, amely Kossuth Lajosnak a kápolnai csatatéren, az elesett honvédek sírjánál elmondott imáját tartalmazta. Kossuth 1849. február 26–28-án valóban járt a kápolnai csatatér közelében, azonban az említett imát aligha mondhatta el, már csak azért sem, mert a kétnapos kápolnai csatát a cs. kir. hadsereg nyerte meg, s ily módon a csatatér is a cs. kir. csapatok kezén maradt – így a halottak temetését is ők intézték.

Az említett nyomtatvány különböző címek alatt jelent meg magyarul, de több német nyelvű kiadása is ismert. Noha a történeti kutatás gyakorlatilag már a 19. században megcáfolta a szöveg hitelességét, nem érdektelen áttekinteni a szöveg keletkezéstörténetét és karrierjét – hiszen ennek a fiktív szövegnek majdnem akkora szerepe volt a Kossuth-kultusz fenntartásában, mint Kossuth ténylegesen elmondott beszédeinek vagy a tőle származó kiáltványoknak.[1]

A nyomtatványok egyik típusa a címben Kossuthot kormányzóelnöknek nevezi, s ez némileg kijelöli a keletkezés idejét: Kossuthot Debrecenben, 1849. április 14-én választotta Magyarország kormányzóelnökévé (vagy kormányzó elnökévé) a magyar országgyűlés, miután a Nagytemplomban tartott ülésen a testület Kossuth javaslatára kimondta az ország függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai uralkodóház trónfosztását. Nyilvánvaló tehát, hogy a szöveg közzétételére csak ezt követően kerülhetett sor. Ettől persze a szöveg még lehetett volna hiteles, azonban a történeti tények jelentős mértékben aláássák ezt a hitelességet. Mint láttuk, 1849. február 26. és 28. között Kossuth maga is a csatatér közelében volt, de aztán visszatért Debrecenbe. Miután azonban a vereség következtében a csatatér az osztrákok kezén maradt, nemigen lett volna hol imádkoznia – főleg nem az elesett honvédek sírjánál.

Kossuth legközelebb 1849. március–április fordulóján járt a térségben. Március 30-án Tiszafüreden volt, innen aznap utazott tovább Egerbe.[2] Március

[1] Hermann Róbert: A Kossuth-kultusz, in *'48 kultusza. Tanulmányok,* in G. Merva Mária (szerk.): *Gödöllői Múzeumi Füzetek*, 4, Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1999, 11–20.

[2] *Kossuth Lajos összes munkái,* XIV. köt., *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén,* II. köt., S. a. r. Barta István, Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai, 1953, 769–770.; *Kossuth Lajos összes munkái,* XV. köt., *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai,* S. a. r. Barta István, Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai, 195, 899.

studia_caroliensa_2017.indd 82 2017.06.16. 14:16:56

30-ától április 2-ig Egerben tartózkodott; itt került sor Görgei fővezéri kinevezésére, illetve a tavaszi hadjárat alapjául szolgáló haditerv elfogadására.[3] Április 2-án a főserег főoszlopát követve érkezett Gyöngyösre, s másnap, 3-án innen ment tovább Jászberénybe.[4]

Miután a kápolnai csatatér mindkét városhoz közel esett, Kossuth e négy-öt nap bármelyikén meglátogathatta volna a csatateret – bár erre közvetlen utalást levelezésében nem találunk, és a kíséretében lévő Vukovics Sebő országos biztos, illetve Horváth Mihály csanádi püspök sem említi ezt munkájában,[5] de nem tud róla az egri és gyöngyösi helytörténeti irodalom sem.[6]

Ugyanakkor egy 1849-ben Mannheimben megjelent német nyelvű munka leírja, ahogy Kossuth egy március végi reggelen barátai és elvtársai sokaságától körülvéve megjelent a csatatéren, és az ottani óriási, virágokkal fedett sírhalomnál olyan imát mondott, amelynek hallatán a legvadabb, legvakmerőbb katonák szemében is könnyek ültek…[7] A történet olyan jól hangzott, hogy a szabadságharc kalandos életű kémnője, Beck Vilma (vagy Wilhemine Beck) maga is felvette emlékiratába – igaz, ő is szemtanúi beszámolókra, s nem saját tanúságára hivatkozott.[8] Konkrét adatunk tehát nincs a látogatásra, csupán Gracza György nem túl megbízható munkájában szerepel, hogy Kossuth az egyik 1849 tavaszi tábori útja során „kikocsizott a kápolnai csatatérre is, s mély megilletődéssel szemlélte a még friss honvédsírokat."[9]

[3] *Kossuth Lajos összes munkái,* XIV. köt., 772–775, 778–797.

[4] *Kossuth Lajos összes munkái,* XIV, köt., 797–802, 807–808.; Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL), H 29, Pénzügyminisztérium, Pénztári osztály iratai, 1849:3885.

[5] *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re,* S. a. r. Katona Tamás, Bibliotheca Historica, Budapest, Európa, 1982.; Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben*, II. köt., 1. kiadás, Genf, Puky Miklós, 1865.

[6] Kiss Péter: *Az 1848/49-es események egri vonatkozású résztvevői*, Eger, Egri Érseki Gyűjteményi Központ, 1998.; Dezséri Bachó László: *Gyöngyös város 1848/49-ben,* Gyöngyös, Polóny Zoltán, 1939.; Hajagos József: Gyöngyös helyzete és szerepe a szabadságharcban 1849 tavaszán, in Horváth László (szerk.): *Mátrai Tanulmányok*, Gyöngyös, Mátra Múzeum, 2003, 81–109.

[7] *Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte*, II. köt., Unter Mitwirkung ungarischer und östreichischer [sic!] Schriftsteller herausgegeben von Arthur Frey, Mannheim, J. P. Grohe, 1849, 275–277.; Adolph Streckfuß: *Der Freiheits-Kampf in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Die Ereignisse im Jahre 1849 nebst einer Geschichte der Kriege in Ungarn, Italien, Schleswig-Holstein und Baden, so wie des deutchen Parlaments im Jahre 1848. Erster Teil. Der Freiheitskampf in Ungarn*, Berlin, Druck und Verlag von Albert Sacco, é. n., [1850–1851] 520–521.

[8] Beck Vilma: *Egy hölgy emlékiratai az 1848–49-iki magyar szabadságharcból,* ford. Halász Sándor, Stamberger Bernát nyomdája, Miskolc, 1901, 86–87. Az egy német és két angol kiadásban napvilágot látott mű kissé szabad fordítása. Szemelvényes közlését l. Dobrossy István: Egy kémnő emlékiratai a szabadságharcról: Beck Vilma bárónő (1819? –1851), in *Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, szerk. Dobrossy István Miskolc, 1998, 236–237.

[9] Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története,* IV. köt., Budapest, Lampel Róbert, é. n., 182.

studia_caroliensa_2017.indd 83 2017.06.16. 14:16:56

Kossuthnak azonban, ha áttételesen is, de volt köze az ima szövegéhez. A kápolnai ima mintájául ugyanis valószínűleg Kossuth 1849. április 7-én, Gödöllőn kibocsátott, a visszaszerzett országrészek lakosságához intézett szózata szolgált. Ennek első bekezdései így hangzanak:

> „Magyarok! az Árpádok ezredéves szent földének ős szabad lakói, üdvöz legyetek.
>
> A népszabadság Istene, ki az igaz ügyet soha el nem hagyja – és seregünk hősies vitézsége – meg hagyák sok szenvedés után érnünk a napot, hogy űzzük határaitokról az ellenséget.
>
> Ámde él az igazságnak Istene, kinek örök jóságú gondviselése őrködik hazánk felett.
>
> Ránk bocsátá a szenvedések napjait, hogy felébressze a nép kebelében a hazának szent szeretetét, hogy kimerítse hosszas türelmét, mellyel századokon át tűrte a nyomást és szolgaságot; ránk bocsátá Isten a szenvedések napjait, hogy érezzük becsét a fenyegetett szabadságnak, s erőnket összeszedve, az Isten által hazánknak szánt jövendő boldogságot munkával, áldozattal megérdemeljük."[10]

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy Roboz nem követte szolgai módon Kossuth szövegét: Kossuth 1848–49-es irataiban és beszédeiben az „Árpád népe/fiai Istene" szókapcsolat nem fordul elő (csak Árpád földjéről, országáról, vagy általában az Árpádokról beszélt), nem használta az ősapák kifejezést, s a „csont" szó is csak konkrét (arccsont, vállcsont), és nem átvitt értelemben szerepelt írásaiban.

Maga a szerző is már a 19. század második fele óta bizonyosan ismert: Roboz István publicista, Petőfi pápai diáktársa, a szabadságharcban Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos titkára, honvéd főhadnagy.[11] Érdekes módon, amíg nem leplezte le önnön szerzőségét, a történeti munkák egy része hiteles Kossuth-szövegként kezelte az imát.

Roboz saját emlékezése szerint először 1880-ban, a *Pesti Napló*ban, az *Ellenőr*ben, és más lapokban vindikálta magának a szerzőséget; ezekre a közleményekre azonban nem sikerült ráakadnunk. Ténylegesen 1884-ben a *Budapest* c. lap hasábjain, majd 1895-ben egy, Tóth Bélának írott levelében örökítette meg

[10] *Kossuth Lajos összes munkái,* XIV. köt., 833–838., az idézet a 833–834.

[11] Pályafutására l. Laczkó András: *Két pályakép. Sárközy István és Roboz István*, Örökség. Kaposi Kiskönyvtár 38, Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, 2011, 63–126. (Eredetileg, azonos címmel megjelent a *Somogy megye múltjából* c. levéltári évkönyv 1979. évi 10. kötetében, 223–264.) Néhány 1848 tavaszi írását közli Roboz István honvéd főhadnagy írásai, in H. Szabó Lajos: *Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából*, Pápa, Szerzői kiadás, 1998, 135–141.

studia_caroliensa_2017.indd 84 2017.06.16. 14:16:56

a szöveg keletkezését. A két szöveg lényegében egybevág, bár ez nem feltétlenül könnyíti meg a dolgunkat. Az 1884. évi visszaemlékezés címe akár igénybejelentésnek is tekinthető: „Midőn Kossuth Lajos imáját írtam a kápolnai elestek felett Ádándon, Csapody Pál kastélyában."[12] A közlemény annyiban kétségkívül hatásos volt, hogy az ezt követően megjelent munkák már többnyire nem Kossuth-szövegként kezelték az imát.

1895. szeptemberében Tóth Béla, a költő Tóth Kálmán fia, *A magyar anekdotakincs* című hatkötetes munka szerzője levélben fordult Robozhoz, s a kápolnai Kossuth-ima keletkezésével kapcsolatban érdeklődött tőle. Roboz szeptember 24-én kelt válaszában türelmet kért, mondván, hogy most ért haza, s kutatnia kell „az adatok után könyvtáramban." Hozzátette, hogy éppen perben áll egy kép-kiadóval, „ki a szöveget felhasználta nagy színes képe alá tudtom nélkül s eltorzítva." Végül azt ígérte, hogy 4–5 napon belül küldi az adatokat.[13]

1895. október 14-én Tóth újabb levélben fordult Robozhoz:

> „Tisztelt és szeretett Uram Bátyám, Kossuth imádsága a kápolnai elesettek fölött tudvalevőleg az Ön gyönyörű műve. – Igen nagy hálára kötelezne engemet, ha mielőbb tudatná velem, mikor, mely körülmények között írta ezt a remek egynehány sort. Kérném az autentikus szöveget is, és a szíves felvilágosítást: mikor, hol hárította el magától Kossuth e prózai költemény dicsőségét? Mert olvastam valahol az ő nyilatkozatát, de haj, apad az agyam veleje, egykor híres jó memóriám csökken, s amit nem jegyzek föl, elveszett reám nézve.
>
> Ez adatra eddig nagy szükségem van, egy most készülő, és novemberben megjelenő históriai munkámban.
>
> Bizodalommal fordulok szüleim kedves komájához, az én szeretett Uram Bátyámhoz, kinek vagyok előre s hálás és tisztelő öccse:
>
> Tóth Béla."[14]

[12] *Budapest*, 8. évf., (1884.) 57. sz., febr. 27. 2–3. Ismerteti Zakar Péter: Damjanich János imája a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében, *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Acta Musei Militaris in Hungaria,* szerk. Hausner Gábor, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007, 119–120.

[13] Roboz István – Tóth Béla, 1895. szept. 24., levelezőlapon, szept. 25-i bélyegzővel, Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK), Kézirattár, Kt. Fond 129/316.

[14] Közli Laczkó: *Két pályakép,* 75.

studia_caroliensa_2017.indd 85 2017.06.16. 14:16:56

Ugyanezen a napon egy újabb levélben sürgette meg a küldeményt:

> „Igen nagy szükségem volna a kápolnai imádság textusára, mert a szedők a nyakon vannak. (…) Helfy [Ignác képviselő] éppen ma mondta nekem, hogy Kossuth az imádság szerzősége ellen soha nem tiltakozott, mert oly szép költői mű ez, hogy hízelgett neki, hogy az ő alkotásának tartják."[15]

Roboz rövidesen válaszolt Tóthnak. E levelében foglalta össze az ima keletkezési körülményeit. Ennek fogalmazványa szerint 1849. március elején Ádándon Csapody Pál ottani földbirtokos vendége volt.

> „Február 26–27-én volt a kápolnai csata; a szétszórt magyar hadoszlopok élén Görgei, Dembinski, Klapka: az osztrák hadsereg Schlik és Windisch-Grätz herceg vezénylete alatt. A csata elveszett… Midőn március 2-án este a Kossuth Hirlapban olvastuk a csata leírását, vacsora után a házigazdám felkísért az emeleti szobámba Kazay Miklós barátommal, s itt asztalhoz ülve írtam meg az imát az éjféli órákban. Másnap reggelinél engedelmet kértem, hogy felolvashassam. Midőn végeztem, a kiválóságok átöleltek, és báró Kemény Zsigmond kért, hogy másolatát ő viszi fel Pestre, míg az eredetit én nyomattam ki Knezovics nyomdájában Kaposváron. Már néhány nap múlva a honvédelmi miniszter száz- és százezer példányokban megküldette az összes táborokba. Rövid idő múlva Európa minden nyelvére lefordították, s nálam a többi között egy amerikai nyomás is van gyönyörű képpel."[16]

A Tóth Béla által közzétett szöveg ettől némileg eltér. Eszerint a kastély vendége volt ekkor Wesselényi Miklós báró és Viczay gróf is. E szöveg nem említi Kemény pesti útját, csupán azt, hogy maga Roboz nyomtattatta ki több ezer példányban az imádságot, s ő küldte azt Pestre és a szomszéd megyékbe. „Az imádságot névtelenül írtam, s csak itt, a megyében és ismerőseim tudták, hogy én vagyok a szerzője" – írta a szerzőségről. Csak azért tartotta fontosnak leleplezni magát 1880-ban, mert egy társaságban a füle hallatára vitatkoztak arról, hogy ki a szerző, s valaki azt állította, hogy az illető egy alföldi pap. Állítása szerint röviddel ezt követően magának Kossuthnak is elküldte az ima szövegét, s „a halhatatlan soha nem tiltakozott a szerzőség ellen." A levélhez mellékelte az ima „hiteles" szövegét is.

[15] Kivonatosan közli Laczkó: *Két pályakép*, 75.
[16] Idézi Laczkó: *Két pályakép*, 76.

studia_caroliensa_2017.indd 86 2017.06.16. 14:16:56

A dolog érdekessége, hogy a Roboz által Tóth Bélának elküldött szöveg nem egyezik meg a kaposvári nyomtatott kiadás szövegével, sőt egyetlen korabeli ismert nyomtatott szövegével sem: az utolsó mondat („Ne hagyj el csaták nagy Istene! mert ha Te vagy velünk, mi el nem veszhetünk és népednek szent nevében, légyen áldva mindenhatóságod!") egyszerűen kimaradt belőle. [17]

Tóth válaszában közölte, hogy ő maga nem írja meg az imádság történetét, hanem szó szerint le fogja közölni Roboz levelét a munkájában; „ez históriai becsű dolog, és megragadó közvetlenségét nem pótolja semmi." S miután válaszában Roboz kitért még bizonyos, Tóth családjával kapcsolatos adatokra is, mire Tóth lelkendezve írta: „Hanem micsoda rendkívüli memóriája van az én Roboz bácsimnak! Igazán álmélkodok."[18]

Nos, Roboz memóriájával komoly gondok voltak – mint látni fogjuk –, de azt is elmondhatjuk, hogy Kossuthtal kapcsolatban a gyengülő memóriájú Tóth Béla pontosabban emlékezett, mint a Kossuth magyarországi képviselőjének számító Helfy Ignác.

Krämer Rezső, a *Közép-Bácska* című lap szerkesztője még 1887. november 1-jén levélben fordult Kossuthhoz egy másik, Kossuthnak tulajdonított szöveg, az ún. orsovai búcsúszózat hitelességét illetőleg. Kossuth november 12-i válaszában közölte, a búcsúszózat „minden részletében költött, merő hazugság, egy rossz mese." A levélben még megjegyezte: „Egy másik beszéd is köröztetett az országban, melyet állítólag a kápolnai csatatéren mondottam volna – az is költött beszéd, az is mese."[19] Egy, Roboz 100. születésnapján megjelent írás szerint Kossuthnak Helfy vitte el a beszédet ábrázoló és közreadó egyik olajnyomatot, s amikor az ősz kormányzó elolvasta a szöveget, a következőket mondta: „Ez nagyon szép és hangulatos, de – őszintén szólva – ezt az imát én sohasem mondtam el." A cikk szerint ezt követően kezdték el keresni a szerzőt, s így akadtak rá Robozra.[20]

Ami már most Roboz emlékeit illeti, azok történeti hitelessége nagyjából a „János vitéz"-éhez hasonlítható, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy valós személyeket, tényeket és helyszíneket sikerült olyan módon összekevernie, hogy az olvasónak még aziránt is kételye támad: valóban Roboz írta-e az ominózus imát?

[17] *Mendemondák. A világtörténet furcsaságai*, gyűjtötte és magyarázza Tóth Béla, Budapest, Athenaeum R. Társulat, 1896, 153–155.

[18] Idézi Laczkó: *Két pályakép,* 76.

[19] Kossuth – Krämer Rezső, Turin, 1887. nov. 1. *Budapesti Hirlap*, 1887. nov. 1., No. 316, 6. Újraközli *Kossuth Lajosi iratai,* X. köt., S. a. r. Kossuth Ferenc, Budapest, Athenaeum, 1904, 250–251. Az orsovai szózatra l. Hermann Róbert: Kossuth orsovai búcsúja – prózában és versben. Egy fiktív Kossuth-szöveg karrierje, *Studia Caroliensia, Hit és tudás. A Károli Gáspár Református Egyetem 2014-es évkönyve* szerk. Sepsi Enikő és Deres Kornélia, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, 2015, 34–53.

[20] A százéves „Pista bácsi", *Az Ujság*, 1928. okt. 28., No. 246, 12.

studia_caroliensa_2017.indd 87 2017.06.16. 14:16:56

Nos, a kápolnai csata dátuma és a csatavesztés ténye kétségkívül stimmel. Roboz azonban aligha olvashatta a Kossuth *Hirlap*[ja] erről szóló tudósítását március 2-án Ádándon (vagy bárhol az országban), mert a Bajza József által szerkesztett lap utolsó száma 1848. december 31-én, Pesten jelent meg, és Debrecenben már nem indult újra. A kápolnai csata eredményéről a Debrecenben megjelenő hivatalos *Közlöny* 1849. március 2-i száma tudósított – ezt viszont Roboz szintén nem olvashatta ugyanazon a napon a Somogy megyei Ádándon.

Már csak azért sem, mert a megye nagyjából január második fele óta a cs. kir. csapatok megszállása alatt volt, akárcsak a Dunántúl egésze és a Duna-Tisza köze nagy része is. Roboz legfeljebb a cs. kir. hatóságok híradásaiból értesülhetett volna március 2-án a kápolnai csatavesztésről, de még ezek esetében is elég bizonytalan, hogy ez megtörténhetett-e?

Alfred zu Windisch-Grätz hercegnek a kápolnai csatáról szóló rövid előzetes jelentését február 28-i dátumú plakátban, már március 1-jén Budán hirdetményben tette közzé Duca Serbelloni altábornagy.[21] Szintén március 1-jén Windisch-Grätz hadijelentése alapján, Budán megjelent egy „Armee-Nachricht", s ezt a *Pester Courier* március 2-i, 22. számának különkiadásaként (Extra-Blatt) is közzétették.[22] Az akkori közlekedési viszonyok közepette azonban több mint kétséges, hogy egy március 1-jén a fővárosban megjelent hirdetmény március 2-án Somogy megyében lehetett-e egyáltalán.

Ezután már inkább csak mulatni lehet azon, hogy a kézirat másolatát Kemény Zsigmond báró vitte volna Pestre kinyomtatás végett – ti. Kemény ekkor és egészen június elejéig Debrecenben volt[23] – Pestet pedig még január 5-én megszállta a cs. kir. hadsereg. Noha Somogyban ebben az időszakban csak Szigetvárott állomásozott cs. kir. katonaság, azért némi bátorságot az is igényelt volna, hogy

[21] Magyar fordításban közli Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben,* Pest, Landerer és Heckenast, 1850, 320.; Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849,* II. köt., Pest, Heckenast Gusztáv, 1869, 351–353. A megjelenésre l. Hentaller Lajos: Az osztrákok Pesten 1849 elején (Jászay Pál naplója 1849. január 1-től május hó 7-ig), in uő: *Vérrózsák,* I köt., Budapest, Athenaeum, 1906, 156.; *Bártfay László naplójából. II., 1849–1851. és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez*. Összeállította és a jegyzeteket írta Jenei Ferenc, Irodalmi Múzeum V. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1969, 9.; Mátray Gábor: *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49*, S. a. r. Fülep Katalin, Magyar Ritkaságok, Budapest, Magvető, 1989, 111.

[22] Kriegsarchiv (továbbiakban KA), Wien. Alte Feldakten (továbbiakban AFA). Karton 1826. Hauptarmee unter Windisch-Grätz, 1849. 3. 3 ½. Magyar fordításban közli Szilágyi: *A magyar forradalom*, 320–322. A megjelenésre l. Hentaller: Az osztrákok Pesten, I. köt., 157. Erről írja Bártfay László, hogy „a nyomtatott hadi hirdetések is okot nyújtottak a kételkedésre" a kápolnai csata eredményét illetőleg. *Bártfay László naplójából*, II. köt., 9.

[23] Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés.* 2. javított, bővített kiadás, Budapest, Athenaeum, 1883, 56–139.

studia_caroliensa_2017.indd 88 2017.06.16. 14:16:56

egy nyomdász a kihirdetett ostromállapot dacára egy – még ha fiktív – Kossuth-imát kinyomtasson.

De ha Kemény báró esetleg mégis Ádándon lett volna, Pesten aligha adhatta volna át a kiáltványt a magyar honvédelmi miniszternek, Mészáros Lázárnak, merthogy ő az egész magyar hadügyminisztériummal Debrecenben volt. Ahogy annak sincs nyoma, hogy a magyar hadügyminisztérium „száz- meg százezer példányban" kinyomtattatta volna az imát. Egyrészt azért, mert az ilyen jellegű nyomtatványokat az ország kormányzatát ellátó Országos Honvédelmi Bizottmány tétette közzé; s az ima fennmaradt változatainak egyikén sem találunk arra utaló jelet, hogy kormányzati hirdetményként tették volna közzé. Önmagában a „száz- meg százezer példány" is erős túlzás lett volna, ugyanis a magyar honvédsereg létszáma ebben az időszakban valamivel meghaladhatta ugyan a százezer főt, de a kétszázezret a legmagasabb létszám idején, 1849. június közepén sem érte el soha. Azt pedig már a tisztelt olvasó képzeletére bízzuk, hogy a jelentős mértékben írástudatlan honvédek és huszárok mit tettek volna az ima akár egy, akár két példányával…[24]

A lényeg az, hogy Roboz ugyan lehetett az ima szerzője, de az általa megörökített keletkezéstörténetből legfeljebb az ádándi kastélyra vonatkozó adatot fogadhatjuk el hitelesnek. Roboz utóbb, 1905-ben még egyszer visszatért az ima keletkezésére – ekkor már a jelenlévők közé sorolta Kemény Zsigmond mellett Wesselényi Miklóst is, aki 1848. szeptember vége óta az ausztriai Freywaldauban tartózkodott; illetve a szintén somogyi Tallián Lajost – aki valóban ott lehetett Ádándon. Ebben a kései változatban – meglehet, nyomdahiba miatt – már az év sem pontos – Roboz ugyanis 1848-at ír a szövegben 1849 helyett.[25]

Hozzáteendő, hogy az általa tanúként megnevezett személyek közül Wesselényi 1850-ben, Csapody Pál 1859-ben, Kemény Zsigmond 1875-ben, Tallián Gábor pedig 1878-ban meghalt, Kazay Miklós adatait nem ismerjük. De az általa csak vezetéknéven megmaradt Viczay gróf esetében szóba jöhető személyek

[24] A Roboz centenáriumára megjelent egyik pályakép szerint Roboz az eredeti szöveget elküldte Kossuthnak, aki azt 60.000 példányban kinyomatta és a hadsereg körében szétosztatta (*8 Órai Ujság*, 14. évf., 1928. júl. 24., No. 164, 7.). A kaposvári Berzsenyi Társaság 1928. október 28-i centenáris ünnepségének programján is szerepelt a kápolnai ima, amelyet K. Papp János nyugalmazott iskolaigazgató, okleveles színész imádkozott volna el (*Budapesti Hírlap*, 1928. okt. 17. No. 236. 11.). Meglehet, Roboz a több százezres példányszámra vonatkozó adatot Arthur Frey munkájából vette át, a német szerző szerint azonban ezeket nem a honvédsereg katonái, hanem az ország lakosai között osztották volna szét. Frey: *Ludwig Kossuth*, II. köt., 276–277.

[25] Laczkó: *Két pályakép*, 77. Noha Laczkó 1979-ben megjelent írása felsorolta a Roboz emlékezésének hitelességével kapcsolatos legfontosabb kételyeket, Roboz változatát kritikátlanul átvette Varga Éva: Írástudók Somogyban a két világháború között (1919–1939), *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14. köt., (2000). Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok, 2000, 476–477.

studia_caroliensa_2017.indd 89 2017.06.16. 14:16:56

(Viczay Adolf, Héder, Károly és Mihály is halottak voltak már 1880-ban). Azaz, a Roboz által megnevezett hat tanúból öt már bizonyosan nem élt 1880-ban, amikor először írta meg a történetet…

Mindenesetre a kortársak 1884-et követően egyértelműen Robozt tekintették az ima szerzőjének, s az ilyenfajta dicsősére igencsak szomjas 19. századi kortársak egyike sem vonta kétségbe ezt az önbevalláson alapuló adatot. Így szerepelt Szinnyei József életrajzi lexikonjában[26], illetve Roboz nekrológjaiban.[27]

Roboz emlékezőtehetségével más tekintetben is voltak gondok. 1913-ban a erdélyi hadsereg volt honvédezredese, az ekkor százéves Horváth Ignác írásban gratulált Roboz egyik írásához, s 1848–49-re visszautalva így írt levelében: „Te ez időben imádkozni tanítottad a magyar nemzet millióit a »kápolnai elesettek felett.«"[28] Roboz, meglehetősen dagályos válaszlevelében felidézte néhány emlékét, többek között azt, amikor Kossuth Lajos egy nappal a budai vár visszafoglalását követően, 1849. május 22-én bevonult Budapestre, s Görgei személyesen jelentette a kormányzóelnöknek Buda bevételét.[29] A probléma csupán az, hogy Kossuth csak 1849. június 5-én vonult be a fővárosba, s Görgei május 21-én írásban tett neki jelentést a vár bevételéről.

Noha mindezek miatt Roboz életrajzírójában is felvetődött a kérdés, vajon valóban Roboz tekinthető-e az ima szerzőjének, jómagam ezt mégsem zárnám ki, már csak azért sem, mert az ima terjedését tekintve valóban úgy tűnik, hogy a szöveg a Dunántúlon keletkezett 1849 tavaszán, s onnan terjedt át az ország többi vidékére. Egyrészt, az imának kétségkívül van kaposvári kiadása, azaz, ha más nem is, a kaposvári kinyomtatás ténye stimmel Roboz emlékezésében.[30]

De ezt támasztja alá egy másik, pontosan datálható adat is. 1849. május 15-én ugyanis Franz Wyss vezérőrnagy, a Szerdahelyen állomásozó dandár parancsnoka beküldte a cs. kir. fővezérségnek a kápolnai ima egy szombathelyi kiadású, német nyelvű nyomtatott példányát.[31] A fametszetes címlappal ellátott nyomtatvány elején a térdeplő Kossuth, előtte és mögötte magyar katonaság látszik.

[26] Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, XI. köt., Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1908, 1042–1045. hasáb.

[27] *Pesti Napló*, 1916. ápr. 12. No. 103. 8.; *Budapesti Hirlap*, 1916. ápr. 12., No. 103, 7. Lukács Károly: A balatonvidéki hírlapirodalom, *Magyar Könyvszemle*, LXVIII. (1944.) 1. sz. 46.

[28] A száz éves Horváth Ignácnak, a 48-as alezredesnek levele Roboz Istvánhoz, *Magyar Paizs*, 14. évf., 1913. nov. 20., No. 47, 369.

[29] Százéves emberek levelezése egy hőskorszak részleteiről, *Magyar Paizs*, 14. évf., 1913. dec. 4., No. 49, 1–3.

[30] MNL OL R 32. Az 1848–9. évi forradalomra, szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó nyomtatványok. (továbbiakban 1848–49. nyomt.) No. 3539.

[31] Wyss – Főparancsnokság, Szerdahely, 1849. máj. 15., No. 90. KA AFA Karton 1832. Hauptarmee unter Welden, 1849-5-426a, gépelt másolat, Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai, 28/199a.

studia_caroliensa_2017.indd 90 2017.06.16. 14:16:56

A nyomtatványon szerepelt a kiadó, Julius Scharpf szombathelyi könyvkereskedő, a belső oldalon pedig hadi trófeák ékesítik a lapot.[32] (Scharpf magyarul is megjelentette a nyomtatványt. Ez utóbbi azonban más formátumú, egylapos, egyoldalas nyomtatvány.[33]) Ludwig Welden táborszernagy, fővezér másnapi válaszában utasította Wysst, hogy egy Szombathelyre teendő portyázó járat alkalmával Julius Scharpfot tartóztattassa le, és adassa át a soproni katonai kerület parancsnokságának nyomozás és ítélethozatal végett.[34]

Ez rövidesen meg is történt, ugyanis 1849. július 29-én a soproni haditörvényszék ítéletet hirdetett az ügyben. Eszerint Tregali Alajos, Tolna megyei, hőgyészi születésű, 26 éves, római katolikus vallású patikárius segédet az ima szövegének németre fordításáért, „zendületi iromány terjesztésének részeseként" háromhavi fogságra ítélték. Kéthavi fogsággal büntették a magyar és német szöveget kinyomtató Bertalanffy Imre felsőpulyai születésű, háromgyermekes nyomdatulajdonost. A württembergi királyságból származó, 26 éves Julius Scharpf viszont még súlyosabb büntetést kapott. Miután ő bízta meg Tregalit a fordítással és Bertalanffyt a nyomtatással, a hadbíróság két év várfogságra ítélte. Mindez azért is érdekes, mert Scharpf 1846. december 19-én kért letelepedési engedélyt Szombathely város tanácsától, s 1847. november 3-án vették fel a polgárok közé – azaz, csupán néhány éve élt Magyarországon.[35]

Mindenesetre ennek alapján bizonyosnak tekinthető, hogy Scharpf egy magyar példány alapján fordíttatta le a szöveget, s így jelentette meg mindkettőt. Ez egyébként nem kis merészségre vallott, mivelhogy Vas megye ugyan nem tartozott a megszállt területek közé (gyakorlatilag afféle senki földje volt 1849. május–júniusában), azonban a Sopron megyei cs. kir. erők különítményei bármikor elérhették.

Miután a Wyss által beküldött az egyetlen datálható példány, és Somogyból Vas megyébe viszonylag könnyen átkerülhetett a szöveg, nem tűnik alaptalannak az a feltételezés, hogy a keletkezés helye valóban Somogy megye volt. Ami a keletkezés idejét illeti, az inkább tehető 1849. május, mint március elejére. Roboz – amennyiben valóban ő a szerző – valószínűleg az után írhatta, hogy a Kossuth által a Somogy megyei népfelkelés szervezésével megbízott Noszlopy Gáspár 1849. május 1-jén népfelkelői és nemzetőrei élén bevonult a cs. kir. csapatok

[32] Nyomtatvány. KA AFA Karton 1832. Hauptarmee unter Welden, 1849-5-426b.

[33] OSZK Kisnyomtatványtár. 1848–49. évi nyomtatványok. 8°86.

[34] Welden – Wyss, Pozsony, 1849. máj. 16., No. 2033/op. KA AFA Karton 1832. Hauptarmee unter Welden, 1849-5-426, gépelt másolat, HL 1848–49. 28/199.

[35] Kuntár Lajos: Osztrák katonai ítélet Szombathelyen „zendületi iromány" miatt, *Vasi Szemle*, 2. évf. (1965), 2. sz., 275–276. – A szerző az ítélet alapján nem tudta beazonosítani, milyen imáról van szó.

studia_caroliensa_2017.indd 91 2017.06.16. 14:16:56

által kiürített Kaposvárra. Ugyanakkor Roboz ekkor még nem verte nagydobra a szerzőségét, amit az is mutat, hogy noha ebben az időben Noszlopy Gáspár kormánybiztos titkára volt, annak testvére, Noszlopy Antal egy szóval sem említi a Roboz által költött imát.[36]

A változatok közül lényegi szövegazonosságot mutatnak a kaposvári, szombathelyi, esztergomi változatok, a két, nyomdahely nélküli változat. Az általunk jelenleg ismert egyetlen kéziratos másolat is ezek valamelyike alapján készült.[37] 1849. június 1-jén a Rózsafi Mátyás által szerkesztett *Komáromi Lapok* is közreadta az imát.[38] Ez nagyjából azonos a kaposvári, a szombathelyi és az esztergomi, valamint a nyomdahely nélküli változatok szövegével.

Ami a kiadásokat illeti, a kaposvárin[39], és a szombathelyin[40] kívül ismerünk esztergomi[41], budai[42], pesti[43], szegedi[44], kolozsvári[45] és két, nyomdahely nél-

[36] Noszlopy Antal: Önéletrajz, in *„Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága…" Emlékiratok.* Válogatta és sajtó alá rendezte Forrai Ibolya, Negyvennyolcas Idők II., Budapest, Néprajzi Múzeum, 1999, 137–295.

[37] OSZK Kézirattár. Analekta 3280. Kossuth Lajos imája a kápolnai csatában elvérzett honfiak sírja felett.

[38] Kossuth Lajosnak imája, mellyet a kápolnai csatánál elhullott Magyar Vitézek sírhalmain térden állva mondott el, *Komáromi Lapok*, 1. évf. (1849.), jún. 1., No. 45, 382–383.

[39] MNL OL 1848-49. nyomt. No. 3539.

[40] „A kápolnai csatában elhullott magyar vitézek sirhalmára mondott imája Kossuth Lajosnak." OSZK Kisnyomtatványtár. 1848–49. évi nyomtatványok, 8°86.

[41] Kossuth Lajosnak imája, mellyet a kápolnai csatánál elhullott Magyar Vitézek sírhalmain térden állva mondott el. Közzé teszi Domby Antal. Beimel J. nyomt. Esztergomban. MNL OL 1848-49. nyomt. No. 2477.; OSZK Kisnyomtatványtár. 1848–49. évi nyomtatványok. 8°85. Keretben, a szöveg fölött oltáron lévő kereszt, kétoldalt imádkozó angyalokkal.

[42] Kossuth Lajos kormányzóelnök IMÁJA, mellyet a kápolnai csatában elesett magyar harczfiak sírjánál térden állva elmondott. Nyomatott Bagó M. betüivel. MNL OL 1848-49. nyomt. No. 3533.; Dobák Géza tulajdona. Ludwig Kossuth's des Landes-Gouverneurs Gebet, welches er am Grabe der in der Schlacht bei Kápolna gefallenen ung. Helden knieend verrichtete. Ofen, gedruckt mit Bagó'schen Schriften. 3 oldal. MNL OL 1848-49. nyomt. No. 2481., 3543.; OSZK Kisnyomtatványtár. 1848–49. évi nyomtatványok. 8°123.; Dobák Géza tulajdona.

[43] Kossuth Lajos kormányzóelnök IMÁJA, mellyet a kápolnai csatában elesett magyar harczfiak sírjánál térden állva elmondott. Nyomatott Kozma Vazulnál. MNL OL 1848-49. nyomt. No. 3469.; Hadtörténeti Múzeum, Plakát- és Aprónyomtatványtár. 5649/Nyt. Szövegét tekintve azonos a Bagó-féle változattal, de a címlapon nincs keret s a tördelés is némileg eltérő.

[44] Kossuth Lajos kormányzóelnök IMÁJA, mellyet a kápolnai csatában elesett magyar harczfiak sírjánál térden állva elmondott és Beteg harczos imája, mellyet MESZLÉNYI-KOSSUTH ZSUZSÁNNA főápolónő a hadsereg hőseinek kiosztatott. Szegeden, nyomatott Grün Jánosnál. 1849. MNL OL 1848–49. nyomt. No. 3471. Szövegét tekintve azonos a Bagó-féle változattal, de a címlapon nincs keret s a tördelés némileg eltérő.

[45] Kossuth Lajos kormányzóelnök IMÁJA, mellyet a kápolnai csatában elesett magyar harczfiak sírjánál térden állva elmondott, Kolozsvárt, 849. Burián Pál könyvárusnál. MNL OL 1848-49. nyomt. No. 3469b.; Dobák Géza tulajdona. Szövegét tekintve azonos a Bagó-féle változattal, de a címlapon nincs keret s a tördelés is némileg eltérő.

studia_caroliensa_2017.indd 92 2017.06.16. 14:16:56

küli változatot.[46] A budai és a szombathelyi kiadó magyarul és németül is közreadta a szöveget. Népszerűségét jelzi, hogy egy magángyűjteményből előkerült egy olyan, nyomdahely nélküli példánya is, amelyen egy, a keresztre feszített Krisztust ábrázoló fametszettel illusztrált valódi vallásos imával egy lapon szerepel, azaz, afféle ökumenikus imaként is funkcionált.[47] 1849. július 8-án, a Csíkszeredán megjelenő *Hadi Lap* is lehozta a szöveget.[48]

Érdemes megjegyezni, hogy a szövegnek már 1849-ben két magyar és két német változata volt ismert. A német szövegek közül a szombathelyi kiadás volt a kevésbé népszerű[49]: a külföldi német nyelvű publikációkba a másik, a budai nyomdahelyű szöveg került be[50], bár van mindkettőtől eltérő közlés is.[51]

A szöveget itthon 1849 után – hasonlóan más hasonló szövegekhez – nem lehetett terjeszteni. Ugyanakkor külföldön komoly karriert futott be: 1849. augusztus 6-án a Manchesterben tartott magyarbarát meeting egyik szónoka már angolul idézte a szöveget,[52] s később a szabadságharc történtéről vagy Kossuth

[46] Ütközet után kápolnai csatatéren mondott Kossuth Lajos IMÁDSÁGA. MNL R 32. No. 3467.; ill. Dobák Géza tulajdona. L. a következő jegyzetet.

[47] Kossuth Lajos által mondott ima a kápolnai vérmezőn, mellyet egy sírdombon mondott elesteink temetésekor. Dobák Géza tulajdona. (A szöveg némileg hibás, egy mellékmondat kimaradt belőle.)

[48] Szőcs János: Az első csíki újság, a Hadi Lap (1849), in *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, Csíkszereda Csíki Székely Múzeum, 2006, 249.

[49] A szombathelyi kiadásnak ismert a már említett illusztrált, illetve egy egyoldalas, keretes szövegű változata. Utóbbit l. MNL OL 1848–49. nyomt. No. 3501.

[50] Ezt – a hitelességgel kapcsolatos minden kommentár nélkül – közli *„Ihr Männer auf, Jetzt ruft die Zeit". Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zu Freiheitskampf 1848/1849,* Auswahl, Einleitung und Nachwort von Mária Rózsa, Hg. von András F. Balogh und László Tarnói, Deutschsprachige Texte aus Ungarn, Bd. 5, Budapest, Argumentum, 2006, 279. A külföldi közlések: Frey: *Ludwig Kossuth*, II. köt., 276.; *Ungarn, seine Geschichte, seine Nationalität, seine parlamentarische Entwickelung, sein Kampf um nationale Selbständigkeit strategisch und politisch nebst biographischen Skizzen ausgezeichneter Männer von einem magyarischen Offizier,* Leipzig und Meissen, F. W. Goedsche, 1850, 188.; Streckfuß: *Der Freiheits-Kampf in Ungarn*, 520–521.; Wilhelmine Baronin von Beck: *Memoiren einer Dame während des letzten Unabhängigkeitskrieges in Ungarn. Ein treue Schilderung ihrer abenteuerlichen Reisen und geheimen Missionen im Auftrage Kossuth's, in Ungarn, Gallizien, Oestreich und Deutschland; sowie ein zusammendrängendes Bild des Kriegsereignisse, Kämpfe und inneren Parteiungen, bis zur Waffenstreckung bei Világos,* I. köt., London, Franz Thimm, 1851, 190–-191.

[51] *Der Freiheitskampf der ungarischen Nation (1848–1849)*, Kritisch beleuchtet von Julius S. Spiegler, Leipzig, Verlag von Wilhelm Friedrich, é. n., 74.

[52] A. B. M. Wildman: *A Brief History of Hungary, Letters of Kossuth &c. &c. and Lyrics on the Hungarian Struggle*, Bradford, Parkinson & Drake, 1850, 41–42.

studia_caroliensa_2017.indd 93 2017.06.16. 14:16:56

életéről az 1850-es években angol és német nyelvterületen megjelent munkák közül több is leközölte a fordítását.[53]

De itthon sem felejtették el. Tóth Béla Robozhoz intézett levele szerint az ő édesanyja 1867-ben, új kiadásban árulta az ima verses formájú kiadását a pesti utcákon, amíg ezt a hatóságok meg nem tiltották.[54] Ez magyarázatot adhat arra, hogy a szövegnek miért van szlovák nyelvű, verses formájú változata is. Igaz, ez utóbbi nem követi pontosan az eredeti ima szövegét, hanem a negyedik versszakban Isten segítségét kéri a győzelemhez, az 5. versszakban pedig az Úr áldását kéri a magyarra, a hazára, a testvériségre, a szabadságra és az egyenlőségre.[55]

A szöveg népszerűségét jelzi, hogy külföldön már 1849-ben elkészültek a jelenet első, többnyire fametszetes ábrázolásai. Először a lipcsei *Illustrirte Zeitung* 1849. július 21-i száma közölte,[56] de még ugyanebben az évben megjelent egy színezett fametszetes változata a neuruppini Oehmigke & Riemschneider-féle „Bilderbogen"-sorozat 1479. számú darabjaként, amely a kép alatt közölte az ima német fordítását is. Ez már igazán bombasztikus ábrázolás: Kossuth égre emelt kézzel térdel két sornyi befedett sír között, a képen félkörben gyászlobogós katonák láthatók, de feltűnik egy püspök is a háttérben, a dombon várkastély látható.[57]

[53] Baroness von Beck: *Personal Adventures during the late War of Independence in Hungary, comprising an Account of her Missions under the Orders of Kossuth to the different Posts of the Hungarian Army during the Contest*, London, Richard Bentley, 1851, 56–157.; P. C. Headley: *The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary, Including Notices of the Men and Scenes of the Hungarian Revolution*. To which is Addedd an Appendix Containing his Principal Speeches &c. with an Introduction, by Horace Greeley, Auburn, Derby and Miller, 1852, 151.; Henry W. de Puy: Kossuth and his Generals: with a Brief History of Hungary; Select Speeches of Kossuth; Etc. With an Introduction by Hon. Henry J. Raymond, Late Speaker of New York, Assembly, and Editor of N. Y. Daily Times, Buffalo, Phinney & Co., 1852, 199–200.; Julian Kune: Reminiscences of an Octogenarian Hungarian Exile, Chicago, Published by the Author, 1911, 21. A szerző egyenesen Lincoln híres, 1863. évi gettysburgi beszédéhez hasonlítja az imát.

[54] Laczkó: *Két pályakép*, 76.

[55] Szlovák eredetiben és magyar fordításban közli Ernyey József: Tótnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok, *Ethnographia*, 33. (1922) 24.

[56] Rózsa György: Kossuth Lajos ikonográfiája, in Körmöczi Katalin (szerk.): *„…leborulok a nemzet nagysága előtt". A Kossuth-hagyaték,* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1994, 381, No. 148.

[57] Közli Kincses Katalin Mária: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. – Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. – Schnitte und Litographien über politische und Kriegereignisse. – Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, 2010, 129, No. 185. Rózsa György katalógusa nem ismeri. – A sorozatra l. Angelika Iwitzki: Europäische Freiheitskämpfe. Das merkwürdige Jahr 1848. Eine neue Bilderzeitung von Gustav Kühn in Neuruppin. Schriften des Museums für Volkskunde 19. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1994, 197–199. Ezt a lapot ez a kiadvány sem ismeri.

studia_caroliensa_2017.indd 94 2017.06.16. 14:16:56

A nem datált kiadások között találunk Berlinben, Londonban, Drezdában, Neualzában, Zwickauban és Baselben megjelent lapokat.[58]

Az első datálható itthoni ábrázolás Böhm Pál festőművész munkája, amely 1869-ben Halász István kiadásában jelent meg. A képen még folyik a halottak temetése. A háttérben a dombon egy falusi udvarház. Kossuth a kép középpontjában térdel sötét, zsinóros magyar ruhában. Mögötte térdel Henryk Dembiński altábornagy, mögöttük pedig két másik magas rangú honvédtiszt látható, alighanem Klapka és talán Dessewffy Arisztid. A vezérek háta mögött máriás honvédzászló köré sorakozó honvédeket láthatunk.[59] Ennek a képnek a népszerűségét jelzi, hogy az ezt követő években több variánsát is megjelentették.[60] Volt, ahol az udvarház helyére a kápolnai templom került.[61] A legkidolgozottabb változaton már a kápolnai híd is szerepel.

Ha már most a szövegváltozatokat nézzük, a feltételezhetően legkorábbi kaposvári, illetve az ezt követően megjelent szombathelyi változat között is találunk eltéréseket:

KOSSUTH LAJOS IMÁJA, Mellyet a Kápolnai csatába elhunyt vitéz Magyarok felett mondott.
Felséges Úr! Árpád hadának Istene! nézz alá csillag trónusodról könyörgő szolgádra, kinek ajkáról millióknak imája száll eged kárpitja felé, magasztalva áldani mindenhatóságodnak munkás erejét.

A kápolnai csatában elhullott magyar vitézek sírhalmára mondott imája Kossuth Lajosnak
Felséges Úr! Árpád hadainak Istene! nézz alá csillag trónodból könyörgő szolgádra, kinek ajkiról millióknak imája szállt eged kárpitja felé, – magasztalva áldom mindenhatóságodnak munkás erejét. Istenem, felettem napod ég, s

[58] Rózsa: Kossuth Lajos ikonográfiája, 1994, 381–383.

[59] *Fővárosi Lapok*, 1869. júl. 24., No. 167, 668.; uo., 1870. szept. 13., No. 200, 868. L. Rózsa 1994, 381. 149/a. tétel.

[60] Rózsa: Kossuth Lajos ikonográfiája, 381–382. öt variánsát sorolja fel, ezek közül három Bécsben jelent meg. Ugyanakkor véleményem szerint Rózsa helytelenül sorolta első helyre 149. szám alatt a lap Székely Aladárfféle kiadását – a fentebb idézett sajtóadatok alapján a 149/a. tételszám alatti, Halász István-féle kiadás lehetett a korábbi, s a Székely-féle kiadás ennek alapján készült. Ez utóbbi kidolgozottsága és színvilága is jobban emlékeztet a századvégi olajnyomatokéra. Erre mutat az is, hogy a Halász-féle kiadáson kevesebb az alak, s nem szerepel rajta az, amint egy sebesült honvéd koszorút helyez az elesettek holttestére A fennmaradt példányok alapján a Székely-féle kiadás tűnik a népszerűbbnek és tömegesebbnek. V. ö. *'48 kultusza. Kiállítás a Gödöllői Galériában*, a tanulmányokat írta G. Merva Mária és Heltai Miklós, a műtárgyjegyzéket összeállította és a katalógust szerkesztette Czeglédi Noémi és Őriné Nagy Cecília, Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1998, 56–57.

[61] *Kossuth Lajos 1802–1894. Kossuth Lajos és kortársai*, szerk. Hermann Róbert,. Budapest, Kossuth, 2002, 62.; Hermann Róbert: *Kossuth Lajos élete és kora*, Budapest, Pannonica, 2002, 121.

studia_caroliensa_2017.indd 95 2017.06.16. 14:16:56

Istenem! Felettem napod ég, térdem alatt elhullott hőseim s vitéz testvéreimnek csontjai nyugosznak; fejem felett kék az ég, lábom alatt pirossá lett a föld ős apáink unokáinak szt. vére által! Csak hadd égjen napod teremtő sugára, hogy vér felett virág nőhessen, mert a porlandó tetemek koszorúk nélkül el nem hervadhatnak.

Isten! ős apáim, népeknek nagy Istene! hallgasd meg ezután is ágyúink torkainak, bömbölő szózatát, melyben vitéz népednek lelke mennydörög, széjjelzúzni az önkény bilincseket osztó vaskarjait, mint szabad ember térdepelek ezen új temetőn, véreim roncsolt tetemein. Ily áldozatok után szentté válik földed, ha bűnös volt is, Istenem.

Szent föld, szentelt sírhalmak felett rab népnek élni nem szabad, Atyám! Atyáknak nagy Atyja, milliók felett hatalmas Úr! Ég, föld s tengereknek mindenható Istene! e csontokbul már dicsőség nőtt, s nemzetem homlokán ragyog, a porokat szenteld meg te kegyelmeddel! hogy ügyért elhunylott testvér bajnokok szentül nyugodjanak hamvaikban.

Ne hagyj el csaták nagy Istene! mert ha Te vagy velünk, mi el nem veszhetünk és népednek szent nevében, légyen áldva mindenhatóságod! Ámen!

KAPOSVÁROTT

térdem alatt elhullott hőseink, vitéz testvéreink csontjai nyugosznak; fejem felett kék az ég, lábaim alatt[62] csak hadd égjen támadó napod sugára, hogy vér felett virág nőhessen, mert e porlandó tetemek koszorú nélkül el nem hervadhatnak. Isten! ősapáink népének Istene! hallgasd meg ezután is ágyúink bömbölő szózatát, mellyben vitéz népednek karja és lelke megjelentek széjjelzúzni az önként [sic!] bilincseket osztó vas karjait.

Mint szabad ember térdepelek ezen új temetőn, véreim roncsolt tetemein, – ily áldozatok után szentté válik földed, ha bűnös volt is, ősapáink unokáinak szent vére alatt pirossá lett a föld[63], Istenem! E szent föld s szentebb sírhalmak felett rabnépnek élni nem szabad.

Atyám atyjának nagy Istene, milliók felett hatalmas úr, ég, föld s tengernek mindenható Istene! e csontokból ma dicsőség gyűlt, s nemzetem homlokán ragyog.

E porokat szenteld meg kegyelmeddel, hogy a szent ügyért elhullott testvérbajnokok békén nyugodjanak hamvaikban. Szentelj meg, ne hagyj el nagy Istenünk; mert ha Te vagy velünk, mi el nem veszhetünk, a néped szent nevében, légyen áldva mindenhatóságod! Ámen!

Találtatik Scharpf Gyula könyvárusnál Szombathelyen. Nyomatott Szombathelyen Bertalanffy Imre betüivel 1849.

[62] Kimaradt: „pirossá lett a föld ős apáink unokáinak szt. vére által!"

[63] Ez az a félmondat, amely a kaposvári változatban előbb szerepel.

studia_caroliensa_2017.indd 96 2017.06.16. 14:16:56

Teljesen eltér ettől a budai, pesti, szegedi és kolozsvári változat:

„IMA

Magasságos úr! Árpád harcosainak Istene! Tekints csillagos trónodról alá esdeklő szolgádra, kinek ajkairól milliók imája száll fel epedve, áldva, mindenhatóságod megfejthetetlen erejét. Én Istenem! felettem ragyog napod, és térdeim alatt elhullott vitéz rokonim csontjai nyugszanak; fejem felett kék az ég, lábaim alatt a föld veresre festve őseink onokáinak szent vérétől. Lövelld alá napodnak termékenyítő sugarait, hogy a vér felett virágok nyíljanak, és ezen mulandó holttetemek koszorútlan el ne porhadjanak. Őseim istene, népek nagy Istene! hallgasd meg és áldd meg csatáraink harsogó hangját, melyben vitéz népek karja és szelleme mennydörög, az önkénynek rabláncokat készítő vas karját szétzúzandó. Mind [sic!] szabad ember térdelek itt, e gőzölgő síroknál, véreim csontjainál. Ily áldozatok szentelik meg a Te földedet, habár ez bűnfertőztetve volt is. Én Istenem! E szent földön, ezen sírok felett szolganépnek laknia nem szabad. Én atyám! Őseimnek hatalmas atyja! miriádok felett hatalmas mindenható, égnek, földnek s tengereknek nagy Istene! Ezen holttetemekből népem homlokán ragyogó dicsfény származik, – szenteld meg poraikat kegyelmeddel, hogy a szent ügyért elesett vitéz társaim hamvai szentségben nyugodhassanak.

Ne hagyj el bennünket, csaták nagy Istene! a népek szent nevében; örökédicsértessék mindenhatóságod. Amen."

Ez utóbbi olvastán feltűnik, hogy mennyivel régiesebb fordulatokat használ, s hogy az amúgy is meglehetősen dagályos szöveg helyenként nemhogy képzavargyanús, hanem képzavarokkal teli („Ezen holttetemekből népem homlokán ragyogó dicsfény származik…"). Már-már az az ember érzése, hogy a német szöveg visszafordításával van dogunk, ezt azonban rögtön cáfolja az, hogy a szombathelyi és esztergomi kiadásoknak volt német fordításuk, s a pesti, budai és kolozsvári kiadású német szöveg nem azonos ezzel.

Mindenesetre érdekes, hogy míg a német szövegből a pesti–budai–szegedi–kolozsvári változat terjedt el a külföldi munkákban, addig az itthoni, 1867 utáni munkákban a kaposvári–szombathelyi–esztergomi szövegváltozat volt a népszerűbb – igaz, ez is némi szövegromláson ment át az idők folyamán. Így például több műben, köztük a Gracza György nagyszabású munkájában, illetve a Jókai Mór–Rákosi Viktor–Bródy Sándor-féle 1848-as albumban közölt szövegváltozatból kimaradt az utolsó bekezdés („Ne hagyj el csaták nagy Istene! mert ha Te vagy velünk, mi el nem veszhetünk és népednek szent nevében, légyen áldva

studia_caroliensa_2017.indd 97 2017.06.16. 14:16:57

mindenhatóságod! Ámen!")[64] Ez a szövegváltozat szerepelt egyébként a Böhm Pál–Halász István-féle 1869. évi színezett litográfián is. De ez volt az a csonka szöveg is, amelyet Tóth Béla – Roboz közlése alapján – 1895-ben közreadott,

Ezt a változatot alakította tovább a Székely Aladár kiadásában megjelent színes olajnyomat.[65] Valószínűleg ez volt az a kép, amelynek szövege miatt Roboz 1895-ben Tóth Kálmánnak is mérgelődött. Mindenesetre, ez annyira népszerű lett, hogy a 20. század elejétől megjelent munkák már inkább ezt reprodukálták.[66] Megjegyzendő, hogy az „eredeti" szöveg utolsó bekezdése erről is hiányzik.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy bár lehetnek is ízlésbeli kifogásaink Roboz szövegének minőségével szemben, kétségtelen, hogy olyan munkát alkotott, amely már 1849-ben tömegigényt elégített ki, s amelynek népszerűségét nem tépázta meg az sem, hogy 1849 és 1867 között nem lehetett terjeszteni. Sőt, hosszú távon népszerűbbnek bizonyult megannyi hiteles Kossuth-szövegnél – amiben a szöveg dagályossága mellett nyilván volt némi szerepe a rövidségének is. Hiszen a közvélemény mindig az egyszerű és rövid üzeneteket szereti.

[64] *Országos Honvéd-Naptár. 1848/9. történeti, s egyéb válogatott bő tartalmú népszerű kiadás*, 1868. második évfolyam, szerkeszti Morzsányi Sándor honvéd főhadnagy s az országos központi honvéd-egylet tagja, kiadja és nyomatja Bartalits Imre könyvnyomda-tulajdonos, Pest, 1868, 96.; Áldor Imre: *Arany könyv. Kossuth Lajos műveiből a magyar nép számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1871, 103–104.; Vargyas Endre: *A magyar szabadságharcz története*, 2. kiadás, Budapest, Heckenast Gusztáv, 1879, 468.; Krátky János: *Kossuth Lajos. Kor-, jellem- és életrajz*, IV. köt. Budapest, Kövesdy és Wunsch, 1879, 202–203.; Gracza György: *Kossuth Lajos élete és működése*, Budapest, a „Budapest" kiadása, 1893, 136.; *Kossuth Lajos. Életrajz. Jellemvonások és adomák.* Írta: Egy 1848-as képviselő, Gerő és Kostyál kiadása, Budapest, é. n., [1894.] 32–33.; Gracza: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz*, IV. köt., 182–183.; Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor: *Ezernyolczszáznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben,* Budapest, Athenaeum, 1898. (Reprint kiadás: az utószót írta Csorba László, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1991, 1998.) 198.; Beck: *Egy hölgy emlékiratai,* 87.; Sárkány József: *Kossuth Lajos élete és hagyatéka. Emlékjelek, idézetek Kossuth halálának 50. évfordulójára,* Cegléd, Vass János, 1944, 74–75.; *Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról. Kecskemétiek a szabadságharcban III.,* a szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Székelyné Kőrösi Ilona, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma, 2004, 35.

[65] A kép alapján közli *A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849,* szerk. Béres Katalin, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2., javított, bővített kiadás, Zalaegerszeg, 1999, 229–230.

[66] Kuné Gyula: *Egy szabadságharcos emlékiratai*, ford. Berák Pál, Chicago, szerzői kiadás, 1913, 22–23.; H. Szabó Lajos: *Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából*, Pápa, 1998, 141.; H. Szabó Lajos: *Pápa és környéke 1848–1849.* Pápa, szerzői kiadás, 1994, 342.; Bán Anetta – Márkus Henriett Anna – Zombor László: *„Emelj süveget és tekints égre magyar..." 1848–49 füzesabonyi emlékezete,* Városi Könyvtár, Füzesabony, 1999, 139.

studia_caroliensa_2017.indd 98 2017.06.16. 14:16:57

BIBLIOGRÁFIA

Áldor Imre: *Arany könyv. Kossuth Lajos műveiből a magyar nép számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1871.

Bán Anetta – Márkus Henriett Anna – Zombor László: *„Emelj süveget és tekints égre magyar…" 1848–49 füzesabonyi emlékezete*, Városi Könyvtár, Füzesabony, 1999.

Jenei Ferenc: *Bártfay László naplójából. II. 1849–1851. és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez*, Irodalmi Múzeum, V. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1969.

Beck Vilma: *Egy hölgy emlékiratai az 1848–49-iki magyar szabadságharcból*, ford. Halász Sándor, Stamberger Bernát nyomdája, Miskolc, 1901.

Beck, Baroness von: *Personal Adventures during the late War of Independence in Hungary, comprising an Account of her Missions under the Orders of Kossuth to the different Posts of the Hungarian Army during the Contest*, London, Richard Bentley, 1851

Beck, Wilhelmine Baronin von: *Memoiren einer Dame während des letzten Unabhängigkeitskrieges in Ungarn. Ein treue Schilderung ihrer abenteuerlichen Reisen und geheimen Missionen im Auftrage Kossuth's, in Ungarn, Gallizien, Oestreich und Deutschland; sowie ein zusammendrängendes Bild des Kriegsereignisse, Kämpfe und inneren Parteiungen, bis zur Waffenstreckung bei Világos*, I. köt., London, Franz Thimm, 185.

Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés*, 2. javított bővített kiadás, Budapest, Athenaeum, 1883.

Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor: *Ezernyolczszáznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben*, Budapest, Athenaeum, 1898.

Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról: Tizenkét hónap, in Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskemétiek a szabadságharcban III.*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma

Der Freiheitskampf der ungarischen Nation (1848–1849). Kritisch beleuchtet von Julius S. Spiegler, Leipzig, Verlag von Wilhelm Friedrich, é. n.

Dezséri Bachó László: *Gyöngyös város 1848/49-ben.* Gyöngyös, Polóny Zoltán, 1939.

Dobrossy István: Egy kémnő emlékiratai a szabadságharcról: Beck Vilma bárónő (1819?–1851), in Dobrossy István (szerk.): *Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1998.

Ernyey József: Tótnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok, *Ethnographia*, 33. (1922).

Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte. Unter Mitwirkung ungarischer und östreichischer [sic!] Schriftsteller herausgegeben von Arthur Frey II. köt., Mannheim, J. P. Grohe, 1849.

G. Merva Mária (szerk.): *'48 kultusza. Kiállítás a Gödöllői Galériában*, Gödölői Múzeumi Füzetek, 4, Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1998.

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története,* IV. köt., Budapest, Lampel Róbert, é. n.

Gracza György: *Kossuth Lajos élete és működése*, Budapest, a „Budapest" kiadása, 1893.

studia_caroliensa_2017.indd 99 2017.06.16. 14:16:57

H. Szabó Lajos: *Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából*, Pápa, Szerzői kiadás, 1998.

H. Szabó Lajos: *Pápa és környéke 1848–1849.* Pápa, szerzői kiadás, 1994.

Hajagos József: Gyöngyös helyzete és szerepe a szabadságharcban 1849 tavaszán, in Horváth László (szerk.): *Mátrai Tanulmányok*, Gyöngyös, Mátra Múzeum, 2003, 81–109.

Headley, P. C.: *The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary, Including Notices of the Men and Scenes of the Hungarian Revolution*, To which is Addedd an Appendix Containing his Principal Speeches &c. with an Introduction, by Horace Greeley, Auburn, Derby and Miller, 1852.

Hentaller Lajos: Az osztrákok Pesten 1849 elején (Jászay Pál naplója 1849. január 1-től május hó 7-ig), in uő: *Vérrózsák*., I. köt., Budapest, Athenaeum, 1906.

Hermann Róbert: A Kossuth-kultusz, in G. Merva Mária (szerk.), *'48 kultusza. Tanulmányok,* Gödöllői Múzeumi Füzetek, 4, Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1999, 11–20.

Hermann Róbert: *Kossuth Lajos élete és kora*, Budapest, Pannonica, 2002.

Hermann Róbert: Kossuth orsovai búcsúja – prózában és versben. Egy fiktív Kossuth-szöveg karrierje, in Sepsi Enikő és Deres Kornélia (szerk.): *Studia Caroliensia, Hit és tudás. A Károli Gáspár Református Egyetem 2014-es évkönyve,* Budapest, L'Harmattan, 2015.

Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben*, II. köt., 1. kiadás. Genf, Puky Miklós, 1865. *„Ihr Männer auf, Jetzt ruft die Zeit". Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zu Freiheitskampf 1848/1849,* Auswahl, Einleitung und Nachwort von Mária Rózsa, Hg. von András F. Balogh und László Tarnói, Deutschsprachige Texte aus Ungarn. Bd. 5, Budapest, Argumentum, 2006.

Iwitzki, Angelika: Europäische Freiheitskämpfe. Das merkwürdige Jahr 1848. Eine neue Bilderzeitung von Gustav Kühn in Neuruppin. Schriften des Museums für Volkskunde 19. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1994.

Kincses Katalin Mária: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. – Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. – Schnitte und Litographien über politische und Kriegereignisse. – Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, 2010.

Kiss Péter: *Az 1848/49-es események egri vonatkozású résztvevői*, Eger, Egri Érseki Gyűjteményi Központ, 1998.

Kossuth Lajos 1802–1894. Kossuth Lajos és kortársai, szerk. Hermann Róbert, Budapest, Kossuth, 2002.

Kossuth Lajos összes munkái, XIV. köt., *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén,* II. S. a. r. Barta István, Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai, 1953.

studia_caroliensa_2017.indd 100 2017.06.16. 14:16:57

Kossuth Lajos összes munkái, XV. köt., *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai,* S. a. r. Barta István, Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai, 1955.

Kossuth Lajos. Életrajz. Jellemvonások és adomák. Írta: Egy 1848-as képviselő, Gerő és Kostyál kiadása, Budapest, é. n. [1894.]

Kossuth Lajosi iratai, X. köt., S. a. r. Kossuth Ferenc, Budapest, Athenaeum, 1904, 250–251.

Krátky János: *Kossuth Lajos. Kor-, jellem- és életrajz*, IV. köt. Budapest, Kövesdy és Wunsch, 1879.

Kuné Gyula: *Egy szabadságharcos emlékiratai*, ford. Berák Pál, Chicago, szerzői kiadás, 1913.

Kune, Julian: *Reminiscences of an Octogenarian Hungarian Exile*, Chicago, Published by the Author, 1911.

Kuntár Lajos: Osztrák katonai ítélet Szombathelyen „zendületi irományok" miatt, *Vasi Szemle*, 2. évf., (1965) 2. sz., 275–276.

Laczkó András: *Két pályakép. Sárközy István és Roboz István*, Örökség, Kaposi Kiskönyvtár 38. Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, 2011, 63–126.

Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte, II. köt., Unter Mitwirkung ungarischer und östreichischer [sic!] Schriftsteller herausgegeben von Arthur Frey, Mannheim, J. P. Grohe, 1849, 275–277.

Lukács Károly: A balatonvidéki hírlapirodalom, *Magyar Könyvszemle*, LXVIII. (1944.) 1. sz., 46.

Mátray Gábor: *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49,* S. a. r. Fülep Katalin, Magyar Ritkaságok. Budapest, Magvető, 1989.

Noszlopy Antal: Önéletrajz, in *„Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága..." Emlékiratok,* Válogatta és sajtó alá rendezte Forrai Ibolya, Negyvennyolcas Idők, II. köt., Budapest, Néprajzi Múzeum, 1999, 137–295.

Országos Honvéd-Naptár. 1848/9. történeti, s egyéb válogatott bő tartalmú népszerű kiadás, 1868. második évfolyam, szerkeszti Morzsányi Sándor honvéd főhadnagy s az országos központi honvéd-egylet tagja, kiadja és nyomatja Bartalits Imre könyvnyomda-tulajdonos, Pest, 1868.

Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849*, II. köt., Pest, Heckenast Gusztáv, 1869. Puy, Henry W. de: *Kossuth and his Generals: with a Brief History of Hungary*; Select Speeches of Kossuth; Etc. With an Introduction by Hon. Henry J. Raymond, Late Speaker of New York, Assembly, and Editor of N. Y. Daily Times, Buffalo, Phinney & Co., 1852.

Rózsa György: Kossuth Lajos ikonográfiája, in Körmöczi Katalin (szerk.): *„...leborulok a nemzet nagysága előtt". A Kossuth-hagyaték*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1994.

Sárkány József: *Kossuth Lajos élete és hagyatéka. Emlékjelek, idézetek Kossuth halálának 50. évfordulójára*, Cegléd, Vass János, 1944.

studia_caroliensa_2017.indd 101 2017.06.16. 14:16:57

Streckfuss, Adolph: *Der Freiheits-Kampf in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Die Ereignisse im Jahre 1849 nebst einer Geschichte der Kriege in Ungarn, Italien, Schleswig-Holstein und Baden, so wie des deutchen Parlaments im Jahre 1848. Erster Teil. Der Freiheitskampf in Ungarn*, Berlin, Druck und Verlag von Albert Sacco, é. n. [1850–1851]

A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849, szerk. Béres Katalin, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2. javított, bővített kiadás, Zalaegerszeg, 1999.

A száz éves Horváth Ignácnak, a 48-as alezredesnek levele Roboz Istvánhoz, *Magyar Paizs*, 14. évf., 1913. nov. 20., No. 47, 369.

A százéves „Pista bácsi", *Az Ujság*, 1928. okt. 28., No. 246, 12.

Százéves emberek levelezése egy hőskorszak részleteiről, *Magyar Paizs*, 14. évf., 1913. dec. 4., No. 49, 1–3.

Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben,* Pest, Landerer és Heckenast, 1850.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, XI. köt., Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1908.

Szőcs János: Az első csíki újság, a Hadi Lap (1849), in *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2006.

Mendemondák. A világtörténet furcsaságai, gyűjtötte és magyarázza Tóth Béla, Budapest, Athenaeum R. Társulat, 1896, 153–155.

Ungarn, seine Geschichte, seine Nationalität, seine parlamentarische Entwickelung, sein Kampf um nationale Selbständigkeit strategisch und politisch nebst biographischen Skizzen ausgezeichneter Männer von einem magyarischen Offizier, Leipzig und Meissen, F. W. Goedsche, 1850.

Varga Éva: Írástudók Somogyban a két világháború között (1919–1939), *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14. köt. (2000), Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok, 2000.

Vargyas Endre: *A magyar szabadságharcz története*, 2. kiadás, Budapest, Heckenast Gusztáv, 1879.

Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re, S. a. r. Katona Tamás, Bibliotheca Historica, Budapest, Európa, 1982.

Wildman, A. B. M.: *A Brief History of Hungary, Letters of Kossuth &c. and Lyrics on the Hungarian Struggle*, Bradford, Parkinson & Drake, 1850.

Zakar Péter: Damjanich János imája a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyaggyűjteményében, in *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9, Acta Musei Militaris in Hungaria,* szerk. Hausner Gábor, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007.

studia_caroliensa_2017.indd 102 2017.06.16. 14:16:57

Móré Sándor

JONATHAN EDWARDS – THE KNOWLEDGE OF THE HUMAN HEART

INTRODUCTION[1]

D. Martyn Lloyd-Jones says: "I am tempted, perhaps foolishly, to compare the Puritans to the Alps, Luther and Calvin to the Himalayas, and Jonathan Edwards to Mount Everest! He has always seemed to me the man most like the Apostle Paul."[2] This seems a bit extravagant but we think Lloyd-Jones saw correctly that there was something special about Edwards and about his contributions to our understanding of some of the fundamental truths of the Christian faith and, even more specifically, of some of the unique discoveries and emphases of the Reformed Faith.[3]

Edwards' early biographer Sereno Dwight said that his "knowledge of the human heart, and its operations, has scarcely been equalled by that of any uninspired [here simply means post-apostolic] preacher"[4]. From this point of view, we want to look at Jonathan Edwards after a brief outline of his life.

A BRIEF OUTLINE OF JONATHAN EDWARDS' LIFE

Jonathan Edwards was born in East Windsor, Connecticut, in October 1703, the son of the Reverend Timothy Edwards and his wife Esther. He had four older

[1] This study is the revised version of my essay done at the European Missionary Fellowship (EMF) School of Biblical Studies, Welwyn, United Kingdom (2004). I would like to express my thanks to Daniel Webber and Martin Leech (past and present Director of EMF) for their comments, suggestions, critiques and corrections, which helped me to prepare all my essays at the EMF. Also, I am very grateful to Mostyn Roberts (pastor of Welwyn Evangelical Church, lecturer at London Seminary) for his help in the elaboration of my essay on Jonathan Edwards.

[2] D. Martyn Lloyd-Jones, *The Puritans: Their Origins and Successors*, Edinburgh: Banner of Truth, 1987. 355.

[3] Daniel Webber, *EMF Course on Jonathan Edwards*, 2004.

[4] Jonathan Edwards – Sereno Edwards Dwight – David Brainerd, *The Works of President Edwards – with a Memoir of His Life*, New York: G. & C. & H. Carvill, 1830. 606. https://archive.org/details/worksofpresidents01edwa, accessed 22 January 2017.

studia_caroliensa_2017.indd 103 2017.06.16. 14:16:57

sisters and six younger, all apparently very tall, as his father referred to them, "sixty feet of daughters". Edwards himself grew to be over six feet but was strikingly thin. He was a precocious child, attaining a good grasp of Hebrew, Greek and Latin before he was thirteen when he entered college, obtaining his BA and MA. In 1722 he went to New York to pastor a Presbyterian church for eight months. It was there that he began to write down his "70 Resolutions" for a godly life, to be reviewed every week, and also to keep a spiritual diary which he maintained for about five years. In 1724 he was appointed a tutor of Yale College. In 1727 he was ordained pastor to assist his maternal grandfather, Solomon Stoddard, at Northampton, Massachusetts. In the same year he married Sarah Pierpoint. In 1729 he took over the pastorate on his grandfather's death.

Edwards remained in Northampton for another 21 years. Here he was greatly used by God in revivals, locally in 1734-1735 and then in what is known as the Great Awakening from 1740-1742. What many would regard as his greatest writings arise from these events and he has been described by Martyn Lloyd-Jones as "preeminently the theologian of Revival"[5].

Astonishing as it may seem, Edwards was voted out of his church in 1750, after a dispute about admission to the Lord's Table. He went to Stockbridge, then a frontier town, to be pastor and missionary to the Indians. There he completed his most philosophical works, the *Freedom of the Will* and his treatise on *Original Sin*. In 1757, he was elected President of Princeton University. He died in March 1758, shortly after taking up his post, from the effects of a smallpox inoculation.

Edwards' conversion can be dated to 1721, at the age of seventeen.[6] He had an early experience of religious awakening at the age of nine when for months he prayed five times a day and went to a booth in a swamp to pray with other boys, but it proved ephemeral.[7] His great concern in later life was to distinguish true from false religious affections; with which he himself had had early experience.

[5] D. Martyn Lloyd-Jones, *Jonathan Edwards and the Crucial Importance of Revival*, Grace Online Library, http://graceonlinelibrary.org/church-ministry/revival/jonathan-edwards-and-the-crucial-importance-of-revival-by-dr-martyn-lloyd-jones/, accessed 22 January 2017.

[6] See Holly Reed, *Jonathan Edwards (1703–1758)*, The Boston Collaborative Encyclopedia of Modern Western Theology, 2004. http://people.bu.edu/wwildman/bce/mwt_themes_420_edwards.htm#Jonathan%20Edwards%202002-3, accessed 22 January 2017.

[7] *Works of Jonathan Edwards*, Vol. 1., Christian Classics Ethereal Library, I. xii. http://www.ccel.org/e/edwards/works1.i.i.html, accessed 22 January 2017.

studia_caroliensa_2017.indd 104 2017.06.16. 14:16:57

THE NEW SENSE OF THE HEART

In his sermon *A Divine and Supernatural Light* Edwards argues that there is a spiritual and divine light, immediately imparted to the soul by God. It has been said that in this sermon[8], preached in 1734, "the whole of Edwards' system is contained in miniature" and moreover that Edwards in the essentials "did not change; he only deepened"[9]. Edwards here emphasizes the twofold knowledge of which man is capable: (1) merely notional or speculative, as when a man reasons that something is good, and (2) the "sense of the heart", when the heart feels delight in the presence of a pleasing idea. In the former (speculative knowledge) is exercised only the understanding, without the will; in the latter the will or inclination are mainly concerned. A "sense of the heart" itself, incidentally, is not restricted to believers – what they are given is a new sense, for divine things.

Speculative knowledge can grasp a fact, only the sense of the heart can appreciate value. Reason can see a beautiful face but cannot appreciate beauty; it can perceive truth not excellency – e.g. a Mr. Spock type – could see that eyes, cheekbones, nose and lips were all in place but it would have no impact on him as beautiful.[10] In Edwards' favorite analogy, there is a difference between having a rational judgment that honey is sweet and having a sense of its sweetness – that is, tasting it.[11]

Sometimes Edwards speaks of the divine light objectively, as the light of God shed on the mind. What this means is that the Holy Spirit (objective light) has become the new foundation in the believer's life. He indwells the believer, as a divine spring of new nature and life, unites himself with the mind of a saint, takes him for his temple, activates him as a new supernatural principle of life and dwells in the believer in his own proper, therefore holy, nature; by him the believer is made a partaker of the divine nature. "Faith" (subjective light) is that new sense of the heart by which the believer participates of God. It is important to note that here the new foundation is laid for the new, united exercise of the believer's faculties of intellect and will.

The beginning of true spiritual experience is therefore regeneration which creates faith which is "a true sense of the divine excellency of the things revealed in the Word of God, and a conviction of the truth and reality of them thence

[8] Sermon based on Mt. 16:17.

[9] Perry Miller, *Jonathan Edwards*, New York: William Sloane Associates, 1949. 44.

[10] Mostyn Roberts, *Jonathan Edwards – Soul Searcher*, Cambridge Conference, 1th November 2003, Roberts, Jonathan Edwards, presentation.

[11] Jonathan Edwards, *The Religious Affections*, Christian Classics Ethereal Library, 97. https://www.ccel.org/ccel/edwards/affections.html, accessed, 22 January 2017.

studia_caroliensa_2017.indd 105 2017.06.16. 14:16:57

arising".[12] The spiritually enlightened person does not merely rationally believe that God is glorious, but he has a sense of the gloriousness of God in his heart. It is a new sense of the heart. The believer tastes and sees God.

Divine Light is certainly the fountainhead of ideas developed in his greatest work on religious experience, his *Treatise Concerning Religious Affections.* Edwards had been trying to promote balanced judgment concerning the revival in 1740-1742, between on the one hand "enthusiasts" such as James Davenport, who embraced and promoted the emotional and bodily phenomena connected with revival, and on the other rationalist opponents of revival such as Charles Chauncy, for whom the emotions had either little importance or were simply carnal. One writer captures the issues when he imagines Chauncy, Davenport and Edwards at a revival meeting together. Under the powerful preaching a woman bursts into weeping and falls on the floor. "She's saved!" cries Davenport. "She's mad!" grumbles Chauncy. "Nothing is proven either way", says Edwards[13]. In the course of defending the revival from both extremes Edwards wrote *Distinguishing Marks of a Work of the Spirit of God* and *Some Thoughts concerning the Revival* before publishing *The Religious Affections* in 1746.[14] The first of Edwards' twelve signs that affections are truly gracious is that they arise from spiritual, supernatural and divine operations on the heart – in other words, the work of the Holy Spirit in regeneration. The Spirit is given to believers as a divine spring of action, Himself living in them and changing them so that they too become spiritual; not like sap running into a cup but as into a branch of the tree, communicating life. There is a new kind of principle created by grace and a new kind of exercise which is as different from natural sense as tasting honey is from looking at it. Hence the work of God is called a new creation; it is compared to a new sense, giving eyes to see and ears to hear.[15]

Edwards insists that the new spiritual sense is not a new faculty but a new capacity of the existing soul for experiencing the divine, a foundation laid in the

[12] Jonathan Edwards – Reiner Smolinski, *A Divine and Supernatural Light, Immediately imparted to the Soul by the Spirit of God, Shown to be both a Scriptural, and Rational Doctrine*, Libraries at University of Nebraska-Lincoln, 1734. 10. http://digitalcommons.unl.edu/etas/57, accessed 22 January 2017.

[13] Stephen R. Holmes, *God of Grace and God of Glory – An Account of the Theology of Jonathan Edwards*, Edinburgh: T&T Clark, 2000. 175.

[14] The first part of this work is a discussion of the meaning and importance of affections; the second part lists twelve signs that are neither certain evidence of true grace nor inconsistent with its presence – that is, they prove nothing either way; the third part discusses twelve certain signs of true grace.

[15] Roberts, *Jonathan Edwards*, presentation.

studia_caroliensa_2017.indd 106 2017.06.16. 14:16:57

soul for a new kind of exercise of the existing faculties. Exerting the faculties in that kind of exercise can be said to be a person's nature.

Edwards recounts his own experience of having from early in life a conviction of the greatness and absolute sovereignty of God, but how, in 1721, he was moved from a mere conviction to a *delightful* conviction:

> "The first instance, that I remember, of that sort of inward, sweet delight in God and divine things, that I have lived much in since, was on reading those words, 1 Tim. 1:17: 'Now unto the King eternal, immortal, invisible, the only wise God, be honour and glory for ever and ever. Amen.' As I read the words, there came into my soul, and was as it were diffused through it, a sense of the glory of the Divine Being; a new sense, quite different from any thing I ever experienced before. Never any words of Scripture seemed to me as these words did. I thought with myself, how excellent a Being that was, and how happy I should be, if I might enjoy that God, and be rapt up to him in heaven; and be as it were swallowed up in him for ever! From about that time I began to have a new kind of apprehensions and ideas of Christ, and the work of redemption, and the glorious way of salvation by him [...]. And my mind was greatly engaged to spend my time in reading and meditating on Christ, on the beauty and excellency of his person."[16]

He goes on to speak of his vehement longings for God and Christ; his delight in prayer which seemed so natural; the special place which the Song of Songs had for him; and also that it always seemed so natural to sing or chant forth his meditations. But the conclusion he drew as he wrote the account twenty years after the event, was that, though at the time he did not think of them as saving, yet these new delights in and thoughts of God came from a sight of the divine excellency. This was his conversion.

Regeneration is therefore the beginning of true spiritual experience. Its particular quality is not an increase in knowledge of God but a new type of knowledge, a new sense of the heart, an affectionate knowledge, a delight in God. Edwards later wrote *Freedom of the Will* and *Original Sin* not as theoretical treatises but to attack Pelagianism and Arminianism at their roots. For the presupposition of regeneration is total depravity. The heart of man is in death and darkness until God himself gives life and light. Remove that beam of biblical thinking and the structure of salvation collapses.[17]

[16] *Works*, I. xiii.
[17] Roberts, *Jonathan Edwards*, presentation.

studia_caroliensa_2017.indd 107 2017.06.16. 14:16:57

New sight therefore needs new objects or new ideas. At the heart of the new sense is delighting in its object.

THE BEAUTY OF GOD'S HOLINESS

Edwards speaks of his delight in Christ. In *Religious Affections* he asserts, as the second positive sign, that true affections are grounded in God for what he is in himself. The believer of course loves God for what God does for him, but he loves God first because of his excellency. To see God as he is in a saving way is to love him for what he is. To love God is to love him pre-eminently, above everything else, simply because he is God. Mostyn Roberts points out that the smallest love for God is greater than any love for anything else. This is the theology of the Song of Songs.[18] "The first foundation of the delight a true saint has in God, is his own perfection; and the first foundation of the delight he has in Christ, is his own beauty; he appears in himself the chief among ten thousand, and altogether lovely."[19] If you truly love God therefore you will love him more than father or mother or son or daughter. A true love for God cannot take second place to anything else simply because it is love for God.

Moreover the affections of a believer are primarily founded on the moral excellency of divine things – God's holiness[20]. God's holiness includes his righteousness, truth, faithfulness and goodness rather than his power, knowledge, eternal being and omnipresence, which are also lovely, but not that for which the believer best loves God. A love to God for his holiness is the beginning of all holy affections. The new sense of the heart delights in the beauty of holiness. The 119th Psalm delineates such a heart. Such a love for holiness is transforming and a transformed person loves holiness more and more. Moreover, "there arises from this sense of spiritual beauty, all true experimental knowledge of religion, which is of itself as it were a new world of knowledge. He that sees not the beauty of holiness, knows not what one of the graces of God's Spirit is, he is destitute of any idea or conception of all gracious exercises of the soul, and all holy comforts and delights, and all effects of the saving influences of the Spirit of God on the heart […]".[21]

Edwards thus makes clear that the origin of true piety is a sight of God's holiness – that is, love for him for his own sake. All true religion is a response

[18] Ibid.
[19] Edwards, *The Religious,* 131.
[20] "Positive" sign three.
[21] Edwards, *The Religious*, 150.

studia_caroliensa_2017.indd 108 2017.06.16. 14:16:57

to a revelation of God and expresses a new sense of God. The God whom that sense knows is described by Edwards in his *Discourse on Ruth's Resolution,* preached at the time of the 1734-1735 revival. He is giving reasons why people should stay with people whose God is the Lord.[22]

True spirituality therefore begins with a loving sight of the beauty of God's holiness. It is to love God as he is in himself.

THE SPIRITUAL UNDERSTANDING OF THE SCRIPTURE

Edwards in his emphasis on the supernatural work of the Spirit and on the affections was far from disparaging the intellect. What is its role? In *The Religious Affections* as the fourth positive sign Edwards asserts that gracious affections arise from the mind being enlightened. "Holy affections are not heat without light; but evermore arise from the information of the understanding, some spiritual instruction that the mind receives, some light or actual knowledge."[23] Indeed such is the nature of the soul that it cannot be affected unless by something the mind conceives or apprehends. Truly gracious affections are raised only by the enlightening of the understanding to grasp the things taught about God and Christ in a new, spiritual manner. Spiritual understanding he defines as "a sense of the heart, of the supreme beauty and sweetness of the holiness or moral perfection of divine things, together with all that discerning and knowledge of things of religion, that depends upon, and flows from such a sense"[24] – that is, the sense of the heart, and not speculative knowledge of the intellect only. He enlarges here on the distinction made in *Divine Light.* A man may understand (speculatively) all mysteries and have no saving grace. The believer (through the new sense of the heart) sees the excellency and sufficiency of Christ as Mediator, the evil of sin, the excellency of the Word of God, the glory of heaven. "And well may regeneration, in which this divine sense is given to the soul by its Creator, be represented as [...] bringing a person into a new world".[25]

The content of the new, spiritual understanding is very specifically the Word of God. In *Divine Light* it is easy to overlook in the definition of the new spiritual sense that it is a "true sense of the divine Excellency of the things revealed in

[22] See Jonathan Edwards, *Ruth's Resolutions*, Bible Bulletin Board, I. http://www.biblebb.com/files/edwards/ruth.htm, accessed, 22 January 2017.
[23] Edwards, *The Religious*, 144.
[24] Ibid. 148.
[25] Ibid. 150.

studia_caroliensa_2017.indd 109 2017.06.16. 14:16:57

the Word of God"[26]. It is Bible knowledge that is the content of the new perceptions. The "distinguishing glory of the divine Being has its brightest appearance and manifestation in the things proposed and exhibited to us in the gospel, in the doctrines there taught, the word there spoken […]"[27] that is, of course, the things concerning Jesus Christ. In *The Religious Affections* he insists that it is a new sense of Scripture that the Spirit gives: as the disciples were given on the Emmaus road – their hearts burned within them as Christ opened up the Scriptures in a spiritual manner, pointing to what they said about him.

This spiritual understanding however also results in the saint being led by the Spirit but that leading is according to the Word. He is given a spiritual understanding of Scripture; and in particular given a "taste" for spiritual things so that he will know intuitively what to do in a given situation. He has a "holy relish" that discerns between good and evil without the need for a train of reasoning. As a person with a healthy palate knows what tastes good, so the believer knows what is good spiritually.

We see therefore how spiritual experience is to be fostered: not primarily by aiming at the affections, but by opening up the mind to divine truth.

THE UNITY OF THE HUMAN PERSONALITY

The intellect or understanding is the soul perceiving or knowing – the perception of fact; the will is the soul choosing – the perception of value. The mind in *willing was what* Edwards often called the heart, and moved in a high degree the will are the affections. That's all very well, but what is the connexion between intellect and will? Are they distinct faculties? How can the will "know", and the understanding result in action?

Normally when Edwards speaks simply of "heart" he means the will or affections, but the heart is also the mind as a whole that embraces intellect or understanding *and* will. In this sense, when the sense of the heart is in operation, fact and value are not separable; the heart operates as cognitive and affective-volitional[28]. The honey has been tasted, not merely seen. That is, the heart both knows and loves. The person is a knowing, willing unit. The result, as Conrad Cherry says, is that "It is not the will that wills or the understanding that un-

[26] Edwards – Smolinski, *A Divine*, 10.
[27] Edwards, *The Religious*, 169.
[28] Brad Walton, *Jonathan Edwards, Religious Affections and the Puritan Analysis of True Piety, Spiritual Sensation and Heart Religion*, Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2002. 151.

studia_caroliensa_2017.indd 110 2017.06.16. 14:16:57

derstands; rather, man as possessed of the powers of volition and perception is the willing and knowing agent".[29]

The heart in this fuller sense is therefore the mind both beholding and feeling. We have touched on the relationship between fact and value, truth and beauty: fact or truth perceived by reason, value or beauty by the inclination or will. The heart *apprehends* fact and *appreciates* what it knows and so values it and inclines to it or from it. A high valuation moves the affections and inclines us towards the object loved. And what object should be more highly valued than God? If our affections are not moved by Him and divine things, then by what will they be moved? The fact that we can know and hear so much about God and be so little moved indeed reveals us to have hearts of stone. The spiritual heart will above all be moved by the holiness of God and will be drawn powerfully to that. There is no beauty like the beauty of holiness and only the new sense of the heart can apprehend and appreciate it.[30]

We might also note what false religion is: idolatry that comes from the perverted sense of the heart – devoted to what is not God; but in addition what Robert Jenson calls "all religiosity from which the heart's sense is missing"[31] – which has its roots in speculation – that dimension of understanding that is not embraced by the heart and not causing any ripples in the will, much less creating affections. In his sermon *True Grace distinguished from the Experience of Devils* Edwards in expounding James 2:19 argues that no amount of speculative knowledge of religion is any certain sign of saving grace. The devil has great speculative knowledge in divinity of the attributes of God, of creation, of the Scriptures and of experimental religion – for he is able to counterfeit it so artfully – yet he has no grace. Moreover, he believes the truth, which shows that even assent to sound doctrine does not save. He even has great knowledge of the holiness of God; but he hates it. His knowledge and the knowledge of unsaved men, is speculative; it is not that wisdom that is from above, evidenced in the qualities of the beatitudes, and in the fruit of the Spirit, which are the true evidence of a title to eternal life. The knowledge that saves is knowledge that loves.[32]

[29] Conrad Cherry, *The Theology of Jonathan Edwards: A Reappraisal*, Bloomington: Indiana University Press, 1990. 16.

[30] Roberts, *Jonathan Edwards*, presentation.

[31] Robert Jenson, *America's Theologian – A Recommendation of Jonathan Edwards*, Oxford: Oxford University Press, 1988. 69.

[32] See Jonathan Edwards, *True Grace Distinguished from the Experience of Devils*, Bible Bulletin Board, http://www.biblebb.com/files/edwards/truegrace.htm, accessed, 22 January 2017.

studia_caroliensa_2017.indd 111 2017.06.16. 14:16:57

What is faith then but the affectionate apprehension of Jesus Christ? Conrad Cherry very helpfully expounds Edwards' theology from the perspective of faith. Faith is this new sense of the heart, "a willing, affective, 'loving knowledge' of God's truth".[33] The essence of faithful knowledge is the conjoined operation of understanding and will, and in the act of faith the common distinction of these human powers breaks down[34].

Mostyn Roberts emphasizes that Edwards' basic theology is not original. It is found in the Puritans. Brad Walton makes abundantly clear how much of what Edwards says there is in the Puritans.[35] One particular precursor is John Owen in *The Grace and Duty of Being Spiritually Minded.* The heart includes the will and the affections; "mindedness" is not "speculation merely" but includes "the habitual frame and inclination of the affections also"; spiritual things have a "relish and savour" which is the proper foundation of that "joy which is unspeakable and full of glory"[36]. The truth is that the analysis of the heart and affections in religion in Edwards was commonplace among the men he read.[37]

Two further consequences flow from the concept of the heart as a unity. *Firstly*, it is the presupposition behind total depravity – all the soul is affected by sin; and therefore it is the presupposition of the efficacy of regeneration – a renewing work in the whole man; man internally as a unity in creation, in sin and in regeneration. *Secondly*, in this biblical concept, Edwards found the psychology that undermined Arminianism, for conversion takes place not at the level of belief, but in the heart over which the sinner has no determinative power. For the will can only follow the disposition of the heart, not determine it.[38]

[33] Cherry, *The Theology*, 14.

[34] Ibid. 20.

[35] One does not have to resort to John Locke to find Edwards' inspiration; where Edwards does use technical terms like Locke's "simple idea" (Edwards, *The Religious*, 97.) it is with apologetic intent, to draw an analogy for those familiar with philosophical terms (Roberts, Jonathan Edwards, presentation).

[36] See John Owen, *The Grace and Duty of being Spiritually Minded*, Christian Classics Ethereal Library, https://www.ccel.org/ccel/owen/spirituallyminded.txt, accessed 22 January 2017.

[37] Roberts, *Jonathan Edwards*, presentation.

[38] See Jonathan Edwards, *Freedom of the Will*, Christian Classics Ethereal Library, https://www.ccel.org/ccel/edwards/will.txt, accessed 22 January 2017.

studia_caroliensa_2017.indd 112 2017.06.16. 14:16:57

THE CONCEPT OF THE AFFECTIONS

"The affections are no other than the more vigorous and sensible exercises of the inclination and will."[39] The person perceiving, discerning and coming to judgments of things; and the *inclination* by which the soul is inclined to or disinclined from the things it perceives. This inclination, in *action,* is called the *will.* The exercises of the will or inclination are of two sorts: (1) they approve and incline the self towards an object (in love, desire, joy, hope, gratitude, pleasure) or (2) disapprove and repel (in hate, fear, anger, grief). As the mind (or soul) exercises this faculty it is called the *heart* (in the narrower sense). It is the more vigorous and sensible actings of the will that are the affections. The will and the affections are not separate faculties. Affections do not differ from the will except in the liveliness of exercise. In daily life we exercise the will all the time, and do not call such acts "affections", but when the inclination of the soul *to* a thing is in a high degree and vigorous, it is the affection of love; *if from* a thing, the affection of hatred, and so with the other affections.[40]

The affections are, in Robert Jenson's phrase, the "actual inclinations of consciousness "to or away from its ideas"[41]. Affections motivate our actions; they cannot but be expressed in what we think, say and do. They orient our lives; they are the rudder of the boat. We are not so much what we think or what we merely feel; we are what our hearts seek first; our fundamental or habitual inclination, bias, or disposition of heart. In arguing for the priority of Christian practice as evidence of true grace, Edwards says, "a man's actions are the proper trial of what a man's heart prefers."[42] Godliness consists not in a heart which intends to do the will of God, but in a heart which does it.

It is unhelpful simply to equate Edwards' "affections" with what we today rather loosely call "emotions" though there is considerable overlap. If we do, we must recognise that affections are stronger and more basic emotions. It is difficult to be precise but (1) affections are deeper and more permanent features of personality. Emotions can often be fleeting. (2) Affections work in conjunction with the mind, emotions are sometimes overpowering. Edwards is clear that affections are not "passions"; passions are more sudden, the mind more overpowered and their effects more violent. (3) Affections always result in action, emotions do not necessarily. (4) Affections and emotion may work against each other. For example, your deepest motivation may be to save a child's life at great

[39] Edwards, *The Religious*, 9.
[40] Roberts, *Jonathan Edwards*, presentation.
[41] Jenson, *America's Theologian*, 65.
[42] Edwards, *The Religious*, 266.

studia_caroliensa_2017.indd 113 2017.06.16. 14:16:57

risk to your own and in spite of the fear that grips you, you plunge into icy waters to do just that. A student starts university; she is nervous. That is an emotion. But she wants to go on and so stays. That is affection. It's a question of what you want to do most.[43] One can see how this is developed in *The Freedom of the Will*.[44] (5) Nor should we equate affections with beliefs. Holy affections do not arise without the mind, but affections are determinative of our actions, mere intellectual beliefs are not. "Nothing is more manifest in fact, than that the things of religion take hold of men's souls no further than they affect them".[45]

CHRISTIAN PRACTICE. FINAL THOUGHTS

Positive signs five to eleven of holy affections are accompaniments of such affections. The first is assurance. There come also humility, a change of nature, a Christlike meekness, tenderness of spirit or childlikeness, symmetry and consistency in the life, and finally a desire and appetite for more: "The more a true saint loves God with a gracious love, the more he desires to love him"[46]. This brings us to the twelfth sign, Christian practice – the most reliable sign of truly gracious affections.

The affections being the spring of action, practice is going to be the best guide to what a man is. All the other positive signs of true grace flow like tributaries into the river of Christian practice, meaning affections in the heart leading to action in life. It will be the litmus test of what his affections are.

What does he mean by "practice"? He means behaviour that is universally conformed to Christian rules – that is, obedience. Such obedience must be the *priority* of the life, and it must be *persisted* in to the end of life. Edwards places strong emphasis on the perseverance of true religion through temptations, trials and opposition. Such practice can only come from grace in the heart, as a fountain runs into a stream, but it will come from the gracious heart, for God wants holy lives as a farmer wants fruit. Indeed the power of godliness' he writes "is exerted in the first place within the soul, in the sensible, lively exercise of gracious affections there. Yet the principal evidence of this power of godliness, is in those

[43] See Gerald R. McDermott, *Seeing God: Jonathan Edwards and Spiritual Discernment*, Vancouver: Regent College Publishing, 2000. 40-41.

[44] In *Freedom of the Will* Edwards wanted to say the same things as Augustine, Luther and Calvin, but it does not have the title of Luther's great study, *The Bondage of the Will*, but rather what seems to be at a first glance the exact opposite: *Freedom of the Will*.

[45] Edwards, *The Religious*, 13.

[46] Ibid. 232.

studia_caroliensa_2017.indd 114 2017.06.16. 14:16:57

exercises of holy affections that are practical, and in their being practical; in conquering the will, and conquering the lusts and corruptions of men, and carrying men on in the way of holiness, through all temptations, difficulty, and opposition." [47]

Our inward acquaintance with God is spiritual experience and the exercise of graces such as the love of God, and the fear of God, are a part of experimental religion,[48] but the Scriptures represent this as consisting chiefly in that experience which there is in holy practice.

So then, "spiritual experience" in Edwards is not subjective feelings or impressions, but God's work in us – exercises of grace – characteristically manifest in a life of holiness and love. This practical bent in Edwards is typical. Not only is it progressively, in his works on revival, more and more the means whereby true religion is distinguished from false; it is found in his theology more generally. What does God want from us but fruit? What is the purpose of theology itself? He was convinced that a true knowledge of God and of divine things is a practical knowledge. He would ask why doctrines such as that of the Trinity are revealed – are they useful?[49]

Finally, we return to dr. Lloyd-Jones one more time: "[s]o read this man. Decide to do so. Read his sermons; read his practical treatises, and then go on to the great discourses on theological subjects."[50] We do believe that this is surely some of the best advice anyone could give or receive at the 500th Anniversary of the Reformation.

BIBLIOGRAPHY

Cherry, Conrad, *The Theology of Jonathan Edwards: A Reappraisal*, Bloomington: Indiana University Press, 1990.

Danaher, William J. Jr., *The Trinitarian Ethics of Jonathan Edwards*, Louisville: Westminster John Knox, 2004.

Edwards, Jonathan –Smolinski, Reiner, *A Divine and Supernatural Light, Immediately imparted to the Soul by the Spirit of God, Shown to be both a Scriptural, and Rational*

47 Ibid. 242.

48 Ibid. 284.

49 The key book on Edwards's Trinitarian theology is Amy Plantinga Pauw, *The Supreme Harmony of All – the Trinitarian Theology of Jonathan Edwards*, Grand Rapids, Eerdmans, 2002; see also William J. Danaher Jr., *The Trinitarian Ethics of Jonathan Edwards*, Louisville: Westminster John Knox, 2004.

50 Lloyd-Jones, *Jonathan Edwards*, online.

studia_caroliensa_2017.indd 115 2017.06.16. 14:16:57

Doctrine, Libraries at University of Nebraska-Lincoln, 1734. 10. http://digitalcommons.unl.edu/etas/57

Edwards, Jonathan– Dwight, Sereno Edwards –Brainerd, David, *The Works of President Edwards – with a Memoir of His Life*, New York: G. & C. & H. Carvill, 1830. https://archive.org/details/worksofpresidents01edwa

Edwards, Jonathan, *Freedom of the Will*, Christian Classics Ethereal Library, https://www.ccel.org/ccel/edwards/will.txt

Edwards, Jonathan, *Ruth's Resolutions*, Bible Bulletin Board, http://www.biblebb.com/files/edwards/ruth.htm

Edwards, Jonathan, *The Religious Affections*, Christian Classics Ethereal Library, https://www.ccel.org/ccel/edwards/affections.html

Edwards, Jonathan, *True Grace Distinguished from the Experience of Devils*, Bible Bulletin Board, http://www.biblebb.com/files/edwards/truegrace.htm

Holmes, Stephen R., *God of Grace and God of Glory – An Account of the Theology of Jonathan Edwards*, Edinburgh: T&T Clark, 2000.

Jenson, Robert, *America's Theologian – A Recommendation of Jonathan Edwards*, Oxford: Oxford University Press, 1988.

Lloyd-Jones, D. Martyn, *Jonathan Edwards and the Crucial Importance of Revival*, Grace Online Library, http://graceonlinelibrary.org/church-ministry/revival/jonathan-edwards-and-the-crucial-importance-of-revival-by-dr-martyn-lloyd-jones/

Lloyd-Jones, D. Martyn, *The Puritans: Their Origins and Successors*, Edinburgh: Banner of Truth, 1987.

McDermott, Gerald R., *Seeing God: Jonathan Edwards and Spiritual Discernment*, Vancouver: Regent College Publishing, 2000.

Miller, Perry, *Jonathan Edwards*, New York: William Sloane Associates, 1949.

Owen, John, *The Grace and Duty of being Spiritually Minded*, Christian Classics Ethereal Library, https://www.ccel.org/ccel/owen/spirituallyminded.txt

Plantinga Pauw, Amy, *The Supreme Harmony of All – the Trinitarian Theology of Jonathan Edwards*, Grand Rapids: Eerdmans, 2002.

Roberts, Mostyn, *Jonathan Edwards – Soul Searcher*, Cambridge Conference, 1th November 2003, presentation.

Reed, Holly, *Jonathan Edwards (1703–1758)*, The Boston Collaborative Encyclopedia of Modern Western Theology, 2004. http://people.bu.edu/wwildman/bce/mwt_themes_420_edwards.htm#Jonathan%20Edwards%202002-3

Walton, Brad, *Jonathan Edwards, Religious Affections and the Puritan Analysis of True Piety, Spiritual Sensation and Heart Religion*, Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2002.

Works of Jonathan Edwards, Vol. 1., Christian Classics Ethereal Library, http://www.ccel.org/e/edwards/works1.i.i.html

studia_caroliensa_2017.indd 116 2017.06.16. 14:16:57

PROTESTÁNS GAZDASÁGETIKA

studia_caroliensa_2017.indd 117 2017.06.16. 14:16:57

CSERESNYÉS FERENC

A POLITIKA ÉS A GAZDASÁG ETIKÁJÁNAK MÓDOSULÁSAI A GLOBALIZÁCIÓ KORÁBAN

Max Weber sok tekintetben máig érvényes esszéje[1] óta a polgárok pártokhoz, politikusokhoz való viszonya kétkedőbb és kritikusabb lett.[2] Az emberek ma már kevésbé kívánnak kötődni, és megváltozott alapvetően a médiakörnyezet is. A ma politikusának hamarabb észlelnie kell, hogy sokszor nem tud eleget tenni a választói elvárásoknak. Többek között azért nem, mert a politika hatókörén túlnyúló problémák – határon átnyúló tőkemozgás, környezetszennyezés, terrorizmus, migráció stb. – már alig, vagy egyáltalán nem kezelhetők részéről.

A kálvinizmust és puritanizmust úgy fordítják a modern társadalomtudományok nyelvére, hogy azok legalább két szempontból termékeny talajt biztosítottak a gazdasági növekedés számára. Biztosították egyrészt a teljesítményelv vallásos megerősítését, mely által a világi gazdasági siker egyben az Isteni elismertség és kiválasztottság mércéjévé is vált. (Isteni tetszést élvez a földi gazdagság).

Másrészt támogatták az aszkétikus elemet, a „szolid és visszafogott életélvezet" fontos alapelvét. A gazdagság elsősorban nem fogyasztást jelentett, hanem újbóli beruházást! A „gazdagok egyre gazdagabbak lesznek" primitív elképzelésének az ellentéteként a tőke akkumulációja sokkal inkább az állandó gazdasági növekedés biztosítását jelentette.

Csaknem 100 évvel Max Weber halálát követően jelentősen megváltozott az új generációk életmódja. Társadalmi réteg hovatartozástól szinte függetlenül a hedonista életstílus terjedt el, amely meghatározza a mai fiatalok politikai kultúráját, politikával, politikussal szembeni elvárásait. Gyengül a protestáns (gazdaság-) etika egyik említett alappillére, a takarékosságot és a növekedést szolgáló mentalitás. Sikeressé válási vágyról még lehet beszélni, azonban, miként a politikai kultúra változásánál látható lesz, már másként. A mai munkavállalók a fegyelemhez és a nagyobb teljesítményhez a minél több pénz mellett egyre inkább értelmes és érdekes foglalkozást (is) elvárnának, illetve elvárnak. A ten-

[1] Max Weber: *A politika mint hivatás*, Medvetánc Füzetek, Budapest, 1989. Az előadást 1919 elején tartotta a müncheni egyetemen.

[2] Weber aktualitásáról, illetve szociológiai gondolatainak továbbgondolásáról lásd például: Ijoma Mangold: Wider das Naserümpfen und Abseitsstehen: Wovon der Soziologie heute schreiben würde, *Die Zeit* 6/2012, 2012. 02. 02.

studia_caroliensa_2017.indd 119 2017.06.16. 14:16:57

dencia mögött ott húzódik mintegy katalizátorként a „digitális forradalomnak" nevezett technikai korszakváltás is. A következőkben tekintsük át vázlatosan a politika és a gazdaság etikai normáinak a globális kihívás hatására elindult „fellazulási" folyamatát!

A POLITIKA ÉS A POLITIKUSI HIVATÁS VÁLTOZÁSA AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN

Max Weber szerint a szeretet-etika azt mondja az embernek, hogy „ne állj ellent erőszakkal a gonosznak", a politikus ezzel szemben *csak* azt mondhatja, hogy: „erőszakkal kell ellenállnod a gonosznak, különben *te vagy a felelős* a diadalmaskodó rosszért". Aki az evangélium etikáját követi, annak tartózkodnia kell például a sztrájktól is, amely szintén egyfajta kényszerítés, azaz erőszak. De különösen nem kívánatos ebből a megközelítésből a forradalom, amely a sztrájknál is erőszakosabb társadalomátalakító eszköz.[3]

Hasonlók vonatkoznak az igazmondási kötelességre. Az abszolút etika szerint ez feltétlen, és ehhez képest a következmények lényegtelenek. Ezzel szemben a politikus szerint az egyoldalú információ-közzététel jóvátehetetlen károkat okozhat egy országnak. *Weber* szerint ezért feltétlenül el kell különíteni az „*érzületetikát*" a „*felelősségetikától*". Persze fontos tudni, hogy ahogy az előbbi nem azonosítható a felelőtlenséggel, úgy az utóbbi sem az elvtelenséggel.

A felelősségetika esetében külön kockázat „a cél szentesíti az eszközt" elv gyakorlati alkalmazása. Senki nem tudja ugyanis megmondani, hogy mikor és milyen mértékben szentesíti az etikai jó szándék az etikailag veszélyes eszközök igénybe vételét és azok mellékkövetkezményeit.

A politika meghatározó eszköze az erőszak. Az érzületetika elutasít minden olyan cselekvést, amely erkölcsileg nem vállalható eszközök alkalmazásához folyamodik. Az érzületetika nem viseli el a világ irracionalitását, ezért sem hozható közös nevezőre a felelősségetikával. Másfelől ha engedményt teszünk a „cél szentesíti az eszközt" elvnek, nem lehet meghatározni etikailag, hogy mely célok, és milyen eszközöket szentesítenek.[4]

Aki azonban bármilyen cél érdekében szerződik az erőszakos eszközökkel (minden politikus ezt teszi, mert ezt kell tennie), annak számolnia kell az erőszak sajátos következményeivel is. A legitim erőszak eszköze nélkül nincs, illetve nem lehetséges emberi közösség, és ebből származik a politika összes sajátos etikai

[3] Weber: *A politika mint hivatás*, 72–73.
[4] Uo., 74–77.

studia_caroliensa_2017.indd 120 2017.06.16. 14:16:57

problémája. Aki az igazságot a Földön erőszakkal akarja megvalósítani, annak kíséretre, apparátusra van szüksége. Ennek megfelelően gondoskodnia kell az érintettek jutalmazásáról is, különben a dolog nem fog működni. A vezér cselekedeteinek sikere az apparátus tagjainak a motiváltságától függ, attól tehát, hogy képes-e róluk folyamatosan és tartósan gondoskodni, avagy sem (állások, pozíciók, megbízások… stb.).

Az emocionális forradalmiságot a mindennapok követik, a hit eloszlik, és marad a megélhetés, azaz a javadalmazás igénye, illetve elvárása. Aki politikára adja fejét, az diabolikus erőkkel szerződik, amelyek benne vannak minden erőszakosságban. Aki saját és mások lelki üdvét kívánja megmenteni, az ne politikusnak álljon, mert a politikus feladatai mások, és azok csak erőszakkal oldhatók meg. A politika ebben a megközelítésben nem más *Weber* szerint, mint kemény deszkák erőteljes és lassú átfúrása, szenvedéllyel és szemmértékkel.[5]

Mintegy 80 évvel később, az egyik legismertebb és legelismertebb német kereszténydemokrata politikus szerint politikusnak az való, aki képes visszaszerezni a politika egyre gyakrabban megingó hitelét. *Wolfgang Schäuble* szerint a „szakmában" már nem lehet ideális típust megrajzolni! (Max Weber a politikusi hivatáshoz még a jogászt tartotta a legmegfelelőbbnek). A politikában minél több személyiségtípusnak helye van, mert a társadalmi pluralizmusnak ezen a területen is érvényesülnie kell. CDU–CSU[6] frakcióvezetőként arra törekedett, hogy a legkülönbözőbb képességű és temperamentumú nőket és férfiakat „hozza be" a kereszténydemokrata képviselőcsoport vezetésébe. Fontosnak tartotta tudatosítani bennük, hogy tisztában *kell lenniük a társadalommal szembeni kötelezettségeiknek*. És erre – horribile dictu! – egy szociáldemokrata politikust említett pozitív példaként. (Amikor Helmut *Schmidt* kancellári kinevezés előtt állt, állítólag félelem töltötte el a rá váró feladat nagyságát látva. *Schäuble*r a mély hatást gyakorolt az alázat, amelyet politikus kollégája érzett a feladat kihívása előtt).[7]

A politikus foglalkozás egyébiránt szerinte nem az a tevékenység, amelynél az ember az óráját lesheti, mikor ér már véget a munkaidő! A fiatalok szemmel láthatóan nem értékelik az odaadó politikusi magatartást, és a politika sem hoz-

[5] Uo., 81–87.

[6] Christlich Demokratische Union – Christlich Soziale Union (Kereszténydemokrata és Keresztényszocialista Unió azon német jobbközép pártjainak pártszövetsége a Bundestagban, amelyek koalícióban kormányoznak, vagy ellenzékben vannak – eltekintve a „nagykoalíció" eseteitől).

[7] *Deutschland wird miserabel regiert.* Der CDU-Spitzenpolitiker Wolfgang Schäuble über den Verrat von Helmut Kohl, über die Regierung von Gerhard Schröder, über den Sinn der Politik und über Europa. Interview: Fredy Gsteiger und Armin Guhl, *Die Weltwoche,* Nr. 49, 7, Dezember 2000. 6–7.

studia_caroliensa_2017.indd 121 2017.06.16. 14:16:58

za őket igazán lázba. Pedig óriási a felelősségük, mert igenis módjukban áll, módjukban állna a pártokat és a politikusokat jobbá tenni! Ezen kívül a politika időnként örömet is szerez! Nem hiteles közöttük az, aki szenvedőnek, túlterheltnek vagy önfeláldozónak mutatja magát. Senki nem fogja ezt nekik elhinni, ráadásul ellene mond az emberi természetnek is. Egyébként sem lenne jó politika az, amit mártírok és szentek csinálnak. Az már nem is demokrácia lenne.

A gazdasághoz viszonyítva a politika súlya tovább csökkent, fejlődést befolyásoló lehetőségei az utóbbi időben még korlátozottabbak lettek. Schäuble szerint ez korábban sem volt másképp de manapság még jobban érzékelhető. Azt mindenképpen pozitív dolognak tartja, hogy a politika befolyása az emberi életre a demokráciában korlátozott maradt. De továbbra is szükség van rá, mert ha bármi probléma adódik, az emberek igenis igénylik a beavatkozását. Többnyire egyébként éppen azok, akik feleslegesnek tartják, és nem mennek el szavazni sem.[8]

Berlinben megjelent emlékiratának bevezetésében Wolfgang Schäuble plasztikus esettel szemléltette, hogy a politika mozgásterét a globális gazdaságon túl, miként szűkíti a modern média korszak is. „A tárgyaló politikusok csaknem háromórás megbeszélést követően kedd éjjel eltűntek a szövetségi épület újságírók által már nem figyelt kijáratán keresztül." (AP Hírügynökség 1997. december 10-i, 0,30-kor kiadott jelentése)

A Szövetségi Tanács (Bundesrat) szociáldemokrata többsége minden eszközzel igyekezett megakadályozni a konzervatív koalíció adóreform-tervezetének törvénnyé válását. A konfliktus áthidalására a felelős politikai tényezők, a CDU és az SPD képviselői sokadszorra ültek össze. A közvélemény érdeklődése világos és érthető volt a konszenzusteremtési kísérlet iránt. Mint ahogy az is, hogy a politikusok mást értettek a „média ellenőrző funkcióján", mint a bejáratok blokkolását. Ebben nem volt nézeteltérés a vezető pártok képviselői között.[9]

A politika kétségtelenül a média folyamatos megfigyelése és ezzel tartós eredményességi nyomása, ha tetszik kényszere alatt áll. Ez már nem a szükséges demokratikus kontroll Schäuble szerint, hanem inkább a normális politikai folyamatok működésének átalakítási kísérlete reflektorfényes eredmények sorozatává. A súlyos kérdések tárgyalása a szakszerű megoldások érdekében a komplex összefüggések mérlegelését és az óvatos megközelítést igénylik – azaz érthető módon gyakran időigényesek. A politikai történések negatív megítélésének az első lépése a média részéről az, hogy mesterségesen dramatizált eredmény nyilvánosságot teremtenek.

[8] Uo., 7.
[9] Wolfgang Schäuble: *Und sie bewegt sich doch,* Berlin, Siedler Verlag 1998, 7.

studia_caroliensa_2017.indd 122 2017.06.16. 14:16:58

Mert ha a résztvevő politikusok nem jelentenek eredményt az említett találkozókat követően, akkor a megbeszélés vagy sikertelennek minősül, vagy az a hír következik, hogy a tárgyalást eredménytelenül elnapolták. Ami a közvélemény szemében már szintén fél kudarcnak számít.[10]

A politika céljainak nyilvánossága és döntéseinek a lakosság körében történő elfogadtatása érdekében a politikának szüksége van a médiára. Mivel – ideális esetben – a közjó érdekében cselekszik, a politikának általában jogos az igénye a lehető legszélesebb körű tudósításra. Kérdés, hogy vajon meg is kapja-e ezt a nyilvánosságot.

A modern információs kultúra inkább a rövid címeket, a csattanós bevezetőket és jobb esetben az ötsoros jelentéseket szereti, melyekben alig marad esély a bonyolult politikai valóság differenciált megjelenítésére. Ha egy politikus tizenöt másodpercet kap arra, hogy egy elébe tartott mikrofonba mondjon valamit a nyugdíjrendszer jövőjéről, akkor aligha tehet többet, minthogy kijelenti: „Biztos lesz nyugdíj!" Hogy miért olyan lett a vonatkozó törvény amilyen, milyen változtatási kényszerekkel jár ez majd együtt vagy milyen alternatívák állnak még rendelkezésre, és miért így, és miért nem másként döntöttek? – ezek a kérdések már egyáltalán nem mondhatók el negyed perc alatt. Pedig az erre igényt formáló választóknak ezt (is) fontos lenne elmondani.[11]

A hasonló médiafeltételek kialakulása Magyarországon is kérdésessé teszik az érdemi és komoly politikai viták folytatásának lehetőségét. Magyarországon a politikai vitakultúra szintje meglehetősen alacsony, a kedv az érvek ütköztetéséhez és a koncepcionális javaslatok erőfelméréséhez nem túlságosan nagy. A túlzott rövidítés hírközlési elve pedig a negatív tendenciát erősíti: leépíti a szakmai döntések megismerése iránti igényt.

A politikai probléma megoldása nem csomópontszerűen, vagy szakaszosan történik, hanem ismételt pozitív megfigyeléseken keresztül, hosszútávon építkezik. Ezért az „elnapolt találkozó", az „eredménytelen tárgyalás", a képviselő nélküli konferenciatudósítások ellentétesen hatnak. Az ilyen módon hangolt hírközlés szükségszerűen rosszkedvű reagálásokat hív életre: ezek csak beszélnek, de nem oldanak meg semmit!

A politika és a politikus könnyen olyan gyanúba keveredik, mintha a valódi problémákat eltolná magától, vagy nem lenne elég komoly a nehéz feladatok átgondolásához. A politikusok nem öntenek tiszta vizet a pohárba, csak színházat játszanak a televíziós díszletek között. A média valóság megtévesztése, hogy

[10] Uo., 7–8.
[11] Uo., 8.

studia_caroliensa_2017.indd 123 2017.06.16. 14:16:58

a politika megjelenítését saját sikerükként „adják el". A látványos felületi történésekre figyelnek, a lényeg pedig szinte nélkülözhető marad.

A televízió megjelenése és elterjedése a nyilvánosság forradalmasítását jelentette a második világháborút követően, különösen a hatvanas években. Ma már a hírközlő rendszer egyre gyorsuló, többrétegűvé válásának és lehetőségei szegmentálódásának vagyunk tanúi. A televízió maradt mégis az a médium, amelyik a politikai kultúrán a legmélyebb nyomot hagyta és hagyja. A politikusok szempontjából a folyamat jelentős része negatív. Nem annyira a politikus személye, mint inkább az információk torzulása miatt. Schäuble három pontba sűríti a politikus céh gondjait a médiával kapcsolatban.

- A politikai tájékoztatást személyhez kötik és botrányosítják, ami a politikai történések alacsony szintű tudomásul vételéhez és értékeléséhez vezet.
- A közvélemény távoli világrészek információival történő elárasztásával a TV-tájékoztatás mindenhatóságának az érzését keltik, és ezzel saját korlátlan felelősségüket sugallják.
- Egyes személyek magánéletével szemben nem tartanak távolságot, és a részletek nyilvánosság előtti kiteregetése gyakran az emberi méltóság megsértésével jár együtt. Akár passzívan, az érdeklődés tárgyaként történik mindez, akár szándékos együttműködéssel – ez is gyakran megesik –, több szempontból káros.[12]

A politika gyakran lesz az elektronikus médiával való gyűlölve-szerető, de szétválaszthatatlan viszonyban saját hiúságának az áldozata. A szenzációéhség, a botránybemutatási törekvés gyakran meghatározza a témák sorrendjét. A személyek megelőzik a szakmai összefüggéseket. A tények vitató, érvelő bemutatása még a 24 órás hírműsorokban is különlegességnek számít.

A politika közvetítésének minőségesése magára a politika minőségére is visszahatott. Mert ha az első kérdés nem úgy hangzik, hogy egy törvény, egy meghatározott reform szükséges-e, hanem, hogy ezek „közvetíthetők-e", akkor ebben már benne van egy kis kapituláció a modern média kommunikáció mechanizmusa előtt.

A politika rászorul a demokratikus nyilvánosság egyetértésére, számára a legitimáció nélkülözhetetlen, ezért dilemma elé kerül. Vagy alkalmazkodik a hírközlés egyre gyorsuló tendenciájához, ami szükségszerűen a politikai tartalom kárára lesz, vagy emberesen szembeszáll vele, aminek viszont nota bene, a közvélemény támogatásának az elvesztése, vagy csökkenése lesz az ára. Az első

[12] Uo., 8–9.

studia_caroliensa_2017.indd 124 2017.06.16. 14:16:58

esetben a politika sekélyes és lapos lesz, a másodikban a politikai többség elvesztésének a veszélye fenyeget.[13]

A GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM NEMZETKÖZIVÉ VÁLÁSÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

A 21. század küszöbén a globalizáció számos fontos cselekvési területen olyan tény, amellyel számolni kell. Az egyik legnyilvánvalóbb terület a sok közül tehát a (média-) kommunikáció. Ami a világ egyik végén történik, azonnal körbefut a glóbuszon, a televízió képernyőin, és mindenütt észlelhető. Az internet és a parabola antennák korában hosszabb időre már aligha tartható fenn az olyan izolált sziget, ahol például egy ország kizárja magát a világ kommunikációs áramából.

A *kultúra szintjén* a menekülthullámok, a nemzetközi kereskedelem, a turizmus és a munkaerő-migráció feltartóztathatatlan hulláma a világ minden régiójában oda vezetett, hogy szinte minden társadalom, ha nem is azonos mértékben, de kulturálisan sokrétűvé vált. Igen eltérő kultúrájú és hovatartozású emberek kerülnek egymás közvetlen szomszédságába. Oldódik tehát a kultúrák és a vallások térbeli elkülönülése, ahogy tapasztalható, rengeteg konfliktussal. Ez azt is jelenti, hogy a világ kulturális sokszínűsége a megélt szomszédság tekintetében is globálissá vált.

A *civil társadalom* szintjén is megsokszorozódtak az összefonódások, az érintkezések és az együttműködés különböző formái. Ezek sokszor határon átnyúló jelleggel is rendelkeznek. Polgári kezdeményezésre történő együttműködéseknek lehetünk tanúi nemzetközi keretekben, például az emberi jogok, vagy a környezetvédelem területein, de az egyetemek, városi igazgatások, vállalatcsoportok és szakszervezetek vonatkozásában sem más a helyzet. Még ha ezek a kontaktusok olykor nem is túlságosan gyakoriak és rendszeresek, általuk eddig ismeretlen mértékben és intenzitással kapcsolódnak egymáshoz a nemzeti határokon átnyúló társadalmi cselekvések.[14]

Különösen látványos következményeket eredményezett a kiterjedt *gazdasági* globalizáció, még ha a világ minden részét nem is érinti azonos mértékben. Az évtizedek óta tevékenykedő transznacionális konszernek egyre finomítják termelési és piaci kapacitásaikat, és világszerte bővítik nemzetközi szállítási és koordinációs tevékenységüket. Egyes termékek, például a televízió, az autó vagy

[13] Uo., 10–11.
[14] Thomas Meyer: *Was ist Politik?*, Opladen, Leske+Budrich, 2000, 127–128.

studia_caroliensa_2017.indd 125 2017.06.16. 14:16:58

a számítógép alkatrészei a célszerűség szerint a legkülönbözőbb országokban készülnek. A költségkalkuláció alapján ott állítják őket össze, ahol a gazdasági feltételek erre a legkedvezőbbek. Eddig a termék- és szolgáltatási piacok érték el a legnagyobb globális kiterjedést a legkevesebb korlátozással. Kelet-Ázsiában készült termékek találhatók Európa és az Egyesült Államok piacain és fordítva. A német cégek számítógépes szolgáltatás igénylései egyik napról a másikra jutnak el indiai városokba, majd a teljesítés szintén online jut vissza a megrendelőhöz. A tőkepiacok minden határt legyőznek, a nyereségességi és biztonsági számítások alapján a beruházások rövid idő alatt egyik országból a másikba telepíthetők át.

A gazdasági globalizációnak nevezett jelenség politikai következményeiről jóval kevesebb szó esik annál, mint amennyire szükség lenne. (Például azért, hogy az átlagpolgár számára is érthetőbbek legyenek a magyar politika és az Európai Unió intézményei közötti konfliktusok). A kapitalizmus újabb struktúraváltásának elemzéseiben a pénzügyi és gazdasági szempontok dominálnak, pedig a változás a termelésen kívül átalakította a politikai szerkezetet, a kulturális-ideológiai szerkezetet, a jog szerveződését és még sok más egyebet is.[15]

A piaci termelés és a társadalom szervezése korábban alapvetően állami kereteken belül történt, aktív állami tevékenységgel támogatva és ellenőrizve. Az államok valutáit kezelő jegybankok az adott kormányok gazdaságpolitikáinak az eszközeként, ha tetszik, annak alárendelten működtek. A viszonylag magas munkabérekkel magas szintű belső keresletet tudtak biztosítani, a tőke és a pénz mozgása előtt pedig alapvetően zárva tartották az országhatárokat. Az államokon belül tehát a *választott* politikai elitek domináltak. Ez a helyzet az 1970-es évektől alapvetően megváltozott.

Az 1970-es évek végére kialakult globális gazdasági és pénzügyi szerveződések kiszabadultak az országhatárok közé zárt helyzetükből, egyben az említett protestáns etikai normák közül is. A korábbi évtizedekre jellemző keynesi kapitalizmus helyett a neoliberális-monetáris kapitalista társadalomszervezés vált meghatározóvá, amelyben elenyészik a társadalom tagjaival szembeni felelősség. Az előzőekből következően az átalakult kapitalista szerveződés abban is eltér a korábbitól, hogy az államok társadalomszervező és ellenőrző szerepe visszaszorult, és helyét meghatározóan a piaci nyereség- és fogyasztásszervezés vette át.[16]

A kelet-európai országoknak, közöttük Magyarországnak már ahhoz a Világbank és a Valutaalap uralta rendszerhez kellett a rendszerváltáskor (1990-től)

[15] Pokol Béla: *Globális uralmi rend 2*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2008, 9.
[16] Uo., 67–68.

studia_caroliensa_2017.indd 126 2017.06.16. 14:16:58

csatlakozniuk, amelyben a fentiek következményeként már kivonták az államok fennhatósága alól saját nemzeti bankjaikat. (Lásd a magyar banktörvény módosításának heves brüsszeli kritikáját). Kikényszerítették továbbá az országhatárokat átlépő tőkemozgások szabaddá tételét (a WTO-létrehozásával), amely elé a választott kormányok már nem állíthatnak akadályt. Ennek következtében a tőke elindult az olcsó munkaerejű országok felé, munkanélküliséget és életszínvonal-csökkenést hagyva maga után. A sztrájkfegyver élét kicsorbította a munka elvesztésétől való félelem, miközben a munkabér szintje folyamatosan lefelé tendál. Úgy tűnik, hogy a nyereséghez korábban hozzátartozó társadalmi felelősség már senkit nem érdekel igazán – néhány államtól eltekintve, amelyek megpróbálják politikai legitimációjukra támaszkodva kikényszeríteni a gazdaság szereplőiből a „felelősségvállalást". Ennek hatékonyságát ugyanakkor csökkenti, hogy a globális tőke nemzetközi szerveződései ellenőrizhetetlen pénztőkeátutalásaikkal napok alatt csődbe taszíthatnak nemzetgazdaságokat. Elsősorban és előszeretettel a velük ellenkező országokat (lásd például Görögország esetét).[17]

A korábbi viszonylag magas munkabérek politikája helyére így az olcsó bérek politikája lépett. A piac egyre több társadalmi szférában igyekszik teret nyerni. Az egészségügy, az oktatás, a média, a rendfenntartás, sőt újabban a katonaság és a büntetés-végrehajtás is privatizáció alá kerül. (Oktatási piac, egészségügyi piac, őrző-védő vállalkozási piac stb.). Ennek következtében a piacot uraló erők már nem csak a termelést tartják kezükben, hanem a többi társadalmi szféra piacosításával lényegében az egész társadalmat.

A globális szintű piaci szerveződés erői értelemszerűen az államok határai felett alakították ki működési mechanizmusaikat. Szervezeteik egyoldalú nemzetközi szerződések kötésével kiszabadították magukat az egyes államok ellenőrzése alól. Mint alább látni fogjuk, az is érthető, hogy miért nem lehet, illetve miért nehéz ezeket a szerveződéseket az egyes országok politikai rendszereinek szervezetei, illetve keretei (pártok, szakszervezetek, érdekegyesületek és egyéb mozgalmak) közé besorolni.

A globális szerveződésekhez konkrétan egy sor, több szinten működő „vállalkozás" kötődik. A Világgazdasági Fórum (Davos), a Trilaterális Bizottság (központ: New York), a Bilderberg Csoport, a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (Párizs) és a Vállalkozók Európai Kerekasztala tartozik ide elsősorban. De a több ezermilliárd dolláros pénztőke és az összefonódó transznacionális vállalatbirodalmak mellett mögöttük állnak olyan kisebb „támogatók" is, mint például a Soros Alapítványok nemzetközi hálózata. És akkor még nem szóltunk a körülöttük kiépült, sok országot átfogó olyan intézethálózatokról, mint például a Nyílt Tár-

[17] Uo., 70–71.

studia_caroliensa_2017.indd 127 2017.06.16. 14:16:58

sadalom Intézet hálózat. Ezek a szerveződések nyilván nem pártok, nem mozgalmak, de érdekegyesületek sem, még ha kedvük szerint néha fel is használják ezeket a formákat. Más logika alapján működnek, és alapvetően másként szerveződnek, mint az imént említett szervezetek.

Sajátosságuk, hogy a nagy pénztőkével rendelkezők szervezik meg őket, továbbá, hogy több országban, szinkronban építik ki bázisaikat és forrásaikat. Vagyis amíg a politikai akaratképzés említett formái a *demokratikus elven*, a meggyőzésen és az így nyert tagságon, illetve szavazóbázison nyugszanak, és ebből nyerik erejüket is nemzetállami keretekben, addig ezek a szerveződési formák közvetlenül a pénztőke és az általuk ellenőrzött vállalkozói tőke erejére támaszkodva, ezen keresztül lépnek be az egyes társadalmak feletti ellenőrzésért folyó küzdelembe. Itt a politikai rendszer elkülönülése csak részleges, és ennél a szerveződési formánál *az erőt nem a szavazóbázis adja, hanem maga a pénztőke*. A közvélemény támogatását, már ha egyáltalán szükségük van erre a piaci ellenőrzésen túl, *a tömegmédia* és egyéb szellemi szférák uralása révén szerzik meg.[18]

Kiválasztott embereik arra specializálódtak, hogy a tőkék operatív működtetése helyett a tőkés csoportok társadalomszervező feladatait végezzék, és ellássák a globális működtetéshez szükséges folyamatos egyeztető és tanácsadó tevékenységet. Az óriási tőkeerő azt is lehetővé teszi, hogy a szervezéshez szükséges feladatokhoz az akadémiai rendszerhez hasonló szakosított társadalomtudományi intézeteket hozzanak létre (közgazdasági, politológiai, szociológiai, alkotmányjogi stb.). Alapítványaik köré ösztöndíjhálózatokat építenek ki, és ennek révén az egyetemi élet résztvevőit, a tudomány kutatóit, a professzorok egy részét képesek bekapcsolni tevékenységük segítésébe. Emellett a tömegmédia nagy részének pénzügyi ellenőrzésével átfogó közvélemény-formáló gépezetet tudnak működtetni.

Közvetett módon a demokratikusan szervezett pártokat is kézben tarthatják, mert a „hangadó" tömegmédia és véleményformáló segédcsapataik révén képesek gyorsan lejáratni azokat a pártokat és pártvezetőket, akik kormányra kerülve esetleg veszélyeztethetnék a monetáris-neoliberalizmuson keresztül megvalósuló hegemóniájukat. (Lásd ehhez például Magyarországon a kisgazdapárt szétverését a második demokratikus kormányzati ciklusban, vagy ezt megelőzően a FIDESZ „elgyengítését" 1993-ban). Ezek a pártok, illetve politikusok mint szélsőséges, rasszista, vagy akár „csak" populista szervezetekként, illetve személyekként kerülnek bemutatásra, s ennek következtében a közvélemény előtt hi-

[18] Pokol Béla: *Jegyzetek a transzatlanti uralmi rend kiépüléséről*, (http://portal.jobbik.net Letöltés: 2008. január 13.)

studia_caroliensa_2017.indd 128 2017.06.16. 14:16:58

telüket vesztik és gyakorlatilag esélytelenné válnak a választásokon. (Következmények címszavakban: politikai marginalizálódás, törpepárttá válás). Az említett értelmiségi körök „beazonosítása" nem feladata e dolgozatnak, de az elmondottak alapján nem okozhat nagyobb nehézséget az érintett egyetemi emberek, írók, színészek, jogászok és adott esetben humoristák „felfedezése".

Az 1980-as, 1990-es évekre, a monetáris-neoliberális kapitalizmus létrejöttének végső szakaszára a globális politikai szerveződések elérték, hogy a nagy nemzetközi szervezetek, a Világbank, a Valutaalap, a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) olyan szabályozásokat alakítsanak ki, amelyek igyekeznek biztosítani a globális pénzügyi érdekek érvényesülését. A velük szembeforduló államokra egyszerűen szankciókat vetnek ki. A transznacionális vállatok döntő gazdasági és társadalmi pozíciókba kerülése hegemón pozíciót biztosított a globális pénzügyi oligarchia csoportjainak is. Az a tény, hogy az országokból gyakorlatilag akadálytalan a kivonulási lehetőségük, szinte eleve megbénítja a velük szembeni ellenállást. Azon túl, hogy ez adott esetben az általuk irányított nemzetgazdasági szektorok súlyos működési zavarait is kiváltaná, a fellépés megszervezését jelentős mértékben megnehezíti a tömegmédia és véleményformáló eszközeinek pénztőke általi birtoklása.[19]

A politika számára különösen a pénzpiacok okoznak nehézségeket. A magas szinten űzött pénzügyi tranzakciók a spekulatív finanszírozási és biztosítási technikákkal (melyeket termék- és árucsere már nem fed le) a pénzügyi tranzakciók messze legnagyobb üzletét teszik ki világszerte. Ezek teljesítésük nagyságrendje és gyorsasága miatt (ahogyan jól látható) egész nemzetgazdaságokat és valutáikat képesek válságba taszítani anélkül, hogy az érintett kormányoknak, társadalmaknak esélye lenne az ellene való védekezésre, a felelős politika kialakítására.[20]

Az ellenállást tovább nehezíti, hogy a gazdasági globalizációs folyamat pozitív következményekkel is rendelkezik. Elég itt csak az egykori harmadik világ országainak növekvő jólétére gondolni, feltételezve persze, hogy nekik is megfelel a világ új munkamegosztása. Vagy ilyen például a fejlett ipari országokban a termékek és szolgáltatások árának a csökkenése. Az alapvető politikai probléma sokkal inkább abban rejlik, hogy a globalizáció a játéktér szétválásához vezet. Az aréna elkülönül arra a térre, ahol a politikailag is súlyos következmények kialakulnak, és arra a térre, ahol a politika alakítása és befolyásolása még lehetséges.

[19] Uo.
[20] Meyer: *Was ist Politik?*, 128.

studia_caroliensa_2017.indd 129 2017.06.16. 14:16:58

A valóban demokratikus politika igénye csak akkor teljesül, ha a problémák és a döntések hatása (ameddig politikai jelleggel rendelkeznek), a legitimált döntéshozó testületek által vizsgált, szabályozott és megítélhető. Az újkor képviseleti demokráciája éppen azért támaszkodott a nemzeti államra, mint keretre, mert ezzel egy világosan elhatárolt játékteret teremtett, amelyben a politikai problémák és a politikai döntési kompetenciák hatókörei lefedték egymást. Mindig csak egy politikai döntés volt, függetlenül attól, hogy szükséges volt-e a problémákat politikailag kezelni, vagy sem.

A jelenlegi globalizációban ezzel szemben az új jelenség az, hogy a játékterek, amelyekben a politikai problémák kialakulnak, és azok a játékterek, ahol a politikai döntési kompetenciák hatékonyak, elváltak egymástól. A társadalom és a gazdaság több fontos következménye jelenleg egyszerűen kimarad a politikai döntés hatálya alól, mert a politikai döntési kompetenciák lényegében még mindig nemzetállamiak, vagyis az országhatároknál véget ér érvényességük, vagy esetleg miként például az Európai Unióban, regionálisan szervezettek, de ebben az esetben is eléggé nyilvánvalóan korlátozott a hatókörük. Csak néhány részterületen sikerült eddig megvalósítani a transznacionális kooperációt, miközben a problémák okai és hatásai egyre érzékenyebben érezhető következményekkel átlépték az országhatárokat.[21]

A politika ilyen strukturális hatalomvesztése eddig nem ismert problémákat vet fel. Súlyos politikai válságokhoz vezethetnek például olyan társadalmakban, amelyek e problémák által különösen érintettek. Az elhatalmasodó görög pénzügyi és gazdasági válság kezelhetőségének kérdése jó példa lehet az erősen kétséges kilátásokra.

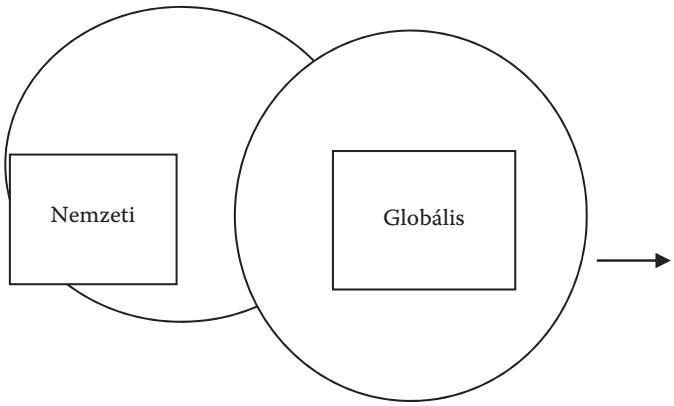
Legitimációs szempontból az a gond alakult ki, hogy jelentős méretű társadalmi csoportok a fejlett társadalmakban éppúgy, mint a harmadik világ fejlődő társadalmaiban masszív szociális, gazdasági, környezeti és más olyan hatásoknak vannak kitéve, amelyek kezelésére belátható időn belül nem találhatnak olyan felelős címzettet, aki garantálhatná azok hatékony politikai megoldását. Az ilyen fejlődés tartósan csak a demokrácia *illegitimmé* válásához vezethet, ha és amennyiben a rendszer politikailag tehetetlennek bizonyul az életbevágó kérdések kezelésében.

[21] Uo., 128–129.

studia_caroliensa_2017.indd 130 2017.06.16. 14:16:58

1. ábra: *Politika és globalizáció*

Forrás: Meyer: Was ist Politik?, 130.

Funkcionális szempontból történeti tapasztalatok alapján az várható, hogy az extrém, populista és fundamentalista politikai mozgalmak különféle áramlatai jelentős ösztönzést kapnak. Ezek a pártok és politikai csoportosulások az egész világrendszert heves kritika tárgyává teszik, az addigi demokratikus politikát éppúgy, mint a világ leghatalmasabb államait. Homályos ígéretekkel „biztos" megoldást kínálnak a probléma kezelésére. Az ilyen erők jelentős politikai nyomás kifejtésére lesznek képesek a társadalmon belül, és ez alól a felelős politikai erők sem vonhatják ki magukat. Ezeknek a mozgalmaknak előbb államon belül kell majd felmutatni bizonyos erőt ahhoz, hogy jelentőségük paradox módon nemzetközi, regionális együttműködéssel és összefogással csökkenthető legyen.

Mivel a globális politikai hatásmechanizmusok érdemleges korlátozása a nemzetállami politika elkülönítése révén politikailag nem kifizetődő, nem marad más út, mint a politika átalakítási és döntési kompetenciája visszanyerésének a perspektívája. Nem várható ebben az esetben sem, hogy gyors megoldások születnek a globalizáció politikai diszkrepancia-problémájának kezelésére. Ajánlott és remélhetőleg lehetséges viszont a fennálló ellentmondások lépésenként történő hiteles és reális oldása.[22]

Reális, a demokrácia és az emberi jogok igényének egyidejűleg megfelelő kezdeményezésre csak akkor van kilátás, ha a politikai felelősség *szabályozó koncepcióként és erkölcsi normaként* sikerrel terjed ki a globalizációs folyamatokra. Több szinten és több politikai területen lépésenként, megfontoltan, de határozottan közelít ehhez a kitűzött célhoz, anélkül, hogy olyan megoldási modelleket

[22] Uo., 129–131.

studia_caroliensa_2017.indd 131 2017.06.16. 14:16:58

vetne fel, amelyek már a végeredményt is vizionálják. Négy szint létezik, amelyen a transznacionális politikai együttműködés kiépülhet, és amely lehetővé teszi a világtársadalom politikai alakíthatóságának a visszanyerését.

Először: Az *Egyesült Nemzetek Szervezete* (*ENSZ*) globális gazdaságpolitikai feladatainak erősítése, kibővítése és részben megváltoztatása.

Másodszor: A *regionális politikai együttműködés* kiépítése és hálózati rendszerré alakítása (Európában: EU, Kelet-Ázsiában: ASEAN, Dél-Ázsiában: SAARC, Észak- és Dél-Amerikában: Mercosur, Nafta, APEC).

Harmadszor: Szakpolitikai vonatkozású nemzetközi kooperáció, a nemzetközi *rendszer* kiépítése a kereskedelem, a környezetvédelem, az emberi jogok stb. területein.

Negyedszer: A civiltársadalmak nemzetközi hálózatainak a létrehozása (Polgári kezdeményezések, NGO-k stb).

A politikailag döntésképes nemzetközi intézmények, kezdeményezések és együttműködési rendszerek hálózata lehet csak képes – ha eltérő kilátásokkal is – a sikerre. Politikailag hatékonyan tevékenykedni ott, ahol ezt a nemzetközi közvélemény túlnyomó része igényli. A tapasztalatok hatására ezt lehetne azután a különböző igények szerint kiegészíteni, javítani és továbbfejleszteni. Mindenesetre fontos lépés lenne a globális hatások és a politikai cselekvés nemzeti korlátozottsága közötti szakadék megszüntetésének az irányában. A globális korszakban tehát a politika sok területen és sok szempontból *informális* lesz, anélkül, hogy ezzel megszűnne (remélhetőleg) politika lenni. Gyakrabban fog a maga szervezte, időben korlátozott formákban fellépni, a problémák jellege, a fontosság és a sikeresség érdeke szerint.

A POLITIKAI KULTÚRA MÓDOSULÁSAI

Az ezredforduló utáni demokratikus társadalmakat a politikai kultúra magas szintű *belső differenciálódása* is jellemzi. E fejlődés során sajátos módon összekapcsolódott egymással a politikai esztétika és a politikai kultúra. Bekövetkezett a társadalom eltérő *szociál-esztétikai miliőkre* történő belső tagozódása, sarkosabban fogalmazva szétesése, mégpedig 6-10 eltérő értékvilágú társadalmi nagycsoportra.

Politikai esztétika alatt a politika értelmes, tervezett megjelenési formájának és kommunikációs stratégiájának manifesztálódását és észlelését értik.

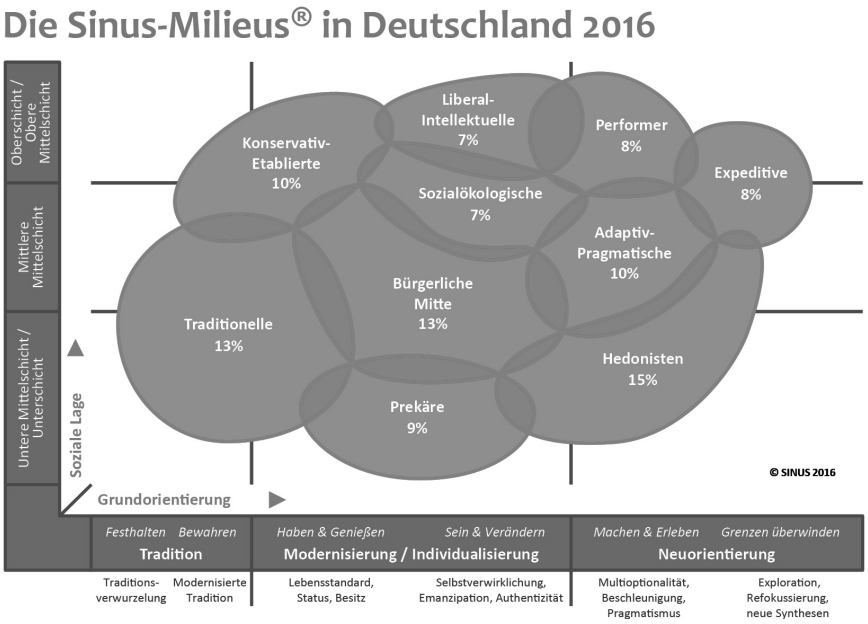
A *politikai kultúra* mai megjelenési formája mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a miliőkhöz tartozó személyek egymástól igen eltérő értékek mentén élik mindennapjaikat, a munka világában éppúgy, mint nyilvános megnyilvánulásaikban.

studia_caroliensa_2017.indd 132 2017.06.16. 14:16:58

A miliőhöz való tartozást nem eszmények alapján, és *elsősorban nem is a réteg-hovatartozás társadalmi, demográfiai jegyei* (beosztás, jövedelem, életkor) *alapján mérik.* Ezeket a jegyeket a politikatudományi kutatás *az 1980-as évekig* tekintette a politikai beállítódás és a politikai magatartás különbségei fő kritériumainak. A modern szolgáltató társadalmakban ezek már elveszítették kifejező erejüket. *A különböző társadalmi nagycsoportok politikai kultúrája sokkal pontosabban leírható a miliő-modell alapján.* Ez mutatja meg azokat a valódi beállítódásokat, értékeket, cselekvési irányultságokat és preferenciákat, amelyek megállapítása a miliőkhöz tartozók mindennapi életének alapos tapasztalat-tudományi megismerésére épül, és következtetni lehet belőle a potenciális választók pártpreferenciáira is.

2. ábra: *Szociális miliők Németországban*

A miliők tehát azonos életfelfogású szociális nagycsoportok, melyek tagjai hasonló életmódúak, és nézeteiket természetesen a politika világában is érvényesíteni törekszenek. Az azonosságok és különbségek megállapítása, melyre a miliőkutatás irányul, többek között a munkához való viszonyra, a teljesítményre, a családra és a partnerségre, a szabadidős tevékenységre és a kommunikációs magatartásra, az életcélokra és az életstílusra, az esztétikai alapértékekre, a stílusvilágra vonatkozik. És persze a politikai érdekekre és álláspontra, a rendszer-

studia_caroliensa_2017.indd 133 2017.06.16. 14:16:58

rel való elégedettségre, miként a társadalmi problémák észlelésére és feldolgozására, a környezetre, a biztonságra, a gazdaság- és szociálpolitikára is.

A különböző miliők reprezentatív kérdőívei a politikai kultúra sajátosságairól meglehetősen valóságközeli adatokat szolgáltatnak, amelyekből következtetni lehet *a valódi politikai magatartá*s irányultságaira is. De arra is következtetni lehet, hogy *a politika mely tartalmait, a politikusok milyen kommunikációs kínálatát fogadják el* és támogatják, illetve melyeket nem. Az alábbi ábra a német társadalom miliőit vázolja az ezredfordulón.[23] Azóta feltehetően a magyar társadalom is hasonló irányba mozdult, még ha tudtunkkal hiányoznak is az ilyen irányú vizsgálatok.

Főbb politikai nagycsoportok, miliők

Konzervatív jellegű miliő (hagyományos munkáskörnyezet, kispolgári miliő, konzervatív technokrata miliő): az alapértékek megőrzésében, a tulajdon biztonságában érdekeltek, és ennek megfelelően fontos számukra a gazdasági növekedés és az akadálytalan gazdasági- technikai fejlődés. Ezért a hagyományos politika modell felé orientálódnak, és respektálják a politikai elit vezető szerepét is (általában a hagyományos nagypártok szavazói). A német társadalom 29,7%-a volt ide sorolható.

Fogyasztó- és életélvező miliő (tradíció nélküli munkásmiliő, társadalmi felemelkedés-orientált miliő, modern polgári miliő, modern munkásmiliő, hedonista miliő): az élet minden fontos területén a fenti célok elérésére törekszenek, politikai döntéseiket a napi ajánlatok és hangulatok szerint hozzák. Esetükben erős a médiabefolyásoltság. (A német társadalom 54,5%-a volt ide sorolható!)

Posztmodern miliő (liberális, intellektuális miliő, posztmodern miliő): az értelmes élet megvalósításának az értékeire törekszenek, a személyes tapasztalatot preferálják, valamint a közös sikeres szakmai karrierépítést. A pártokat időszakosan (az adott helyzet szerint) támogatják, vagy nem. (A német társadalom 15,8%-a volt ide sorolható)

A miliők *dinamikus konstellációk,* az új generációk belépésükkel a modern miliő szegmenseket erősítik. A politikai pártoknak amennyiben aktív, sikeres politikai részvételre számítanak, *alkalmazkodniuk kell* a differenciált miliők itt

[23] A mannheimi Társadalomtudományi Intézet (Sozialwissenschaftliches Institut für Gegenwartsfragen) kutatásának az eredményeit ismerteti Thomas Meyer, 161–166.

studia_caroliensa_2017.indd 134 2017.06.16. 14:16:58

felsorolt politikai és kulturális eltéréseihez. A jövőben többek között ezért sem reménytelenek a kisebb pártok lehetőségei.[24]

KITEKINTÉS

A jelen komplex társadalmaiban a politika kétségtelenül nehéz helyzetbe került. Egyfelől túlzott elvárásokat támasztanak vele szemben, például amikor a sokak számára olyan alapvető fontosságú problémáról van szó, mint az évtizedek óta növekvő munkanélküliség. Ugyanakkor egyes csúcspolitikusok botránya és nyilvánvaló kudarca esetén túl gyorsan válik rosszhírűvé az egész politikai üzem. A modern társadalom egyre növekvő összetettsége, a belső és az újabb külső, globális összefonódások erősen beszűkítették a politika cselekvési terét. Bár a növekvő médiásítás példátlan mértékben növelte meg a részt vevő közönség arányát, rendszerint megnehezül a problémák és a megoldási módok bemutatásának és közvetítésének a megfelelő lehetősége. Sokszor elvész a lényeg: hogy tudniillik miről is van szó valójában? A politika fogalmilag elindult egy sajátos szakterületté válás felé.

Az utóbbi időben egyre gyakrabban lehet találkozni azzal a kezdeményezéssel, hogy mondjuk ki, jelentsük ki a politika végét. Az említett átalakulások ellenére sem lehet azonban a politika végéről beszélni. Sok érv szól amellett is, hogy a politikának több területet vissza kellene szereznie, amelyeket már elveszített, vagy az elveszejtés fenyegeti. Sok az olyan inkább vélt kényszer, amelyeket a globalizáció jelenlegi formája teremt. De éppen a gazdasági kényszerek vélt és valós elsősége igényli újra és újra a politika felelősségét és változtatásait, akár határokon átnyúló jelleggel is. Feladat marad annak figyelmes és kritikus követése is, hogy miként változik a politika a médiarendszer növekvő befolyása alatt.[25] Egyelőre azonban semmiképp sem tanácsos feledni, hogy a demokrácia csak sokak aktív és kevésbé aktív *részvétele* által élhet tovább!

BIBLIOGRÁFIA

Mangold, Ijoma: Wider das Naserümpfen und Abseitsstehen: Wovon der Soziologie heute schreiben würde, *Die Zeit,* 6/2012.

Meyer, Thomas: *Was ist Politik,?* Opladen, Leske+Budrich, 2000.

[24] Meyer: *Was ist Politik?*, 163–166.

[25] Uo., 204–205.

studia_caroliensa_2017.indd 135 2017.06.16. 14:16:58

Pokol Béla: *Globális uralmi rend 2*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2008.
Pokol Béla: *Jegyzetek a transzatlanti uralmi rend kiépüléséről* (http://portal.jobbik.net)
Schäuble, Wolfgang: *Und sie bewegt sich doch,* Berlin, Siedler Verlag, Berlin, 1998.
Weber, Max: *A politika mint hivatás*, Budapest, Medvetánc Füzetek, 1989.

studia_caroliensa_2017.indd 136 2017.06.16. 14:16:58

GYURA GÁBOR

MIT ADHAT A REFORMÁCIÓ A BANKRENDSZER REFORMJÁHOZ? KÁLVIN HITELEZÉSSEL KAPCSOLATOS TANAINAK IDŐSZERŰSÉGE

Az elmúlt időszak banki visszaélései és az ebből származó, milliárdos veszteségek következtében kiemelt kihívás a hitelintézeti vállalati kultúra illetve általában a bankári hivatás etikai megerősítése. A fenntartható fejlődés célrendszerének finanszírozási igénye szintén új típusú banki működést, gondolkodást feltételez. Kétséges azonban, hogy a bankári hivatás megújulása egyszerű technokrata megoldásokkal megvalósítható-e, így az útkeresésben felértékelődnek a humán megközelítések, köztük a vallások és azok gazdaságetikai tanítása is. Tekintettel arra, hogy a reformáció nemcsak az új típusú kapitalizmus, de egyben a modern bankrendszer kialakulását is inspirálta, jelen tanulmány a hitelezéssel, bankári hivatással kapcsolatos kálvini tanítás relevanciáját elemzi a 21. századi problémák tükrében. A genfi reformátor tanaiból a hitelintézetek társadalmi funkciójának tudatosítása, a közérdeket figyelembe vevő hitelezési tevékenység valamint a kiszolgáltatott ügyfelek védelme emelendő ki.

BEVEZETÉS – VÁLSÁGJELEK A BANKÁRI HIVATÁS KÖRÜL

A közelmúltbeli pénzügyi válság világszerte nyilvánvalóvá tette a megfelelő banki működés fontosságát. A tömegesen nemteljesítővé váló hitelek és ahhoz kapcsolódóan a fedezetül szolgáló ingatlanok árverezése, a kilakoltatások drámája, az állami bankmentések kényszere – mely egyes országokban a lakosságot sújtó fiskális megszorításokat tett szükségessé – a korábban inkább technokratákra bízott bankszabályozás jelentőségét a társadalom egésze számára nyilvánvalóvá tette. A megoldáskeresésbe az utóbbi időben a humán dimenzió vizsgálata is bekapcsolódott, a pszichológiától kezdve a teológiáig, felkeltve további tudományterületek érdeklődését is.

Mindezt elsősorban az hozta el, hogy 2013-tól kezdődően a bankok új típusú, nagy összegű veszteségeket szenvedtek el. Míg 2007 és 2013 között jellemzően klasszikus pénzügyi veszteségek, például hiteleken vagy értékpapírokon elszámolandó értékvesztetések rontották a hitelintézetek pénzügyi eredményét, ek-

studia_caroliensa_2017.indd 137 2017.06.16. 14:16:58

kortól egyre több úgynevezett üzletviteli (nemzetközi irodalomban: *conduct*) típusú veszteséget realizáltak. Ez utóbbiak a pénzügyi szolgáltatások nem megfelelő nyújtásából vagy szándékosan folytatott, meg nem engedhető magatartásból (nemzetközi irodalomban: *misconduct*) erednek. E terhek – melyek legtöbbször bírság vagy kártérítési kötelezettség formájában jelentek meg – közös jellemzője, hogy gyakran valamilyen nem etikus gyakorlat, szándékos visszaélés vagy tisztességtelen magatartás áll hátterükben.[26]

Ilyen volt például az Egyesült Államokban a jelzáloghitelek tömeges félreértékesítése (*misselling*), azaz a – már a folyósításkor kétséges törlesztési képességű – ügyfeleknek való agresszív kiajánlása és folyósítása. Hírhedt egyesült királyságbeli példa a munkanélküliségi hitelbiztosítás botránya is, amikor olyan biztosítások kötésére vettek rá nagyszámú ügyfelet, amelyek – nevükkel ellentétben – sok esetben nem nyújtottak valós biztosítást erre a kockázati eseményre az adott ügyfél számára. Közvetve a világ legtöbb országát érintette a legfontosabb nemzetközileg is használt referenciakamat, a LIBOR manipulálása. Mindhárom említett eset később súlyos bírságokat és közfelháborodást vont maga után. A sor pedig még hosszasan folytatható – csupán 2014 végéig globálisan 200 milliárd dollárt meghaladó volt az ilyen jellegű, üzletviteli kockázatból származó, bírság jellegű veszteség.[27] Egyes országokban több hasonló eljárás van folyamatban még 2016 őszén is nagybankokkal szemben. Magyarországon az MNB a devizahitelesek megsegítését illetve a tisztességtelen szerződési feltételek kiküszöbölését célzó jogszabályoknak való megfelelésből eredően a pénzügyi intézmények által elszenvedett veszteségeket is az üzletviteli kockázat témakörébe sorolta.

A fenti anomáliákon túl a dollár, font vagy eurómilliárdokba kerülő, közpénzből finanszírozott bankmentések világszerte is amortizálták a lakosságnak a pénzügyi szolgáltatókba és azon belül is a bankokba vetett bizalmát. A bizalom visszaesését a számok is igazolják. Az Edelman nemzetközi felmérése szerint a pénzügyi szolgáltatások a 2015. évi erősödést követően is még mindig a legkevesebb bizalmat élvező iparág a világon.

Ez utóbbi azért is különösen problémás, mert a banküzemben a lakossági, társadalmi bizalom elementáris fontosságú. Ha az ügyfelek tömegesen elfordulnak a hitelintézetektől, az üzleti modelljüket felboríthatja, szélsőséges esetben pedig stabilitásukat is veszélyeztetheti. Nyilvánvaló tehát, hogy a bizalmat helyre kell állítani, melyhez a kulcs elsősorban a visszaélések, az üzletviteli típusú anomáliák kiküszöbölése lenne.

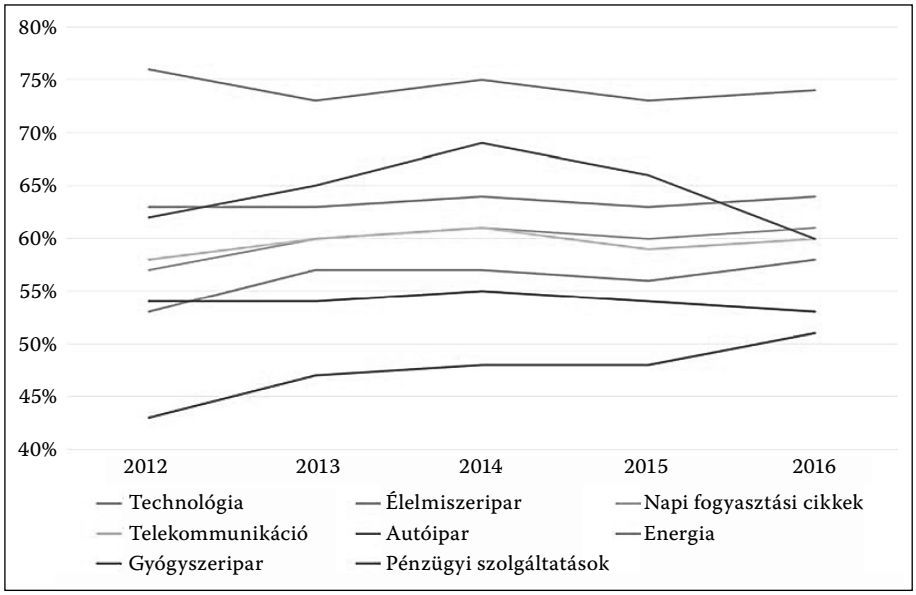
[26] A továbbiakban a *misconduct* gyakorlatokra az egyszerűség kedvéért visszaélésként hivatkozunk.

[27] European Systemic Risk Board: *Report on misconduct risk in the banking sector*, Frankfurt-am-Main, 2015.

studia_caroliensa_2017.indd 138 2017.06.16. 14:16:58

1. ábra: *Lakossági bizalom az egyes iparágakban*

Forrás: Edelman Trust Barometer.

Megjegyzés: A 25 országban végzett felmérésben részt vevő válaszadóknak egytől (teljes bizalomhiány) kilencig (legnagyobb fokú bizalom) terjedő skálán kellett bizalmukat megjelölniük.

Éppen ezért a banki reformtörekvések – miután a tőkemegfelelésre, likviditásra vonatkozó szabályok az évtized elején szigorításra kerültek – ma már a humán dimenzióra helyezik a hangsúlyt. A jelenkor egyik legfőbb kérdése az, hogy a banki működés ethoszát hogyan lehetne „megjavítani", miként lehet a banki alkalmazottak, vezetők gondolkodásmódját, hozzáállását megváltoztatni, a hivatástudatot, a vállalati kultúrát megerősíteni, és ezáltal a közbizalmat is helyreállítani. Az ezzel kapcsolatos közgondolkodásban a probléma humán dimenziója miatt immár nemcsak a szűken vett bankszakma, de az embertudományok képviselői, a hitelintézetek kialakulásával és fejlődésével foglalkozó gazdaságtörténészek is részt vesznek, és ily módon logikusan merül fel az egyházak, vallások tanításainak relevanciája is.

Bár manapság az iszlám bankrendszer van reflektorfényben, nem szabad elfelejteni, hogy a zsidó-keresztény tanításnak legalább olyan gazdag mondanivalója van a kérdéskörben. A Biblia egyértelműen elismeri a pénzügyek fontosságát az egyének és közösségek életében, ami az Ószövetség és – kisebb mértékben – az Újszövetség számtalan pénzzel, kölcsönnel, kamattal kapcsolatos igehelyében megmutatkozik. Mindezek alapján adódik a kérdés: létezik-e egyházi válasz

studia_caroliensa_2017.indd 139 2017.06.16. 14:16:58

a bankrendszer etikai megújulásának útkeresésére, meg tudja-e fogalmazni a kereszténység is, hogy a bankoktól, banki hivatást betöltőktől milyen alapvető etikai normák várhatók el. Egy lehetséges modell a kálvini tanításból feltétlenül kirajzolódik.

VISSZA AZ ALAPOKHOZ – KÁLVIN RELEVANCIÁJA

Köztudott, hogy Kálvinnak mind a hivatásetikai, mind pedig a hitelezési tevékenységre vonatkozó tanítása jelentős mértékben formálta a ma ismert nyugati kapitalizmust és bankrendszert. Jóllehet, sokkal kevésbé ismert, hogy hosszabb távon inkább tanainak félreértelmezése, illetve sajátos célokra való, torz felhasználása valósult meg. Amikor tehát a mai, a bankok társadalmi funkcióival, a bankári hivatással kapcsolatos diskurzus zajlik, logikus visszanyúlni Kálvin eredeti gondolataihoz is.

Értelemszerűen minden, korábbi korból származó elméletet az adott történelmi helyzet kontextusát figyelembe véve érdemes megvizsgálni. Kálvin korában már léteztek bankok: a Mediciek és nagy itáliai házak a 15. században fiókot alapítottak Genfben is. Ezeket azonban a század második felében bezárták, hozzájárulva ahhoz, hogy az 1520-1535-as évekre Genf korábbi kiemelt kereskedelmi központi szerepe is megszűnjön. Az 1535 után kezdődő genfi gazdasági fellendülésben a svájci pénzügyi, illetve bankrendszer szerepe is alapvető fontosságú volt, melynek alapjait a század negyvenes éveiben rakták le.[28]

A svájci bankrendszer kialakulásának talán legrészletesebb gazdaságtörténeti elemzésében Hans Bauer és Warren Blackman egyértelműen összekötötte a reformációt és a mai svájci bankok születését.[29] Bár ez utóbbiban mind a reneszánsz kor, mind az akkori Svájc sajátos politikai helyzete fontos háttértényező, a kulcs mégis a reformáció sajátos tanítása volt. A mai gondolkodásunk szempontjából kiemelendő, hogy Genf bankjai voltak az első valódi pénzügyi közvetítést végző hitelintézetek, melyek nem egyszerűen kereskedéshez kapcsolódó pénzváltást vagy uralkodók hitelezését végezték, hanem az új típusú kapitalizmusban felhalmozott megtakarítás (tőke) profitábilis kihelyezését keresték. Fontos hangsúlyozni, hogy ma is ez utóbbinak kell lennie a bankok legfőbb és leghasznosabb társadalmi funkciójának.

Kálvinnak nem volt célja átfogó banki, pénzügyi tanítást megalkotni. Hitelezéssel, kamattal kapcsolatos tanítása több művében, tulajdonképpen elszórtan

[28] Alister McGrath: *Kálvin*, Budapest, Osiris, 2001.
[29] Hans Bauer – Warren Blackman: *History of Swiss Banking*, London, Palgrave Macmillan, 1998.

studia_caroliensa_2017.indd 140 2017.06.16. 14:16:59

jelenik meg, az egyes írások azonban egymással következetesek. A legfontosabb források a *De Usuris* néven hivatkozott, 1545-ös levele, valamint a Mózes II., III. és V. könyvéről, a 15. zsoltárról és az Ezékiel könyvéről írott magyarázatai.[30] E tanítások nemcsak az elmélet szintjén maradtak, hanem a gyakorlatban is kipróbált, felügyelettel (az ún. Kis Tanács formájában) betartatni próbált szabályok voltak, melyek megsértéséhez szankciók is párosultak..[31]

A genfi reformátor felismerte a hitelezés társadalmi hasznosságát, de egyben a tevékenységből fakadó veszélyeket is. E kettősség adja tanításának mai korban is fennálló relevanciáját. E tanulmánynak nem célja a kálvini tanítás teljeskörű felidézése és elemzése. Ebből a tanításból a jelenkori problémák szempontjából két elemet emelünk ki: az általános, bankári hivatással kapcsolatos elveket és azon belül az ügyfélvédelem témáját, valamint a közérdek szerepét a hitelezésben. Amint ugyanis a következő fejezetekben bemutatásra kerül, ezek a 21. századi bankrendszer szempontjából talán a legidőszerűbb kérdések.

TÖREKVÉSEK A BANKI HIVATÁSETIKA FEJLESZTÉSÉRE – KÁLVIN A BANKÁRI HIVATÁSRÓL

A világi hivatásgyakorlás Kálvinnál a hit megélésének és megtartásának egyik formája. Mint ilyen, bármilyen hivatás értékes lehet, ha abban Istennek engedelmeskedünk és csak tisztességes, törvényes haszonra törekszünk.[32] Éppen ennek fényében meglepő, hogy Kálvin, aki felismerte a hitelezés gazdasági előnyeit, és – mint alább részletesebben kifejtjük – koránál megengedőbb volt a kamatszedéssel és a hitelezéssel kapcsolatban, szinte végletesen kritikus és szkeptikus volt magával a hivatásszerű hitelezéssel („bankársággal") szemben.

A 15. zsoltárral kapcsolatos magyarázatában egyenesen úgy fogalmazott: „valóban ritka dolog látni valakit, aki becsületes ember és egyszersmind uzsorás"[33] – ez utóbbi kifejezéssel generálisan a kamatra hitelezőket illetve, a felszámított kamat mértékétől függetlenül. A hasonlóan kritikus Ezékiel-kommentárral együtt e művekből úgy tűnik, mintha Kálvin a bankári hivatást eredendően rossznak tartaná. A genfi reformátor élesen szembeállítja a „jó" hivatásokat,

[30] Részletesebb elemzésükhöz l. Bodai, Zsuzsa (szerk.): *A pénz filozófiája,* Budapest, Aula könyvkiadó, 2001.

[31] Savage, B. K.: *Echoes From Geneva: Finding John Calvin's Socio-Economic Interests in the Modern World,* Masters of Liberal Studies Theses, Paper 2, 2001.

[32] Bővebben erről l. Birkás Antal: Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei, *Polgári Szemle*, 2015. december, 11. évfolyam 4–6. szám.

[33] Kálvin János: *Zsoltármagyarázatok*. Ford. Szabó Miklós, s. a. 133–135.

studia_caroliensa_2017.indd 141 2017.06.16. 14:16:59

amelyek betöltői „létfenntartásuk eszközeit sok fáradsággal teremtik elő", „napi elfoglaltságaikkal fáradoznak" (mint a földművesek), „szolgálják a társadalmat", ráadásul „arcuk verítékével" (mint a kézművesek). De Kálvin szerint még a kereskedők esetében is elmondható, hogy „nemcsak munkát vetnek bele, de ki is teszik magukat megannyi kényelmetlenségnek és veszélynek".

Ezzel szemben úgy látja, a pénzkereskedők „csak könnyedén üldögélnek, anélkül, hogy bármit tennének", ráadásul „sarcot szednek a többi ember munkájából". Egy olyan kép rajzolódik ki, hogy Kálvin a hitelezési tevékenységet akkor ítéli el, ha a bankár igazságtalan, ravasz, zsaroló, rabja a törvénytelen nyereségnek, nem segít a szegényen, és a tevékenységéhez kapcsolódó veszteséget is általában a szegény viseli. A „rossz" bankárkodásnak mintha ismérve lenne, hogy erőfölény jelenik meg benne.

Kálvinnál a „feloldozáshoz" a kulcs a Máté evangéliuma (7, 12) szerinti aranyszabály alkalmazása. Ha a reciprocitás érvényesül, azaz ha a hitelezésben két, minél inkább egyenlő fél vesz részt, és nem valósul meg a kizsákmányolás, akkor „nem kell majd hosszas vitatkozásokba bocsátkozni az uzsorát illetően". Könnyű belátni, hogy ez a reciprocitás akkor tud érvényesülni, ha a hitelező és az adós között valamiféle kockázatmegosztás történik. Ehhez pedig már a bankár érdemi munkája is szükséges, ami nem más, mint a pénzügyi közvetítést lehetővé tevő kockázatkezelés. Fontos felismerni, hogy ezzel visszajutunk ahhoz, amit Kálvin a jó hivatásokról mondott: munkával, fáradsággal, veszéllyel és kényelmetlenséggel jár, nem pedig csak „üldögéléssel" és „a sarcok szedésével".

Ezek szerint tehát az „etikus" banki működés a bank társadalmi funkciójának tudatosításával kezdődik. Ez utóbbi a mai fogalmakkal leírva, egyszerűsítve úgy foglalható össze, hogy a hitelintézetek a betétesek széles körének alapvetően inkább rövid távra szóló megtakarítását összegyűjtik, és azt hosszabb távra, a hitelfelvevők visszafizetési képessége alapján, és szétporlasztva helyezik ki. Ezzel lejárati és kockázati transzformációt hajtanak végre. Eközben kockázatokat vállalnak, mert ezeket hatékonyabban tudják kezelni a lakosságnál, vagy éppen a vállalatoknál. E sajátos gazdasági tevékenységük és mérlegszerkezetük azonban sérülékennyé is teszi őket, amiért megrendülésük is társadalmi méretű problémák forrása lehet – ezért alapvető fontosságú a megfelelő kockázatkezelés is. Az ideális bankár a kálvini tanítás alapján saját munkáját ezen összefüggések tudatában végzi.

Kálvin hitelezéssel kapcsolatos tanításában központi helyen áll a szegények, a kiszolgáltatottak védelme is. Bár a közvélekedés leegyszerűsítve gyakran tartja úgy, hogy Kálvin legalizálta a kamatszedést, a genfi reformátor valójában fenntartotta a fogyasztásra (mindennapi életvitelre, nem luxuscikkekre!) adott kölcsön kamatmentességét és hangsúlyozta annak szociális fontosságát, mivel

studia_caroliensa_2017.indd 142 2017.06.16. 14:16:59

értelmezése szerint az eredeti bibliai tilalom (II Mózes 22, 25, III Mózes 25, 35–37, V Mózes 23, 19–20, Zsoltárok 15, 5, Ezékiel 18, 5–13 és 22, 12) is erre a társadalmi, és nem is gazdasági jellegű kapcsolatra vonatkozott.

A 16. században a kamatszedés az egyházi tiltás megkerülésével már egyébként is működő gyakorlat volt. Kálvin főszabályként valóban legalizálta a kamatszedést, és csak a tilalmas eseteket határozta meg. Felismerte, hogy az élelmiszerhiánnyal és más problémákkal küzdő Genf gazdasági fejlődéséhez szükségesek a hitelek az üzleti életben, a kereskedelemben, és hogy kamatok nélkül e finanszírozás nem valósulhat meg. De tanítása a kölcsönadó és a kölcsönt felvevő közötti méltányos viszony követelményére, az Istennel szembeni felelősségre, valamint az adott ország kamatokkal kapcsolatos törvényeinek betartására is rendre felhívja a figyelmet. Munkáiban visszatérő elem az a félelem, hogy a kamatszedés ne vezessen a szegények kizsákmányolásához. Összességében Kálvin írásaiból az a kép rajzolódik ki, hogy a hitelezés (és a kamatszedés) gazdasági funkciója miatt szükséges és hasznos lehet, de csak akkor, ha a kiszolgáltatott rétegek folyamatos védelmével is párosul.

JELENKORI FEJLEMÉNYEK

Számos jel azonban arról látszik árulkodni, hogy maguk a bankok a mostani válságban nem megfelelően töltötték be a fent idézett társadalmi funkciójukat, a pénzügyi közvetítéshez kapcsolódó kockázatkezelést. Elmaradt vagy elégtelen volt a hitelképesség megfelelő felmérése: jellemző példa erre az értékpapírosítás vagy éppen a fedezet alapú lakossági hitelezés előtérbe helyezése, a külső hitelminősítésekre való túlzott ráhagyatkozás. A kockázatok – illetve egészen pontosan a veszteségek – másokra hárítása szintén túlzottá vált. Számos országban a költségvetésből finanszírozott bankmentések jóvoltából az adófizetők viselték a felelőtlen gazdálkodásból származó veszteségeket (az ún. „too big to fail", vagyis „túl nagy ahhoz, hogy bukni hagyják" felfogás miatt). A devizahitelezés, illetve az egyoldalú kamatemelések esetében pedig a kockázatok a lakosságra hárultak aránytalan mértékben. Általánosságban úgy tűnik, a bankok „jeleskedtek"a kockázatok vállalásában – méghozzá túlzott mértékben –, de nem azok kezelésében.

Ráadásul a kizsákmányoló típusú hitelezés (a szakirodalomban az ún. *predatory lending*), az erőfölénnyel való visszaélés vagy éppen a félreértékesítés éppúgy megfigyelhető volt a legfejlettebb pénzügyi piacokon (USA, Nyugat-Európa) mint Kelet-Európában. Fontos látni, hogy a bevezető fejezetben említett visszaélések, üzletviteli hiányosságok igen jelentős része éppen a kiszolgáltatott ügyfelekkel

studia_caroliensa_2017.indd 143 2017.06.16. 14:16:59

szemben, tömegesen merült fel. Bár a magyar helyzet részletes elemzése nem tárgya jelen tanulmánynak, nyilvánvaló, hogy ebbe a sorba illeszkedik a devizahitelezéssel és az egyoldalú szerződésmódosítással kapcsolatos nem megfelelő banki gyakorlat is, hiszen a „másik oldalon" olyan fogyasztók álltak, akik mind pénzügyi ismereteik, de sokszor pénzügyi teljesítőképességük tekintetében is kiszolgáltatottak voltak.[34]

Szabályozással azonban igen nehéz generálisan, átfogóan megerősíteni – plánе kikényszeríteni – a banki hivatásetikát, a felelős bankári működést. Mindazonáltal a hitelintézeti vállalati kultúra javítását szolgáló szabályozási lépésekre vagy legalábbis javaslatok kidolgozására már eddig is sor került Európában és nemzeti szinten is. Az EU bankszabályozásának egyik fő pillére, a tőkekövetelményi irányelv[35] új rendelkezéseket vezetett be, amelyek alapján a banki vezetők, munkatársak javadalmazási rendszere nem ösztönözhet túlzott kockázatvállalásra, hanem éppenséggel a hosszú távú teljesítményt kell honorálnia. E megközelítés tehát az anyagi motivációkkal terelné felelősebb irányba a bankárokat. Egy másik irány a személyes felelősség növelése. Az Egyesült Királyságban – ahol Magyarországgal ellentétben jelentős, költségvetésből finanszírozott bankmentésekre volt szükség a közelmúltbeli válságban – 2016 márciusában fogadták el a vezető állású személyek szigorúbb elszámoltathatóságát célzó új szabályokat. A brit kormányzat várakozása szerint a szigorítások elrettentő ereje arra ösztönzi majd a bankokat, hogy belső szervezeti kultúrájuk sokkal etikusabb és felelősebb legyen.[36] A személyi (vezetői) felelősség ilyen jellegű erősítését további országok is vizsgálják.

A visszaélésekből származó pénzügyi és reputációs veszteség miatt számos bank vállalatirányításának, illetve belső védelmi vonalainak fejlesztését tervezi. Az Ernst & Young felmérése szerint az elképzelések egyik iránya, hogy a hitelintézetek igazgatóságai erősebb, útmutató, kultúraformáló szerepet játsszanak etikai kérdésekben.[37] A hitelintézetek ezen kívül meg kívánják erősíteni a *compliance* (jogszabályi és belső szabályzati megfelelési funkció) területeiket, valamint – összhangban a szabályozási iránnyal – felülvizsgálják javadalmazási

[34] Igaz, abban, hogy hazánkban társadalmi méretű krízis alakult ki, az is közrejátszott, hogy a pénzügyi fogyasztóvédelem 2010-ig alig létezett – szabályozói hiányosság –, és szerepet játszott az is, hogy egyes ügyfelek esetében felelőtlen döntések születtek.

[35] Az Európai Parlament és a Tanács 2013/36/EU irányelve a hitelintézetek tevékenységéhez való hozzáférésről és a hitelintézetek és befektetési vállalkozások prudenciális felügyeletéről, a 2002/87/EK irányelv módosításáról, a 2006/48/EK és a 2006/49/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

[36] Egyesült Királyság Parlamentje: *Bank of England and Financial Services Act,* 2016.

[37] Ernst & Young: *Addressing conduct and culture issues in banking*, Bank Governance Leadership Network Viewpoints, 2015.

studia_caroliensa_2017.indd 144 2017.06.16. 14:16:59

rendszerüket. Másrészt pedig – szintén a felügyeleti elvárással egyezően – tartalékokat képeznek a nem megfelelő üzletvitelből származó veszteségekre, ezzel tulajdonképpen beismerve, hogy a visszaélések kockázata nem eliminálható.

Amint azonban említettük, az emberi magatartásból, különösen a nem etikus viselkedésből származó kockázatokat igen nehéz is jogszabályokkal vagy akár banki belső szabályzatokkal korlátozni. (Elgondolkodtató például, hogy minden, a bevezető fejezetben említett visszaélésben érintett nagybanknak volt például részletes etikai kódexe.) Ennek egyik oka viszonylag evidens, hiszen a probléma maga éppen az, hogy olyan személyekről, személyek egy csoportjáról beszélünk, akik nem normakövető módon járnak el. Másrészt immár empirikus kísérletek is rámutattak: a visszaélések nem csupán egyes egyének magatartásából származnak, hanem a banki vállalati kultúrából, a bankári hivatáshoz kötődő bevett és elfogadottnak tekintett szemléletmódból.[38] Nem utolsósorban pedig az is kiemelendő, hogy a bevezető fejezetben említett visszaélési példák mindegyikére igaz, hogy az elkövetés pillanatában nem volt egyértelműen törvénytelen, legalábbis a jogszabályok „betűje" szerint nem. Sok esetben csak évekkel később, tömeges fogyasztói panaszok, közfelháborodás és hosszas bírósági eljárás után kerül megállapításra az adott gyakorlat tisztességtelensége.

E korlátok miatt több országban felvetődött az az ötlet is, hogy a bankári hivatástudatot, az etikus magatartást valamilyen szimbolikus módon, emocionális alapon kellene tovább erősíteni. A legtöbb vitát kiváltó ilyen javaslat a bankári esküvel kapcsolatos. Ez utóbbi egyes országokban – például Ausztráliában – önkéntes alapon már létező intézmény. Hollandia azonban a visszaélések miatt és a bankok etikai színvonalának erősítése érdekében általánosan, jogszabályban előírva is kötelezővé tette. Az országban 2015. január 1-je óta minden banki dolgozónak – ez hozzávetőlegesen 250 000 személyt jelent – kötelező egy olyan esküt tenni, melyben az ügyfelek érdekeinek szem előtt tartását vállalják, valamint hogy a törvényi előírásokon túl is körültekintéssel, integritással látják el feladataikat. A holland példa követése máshol is felmerült, de az Egyesült Királyságban például elvetették.

A banki dolgozók gondolkodásmódjának, személyes hozzáállásának megváltozása érdekében sokan az oktatás fontosságát hangsúlyozzák, mind a leendő, mind a meglévő banki dolgozók és vezetők körében. Michael Strine, a Washingtoni Federal Reserve alelnöke szerint például olyan alapvető kérdéseket kell az üzleti, pénzügyi oktatásban megtárgyalni, mint hogy milyen szerepet kell betöl-

[38] Cohn et. al.: Business Culture and Dishonesty in the Banking Industry, *Nature*, no. 516, 2014, 86–89.

studia_caroliensa_2017.indd 145 2017.06.16. 14:16:59

teniük a pénzügyi szolgáltatásoknak a társadalomban vagy éppen, hogy mik legyenek az ebben a szektorban dolgozók közötti alapvető normák.[39]

FENNMARADÓ KIHÍVÁSOK AZ ÜGYFÉLVÉDELEM TERÉN

Az újragondolt banki szabályozás mindenesetre az ügyfélvédelem oldalán jár legelőrébb. Magyarország számos új előírást vezetett be, elsősorban a devizahitelezés és az egyoldalú szerződésmódosítási gyakorlat miatt. Az adósságfék szabályok[40] egy újabb túlzott eladósodási hullám beindulását hivatottak megakadályozni. Az elmúlt években életbe lépett új szabályozási elemek a THM-plafon, valamint a panaszkezelésre vonatkozó előírások is. Emellett explicit fogyasztóvédelmi jogkörök és felelősség épült ki a pénzügyi felügyeleteknél, mind itthon, az MNB esetében, mind EU-s szinten, az Európai Bankhatóságnál, és ezek a lakossági pénzügyi tudatosság erősítésének szándékával is párosulnak. A kiszolgáltatottak védelmét szolgálják az olyan új szabályozások is, mint például a hitelintézeti törvény fogyatékkal élő ügyfelekre vonatkozó új rendelkezései.

Mindezek semmiképpen nem jelentenek garanciát a jövőre nézve, de lényeges kockázatcsökkentő tényezők lehetnek. A vonatkozó kálvini tanításból viszont – e pozitívabb lépések ellenére, sőt részben ezek miatt – továbbra is kihívás marad, hogy a legkiszolgáltatottabb fogyasztókkal mit „kezdjen" a pénzügyi rendszer. Világszerte, így Magyarországon is jelen van egy széles kör, amely nem férhet hozzá bizonyos alapvető pénzügyi szolgáltatásokhoz. Logikus, hogy az üzleti alapon működő – és betéteseik irányában is felelősséggel tartozó – bankoknak nem feladata a legkiszolgáltatottabb rétegek hitelezése, sőt az adósságfék szabályok ezt nem is teszik lehetővé.

A hitelfelvétel maga azonban szükséges eleme lehet a háztartások életének, különösen bizonyos életszituációkban. Ezt a felismerést tartalmazzák a már idézett bibliai igehelyek is, melyek a hívő közösségen belüli, egymást segítő felelősséget hangsúlyozzák e téren. Emellett az illegális (a fogyasztóvédelmi szabályozás hatókörén kívül álló) uzsora-hitelezés káros hatásai is közismertek, márpedig a legális hitelezésből kiszorulók könnyen e „szolgáltatókhoz" terelődhetnek. Éppen ezért a kálvini tanítás alapján ma is megoldandó problémának tűnik a leg-

[39] Michael Strine: Forming the Next Generation of Bankers: The Future of Business Education and Ethics. Elhangzott a Symposium Celebrating the 50th Anniversary of the Frank G. Zarb School of Business at Hofstra University című konferencián, 2016-ban.

[40] A Magyar Nemzeti Bank elnökének 32/2014. (IX. 10.) a jövedelemarányos törlesztőrészlet és a hitelfedezeti arányok szabályozásáról szóló rendelete

studia_caroliensa_2017.indd 146 2017.06.16. 14:16:59

szegényebbek számára biztosítani a szociális célokat szolgáló kölcsönöket. Erre többféle forgatókönyv is elképzelhető.

Egyes hitelintézetek társadalmi felelősségvállalásuk keretében finanszírozzák a periférián élőket (ún. *social banking* modell). E megközelítés előnye, hogy a banki tudást, szakértelmet felhasználja, de mégsem „engedi be" az ügyfelek közé a nem hitelképes személyeket, ami prudenciális aggályokat keltene. Egy másik, a bankoktól teljesen független irány a Magyarországon régóta meghonosítani próbált szociális mikrohitelezés.[41] Egy harmadik út is lehetséges: mivel az eredeti bibliai tanítás is a szoros közösségen (a bibliai esetben: hívő közösségen) belüli kölcsönadásról szól, logikusnak tűnik olyan irányokat keresni, melyek a modernizációval felbomló társadalmi szövetek újrakötését céloznák. Az ún. *Peer to Peer* (P2P) hitelezés bizonyos formái – melyek során a magánszemélyek banki közvetítés nélkül, közvetlenül kölcsönöznek egymásnak – egyrészt alacsony költségei, másrészt a szociális médiára épülő jellege miatt, egyes vélemények szerint, alkalmasak lehetnek a periférián lévők kamatmentes, vagy alacsony kamatú finanszírozására.[42] Mivel azonban a P2P hitelezés kívül esik a banki szabályozás védőernyőjén (ideértve például a betétbiztosítást, illetve a hitelezéssel kapcsolatos ügyfélvédelmi szabályokat), a konstrukció jellegétől függően a kockázatok akár lényegesen nagyobbak is lehetnek.

Mások e kihívás kapcsán az egyház szerepére hívják fel a figyelmet. Az IMF egykori vezető közgazdásza, Paul Mills például a gyülekezeteken belüli kamatmentes kölcsönök fontosságát hangsúlyozza.[43]. Megint mások – a mélyen keresztény gyökerűként indult Raiffeisen-szövetkezetek példájából kiindulva – az egyházi hátterű pénzügyi intézmények, különösen hitelszövetkezetek szerepének erősödésében látják az elesetteknek nyújtandó kölcsönök biztosításának kulcsát.[44]

HITELEZÉS A KÖZÉRDEK FIGYELEMBEVÉTELÉVEL – KÁLVIN MÉRCÉJE

Amint fentebb már utaltunk rá, Kálvin a hitelezésre mint a társadalom szolgálatában álló tevékenységre tekintett. *De Usuris* című levelében úgy fogalmazott: „Ne csak annak privát javára tekintsünk, akivel dolgunk van, hanem gondoljuk

[41] Bővebben l. Molnár György: A szociális mikrohitelezés hatása a szegénység csökkentésére és a versenyre, *Versenytükör*, 10 (1), 91–98.

[42] Tyler Aveni: *New Insights Into An Evolving P2P Lending Industry: how shifts in roles and risk are shaping the industry,* Positive Planet, 2015.

[43] Paul Mills: *The great financial crisis: a biblical diagnosis*, Cambridge Papers, 2011.

[44] David McIlroy: Christian Finance?, *Ethics in Brief,* Spring, 2011, Vol. 16. No. 6.

studia_caroliensa_2017.indd 147 2017.06.16. 14:16:59

meg azt is, hogy mi hasznos a köznek."[45] Mint korábban utaltunk rá, a banki tevékenység – ha megfelelően végzik – definíció szerint társadalmilag is hasznos, mivel a gazdaság vérkeringését biztosítja. Az idézett kálvini elv azonban ennél magasabbra helyezi a lécet, és arra utal, hogy a hitelezés során elvárt, hogy proaktívan keressük a szélesebb körű társadalmi hasznosulási lehetőségeket.

Jól példa erre, ha Kálvin saját korának gazdasági és társadalmi kontextusában vizsgáljuk a hitelezéssel kapcsolatos tanításainak kialakítását. A 16. századi Genf például ugyan fontos kereskedelmi központ volt, de – részben a protestáns menekültek befogadása miatt – szinte folyamatosan élelmiszerhiánnyal, illetve magas élelmiszerárakkal is küszködött. Amellett, hogy mindez Kálvin szociális egyenlőséggel kapcsolatos tanaiban általánosságban is visszaköszönt, ahhoz is hozzájárult, hogy Kálvin a gazdasági realitások és szükségszerűségek tükrében tekintsen a kamatszedéssel kapcsolatos bibliai tanításra. Felismerte, hogy a hitelezés jóvoltából fejlődhet a gazdaság, és társadalmi gyarapodás érhető el, így ideális esetben a kereskedelmi hitelek is a közjót szolgálhatják.[46]

A JELENLEGI HELYZET

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a bankok hitelezési tevékenységük során menynyiben tartják szem előtt a társadalom egészét, a közjót, elsősorban megemlítendő, hogy számos hitelintézet ma is széleskörű társadalmi felelősségvállalási programokat (Corporate Social Responsibility, a továbbiakban röviden CSR) üzemeltet. Ugyanakkor ez általában inkább a marketing tevékenységük része, azaz sok esetben a főtevékenység melletti, kiegészítő jellegű aktivitást takar („jótékonykodás"), illetve egyfajta kommunikációs csatornaként használják. A CSR ilyen értelemben a kálvini elváráshoz képest gyengébb elkötelezettséget jelent. Az idézett tanítás ugyanis arra utal, hogy a hitelezési tevékenységnek szerves, elválaszthatatlan része kellene hogy legyen a társadalmi hatások, a közjó vizsgálata és figyelembe vétele.

Korunkban a környezeti, társadalmi és gazdasági kihívásokat a fenntartható fejlődés koncepciója tartalmazza a legátfogóbban, egyfajta nemzetközi konszenzust tükrözve.[47] Az ENSZ 2015 szeptemberében lefektetett, 2030-ig szóló, 17

[45] Christoph Stückkelberger: *No Interest from the Poor. Calvin's Economic and Banking Ethics*, (2009) c. írása idézi a Kálvin *De Usuris* néven hivatkozott levelét.

[46] J. J. Graafland: Calvins restrictions on interest: Guidelines for the credit crisis, *Journal of Business Ethics,* 2010, 233–248.

[47] Az általánosan használt definíció szerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, mely úgy elégíti ki a jelen generáció igényeit, hogy ezáltal nem veszélyezteti a jövő generációk ugyanezen lehetőségét.

studia_caroliensa_2017.indd 148 2017.06.16. 14:16:59

fenntartható fejlődési céljának mindenképp jelentős – világszinten évente több ezer milliárd dolláros – finanszírozási igénye van (többek közt: K+F kiadások, állóeszközök korszerűsítése terén). Bár az említett összeg hatalmas, a globális pénzügyi rendszer mérete alapján mégis bőven képes lenne finanszírozni a fenntartható fejlődésre való átállást (összevetésként: a globális bankrendszer mérlegfőösszege hozzávetőlegesen 140 000 milliárd dollár). A kérdés így inkább az, hogy hajlandók-e a hitelintézetek e finanszírozási szerepet vállalni.

E téren az optimista álláspont – a kétségtelenül már itthon is és külföldön is meglévő jó példákra hivatkozva – elképzelhetőnek tartja, hogy a bankok maguktól is működésük szerves részéve tehetik a fenntarthatósági „szemüveget", mivel saját modelljeik is kimutathatják, hogy a fenntartható befektetések illetve hitelkihelyezések kockázattal korrigált hozama hosszabb távon jobb lesz. Már ma is számos intézményi befektető használja az ún. ESG-analízist, azaz a természeti (*environment*, például üvegházhatású gázkibocsátás), társadalmi (*social*, például diszkriminációmentesség) és felelős vállalatirányítás (*governance*, például korrupciómentesség) szempontjainak vizsgálatát pénzügyi döntéseikben. Ez a fajta módszertan a banki hitelezésbe is szisztematikusan beépíthető.

A pesszimista (vagy realista) oldal szerint viszont önként ez nem fog megvalósulni kellő mértékben és főként kellő időben. E szkepszis alapulhat teológiai, antropológiai nézőponton, de akár a mikroökonómián is – a profitmaximalizálásra berendezkedett bankok maguktól sosem lesznek készek az össztársadalmi érdekek mentén működni, hiszen ez jelentősen rontaná jövedelmezőségüket, rövid távon legalábbis biztosan.

TOVÁBBLÉPÉSI LEHETŐSÉGEK

Mivel a fenntarthatóságot szolgáló beruházások tisztán üzleti alapon jelenleg nem jutnak megfelelő mértékű finanszírozáshoz, piaci kudarcról beszélhetünk. Ez a közgazdasági elmélet szerint szabályozói beavatkozást igényelhet, melynek több formája lehetséges. Az egyik lehetséges irány, hogy a kockázatkezelésre vonatkozó követelmények bővüljenek a fenntarthatósági dimenzióval. Tekintettel arra, hogy a fenntarthatósági probléma hosszú távon a teljes társadalom és gazdaság válságát, vagy akár összeomlását hozhatja magával, erős érvek szólnak amellett, hogy az ESG elemzést kötelezően minden bank építse be kockázatkezelésébe. E megközelítés szerint a banki modellek, stressz tesztek bővüljenek a környezeti problémákból fakadó potenciális pénzügyi veszteségekkel, és ezzel együtt a fenntarthatósági szempontból aggályos hitelekre, befektetésekre magasabb tőkekövetelményt allokáljanak. Azaz az ilyen társadalmilag káros tevékeny-

studia_caroliensa_2017.indd 149 2017.06.16. 14:16:59

ség legyen drágább is számukra, hogy ezen anyagi ösztönző irányítsa napi döntéseiket.

Már jelenleg is vannak ilyen irányú törekvések egyes országokban. Indonéziában például 1998 óta kötelező a nagy összegű hitelekről való döntés előtt környezetvédelmi hatáselemzést végezni. E követelményt tovább emelték 2005-ben, amikortól a hitelfelvevő üzleti elemzésekor azt is értékelnie kell a bankoknak, hogy az ügyfél milyen lépéseket tett a környezet megőrzése érdekében.[48] Brazíliában a felügyeleti funkciót is ellátó jegybank új előírásként 2014-ben megkövetelte, hogy a környezeti és a társadalmi kockázatok kezelése beépüljön a bankok „rendes" kockázatkezelésébe. 2011 óta a Bázel III implementációja keretében a belső tőkemegfelelési értékelési folyamat (az ún. ICAAP) keretében is elvárják a környezeti kockázatok mérését, számszerűsítését és szükség szerint tőkével való fedezését.[49]

Egy másik lehetséges irány a felelősséget hangsúlyozó előírásokkal operálna. A hitelezői felelősség intézményének kiterjedtebb alkalmazása arra épülne, hogy a hitelező banknak felelőssége van az általa finanszírozott ügyletek kapcsán akkor is, ha a finanszírozott ingatlan vagy eszköz által okozott környezetvédelmi károkat az adós vállalat nem tudja fedezni. Kína például felülvizsgálja erre vonatkozó szabályozását, és nagyobb felelősséget kíván a hitelezőkre tenni, hogy azok alaposabb elemzéseket végezzenek a hitelezés előtt. A témával kapcsolatban számos országban, széles körben zajlik diszkusszió, hiszen e felelősség a hiteleket drágábba tenné.

Az előzőekben leírt reformelképzelések alapvetően valamilyen külső kényszerrel próbálnák nagyobb mértékben a fenntarthatóság szolgálatába állítani a bankokat. Önkéntes alapon – nem számítva a CSR-tevékenységet – kétségtelenül valamilyen erős, belső morális bankvezetői vagy tulajdonosi indíttatásra lenne szükség a működés átállítására. Éppen ezért az ENSZ égisze alatt készített közelmúltbeli elemzés is kiemeli a hitalapú bankok (*faith based banking*) szerepét a fenntarthatóság megvalósításában.[50]

E téren jelenleg az iszlám bankrendszer gyarapodása, terjedése a leglátványosabb. Figyelemreméltó, hogy az iszlám bankolás támogatói azt emelik ki, hogy e rendszerben adós és hitelező között a kockázatok és a nyereség méltányosabb elosztása valósul meg, elsősorban azért, mert kamat nincs, így alapvetően inkább egy, a tőke alapú finanszírozásra, illetve a bérleti viszonyra emlékeztető kapcsolat valósul meg a felek között. Bár az iszlám és a keresztény etika között koránt-

[48] UNEPFI: *Towards a Sustainable Financial System in Indonesia,* 2015.
[49] Center For Sustainability Studies at Getulio Vargas Foundation: *The Brazilian Financial System and the Green Economy,* 2015.
[50] UNEPFI: *Inquiry Global Report: The Financial System We Need*, 2015.

studia_caroliensa_2017.indd 150 2017.06.16. 14:16:59

sem lehet egyenlőségjelet tenni, paradox módon az iszlám bankolás egyes elemeiben (az Ószövetség és a Korán közötti kapcsolódási pontok miatt) a Kálvin által a modern gazdaság számára alkalmazhatóvá tett biblikus pénzügyi alapelvek nagyobb mértékben köszönnek vissza, mint abban a nyugati pénzügyi rendszerben, melynek kialakulásához Kálvin tanítása nyitotta ki az utat.

ÖSSZEGZÉS

Az elmúlt évek pénzügyi válsága mélyebb problémákra világított rá. Hátterében nem pusztán elhibázott üzleti döntések, vagy éppen nem megfelelő kockázatkezelési gyakorlatok álltak, hanem egyéni visszaélések, illetve etikátlan viselkedést toleráló, vagy akár bátorító szervezeti kultúra, a pozitív értelemben vett hivatástudat hiánya mint általános, szektorszintű anomália. Alapvető emberi, etikai kérdésekről lévén szó, az egyházak gazdasági, etikai tanításai is relevánsak lehetnek a bankok etikusabb viselkedését célzó útkeresésben. Ez utóbbiak közül érdemes Kálvinnak a 16. századi svájci bankrendszer megszületését is inspiráló elveit kiemelni, melyek szerint az egészséges bankrendszer a társadalom szolgálatában állva ellátja pénzügyi közvetítési és kockázatkezelési funkcióit. Ennek során elkerülendő a kiszolgáltatottak kizsákmányolása, miközben fontos lenne, hogy a hitelezési döntésekbe egyre inkább beépüljön a szélesebb társadalmi szempontok vizsgálata, melyet jelenkorban a fenntarthatóság koncepciója ragad meg.

BIBLIOGRÁFIA

Aveni, Tyler: *New Insights Into An Evolving P2P Lending Industry: how shifts in roles and risk are shaping the industry*, Positive Planet, 2015.

Bauer, Hans – Blackman, Warren: *History of Swiss Banking*, London, Palgrave-Macmillan, 1998.

Birkás Antal: Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei, *Polgári Szemle*, 2015. december, 11. évfolyam 4–6. szám.

Bodai Zsuzsa (szerk.): *A pénz filozófiája*, Budapest, Aula könyvkiadó, 2001.

Center for Sustainability Studies at Getulio Vargas Foundation: *The Brazilian Financial System and the Green Economy*, 2015.

Cohn et. al.: Business Culture and Dishonesty in the Banking Industry, *Nature,* no. 516, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 151 2017.06.16. 14:16:59

Egyesült Királyság Parlamentje: *Bank of England and Financial Services Act 2016,* www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/14/pdfs/ukpga_20160014_en.pdf (Letöltés: 2017. március 23.)

Ernst & Young: *Addressing conduct and culture issues in banking,* Bank Governance Leadership Network Viewpoints, 2015. tapestrynetworks.com

European Systemic Risk Board: *Report on misconduct risk in the banking sector*, Frankfurt-am-Main, 2015.

Graafland, J. J.: Calvins restrictions on interest: Guidelines for the credit crisis, *Journal of Business Ethics*, 2010, 233–248.

Kálvin János: *Zsoltármagyarázatok*. Ford. Szabó Miklós, s. a.

McGrath, Alister: *Kálvin*, Budapest, Osiris kiadó, 2001.

McIlroy, David: Christian Finance?, *Ethics in Brief*, Spring, 2011, Vol. 16. No. 6.

Mills, Paul: *The great financial crisis: a biblical diagnosis*, Cambridge Papers, 2011.

Molnár György: A szociális mikrohitelezés hatása a szegénység csökkentésére és a versenyre, *Versenytükör*, 10 (1), 2014, 91–98.

Savage, B. K.: *Echoes From Geneva: Finding John Calvin's Socio-Economic Interests in the Modern World,* Masters of Liberal Studies Theses, Paper 2, 2001.

Strine, Michael: *Forming the Next Generation of Bankers: The Future of Business Education and Ethics.* Elhangzott a Symposium Celebrating the 50th Anniversary of the Frank G. Zarb School of Business at Hofstra University című konferencián, 2016-ban.

Stückelberger, Christoph: *No Interest from the Poor. Calvin's Economic and Banking Ethics,* 2009.

UNEPFI: *Towards a Sustainable Financial System in Indonesia*, 2015, http://web.unep.org/inquiry/publications (Letöltés: 2017. március 23.) UNEPFI: *Inquiry Global Report: The Financial System We Need*, 2015. ww.unepinquiry.org

studia_caroliensa_2017.indd 152 2017.06.16. 14:16:59

TÓTH ANDRÁS – BARCZIKAY TAMÁS

PIAC ÉS MORALITÁS. A SZEMÉLYES TŐKE SZEREPE AZ EGYÉN ÉS A KÖZÖSSÉGEK DINAMIKUS VISZONYÁBAN, A MORÁLIS PIACGAZDASÁG KIALAKULÁSÁBAN

1776 fordulópont az emberiség történelmében. 1776. július 4-én Philadelphiában a Kontinentális Kongresszus elfogadta az amerikai függetlenségi nyilatkozatot, amely kinyilvánította, hogy:

> „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre."[1]

Ugyanebben az évben jelent Adam Smith legismertebb műve *A vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól*[2], amely a születőfélben levő kereskedelmi társadalom és a piacgazdaság legfontosabb megalapozó elméleti könyvévé vált, s a szintén ekkor születő közgazdaságtudomány alapművévé. Smith könyve a világ egyik legismertebb és legtöbbet hivatkozott könyve lett, kormányfők és államférfiak olvasták és tették át gyakorlatba az értekezés megállapításait.[3]

Smith könyve azt mutatta ki, hogy az éppen megszületőben levő új piaci társadalom soha nem látott gazdagságot fog teremteni, melyben a dolgok maguktól elrendeződnek, úgy, mintha Isten keze rendezné el láthatatlan kézként, és amelyben az állam beavatkozása csak megzavarja az új társadalom harmóniáját, mert monopolizációval és kartellizációval a hatalmasok érdekeinek kedvez, a nemzet egésze gazdagodásának kárára.

[1] Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata, 1776, http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)

[2] Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776/1977, Chicago, University of Chicago Press.

[3] John Rae: *Life of Adam Smith*, London, Macmillan & Co. 1895.; James Madison: *Writings,* New York, The Library of America, 1999, 481.; Thomas Jefferson: *Writings*, New York, The Library of America, 1984, 1176.

studia_caroliensa_2017.indd 153 2017.06.16. 14:16:59

A függetlenségi nyilatkozat és az Adam Smith által beharangozott új, a természet adta szabadságjogokra és korlátozott politikai hatalomra épülő társadalom hatalmas fordulatot hozott az emberiség történetében, amit az új rend legelkeseredettebb ellenzői, mint Marx is, kénytelenek volt elismerni:

> „…tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttvéve. Természeti erők leigázása, gépi berendezés, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek megművelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tette, lábdobbantásra a földből előpattanó egész népességek – mely korábbi század sejthette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak?".[4]

A piaci társadalommal, szinte születését követően azonnal megszületett a szocialista kritika, amelyet legplasztikusabban és leghathatósabban Marx fogalmazott meg. Marx amellett érvelt, hogy az új társadalom a tömegek elszegényedését hozza el, s csak egy egyre szűkülő kisebbség jár jól vele, a kapitalisták, akik részvénytársaságaikkal uralják az államot, és felhasználják az államgépezetet a kizsákmányolás biztosítására.

Az élet azonban rácáfolt Marxra. Az új társadalom valóban elhozta azon nemzetek gazdagodását, amelyek a piaci társadalom útjára léptek. Azokban az országokban, amelyek biztosították a piac szabadságát, jórészt megszűnt az az élet, amelyet Hobbes még úgy jellemzett egy évszázaddal korábban, hogy rövid, komisz, durva és szegény.[5] Éppen az újkor fényében tűnt fel, hogy az újkor „a barbárság, a lealacsonyodás, a szolgaság és az ezerféle nyomor színhelyét világította be" – érvelt Friedrich von Gentz, Metternich kancellár tanácsadója, aki Adam Smith könyvét németre lefordította.[6] A Marx által megjósolt általános elszegényedés helyett kialakult és egyre növekedett a sokszínű középosztály aránya, amelybe egyre nagyobb számban olvadtak be a korábban mérhetetlen szegénységben élő „dolgozók", beleértve a munkásságot is, a Marx által világforgató szerepre kiszemelt „munkásosztály" tagjai.

A századfordulóra nem a „kapitalizmus" jutott válságba, hanem a forradalmi marxizmus. A szociáldemokrata pártok egyre inkább keresték a kiegyezést a polgári társadalommal. Ennek során szakítottak a marxista ideológiával, feladták munkáspárti jellegüket. Baloldali néppártokká alakultak át, amelyeknek legfon-

[4] Karl Marx és Friedrich Engels: *A Kommunista Párt Kiáltványa*, 1848, https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/ch01.htm#s1 (Letöltés: 2017. április 11.)

[5] Thomas Hobbes: *Leviathan*, Oxford, The Clarendon Press, 1651, 1909, chapter XIII.

[6] Nyiri Kristóf: *Európa szélén*, Budapest, Gondolat, 1981, 13–18.

studia_caroliensa_2017.indd 154 2017.06.16. 14:16:59

tosabb követelése az egyenlőtlenségeknek a jóléti állam révén történő csökkentése lett.[7]

Nem véletlen, hogy az állam totális hatalmát megvalósító forradalmi marxizmus leninista változata abban az országban tudott először hatalomra jutni, amelyben a tradicionális uralkodó rétegek ellenállása miatt a legkevésbé volt képes érvényesülni a piaci alapon szerveződő gazdaság általános jólétet, a nemzet gazdagságát elhozó hatása.

A létező szocializmus, a szabadságra alapozott piaci társadalom rendjének totális felszámolására irányuló kísérlet kudarca azonban nem jelenti azt, hogy ne merülnének fel morális és erkölcsi alapon álló kritikák a piaci és a természetes szabadságok erkölcs- és morálromboló erejével szemben. Az egyik legsúlyosabb kritikája a piaci társadalomnak az, hogy az egyéni érdek gátlástalan követése, az irigység és a profit utáni hajsza felbomlasztja a közösségeket, tönkreteszi a társadalom szövetét, és kiszolgáltatja a gyengéket az erőseknek, a védteleneket a hatalmasoknak, az erkölcsösöket a gátlástalanoknak, s igazságtalan egyenlőtlenségeket hoz létre. Nem véletlen, hogy a modern, piaci társadalom amoralitásának egyik legerősebb szimbóluma Mandeville fabulája az okos méhekről. A fabula egy gazdag méhkas történetét mondja el, amelynek lakóit a hiúság, a szerzés és dicsvágy mozgatja. A mese szerint a bűn, az erkölcstelenség, a hiú vágy és a luxusfogyasztás eredménye a közösség jóléte: csalók teszik lehetővé az ügyvédek megélhetését, rablók a zárkészítőkét s így tovább. A méhek azonban nem voltak elégedettek jólétükkel, mert erkölcsi-etikai elveik összeütköztek társadalmuk bűnös voltával. Az Isten, a méhek folyamatos panaszkodását megelégelve, egy nap úgy döntött, hogy erényessé teszi őket. Az immár erényes méhek társadalma pillanatok alatt megbénult, a kereskedelem és az ipar elsatnyult, s a méhek végül elhagyták egykor virágzó kasukat, és egy korhadt fa üregében éltek tovább.[8] A mese tanulsága az volt, hogy az emberi társadalom, a történeti fejlődés nem az ember nemes tulajdonságainak terméke. Ellenkezőleg, az önérdek és a becstelenség mozgatja a kultúra, a tudomány, a gazdaság fejlődését. A bűnök szükséges mozgatórugói egy gazdag és hatalmas nemzetnek, s az erényes élet csak egy szegény, aszketikus társadalmat eredményez.[9] Nem véletlen, hogy a piaccal szemben gyanakvó társadalomtudományi irodalomban és médiában Mandeville úgy kerül bemutatásra, mint Smith előképe, vagy mint aki befolyásolta

[7] Tóth András: A marxizmus tündöklése és csendes elmúlása, *Aetheneum Konzervativ Szemle*, 2016, 2:(1) 7–17.

[8] Bernard Mandeville: Vizsgálódások az erkölcsi erények eredetéről, *A méhek meséje*, Budapest, Kossuth, 1714, 1996.

[9] Ludassy Mária – Reich Orsolya: *Társadalomfilozófia*, Budapest, ELTE TÁTK, 2010.

studia_caroliensa_2017.indd 155 2017.06.16. 14:16:59

Smith gondolkodását.[10] Ehhez kapcsolódik a másik gyakori tévképzet, mely szerint Smith koncepciója nyomán született meg a racionális haszon-maximalizáló ember koncepciója.[11]

Pedig Adam Smith-t nehéz azzal vádolni, hogy az amorális önérdek érvényesítésének apostola lett volna. Smith számára a gazdaság alárendelődik a közösség céljainak. Smith a nemzet gazdagságán az emberek nagy tömegeinek jólétét értette, s nem arra adott tanácsot, hogy mi az egyéni siker titka. Smith, amikor az önérdekkövetés hasznosságáról ír, olyan tevékenység kapcsán ír erről, amely mások javára is válik: a mészáros vagy a pék önérdeke azt szolgálja, hogy másnak legyen étel az asztalán. A smith-i koncepció az önérdekek win-win értelmezésű piaci játszmáját írja le,[12] amelyben csak úgy érvényesítheti az önérdekét valaki, vagyis akkor van forgalma és profitja, ha kiszolgálja a vevői igényeket. Ezért mindenki jól jár, aki dolgozik, munkajövedelemhez vagy profithoz jut, s munkájának eredménye mások vágyait elégíti ki. Smithnél a gazdasági életet irányító törvények összhangban állnak az ember rendeltetésével. Az ember méltósága egy olyan erkölcsi lény méltósága, aki a családnak, az állam polgári rendjének és az emberiség egész társadalmának a tagja. A piacgazdaság rendje összhangban áll a természetes renddel.[13]

Smith elítélte a túlzott vagy aljas önzést,[14] Mandeville példázatát.[15] Önérdek és önzés nála nem volt egy és ugyanaz a fogalom: Mandevillel szemben Smith azt tartotta, hogy a termelő munka, s az abból származó profit termelésbe való újrabefektetése az, ami előre viszi a nemzet gazdagodását, s nem a luxusfogyasztás és a bűn. Ráadásul könyvében számtalan puritán, kálvinista ihletésű elítélő mondat található a luxusfogyasztás ellen, amely csökkenti az elit rétegekben a gyermeknemzést,[16] de elítéli az élvezetek túlzott hajszolását is, amely az egyszerű munkásembereket arra viszi rá, hogy a legszörnyűbb bűnöket kövessék el,[17] magasabb útadót javasol a luxusbatárokra, hogy a gazdagok hiúságának megadóztatása csökkentse a hasznos teherforgalom költségeit.[18]

[10] Karl Polanyi: *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston, Beacon Press, 1944, 2001, 114.; Yuichi Shionoya: *Economy and Morality – The Philosophy of the Welfare State*, Edward Elgar Publishing, 2005, 14.; Edward Glaeser: Can Businesses Do Well and Good?, *New York Times*, January 6, 2009.

[11] Polanyi: *The Great Transformation*, 45.

[12] Robert Axelrod: *The Evolution of Cooperation*, New York, Basic Books, 1984.

[13] Polanyi: *The Great Transformation*, 152.

[14] Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments*, Cambridge, Cambridge University Press, 1759, 2002, 352.

[15] Uo., 286–289.

[16] Uo., 75.

[17] Uo., 622.

[18] Uo., 561.

studia_caroliensa_2017.indd 156 2017.06.16. 14:16:59

Mindez nem véletlen, hiszen Adam Smith a skót felvilágosodás egyik legnagyobb alakja volt. A skót felvilágosodás sajátossága – szemben a francia felvilágosodással –, hogy vallásos, mérsékelt protestáns mozgalom volt, s nem fordult át világi, vallástalan irányzatba. A skót egyetemek kiemelkedése Gershom Carmichael (1672–1729) protestáns pásztor munkásságának köszönhető, aki megalapította az első morális filozófiai tanszéket Glasgowban. A politikai gazdaságtan a morálfilozófia része volt, az emberi életet irányító természetadta törvények egyik területe. Carmichael volt az elindítója a skót protestáns közgazdasági gondolkodásnak, annak a szellemi áramlatnak, amelyben Adam Smith is felnevelkedett. Carmichael legjelentősebb tanítványa, s később utódja a glasgowi tanszéken Francis Hutcheson (1694–1746) szintén protestáns pásztor volt. Hutcheson emelte be a skót felvilágosodás gondolatmenetébe a természetes alapjogok elméletét és a klasszikus liberális gondolkozást. Hutcheson természetes alapjognak tartotta, hogy mindenki saját szerencséjének kovácsa lehessen saját megítélése és hajlamai nyomán, legyen az akár munka vagy szórakozás, mindaddig, amíg nem káros mások számára. Hutcheson tanítványa volt Adam Smith.[19] Smith éppen protestáns hitvallása miatt helyezte a termelő munkát értékelméletének alapjává, s szorította háttérbe az egyéni fogyasztást és a piac fontosságát, amelynek kulcsszerepét már Cantillon, az egyik legelső közgazdasági összefoglaló könyv szerzője, és Turgot, a legfontosabb francia fiziokrata gondolkodó is felismerte.[20]

Smith arra törekedett, hogy bemutassa, lehetséges a piaci önszabályozás alapján egy olyan harmonikus rend kialakítása, amelyben az önérdek követése mindenki más javát is szolgálja, amelyben a „jó" termék előállítása, a hatékony munkavégzés mindenki számára előnyös, legyen az a fogyasztó vagy a termelő. Rendszerében az államnak a beavatkozása csak felborítja a piac természetes egyensúlyát azzal, hogy monopolizációval és kartellizációval egyeseket előnybe hoz mások rovására. Smith kora piacvédő, a belső piacokat kartellizáló és monopóliumokat teremtő merkantilista államával szemben lépett fel, s amellett érvelt, hogy a piacvédő szabályozás elzárja a külpiacokat, a munkamegosztást egy kezdeti fokon konzerválja, és így akadályozza a gazdasági növekedést. A természetjogon alapuló szabadságok rendszerét állította szembe a merkantilizmussal. Az állam feladatát elsősorban a joguralom biztosításában, a magántulajdon védelmében látta.

[19] Murray Rothbard: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Volume I., Auburn, Alabama, Ludwig van Mises Institute, 1995, 417–424.

[20] Rothbard: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, 445.

studia_caroliensa_2017.indd 157 2017.06.16. 14:16:59

Hobbes volt az, aki csak önmagával törődő, önző lénynek látta az embert, aki határtalan vágyainak, anyagi jólétének, biztonságának és dicsőségének biztosítása végett semmitől sem riadt vissza, és akit a racionális és önérdekű megfontolások arra késztettek, hogy ha kell, saját biztonsága védelmében mások életére törjön, mielőtt azok törnének az övére. Hobbes az uralkodó és az állam hatalmában látta azt az erőt, amely képes megzabolázni az egyént, s rendet teremteni a kaotikus világban.

Mandeville is önzőnek látta az embert: „Minden oktalan állat, tanítás vagy idomítás híján, csupán a maga kedvét keresi, és természettől fogva követi saját hajlamainak indíttatásait, tekintet nélkül a jóra vagy rosszra, melyet saját kielégülése mások számára jelenthet." Egyetértett Hobbes álláspontjával, amikor azt írta, hogy önzősége miatt „egyetlen állatfaj sem alkalmatlanabb valamely kormányzat zabolája nélkül, nagy sokaságban egyetértve élni, mint éppen az ember"[21]. De éppen az ember különleges agyafúrtsága miatt nem tartotta elégnek az állam által képviselt puszta erőszakot. Álláspontja szerint a hiúság, a mások elismerése iránti vágy, a népszerűség hajhászása, a hízelgés az oka az erkölcsök kialakulásának és megszilárdulásának. Kialakul a bűn és az erkölcsös viselkedés megkülönböztetése, amelyet filozófusok és politikusok határoznak meg, s manipuláció révén belekényszerítik az egyébként önző embereket a szokásszerű társadalom rabigájába.

David Hume, Smith kortársa és barátja pozitivabban ítélte meg az emberi jellemet. Szerinte önzésünk egyensúlyban van a mások iránt érzett gyengéd érzelmekkel:

> „noha ritkán találkozunk olyasvalakivel, aki akár csak egyetlen más embert jobban szeretne saját magánál, az is ritkán fordul elő, hogy valakiben az összes gyengéd érzelem együttvéve sincs túlsúlyban minden önzésével szemben".[22]

Smith is a mások iránti együttérzésben látta az önzés ellensúlyát. Álláspontja szerint agyunkban folyamatosan ül egy „pártatlan szemlélő", aki figyelmeztet bennünket arra, hogy mikor cselekszünk helyesen, illetve helytelenül.[23]

Szociálpszichológiából tudjuk, hogy a smith-i, agyunkban ülő „pártatlan szemlélő", az önmagunkkal való folytonosan vitatkozás a közösségi elvárások, a vonatkozási csoportok[24] lenyomata önmagunkban.

[21] Mandeville: Vizsgálódások az erkölcsi erények eredetéről, 25.
[22] David Hume: *Értekezés az emberi természetről*, Budapest, Gondolat, 1976, 662–663.
[23] Smith: *The Theory of Moral Sentiments.*
[24] Muzafer Sherif: A vonatkoztatási csoport fogalma az emberi kapcsolatokban, in Pataki Ferenc (szerk.): *Csoportlélektan*, Budapest, Gondolat, 185–199.

studia_caroliensa_2017.indd 158 2017.06.16. 14:16:59

Aki tervez és cselekszik, az vívódik is, mert egymásnak ellentmondó vágyak, érzések, hajlamok, törekvések, megfontolások küzdenek benne, racionális és irracionális megfontolások, szenvedélyek és vágyak hálójában, egyéni önző vágyai és közösségi elvárások ütköznek össze.

A mindenkori veszély az, hogy ebből a vívódásból az egyéni érdek, az önzés kerül ki győztesen, s legyőzi a közösséget összetartó moralitást, vagyis a Machiavelli által javasolt magatartásminta győz: a kegyetlenség, az álnokság és erkölcstelenség.[25]

Tocqueville is arra figyelmeztetett, hogy az „individualizmus minden erény csíráját elsorvasztja; az individualizmus először csak a közösségi erényeket apasztja ki; egy idő múltán azonban az összes többit megtámadja és lerombolja, végül pedig az egoizmusba süllyed."[26] Hajnal István, a harmincas évek egyik legnagyobb magyar történésze az *Újkor története* című átfogó munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy a tradicionális, szokásszerű társadalom egyik legnagyobb erénye az volt, hogy biztonságot, generációkon átívelő biztonságot nyújtott, s fenntartotta az emberi közösségeket. Arra figyelmeztetett, hogy a túlzottan racionális, önérdekű cselekvés aláássa a közösségeket, a moralitást és kiüresíti a társadalmat. A racionálissá vált önérdek a társadalom összeomlásához vezet.[27] Fukuyama szerint a közösségek által vallott közös morális értékek teremtenek kiszámítható kereteket, az elvárható becsületes viselkedés kereteit.[28]

Smith harmonikus fejlődésre koncentráló leírásában csak az egyre ügyesebben és jobban dolgozó munkavállaló jelenik meg, de hiányzik a „kapitalista", a „vállalkozó", aki racionális, profitorientált, önérdekű cselekvésével bomlasztaná a közösségeket, aki túllépne a moralitás határain és aki aláásná a harmonikus rendet. Csak másfél évszázaddal Smith könyvének megjelenése után, Joseph Schumpeter munkássága nyomán született meg a rombolás útján újító vállalkozó, aki megtestesíti a kapitalizmus rettegett romboló hatását, aki nem tisztel sem erkölcsöket, sem moralitást.[29]

Marx már a burzsoáziában látta a közösség- és erkölcsromboló erőt:

„A burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hűbéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket,

[25] Niccoló Machiavelli: A fejedelem, in *Niccolò Machiavelli Művei*, I., Budapest, Európa, 1978, 58.
[26] Alexis de Tocqueville: *A demokrácia Amerikában*, Budapest, Gondolat, 1983, 391.
[27] Hajnal István: *Az újkor története*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1936, 1988.
[28] Francis Fukuyama: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, Free Press, 1995, 31.
[29] Joseph Schumpeter: *The Theory of Economic Development*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers, 1912, 2004.

studia_caroliensa_2017.indd 159 2017.06.16. 14:16:59

> melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli »készpénzfizetést«. A jámbor rajongás, a lovagi lelkesedés, a nyárspolgári érzelgősség szent borzongását az önző számítás jeges vizébe fojtotta. A személyi méltóságot csereértékké oldotta fel, és az oklevelekben biztosított, nehezen szerzett számtalan szabadság helyébe az egy lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Egyszóval a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást állította. A burzsoázia megfosztotta dicsfényüktől az összes eleddig tisztelt és jámbor félelemmel szemlélt tevékenységeket. (...) A burzsoázia leszaggatta a családi viszonyról meghatóan szentimentális fátylát, és e viszonyt puszta pénzviszonyra redukálta."[30]

Marx gondolatmenetét folytatta egy évszázaddal később Polányi, aki amellett érvelt, hogy a piac önzést érvényesítő intézményei a sátán malmai, amleyek szétverik az emberi társadalmat. A piaci önzés annyira ellentéte az alapvető emberi közösségi életnek, hogy ellenhatásként vagy fasiszta vagy forradalmi helyzet jön létre, amikor nincs más megoldás, mint a piac kiiktatása, tervezés, szabályozás és kontroll.[31]

Mi az igazság? A piacgazdaság, a polgárság erkölcsöt, moralitást és közösségeket teremt, vagy a piazgazdaság ügyeskedője, a vállalkozó szétrombolja az erkölcsöket, a moralitást és közösségeket?

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy felállítsa annak elméleti modelljét, hogy miért termelődik folyamatosan újra a közösségek és a morális magatartás iránti elkötelezettség a piaci társadalomban, s kimutassa, hogy melyik az az intézményi rend, amelyik leghatékonyabban elősegíti, hogy a morális magatartás iránti elkötelezettség arányban legyen az egyéni vágyakkal.

A válaszadás érdekében egy, a közgazdasági irodalomban eddig jórészt feledésbe merült fogalmat, a személyes tőke fogalmát gondoljuk újra. Az első fejezetben meghatározzuk a személyes tőke tartalmát a tőke tartalmáról szóló közgazdasági irodalom áttekintése és újraértékelése révén. A cikk második fejezetében kimutatjuk, hogy az egyéni tőke komponensei miként biztosítják a dinamikus egyensúlyt önérdek és közösség, illetve közösségi morál között. A cikk harmadik fejezetében pedig azt mutatjuk be, hogy az állami beavatkozás miként módosíthatja az egyéni tőke szerkezetét, és ennek révén miként borulhat fel egyén és közösség dinamikus egyensúlya.

[30] Marx és Engels: *A Kommunista Párt Kiáltványa*.
[31] Polanyi: *The Great Transformation*, 265.

studia_caroliensa_2017.indd 160 2017.06.16. 14:16:59

A személyes tőke fogalma és tartalma

A tőke (*capital*) szó eredeti jelentése hitelbe adott kölcsöntőke, amelyre a kamatot számítják. Turgot új értelmet adott a tőke szónak, amikor már nemcsak a kamatot termelő pénzt jelölte meg tőkének, hanem mindazt a felhalmozott fizikai vagyont is – legyen az pénz vagy pénzbeli értékkel bíró tárgy –, amely nem a közvetlen fogyasztást szolgálja az adott évben.[32] Adam Smith tőkének tartotta a vagyonnak azt a részét, amelyet tulajdonosa további profit vagy jövedelemszerzés érdekében forgat meg, használ fel, fektet be, s nem későbbi személyes fogyasztásának biztosítása érdekében teszi félre. Smith nemcsak egy személy rendelkezésére álló személyes tőkéjéről beszélt, hanem a tőke fogalmának elemzése során áttért a nemzet rendelkezésére álló tőkék elemzésére. Ekkor már tőkeként említi a társadalom összes tagjának és az ott lakóknak megszerzett és hasznos képességeit is. Mint írja, a tudás megszerzése és megőrzése, a tanulás, az iskolai oktatás vagy a tanoncévek mindig költségekkel járnak, s emiatt a személyekbe befektetett álló tőkéhez hasonlíthatók. A tudás az azt megszerző személy tulajdonának és vagyonának része, s ezért a társadalom tőkéjének is része. Hasonlóképpen, a munkás ügyesebb munkavégzési képessége ahhoz hasonlítható, mintha valaki gépekbe fektetne be, s ezáltal rövidítené le a munkavégzés idejét: költséggel jár, de a költség haszonnal tetézve megtérül.[33]

Böhm-Bawerk észrevétele szerint Smith új értelmet adott a tőke fogalmának azzal, hogy a korábban csak személyes tőkeként alkalmazott tőke fogalmát a nemzet rendelkezésére álló tőkére is kiterjesztette. Ezzel Smith megkettőzte a tőke értelmét. Az egy személy rendelkezésére álló tőke fogalma mellett megalkotta a termelési folyamatban szerepet játszó tőke fogalmát, amely lényegében egyet jelent a termelési eszközök fogalmával. A tőke két koncepciója ugyanazon néven futó rokon koncepciók, s bár mindkettőnek eredete a személyes tőke, mégis eltérő jelenségekre utalnak.[34]

Smith nyomán a közgazdasági irodalom figyelmének központjába a tőke azon fogalma került, amely mint a termelési folyamat alkotó elemét tárgyalta a tőkét, kapcsolatba hozva a kamat fogalmával is.[35]

Ráadásul, a közgazdasági irodalomban, Smith példáját követve, kettévált a fizikai tőke és a humán tőke tárgyalása. A termelési folyamatban felhasznált tőke (mely kapcsolódik a kamat jelenségéhez is) a fizikai tőke, amelynek fogalmába

[32] Eugen Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, New York, G.E. Stechert and Co., 1888, 1930, 30–34.
[33] Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 363–368.
[34] Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, 30–34.
[35] Uo., 35.

studia_caroliensa_2017.indd 161 2017.06.16. 14:16:59

a termelési eszközök és a pénztőke, illetve esetleg az azt helyettesítő hitel értődik.[36] Israel Kirznernél – aki a személyes elemet igyekezett vissza hozni a tőke fogalmába – szintén csak annyiban kerül vissza a személyes elem a termelési célú tőke fogalmába, hogy a tőkét felhasználó személy befektetési szándéka, a tőke felhasználására vonatkozó terve ad értelmet a tőke fogalmának. A fizikai tőke felhasználása nála szorosan összekapcsolódik a vállalkozó tudástőkéjével, hiszen az emberi „tudás" az, mely mozgásba hozza a „halott" tőkét, értelmessé teszi a fizikai tőkét egy vállalkozói terv részeként.[37] Az ő példája is mutatja, hogy a humán tőke tipikusan a termelési folyamatban részt vevő fizikai tőkétől függetlenül kerül tárgyalásra. A humán tőke tárgyalására is jellemző a „személyes" és a „nemzeti" humán tőke eltérő használata ugyanazon név alatt. Gery S. Becker például egyaránt humán tőkéről beszél, amikor a humán tőkének a nemzetek (országok) eltérő fejlődési okairól ír, illetve amikor az egyéni humán tőke (oktatási végzettség) megtérülését vizsgálja egyéni jövedelmek tekintetében.[38]

A személyes tőke (Böhm-Bawerk néha az *individual* néha a *private capital* kifejezést használja) az egyén rendelkezésére álló, jövedelemszerzést szolgáló, jövedelemszerző tőke. Ahogy Böhm-Bawerk jellemzi, a személyes tőke a tőke eredeti koncepciója, amelyből kivált a termelő tőke koncepciója. Böhm-Bawerk álláspontja szerint azonban mind a társadalmi, mind a személyi tőkét a termelési folyamatban részt vevő vagy jövedelemszerzést szolgáló fizikai tárgyak alkotják, legyenek azok termelési eszközök, épületek, további értékesítés céljából raktározott tárgyak vagy pénz.[39]

Ebben a cikkben minket nem a termelési folyamat érdekel, hanem az, hogy miként hat a személyes tőke az egyén és közösség, illetve az egyén és morál viszonyára, amelyeknek a termelési folyamat csak az egyik eleme. Ráadásul épp az egyén tárgyalásakor elszakíthatatlan az egyéntől a tudás és társadalmi kapcsolatainak szerepe a rendelkezésére álló fizikai tőke felhasználása tekintetében, ahogy erre Kirzner rámutatott. Ezért elöször a személyes tőke tágabb fogalmát határozzuk meg, ahhoz képest, ahogyan ezt Böhm-Bawerk meghatározta, s utána azt vizsgáljuk, hogyan viszonyul a személyes tőke az egyént körbevevő társadalomhoz.[40]

[36] Kivételek azért voltak, akik a humán tőkét is a termelési eszközök részeként tárgyalták, l. Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, 34.

[37] Israel Kirzner: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective,* Edward Elgar Publishing, 1996, 51.

[38] Gery, S. Becker: *Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with spe-cial reference to education*, Chicago, The University of Chicago Press, 1964.

[39] Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, 62.

[40] Kirzner: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective.*

studia_caroliensa_2017.indd 162 2017.06.16. 14:16:59

Böhm-Bawerk, miután a termelési folyamat érdekelte, a személyes tőke fogalmába is csak a termeléshez kapcsolódó fizikai tőkét sorolta. Minket azonban az egyén és a társadalom viszonya érdekel, s nem a termelés folyamata önmagában, ezért tágabb személyes tőke-fogalmat alakítunk ki, amely magába foglalja a humán tőkét is.

A személyes tőke tágabb fogalmának kialakításához visszanyúlunk Carl Mengerhez, aki az osztrák közgazdasági iskola megalapítója volt, s akit Böhm-Bawerk is mesterének tartott.

Carl Mengernek, a marginális forradalom egyik úttörőjének, a közgazdaság alapjait újragondoló műve, a *Principles of Economics* (A közgazdaságtan alapjai, 1871) egy jó évszázaddal Smith könyvének megjelenése után azért született meg, hogy kijavítsa a smith-i modell hibáit, különösen a munkaérték-elmélet mellett való kiállást, s így védhetővé tegye a piacpárti közgazdasági álláspontot.[41]

Menger korában az osztrák konzervatív közgondolkodásra jellemző volt a brit alkotmányosság és az angol polgári fejlődés csodálata. Brit hatásra az osztrák mérsékelt konzervatizmus elvetette a francia felvilágosodást, amelynek gondolkodói a racionális társadalom-átalakítás lehetőségének filozófiai illúzióját táplálják. Az osztrák konzervatív közgondolkodás különbözött a némettől is, amelyben a francia forradalom és a hódítások hatására, visszahatásként egyrészt a reakciós, haladásellenes konzervatizmus, másrészt a tiszta ész hatalmába és az állam gondoskodó szerepébe vetett elképzelések váltak meghatározóvá.[42] Az osztrák filozófiai tradíciót a brit empiricizmus követése jellemezte: az osztrák filozófia alulról indult, a létező valóság cserepeiből építette fel elméleti konstrukcióit.[43] Nem véletlen, hogy Burke-nek, a brit politikai konzervatizmus nagy gondolkodójának óriási hatása volt a korabeli osztrák gondolkodásra.[44] Burke fő hozzájárulása a konzervatív gondolkodáshoz a fontolva haladás és az organikus fejlődés megfogalmazása volt a politikai életben, szemben a francia forradalom racionális társadalomalakító mérnöki törekvéseivel.[45]

Menger művét úgy is lehet tekinteni, mint a smith i és burke-i piacpárti és organikus fejlődés konzervatív gondolatának a közgazdaságtani újragondolását.[46] Menger, Burke-hez hasonlóan, hitt az organikus fejlődésben, a spontán intéz-

[41] Carl Menger: *Principles of Economics*, New York, New York University Press, 1871, 1976.
[42] Nyiri: *Európa szélén*, 11–20.
[43] Barry Smith: Austrian Philosophy and Economics, Wolfgang Grassl – Barry Smith (szerk.): *Austrian Economics and Austrian Philosophy*, London, Routledge, 1986, 245–272.
[44] Nyiri: *Európa szélén*, 13–18.
[45] Molnár Attila Károly: *Edmund Burke*, PhD értekezés, PPKE, 2004.
[46] Gustav Schmoller: Zur Methodologie der Staats- und Sozial- Wissenschaften, *Schmollers Jahrbuch*, 1883, 7 (3): 240–58. Idézi: Ralph Raico: *Classical Liberalism and the Austrian School*, Alabama, Mises Institute, 2012, 24.

studia_caroliensa_2017.indd 163 2017.06.16. 14:17:00

ményfejlődésben, s elvetette a racionális világformálás és -átalakítás felvilagosodáskori koncepcióját.[47] Menger abban hitt, hogy az intézmények milliónyi egyéni akció hatására alakulnak ki és változnak meg[48]: ha egyszer valakik felfedeznek egy hatékonyabb megoldást, azt mások átveszik, ha előnnyel járhat számukra, ami által gyorsan elterjed, mintává válik, s intézményesedik az új magatartásforma. Menger intézményformálódási koncepciójának kulcseleme, hogy azért jönnek létre intézmények, mert az emberek együttműködnek, s nem egyedül cselekszenek légüres térben. Éppen együttműködésük teszi szükségessé az együttműködés szabályainak kialakulását.[49]

Menger az emberközpontú közgazdaságtudomány megalkotására törekedett: Karl Menger, Carl Menger fia, apja főműve második kiadásának előszavában azt emelte ki, hogy apja számára az emberi természet volt a kiindulópontja minden teoretikus tudományos vizsgálódásnak.[50]Menger közgazdasági világmagyarázatát a mindennapi életből ismert, valóságos, hús-vér, vagyis tökéletlen, de vágyakkal és tudásszomjjal rendelkező, újítani képes ember képére alapozta. Számára az ember a maga ura, értelmes, akarattal bír, mindenki másnál jobban tudja, mik a saját szüségletei, s képes és akar tenni a szükségletei kielégítése érdekében, javítani akar saját sorsán. Képes környezetét megismerni, tanulni, új ismereteket szerezni, felfedezni, s emiatt javítani saját során úgy, hogy közben környezetét is átalakítja. Emiatt Mengernél az összes társadalmi intézmény alapja, létoka és végcélja az egyén.[51] Ebből az emberképből kiindulva építette fel azt az oksági láncot, amely abból indul ki, hogy az ember biztonságra, vágyai kielégítésére törekszik, és egyben képes tudását növelni, s mutatja ki, miként következik e két inherens emberi tulajdonságból a magántulajdon, a csere, az egymástól függetlenül termelők hosszabb-rövidebb termelési láncainak kialakulása – melyek működésének feltétele a piaci alapon működő cserekereskedelem –, valamint a piacgazdaság, s az intézmények kialakulása. Vagyis, Menger azt akarta kimutatni, hogy a zavartalan, organikus fejlődés esetén az

[47] Kenneth J. Arrow: Methodological Individualism and Social Knowledge, *The American Economic Review*, Vol. 84, 1994, No. 2.

[48] Carl Menger: *Problems of Economics and Sociology*, Urbana, University of Illinois Press, 1883, 1963, 152–55.

[49] Charles Hickson: Menger's Organic View of Institutions, in Robert Murphy – Renéé Prendergast (szerk.): *Contributions to the History of Economic Thought*, London, Routledge, 2000, 272–293.

[50] Karl Menger: Introduction in Carl Menger: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 2nd edition, Vienna, 1923. Idézi: Erik S. Reinert: Austrian economics and 'The Other Canon', in Jürgen Backhaus (szerk.): *Modern Applications of Austrian Thought*, London and New York, Routledge, 2005, 253–299, 275.

[51] Gregory Gronbacher: The Need for Economic Personalism, *Journal of Markets and Morality*, 1998. Autumn.

studia_caroliensa_2017.indd 164 2017.06.16. 14:17:00

emberi tudásvágy és igények nyomán fejlődő munkamegosztás és komplex termelési láncok logikája miként vezet el a piacgazdasághoz, a modern társadalom kialakulásához.

A Menger szerint a cselekvő ember olyan környezetben cselekszik, amelyre a hiány, a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság a jellemző. Vagyis az embernek azért kell cselekednie, azért kell új és új megoldásokon törnie a fejét, hogy a szorító hiány ellenére mégis ki tudja elégíteni legsürgősebbnek tartott igényeit, vágyait, s ez nemcsak cselekvést igényel, hanem kalkulációt és tervezést a bizonytalan jövő miatt. Az egyén cselekvésének alapja a saját értékítélete arról, hogy éppen mi a számára legfontosabb vágy, amelynek kielégítése érdekében annak a dolognak az értéke fontos számára, amelyet éppen meg akar szerezni legsürgősebb vágyának kielégítésére.

Carl Menger szerint a tőke az egyén rendelkezésére álló javak összessége vágyai megvalósítására.[52] Menger, amikor a javak lehetséges formáit tárgyalja, megkülönbözteti az anyagi (materiális) javakat a hasznos emberi tevékenységtől. A javaknak tekinthető hasznos emberi tevékenységek két nagy csoportját különbözteti meg: az emberi kapcsolatokat és a tudást, amelynek Mengernél része a praktikus tudás, a tudásnak a munkavégzés során való alkalmazása. Az emberi kapcsolatok kategóriájába tartózónak tartja – többek között – a jó üzleti hírnevet, a családi kapcsolatokat, a barátságokat, a szerelmet, a vallásos és tudományos kapcsolatokat, amelyek ugyan felületes ránézésre nem számítanak javaknak, de gyakran mégis tárgyai az üzleti számításnak, kereskedelemnek.

Mivel, mint fentebb tárgyaltuk, Menger érdeklődésének a középpontjában a termelési folyamat volt, ezért a tőke fogalmát leszűkítette a termelési folyamatban szerepet kapó javakra, azokra az alapanyagokra, részegységekre, alkatrészekre és komponensekre, a mengeri szóhasználatban magasabb rendű javakra, amelyek a termelési folyamat során részévé válnak az emberi fogyasztás számára közvetlenül alkalmas végtermékeknek, a fogyasztási javaknak, amelyek a mengeri szóhasználatban az elsőrendű javak. Ennek érdekében még a jövedelmet hozó földvagyont és a termelésnek helyt adó épületet is kizárja a profitot eredményező „tőke" fogalmából, s azokat a jövedelmet hozó vagyontárgyak közé sorolja. Ennek a logikának megfelelően a korábban az általa a javak közé sorolt hasznos emberi tevékenységeket, a kapcsolatokat és az emberi munkavégzést csakúgy mint a cselekvéstől való tartózkodást is kizárja a tőke javak köréből.[53]

Mivel a mengeri tőke-fogalom a termelési folyamat megértését szolgálja, nekünk, akik az egyén, a piaci termelés és az emberi közösségek, intézmények és

[52] Menger: *Principles of Economics*, 51–55.
[53] Menger: *Principles of Economics*, 300–303.

studia_caroliensa_2017.indd 165 2017.06.16. 14:17:00

a morál által formált emberi társadalom kölcsönhatását kutatjuk, szükségünk van a piaci termelésben részt vevő egyén összes olyan rendelkezésére álló személyes tőke megfogalmazására, amely oksági viszonyba állítható az emberi, piaci és társadalmi cselekvéssel.

A tágabb személyes tőke-fogalom egyik eleme a smith-i materiális tőke-fogalom, amely kiterjeszti a tőke fogalmát az összes vagyontárgyra, amelyet az azt felhasználó vállalkozó jövedelemtermelésre alkalmasnak tart. A materiális tőke az egyén rendelkezésére álló pénzben kifejezhető vagyonának az a része, amelyet profit- és jövedelemszerzésre használ fel, s nem pedig elfogyaszt, használ, vagy jövőbeni elfogyasztás érdekében halmoz fel. A materiális tőke részét képezheti, illetve materiális tőke hiányában pótolhatja azt a hitel is. A hitel is materiális tőkeként funkcionál annak érdekében, hogy az egyén a hitel felhasználásával termelési javakhoz juthasson, s jövedelemre tehessen szert hitelének visszafizetésére és személyes fogyasztási vágyainak kielégítésére, illetve a hitel segítségével megkezdett tevékenység folytatására.

Másik eleme a Menger által nem-materiális javaknak tekintett jószágok, vagyis a tudástőke és a kapcsolati tőke bevonása az egyén rendelkezésére álló tőkejavak közé.

Adam Smith a nemzet rendelkezésére álló tőke részének tekintette a munkavégzés képességét és az ügyességet, jártasságot. A mengeri–kirzneri logika alapján pontosabb ezt a smith-i munkavégző képességet tudástőkének nevezni, mert a mengeri rendszerben a fő hangsúly a munkavégző képesség tudáshoz kapcsolódó elemein: a megismerő képességen, az új oksági összefüggések meglátásán és ezeknek az új ismereteknek a megvalósításán a munkafolyamat során, valamint a tervezésen, a jövőre vonatkozó elgondoláson van. Mengernél a fejlődés, a civilizációs folyamat mozgató oka az az inherens tulajdonsága az embernek, hogy gondolkodni képes, az, hogy képes összefüggéseket felfedezni, s ezeket a felfedezett összefüggéseket a munkafolyamat során felhasználni legégetőbb vágyainak kielégítésére vagy a legjobban szorító problémák megoldására. Vagyis a tudástőke egyben az ember kapacitását is jelenti az innovációra, az új tudásra. Menger úgy gondolta, hogy ez a képesség az innovációra, új tudásra minden ember sajátja. Ezért a tudástőke mengeri értelemben tágabb, mint az a tudástőke, amelyet az egyén élete során megszerzett, iskolai papírokkal igazolt szaktudás jelent. Hanem beleértem a munkavégzés során elsajátított gyakorlati tudást, valamint a Polányi Mihály[54] és Hayek[55] által leírt kimondatlan, hallgatólagos, rejtett (tacit) tudást és a mengeri értelemben vett tudástőke legfontosabb elemét,

[54] Michael Polányi: *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, Chicago, University of Chicago Press, 1958.

[55] Friedrich Hayek: The Use of Knowledge in Society, *American Economic Review, XXXV* (4), 1945, 519–530.

studia_caroliensa_2017.indd 166 2017.06.16. 14:17:00

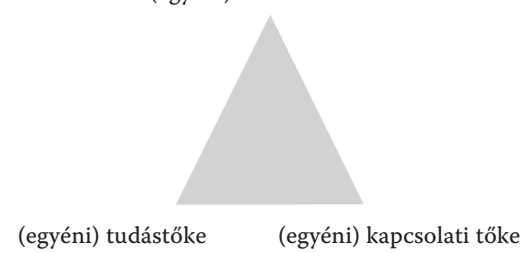
a képességet az innovációra, az új tudás szerzésére, az erőforrássokkal való gazdálkodásra és a jövőre vonatkozó terv készítésére.

A vagyoni és tudástőkét egészíti ki a kapcsolati tőke, a Menger által felsorolt harmadik jószágcsoport. Vagyis egy személy kapcsolathálója és reputációja, mások szemében élő képe, jó hírneve. A kapcsolati tőke magában foglalja családi, baráti, szakmai és üzleti kapcsolathálóját, különböző közösségi kapcsolódásait, valamint a reputációját, jó hírét, megbízhatóságát, amelyek mindegyike valamilyen módon segítséget jelenthet abban, hogy valamilyen formában jövedelemszerző tevékenységet folytasson, s amelynek ápolása időt, emocionális energiát, esetleg a kapcsolattartáshoz szükséges költségek viselésének terhét, vagyis „befektetést" igényel. A kapcsolatháló akár – közvetlen vagy időben elhalasztott – szívességcserékre is alkalmat nyújthat.

A fentiek alapján az egy személy rendelkezésére álló tágabb értelemben vett személyes tőke három fő komponense: 1) materiális tőke, 2) kapcsolati tőke, 3) tudástőke.

A személyes tőke három fő elemének ilyen jellegű meghatározása nem teljesen új meghatározási kísérlet a tudományos irodalomban. Hasonló csoportosításra jutott Pierre Bourdieu.[56] Azonban Bourdieu a tudást és a kapcsolati tőkét a gazdasági tőke derivátumának, rejtett formájának tartja, s amellett érvel, hogy a tudás és a kapcsolati tőke az örökölt gazdasági tőke eliten belül tartásának egyik reprodukciós mechanizmusa. Ezzel szemben mi azt hangsúlyozzuk, hogy e három eltérő tőkefajta összessége jelenti a minden egyes személy rendelkezésére álló össztőkét, ezek a tőkefajták összefonódnak az egyénben, s egységes egészet alkotnak. Ezt az összefonódó, mégis külön dimenziókat alkotó jelleget egy háromszöggel ábrázolásával érzékelteti az 1. sz. ábra:

1. ábra: *A személyes tőke három komponense*

[56] Pierre Bourdieu: The Forms of Capital, in Richardson (szerk.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press, 1985.

studia_caroliensa_2017.indd 167 2017.06.16. 14:17:00

Bár az 1. sz ábra háromszöge egy szabályos háromszög, az egyéni sors és egyéni személyiség kérdése az, hogy kinél milyen arányban található meg a három tőkefajta, illetve, hogy ki melyik típusú személyes tőkéinek mozgósításával, hogyan képes jövedelemre szert tenni, s ennek révén melyik dimenzió(k)ban képes személyes tőkeállományát növelni, illetve – számára kedvezőtlen folyamat eredményeképpen – hol csökken éppen a tőkéje. Vagyis a szabályos háromszög csak egy kiegyensúlyozott helyzet illusztrálására szolgál, a valóságban minden személyre egy csakis rá jellemző, sajátos, egyéni, tacit (hallgatólagos) és lokalizált, személyes és heterogén és inkonzisztens tőkekészlet jellemző, amely időben, részben a cselekvés hatására, részben a külső körülmények változása miatt állandóan mozgó tartalmú és összetételű.

A cselekvő egyének a rendelkezésükre álló egymást kiegészítő elemekből álló heterogén összetételű személyes tőkéjüket mozgósítják a számukra legfontosabbnak vagy legsürgősebbnek tartott igényeik kielégítésére, jövőbeni terveik megvalósítására. Ennek során az egyes tőkefajták egymással harmóniában vagy egymással ellentétben lehetnek, helyettesíthetik vagy éppen támogathatják egymást. Lachmann nyomán az is fontos szempont a személyes tőkével való élés során, hogy a cselekvő ember önmagára is figyel, s korrigálhatja magát, azt is képes észlelni, hogy a külvilág megváltozott, akár cselekvése eredményeképpen, akár nem várt külső hatás következtében, s képes újragondolni, újra tervezni az eredeti tervét végrehajtás közben. Ennek során változhat az egyes tőkefajták aránya, súlya a cselekvés során, az a fontossági súly, amelyet az egyes ember tulajdonít a rendelkezésére álló erőforrásoknak.

SZEMÉLYES TŐKEFAJTÁK, A SZEMÉLYT KÖRBEÖLELŐ KÖZÖSSÉGEK ÉS A MORÁL DINAMIKUS VISZONYA

A modern társadalom jellemzője, szemben a tradicionális társadalommal, hogy az egyén kiszakadt a tradicionális társadalomra jellemző kötött közösségből, amely szinte gúzsba kötötte, a csak az arra a közösségre jellemző szokások és a morál hálójával szinte minden vonatkozásban meghatározta a mozgásterét. A modern ember közösségek hálójának tagja, amely közösségek mindegyike bizonyos fokig és mértékig sajátos morált tart fenn.

Vizsgálódásunk középpontjában az áll, immár a személyes tőke fogalmának alkalmazásával: igaz-e, hogy a piac által biztosított szabadság, a kilépés, a változás és a változtatás szabadsága, a schumpeteri romboló-újítóé, akinek újítása szétveri a közösségeket, s ellehetetleníti a „normális" életet, vagy pedig a személyes tőke heterogén szerkezete miatt egy sokkal komplexebb hatásmechanizmus

studia_caroliensa_2017.indd 168 2017.06.16. 14:17:00

érvényesül abban a tekintetben, hogy miként viszonyul az ember a közösségekhez és a morálhoz a piaci szabadság által lehetővé tett szabadság körülményei között.

Kiindulópontunk, hogy minden ember személyesen három tőkefajtával rendelkezik: vagyoni, tudás- és kapcsolati tőkével, amelyeknek valamilyen kombinációja minden pillanatban az egyén rendelkezésére áll. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy milyen hatással vannak a személyes tőkefajták az egyén és az egyént körbeölelő közösség(ek)kel és az ezek által fenntartott morállal, miként alakul az egyén és a közösségek dinamikus viszonya.

A 2. sz. ábra azt jelképezi, hogy az egyént (s a rendelkezésre álló tőkefajtákat) körbeveszik közösségek, amelyek mindegyike egyben egy moralitás képviselője is.

2. ábra: *Az egyén és a közösségek*

Az egyén rendelkezésére álló vagyoni tőke heterogén jellegű. Ez azt jelenti, hogy egy olyan vállalkozó esetében, akinek már van vállalkozása, a vagyoni tőke egy része a már meglevő termelési folyamat végigviteléhez szükséges lekötött tőke, amely egy adott termelési folyamathoz szükséges berendezések, gépek, alkatrészek formájában nehezen, esetleg veszteséggel konvertálható teljesen új idea megvalósítására.[57] Ebben a tekintetben a vagyoni tőke a meglevő viszonyokat s ennek révén a meglevő közösségeket és morálokat fenntartó konzerváló hatású.

[57] Ludwig Lachmann: *Capital and Its Structure* (Second edition, reprint), Kansas City, Universal Press Syndicate, 1956, 1978.

studia_caroliensa_2017.indd 169 2017.06.16. 14:17:00

Romboló újításra csak a vagyoni tőke szabadon felhasználható része áll a vállalkozó rendelkezésére, mert ez a be nem fektetett tőke ad szabad kezet új ötlet megvalósítására.

A lekötött vagyoni tőke fontosságát csökkenti az a lehetőség, hogy hitellel is lehet pótolni a tőke hiányát. Már Menger is megjegyezte, minél bővebb a hitelfelvétel lehetősége és minél nagyobb a társadalom rendelkezésre álló hitelállomány, annál több ember tud vállalkozóvá válni, tudja megvalósítani innovatív ötleteit.[58] Schumpeter meg egyenesen a hitel bőségére építette romboló-újító vállalkozó képét.

A vagyoni tőke passzív lehetőség, hideg tárgyakból, pénzből vagy pénzben kifejezhető értékű tárgyakból áll. Önmagában maximum fogyasztásra tudja erőfeszítés nélkül felhasználni a cselekedni nem akaró, innovatív ötlettel nem rendelkező ember. Ahhoz, hogy a felhalmozott tőke (kihelyezésre váró) hitel mozgásba lendüljön, kell a cselekvő ember (a „vállalkozó"-vá váló egyén) felismerése, ötlete, terve és az azt megvalósító cselekvése, hogy a rendelkezésére álló tőkét termelő módon is fel lehessen használni. Saját terv, a jövőre vonatkozó kalkuláció és annak sikeres megvalósítása nélkül nincs innováció. Ezért a vagyoni tőke a tudástőke mankója, eszköze, amely segítheti az ötlet megvalósulását. A tudástőke a legegyénibb, s mint Schumpetertől megtanultuk, romboló hatású lehet. Az egyéni terv más számára akár az önzés jele is lehet, mert az egyének vagy a tágabb közösségeik kárára valósulhat meg a kreatív rombolás során. A kreatív ötlet megvalósulása esetén megszülető új fogyasztási cikk azok számára előnyös, akik az ötlet eredményét megvásárolják, felhasználják, de romboló azok számára, akik az ötlet által kiszorított régebbi, elavulttá vált szolgáltatást, terméket állítják elő. Ezért romboló az új ötlet: szétverheti a hagyományos emberi közösségeket, s ezáltal alááshatja azt a morált, melyet eddig a régi módon termelő és fogyasztó, hagyományossá váló társadalmi képletekben élő emberek tartottak fenn. Nem véletlen, hogy a hagyományos elitek folyamatosan megakasztották a kereskedelmi társadalom kifejlődését, féltve a közösségeket, a régi morált, de a saját hatalmukat is, mely a régi morálon és közösségeken nyugodott. Ennek legjobb példája Kína fejlődésének megakadása a Tang és Szung dinasztia uralkodása idején, illeve a Ming és Qing korszakban pedig Kína bezárkózása.[59]

Ám nem csak az állami hatalom korlátozhatja az új ötletek, az innováció romboló hatását. Mint feljebb láttuk, a schumpeteri romboló vállalkozó a innovációját korlátozhatja, ha a rendelkezésére álló tőke egy része lekötött tőke, meg-

[58] Menger: *Principles of Economics*.

[59] Joseph Needham: *Science and Civilisation in China*, vol. 7, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

studia_caroliensa_2017.indd 170 2017.06.16. 14:17:00

levő terméket előállító szervezet működésébe befektetett tőke, amely nehezen állítható át innovatív, új, romboló hatású termék gyártására. De a vállalkozói tudástőke nem csak a schumpeteri romboló vállalkozót szolgálhatja. Israel Kirzner hívta fel a figyelmet egy másik típusú vállalkozóra: arra az éber vállalkozóra, aki az arbitrázs lehetőségét veszi észre, s ennek során megszüntetve egy meglevő egyensúlytalanságot még nagyobb egyensúlyt teremt, javítva a meglevő rendszer hatékonyságát, s ezáltal támogatva a fennálló helyzetet, illetve az az által támogatott hagyományos közösségeket és morált. [60]

Végül, a tudástőkének van egy nem csak vállalkozókhoz kapcsolódó eleme. Bourdieu, az egyik leghatásosabb modern szociológus egyik legfontosabb tétele, hogy a tudástőke a meglevő elitnek a bebetonozását szolgálja.

Vagyis a tudástőke nem csak romboló vagy felforgató hatású tőke lehet. A tudástőke esetében is vannak olyan felhasználási módok, amelyek a régi viszonyokat, s az általuk szentesített moralitást tartják fenn, s csökkentik a felforgató innovációk hatását.

A kapcsolati tőke hatása sok tekintetben ellentétes hatású a schumpeteri romboló tudástőkével szemben, s segíti a konzervatív-megőrző bourdieu-i tudástőke érvényesülését. A kapcsolati tőke kulcsa a meglevő emberi közösségen belüli kapcsolatok, a reputáció, a jó hírnév. Weiying Zhang[61] szerint a piacnak láthatatlan szeme is van az Adam Smith által megírt láthatatlan kéz mellett, s ez a láthatatlan szem a tapasztalatokon keresztül szerzett reputáción alapul. Essner a kapcsolati tőke bizalom-komponensének tartja a reputációt.[62]

Ebből fakadóan konzervatív, mert a meglevőhöz igazodik, a meglevő erkölcsi és morális normáknak kell megfelelni, hogy valaki elismert, elfogadott legyen és megbízhatónak tartsák. Ugyanakkor nem csak egy fajta közösség, egy fajta morál és egy fajta reputáció létezik. Különösen nem modern korunkban, melyben az egyén több közösséghez is tartozhat, s új közösségekhez is csatlakozhat, miközben kivonul régiekből. Az egyén kapcsolati szférája a gyorsan cikázó emberi gondolathoz képest jelentősen lassabban alakul át. Mint Mises a pénz értéke kapcsán megjegyezte, az árstruktúra lassan változik, mert az emberi ízlés is lassan változik.[63] Ez a mondat nemcsak az árstruktúrára, hanem az emberi közösségekre is igaz. Lachmann álláspontja szerint épp az emberi közösségek re-

[60] Kirzner: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective*.
[61] Weiying Zhang: *The Logic of the Market*, Washington: CATO Institute, 2014.
[62] Hartmut Essner: The two meanings of social capital, in Dario Castiglione – Jan W. van Deth – Guglielmo Wolleb (szerk.): *The Handbook of Social Capital*. Oxford, Oxford University Press, 2008, 22–49.
[63] Ludwig von Mises: *Human Action: A Treatise on Economics*, New Heaven, Yale University Press, 1949.

studia_caroliensa_2017.indd 171 2017.06.16. 14:17:00

latív szilárdsága, lassú átalakulása jelenti azt az intézményi biztosítékot, amely kiszámíthatóvá teszi a másik viselkedését, s lehetővé teszi az együttműködést, a jövő tervezhetőségét, annak kiszámíthatatlansága ellenére. A jövő ugyanis kiismerhetetlen – de nem elképzelhetetlen –, s éppen a lassan változó intézmények segítenek abban, hogy ne legyen elképzelhetetlen a kiszámíthatatlan jövő.[64] Nem elképzelhetetlen a jövő, mert intézmények horgonyt jelentenek az új megoldásokat kereső, csapongó emberi gondolatoknak, mert a reputációs és kapcsolati tőke bizonyos fokú feláldozásával járhat minden innováció, újítás, a megszokottól való eltérés.

Végezetül a hitel útján való vagyoni tőkéhez való jutás kapcsán szólni kell a reputációs tőke szerepéről. Mint Menger is megállapította, minél több tőke halmozódik fel a társadalomban, minél kedvezőbb a hitelhez jutás lehetősége, annál szélesebbre tágulhat azok köre, akik ötleteiket (vagyoni) tőke segítségével megvalósíthatják, és csökken a kapcsolati tőke, vagyis a családi örökség, a családi kapcsolatok szerepe a hitelhez jutásban, s annál inkább pótolható az örökölt tőke hiánya. Azonban a prudens tőkekihelyezés fontossága miatt mindig marad valami szerepe a reputáción alapuló személyes tőkének, vagyis a megbízhatóságnak, s a jó hírnévnek, megfelelési elvárásoknak.

Bourdieu a kapcsolati tőkéről szólva a kapcsolati és reputációs hálók konzervatív jellegét hangsúlyozza, valamint azt, hogy a kapcsolati tőke miként támogatja a hagyományos elitek fennmaradását.

Ugyanakkor a reputációs tőke kamatoztatását lehetővé tevő intézmények, éppen azért mert emberi konstrukciók, nem örökéletre szóló, szilárd intézmények. Határaik, tartalmuk átszabható, közösségek választhatók, s akár új közösségek is létrejöhetnek. De nem egyik pillanatról a másikra, hiszen tartalmukat – Hajnal kifejezésével élve – emberi kapcsolatok adják, amelyek korallzátonyszerűen összekapaszkodó emberi közösségeket jelentenek. Egy új innováció vagy innovációs hullám kezdete lehet egy új közösség kialakulásának, s az új közösség által kialakított új morálnak. A holland korai kapitalizmus gazdasági sikere egyben az új polgári etika és polgári humanizmus bölcsője lett.[65]

A három, mégis egy személyben egyesülő tőkefajta modellje azt mutatja, hogy a személyes tőke szerkezetében külön-külön mindhárom tőkefajta esetén is felfedezhetőek olyan hasznosítási módok, amelyek innovatív-romboló célokat szolgálhatnak, illetve olyanok, amelyek a fennálló rendet erősítik, s ezáltal fenntartják a fennálló közösségeket és a morális rendet.

[64] Lachmann: *Capital and Its Structure.*
[65] Eric Wilson: *The Savage Republic*, Leiden – Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, 298.

studia_caroliensa_2017.indd 172 2017.06.16. 14:17:00

A tudástőke schumpeteri értelemben lehet innovatív-romboló, kirzneri értelemben lehet a fennálló rend hatékonyságát és egyensúlyát javító, s bourdieu-i értelemben lehet konzervatív lezáró hatású, amely fenntartja a régi elitek megszokott magatartásmintáját és az általuk vallott morális elvek erejét.

Egy-egy „karizmatikus" innovatív vállalkozó, „ipari kapitánnyá" váló nagy hatású vállalkozó kiszakadhat a megszokott közösségek köréből, fittyet hányhat a megszokott morális megfontolásnak, s sikere esetén felépíthet egy olyan új termelési stílust, amely új közösségeket teremt, melyben új reputációs megfontolások és új kapcsolathálók alakulnak ki, aláásva a régi megszokott moralitást, és új morális elveket szentesít, amelyek amorálisnak tűnnek a régi szempontjából. De a cselekvő emberek nagy része megszokott közösségekben alakította ki reputációs és kapcsolati tőkéjét, s nehezen vált, válik részévé új reputációs és új kapcsolathálóknak. S mint fentebb láttuk, a vagyoni tőke heterogén struktúrája miatt nem szabad eszköze a gondolat szárnyalásának, hiszen csak egy – feltehetően kisebb – része lekötetlen, szabadon felhasználható tőke. A kapcsolati és reputációs tőke szerepe folyamatosan erősíti vagy újraépíti azokat a közösségeket és intézményeket, amelyek a morális fundamentumát adják a piacnak, a piacon cselekvő egyéneknek, s morális gátat szabnak a cselekvő egyén önzésének, ötleteinek.

Az egy személyben egyesülő három tőkefajta, a relatíve rugalmas sokszínű emberi közösségek és az általuk fenntartott morális elvek összjátéka, egymás ellen is ható erőinek játéktere biztosítja azt a dinamikus helyzetet, amely a szabad piacgazdaság által lehetővé tett innováción keresztül az egyének gazdagodása, a munkafolyamat hatékonyságnak javítása, új termékek és szolgáltatások kitalálása révén lehetőséget ad a „nemzetek gazdagodására". Ez azonban nem jelenti az amoralitás világát, mert az önzés rombolásának részben gátat szab az egyes tőkefajtákon belüli ellenerők közösséget és moralitást erősítő ellenhatása.

Míg az innováció, az új felfedezése miatt a tudástőke inkább tekinthető a schumpeteri egyensúlyt felbontó, a hagyományos közösségeket, s ezáltal a hagyományos moralitást romboló személyes tőkefajtának, addig a kirzneri egyensúlyt erősítő tudástőke és a reputáción és kapcsolatokon alapuló kapcsolati tőketípus ezzel inkább ellentétes hatású, konzerváló erő. Valószínűsíthető, hogy mégis a tudástőke előrevivő, s egyben a régit romboló hatása erősebb szabad piaci viszonyok között, mint az ellene ható erők, beleértve a kapcsolati tőke inkább konzervatív szerepét. Az emberiség története azt mutatja, hogy a társadalom a tudásnövekedés és az azzal összekapcsolódó igénynövekedés nyomán halad előre, s ez erősebbnek bizonyul a maradi, visszahúzó erőkkel szemben. Sőt, a szabadság általános növekedésével ez a változás az utóbbi háromszáz évben felgyorsult. De a személyes kapcsolati tőkének az is a szerepe, hogy az új, meg-

studia_caroliensa_2017.indd 173 2017.06.16. 14:17:00

változott viszonyok között is újraépíti a közösségeket formáló emberi kapcsolatokat és reputációs bázist, ami egy új morál érvényesülését is jelenti. Nem véletlen, hogy a piacgazdasággal együtt jelent meg a polgári morál is és a polgári humanizmus is.

A személyes tőkefajták és az emberi közösségek közötti dinamikus egyensúly teszi élhetővé a változást, jelent ellensúlyt a mindent felforgató változás és a mozdulatlan változatlanság között olyan módon, hogy egyben lehetőséget biztosít a változásra, s a változás nyomán az emberi közösségeknek a megváltozott körülményekhez való idomulására, vagy a közösségek újraszületésére, csakúgy, mint a morál ujjászületésére a változás nyomán.

AZ ÁLLAM SZEREPE

Sokan az állam kiegyensúlyozó szerepétől várják a piacromboló erőivel szembeni védelmet.[66] Az állam különleges gazdasági szereplő.

Különlegességét három sajátossága okozza:

1. A legnagyobb gazdasági szereplő, amelynek méretéhez, gazdasági szerepéhez képest egyetlen más „belföldi" gazdasági szereplő súlya nem hasonlítható.
2. Gazdasági szereplőként – Kornai János[67] kifejezésével élve – puhább a költségvetési korlátja, mint bármely háztartásnak, vállalatnak, piaci gazdasági szereplőnek. Ez a puha költségvetési korlát jelentősen megnöveli az állam nevében fellépő államvezető politikus (politikusok) mozgási szabadságát akár növekedésgátló politikák folytatásában is, anélkül, hogy a piaci profitveszteség miatt fájnia kellene a fejének.
3. Az állam nemcsak gazdasági szereplőként lép fel a gazdaságban, hanem mint a közhatalom gyakorlója, a belföldi törvények meghatározója és kikényszerítője is, ami miatt minden más szereplőt bizonyos magatartásra kényszeríthet, vagy attól eltilthat.

E három tényező miatt az állam szerepe kiemelkedő a piaci szereplőkhöz képest.

Az állam három módon tud beavatkozni a piac dinamikusan változó folyamatába:

1. Nagyon korlátozott piacot engedélyez, s a tradicionális közösségek megerősítésével a szokásszerű társadalom fennmaradását biztosítja (feudális állam,

[66] Jürgen Backhaus (szerk.): *The State as Utopia,* Erfurt, Springer, 2011.
[67] Kornai János: *A szocialista rendszer,* Budapest, Heti Világgazdaság Kiadói Rt., 1993.

studia_caroliensa_2017.indd 174 2017.06.16. 14:17:00

Ming- és Qing-dinasztia Kína a 15. és a 19. század között). A tradicionális szokásszerű közösségek ugyanakkor nemcsak gúzsba kötik az egyéni ötleteket, hanem erőteljes morális szempontokkal körülbástyázzák az általuk kialakított rendet, és generációkon keresztül átívelő biztonságot nyújtanak az alig változó társadalmi-közösségi képletekbe zárt egyéneknek. Ezért az ilyen államok gyakran nagyon nagy stabilitást élveznek hosszú időn át. A stabilitás és a szokásszerűség ára a stagnáló fejlődés és lemaradás a külvilághoz képest, feltéve, ha a külvilágban vannak olyan államok, amelyek nagyobb piaci szabadságot engedélyeznek. A 19. század közepétől a kínai „megaláztatás évszázada" ennek a lemaradásnak volt a következménye, annak, hogy Kína védtelenné vált az ipari forradalmon keresztülment államok ipari és katonai erejével szemben.

2. Az állam a gazdasági és politikai hatalmát arra használja fel, hogy korlátozza a piacot, s olyan vegyes gazdaságot hoz létre, amelyben az állam – államosítás, vagy monopolizáció és/vagy kartellizáció révén – a piaci önszabályozás alól meghatározott szereplőket, illetve területeket kivesz, vagy árszabályozással korlátozza azokon a piac hatókörét. Ez a fajta felemás megoldás, amely a piacnak is biztosít egy jelentős szerepet, de az államnak is jelentős szerepet ad, felértékeli a döntéshozó politikusokhoz és az állami posztok betöltőihez fűződő kapcsolati tőke szerepét a vagyoni tőkéhez és a tudástőkéhez képest. Ennek a vegyes gazdasági modellnek lehet következménye a szabad piachoz képest lassabb növekedés, amelyet kiegészíthet a szokásszerű, hagyományos közösségek és a morál huzamosabb ideig tartó fennmaradása, amit az tesz lehetővé, hogy az állami szabályozás az egyéni innovatív tudástőke újító szerepének korlátozásával lelassítja a növekedés ütemét. Nem véletlen, hogy élete későbbi szakaszában Schumpeter maga is amiatt aggódott, hogy a nagyvállalatok térnyerése nyomán a gazdaságban csökken a piacgazdaságok innovációs potenciálja, s szürke bürokratikus menedzserek veszik át a romboló-újító, kreatív vállalkozók szerepét átveszik.[68] Ugyanakkor ha az állami beavatkozás egyben a korrupció jelentős növekedését vonja maga után, a klientúra építésnek és az oligarchizálódásnak, amely általában együtt jár a jog és igazságosság személyre szabottá válásával, s az általános alapelvek kijátszásával, akkor fennáll annak a veszélye, hogy a morális alapelvek fellazulnak, s a társadalom cinikusan viszonyul a hatalom által hirdetett, de tettekkel alá nem támasztott elvekhez.

3. Végül, de nem utolsósorban a monopolizáció sajátos formája, amikor a piacon kialakult árualapú pénzt monopolizálja az állam, annak érdekében, hogy

[68] Joseph Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, Routledge, 1944.

studia_caroliensa_2017.indd 175 2017.06.16. 14:17:00

megszüntesse azt a természetes kontrollt, amelyet a piac által kitermelt pénz, az árualapú arany- és ezüstpénz garantált a pénzmennyiség-infláció és a pénzhasználatra épülő hitelinfláció megakadályozására. Az állam számára az árupénz (arany- és ezüstalapú pénz) kiiktatásával létrejött papírpénz szinte korlátlan lehetőséget biztosít arra, hogy a pénzmennyiség növelésével, a kamatláb leszorításával[69] és a hitelezés fellendítésével elősegítse mind az állam növekedését, mind a magángazdaság növekedését. Az olcsó(bb) pénz és hitel növekedésével eltolódhat a személyes tőkeformák közötti egyensúly, hiszen a könnyen megszerezhető hitel leértékeli a kapcsolati tőke reputációs konzervatív szerepét és leértékeli a vagyoni tőkén belül a már meglevő, meghatározott termelési célokat szolgáló strukturált vagyon szerepét a szabadon felhasználható hitellel szemben. Ebben az esetben a piacon az anyagi tőkén belül jelentősen megnő a hitel aránya, ami egyben növeli az innovatív új ötletek megvalósulásának a lehetőségét és/vagy a hitelhez jutást lehetővé tevő kapcsolati tőke szerepét az egyén rendelkezésére álló fizikai tőkeállományhoz vagy a társadalmi tőkén belüli a reputációs tőkéhez képest. A hitel és a szabadon rendelkezésre álló pénz megnövekedett szerepe az, hogy könnyebbé teszi a luxusfogyasztást, a közösségtől független egyéni életstílus követését, a társadalmi szabadosságot – épp azokat a magatartásformákat, amelyeket Adam Smith, a puritán kálvinista nem szeretett és károsnak tartott a nemzetek gazdagsága szempontjából.

A társadalmi közösségek szétesése, az individualizáció, s ennek nyomán a hagyományos morál gyengülése csak egyik következménye a hitelinflációnak. A másik következménye a rendszeresen visszatérő fellendülés–válság ciklusok megszületése, melyet a fenntarthatatlan hitelinfláció vált ki.[70] Az időről időre menterendszerűen bekövetkező válságok egyszerre jelentkeznek morális válságokként és a „szabad" piac válságaiként. A morális válság a „piac" által lehetővé tett morális szabadosság ellen és a régi, „jó" erkölcsök és morál visszaállítása érdekében mozgósítja a régi morálban hívő állampolgárokat a piaci szabadság ellen. Ezzel a morális mozgalommal gyakran együttműködve az állami szereplők tipikusan arra használják fel a válságot, hogy a piac rovására növeljék az állam kontrolláló szerepét, miközben a pénzügyi rendszerben gyengítik a piac által kitermelt árualapú pénz kontrolláló szerepét, remélve, hogy a hitelinfláció újraindításával és a korábbinál nagyobb mértékben való hitelezéssel el lehet kerülni az előző (kisebb) hitelinfláció összeomlását és a gazdasági válságot.

[69] Knut Wicksell: *Value, Capital and Rent*, London, Allen and Unwin, 1893, 1954.
[70] Ludwig von Mises: *The Theory of Money and Credit*, New Heaven, Yale University Press, 1912, 1953.

studia_caroliensa_2017.indd 176 2017.06.16. 14:17:00

A piaci válság elvezethet egy piackorlátozó, ugyanakkor morálisan konzervatív, tradicionalista közösségi modellhez, amelyet az állam támogat, vagy a piac teljes megszüntetését ígérő államhoz, amelyre mintául a marxi elveken alapuló szovjet típusú állam szocialista kísérleteinek sora szolgált.

A morálisan konzervatív, tradicionalista közösségi kontrollt visszaállítani kívánó állam lefojtja az egyéni tudás és vagyoni tőke innovációs potenciálját, s felerősíti a közösségekhez kapcsolódó kapcsolati tőke szerepét. Ennek következménye a fejlődés lelassulása lehet, a társadalom megmerevedése az egyéni innovációt kontrolláló közösségek és az állam megerősödése révén.

A szocialista kísérletek teljesen leállíthatják a piaci önmozgást, s helyébe az állami tulajdonlást és szabályozást állítják. Ebben az esetben a schumpeteri egyéni romboló-innovatív tudástőke szerepe minimális, csakúgy, mint az egyéni fizikai tőkéé. Az ára e két tőkefajta csökevényes voltának a társadalom stagnálása, az alacsony fogyasztói színvonal. A kialakuló hiánygazdaságban felértékelődik a kapcsolati tőke, amely az állami és politikai bürokrácia útvesztőiben próbál kapcsolatokat kiépíteni az egyéni fogyasztás és néha a szó szoros értelemben a túlélés érdekében. Ennek következménye – mint a szocialista országok gyakorlata is mutatja – a tradicionális közösségeket felbomlasztó individualizáció és ügyeskedő amoralitás.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány arra kereste a választ, vajon a piacgazdaság, a polgárság erkölcsöt, moralitást és közösségeket teremt-e, illetve, hogy az ügyeskedő és önérdek-érvényesítő vállalkozó szétrombolja az erkölcsöket, a moralitást és közösségeket? Ennek megválaszolására kerestünk olyan elméleti modellt, amely megmagyarázza, hogy miért termelődik folyamatosan újra a közösségek és a morális magatartás iránti elkötelezettség a piaci társadalomban, s kimutatja, hogy melyik az az intézményi rend, amelyik leghatékonyabban segíti elő, hogy a morális magatartás iránti elkötelezettség arányban legyen az egyéni vágyakkal.

A válaszadás érdekében egy, a közgazdasági irodalomban eddig jórészt feledésbe merült fogalmat, a személyes tőke fogalmát gondoltuk újra. Adam Schmitt és Carl Menger tőkefogalmára támaszkodva úgy határoztuk meg a személyes tőkét, mint három dimenzióból álló tőkét, amely a cselekvő személy rendelkezésére áll. A személyes tőke három dimenziója: 1) materiális tőke, 2) kapcsolati tőke, 3) tudástőke. A cselekvő egyének a rendelkezésükre álló, egymást kiegészítő elemekből álló, heterogén összetételű személyes tőkéjüket mozgósítják a számukra legfontosabbnak vagy legsürgősebbnek tartott igényeik kielégítésére, jövőbeni terveik megvalósítására. Ennek során az egyes tőkefajták egymással

studia_caroliensa_2017.indd 177 2017.06.16. 14:17:00

harmóniában vagy egymással ellentétben lehetnek, helyettesíthetik vagy éppen támogathatják egymást.

Kimutattuk, hogy a három, mégis egy személyben egyesülő tőkefajta modellje azt mutatja, hogy a személyes tőke szerkezetében külön-külön mindhárom tőkefajta esetén is felfedezhetőek olyan hasznosítási módok, amelyek innovatívromboló célokat szolgálhatnak, illetve olyanok, amelyek a fennálló rendet erősítik, s ezáltal fenntartják a fennálló közösségeket és a morális rendet. Az egy személyben egyesülő három tőkefajta, a relatíve rugalmas sokszínű emberi közösségek és az általuk fenntartott morális elvek összjátéka, egymás ellen is ható erőinek játéktere biztosítja azt a dinamikus helyzetet, amely a szabad piacgazdaság által lehetővé tett innováción keresztül az egyének gazdagodása, a munkafolyamat hatékonyságnak javítása, új termékek és szolgáltatások kitalálása révén lehetőséget ad a „nemzetek gazdagodására". Ez azonban nem jelenti az amoralitás világát, mert az önzés rombolásának részben gátat szab az egyes tőkefajtákon belüli ellenerők közösséget és moralitást erősítő ellenhatása.

A tanulmány utolsó fejezetében arra világítottunk rá, hogy egyén és közösség dinamikáját az állami beavatkozás megzavarhatja, s lefojthatja a spontán fejlődést és a morálnak az egyéni igények szerinti átalakulását.

BIBLIOGRÁFIA

Arrow, Kenneth J.: Methodological Individualism and Social Knowledge, *The American Economic Review*, Vol. 84, 1994, No. 2.

Axelrod, Robert: *The Evolution of Cooperation*, New York, Basic Books, 1984.

Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata, 1776, http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.pdf

Backhaus, Jürgen (szerk.): *The State as Utopia,* Erfurt, Springer, 2011.

Becker, Gery S.: *Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*, Chicago, The University of Chicago Press, 1964.

Bourdieu, Pierre: The Forms of Capital, in Richardson (szerk.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press, 1985.

Böhm-Bawerk, Eugen: *The Positive Theory of Capital*, New York, G. E. Stechert and Co., 1888, 1930.

Essner, Hartmut: The two meanings of social capital, in Dario Castiglione – Deth, Jan W. van – Wolleb, Guglielmo (szerk.): *The Handbook of Social Capital,* Oxford, Oxford University Press, 2008, 22–49.

Fukuyama, Francis: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, Free Press, 1995.

studia_caroliensa_2017.indd 178 2017.06.16. 14:17:00

Glaeser, Edward: Can Businesses Do Well and Good?, *New York Times*, 2009/1.
Gronbacher, Gregory: The Need for Economic Personalism, *Journal of Markets and Morality*, 1998. Autumn.
Hajnal István: *Az újkor története*, Budapest, Akadémiai, 1936,1988.
Hayek, Friedrich: The Use of Knowledge Society, *American Economic Review, XXXV* (4), 1945, 519–530.
Hickson, Charles: Menger's Organic View of Institutions in Murphy, Robert – Prendergast, Renéé (szerk.): *Contributions to the History of Economic Thought*, London, Routledge, 2000, 272–293.
Hobbes, Thomas: *Leviathan*, Oxford, The Clarendon Press, 1651, 1909, chapter XIII.
Hume, David: *Értekezés az emberi természetről*, Budapest, Gondolat, 1976.
Jefferson, Thomas: *Writings*, New York, The Library of America, 1984.
Kirzner, Israel: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective,* Edward Elgar Publishing, 1996.
Kornai János: *A szocialista rendszer*, Budapest, Heti Világgazdaság Kiadói Rt., 1993.
Lachmann, Ludwig: Cap*ital and Its Structure* (Second edition, reprint), Kansas City, Universal Press Syndicate, 1956, 1978.
Ludassy Mária – Reich Orsolya: *Társadalomfilozófia*. Budapest, ELTE TÁTK, 2010.
Machiavelli, Niccoló: A fejedelem, *Niccolò Machiavelli Művei*, I. kötet, Budapest, Európa, 1978.
Madison, James: *Writings,* New York, The Library of America, 1999.
Mandeville, Bernard: Vizsgálódások az erkölcsi erények eredetéről, in *A méhek meséje*, Budapest, Kossuth, 1714, 1996.
Marx, Karl – Engels, Friedrich: *A Kommunista Párt Kiáltványa*, 1848, https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/ch01.htm#s1
Menger, Karl: Introduction, in Menger, Carl: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 2nd edition, Vienna, 1923.
Menger, Carl: *Problems of Economics and Sociology*, Urbana, University of Illinois Press, 1883, 1963.
Menger, Carl: *Principles of Economics*, New York, New York University Press, 1871, 1976.
Mises, Ludwig von: *Human Action: A Treatise on Economics*, New Heaven, Yale University Press, 1949.
Mises, Ludwig von: *The Theory of Money and Credit*, New Heaven, Yale University Press, 1912, 1953.
Needham, Joseph: *Science and Civilisation in China*, vol. 7. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
Nyiri Kristóf: *Európa szélén*, Budapest, Gondolat, 1981.
Polanyi, Karl: *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston, Beacon Press, 1944, 2001.
Polányi, Michael: *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, Chicago, University of Chicago Press, 1958.

studia_caroliensa_2017.indd 179 2017.06.16. 14:17:00

Rae, John: *Life of Adam Smith*, London, Macmillan & Co, 1895.
Raico, Ralph: *Classical Liberalism and the Austrian School*, Alabama, Mises Institute, 2012.
Reinert, Erik S.: Austrian economics and 'The Other Canon', in Backhaus, Jürgen (szerk): *Modern Applications of Austrian Thought*, London and New York, Routledge, 2005, 253–299, 275.
Rothbard, Murray: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Volume I. Auburn, Alabama, Ludwig van Mises Institute, 1995.
Schmoller, Gustav: Zur Methodologie der Staats- und Sozial- Wissenschaften, *Schmollers Jahrbuch,* 1883, 7 (3): 240–58.
Schumpeter, Joseph: *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, Routledge, 1944.
Schumpeter, Joseph: *The Theory of Economic Development*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers, 1912, 2004.
Sherif, Muzafer: A vonatkoztatási csoport fogalma az emberi kapcsolatokban, in Pataki Ferenc (szerk.): *Csoportlélektan*, Budapest, Gondolat könyvkiadó, 185–199.
Shionoya, Yuichi: *Economy and Morality – The Philosophy of the Welfare State*, Edward Elgar Publishing, 2005.
Smith, Adam: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Chicago, University of Chicago Press, 1776, 1977.
Smith, Adam: *The Theory of Moral Sentiments,* Cambridge, Cambridge University Press, 1759, 2002.
Smith, Barry: Austrian Philosophy and Economics, in Grassl, Wolfgang – Smith, Barry (szerk.): *Austrian Economics and Austrian Philosophy*, London, Routledge, 1986, 245–272.
Tocqueville, Alexis de: *A demokrácia Amerikában*, Budapest, Gondolat, 1983.
Tóth András: A marxizmus tündöklése és csendes elmúlása, *Aetheneum Konzervativ Szemle* 2016, 2:(1) 7–17.
Wicksell, Knut: *Value, Capital and Rent*, London, Allen and Unwin, 1893, 1954.
Wilson, Eric: *The Savage Republic*, Leiden – Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
Zhang, Weiying: *The Logic of the Market*, Washington, CATO Institute, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 180 2017.06.16. 14:17:00

FORGÁCS ANNA – CSILLIK PÉTER

MEGERŐSÍTHETŐ-E STATISZTIKAI ADATOKKAL MAX WEBER HIPOTÉZISE (100 ÉVVEL HALÁLA UTÁN) A PROTESTÁNSOK GAZDASÁGI TELJESÍTMÉNYÉRŐL?

I. BEVEZETÉS

Készülünk Max Weber halálának 100. évfordulójára, 2020 egyre közeleg. Webernek a protestáns etikával kapcsolatos gondolatmenete erős kihívást jelentett a kor marxista társadalomfelfogása számára, amely a szellemet a felépítmény elemei közé helyezte, mint ami inkább tükrözi, semmint irányítja az anyagi valóságot. Weber egyúttal a protestánsok örökségévé tette a szorgalmon, tanuláson, takarékosságon alapuló kapitalista gazdasági rendet, itt az idő, hogy felmérjük az örökséget. A dolgozatban ország-soros adatok segítségével teszteljük *hipotézisünket*: *minél több a protestáns, annál jobban teljesít a gazdaság ma is.* (A későbbiekben, ha rendelkezésre állnak majd ennél finomabb, régiós adatok, akkor azokkal is bővítjük, megismételjük a számítást.) Tanulmányunkat *szakirodalmi* áttekintéssel kezdjük, ezt követően ismertetjük az elemzendő adatokat, és bemutatunk néhány egyszerű számítást. Végül rövid következtetéssel zárul a dolgozat. Megelőlegezve a végeredményt, a protestáns etika intézményesült, a világ országainak jó része beépítette intézményrendszerébe, hogy azzal gazdasága versenyképességét, növekedését elősegítse.

II. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az elmúlt száz évben már sokat és sokszor írtak Weber korszakos művéről, mégis a 2000 utáni tanulmányok frissessége, mélysége meglepő. A legmodernebb eszközökkel igyekeznek utánajárni tanainak, ökonometriai modellekkel tesztelik, könyvtárak, levéltárak, irattárak átnézésével finomítják Weber gondolatait. A következő oldalakon ízelítőt adunk mindebből.

studia_caroliensa_2017.indd 181 2017.06.16. 14:17:00

1. Max Weber központi tételét (a protestáns etikára épült a kapitalizmus) árnyaló, finomító kutatások

1.1 Vallásszociológia

Zingales, Sapienza és Guiso[1] a főbb vallásokat vizsgálta, (66 ország és régióik) a World Values Survey 1981–1997 adataival. A vallás hogyan érinti a 1) bizalom és kooperáció; 2) dolgozó nők; 3) kormányzat; 4) jogi szabályok; 5) piacgazdaság és annak igazságossága; 6) takarékosság változókat. A vallás pozitív kapcsolatban van a szabad piacot támogató attitűdökkel. A vallásos neveltetés és az aktív vallásgyakorlás is növeli a bizalmat a kormányzat, intézmények, piacok irányában, de ez a mások iránti intoleranciával, konzervatívabb viselkedéssel párosul (főként a dolgozó nők tekintetében). A magukat ateistának vallók toleránsabbak a többiekkel, de kevésbé bíznak a kormányzatban és a rendőrségben, haladóbban tekintenek a dolgozó nőkre, kevésbé bíznak a jogrendszerben, könnyebben válnak jogsértőkké, és a piacot (annak igazságosságát) rosszabbnak ítélik meg.

A katolikusok – náluk nagyobb mértékben a muszlimok és zsidók – elfogultak a jövedelem-egyenlőtlenség irányában, miközben protestánsok, hinduk, buddhisták inkább az ösztönzőket támogatják. A buddhisták, katolikusok, protestánsok, hinduk támogatóbbak a magántulajdon tekintetében, mint a nem vallásosak; a muszlimok jelentősen kevésbé támogatják a magántulajdont. A muszlimok és hinduk erősen a verseny ellen vannak, míg a katolikusok, protestánsok, zsidók támogatják a versenyt. A (buddhistákat kivéve) a vallásosak szerint a szegények lusták és akaratgyengék. A buddhisták leginkább szabadpiac-támogatók, őket követik a keresztények, míg a muszlimok és a hinduk elutasítóbbak. A vallásos hit segít megmagyarázni, miért terjedt el sikeresen a kapitalizmus Kelet-Ázsiában (ahol a buddhizmus uralkodik), ám kevesen támogatják az iszlámoknál.

A katolikus országok relatív elmaradása a protestánsoktól nem a katolicizmusnak tulajdonítható. Az iszlám vallás követői a szabad piacgazdasági rendszer számos aspektusával (beleértve a magántulajdont, az ösztönzők alkalmazását, a versenyt és a nők munkaerő piaci részvételének tolerálását) szembehelyezkednek. Röviden: 1. A vallásos ember jobban bízik a többiekben, a kormányzatban, a jogrendszerben és kevésbé hajlamos jogsértést elkövetni; inkább hisz abban, hogy a piaci folyamatok kimenetelei igazságosak, becsületesek. De a vallásosak inkább rasszisták és kevésbé támogatják a dolgozó nők jogait. 2. A katolikus,

[1] Luigi Guiso – Luigi Zingales – Paola Sapienza: Does Culture Affect Economic Outcomes?, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 20, Number 2, 2006, 23–48.

studia_caroliensa_2017.indd 182 2017.06.16. 14:17:00

protestáns, zsidó, iszlám, hindu, buddhista közül a gazdasági növekedést támogató attitűd a katolikusnál legerősebb, az iszlámhívőnél a leggyengébb.

1.2 Gazdaságtörténet

Becker és Woessmann[2] megerősítik Weber megfigyelését a protestánsok gazdasági előnyeit illetően; dokumentálják, hogy a protestáns területek jobban álltak Poroszországban, a 19. század végén. A protestáns előnyt *a)* magasabb jövedelemadó bevételek, *b)* a feldolgozóiparban és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak magasabb aránya, *c)* a tanárok magasabb jövedelme jól bizonyítja. Cantoni[3] a Német-római Császárság 272 városáról gyűjtött adatokat az 1300-tól 1900-ig tartó időszakra. Azt vizsgálta, hogy milyen hosszan állt fenn a protestánsok gazdasági előnye. Mivel a városok növekedését tekintette a gazdasági növekedés mutatójának, azt találta, hogy a *protestantizmusnak nincs hatása a gazdasági növekedésre*. (Ám a népesség nagy hányada 1900 előtt vidéken élt, így az eredmény csekély jelentőségű.)

Young[4] a protestantizmus és a gazdasági növekedés kapcsolatát Maddison GDP adataival vizsgálta 1500 és 2000 között, 15 országra kiterjesztve. Protestánsok: a skandinávok, britek, hollandok, németek, svájciak. Katolikusok: a franciák, belgák, osztrákok, írek, olaszok, spanyolok és portugálok. GDP/fő tekintetében *a protestáns országok meghaladták a katolikus országokat a reformációt követő századokban, ez a jövedelemkülönbség az 1960-as évekig nem csökkent.* (1500–1870 a divergencia időszaka; 1870–1960 stabilizációs éra; 1960–2000 a konvergencia periódusa.) 1500-ban a katolikusok voltak gazdagabbak, (860 $/fő), a református országokban kevesebb volt a GDP/fő (690 $). 1700-ig a katolikus országoknál szerényen, a protestánsoknál viszont nagyobb ütemben nőtt a jövedelem. A nagy gyarmatosító országok (portugálok, spanyolok) nem tudták jövedelem-növekedésre váltani birodalmi mivoltukat, a népességnövekedés felszívta a növekedést. Portugália majdnem a legszegényebb országként lépett be a gyar-

[2] Sascha O. Becker – Ludger Woesmann: Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic History, *Quarterly Journal of Economics,* Volume 124, Number 2, 2009, 531–596.

[3] Davide Cantoni: The Economic Effects of Protestant Reformation: Testing the Weber Hypothesis in the German Lands, *Munich Discussion Paper,* No.13, Department of Economics University of Munich, https://epub.ub.uni-muenchen.de/14811/1/Cantoni_2013_The_Economic_Effects_of_the_Protestant_Reformation.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[4] Cristobal Young: Religion and Economic Growth in Western Europe: 1500–2000, Stanford University, 2009, http://web.stanford.edu/~cy10/public/Religion_and_Economic%20Growth_Western_Europe.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

studia_caroliensa_2017.indd 183 2017.06.16. 14:17:00

matosítás időszakába, és ott is rekedt az időszak végéig. Birodalmi előnyeik nem fordítódtak át ipari, feldolgozóipari prosperitássá, hanem luxuscikkekre és elbukott háborúkra herdálódtak el. Hollandia és a Brit Birodalom lehagyta a spanyolokat, portugálokat, (1500–1700), Európa fő tengeri nagyhatalmaivá váltak, sikerült a birodalmi erőt gazdasági növekedésre átfordítani. Hollandiában 180%-kal, a briteknél 75%-kal nőtt a GDP/fő érték.

Nagy jelentősége volt a 17. századi brit és holland *kereskedelmi intézményekben* bekövetkező változásoknak (Amszterdamban nyílt meg az első értéktőzsde 1602-ben, valamint sok pénzügyi, biztosítási és szabadalmi jogi innováció történt). Az ipari korral (1850–1940) jött a nagy divergencia, a protestáns országokban 223%-kal, a katolikusokban csak 137% -kal nőtt az egy főre jutó jövedelem, így 1940-re a protestáns országok 40%-kal voltak gazdagabbak. Ahogy az ipari forradalom terjedt és a jövedelem erős növekedésnek indult, úgy nőtt a jövedelemkülönbség a katolikus és a protestáns országok között. (Svájcban 3,7%, a portugáloknál 0,8% volt az éves növekedés.) 1960 és 1980 között a különbség 30%-ról 10%-ra csökkent, ami egybeesett a háború utáni európai politikai intézményi változásokkal. Megalakult az EGK, majd EU, megkötötték az európai szabadkereskedelmi egyezményt (ami kiegyenlítette a tényezőárakat), az intézmények, gazdaságpolitikák konvergáltak. A jövedelemkülönbség 1990 után 6%-os. 1700 - 1960 között 27 %-kal alacsonyabb volt a katolikus országok jövedelme; 1870-ig leszakadtak a protestánsokhoz képest, majd stabilizálódott a különbség, 1960 után gyors konvergencia indult el. Európa és off-shootjai (USA, Ausztrália) szárnyaltak, a többiek lemaradtak. Volt lokális konvergencia is, a protestáns országok által vezetett technológiai haladással együtt meneteltek a többiek. Kérdés: közel 300 éven át miért is teljesítettek a katolikusok rosszabbul protestáns szomszédjaiknál?

1.3 Vállalkozástörténet

Delacroix és Nielsen[5] Weber hipotézisét – a protestantizmus hozzájárult az ipari kapitalizmus kialakulásához – úgy ellenőrizték, hogy a protestánsok aránya és az ipari kapitalizmus fejlődése közötti összefüggéseket keresték a 19. század közepi-végi európai országokban. A fejlődést mérik: *a)* vagyon és megtakarítások, *b)* értéktőzsde megalapításának időpontja, *c)* vasúti vonalak hossza, *d)* férfi munkaerő megoszlása mezőgazdaság és ipar között, *e)* gyermekhalálozás. Amit

[5] Jacques Delacroix – Francois Nielsen: The Beloved Myth: Protestantism and the Rise of Industrial Capitalism in Nineteenth-Century Europe, *Social Forces,* Volume 80, Number 2, 2001, 509–553.

studia_caroliensa_2017.indd 184 2017.06.16. 14:17:00

a weberi protestáns etika „közös interpretációjának" hívunk, az csekély empirikus megerősítést nyert, rendkívüli sikerét anekdotikus bizonyítékoknak tulajdonítják, amelyek a protestáns országok mai gazdagsága által nyernek megerősítést. A szerzők kiemelik azokat a protestáns országokat, amelyek lemaradtak a kapitalista fejlődésben (skandináv országok), illetve a katolikus országokat, amelyek korai fejlődők voltak (Belgium, Franciaország). A virágzó és vallásilag kevert népességű 19. századi Svájcban nem találtak a vallás és a gazdasági fejlődés kapcsolatára bizonyítékot. Nunziata és Rocco[6,7] a vallás és a vállalkozási kedv (hajlandóság) kapcsolatát vizsgálta, az European Social Survey 2000-es évekre vonatkozó egyéni adatait felhasználva. Van-e összefüggés a vallási kisebbséghez tartozás és a vállalkozói ráta között Európában? Ha Webernek igaza van a protestánsoknak inkább vállalkozóknak kell lenniük, mint a katolikusoknak. Azt találták, hogy a katolikusok uralta területek protestánsai 5%-kal nagyobb vállalkozási hajlandóságot mutattak, mint a dominánsan protestáns területek katolikusai. Svájcban, a kisebbségben lévő protestánsok közül kb. 4%-kal többen vállalkoznak, mint a katolikus kisebbség tagjai. Becker, Pfaff és Rubin[8] szerint a vallás befolyásolja a hosszú távú gazdasági eredményeket, a vallási intézmények, doktrínák sok változóra befolyással vannak, és éppen ezek meghatározóak a gazdasági növekedésre nézve.

1.4 Tematikus áttekintés

A vallás sok olyan változóra van hatással, ami a gazdasági növekedést is befolyásolja: *A)* humán tőke, vállalkozási hajlandóság, *B)* társadalmi etika, *C)* társadalmi hálók/hálózatok, *D)* kormányzás, misszionárius munka és *E)* egyebek. Ebben az alfejezetben ezeket tekintjük át.

[6] Luca Nunziata, Lorenzo Rocco: *The Protestant Ethic and Entrepreneurship: Evidence from Religious Minorities from the Former Holy Roman Empire*, University of Padua, 2014, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/53566/1/MPRA_paper_53566.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[7] Luca Nunziata – Lorenzo Rocco: *A Tale of Minorities: Evidence on Religious Ethic and Entrepreneurship*, University of Padua, 2015, http://www.demm.unimi.it/extfiles/unimidire/100601/attachment/nunziata.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[8] *Sascha O. Becker – Steven Pfaff – Jared Rubin: Causes And Consequences Of The Protestant Reformation*, Working Papers, Chapman University, 2016, 16–13. http://digitalcommons.chapman.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1177&context=esi_working_papers (Letöltés: 2016. november 26.)

studia_caroliensa_2017.indd 185 2017.06.16. 14:17:00

1.4.1 Humán tőke: írástudás, relatív nemi egyenjogúság

A vallás gazdasági hatásaival foglalkozó kutatásokban leginkább a vallás és a humán tőke kapcsolatát elemezték (Iannaccone[9], Iyer[10]). Becker és Woessmann[11] szerint Luther fontosnak tartotta, hogy minden keresztény olvassa a Bibliát. Ezért az *általános beiskolázást* erősítették a protestáns területeken (az írástudatlanság 1500 körül igen magas volt). Luther *relatív nemi egyenjogúságot követelt az oktatás terén* („minden városnak legyen leányiskolája is") számos protestáns városban nyitottak leányiskolákat is. Becker és Woesmann[12] Poroszország 452 megyéjét felölelő, 1871-es adatok alapján kimutatták, hogy ahol magasabb volt a protestánsok aránya, ott magasabb volt az írástudók aránya is. A reformáció előtt sem az iskolázottságban, sem a gazdasági fejlettségben nem volt különbség a Wittenbergtől való távolság függvényében. A protestáns és katolikus területek között az 1871-ben mért írástudási arányeltérés magyarázza a gazdasági fejlettségbeli eltérést is, (a fejlettséget a jövedelemadó bevételekkel és a munkaerő feldolgozóipari és szolgáltatási szektorbeli arányával mérve). A protestáns területek, már 1816-ban is magasabb iskolázottsági arányt mutattak, ami inkább a protestáns gazdaságtörténet humántőke elméletét, semmint a weberi protestáns munkaetikát támasztja alá. Ökonometriai elemzésük szerint a nagyobb protestáns lakossági arányú megyékben magasabb az írástudók aránya, és kisebb a nemek közötti eltérés is. A svájci reformátorok (Zwingli Zürichben, Kálvin Genfben) is fontosnak tartották a hívők oktatását, hogy a Bibliát olvasni tudják. Boppart, Falkinger és Grossman[13] a 19. századi Svájcban a sorozott katonák 160 kerületre vonatkozó pedagógiai vizsgálati eredményeit elemezték. Ezek a tesztek kötelezőek voltak minden férfi lakos számára, az olvasási, fogalmazási, matematikai tudáson túl a svájci történelem, alkotmány ismeretét is felmérték. Az olvasásban különösen nagy volt a protestánsok előnye, de más kognitív képességekben is

[9] Laurence R. Iannaccone: Introduction to the Economics of Religion, *Journal of Economic Literature Volume* 36, Number 3, 1998, 1465–1495.

[10] Sriya Iyer: *The New Economics of Religion*, Cambridge Working Papers, in Economics 1544, University of Cambridge, 2015, http://www.econ.cam.ac.uk/people/faculty/si105/Iyer_2015_%20JEL.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[11] Sascha O. Becker – Ludger Woesmann.

[12] Sascha O. Becker – Ludger Woesmann: Luther and the Girls: Religious Denomination and the Female Education Gap in 19th Century Prussia, *Scandinavian Journal of Economics,* Volume 110, Number 4, 2008, 777–805.

[13] Timo Boppart – Josef Falkinger – Volker Grossmann: Protestantism And Education:Reading (The Bible) And Other Skills, *Economic Inquiry,* Volume 52, Number 2, 2014, 874–895.

studia_caroliensa_2017.indd 186 2017.06.16. 14:17:00

jobbak voltak. Boppart, Falkinger, Grossman, Woitek és Wüthrich[14] vizsgálták a protestantizmus hatását az oktatásra a szerint, hogy a körzet mennyire konzervatív, mindezt három népszavazás (1875: polgári házasság megkönnyítése, 1877: „Üzem Törvény", amely megtiltotta gyermekmunkások alkalmazását az üzemekben, 1879: a halálbüntetés újra bevezetése) eredményével mérve. A protestantizmus akkor kedvezett az oktatási kiadások növelésének és az 1875 és 1903 között besorozottak teszteredményének, ha az progresszív miliővel párosult. A protestánsok arányának meghatározásához a Genftől és Zürichtől való távolságot alkalmazták.

Woodberry[15] azt a kérdést tette fel, hogy vajon a misszionáriusok jelenlétének van-e hosszú távú hatása a mai idők gazdasági teljesítményére. Nunn[16] szerint a misszionáriusok a vallásos hitet változtatták meg, Afrika népének nagy részét kereszténnyé konvertálták. Gallego és Woodberry[17] bizonyítják, hogy Afrika azon részében, ahol protestáns misszionáriusok voltak, magasabb az írástudók aránya, mert nagyobb volt a verseny a misszionáriusok között. Bai és Kung[18] azt találták, hogy Kínában magasabb volt az urbanizáció a 20. század elején ott, ahol a 19. században nagyobb volt a protestáns misszionáriusok aránya, mert a tudás terjedését támogatta az iskolák, kórházak alapítása és működtetése. Ez Indiára is igaz, az egészségügy annál jobb, minél közelebb vagyunk a protestáns egészségügyi missziókhoz (Calvi és Mantovanelli[19]).

[14] Timo Boppart – Josef Falkinger – Volker Grossmann – Ulrich Woitek – Gabriela Wüthrich: Under which conditions does religion affect educational outcomes?, *Explorations in Economic History,* Volume 50, Issue 2, 2013, 242–266., http://www.unifr.ch/makro/assets/files/publications/EEH-12-41-Revision1.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[15] Robert D. Woodberry: The Shadow of Empire: Christian Missions, Colonial Policy, and Democracy in Post Colonial Societies, PhD dissertation, 2004, University of North Carolina at Chapel Hill, http://prec.com/PRECdocuments/ShadowOfEmpire_2004.pdf, (Letöltés: 2016. november 26.)

[16] Nathan Nunn: Religious Conversion in Colonial Africa, *American Economic Review Papers and Proceedings* 100, May 2010, 147–152., http://scholar.harvard.edu/files/nunn/files/aerpp_nunn_2010.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[17] Francisco A. Gallego – Robert Woodberry: Christian Missionaries and Education in Former African Colonies: How Competition Mattered, *Journal of African Economies,* Volume 19, Number 3, 2010, 294–329.

[18] Ying Bai – James Kai-sing Kung: Diffusing Knowledge While Spreading God's Message: Protestantism and Economic Prosperity in China, 1840–1920, *Journal of the European Economic Association,* Volume 13, Issue 4, 2015, 669–698.

[19] Rosella Calvi – Federico Mantovanelli: Long-Term Effects of Access to Health Care: Medical Missions in Colonial India, Department of Economics, Boston College, 2015. http://fmwww.bc.edu/EC-P/wp883.pdf (Letöltés: 2017. március 20.)

studia_caroliensa_2017.indd 187 2017.06.16. 14:17:01

1.4.2 Protestáns (munka)etika: több és keményebb munka

Bentzen és szerzőtársai[20] *szerint a gazdasági siker kulcsa a szorgalom és mértékletesség.* A reformáció előtti protestáns etika és a nyugat prosperitásának alapja – kutatásai alapján – a katolikus ciszterci rend, amelyet 1098-ban Franciaországban kiugrott szerzetesek új rendként alapítottak. Angliában a ciszterci rendházak előfordulási gyakorisága hatással volt a megyei szinten összehasonlított fejlődési adatokra 1801-ig (jóval a rendházak feloszlatása után is). Véleménye szerint Anglia preindusztrális fejlődését a kulturális változások által kiváltott növekedési folyamat hajtotta előre. Spenkuch[21] azt állítja, hogy a protestánsok és katolikusok mai megoszlása nagyban tükrözi az 1555-ös augsburgi béke idejében jellemző megoszlást (mivel akié a föld, azé a vallás). Mai német háztartási paneladatokon kimutatja, hogy *hosszabb munkaidőt, magasabb fizetéseket* tapasztalhatunk a protestánsoknál. A protestánsok keményebben (több órát) dolgoznak, tehát a weberi protestáns etika igaz lehet. Schaltegger és Torgler[22] úgy véli, az EVS adatai megerősítik a weberi feltételezést. Kérdésük a válaszadókhoz úgy hangzott, hogy egyetért-e az alábbi kijelentéssel: „A munka mindenek előtt, még akkor is, ha ez kevesebb szabadidővel jár". A *protestánsoknál a képzettség szignifikáns hatással volt a munkaetikára*, a katolikusoknál nem. Azok a válaszadók, akik vallásosnak vallották magukat, jobb munkaetikával rendelkeztek, de csak ha protestánsok voltak. Basten és Betz[23] vizsgálta Nyugat-Svájcot, amely Vaud és Fribourg kantonokból áll. A reformáció előtt szakadt két részre: Fribourg városállam a keleti részt uralta, a nyugati rész Bern uralma alá került. A reformáció idején Fribourg megmaradt katolikusnak, Bern áttért az új hitre. Regresszió-számítást alkalmazva 20. századi népszavazások adatain, a következő eredményekre jutottak: *a protestantizmus 14%-kal csökkenti a szavazati hajlandóságot több szabadidőre, 5%-kal az újraelosztásra, 7%-kal a kormány-*

[20] Thomas Barnebeck Andersen – Jeanet Bentzen – Carl-Johan Dalgaard, Paul Sharp*: Pre-Reformation Roots of the Protestant Ethic*, 2015, http://www.econ.ku.dk/dalgaard/Work/WPs/EJpaper_and_tables_final.pdf (Letöltés: 2016. november 26)

[21] Jörg L. Spenkuch: *The Protestant Ethic and Work: Micro Evidence from Contemporary Germany*, 2011, http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/spenkuch/research/religion.pdf (Letöltés: 2016. november 26)

[22] C.A. Schaltegger, B. Torgler: Work Ethic, Protestantism and Human Capital, *Economics Letters,* Volume 107, Number 2, 2010, 99–101.

[23] Christoph Basten – Frank Betz: Beyond Work Ethic: Religion, Individual, and Political Preferences, *American Economic Journal: Economic Policy,* Volume 5, Number 3, 2013, 67–91.

studia_caroliensa_2017.indd 188 2017.06.16. 14:17:01

zati intervencióra. Van Hoorn és Maseland[24] megállapítják, hogy a munkanélküliség negatívabban érinti a protestánsok jól-létét, mint a katolikusokét, hiszen az EVS és a WVS 150 ezer válaszadójának adata alapján a *protestánsok jobban elkeserednek, ha munkanélküliek*, ez náluk jobban csökkenti az elégedettséget.

1.4.3 Intézmények, bizalom, korrupció

Becker, Pfaff és Rubin[25] azt írják, hogy *az intézmények számítanak,* Weber jól látta a kapcsolatot a reformáció és a pozitív gazdasági eredmények között, de figyelmen kívül hagyta az intézményi csatornát, amely összeköti a kettőt. Arruñada[26] megállapítása az, hogy a protestánsok megkülönböztető jellemzője, hogy társadalmi (szociális) etikájuk volt. *Támogatóbbak a politikai- és jogrendszer intézményeit* tekintve, mint a katolikusok, szükségük volt ugyanis politikai támogatásra a katolicizmus ellen vívott harcukban. A protestánsok *kisebb hangsúlyt helyeztek a család szerepére, azt szerették volna, hogy az idegeneket (nem rokonokat) is egyenlő (jó) bánásmódban részesítsék*. Arruñada eredményei egybeesnek azzal a megállapítással, hogy a protestantizmus elősegíti a gazdasági fejlődést, de nem a weberi munkaetika közvetlen pszichológiai útján, hanem olyan alternatív társadalmi etika hirdetésével, amelyben a gazdasági tranzakciók „személytelenek". Hayward és Kemmelmeier [27] a WVS adatait felhasználva nézték, hogy a *protestánsok inkább piacpártiak*-e. Nemzeti szinten a dominánsan protestáns kulturális gyökerekkel rendelkező országokra inkább jellemző a piacpárti attitűd, egyéni szinten a protestánsok relatíve piacpártiak, függetlenül attól, hogy vallásosak-e. Woodberry[28] megvilágítja azt a szerepet, amelyet a pro-

[24] Andre van Hoorn – Robbert Maseland: Does a Protestant work ethic exist? Evidence from the well-being effect of unemployment, *Journal of Economic Behavior and Organization,* Volume 91, 2013, 1–12. http://www.rug.nl/research/portal/files/17796724/van_Hoorn_2013_JEBO_AC_Does_a_Protestant_work_ethic_exist.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[25] Sasha O. Becker – Steven Pfaff – Jared Rubin: *Causes and Consequences of the Protestant Reformation,* The University of Warwick Working Paper Series, No. 260 January, 2016, https://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2016/twerp_1105_becker.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[26] Benito Arruñada: Protestants and Catholics: Similar Work Ethic, Different Social Ethic, Barcelona, Economics Working Paper Series 497, 2010, http://www.barcelonagse.eu/sites/default/files/working_paper_pdfs/497.pdf (Letöltés: 2017. március 20.)

[27] David R. Hayward – Markus Kemmelmeier: Weber Revisited: A Cross-National Analysis of Religiosity, Religious Culture, and Economic Attitudes, *Journal of Cross-Cultural Psychology,* Volume 42, Issue 8, 1406–1420.

[28] Robert D. Woodberry: The Missionary Roots of Liberal Democracy, *American Political Science Review,* Volume 106, Number 2, 2012, 244–274.

studia_caroliensa_2017.indd 189 2017.06.16. 14:17:01

testáns misszionáriusok töltöttek be a stabil demokrácia megszületésében és terjesztésében szerte a világon. A protestánsok támogatták a vallásszabadságot, a tömegoktatást, a nyomtatást, az újságokat, az önkéntes szervezeteket és a gyarmati reformokat, megteremtve a stabil demokrácia feltételeit. Minél nagyobb a protestánsok aránya a népességben, annál kevésbé korrupt az ország. A protestánsok kevésbé hajlamosak bűnt elkövetni, mert nincs lehetőségük bűnbocsánat elnyerésére. A katolikus vallás hierarchikus, kihangsúlyozza az emberi gyengeségeket és hiányosságokat, az ember képtelenségét a bűntől való tartózkodásra, ezért a megbocsátó és óvó egyház iránti igényük. A klérus a gyónással könnyíti a bűnelkövetést a katolikusok számára. A papok vannak felhatalmazva a gyóntatásra, ők mondhatják ki a megbocsátást és a bűntől való tartózkodást. A protestantizmusra jellemző egalitárius szerveződés abban hisz, hogy *az egyénnek személyes felelőssége a bűnbeesés elkerülése*, nem szabad az egyház intézményes megbocsátására támaszkodni. A csalók kirekesztése és az erény intézményesítése hangsúlyosabb. Eltérő attitűdök az állam iránti lojalitásban akkor alakultak ki, amikor Luther kitűzte 95 tételét Wittenbergben. A reformáció válasz volt a korrupció eluralkodására (búcsúcédula-árusítás, egyházi pozíciók áruba bocsátása). Treisman[29] vizsgálata alapján a protestáns tradíciójú, brit szabályozású fejlett gazdaságok kevésbé korruptak. Ha Írországban 5–10%-kal magasabb lenne a protestánsok aránya, az ország korrupciós rátája megegyezne Dániáéval (Dánia a világ első öt legkevésbé korrupt országának egyike). A legkevésbé korrupt európai országok az északi protestánsok (finn, dán, svéd, norvég), Dél-Európa katolikusai, pedig a legkorruptabbak.

1.4.4 A kormányzás: politikai hatalom, jogrendszer

Ahol *a reformáció teret nyert, ott az uralkodó elit megfosztotta hatalmától az egyházat.* Ez megváltoztatta a városi tanácsok, a parlament és a királyi tanács összetételét. Rubin [30] úgy fogalmaz, hogy a reformáció olyan koalíciók hosszú ideig tartó divergenciája volt, amely meghatározta a politikai szabályokat (uralmat) Nyugat-Európában és a Közel-Keleten. A reformációt követően a protestáns uralkodók nem bírták a vallási elit támogatását, így a *parlamenthez fordultak*, hogy az uralmukhoz nyújtson támogatást, biztosítson anyagi forrásokat. A par-

[29] Daniel Treisman: *The Causes of Corruption: A Cross-National Study*, University of California, 2000, https://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/treisman/Papers/causes.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[30] Jared Rubin: *Rulers, Religion, and Riches: Why the West got rich and the Middle East did not?*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.

studia_caroliensa_2017.indd 190 2017.06.16. 14:17:01

lamenteknek sokkal inkább érdekük volt a hosszú távú gazdasági fejlődés, mint az egyházi elitnek, ez segít megmagyarázni, hogy a fejlődés Angliában, Hollandiában kevéssel a reformációt követően nekiindult, míg a katolikus Spanyolország és a muszlim Ottomán Birodalom lemaradtak (katonai, területi dominanciájuk ellenére). Greif és Rubin [31] állítása szerint Anglia vezetésében a fordulópont a reformáció idején történt. *VIII. Henrik a parlamentre támaszkodott*, hogy a reformációt elterjessze. Azt állítják, hogy a jogelv – amely a reformáció következményeként a Tudor időszak alatt alakult ki – azt jelentette, hogy az uralkodó a parlament által megalkotott jogot követte, cserébe legitimációt és anyagi erőforrásokat kapott. A polgárháborúk és a dicsőséges forradalom a Stuartok törekvése volt, hogy visszahozzák az „isteni jog"-ból következő uralkodói jogelvet, amely a parlament jóval kisebb irányító szerepét jelentette. Philpott [32] azt írja, hogy a reformáció átalakította a politikai rendet, a reformáció eszméi és a vallásháborúk határozták meg azt az államrendet, amely az 1648-as westphaliai békéből ered. Az augsburgi béke lépcsőfok volt a fejedelemségek teljes függetlensége felé, egyre kevesebb volt a közvetlen beavatkozás, a többségi szabály a Német-római Birodalom egészében. A protestáns társadalmakban inkább érvényesült az egyház és az állam szétválasztása, ezeket egyházi uralom helyett autonóm, élénk civil társadalom jellemezte. Putnam és Campbell [33] szerint minél civilebb egy társadalom, annál nagyobb a bizalom a politikai intézményekben. Az amerikai civil társadalomban különösen fontos a szerepe a protestáns egyháznak, Putnam Amerikát olyan egészséges civil közösségként írta le, amelyet a civil elkötelezettség, a politikai egyenlőség, a szolidaritás és a társadalmi tőke jellemez.

Nexon[34] tanulmánya szerint a reformáció szülte a modern nemzetállamot, komplex, dinamikus politikai erők álltak a folyamat mögött. A reformációból fakadó *vallási különbségek megváltoztatták a hatalomgyakorlás módját*, mindent átszövő – gazdasági és politikai érdekekkel versengő – vallási motivációkból. A nemzeteken átívelő vallási mozgalmak, egy hittel és sajátos identitással rendelkező, osztályok közötti *hálózatot* eredményeztek, amely (megnövelve

[31] Avner Greif, Jared Rubin: The Endogenous Political Legitimacy: The English Reformation and the Institutional Foundations of Limited Government, Yale University, Preliminary, September, 2015, http://economics.yale.edu/sites/default/files/greif_and_rubin_-_sept_2015.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[32] Daniel Philpott: The Religious Roots of Modern International Relations. *World Politics,* Volume 52, Number 2, 206–245. https://ic.ucsc.edu/~rlipsch/Pol272/Philpott.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[33] Robert N. Putnam – David E. Campbell: *American Grace: How Religion Divides and Units Us,* New York, Simon and Schuster, 2010.

[34] Daniel H. Nexon: *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, and International Change*, Princeton University Press, 2009.

studia_caroliensa_2017.indd 191 2017.06.16. 14:17:01

a rendfenntartás költségeit a heterogén és összetett politikai közösségekben) válságot okozott az államrendszerben. Hálózatelmélettel bemutatja, hogyan kerekedtek felül a vallási kapcsolathálók az intézményi korlátokon, amelyek az uralkodóval szembeni politikai ellenállást helyi szintre korlátozták, és megnehezítették a „közvetett-uralom" stratégia érvényesülését. A reformáció egyik legfontosabb politikai eredménye, a felekezeti államon túl, az *újfajta, vallásból eredő (vallásilag motivált) társadalmi mozgalmak* létrehozásán nyugszik.

Stamatov[35] meglátása szerint a hosszú távú politikai érdekképviselet azért vált a nemzetközi rendszer egyik intézményévé, mert a szervezetek aktivistái *vallási csoportok érdekeit* akarták érvényre juttatni. A 16–17. századi vallásháborúkban az aktivista hálózat elsőként hittestvéreinek nyújtott támogatást (nemzetközi protestáns támogatás a Habsburgok elleni holland felkelőknek vagy a francia hugenották ügye). Vallási vonalakon keresztül ez globálisan terjedt, ahogy az európai birodalmak a tengeren túlra terjeszkedtek, a megcélzott támogatottak a távoli idegenek lettek, akikkel a vallási csoportkötődésen túl morálisan is rokonszenveztek. Berman [36] azt írja, a *jogra gyakorolt hatásán* keresztül érintette Európa politikai időpályáját a reformáció, ami *a jogi gondolkodásban és intézményekben jelentett forradalmat*. Luther és követői visszautasították az állam és egyház középkori dualizmusát, helyette a „két királyság" doktrínáját javasolták (az egyházat a spirituális ügyekre korlátozva és a fejedelem uralma alatt egyesítve a kormányzatot.) Amikor ezt felkarolták a városi elöljáróságok, a jog megújítói és a helyi uralkodók az integrált bürokratizmus és a jogi formalizmus alapjait teremtették meg, a modern Észak-Közép-Európa „közszolgálati állam" jellegét megadva. Nem a protestáns etika támogatta a kapitalista fejlődést, hanem az új „kapitalista kommunitarianizmus", amely az állam protestáns reorganizációjából származik, és manifesztációja a részvénytársaság jogintézménye, valamint a modern trösztjog.

Gorski[37,38] a Schilling[39] által bevezetett „felekezetesedés" fogalmát felkarolva azt állítja, hogy a 16. század közepétől a 17. század közepéig tartó időszakban

[35] Peter Stamatov: Activist Religion, Empire, and the Emergence of Long-Distance Advocacy Networks, *American Sociological Review*, Volume 75, Issue 4, 2010, 607–628.

[36] Harold J. Berman: *Law and Revolution, II: The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition*, Harvard, 2003.

[37] Philip Gorski: Historicizing the secularization debate: Church, state, and society in the late medieval and early modern Europe, ca. 1300 to 1700, *American Sociological Review,* Volume 65, Number 1, 2000, 138–167.

[38] Philip Gorski: *The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe*, Chicago, University of Chicago Press, 2003.

[39] Heinz Schilling: Confessional Europe http://www.pro-europa.eu/attachments/article/149/heinz-schilling-confessional-europe.pdf (Letöltés: 2017. április 25.)

studia_caroliensa_2017.indd 192 2017.06.16. 14:17:01

az uralkodók igyekeztek *megerősíteni az állam hatalmát* az újonnan alapított protestáns egyházon keresztül. A fejedelmek az egyházat használták fel arra, hogy az általuk uralt területen erősítsék a *társadalmi fegyelmet*, azaz, hogy a lakosságot jobban szabályozhassák, beléjük neveljék a feltétlen engedelmességet, növeljék a termelékenységet. A klérus részvétele megmutatta, hogy: a) a reformáció után erősebben függtek a szekuláris uralkodóktól, b) a nyomást, amelyet a verseny gyakorolt rájuk, és c) amelynek nyomán erős felekezeti lojalitásra oktatták, szocializálták nyájukat. Hollandia és Brandenburg-Poroszország példáján demonstrálja, hogy miért volt intenzívebb és átalakítóbb a kálvinista gyakorlat, mint a lutheránus (vagy a katolikus lehetett volna). Nemcsak a gazdasági teljesítmény-javulás volt nagyobb, de a kálvinista vallású állam jelentősen visszaszorította az erőszakot, törvénytelenséget, nincstelenséget. Gorski Európában bizonyítékot talál arra, hogy a felekezeti (vallási) államépítésnek különböző útjai voltak, a katolikus területektől az intézményeken át az ellenreformációs egyház szervezett erőfeszítéséig. Pullan[40] szerint a protestánsok kezdeményezték a jóléti politikát, a *szegénység felszámolását*. Ez az 1520-as években indult a protestáns német területeken, majd terjedt észak felé, a pénzügyi forrást ehhez a rendházak bezárása biztosította. Dél-Európa katolikus fejedelmei ellenálltak, a rendházak felszámolása nem volt valós opciójuk. Kahl[41] tanulmányában megállapítja, hogy a szegénység és alamizsnaadás ebből az időből származik. A *katolikusok a szegénység méltóságát hangsúlyozták és a jótékonykodás erkölcsiségét, a protestánsok ezzel szemben megbélyegezték a szegénységet és személyes kudarcnak tekintették*. Luther azon tanításával, hogy az államnak spirituális és gyakorlati kötelezettsége is a közjó szolgálata, egybevág, hogy a predominánsan *lutheránus* társadalmak kifejlesztették azokat a *nagylelkű, univerzális szegénységellenes intézkedéseket*, amelyekről a szociáldemokrata jóléti államok híresek. A többségében *kálvinista* társadalmak a *szorgalmat és az önművelést favorizálták, olyan rászorultság alapú, piacorientált jóléti intézményrendszert fejlesztve ki, amely nem nagylelkű*. A katolikus társadalmak a szegénységet nem társadalmi problémának tekintették, a szegénységre az egyház irányításával decentralizált, kollektivista, egymást átfedő, egyéni szintű válaszokat adtak.

[40] Brian S. Pullan: Catholics, Protestants and the Poor in Early Modern Europe, *Journal of Interdisciplinary History*, Volume 35, Number 3, 2005, 441–456.

[41] Sigrun Kahl: The Religious Roots of Modern Poverty Policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant Traditions Compared, *European Journal of Sociology*, Volume 46, Number 1, 2005, 91–126. http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/mead/V53.0395/Kahl.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

studia_caroliensa_2017.indd 193 2017.06.16. 14:17:01

1.4.5 A reformáció kedvezőtlen hatásai: szélsőségesség, antiszemitizmus, öngyilkosság

Számos tanulmány a protestantizmus sötét oldalait mutatja be. Leeson és Russ[42] a reformációt követő két évszázad európai boszorkánypereit kutatták. Több mint 80 ezer személyt ítéltek el, felét halálra. Ez a katolikusok és a protestánsok közötti vallás-piaci részesedésért folyó verseny eredménye, több boszorkányper volt ott, ahol több katolikus-protestáns konfliktus volt. Spenkuch és Tillmann[43] a náci pártokra adott szavazatokat vizsgálták. Gazdaságpolitikai magyarázatot adnak arra, hogy a protestánsok miért szavaztak nagyobb arányban Hitlerre, mint a katolikusok. A katolikusoknak megvolt a saját pártjuk (a politikai spektrum közepén gyökeredzett), míg a protestánsok a politikai spektrum két végére szavaztak inkább. Becker és Pascali [44] munkájukban a protestantizmus antiszemitizmusra való hatását vizsgálták több mint 1000 német város mintáján. Az antiszemitizmus a protestáns területeken erősebb volt, mint a katolikusokon. Az uzsoráról vallott – a katolikus egyházétól eltérő –nézetek megengedték a protestánsoknak, hogy belépjenek a pénzkölcsönzési szektorba és versenyezzenek a zsidókkal, illetve a magasabb képzettséget megkövetelő banki szektorban is megjelentek. Luther a zsinagógák felégetésének gondolatát 1543-ban írta le. Durkheim[45] a protestánsoknál magasabb öngyilkossági arányt talált, amit Becker és Woesmann[46] megerősített (Wittenbergtől való távolsággal mérve a protes-

[42] Peter T. Leeson – Jacob W. Russ: *Witch Trials, 2015, Kézirat, idézi Jedwab, Jhonson, Koyama,* http://economics.yale.edu/sites/default/files/witch_trials.pdf, valamint Sascha O. Becker – Steven Pfaff – Jared Rubin: Causes and Consequences of the Protestant Reformation. https://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2016/twerp_1105_becker.pdf Letöltés: 2016. november 26.)

[43] Jörg L. Spenkuch – Peter Tillmann: Religion, Economics, and the Electoral Success of the Nazis, 2015. http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/spenkuch/research/religion_nazis.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[44] Sacha O. Becker – Luigi Pascali: Religion, Division of Labor and Conflict: Anti-Semitism in German Regions over 600 Years, The University of Warwick, Working Paper Series, Number 288, April 2016. https://micro.econ.kit.edu/downloads/288-2016_becker.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[45] Emile Durkheim: Le suicide. Étude de sociologie, 1897. http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/suicide/suicide_Livre_1.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[46] Sascha O. Becker – Ludger Woessmann: *Social Cohesion, Religious Beliefs, and the Effect of Protestantism on Suicide*, CESifo Working Paper, No. 5288, 201.5 http://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/DocBase_Content/WP/WP-CESifo_Working_Papers/wp-cesifo-2015/wp-cesifo-2015-03/cesifo1_wp5288.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

studia_caroliensa_2017.indd 194 2017.06.16. 14:17:01

tánsok arányát, porosz megyei adatokat vizsgálva). Torgler és Schaltegger[47] Svájcban igazolták ugyanezt.

2. A weberi protestáns etikával szembemenő elméletek

Ha nem a weberi protestáns etika, akkor mi lehetett az, ami a kapitalizmus kialakulását és megerősödését hozta Nyugat-Európában? Tawney[48] kimutatta, hogy a kapitalizmusban elengedhetetlen olyan intézmények, mint a pénzügyi tranzakciók (bankolás) vagy a hosszú távú hitelezés, megelőzték a reformációt. A vállalkozói aktivitást vizsgálva az a következtetése, hogy nem volt hiány vállalkozói hajlandóságban, nagyon élénk üzleti tevékenység folyt már korábban is, és a modern kapitalizmust a 15. századi Itáliából, Németországból és Flandriából eredezteti. Samuelsson[49] kifejtette, hogy a modern kapitalizmusra jellemző gyakorlatok már jóval a reformáció előtt megjelentek, és véleménye szerint Weber nemcsak félreértette, de el is túlozta a puritánság gazdasági hatásait. A kapitalizmus nem követelt meg aszketizmust. McCloskey[50] az innovációnak és nem a megtakarításnak tudja be a kapitalizmus nyugat-európai megjelenését, Akcomak, Webbink és Weel[51] Hollandia példáját elemezve fogalmazza meg kétségeit a weberi hipotézissel kapcsolatban. Hollandia a reformáció előtt a modern kapitalizmus útjára lépett, a 16. század közepén az írástudók aránya jóval meghaladta a szomszédos területeken élőkét, megteremtette az igen élénk (könyv/sajtó) kiadási tevékenységet, ami feszültségeket szított, nyilvános vitákhoz és lázadásokhoz vezetett. Hollandia gazdasági fejlettsége a késő 14. századi vallási innovációkból eredeztethető. Ezek az innovációk Deventer városából indultak, melynek alapí-

[47] Benno Torgler – Christoph Schaltegger: *Suicide and Religion: New Evidence on the Differences Between Protestantism and Catholicism*, Center for Research in Economics, Management and Arts, Working Paper No. 2012.12. http://www.crema-research.ch/papers/2012-12.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[48] Richard Henry Tawney: Religion and the Rise of Capitalism A Historical Study (Holland Memorial Lectures, 1922), New York, Harcourt, Brace and Company. http://quod.lib.umich.edu/g/genpub/afy9568.0001.001/7?page=root;rgn=full+text;size=100;view=image (Letöltés: 2016. november 26.)

[49] Kurt Samuelsson: *Religion and Economic Action, A Critique of Max Weber*, Toronto, University of Toronto Press (1957) 1993.

[50] Deirdre N. McCloskey: Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World, Chicago, University of Chicago Press, 2010. http://siteresources.worldbank.org/DEVDIALOGUE/Resources/FirstThreeChapters.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

[51] I. Semih Akçomak – Dinand Webbink – Bas ter Weel: *Why Did the Netherlands Develop So Early? The Legacy of the Brethren of the Common Life*, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, 2015. https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/cpb-discussion-paper-228-why-did-netherlands-develop-so-early.pdf (Letöltés: 2016. november 26.)

studia_caroliensa_2017.indd 195 2017.06.16. 14:17:01

tása egy 8. századi angol misszionárius szerzeteshez, Lebuinushoz kötődik. Deventer 1000 és 1500 között virágzó kereskedővárossá vált (IJssel folyón lévő kikötője a nagyméretű hajók fogadására is alkalmas volt), a Hanza-szövetség városaként elsősorban Norvégiából származó tőkehallal kereskedtek. Ugyanakkor a középkorban nemcsak kereskedelmi, hanem oktatási központ is volt. A város szülötte, Groote, 1379-ben fogalmazta meg a „Közös Élet Testvérei" nevű közösség szabályait és a városban alapította meg első vallási iskoláját, amelyben kiváló tanítás folyt. Elsősorban latint és görögöt tanítottak, latin evangéliumi himnuszokat énekeltek és közel 2000 tanulójuk volt. Később Kempis és Erasmus is közéjük tartozott. Groote amellett érvelt, hogy az evangéliumot mindenki a saját anyanyelvén olvashassa és az olvasni-írni tudás elterjesztésével az addigra amúgy is igen népszerű vallásosságot tovább növelte. Deventer (Haarlemmel együtt) volt az első városok egyike, amelynek nyomtatott sajtója volt, nem később, mint 1477-ben.

Andersen, Bentzen, Dalgaard és Sharp[52,53] nem a protestantizmusból, hanem a Luthert és Kálvint századokkal megelőző a puritán katolikus ciszterci rendtől eredezteti azokat az értékeket (munka becsülete, mértékletesség, takarékosság), amelyek a weberi hipotézis szerint, mint protestáns etika, a kapitalizmus kialakulásának előmozdítói. A ciszterciek hatalmas földekkel, népes, fegyelmezett, ingyenes munkaerővel, a földesúri járadék terhe nélkül, a mezőgazdaság szinte minden ágában fejlődést tudtak elérni. Nemcsak a mezőgazdasági technológiát fejlesztették, de a piaci kereskedelem (elsősorban gyapjú és gabona) kiépítésében is jelentős szerepet játszottak. Szent Benedek tanításainak szigorúbb betartásán nyugvó szabályzatuk komoly aszketizmust követelt, újra bevezették a szerzetesek kötelező fizikai munkavégzését, a munkát az élet fő céljának téve meg. Feljavították és megművelték a terméketlen, rossz földeket, növelték a termelést (gyapjútermelést) Wales és Yorkshire hatalmas legelőin. A ciszterci szerzetesek szorgalmukkal, kitartásukkal, mértékletességükkel, sajátos működési szabályaikkal a termelékenységet is növelték, ami hozzájárult a hosszú távú fejlődéshez. A szerzők évszázadokon áthúzódó pozitív kapcsolatot találtak a kolostorok és a népességnövekedés között, és ez még a mai Európában is mérhető.

Young[54] szekularizációs magyarázata weberi megállapításon nyugszik: a reformáció az áhítat és a profit új konvergenciáját hozta, az eleve elrendeltség pu-

[52] Thomas Barnebeck Andersen – Jeanet Bentzen – Carl-Johan Dalgaard – Paul Sharp: *Religious Orders and Growth through Cultural Change in Pre-Industrial England*, University of Copenhagen, Discussion Papers No 11–07, 2011. http://www.economics.ku.dk/research/publications/wp/dp_2011/1107.pdf/ (Letöltés: 2016. november 26.)

[53] Thomas Barnebeck Andersen – Jeanet Bentzen – Carl-Johan Dalgaard – Paul Sharp.

[54] Christobal Young, 2009.

studia_caroliensa_2017.indd 196 2017.06.16. 14:17:01

rián doktrínája a keresztény teológia fontos hajtóerejévé vált. Isten elhatározása nyomán vannak, akik örök életre rendeltetnek, mások örök halálra, ezt emberi cselekedet nem tudja megváltoztatni. Ezt azért hangsúlyozták, hogy „teljesen eliminálják az egyház és a szentség általi üdvözülést", azaz a cél a klérustól való függetlenség elérése volt. Minden hívő előbb vagy utóbb feltette magának a kérdést, vajon ő kiválasztott-e, és a mindennapi életben elért eredményeire, Isten kegyelmének bizonyítékaként tekintett, mely hozzásegítheti, hogy kiválasztott legyen az örökkévaló életre. Evilági cselekedetekkel akarták bizonyítani hitüket, mert az anyagi siker azt mutatta, hogy követték az isteni útmutatást. A gazdasági siker ugyan nem tudta befolyásolni a mennybe kerülést, ám akik Isten kegyelmében voltak, gazdasági sikereket tudtak elérni. A siker tehát isteni jel. A szorgalmas munka olyan megbecsült volt, hogy aki nem akart dolgozni, azt úgy tekintették, mint aki kiesett Isten kegyelméből. Young végül összefoglalóan megjegyzi, hogy a fogyasztás korlátozása, együtt a nyereségszerző tevékenységgel, a tőkefelhalmozással és a megtakarítással, jelentősen hozzájárult a kapitalista expanzióhoz.

III. ADATOK ÉS SZÁMÍTÁSOK

A vallási adatok forrása a PEW[55] adatbázisa, a többi adat forrása az IMF[56] és a WEF[57]. A következőkben néhány egyszerű elemzést végzünk el, keressük a kapcsolódást a protestánsok részaránya és az egy főre jutó GDP, a versenyképesség, a növekedési ütem, a fejlettségarányos versenyképesség és a fejlettségarányos növekedési ütem között. Ha kétszáz éve néztük volna ezeket az adatokat, akkor bizonyára erős kapcsolódásokat találunk. Vajon megmaradt ezekből valami a 21. században? Egyetlen módon tudjuk eldönteni a kérdést, ha megvizsgáljuk az adatokat. A valósággal mindenképpen jó tisztában lenni, hitére akkor is büszke maradhat a hívő, ha az nem jelent egyúttal különösen jó érvényesülési lehetőséget az anyagi világban.

Azokat az országokat vizsgáljuk, amelyekben a 21. században legalább 2%-os a protestánsok részaránya és legalább 100 ezer protestáns él, valamint rendelkezünk az országra vonatkozó összehasonlítható IMF és WEF adatokkal (fejlett-

[55] PEW Research Center http://www.pewresearch.org/

[56] IMF World Economic Outlook Database https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/index.aspx

[57] World Economic Forum: The Global Competitiveness Report, Competitiveness Dataset http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/

studia_caroliensa_2017.indd 197 2017.06.16. 14:17:01

ség, növekedés, versenyképesség, 2006–2015 közötti átlagértékek). Mit mutatnak tehát az adatok a 21. század elején?

1. táblázat: *Országok protestáns lakosságának részaránya, lélekszáma, USA-hoz viszonyított relatív fejlettsége (Y), WEF versenyképessége (GCI) és átlagos éves növekedési (g) üteme (2006–2015 átlag)*

	protestáns részarány	protestáns m. fő	Y	GCI	g		protestáns részarány	protestáns m. fő	Y	GCI	g
Izland	91%	0,29	82%	4,84	2,18	*Hollandia*	22%	3,63	92%	5,41	0,98
Barbados	89%	0,24	31%	4,40	0,92	*Magyarország*	22%	2,16	45%	4,30	0,93
Norvégia	83%	4,07	127%	5,24	1,40	*Suriname*	21%	0,11	29%	3,70	4,11
Dánia	82%	4,55	86%	5,40	0,40	*Dominikai K.*	21%	2,08	23%	3,75	5,83
Szváziföld	82%	0,97	17%	3,41	3,05	*Észtország*	21%	0,28	48%	4,68	2,70
Finnország	80%	4,3	80%	5,48	0,71	*Brazília*	21%	40,5	29%	4,22	3,41
Libéria	76%	3,04	2%	3,51	6,88	*Burundi*	20%	1,69	2%	2,89	4,44
Namíbia	74%	1,68	18%	3,97	4,11	*Lettország*	20%	0,45	41%	4,33	2,78
Jamaica	73%	2	17%	3,90	0,10	*Dél- Korea*	18%	8,56	61%	5,08	3,68
Dél-Afrika	73%	36,55	25%	4,39	3,01	*Csád*	18%	1,98	4%	2,86	5,42
Zambia	68%	8,87	7%	3,61	7,62	*Panama*	16%	0,58	30%	4,32	8,55
Zimbabwe	67%	8,4	3%	3,19	1,79	*Chile*	16%	2,66	40%	4,68	4,27
Botswana	66%	1,32	28%	4,11	5,30	*Sierra Leone*	14%	0,81	3%	3,00	7,91
Svédország	64%	6,04	86%	5,50	1,71	*Bolívia*	14%	1,36	11%	3,64	5,00
Ghána	61%	14,83	7%	3,63	7,30	*Peru*	12%	3,63	20%	4,10	6,15
Kenya	60%	24,16	5%	3,77	5,20	*Szingapúr*	11%	0,55	144%	5,57	5,89
Malawi	55%	8,2	2%	3,37	5,81	*Fülöp-szigetek*	11%	10,03	12%	4,13	5,31
UK	55%	33,82	74%	5,38	1,26	*Venezuela*	10%	2,92	35%	3,49	3,67
USA	52%	159,85	100%	5,58	1,50	*Kolumbia*	10%	4,64	23%	4,15	4,76
Lesotho	50%	1,08	5%	3,45	4,59	*Szlovákia*	10%	0,54	51%	4,27	3,86
Guyana	49%	0,37	12%	3,56	3,92	*Ecuador*	10%	1,39	20%	3,78	4,39
Uganda	44%	14,83	4%	3,49	6,94	*Mexikó*	8%	9,39	33%	4,27	2,46
Új-Zéland	41%	1,77	64%	5,05	2,05	*Argentína*	7%	2,96	40%	3,88	5,07
Madagaszkár	39%	8,11	3%	3,39	2,94	*Paraguay*	6%	0,41	14%	3,50	4,95
Ausztrália	39%	8,62	86%	5,14	2,80	*Románia*	6%	1,35	35%	4,12	2,76
Trinidad	38%	0,51	61%	3,94	2,70	*Uruguay*	6%	0,21	35%	4,08	5,38
Nigéria	38%	59,68	10%	3,57	7,39	*Indonézia*	6%	13,86	18%	4,38	5,89

studia_caroliensa_2017.indd 198 2017.06.16. 14:17:01

	protestáns részarány	protestáns m. fő	Y	GCI	g		protestáns részarány	protestáns m. fő	Y	GCI	g
Svájc	37%	2,82	109%	5,66	2,10	*Írország*	5%	0,23	92%	4,94	2,02
Honduras	37%	2,78	9%	3,87	3,82	*Észak-Korea*	5%	0,43	88%	5,16	1,30
El Salvador	36%	2,21	15%	3,97	1,87	*Malaysia*	4%	1,24	43%	5,06	4,92
Guatemala	36%	5,13	14%	3,97	3,67	*Kína*	4%	58,04	20%	4,77	9,98
Belize	35%	0,11	16%	3,52	2,66	*Burkina Faso*	4%	0,69	3%	3,28	6,00
Németország	35%	28,64	84%	5,46	1,36	*Tajvan*	4%	0,95	79%	5,26	3,92
Kamerun	32%	6,2	5%	3,57	3,68	*Cseh Közt.*	3%	0,36	57%	4,58	2,15
Angola	31%	5,84	13%	3,02	10,19	*Guinea Bissau*	3%	0,34	2%	2,86	2,49
Haiti	30%	2,95	3%	3,05	2,12	*Kazahsztán*	2%	0,31	40%	4,26	6,39
Kanada	27%	9,3	83%	5,31	1,90	*Kirgizisztán*	2%	0,1	6%	3,50	4,07
Tanzánia	27%	12,25	5%	3,56	6,42	*Oroszország*	2%	2,56	45%	4,25	3,46
Nicaragua	26%	1,53	8%	3,62	3,76	*Franciaország*	2%	1,12	77%	5,14	0,87
Gabon	24%	0,36	35%	3,77	3,17	*Vietnám*	2%	1,41	9%	4,16	6,20
Benin	23%	2,05	3%	3,57	4,12	*Portugál*	2%	0,17	53%	4,45	–0,26
Costa Rica	23%	1,06	26%	4,26	4,59	*India*	2%	18,86	9%	4,32	7,69

Forrás: PEW, IMF,WEF

Az adatokat az 1. táblázat tartalmazza az ökonometriai vizsgálat eredményeit a 2. táblázat.

2. táblázat: *A regressziós modell eredményei – USA-hoz viszonyított GDP/fő fejlettség (Y), a gazdaság éves átlagos növekedési üteme (g), és az ország versenyképességi GCI pontszáma a protestánsok részarányának (RESZARANY) függvényében*

Függő változó	Változó	Együttható	t-statisztika	Durbin-Watson	R^2
Y	RÉSZARÁNY	0,0835	0,5262		
	Konstans	0,3354	6,1622		
				1,7914	–0,0081
g	RÉSZARÁNY	–2,0857	–2,2249		
	Konstans	4,5741	12,2547		
				1,8162	0,0454
GCI	RÉSZARÁNY	0,1657	0,5116		
	Konstans	4,1275	32,0047		
				1,6943	–0,0090

Forrás: WEF, IMF, PEW adatok alapján saját számítás Eviews programmal

studia_caroliensa_2017.indd 199 2017.06.16. 14:17:01

A fejlettséget, növekedést és versenyképességet a protestánsok részarányának függvényében vizsgáltuk, lineáris regresszióval, 84 ország 2006–2015 átlagos értékeire. Az első eredmények a következők voltak:

1. A protestánsok részaránya a vizsgált 84 országban nem mutat szignifikáns kapcsolódást az egy főre eső (évtizedes átlagos) GDP értékkel. A t-statisztika (0,5262) jóval kisebb 2,000-nél.
2. A protestánsok részaránya ugyan szignifikáns kapcsolódást mutat az (évtizedes éves átlagos) GDP növekedési ütemmel, (t-statisztika -2,2249 megfelelő mértékű), az együttható -2,0857, ami azt jelenti, hogy a protestánsok részarányának 1%-pontos növekedése mellett kb. 0,02 százalékkal csökken a növekedési ütem. Ennek nagy jelentősége nincs, mivel mindössze a 4,54 %-át magyarázza meg a növekedésnek ez az elem. A későbbiekben célszerű lesz olyan vizsgálatot is elvégezni, amely figyelembe veszi azt a tényt is, hogy fejlettebb ország esetén nehezebb elérni ugyanazt a növekedési ütemet.
3. A protestánsok részaránya nem mutat szignifikáns kapcsolódást a versenyképességi GCI mutatószámmal sem (GCI annál jobb, minél magasabb az 1–7 intervallumban). A t-statisztika (0,5116) jóval kisebb 2,000-nél.

Nem vizsgáltuk meg lineáris regresszióval az európai és off-shoot országok szűkebb halmazát, hanem csak a korrelációt kíséreltük meg feltárni néhány mutató esetén. Érdemi korrelációt itt sem kapunk. Úgy látszik, azoknak van igazuk, akik szerint elmúlt a hatás. Csekély kapcsolat talán GCI (versenyképesség) esetén fedezhető fel, minél magasabb a protestánsok részaránya, annál versenyképesebb az adott gazdaság, de R^2=0,31 valójában küszöbérték alatti.

3. táblázat: *Korreláció a részarány és a fejlettség, versenyképesség, növekedés között*

	millió						
	fő	**részarány**	**GDP/fő**	**GCI**	**g**	**GCI/Y**	**g/y**
Izland	0,3	91%	0,82	4,84	2,18	5,91	2,66
Norvégia	4,1	83%	1,27	5,24	1,40	4,13	1,10
Dánia	4,6	82%	0,86	5,40	0,40	6,29	0,46
Finnország	4,3	80%	0,80	5,48	0,71	6,85	0,89
Svédország	6	64%	0,86	5,50	1,71	6,39	1,99
Egyesült Királyság	33,8	55%	0,74	5,38	1,26	7,28	1,71
Egyesült Államok	159,9	52%	1,00	5,58	1,50	5,58	1,50
Új Zéland	1,8	41%	0,64	5,05	2,05	7,85	3,20

studia_caroliensa_2017.indd 200 2017.06.16. 14:17:01

Ausztrália	8,6	39%	0,86	5,14	2,80	6,00	3,27
Svájc	2,8	37%	1,09	5,66	2,10	5,19	1,92
Németország	28,6	35%	0,84	5,46	1,36	6,48	1,62
Kanada	9,3	27%	0,83	5,31	1,90	6,41	2,29
Hollandia	3,6	22%	0,92	5,41	0,98	5,87	1,07
Magyarország	2,2	22%	0,45	4,30	0,93	9,48	2,04
Észtország	0,3	21%	0,48	4,68	2,70	9,65	5,56
Lettország	0,5	20%	0,41	4,33	2,78	10,65	6,83
Szlovákia	0,5	10%	0,51	4,27	3,86	8,44	7,62
Románia	1,4	6%	0,35	4,12	2,76	11,70	7,82
Írország	0,2	5%	0,92	4,94	2,02	5,34	2,18
Ausztria	0,4	5%	0,88	5,16	1,30	5,85	1,48
Cseh Köztársaság	0,4	3%	0,57	4,58	2,15	8,10	3,81
Oroszország	2,6	2%	0,45	4,25	3,46	9,46	7,71
Franciaország	1,1	2%	0,77	5,14	0,87	6,67	1,13
Portugália	0,2	2%	0,53	4,45	v0,26	8,39	–0,50
R^2			**0,29**	**0,31**	**0,07**	**0,24**	**0,16**

Forrás: WEF, IMF, PEW adatok alapján saját számítás

Vizsgálódásaink ezt a kört azzal zárjuk, hogy ország-sorosan nem mutatható ki a 2000 utáni világban (vagy az európai és off-shoot országokban) érdemi kapcsolat a protestánsok részaránya és az egy főre jutó GDP, a növekedési ütem, a versenyképesség, illetve a fejlettségarányos versenyképesség és a fejlettségarányos növekedési ütem tekintetében sem.

Finomabb, regionális adatokkal érdemes lesz ismét megkísérelni a számítást, a jó kérdések megfogalmazásában az irodalmi áttekintés eredményei nyújthatnak segítséget.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme 100 évvel Max Weber halála után, úgy tűnik, átkerült a történelmi ismeretek tárházába. A protestáns részarány egy országban ma már jószerével semmit sem magyaráz meg, és korábban sem ez volt a döntő tényező.

A közgazdaságtan növekedéselmélettel foglalkozó része szerint nem önmagában a felhalmozott fizikai és szellemi tőke az, amely közvetlen befolyással van egy ország növekedésére. A közvetlen tőkeelemek megléte mellett a gazdaság csak folytonosan újratermeli magát, fejlődésmentesen. A schumpeteri

studia_caroliensa_2017.indd 201 2017.06.16. 14:17:01

logika szerint a fejlődés megköveteli, hogy invenciók (új termékek, új eljárások, új input/output piacok, új szervezeti formák ötletei) innovációkká váljanak, ami azt jelenti, hogy a bankok által teremtett friss vásárlóerő kell ahhoz, hogy kiszabaduljanak az erőforrások a korábban lekötött helyükről, és új kombinációkban segítsék a fejlődést. A modern intézményi gazdaságtan azt vizsgálja, hogy bizonyos társadalmakban a termelői lobbik miként védekeznek – politikai elitjük szabályalkotásával – az innovációk ellen, előtérbe helyezve termelői többleteiket a fogyasztói többletekkel szemben; vámokkal és egyéb eszközökkel megóvva magukat a térbeli (nemzetközi verseny) és időbeli (innovációs) kihívásoktól. Weber gondolatmenete és annak irodalmi utóélete bőséges alátámasztását adja annak, hogy az intézményeken múlik a humántőke felhalmozása is (a nők iskolába járatása például 500 éves protestáns vívmány, miközben a radikális iszlám mozgalmak még napjainkban is harcolnak ez ellen). A fizikai tőke felhalmozása továbbra is fontos, más kérdés, hogy nyitott, szabályalapú intézményrendszer nem akadályozza a tőke szabad áramlását. A szabályalapú intézmények kialakulása is a protestantizmushoz kötődik történetileg. A katolikus egyházat – amelynek hosszú évszázadokig szerepe volt az uralkodói önkény féken tartásában is – a reformáció korára a parlament támogatását élvező uralkodók háttérbe szorították, „lefokozták", vagyonát sok helyen elkobozták.

A növekedés tehát az intézmények által engedélyezett innovációknak köszönhető, és azokból az erőforrásokból merítenek, amelyek felhalmozását szintén az intézmények támogatják vagy akadályozzák. Történetileg a protestáns etikára épülő intézményrendszer bizonyult sikeresnek, más néven versenyképesnek, és a többi ország kénytelen volt másolni azt. A tulajdonjogok tisztelete, védelme, a korrupciómentes közigazgatás, a kisebbségi befektetők érdekeinek tiszteletben tartása, a szerződések kikényszeríthetősége, a politikusokban és a rendőrségben való bizalom, az etikus vállalati magatartás mind levezethetőek a protestáns etikából, és olyan mértékben sikeres ma egy ország, amilyen mértékben intézményrendszere képes felszívni ezeket a tanokat. Nem attól sikeresebb egy ország, hogy több vagy kevesebb az ott élő protestáns, nagyobb-e a részarányuk, hanem attól, hogy alkotmányukba, jogrendszerükbe, politikai és hétköznapi gyakorlatukba mennyit sikerült átvenni a protestáns értékrendszerből. Száz év után úgy fogalmazhatunk, hogy a protestantizmus szelleme az, amely a sikeres kapitalizmus működésének feltétele, az országok protestáns lakóinak részaránya – ebből a szempontból – nem játszik jelentős szerepet.

studia_caroliensa_2017.indd 202 2017.06.16. 14:17:01

BIBLIOGRÁFIA

Akçomak, Semih – Webbink, Dinand – Weel, Bas ter: *Why Did the Netherlands Develop So Early? The Legacy of the Brethren of the Common Life*, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, 2015. https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/cpb-discussion-paper-228-why-did-netherlands-develop-so-early.pdf

Andersen, Thomas Barnebeck – Bentzen, Jeanet – Dalgaard, Carl-Johan – Sharp, Paul: *Religious Orders and Growth through Cultural Change in Pre-Industrial England*, University of Copenhagen, Discussion Papers, No. 11-07, 2011.

Andersen, Thomas Barnebeck – Bentzen, Jeanet – Dalgaard, Carl-Johan – Sharp, Paul: *Pre-Reformation Roots of the Protestant Ethic*, 2015. http://www.econ.ku.dk/dalgaard/Work/WPs/EJpaper_and_tables_final.pdf

Arruñada, Benito: Protestants and Catholics: Similar Work Ethic, Different Social Ethic, Barcelona, Economics Working Paper Series 497, 2010. http://www.barcelonagse.eu/sites/default/files/working_paper_pdfs/497.pdf

Bai, Ying – Kung, James Kai-sing: Diffusing Knowledge While Spreading God's Message: Protestantism and Economic Prosperity in China, 1840–1920, *Journal of the European Economic Association*, Volume 13, Issue 4, 2015.

Basten, Christoph – Betz, Frank: Beyond Work Ethic: Religion, Individual, and Political Preferences, *American Economic Journal: Economic Policy*, Volume 5, Number 3, 2013.

Becker, Sacha O. – Pascali, Luigi: Religion, Division of Labor and Conflict: Anti-Semitism in German Regions over 600 Years, The University of Warwick, Working Paper Series Number 288, April 2016, https://micro.econ.kit.edu/downloads/288-2016_becker.pdf

Becker, Sascha O. – Woesmann, Ludger: Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic History, *Quarterly Journal of Economics* Volume 124, Number 2, 2009.

Becker, Sascha O. – Woesmann, Ludger: Luther and the Girls: Religious Denomination and the Female Education Gap in 19th Century Prussia, *Scandinavian Journal of Economics,* Volume 110, Number 4, 2008.

Becker, Sascha O. – Woesmann, Ludger: *Social Cohesion, Religious Beliefs, and the Effect of Protestantism on Suicide*, CESifo Working Paper, No. 5288, 2015.

Becker, Sascha O. – Pfaff, Steven – Rubin, Jared: *Causes And Consequences Of The Protestant Reformation*, Working Papers 16–13, Chapman University, 2016. http://digitalcommons.chapman.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1177&context=esi_working_papers

Becker, Sascha O. – Woessmann, Ludger: *Social Cohesion, Religious Beliefs, and the Effect of Protestantism on Suicide*, CESifo Working Paper, No. 5288, 2015. http://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/DocBase_Content/WP/WP-CESifo_Working_Papers/wp-cesifo-2015/wp-cesifo-2015-03/cesifo1_wp5288.pdf

studia_caroliensa_2017.indd 203 2017.06.16. 14:17:01

Becker, Sascha O. – Pfaff, Steven – Rubin, Jared: *Causes and Consequences of the Protestant Reformation,* The University of Warwick WorkingPaper Series, No. 260, January 2016. https://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2016/twerp_1105_becker.pdf

Berman, Harold J.: *Law and Revolution, II: The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition*, Harvard, 2003.

Boppart, Timo – Falkinger, Josef – Grossmann, Volker – Woitek, Ulrich – Wüthrich, Gabriela: Under which conditions does religion affect educational outcomes?, *Explorations in Economic History,* Volume 50, Issue 2, 2013. http://www.unifr.ch/makro/assets/files/publications/EEH-12-41-Revision1.pdf

Boppart, Timo – Falkinger, Josef – Grossmann, Volker: Protestantism And Education: Reading (The Bible) And Other Skills, *Economic Inquiry,* Volume 52, Number 2, 2014.

Calvi, Rosella – Mantovanelli, Federico: Long-Term Effects of Access to Health Care: Medical Missions in Colonial India, Department of Economics, Boston College, 2015. http://fmwww.bc.edu/EC-P/wp883.pdf

Cantoni, Davide: The Economic Effects of Protestant Reformation: Testing the Weber Hypothesis in the German Lands, *Munich Discussion Paper,* No.13, Department of Economics University of Munich https://epub.ub.uni-muenchen.de/14811/1/Cantoni_2013_The_Economic_Effects_of_the_Protestant_Reformation.pdf

Delacroix, Jacques – Nielsen, Francois: The Beloved Myth: Protestantism and the Rise of Entrepreneurship, University of Padua, 2015.

Delacroix, Jacques – Nielsen, Francois: The Beloved Myth: Protestantism and the Rise of Industrial Capitalism in Nineteenth-Century Europe, *Social Forces*, Volume 80, Number 2, 2001,509–553.

Durkheim, Emile: Le suicide. Étude de sociologie, 1897. http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/suicide/suicide_Livre_1.pdf

Gallego, Francisco A. – Woodberry, Robert: Christian Missionaries and Education in Former African Colonies: How Competition Mattered, *Journal of African Economies,* Volume 19, Number 3, 2010.

Gorski, Philip: Historicizing the secularization debate: Church, state, and society in the late medieval and early modern Europe, ca. 1300 to 1700, *American Sociological Review,* Volume 65, Number 1, 2000, 138–167.

Gorski, Philip: *The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe*, Chicago, University of Chicago Press, 2003.

Greif, Avner – Rubin, Jared: The Endogenous Political Legitimacy: The English Reformation and the Institutional Foundations of Limited Government, Yale University, Preliminary, September 2015. http://economics.yale.edu/sites/default/files/greif_and_rubin_-_sept_2015.pdf

Guiso, Luigi – Zingales, Luigi – Sapienza, Paola: Does Culture Affect Economic Outcomes?, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 20, Number 2, Spring 2006.

studia_caroliensa_2017.indd 204 2017.06.16. 14:17:01

Hayward, David R. – Kemmelmeier, Markus: Weber Revisited: A Cross-National Analysis of Religiosity, Religious Culture, and Economic Attitudes, *Journal of Cross-Cultural Psychology* Volume 42, Issue 8. http://web.stanford.edu/~cy10/public/Religion_and_Economic%20Growth_Western_Europe.pdf

Hoorn, Andre van – Maseland, Robbert: Does a Protestant work ethic exist? Evidence from the well-being effect of unemployment, *Journal of Economic Behavior and Organization,* Volume 91, 2013. http://www.rug.nl/research/portal/files/17796724/van_Hoorn_2013_JEBO_AC_Does_a_Protestant_work_ethic_exist.pdf

Iannaccone, Laurence R.: Introduction to the Economics of Religion, *Journal of Economic* IMF World Economic Outlook Database. https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/index.aspx

Iyer, Sriya: *The New Economics of Religion*, Cambridge Working Papers, Economics 1544, University of Cambridge, 2015. http://www.econ.cam.ac.uk/people/faculty/si105/Iyer_2015_%20JEL.pdf

Kahl, Sigrun: The Religious Roots of Modern Poverty Policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant Traditions Compared, *European Journal of Sociology* Volume 46, Number 1, 2005, 91–126. http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/mead/V53.0395/Kahl.pdf

Leeson, Peter T. – Russ, Jacob W.: *Witch Trials, 2015, Kézirat, idézi Jedwab, Jhonson, Koyama,* http://economics.yale.edu/sites/default/files/witch_trials.pdf

McCloskey, Deirdre N.: Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World, Chicago, University of Chicago Press, 2010. http://siteresources.worldbank.org/DEVDIALOGUE/Resources/FirstThreeChapters.pdf

Nexon, Daniel: *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, and International Change*, Princeton University Press, 2009.

Nunn, Nathan: Religious Conversion in Colonial Africa, *American Economic Review Papers and Proceedings* 100, May 2010. http://scholar.harvard.edu/files/nunn/files/aerpp_nunn_2010.pdf

Nunziata, Luca – Rocco, Lorenzo: *The Protestant Ethic and Entrepreneurship: Evidence from Religious Minorities from the Former Holy Roman Empire*, University of Padua, 2014. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/53566/1/MPRA_paper_53566.pdf

Nunziata, Luca – Rocco, Lorenzo: *A Tale of Minorities: Evidence on Religious Ethic and Entrepreneurship*, University of Padua, 2015. http://www.demm.unimi.it/extfiles/unimidire/100601/attachment/nunziata.pdf

PEW Research Center http://www.pewresearch.org/

Philpott, Daniel: The Religious Roots of Modern International Relations, *World Politics,* Volume 52, Number 2. https://ic.ucsc.edu/~rlipsch/Pol272/Philpott.pdf

Pullan, Brian S.: Catholics, Protestants and the Poor in Early Modern Europe, *Journal of Interdisciplinary History*, Volume 35, Number 3, 2005.

Putnam, Robert N. – Campbell, David E.: *American Grace: How Religion Divides and Units Us,* New York, Simon and Schuster, 2010.

studia_caroliensa_2017.indd 205 2017.06.16. 14:17:01

Rubin, Jared: *Rulers, Religion, and Riches: Why the West got rich and the Middle East did not?,* Cambridge University Press, Cambridge, 2016.

Samuelsson, Kurt: *Religion and Economic Action: A Critique of Max Weber*, Toronto, University of Toronto Press, (1957) 1993.

Schaltegger, Christoph A. – Torgler, Benno: Work Ethic, Protestantism and Human Capital, *Economics Letters*, Volume 107, Number 2, 2010.

Schilling, Heinz: *Confessional Europe* http://www.pro-europa.eu/attachments/article/149/heinz-schilling-confessional-europe.pdf

Spenkuch, Jörg L.: *The Protestant Ethic and Work: Micro Evidence from Contemporary Germany*, 2011. http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/spenkuch/research/religion.pdf

Spenkuch, Jörg L. – Tillmann, Peter: Religion, Economics, and the Electoral Success of the Nazis, 2015. http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/spenkuch/research/religion_nazis.pdf

Stamatov, Peter: Activist Religion, Empire, and the Emergence of Long-Distance Advocacy Networks, *American Sociological Review Volume* 75, Issue 4, 2010, 607–628.

Tawney, Richard Henry: Religion and the Rise of Capitalism A Historical Study (Holland Memorial Lectures, 1922), New York, Harcourt, Brace and Company. http://quod.lib.umich.edu/g/genpub/afy9568.0001.001/7?page=root;rgn=full+text;size=100;view=image

Torgler, Benno – Schaltegger, Christoph: *Suicide and Religion: New Evidence on the Differences Between Protestantism and Catholicism*, Center for Research Economics, Management and Arts, Working Paper, No. 2012-12. http://www.crema-research.ch/papers/2012-12.pd

Treisman, Daniel: *The Causes of Corruption: A Cross-National Study*, University of California, 2000. https://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/treisman/Papers/causes.pdf

Woodberry, Robert D.: The Missionary Roots of Liberal Democracy, *American Political Science Review*, Volume 106, Number 2, 2012.

Woodberry, Robert D.: The Shadow of Empire: Christian Missions, Colonial Policy, and Democracy in Post Colonial Societies, PhD dissertation, 2004, University of North Carolina at Chapel Hill. http://prec.com/PRECdocuments/ShadowOfEmpire_2004.pdf

World Economic Forum: The Global Competitiveness Report, Competitiveness Dataset http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/

Young, Cristobal: Religion and Economic Growth in Western Europe: 1500–2000, Stanford University, 2009.

studia_caroliensa_2017.indd 206 2017.06.16. 14:17:02

PROTESTÁNS ETIKA ÉS SZERVEZETELMÉLET

studia_caroliensa_2017.indd 207 2017.06.16. 14:17:02

TOMKA JÁNOS

JOHN COTTON HIVATÁSFELFOGÁSÁNAK RELEVANCIÁJA A 21. SZÁZAD VEZETŐI SZÁMÁRA

Korunk vezetőinek kihívásaival könyvek, tanulmányok, kurzusok, műhelyek és vitafórumok végeláthatatlan sora foglalkozik. Számtalan modell, módszer, eszköz és megközelítés igyekszik válaszokat adni a 21. század menedzsereinek gyötrő kérdéseire, kínzó dilemmáira és reménytelennek látszó útkereséseire. Joggal merül fel a kérdés, hogy a reformátorok gondolatainak milyen relevanciája lehet az évszázadok során gyökeresen megváltozott körülmények között helytállni igyekvő vezetők számára.

A Trinity Forum nevű vezetői akadémia *Az élet vállalkozása* című kötetében bukkantam rá John Cotton A keresztyéni elhívás című rövid írására.[1]

Luther már 1520-ban szakított a korabeli felfogással, mely magasabbrendű (lelki) és alacsonyabbrendű (világi) hivatások között különbséget tett. Szerinte Isten azt kívánja tőlünk, hogy mindenki mindenben hit által cselekedjen. John Cotton 17. századi lelkipásztor és puritán szerző említett tanulmányában azt fejti ki, hogy a hitnek mely konkrét cselekedetei nyilvánulnak meg az ember hivatása során.

Cottonról (1584–1652) érdemes tudni, hogy az angliai Derbyben született, Cambridge-ben tanult a Trinity és Emmanuel Collage-ekben. Itt került a nagy puritán gondolkodók, Wiliam Perkins és Richard Sibbes hatása alá. Angliai lelkipásztori tevékenysége után 1633-ban telepedett le az Újvilágban, ahol Boston első gyülekezetének lelkipásztora lett. Előadásaival és írásaival roppant tekintélyre tett szert.

Írásomban azt szeretném bemutatni, hogy a közel 400 éves tanulmány milyen valódi aktualitással bír a mai vezetői hivatásra. Meggyőződésem, hogy John Cotton gondolatait reformátori hozzáállása, vagyis a Biblia – ez esetben a hivatás gyakorlására vonatkozó – tanításának kifejtése teszi ma is relevánssá.

Igen elterjedt az a jelenség, hogy a legtöbb ember két egymástól elkülönített világot alakít ki magának, egy munkahelyit és egy magánéletit. Ezekben a világokban különböző erkölcsi normák uralkodnak. Ami jónak számít a munkahe-

[1] John Cotton: A keresztyéni elhívás, in OS, G. (szerk.): *Az élet vállalkozása – A hit és a céltudatos élet kihívása*, Budapest, The Trinity Forum – KEVE Társaság, 2004, 1-27 – 1-30.

studia_caroliensa_2017.indd 209 2017.06.16. 14:17:02

lyen, azt gyakran elítéljük a magánéletben. Ezt a hatalmas ellentmondást csak úgy tudjuk feloldani, hogy elhitetjük magunkkal: így van rendjén, más normák uralkodnak életünk e két fontos területén.[2]

Ezzel szemben Cotton említett tanulmányában azt képviseli, hogy

> „az igazán hívő keresztyén, a megigazult ember hite által él hivatásában. Nem csupán lelki életem, hanem e világban való polgári életem, egész életem az Isten Fiába vetett hit által élem. Hite erejének hatása alól semmilyen élet nem lehet kivonva: akár mint keresztyén, akár mint a gyülekezet vagy az állam tagja él, az ilyen ember mindenképp az Isten Fiába vetett hit által éli életét. Hadd mutassam meg tehát, hogy a hitnek milyen cselekedetei nyilvánulnak meg a különböző alkalmak és hivatások keretében, hogy ennek megfelelően élhessünk Isten színe előtt."[3]

Számunkra szokatlannak tűnhet a „hit cselekedete" kifejezés. A fogalom megértéséhez idézzünk fel egy meghatározást: „…a hit nemcsak és nem elsősorban valamely dolog tényvoltának, létezésének, valóságtartalmának elvi elfogadását jelenti, hanem egy eszmerendszerrel, illetve személlyel–személyekkel való belső azonosulást, hozzájuk való ragaszkodást, irántuk való bizalmat. A hit tehát elsőrenden nem intellektuális, hanem egzisztenciális töltésű fogalom. (…) A hit minden esetben egy, az életfolytatásban megnyilvánuló, valamilyen tevékenységben megvalósuló következményekkel jár, amely a hit állandó ébrentartását, illetve növelését, a hit tárgyával való kapcsolat fenntartását szolgálja."[4]

A „hit cselekedete" tehát a „hit valamilyen tevékenységben megvalósuló következményét" jelenti. Szerzőnk hét ilyen hit-cselekedetet ír le a hitvallással kapcsolatban, a továbbiakban ezeket vesszük szemügyre.

[2] Jelen tanulmány néhány része – mint az éppen idézett gondolatok – a szerző korábbi írásaiból kerültek átvételre: Tomka János: Kell-e etikát tanítani?, in Fenyvesi Éva – Vágány Judit (szerk.): *Korkép – XXI. századi kihívások*, Budapest, Budapesti Gazdasági Egyetem, 2016., 258–277.; Tomka János: *A megosztott tudás hatalom*, Budapest, Harmat Kiadó, 2009.

[3] A továbbiakban, ha egy idézet után nem szerepel hivatkozás, akkor John Cotton szóban forgó tanulmányából idézünk.

[4] Bartha, Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*, Budapest, A magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1993, 608.

studia_caroliensa_2017.indd 210 2017.06.16. 14:17:02

MÉLTÁNYOS HIVATÁSBAN ÉLNI

„Először: a hit a keresztyén ember szívét arra vonja, hogy valamilyen dicséretes hivatásban éljen. Ha az ember Istenre és Isten kegyelmének útjaira tekint, mindaddig nem nyugszik, amíg dicséretes hivatást és elfoglaltságot nem talál magának…"

A Cotton-féle idézetben „dicséretes" hivatás szerepel a magyar fordításban. Az angol eredeti szövegben[5] a „warrantable" szó szerepel, melynek jelentései: igazolható, törvényes, méltányos, jogos, garantálható, szavatolható, biztosítható[6]. Véleményem szerint a „méltányos" szó adja vissza a legjobban az angol kifejezés széles körű jelentését, mivel ennek meghatározásai: (1) mások helyzetét, igényeit tekintetbe vevő, érdemeit, jogait elismerő; (2) valamely értékhez vagy teljesítményhez szabott[7].

Korunkban a felsőfokú végzettségű fiatalok jó része határozottan megfogalmazza, hogy olyan munkahelyet szeretne, amely nem csupán jó megélhetést biztosít a számára, hanem ahol értékes és érző lényként kezelik, és ahol ő maga is igazi értéket képviselhet, hatást gyakorolhat a környezetére. A vezetői pozíciókban lévőknél sokszor egészen drámai módon jelentkezik a „végre valami hasznosat szeretnék csinálni" igénye.

Ma látszólag nagyobb a hivatás megválasztásában a szabadságunk, mint a 17. századi embereknek volt, ugyanakkor nagyon kevesen tudják átélni, hogy méltányos munkát végezhetnek. Véleményem szerint korunk nemzetközileg elismert tudósa, Csíkszentmihályi Mihály és szerzőtársai „jó munka" fogalma nagyon közel áll a Cotton-féle méltányos hivatás ideához:

> „Minden történelmi korszakban sok ember törekedett arra, hogy »jó munkát« végezzen. Mindig igaz volt, hogy egyesek szakértelemmel, de nem nagy felelősséggel végezték munkájukat. A mi értelmezésünkben azok, akik jó munkát végeznek, természetesen egy vagy több szakmai birodalomban jártasak. Ugyanakkor nem csupán a pénzt vagy a hírnevet hajszolják, és konfliktushelyzetben nem a legkisebb ellenállást választják, hanem tudatában vannak felelősségüknek és munkájuk következményeinek is. A legjobb esetben igyekeznek felelősséggel cselekedni, tiszteletben tartva személyes céljaikat, családjukat, barátaikat, üzletfeleiket és kollégáikat; küldetésüket vagy hivatástudatukat;

[5] Az Angol nyelvű The Trinity Forum curriculum az alábbi forrásra hivatkozik: John Cotton: „The Life of Faith", in *The Way of Life, or God's Way and Course, In Bringing the Soule Into, Keeping it in, and carrying it on, in The Ways of Life an Peace*, London, 1641, 436–448.

[6] *Angol-magyar Kéziszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999, 2001, 2003.

[7] *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1982.

studia_caroliensa_2017.indd 211 2017.06.16. 14:17:02

az őket foglalkoztató intézményeket és végül a tágabb értelemben vett világot – tiszteletben tartva az általuk nem ismert embereket, a következő generációkat; és a legmagasztosabb értelemben, az egész bolygót, illetve Istent. (…) Jó munkát végezni dicséretes célkitűzés, melyet még kedvező körülmények között is nehéz kivitelezni. Modern világunkban szinte senki sincs bebiztosítva a heves és gyors átalakulásokkal vagy a nyomuló piaci erőkkel szemben. Még olyan szakmákban is, amelyek immunisnak látszanak, ezek a hatások drámaian kézzelfoghatóak."[8]

Mi segítheti a vezetőt, hogy a méltányos hivatás, a jó munka nemes célkitűzéseit meg tudja valósítani?

Schein szerint a viharos életpályák ellentmondásainak kezelésében egy úgynevezett karrierhorgony segíthet bennünket. Schein karrierhorgonyok alatt azokat a kompetenciákat, mozgatórugókat és értékeket érti, melyekhez az ember – sokszor nem is tudatosan – egész életpályája során ragaszkodik. Fontos, hogy tisztában legyünk saját karrierhorgonyunkkal, mert ezek ismerete nélkül külső ösztönzők olyan helyzetbe, illetve munkakörbe kényszeríthetnek, melyben elégedetlenek leszünk: az az érzés alakul ki bennünk, hogy „ez nem én vagyok". Természetesen a karrierhorgonyok ismerete és az ahhoz való ragaszkodás sem tudja biztosítani, hogy mindig kedvünkre való munkánk és kellemes munkahelyünk legyen, de valódi segítséget nyújt a karriert érintő döntésekben. Például segít nemet mondani még a „visszautasíthatatlan" állásajánlatokra is. A karrierhorgonyok ismerete megtanít együtt élni a munkahelyi feszültségekkel, és segít átvészelni azokat a nehezebb éveket, amelyekben nem azt és nem úgy végezhetjük, amit és ahogyan szeretnénk. Saját karrierhorgonyunk tudatosítása segít abban is, hogy megismerjük munkatársaink karrierhorgonyát, mélyebben megértsük mozgatórugóikat, és eredményesen fejlesszük kompetenciáikat.

John Cotton meghatározza azokat a kritériumokat, amelyek alapján egy hivatást méltányosnak (dicséretesnek) mondhatunk.:

„1. Dicséretes hivatás, amelyben nemcsak a magunk javára tekintünk, hanem a köz javára is. 2. A második dolog, amely egy hivatást dicséretessé tesz, az, hogy Isten tehetséget ad hozzá az embernek, hogy annak titkait megismerhesse, és a hozzá való testi s lelki képességekkel rendelkezzék… 3. A hivatást továbbá az teszi dicséretessé, hogy az ember dicséretes és egyenes úton jut az

[8] Howard Garden – Csíkszentmihályi Mihály – William Damon: *Jó munka – Amikor a kiválóság és az etika találkozik*, Győr, Lexecon Kiadó, 2008, 16–17.

studia_caroliensa_2017.indd 212 2017.06.16. 14:17:02

ilyen hivatásra, csakis olyan eszközökkel lát az ilyen hivatáshoz, amelyek által nyilvánvalóan az Isteni gondviselés vezeti őt arra…"

Az első két feltételre a későbbiekben vissza fogunk utalni, a harmadikról ejtsünk ezen a helyen néhány szót.

Miért hangsúlyozza a puritán szerző, hogy csak az tekinthető jó munkának, amelyhez méltányos és egyenes úton jut hozzá az ember?

Korunk egyik nagy kérdéséről van szó, melyre általában nem megfelelő kontextusban és kellő mélységben hívják fel a figyelmünket. Számtalan példát látunk arra, hogy egyes emberek – különösen egyes vezetők – méltatlanul és nem becsületes módon kerülnek pozícióba. A rövid tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy ismertessük a praktikák és mentegetőzések széles skáláját, csupán a jelenség néhány következményére kívánjuk felhívni a figyelmet.

Számos tehetséges, elhivatott és elkötelezett fiatal miután elvégzi az egyetemet, lelkesen veti bele magát a munkába, azzal a jogos reménnyel, hogy szaktudásával, szorgalmával, kitartásával néhány év alatt kiérdemli az előléptetést. Közülük sokuknak csalódniuk kell. Azt tapasztalják, hogy a gyakorlatban nem sokat számít a meghirdetett értékrend, a kitűnőnek látszó életpályamodell és az elvártnál magasabb teljesítmény: az ügyesen helyezkedők, a magukat eladni tudók, a pillanatnyilag hatalmi helyzetben lévőkkel jó kapcsolatokat ápolók és a gátlástalan önérdek-érvényesítők jutnak előre szakmai vagy vezetői karrierjükben. A sokféle következmény közül néhány felsorolásszerűen:

- a lelkesedés korai elvesztése,
- a motiváció, a tettvágy csökkentése,
- elvtelen kompromisszumok megkötése,
- látszólagos munkavégzés,
- jobbító szándékú javaslatok visszatartása, lemondás a jobbítás szándékáról,
- alkalmazkodás a törtetés kultúrájához,
- megkeseredés,
- céltalanná válás,
- cinikussá formálódás.

Megjegyezzük, hogy a fenti elsődleges – a munkatársakat érintő – következményeken túl további súlyos szervezeti kihatása van a méltatlan és tisztességtelen előrejutásnak.

A nem egyenes módon jó álláshoz, vezetői pozícióhoz jutó személyek minden valószínűség szerint nem becsületes módon fogják végezni teendőiket. Nem elegendő az, hogy közöttük számos professzionális, sőt korszerű menedzsmentmódszereket kiválóan ismerő szakember van? Peter Drucker szerint egyáltalán

studia_caroliensa_2017.indd 213 2017.06.16. 14:17:02

nem, sőt: „Sok mindent megbocsátanak egy vezetőnek: a hozzá nem értést, a tudatlanságot, a bizonytalanságot vagy a rossz modort. De a tiszteletlenséget nem. Ahogy a felső vezetésnek sem bocsátják meg, hogy éppen ilyen emberre esett a választásuk."[9]

KÉPESSÉGEK ÉLESÍTÉSÉNEK ISTENTŐL VALÓ VÁRÁSA

> „Másodszor: a hitnek másik munkája az ember hivatása s elhívása dolgában, hogy amikor a hit egy dicséretes hivatás mellett döntött, akkor az ember Istentől várja, hogy képességeit elevenítse és élesítse meg abban a hivatásban, ámde mégsem képességeitől várja hivatásbeli előmenetelének sikerét, hanem Istentől, akitől a képességeket kapta; sőt Istentől várja képességeinek hasznos forgatását is hivatásában."

Korunk legkülönbözőbb szervezeteiben egyre többféle képességgel rendelkező munkatársakra és vezetőkre van szükség.

A technikai-szakmai ismeretek alkalmazása és a kognitív képességek mellett egyre nagyobb jelentősége van az érzelmi intelligenciának, a hatalom megfelelő gyakorlásának, az erkölcsi ítéletalkotásnak, a bizalom kialakításának és fenntartásának, a változásra való hajlandóságnak és a változások irányításának, sőt a jellemépítésnek is. Ez a felsorolás korántsem teljes. Paul Marer szerzőtársaival például 29 vezetői jártasságot azonosított és épített be a FLIGBY[10] nevű komoly üzleti játékba[11].

Cotton az előző pontban felhívta a figyelmet, hogy csak az tekinthető méltányos hivatásnak, amelyhez „Isten tehetséget ad az embernek". Ezzel szemben, és a példaként említett sokféle követelmény ellenére korunkban megfigyelhető – a technikai-szakmai ismeretek különbségén túl – egy erős egységesítési törekvés a képességekre vonatkozóan. Fontos számunkra az emlékeztetés: egyikünk sem ért mindenhez, de mindnyájan kapunk bizonyos tehetségeket és lehetőséget.

A képességek fejlesztésének szükségességében elvi síkon általában konszenzus van, de ennek megvalósítása számos nehézséggel jár a gyakorlatban. Sokan teljesen lemondanak az egész életen át tartó tanulásról, mondván: erre sajnos nincs időm és lehetőségem – és különben is, a gyakorlatban szükséges tudást elsajátítom, a munka során. A másik végletet képviselik azok, akik folyamatosan tan-

[9] Peter F. Drucker: *Ducker minden napra*, Budapest, Manager Könyvkiadó, 2008, 19.
[10] FLIGBY: *Flow Is Good Business for You.*
[11] Paul Marer – Buzady Zoltán – Vecsey Zad: *Missing Link Discovered*, Los Angeles, ALEAS Simulations, Inc., 2015.

studia_caroliensa_2017.indd 214 2017.06.16. 14:17:02

folyamokra és konferenciákra járnak, diplomához újabb és újabb diplomát szereznek. Nekik gyakran nincs idejük a sok ismeret, módszer, eszköz, hallott tapasztalat rendszerezésére és a mindennapi munkába való átültetésre.

Természetesen vannak olyanok is, akik komoly erőfeszítéseket tesznek, hogy ne kerüljenek egyik véglet csapdájába sem: szívósan dolgoznak, közben fejlesztik magukat és folyamatosan keresik a tanultak alkalmazási lehetőségeit. Azonban ezek az emberek – főleg a vezetők – szinte naponta szembesülnek olyan helyzetekkel, amikor úgy érzik, hogy nem segít a sok tudás és tapasztalat, egy-egy döntési helyzetben képtelenek felismerni a helyes választási lehetőséget, vagy gyengék megfizetni ennek az árát.

Cotton éleslátóan világít rá az utóbb említett problémára, és felhívja a keresztyén ember figyelmét egy fontos lehetőségre: „Istentől várja, hogy képességeit elevenítse és élesítse". A képességek Istentől várt élesítésének egyik nélkülözhetetlen forrása a Biblia vezetésre vonatkozó üzenetének becsületes tanulmányozása és gyakorlati alkalmazása. A szerzőtársammal, Bőgel Györggyel közösen írt két könyv számos példát mutat be az említett módra.[12]

A másik bemutatását bízzuk a hivatkozott tanulmány szerzőjére:

> „A hit nem azt mondja: add nekem ezt a hivatást, és bocsáss benne szabadjára, hanem a hit Istenre tekint és tőle várja a szükséges tehetséget s ügyességet. Legyen bár ereje és tehetsége, mégis élettelen holminak tekinti minden képességét, veszendő, porlandó, értéktelen portékának, hacsak Isten meg nem újítja őket, és életet nem lehel beléjük. És ha Isten életet lehelt a képességeibe, akkor sem e képességeitől várja munkájának jó előmenetelét, hanem Isten áldásától képességeinek használatában. Ha soha nem is volt még annyi ereje és ügyessége, akkor is csak holt cselekedeteknek tartja őket, hacsak Isten meg nem eleveníti őt; és Istentől megelevenített képességeit sem tartja önmagukban elégségesnek a munka elvégzésére, hacsak Isten áldása nem kíséri őt…".

EMBEREKNEK SZOLGÁLVA AZ ISTENT SZOLGÁLNI

> „Harmadszor: hivatásainkban hit által élünk, amennyiben a hit, miközben az Istent szolgálja, az embereknek szolgál, és az embereknek szolgálván az Isten szolgálja."

[12] Tomka János – Bőgel György: *Vezetés egykor és most – A Biblia és a menedzsment*; Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010.; Tomka János – Bőgel György: *Megéri jónak lenni? – A Biblia és a menedzsment II*, Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 215 2017.06.16. 14:17:02

A szerző első pontjában olvashattuk, hogy a méltányos hivatás első jellemzője, hogy „nemcsak a magunk javára tekintünk, hanem a köz javára is". Egyre több fiatal képviseli, hogy munkájával szűkebb vagy tágabb közössége javára is szeretne tenni valamit. Henry Mintzberg a 2008-as pénzügyi válság mélyreható elemzésével drámai következtetésre jutott: „A jelenlegi gazdasági krízis hátterében egy másik, sokkal jelentősebb válság húzódik meg: eltűnt a közösségi tudat – az emberek már nem érzik, hogy valami olyanhoz tartoznak és valami olyanról gondoskodnak, ami nem csak róluk szól. (…) Az eredmény: gondatlan, nemtörődöm magatartás, amely térdre kényszerítette a globális gazdaságot."[13]

Tehát nem csupán az emberek – különösen a fiatalok – divatos érdeklődéséről, kedves vágyáról van szó, hanem a gazdaság és a társadalom meghatározó építőkövéről, Mintzberg szavaival élve „olyan társadalmi ragasztóról, amely egy nagyobb haszon érdekében összeköt bennünket". Fiatal, általában sikeres vállalatoknál rendszerint létezik a közösségtudat, de sajnos a kezdeti lelkesedés lelassulása, a szervezeti politika megjelenése és a lehetőségek korlátozottá válása miatt néhány év alatt igencsak meggyengül. Sokszor könnyedén kijelentjük, hogy a krízisek megerősítik a közösségtudatot. A tapasztalatok sokasága azt mutatja, hogy ez a megerősödés nem automatikus, sőt a gyenge közösségi szellemű munkahelyeken a válságok, krízisek tovább rontják azt.

Mi tud bennünket átlendíteni a keserű csalódások bénító szorításán? Annak a tudata, hogy a saját érdekünk és a közösség javán túl Istent szolgálhatjuk méltányos hivatásunk során. Gyönyörűen fejezi ezt ki John Cotton: „…minden dolgát békeséggel végzi akkor is, ha emberektől nem sok dicséretet nyer, és mennél hívebben szolgál, annál csekélyebb jutalmát veszi; míg a hitetlen szív békétlenkedne, hogy nem dicsérik, hanem mindent rossz néven vesznek tőle…"

HAJLANDÓSÁG A LEBECSÜLT MUNKÁK ELVÉGZÉSÉRE IS

> „Negyedszer: az ember hivatalára nézve a hit cselekedete az is, hogy az embert az ő hivatalában késszé teszi a legalávalóbb, legnehezebb és legveszélyesebb dolgok elvégzésére is, amelyeket hivatása megkövetelhet az embertől."

Minden munka sok küzdelemmel, számtalan rutinszerű feladattal, nemszeretem kötelességgel jár. Hajlamosak vagyunk azt gondolni magunkról, hogy ezek nem méltóak hozzánk; vannak, akik kevésbé tehetségesek, tanulatlanabbak, alsóbb

[13] Henry Mintzberg: Alakítsuk közösséggé a vállalatokat!, *Harvard Business Review* (magyar kiadás), 2009. december – 2010. január, 72–76.

studia_caroliensa_2017.indd 216 2017.06.16. 14:17:02

társadalmi osztályba tartoznak – az ő feladatuk az alábbvaló munkák elvégzése. A vezetők különösen szeretik azt gondolni magukról, hogy ők kiváltságos helyzetben vannak, nem méltó fontos pozíciójukhoz egy nehéz, sőt veszélyes dolog elvégzése. Hogyha egy kellemetlen ügyben nekik kellene példát mutatniuk, ők lennének hivatottak egy kockázatos döntés meghozatalára és kommunikálására, akkor könnyen abba a hibába esnek, hogy a „delegálás" vagy a „felhatalmazás" oly divatos, de nem minden esetben megfelelő módszerével élnek.

Nem hiába nevezi Mintzberg szerzőtársaival együtt napjaink nagy problémájának a „hősies vezetés"[14] gyakorlatát. Ez azt jelenti, hogy a vezetők saját magukat tartják fontosnak, és másokat lenéznek, minden eredményt, sikert saját érdemüknek tekintenek, és a kudarcokért pedig a beosztottakat és a körülményeket hibáztatják. Hősies vezetők helyett elkötelezett vezetőkre van szükség – vélik a szerzők. Az elkötelezett vezetők egyáltalán nem magukat tartják fontosnak, hanem a munkatársaikat segítik abban, hogy fontossá válhassanak. Ez a fajta segítés pedig sok alacsony szintű munkával jár, és az állandó időzavarral küzdő vezetőktől sok időt követel.

John Cotton rendkívül plauzibilisen fogalmazza meg, hogy egy vezető miként válhat valóban elkötelezetté: „Ha a hit valamit hivatásom útjának tekint, akkor annak követésére biztat, legyen az mégoly alávaló, fáradságos, avagy veszedelmes dolog is. Bezzeg, ha valakit kevély, testi szívvel vezetne a hivatala valamilyen alávaló munkára, semmiképpen nem bírná magát rászánni arra, hogy elvégezze; a testi szív képtelen magát ilyen alávaló elfoglaltságoknak alávetni. Ám ha engem a hit vezetett egy hivatásra, és az valamilyen alávaló foglalatosságot követel meg tőlem, akkor készségessé is tesz reá."

A hivatás nehézségeinek Istenre bízása

> „Ötödször: a hit cselekedete a keresztyén ember hivatásbeli életében az is, hogy hivatalának minden terhét s gyarlóságát az Úrra veti. Valóban a hit cselekedete ez: minden terhet Istenre vetni."

Valóban nagyon sok nehézséggel kell egy vezetőnek hivatása során szembesülnie. Ezek közül néhány: folyamatos teljesítménykényszer, a siker és a növekedés állandó elvárása, sokféle és egymásnak ellentmondó elvárás, munkatársak és ügyfelek ígéreteinek megszegésével való szembesülés, kiszámíthatatlan döntési

[14] Henry Mintzberg – Robert Simons – Kunal Basu: Túllépni az önzésen, in Henry Mintzberg: *A menedzsment művészete*, Budapest, Aliena Kiadó – Rajk László Szakkollégium, 2010, 243–259.

studia_caroliensa_2017.indd 217 2017.06.16. 14:17:02

mechanizmusok, korrupció, alaptalan vádaskodások, lustaság, a szakmai hozzáértés hiánya, hazugságok, irigység, a sikerek eltulajdonítása, a jó kezdeményezések megvalósításának megakadályozása, jogosan elért pozícióból való eltávolítás, kicsinyesség,… A felsorolást ki-ki maga folytathatja.

Ezek a „terhek" elviselhetetlen nyomással nehezednek a vezetőkre. Következményük sokféle lehet: csalódottság, a küzdelem feladása, a rosszhoz való alkalmazkodás, kiégés, megbetegedés, belső vagy tényleges felmondás, letargia, a hivatástudat elvesztése …

A Keresztyén ember jól ismeri Péter apostol bátorítását: „Minden gondotokat őreá vessétek, mert neki gondja van rátok." (1Pét 5,7.)

Különös módon hajlamosak vagyunk a „minden gond" fogalomköréből kihagyni a munkánk gyakorlása során ránk nehezedő gondokat. John Cotton arra biztat, hogy a hivatásunkkal járó megoldhatatlannak tűnő nehézségeket arra az Istenre bízzuk, akinek hatalma van ezek felett is.

A SIKEREK ÉS A KUDARCOK MÉRTÉKLETESSÉGGEL VALÓ FOGADÁSA

> „Hatodszor: a hitnek cselekedete az ember hivatalában az is, hogy mértékletességgel fogad minden sikert, ami hivatalának gyakorlásában az embert éri; akár jó, akár rossz szerencsét talál az Isten adni, mind a kettőt egyenlőképpen tűri."

Korunk egyik nem kedvelt szava a mértékletesség. A *Magyar Értelmező Kéziszótár* a mértékletes szóra a következő meghatározást adja: „Az élvezetekben, evésben, ivásban mértéket tartó <személy>, illetve rá jellemző." Van-e bármi köze a sikernek, illetve a kudarcnak az élvezetekhez – kérdezheti az olvasó? Minden élvezet legszomorúbb velejárója, hogy függővé, szenvedélybeteggé teheti az embert. Sajnos így van ez a legnemesebb hivatásbeli sikerrel is. Sőt Jim Collins szerint a siker legnagyobb veszélye, hogy könnyen önhittséghez és arroganciához vezethet, az önhittség és az arrogancia pedig éppen a kudarchoz vezető öt szakaszból álló út első fázisa, melyről így ír Bőgel György: „A siker megerősítést ad: azt jelzi, hogy a döntéseink jók voltak, a helyes úton járunk, erősek vagyunk, el tudjuk érni a céljainkat. A vállalat önbizalma megnő. A sikert önmaga képességeinek, tudásának, erejének tulajdonítja, miközben megfeledkezik arról, hogy azokban talán a szerencse (jókor voltak jó helyen) vagy mások gyengesége is szerepet játszott. A megerősítés és a bizalom merész lépésekre ösztönöz: ha le tudtuk győzni ezt az akadályt, miért ne győznénk le egy másikat is? Ha ezen a területen nyerni tudunk, miért ne tudnánk egy másikon is? A vezetők új

studia_caroliensa_2017.indd 218 2017.06.16. 14:17:02

célokat tűznek ki, új hódításokkal próbálkoznak, köztük olyanokkal is, amelyek nem felelnek meg a szervezet képességeinek, meghaladják az erejét. Gyors, merész döntéseket hoznak, nem sokat törődve az azoknak ellentmondó információkkal és véleményekkel. Nem érzik, vagy kifejezetten tagadják, hogy a vállalat ismeretlen, ingoványos talajra téved, a kockázat egyre nagyobb lesz. A sikert valamiféle jól megérdemelt, saját személyükhöz kapcsolódó, természetes adománynak tekintik, ami örökké tart. A kételkedőket, bizonytalankodókat a korábbi sikerekre hivatkozva arrogánsan leszerelik. A siker retorikája legyőzi a szakszerűséget, az alaposságot és az óvatosságot. Az önhittség kultúrája legyőzi a tanulás kultúráját. Az átgondolatlan, megalapozatlan akciók, vállalkozások, terjeszkedési lépések elszívják a cég kreatív energiáit, aminek következtében az is meggyengül, ami eddig sikeres volt. Lehet, hogy a kudarcok láttán a vezetés visszavonulót fúj, de már túl későn."[15]

Ma egyetértés mutatkozik abban, hogy minden vezetőnek szüksége van az egészséges fejlődés érdekében sikerre és kudarcra egyaránt, sőt abban is, hogy a kudarcok feldolgozásából többet tanulhatunk, mint a sikerekből. Ugyanakkor a kudarcok nagyon megkeserítik az életünket, és ahogyan a siker arroganciához, a kudarc letargiához vezethet. Ezért van szükség mértékletességre a sikerek és a kudarcok fogadásában. A mértékletesség avittnak tűnő csengése ellenére rendkívül fontos, hiszen a nagy görög filozófusok óta a sarkalatos erények között szerepel, az okosság, az igazságosság és a bátorság mellett. Érdemes az Alfrod–Naughton-féle erénymeghatározást szem előtt tartani a sikerekhez és a kudarcokhoz való hozzáállással kapcsolatban: „Az erény nem más, mint hatékony eszközök szokássá rögzült használata egy jó cél érdekében".[16]

A sikerek és a kudarcok mértéket tartó értékelési képessége egy nagyon fontos vezetői erény. Gyönyörűen fejezi ezt ki Cotton: „A hit pediglen olyan, mint az óra függője: a szívet egyensúlyban tartja; akár jóra, akár rosszra fordulnak a dolgok, a hit egyaránt fogadja őket; a hit az ember lelkét mind a két irányban mértékletességben tartja."

[15] Tomka – Bőgel: *Vezetés egykor és most*, 183–184.

[16] Helen J. Alford – Michael J. Naughton: *Menedzsment, ha számít a hit – Keresztény társadalmi elvek a modern korban*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2009, 89.

studia_caroliensa_2017.indd 219 2017.06.16. 14:17:02

• Tomka János •

A HIVATÁS BÁTOR BEFEJEZÉSE

„Hetedszer: a hitnek utolsó munkálkodása az ember hivatala körül nem egyéb, mint az, hogy bátorsággal teszi le a hivatalát akár Isten, akár ember kezébe."

Egy munka – különösen egy vezetői pozíció – megszűnése számos kínnal ját, akár tervezett módon történik a befejezés, akár váratlanul. Az első esetre – nyugdíjazásra, határozott idejű munkaszerződés lejáratára – elvileg fel lehet készülni, de gyakorlatban alig találunk olyanokat, akik tudatosan készülnek életük következő szakaszára. A hirtelen felmondás – amely az utóbbi évtizedekben egyre gyakoribb – a nagy tiszteletnek örvendő és kompetens vezetőket haraggal és szomorúsággal tölti el. Stybel és Peadoby felhívja a figyelmet arra, hogy napjainkban egyre több cég a „megbízásmodell" szerint alkalmazza vezető beosztású alkalmazottait is, ezzel szemben az emberek többsége a „végleges munkahely" mítoszában él.[17] Ezt az illúziót ráadásul erősítik a vállalatok:

„Végül is, ha tudatnák az alkalmazottakkal, hogy az állásuk véges, eldobhatónak éreznék magukat, ami megnehezítené a munkaerő-toborzást. Ezért a cégek többsége táplálja a végleges munkahely mítoszát, különösen a vállalati dokumentumokban. A karrierlehetőségekről áradozó éves és egyéb beszámolók folyamatosan próbálják meggyőzni a dolgozókat arról, hogy a vállalatok karrierjük hosszú távú fejlesztésében gondolkodnak."

Ennek ellenére a vezetők

„többsége tisztában van azzal, hogy az ideiglenes megbízásokban gondolkodás az uralkodó. Néhányan mégsem hallgatnak az eszükre; ilyen az emberi természet. Amikor elbocsátják vagy leépítik őket, menetrendszerűen beleesnek három csapda valamelyikébe. Az első az »identitásvesztés« csapdája. Az ebbe a csoportba tartozó igazgatók a hónapok vagy évek során eggyé váltak a munkájukkal. Nem tudják elképzelni, hogy a vállalat nélkülük is létezhet, vagy hogy ők létezhetnek a vállalat nélkül, ezért haraggal reagálnak állásuk megszűnésére, sőt akár bosszúvágy is ébredhet bennük. A második »családvesztés« csapdája, amely azokat az igazgatókat fenyegeti, akik azt hiszik, munkatársaik többek csupán kollégáknál – drága barátaik, vagy akár a második családjuk. Ilyen körülmények között az elválás nagyon fájdalmas; a távozók

[17] Laurence J. Stybel – Maryanne Peabody: Kilépési stratégiák, *Harvard Businessmanager,* 2005. december, 2006. január, 59–67.

studia_caroliensa_2017.indd 220 2017.06.16. 14:17:02

becsapottnak érzik magukat és szomorúak. Az utolsó csapdába, az »egóvesztés« csapdájába eső igazgatók csendben visszavonulnak, anélkül, hogy korrekt felmondási csomagot alkudnának ki maguknak, és kétségbeesésükben nem nyúlnak az új lehetőségek után."

Ezekbe a csapdákba a keresztyén emberek is könnyen beleeshetnek, de John Cotton szerint ez nem törvényszerű. A befejező idézet szemléletesen fogalmazza meg azt a sajnos túl gyakori viselkedésmintát, amelyet elbocsátáskor tapasztalunk, de felvillantja annak lehetőségét is, hogy miként lehet befejezni méltóan egy méltányos hivatást:

„Az olyan ember, aki hivatalában a maga javát kereste és soha önmagánál távolabbra nem tekintett, képtelen a hivatalát letenni, mert azt hiszi, hogy akkor neki teljességgel vége van. A disznó soha nem hajt hasznot gazdájának, csupán akkor, amikor levágják, de akkor aztán visít; bezzeg a birka, amelyet sokszor megnyírtak már nagy haszonnal, mégis olyan néma, amikor levágják, mint amikor csak nyírják. Azonképpen a testi ember, aki önmagánál egyebet soha nem szolgált, midőn hivatala elvétetik tőle, zúgolódik és visít; a keresztyén ember viszont, aki ahhoz szokott, hogy Istent szolgálja az emberek szolgálatában, miután hűségesen és hasznosan viselte hivatalát, mindenkor bizonyos szabadsággal és a lélek bizonyosságával képes azt letenni…"

BIBLIOGRÁFIA

Alford, Helen J. – Naughton, Michael J.: *Menedzsment, ha számít a hit – Keresztény társadalmi elvek a modern korban*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2009.

Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*, Budapest, A magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1993.

Cotton, John: A keresztyéni elhívás, in OS, G. (szerk.): *Az élet vállalkozása – A hit és a céltudatos élet kihívása*, Budapest, The Trinity Forum – KEVE Társaság, 2004.

Cotton, John: „The Life of Faith", in *The Way of Life, or God's Way and Course, In Bringing the Soule Into, Keeping it in, and carrying it on, in The Ways of Life an Peace,* London, 1641.

Drucker, Peter F.: *Ducker minden napra*, Budapest, Manager Könyvkiadó, 2008.

Garden, Howard – Csíkszentmihályi Mihály – Damon, William: *Jó munka – Amikor a kiválóság és az etika találkozik*, Győr, Lexecon Kiadó, 2008.

Marer, Paul – Buzady Zoltán – Vecsey Zad: *Missing Link Discovered*, Los Angeles, ALEAS Simulations, Inc., 2015.

studia_caroliensa_2017.indd 221 2017.06.16. 14:17:02

Mintzberg, Henry: Alakítsuk közösséggé a vállalatokat!, H*arvard Business Review (*magyar kiadás), *2009.* december – 2010. január, 72–76.

Mintzberg, Henry – Simons, Robert – Basu, Kunal: Túllépni az önzésen, in Mintzberg, H.: *A menedzsment művészete*, Budapest, Aliena Kiadó – Rajk László Szakkollégium, 2010, 243–259.

Stybel, Laurence J. – Peabody, Maryanne: Kilépési stratégiák, *Harvard Businessmanager,* 2005. december – 2006. január.

Tomka János: *A megosztott tudás hatalom*, Budapest, Harmat Kiadó, 2009.

Tomka János: Kell-e etikát tanítani?, in Fenyvesi Éva – Vágány Judit (szerk.): *Korkép – XXI. századi kihívások*, Budapest, Budapesti Gazdasági Egyetem, 2016.

Tomka János – Bőgel György: *Vezetés egykor és most – A Biblia és a menedzsment*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010.

Tomka János – Bőgel György: *Megéri jónak lenni? – A Biblia és a menedzsment II*, Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 222 2017.06.16. 14:17:02

SARNYAI CSABA MÁTÉ – MITEV ARIEL ZOLTÁN –
IVICZ MIHÁLY ZSOLT

LUTHER TANAINAK HATÁSA A VÁLLALATI TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁSRA

Weber az elsők között veti fel, hogy a széles körben elterjedt eszmék, valláserkölcsi nézetek jelentős szerepet játszottak a gazdasági szerkezetek és a gazdaságetikák kialakulásában. Jól ismert, hogy az ezen életérzést formáló egyik legjelentékenyebb elem a keresztény vallásos hatalom és a hitben hozzá kötődő etikai kötelesség képzete volt. Elég csak utalnunk Luther *A keresztyén ember szabadságáról* (1520) c. írására, amelyben a következőket írja „Pál a keresztyén életet egész világosan úgy állítja elénk, mint amelynek minden cselekedete kell, hogy a felebarát javát célozza, mert magára nézve kinek-kinek elegendő a saját hite, és minden más cselekedet és az egész élet csak arra való, hogy általa felebarátunknak szabad szeretetből szolgáljunk". Rá kívánunk mutatni, hogy Luthernek ez, és az ehhez hasonló hivatás-etikai gondolatai mely modellekben indítottak be késleltetett „mini-reformációt."

A tanulmány fókuszában annak vizsgálata áll, hogy a társadalmi felelősségvállalás legfontosabb szempontjai milyen módon jelennek meg Luther munkáiban, valamint milyen párhuzamok találhatók a jelenlegi és az akkori gyakorlatok között. A társadalmi felelősségvállalás gondolata nem újszerű, legfontosabb aspektusai egyidősek magával az üzlettel. Az üzleti élet igazságosságába vetett hit gyakran felmerül olyan korszakokban, amikor erőteljes társadalmi-gazdasági változásokra kerül sor. Ezek a történelmileg sűrített pillanatok új eszmék és elméletek terjedésének adnak teret.

A CSR (*Corporate Social Responsibility*) a modern vállalati filozófia reformációs törekvéseként is értelmezhető, amikor a friedmani alapelvekkel szemben megkísérli azt a felfogást követni, hogy a vállalat nem egyeduralkodó, a társadalom része és fontos lenne alkalmaznia etikai alapelveket.

studia_caroliensa_2017.indd 223 2017.06.16. 14:17:02

A TÁRSADALMI FELELŐSSÉG SZINTJEI LUTHER MUNKÁIBAN

Friedman felfogása szerint egyenesen vétek a részvényesek pénzét szociális célok érdekében feláldozni, mivel az csökkenti a vállalat hatékonyságát.[1] A vállalat nem személy, nincs lelkiismerete, a „láthatatlan kéz" pedig kiválóan vezérli a piac működését.

A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) ezzel szemben a modern vállalati filozófia reformációs törekvéseként is értelmezhető, amikor a friedmani alapelvekkel szemben megkísérli azt a felfogást követni, hogy a vállalat nem egyeduralkodó, a társadalom része, és mint ilyennek, fontos lenne alkalmaznia etikai alapelveket. Az egyik legismertebb definíció szerint „a vállalati társadalmi felelősségvállalás azt az elkötelezettséget jelenti, amely során a vállalat a közösség jólétének érdekében folytat önkéntesen, szabadon választott üzleti gyakorlatot, amit erőforrásaival is támogat"[2]. Ugyanakkor úgy is meghatározható, mint a vállalat abbéli kötelessége, hogy az általa kifejtett pozitív hatások mellett minimalizálja a társadalomra gyakorolt negatív hatásokat.[3]

Bár a definíció üzleti gyakorlatként definiálta a CSR-t, egyetértünk azzal a felfogással, hogy a társadalmi felelősségvállalás nem kizárólag vállalatok esetében értelmezhető, hanem gyakorlatilag bármilyen szervezetre kiterjeszthető.[4]. Sőt, ha még tovább megyünk, akár az egyénnek is lehet társadalmi felelőssége, vagyis a közösség érdekében folytathat olyan önkéntes tevékenységet, amellyel a közösség jólétét növeli.

Ennek a gondolatkörnek természetesen vannak történelmi gyökerei, hiszen a felelősségvállalás számos kontextusban és dimenzióban is értelmezhető. Luther nyilván még nem beszélt társadalmi felelősségvállalásról, ám munkái alapján mégis több szintje határozható meg annak, hogy miként lehet a közösség jólétét elősegíteni *(1. ábra).*

[1] Milton Friedman: The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits, *The New York Times Magazine*, Sept. 13, 1970.

[2] Philip Kotler – Nancy Lee: *Vállalatok társadalmi felelősségvállalása*, Budapest, HVG Kiadó, 2007, 11.

[3] William M. Pride – O.C. Ferrell: *Marketing: Concepts and Strategies*, Boston, Houghton Mifflin, 2006.

[4] Gyulavári Tamás: A CSR helye a marketingelméletben, in Fojtik János (szerk.): *Felelős marketing*: *a Magyar Marketing Szövetség*, Marketing Oktatók Klubja 17. országos konferenciája, CD, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2011, 350–360.

studia_caroliensa_2017.indd 224 2017.06.16. 14:17:02

1. ábra: *Társadalmi felelősség és Luther munkái alapján meghatározható szintek*

Szint	**Szempont**	**Tanács (idézet)**	**Hol**
Egyén	mások segítése	43. „Arra kell tanítani a kereszténye-ket, hogy jobb dolgot tesz, aki a szegénynek ad, vagy a rászorulónak kölcsönöz, mint hogyha búcsút vásárol.”	95 tétel (1517)
Munkás	hivatástudat	„Isten szorgalmat és hűséget követel minden hivatásban. ”	Luther bibliafordítása Asztali beszélgetések
Kereskedő	méltányos nyereség	„Mindenesetre jogos és méltányos, hogy a kereskedő az áruján annyit nyerjen, hogy ráfordításai megtérüljenek és fáradsága, munkája és kockázata jutalmat kapjon.”	A kalmárkodásról és az uzsoráról (1524)
Nemesség	tisztességes bánásmód	„Inkább kellene felhagynotok nektek a dühöngéssel és átkos zsarnokoskodással és eszesen bánnotok a parasztokkal.” „Meg kellene szüntetni a pompát és kevesbíteni a kiadásokat, hogy szegény ember is megtarthatna valamit.”	Intés békére (1525)
Egyház	tisztességes kommunikáció	54. „Jogsérelem éri Isten igéjét, ha ugyanabban a prédikációban ugyanannyi vagy több időt szentelünk a búcsúnak, mint Isten igéje hirdetésének.”	95 tétel (1517)

Forrás: szerzők gyűjtése

A táblázat megalkotásakor nem törekedtünk teljességre, ugyanakkor megkíséreltük felvázolni a Luther munkáiban fellelhető legfontosabb, társadalmi felelősségvállaláshoz is kapcsolható szempontokat. A továbbiakban részletesebben megvizsgáljuk az egyén szintjét, a hivatástudatot, valamint az egyház és a hozzá kapcsolódó Fuggerek tevékenyégét. Ennek során közös pontokat, párhuzamokat keresünk a modernkori vállalati gyakorlatokkal.

Az egyén szintje

Luther egyértelműen meghatározza, hogy mi az egyén cselekedeteinek alapvető célja, és hol kezdődik a felelősségvállalás mások iránt. Luther *A keresztyén ember szabadságáról* (1520) c. írásában Pál apostolra hivatkozva úgy fogalmaz, hogy az igazi keresztény minden cselekedete „a felebarát javát célozza, mert magára

studia_caroliensa_2017.indd 225 2017.06.16. 14:17:02

nézve kinek-kinek elegendő a saját hite, és minden más cselekedet és az egész élet csak arra való, hogy általa felebarátunknak szabad szeretetből szolgáljunk."[5]

Luther ezzel az alapelvvel sokdimenzióssá tette a felelősségvállalást, amely minden esetben attól függ, hogy az egyén milyen szerepet tölt be a társadalmon belül, és tevékenysége – közvetlenül vagy közvetetten – kikre van hatással. Ez a szerep meglehetősen sokféle lehet, függhet a betöltött hivatásától (pl. kereskedő), a társadalomban vagy a szervezetben elfoglalt pozíciójától (pl. fejedelem, püspök). A kereskedővel szemben ugyanakkor meghatározható a vásárló szerepe, amelyben szintén megjelennek a felelős döntés és cselekvés aspektusai. A modern piacgazdaságban a fogyasztónak is felelősen kell viselkednie,[6] mivel egyrészt minden döntésnek van egyéni felelőssége, másrészt pedig intenzívebb társadalmi felelősségvállalásra ösztönözheti a szervezeteket. Érdekes kérdés, hogy ennek alapján meghatározható-e a felelős hívő fogalma, aki felelősségteljesebb viselkedésre bírhatja a nem egyszer önérdekkövető és alapvető misszió-jukat már kevésbé követő egyházakat.

Hivatástudat

A hivatás, mely látszatra ugyan nyereségre orientált, valójában mint teljesítendő kötelezettség – etikai norma – van jelen a kialakuló kapitalista szellemben. A kérdés viszont nyitott marad abban a tekintetben, hogy maga a hivatás gondolata, milyen racionális gondolkodás eredményeként jött létre? Weber úgy véli, hogy a 'hivatás' (*Beruf*, *calling*) szó jelentése, ismerete, gondolata, és modern – világi – létrejötte a reformáció terméke.[7]

Elsőként a lutheri bibliafordításban megjelent hivatás szó értelmezésében mutatkozik meg a vallásos képzet, azaz az Isten által kitűzött feladat. A 16. században polgárjogot nyert hivatás szóhasználatban már az a protestáns – etikai színezetű – értelmezés van jelen, mely „az evilági kötelességek teljesítésével törődik úgy, ahogyan ez megadatik az egyén egész életre szóló munkájában"[8]. Luther ezt azonosította az Istennel szemben való feltétlen kötelességgel, mely által a hivatás olyan feladattá vált, amelyet Isten tűzött ki az egyes emberek elé.

[5] Luther Márton: *A keresztyén ember szabadságáról* (1520), ford. Mesznyik Endre, Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája 1901, 335.

[6] Hofmeister Tóth Ágnes – Kelemen Kata – Piskóti Marianna: A fenntartható fogyasztás jellemzői és trendjei Magyarországon és a régióban, in Csutora Mária – Hofmeister Tóth Ágnes (szerk.): *Fenntartható fogyasztás? A fenntartható fogyasztás gazdasági kérdései*, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2011, 66.

[7] Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Gondolat, 1982.

[8] Uo., 96.

studia_caroliensa_2017.indd 226 2017.06.16. 14:17:02

A vagyonszerzés egyfajta hivatásbeli kötelességként is felfogható, mivel a kapitalista alkalmazkodóképesség vallásos mozzanatokkal kapcsolódott össze, mintegy életszabályszerűen. A kapitalista szellem kialakulásakor megmutatkozó képet Weber úgy írja le, hogy „hivatásszerűen, rendszeresen és racionálisan törvényes nyereségre törekedett".[9]

A hivatás kérdése azért is érdekes a felelősségvállalás szempontjából, mivel egyrészt élénkíti a gazdaságot annak a filozófiának az elfogadása, hogy az egyén evilági hivatásával is szolgálhatja Istent, másrészt azonban Luther óv attól, hogy bárki a hivatásával visszaéljen.

AZ EGYHÁZ, MINT ÜZLETI VÁLLALKOZÁS

A társadalmi felelősségvállalás gondolata nem újszerű, azt is mondhatnánk, hogy a legfontosabb szempontjai egyidősek magával az üzlettel.[10] Az üzleti élet igazságosságába vetett hit gyakran felmerül olyan korszakokban, amikor erőteljes társadalmi-gazdasági változásokra kerül sor. Ezek a történelmileg sűrített pillanatok új eszmék és elméletek terjedésének adnak teret.

Ilyen történelmileg sűrített pillanat volt Luther kora is, amikor a katolikus egyház gyakorta jól szervezett, bürokratikus vállalathoz hasonlóan működött, amelyben a fő cél saját profitjának maximalizálása, és kevésbé a hívők jóllétének elősegítése volt. Saját céljainak érdekében áruvá tette a bűnt, búcsúcédulák és a különféle hivatalok értékesítésével (*szimónia*) kívánt jelentősebb bevételre szert tenni. Mindezt a Szent Péter-bazilika építésének finanszírozására használta fel, mivel már az alapkőletételt (1506) követő szűk tíz éven belül világossá vált, hogy az építkezés óriási költségeket emészt fel. A kórházak, szegényházak és árvaházak alapításában is jeleskedő, ám rendkívüli módon költekező, X. Leó pápa 1515-re teljesen kiürítette a pápai kincstárat, ami újabb bevételi források bevonását kívánta meg. A pápa teljes búcsút hirdetett azoknak, akik a Szent Péter-bazilika építéséhez pénzadományokkal járulnak hozzá.

Ha jobban belegondolunk, egy középkori közösségi finanszírozásra (*crowdfunding*) tett kísérlet történt, amelyben a célcsoportot (híveket) – az önkéntességen kívül – azzal motiválta, hogy egy jól fogyó és alacsony költségen mindig újratermelődő árut (vagyis a bűnt) bevonta a kereskedelembe. Míg az egyén bűnt termel, addig az egyház búcsúcédulákat árul, ami jól prosperáló üzleti lehetőség,

[9] Uo., 69.

[10] Michael Blowfield – Alan Murray: *Corporate Responsibility – a critical introduction*, Oxford University Press, 2008, 12.

studia_caroliensa_2017.indd 227 2017.06.16. 14:17:02

hiszen a bűn állandó termelődése folyamatos igényt generál a kizárólag nyomtatási és terjesztési költségeket igénylő búcsúcédulák számára.

A közösségi finanszírozás lényege, hogy egy nyílt felhívásra (esetünkben az egyház szavára) emberek sokasága (esetünkben hívők) önként és közvetlenül finanszíroz valamilyen számára fontosnak tartott (itt az egyház által deklarált) célt, s noha a támogatás összege egyénenként alacsony, összességében mégis jelentős (bevont egyének számától és adakozási hajlandóságuktól függően). A támogatásért cserébe az egyén terméket vagy szolgáltatást, vagy pedig semmit sem kap.[11,12] A sikeres közösségi finanszírozáshoz tehát vonzó célt kell kínálni (pl. Szent Péter-bazilika építése), amely egyrészt jól motiválja a megcélzott közönséget (pl. hívőknek egy az Isten és az egyház dicsőségét hirdető épület), másrészt jelentős, a közönség igényeire jól építő jutalmat kell ellenszolgáltatásként felkínálni (bűnök elengedése). Bár Luther korában természetesen nem állt rendelkezésre az internet, az egyház meglehetősen hatékony hálózattal rendelkezett az érintettek lefedésében és az üzenet hatásos átadásában. Olyan csatornát használt a közösség megszólításához, amelyet jól kontrollált.

Az egyház eredeti alapelvei tehát fokozatosan torzultak *(2. táblázat),* a társadalmi célok helyett fontosabbá váltak az önérdekkövető és haszonmaximalizáló, a saját létét meglehetősen rugalmatlan módon igazoló megközelítések. A hívek többé már nem a nyáj szerepét töltik be, hanem egy „manipulálható birkacsordáét", amelyet a magasabb bevétel reményében „meg lehet nyírni" Az egyház a felmerülő többletköltséget (pl. Szent Péter-bazilika építése) a világiakra kívánta terhelni, de ugyanezt a mintát követték a német fejedelmek is, akik kizsákmányolható és kizsákmányolandó erőforrásként tekintettek a parasztságra.

3. ábra: *Eredeti és torzult célok az egyháznál (16. század eleje)*

	Eredeti	**Torzult**
Cél	Hívek jóléte, nyáj szervezése, isteni ige hirdetése	A szervezet vagyonosodása
Eszközök	Hívek toborzása	Hívek kihasználása
Szervezet felépítése	Lapos Mellérendelő	Bürokratikus, túl sok közvetítő szinttel Hierarchizált
Kommunikáció stílusa	Hiteles	Képmutató

Forrás: szerzők gyűjtése

[11] Paul Belleflamme – Thomas Lambert – Armin Schwienbacher: Crowdfunding: tapping the Right Crowd, in *Journal of Business Venturing*, 2014/5, 585–609.

[12] Kuti Mónika – Madarász Gábor: A közösségi finanszírozás, *Pénzügyi Szemle,* 2014/3, 374–385.

studia_caroliensa_2017.indd 228 2017.06.16. 14:17:02

Luther támadta az egyház megváltozott nézőpontját és gyakorlatát, megpróbált több esetben is utalni arra, hogy mi az eredeti feladata, vagy még inkább, mi nem az:

> „Lehetetlen helybenhagynunk azt, hogy ők alkotnák az egyházat, mert bizony ez egy szálig sem igaz. Eszünkbe sem jut törődni azzal, amit ők az egyház nevében parancsolnak vagy tiltanak. Hisz Istennek hála, a hét éves gyermek is tudja, mi az egyház, ti. a szent hívők és juhok, akik az ő pásztoruknak hangját hallják. Azért a gyermekek így imádkoznak: hiszek egy szent keresztyén egyházat. E szentség nem a karingekben, nem a hosszú kabátokban és egyéb szertartásaikban vagyon, amiket a Szent Írás ellenére kieszeltek, hanem Isten igéjében és az igaz hitben." (Schmalkaldeni cikkek 54.)

Luther tehát támadta az egyházat abból az aspektusból, hogy kik alkotják és ők milyen mértékben folytatnak látszattevékenységet. Úgy vélte, hogy célszerűbb lenne visszatérni az eredeti misszióhoz. Az Asztali beszélgetésekben kifejezetten kiemeli, hogy az egyháznak a világban, a nép között a helye, hisz Isten helyezte oda „végtelen sok külsődleges tényked̈és, ügyes-bajos dolog, hivatás, rang és rend közé, hogy emberek közt éljenek, a többiekkel társuljanak, hogy hitük tevékenysége és gyakorlása köztudott és nyilvánvaló legyen."[13] A másokkal való együttélés ugyanakkor nem az ember végcélja, csak eszköz ahhoz, hogy a másik embert tanítsa arról, mi az Isten lényege, akarata velünk, emberekkel való szándéka.

FUGGEREI, AZAZ A FUGGEREK FILANTRÓP TEVÉKENYSÉGE

Meglehetősen ellentmondásos a Fuggerek megítélése, akiknek a neve egyrészt erősen összefonódott az Egyház túlzó gazdasági tevékenységével, másrészt azonban szociális érzékenységüknek kézzelfogható bizonyítékát is adták a Fuggerei létrehozásával. Ezzel a Janus-arcúsággal gyakran jellemezhetők azok a cégek is, amelyek nem teljesen egyértelmű ügyleteiket kívánják a CSR álarca mögé bújtatni.

[13] Luther Márton: Asztali beszélgetések, in *Luther válogatott művei 8*, A Magyarországi Evangélikus Egyház Reformációi Emlékbizottsága megbízásából a sorozatot szerkeszti: Csepregi Zoltán, Fabiny Tibor, Ittzés Gábor, Reuss András, Budapest, Luther Kiadó, 2014. Budapest, Luther Kiadó, 2014, 448.

studia_caroliensa_2017.indd 229 2017.06.16. 14:17:02

Carroll a CSR-nek négy szintjét határozta meg, amelyek piramisszerűen épülnek egymásra: pénzügyi, jogi, etikai, valamint filantropikus felelősség[14] *(3. ábra).*

3. ábra: *Carroll piramisa és a Fuggerek tevékenysége*

Szint	**Elv**	**Fuggerek tevékenysége**
Pénzügyi felelősség	Profitabilitás (mindennek az alapja)	Túlságosan is teljesül (minden másnál fontosabb a profit)
Jogi felelősség	Jogi előírások betartása	Erősen sérül (pl. jogalkotók befolyásolása)
Etikai felelősség	Etikus viselkedés	Erősen sérül (pl. búcsúcédulák árusítása)
Filantropikus felelősség	Jó vállalati polgárság (erőforrások biztosítása a közösség számára, életminőség javítása)	Erősen láttatják (Fuggerei létrehozása és fenntartása)

Forrás: Carroll (1991) kiegészítve a szerzők gyűjtésével

Az első szint (amely Carroll szerint a CSR alappillére) a pénzügyi felelősség, vagyis a vállalat működésének jövedelmezőnek kell lennie annak érdekében, hogy képes legyen fennmaradni. A szervezet tehát jól végezze alaptevékenységét és termeljen profitot. Ezt a szintet a Fuggerek nagyszerűen teljesítették, Luther kortársát Ulrich von Huttent idézve:

> „A Fuggerek megérdemlik, hogy a kurtizánok fejedelmének nevezzék őket. (…) Felállították piaci standjukat, és amit megvásárolnak a pápától, azt később jóval drágábban adják tovább, nemcsak egyházi javadalmakat, hanem tartós kegyeket is; bullákat árulnak, diszpenziumok mennek át bankjukon, és ha a Fuggerek barátaid, mi sem könnyebb annál, mint hogy papi hivatalhoz juss."[15]

A második szint a jogi felelősség, vagyis a jogi előírások betartása, azonban ez a szint konfliktusban állhat a pénzügyi felelősség szintjével.[16] A jogi felelősséget

[14] Archie B. Carroll: The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, *Business Horizons*, 1991/34, 39–48.

[15] Tarján M. Tamás: 1525. december 30. Jakob Fugger kereskedő halála, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1525_december_30_jakob_fugger_kereskedo_halala/ (Letöltés: 2016. november 1.)

[16] Szlávik János (szerk.): *A vállalatok társadalmi felelősségvállalása*, Budapest, CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, 2009. 21.

studia_caroliensa_2017.indd 230 2017.06.16. 14:17:03

sokkal egyszerűbb teljesíteni akkor, ha a szereplő a jogalkotókra is komoly befolyással bír, ahogyan ezt az alábbi idézet is igazolja:

> „A nagy bankár biográfusa és monográfusa, Götz von Pölnitz az augsburgi Fugger-levéltárból számos adattal dokumentálja (…) hogy Jacob időt és pénzt nem kímélve igyekezett elérni valamelyik egyetem neki kedvező állásfoglalását a kamatszedés kánonjogi tiltásával kapcsolatban (…).”[17]

A harmadik szint az etikai felelősség, vagyis a társadalom által elvárt etikus viselkedés (a jogi előírásokon túlmenően), melynek meghatározása nem mindig egyértelmű, főként annak függvényében, hogy ki határozza meg a társadalom értékrendjét és elvárásait. Ez manapság sem egyszerű feladat, de a 16. század elején még inkább komplikáltnak tűnt. Az kétségtelen, hogy Luther 95 Tételének 50. pontjában[18] nem a pápa, hanem a közvetítők – végső soron a Fuggerek – zsarolásáról beszélt.

A piramis csúcsán, a negyedik szinten a filantrópia áll, amely valamilyen önkéntes, karitatív tevékenység, ennek megvalósulása rendkívül szerteágazó lehet: pl. adomány, szociális program, vagy források piaci ár alatti átadása.[19] Bár a filantrópia gyakran imázsépítő látszattevékenységnek tűnik, amelynek fő célja, hogy a szervezet ily módon enyhítsen a lelkiismeret-furdalásán.[20]

Azt is mondhatjuk azonban, hogy az egész nem egy CSR-piramis, hanem sokkal inkább egy CSR-jéghegy, mivel a filantróp tevékenység már messziről is látszik (vagy erősen láttatható), és nagyszerűen álcázza a vízszint alatt lévő etikai és más problémákat.

Lássuk most a profitmaximalizálást filantrópiával elkendőzni akaró Fuggereket. A család a 16. század közepén vetette meg lábát Augsburgban. Rendkívüli érzékkel fogtak bele kereskedelmi és banki ügyletekbe, ami odáig vezetett, hogy Fugger Jakab halálakor 3 millió aranyforintot hagyott unokaöccseire, amivel a család a korabeli Német Birodalom legnagyobb tőkéjét tudhatta magáénak. Jakabot hevesen kritizálta Luther Márton, elsősorban a rábízott adóbehajtási feladatok kíméletlensége, a búcsúcédula árusítása vagy a kölcsönügyletei miatt.

[17] Csepregi Zoltán: Tulajdon, kamatszedés és uzsora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Melius Juhász Péter (1562) műveiben, *Obeliscus,* 2014/1. 59.

[18] „Arra kell tanítani a keresztyéneket, hogy ha a pápa tudna a búcsúhirdetők zsarolásairól, azt akarná, hogy inkább égjen porig Szent Péter bazilikája, mint azt, hogy juhainak bőréből, húsából és csontjából épüljön fel.”

[19] Ásványi Katalin: A komolyzenére irányuló CSR vállalati megítélése: Vállalati attitűdvizsgálat Q-módszerrel, *Marketing és Menedzsment*, 2014/1, 37–46.

[20] Szabó-Benedek Andrea: *A CSR-gyakorlat vizsgálata a vállalatvezetői értékek és attitűdök tükrében*, Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő, Szent István Egyetem, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 231 2017.06.16. 14:17:03

Luther A kalmárkodásról és az uzsoráról (1524) szóló írásában hosszasan elidőzik a kölcsön problematikájánál mint morális és gazdasági értelemben vett fontos kérdésnél: „… a kölcsönzés, azaz tulajdonomat átadom és ismét magamhoz veszem, ha visszaadják; le kell mondanom róla, ha nem adják vissza. Mert Krisztus a kölcsönről így tanít: »adjatok kölcsön, semmit sem várva érte«. Ez azt jelenti, ingyen kell kölcsönöznötök és kockáztatnotok, vajon visszakapjátok-e azt, vagy sem. Ha visszaadják, fogadjátok el; ha nem, akkor tekintsétek ajándéknak! Az ajándék és a kölcsön között nincs más különbség az evangélium szerint, mint ez: az ajándékozáskor nem várjuk vissza, amit adtunk, míg a kölcsönzéskor visszavesszük, ha adják, de ebben az esetben vállalnunk kell annak a kockázatát, hogy a kölcsön ajándékká válik. Hiszen ha valaki azért ad kölcsön, hogy jobbat vagy többet kapjon vissza, akkor az nyilvánvaló és átkozott uzsora." Német területen Fugger[21] Jakabot, a „Gazdagot" valamint egész családját a kufárkodással rokon értelmű fuggern ige tükrében szokás megítélni. A kölcsönzés kapcsán ugyanakkor megemlítendő, hogy „az Alpoktól északra ekkor kezdtek széles körben elterjedni az 5%-os kamatláb alapú kereskedelmi ügyletek."[22]

Jakab különösen azzal váltott ki felháborodást, hogy Albert mainzi érsek a tőle származó kölcsön törlesztésére, illetve a római Szent Péter bazilika újjáépítéséhez szükséges források gyűjtésére rendelte el német területen, pápai jóváhagyással, a búcsúcédulák árusítását. „Tekintve, hogy a búcsúcédulák árusításának gyakorlata döntő szerepet játszott a lutheri tézisek, majd a reformáció megszületésében, nem túlzás azt állítani, hogy a Fuggerek üzleti tevékenysége Európa jövőjére is jelentős hatást gyakorolt."[23]

FUGGEREI, AZAZ A FUGGEREK SZOCIÁLIS TEVÉKENYSÉGE

Csepregi Zoltán szerint „…a hitelügyletek kérdése (…) Jacob Fugger (…) számára egyszerre volt gazdasági és lelkiismereti kérdés. Felfogás(a) szerint nem egyszerűen a befektetések biztonsága vagy a távolsági kereskedelem finanszírozhatósága forgott kockán, hanem a lelkek üdvössége is, a problémát ezért sokszor a gyónás és gyóntatás módszertana felől közelítették meg. Jacob Fugger

[21] A magyarban innen ered a fukar szavunk.

[22] Csepregi: Tulajdon, kamatszedés és uzsora , 59.

[23] Tarján M. Tamás: 1525. december 30. Jakob Fugger kereskedő halála, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1525_december_30_jakob_fugger_kereskedo_halala/. (Letöltés: 2016. november 1.)

studia_caroliensa_2017.indd 232 2017.06.16. 14:17:03

vallásossága sokrétűen dokumentált, az általa létrehozott szociális intézményrendszer, az augsburgi Fuggerei ennek ma is látható lenyomata."[24]

Az embereknél ma sem példa nélküli, hogy háborgó lelkiismeretüket kegyes cselekedetekkel próbálják csillapítani. A Fuggerek, akik Tirolban vagy Besztercebányán olyan rossz munkakörülményeket teremtettek a bányászoknak, hogy az általános felháborodást szült, a család székhelyéül szolgáló Augsburgban a lázongó iparosok megfékezésére olyan szociális lépéseket tettek, mint amilyen a máig fennálló Fuggerei létrehozása.

Fugger Jakab testvérével 1521. augusztus 23-án alapította meg az azóta is folyamatosan működő szociális lakásegyüttest Augsburgban a város „érdemes szegényei" számára. A Fuggerei mint város a városban létezik, egykoron 52, manapság 67 házból, 142 lakásból és egy saját templomból áll, így képes befogadni 150 augsburgi katolikus polgárt családjával alapítása óta mindösszesen évi 1 rajnai forintért, ami napjainkban 0,88 €-nak felel meg!

Fontos visszautalni az 'érdemes' jelzőre, amely a ma Európájában az 'önhibáján kívül' kategóriának feleltethető meg, és arra a személyre vonatkoztatjuk, akinek a társadalmi lecsúszásához nem a saját hibája, hanem externáliák vezettek. Az ilyen embereknek kínál szociális lakhatást a Fuggerei immár fél évezrede potom összegért, méghozzá úgy, hogy a Fugger család semmilyen állami támogatást nem vesz igénybe a működtetéséhez, azt az alapítványaiból fedezi![25]

KÉPMUTATÁS ÉS MASZK: SEGÍT-E A CSR?

Az 1980-as években még azt gondolták, hogy a felelős vállalatok fogják megmenteni a világot. Ma már a jelentősebb vállalatok között nehéz olyat találni, amely ne képviselne valamilyen felelős koncepciót, amelyet megható kommunikáció és önmagának gratuláló sajtókonferenciák kísértében mutat be.[26]

Miközben azonban a felelős vállalati gondolkodás fősodorbelivé vált, teljesen elveszítette fókuszát. Számos cég osztályt vagy irodát tartott fenn a jó ügy érdekében, ami kifelé mutatós, de valójában kiüresedett funkciót szolgált. Más vállalatok a felelősségvállalás szószával „öntötték le magukat", hogy jobban fessenek ebben az információközpontú világban. Csinos kis jelentésekkel álltak elő bájos képekkel, a vezérigazgató pedig CSR konferenciákon fényképeztette magát. Ám összességében a felelősségvállalás koncepciója nagy csalódássá vált. Nem

[24] Csepregi: Tulajdon, kamatszedés és uzsora, 59.
[25] http://www.augsburg.de/kultur/sehenswuerdigkeiten/fuggerei/. (Letöltés: 2016. november 1.)
[26] Jeffrey Hollender: Foreword, in Visser, Wayne: *The Age of Responsibility*, Wiley, Oxford, 2012, xi-xvi.

studia_caroliensa_2017.indd 233 2017.06.16. 14:17:03

szakított ki embereket a szegénységből, nem védte meg a környezetet, nem járult hozzá jelentős mértékben a közösség jólétéhez, túl kevés vállalatot vett rá és túl későn, hogy kevesebb kárt okozzanak a környezetüknek. Akiknek sikerült valamit átvenni ebből a koncepcióból, túl kevesen vannak ahhoz, hogy megállítsák a hanyatlást, kizárólag annak lassításában tudnak segédkezni.[27]

A történelem tehát újra felveti ugyanazokat a kérdéseket. Luther korában a katolikus egyház, amely elvben azért jött létre, hogy a Biblia tanait és értékeit intézményesen közvetítse – üldözött státuszából fősodorbelivé válásával – elveszítette eredeti fókuszát, amit Luther is többször hangsúlyozott.

A CSR egyik kritikája, hogy csupán megkísérli a kapitalizmust egy emberi (ál) arc mögé rejteni annak érdekében, hogy tovább lehessen folytatni a kártékony tevékenységeket.[28] A CSR valójában nem más, mint a manipulációnak egy formája, amelynek lényege a közönség becsapása.[29] A CSR egy olyan maszk, amely gondosan eltakarja a háttérben folyó eseményeket. Ez a maszk a jóság álarca, hiszen akkor nem lehetünk olyan rosszak, ha ilyen jó dolgokat csinálunk. Alapvető probléma a CSR-rel, hogy egyszerűen nem képes beváltani az ígéreteit, a retorika és a valóság nem csupán különbözik, de gyakran még ellentétben is áll egymással.[30]

A CSR kritikák feltárják az ellentmondásokat aközött, hogy a szervezetek mit mondanak és ténylegesen mit tesznek, de van olyan vélemény is, amely szerint e CSR csupán egy ideológiai mozgalom, melynek célja, hogy törvényesítse (legitimizálja) és megszilárdítsa a nagyobb szervezetek erejét.[31] A vállalati képmutatás (*corporate hipocrisy*) az a jelenség, amikor a vállalat teljesen másnak mutatja magát, mint amilyen valójában.[32] A vallott és a követett (tényleges) CSR-értékek ugyanis inkonzisztensek lehetnek, amit a fogyasztók is észlelnek.

Mivel az üzleti élet alapvető motívuma a profitszerzés, ezért a vállalatok megkísérlik externalizálni a költségeket, vagyis mással próbálják meg megfizettetni

[27] Uo., xi-xvi

[28] Øyvind Ihlen – Jennifer L. Bartlett – Steve May: Corporate Social Responsibility and Communication, in Øyvind Ihlen – Jennifer L. Bartlett – Steve May (eds.): *The Handbook of Communication and Corporate Social Responsibility*, Oxford, Wiley, 2011, 3–22.

[29] Sharon Beder: *Global spin*: *The corporate assault on environmentalism*, New York, Chelsea Green Publishing Company, 1997.

[30] Christian Aid: *Behind the mask. The real face of corporate social responsibility*, London, Christian Aid, 2004.

[31] Subhabrata Bobby Banerjee: Corporate social responsibility: The good, the bad and the ugly, *Critical Sociology*, 2008/1, 51–79.

[32] Tillmann Wagner – Richard J. Lutz – Barton A. Weitz: Corporate Hypocrisy: Overcoming the Threat of Inconsistent Corporate Social Responsibility Perceptions, *Journal of Marketing*, 2009/6, 77–91.

studia_caroliensa_2017.indd 234 2017.06.16. 14:17:03

azokat.[33] Gyakran lehetetlen kitörni az önérdekkövető felfogásból, a pénzügyi profit mindenáron való hajszolásából.[34]

Luther ugyanilyen pénzhajhászónak látta annak idején a római katolikus egyházat, melynek gazdagságát kritizálta is 95. tételben: „86. Továbbá: Miért nem építi föl a pápa – akinek vagyona ma felülmúlja a dúsgazdag (ókori) Crassusok kincsét is – Szent Péternek legalább azt az egy bazilikát inkább a maga pénzéből, mint szegény híveiéből?"

Ha az üzleti szférára bízzák, hogy saját magát szabályozza, akkor az pusztán rövid távú szemléletet és meglehetősen széttöredezett intézkedéseket eredményez. Amennyiben a vállalatok megpróbálják a CSR programjaikat megvalósítani, akkor olyan felmerülő költségekkel számolhatnak, amelyeket a konkurenseik elkerülnek. Az ilyen vállalat feltűnhet ugyan jóságos szerepben, de ennek a szerepnek a versenyelőnye kétséges. Számos bizonyíték van ugyanis arra, hogy a piac nem feltétlenül bünteti meg azokat, akik nem mutatnak társadalmi felelősséget.[35] Az is kérdés, hogy a szervezet életében állandó-e a CSR tevékenység.[36] vagy csupán idényjelleggel, meghatározott események miatt jön létre (pl. krízis vagy más probléma enyhítése érdekében).

ÖSSZEFOGLALÁS

A társadalmi felelősségvállalás nem kizárólag vállalati (CSR) dimenzióban értelmezhető, hanem kiterjeszthető szervezeti (pl. egyházak), vagy egyéni szintre, ahol sokkal inkább a társadalomban betöltött szerepek (illetve az azzal kapcsolatos szerepelvárások) definiálják a társadalmi felelősség tartalmát.

Ráadásul a társadalmi felelősségvállalásnak erős történelmi gyökerei vannak, mivel a társadalom szereplői és a környezetük közötti interakció több évezredes múltra tekint vissza. Luther kora azért bír különös jelentőséggel, mivel a katolikus egyház által ekkor követett, nem megfelelő üzleti és kommunikációs gyakorlat vezetett a 95 tételhez, amely alapjaiban állt szemben az akkor uralkodó

[33] Joel Bakan: *The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power*, London, Constable, 2004.

[34] Debashish Munshi – Priya A. Kurian: Imperializing spin cycles: A postcolonial look at public relations, greenwashing, and the separation of publics, *Public Relations Review*, 2005/31, 513–520.

[35] Øyvind Ihlen – Jennifer L. Bartlett – May, Steve, Corporate Social Responsibility and Communication, 3–22.

[36] Ásványi Katalin: CSR-marketingmix a gyakorlatban: A CSR-marketingmix lehetőségeinek bemutatása egy hazai nagyvállalat példáján keresztül, *Marketing és Menedzsment*, 2012/3, 32–41.

studia_caroliensa_2017.indd 235 2017.06.16. 14:17:03

(*mainstream*) elképzelésekkel. A párhuzam a mai vállalati és az akkori egyházi gyakorlat között egyértelmű: a szervezet (egyház/vállalat) túlságosan érdekeltté vált a meggazdagodásban, és emiatt az eredetileg meghatározott misszió tartalma kiüresedett. A katolikus egyház támogatottsága emiatt jelentősen csökkent, mint ahogy a kizárólag profitmaximalizásálásra törekvő vállalat is elveszíti hitelességét. Az üzleti élet papjaira (pl. igazgatótanács tagjaira) gyakran úgy tekintenek, mint kiváltságos kiválasztottak egy csoportjára, akik kapzsi módon saját gazdagságukat növelik.

A vállalatok gyakran kizárólag saját érdekeiket követik, függetlenül annak negatív következményeitől. Ezért a CSR, bár képes jót tenni, az alapvető problémát mégsem oldja meg.

A Luther korabeli katolikus egyházra akár úgy is lehet tekinteni, mint egy olyan intézményre, amelynek egyik fontos célja a saját profit növelése, akár még a bűnbocsánat áruba bocsátása révén is (lásd búcsúcédulák), s amely ennélfogva olyan pénzügyi szövetségeseket, befektetőket keres, mint például a Fuggerek.

A Luther által felvetett problémák a társadalmi felelősségvállalás jelenleg is élő dimenzióira hívják fel a figyelmet, amelyeket a CSR sokadik virágzása sem tud maradéktalanul kezelni. A megoldáshoz ugyanakkor hozzásegít a történelmi gyökerek feltárása.

BIBLIOGRÁFIA

Ásványi Katalin: CSR-marketingmix a gyakorlatban: A CSR-marketingmix lehetőségeinek bemutatása egy hazai nagyvállalat példáján keresztül, *Marketing és Menedzsment,* 2012/3.

Ásványi Katalin: A komolyzenére irányuló CSR vállalati megítélése: Vállalati attitűdvizsgálat Q-módszerrel, *Marketing és Menedzsment*, 2014/1.

Bakan, Joel: *The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power*, London, Constable, 2004.

Banerjee, Subhabrata Bobby: Corporate social responsibility: The good, the bad and the ugly, *Critical Sociology*, 2008/1.

Beder, Sharon: *Global spin*: *The corporate assault on environmentalism*, New York, Chelsea Green Publishing Company, 1997.

Belleflamme, Paul – Lambert, Thomas – Schwienbacher, Armin: Crowdfunding: tapping the Right Crowd, *Journal of Business Venturing*, 2014/5.

Blowfield, Michael – Murray, Alan: *Corporate Responsibility – a critical introduction*, Oxford University Press, 2008.

Carroll, Archie B.: The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, *Business Horizons*, 1991/34.

studia_caroliensa_2017.indd 236 2017.06.16. 14:17:03

Christian Aid: *Behind the mask. The real face of corporate social responsibility*, London, Christian Aid, 2004.

Csepregi Zoltán: Tulajdon, kamatszedés és uzsora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Melius Juhász Péter (1562) műveiben, *Obeliscus*, 2014/1. évf., 1. sz.

Friedman, Milton: The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits, *The New York Times Magazine*, Sept. 13, 1970.

Gyulavári Tamás: A CSR helye a marketingelméletben, in Fojtik János (szerk.): *Felelős marketing*: *a Magyar Marketing Szövetség*, Marketing Oktatók Klubja 17. országos konferenciája, CD, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2011.

Hofmeister Tóth Ágnes – Kelemen Kata – Piskóti Marianna: A fenntartható fogyasztás jellemzői és trendjei Magyarországon és a régióban, in Csutora Mária – Hofmeister Tóth Ágnes (szerk.): *Fenntartható fogyasztás? A fenntartható fogyasztás gazdasági kérdései,* Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2011.

Hollender, Jeffrey: Foreword, in Visser, Wayne: *The Age of Responsibility*, Wiley, Oxford, 2012.

Ihlen, Øyvind – Bartlett, Jennifer L. – May, Steve: Corporate Social Responsibility and Communication, in Ihlen, Øyvind – Bartlett, Jennifer L. – May, Steve (eds.): *The Handbook of Communication and Corporate Social Responsibility*, Wiley, Oxford, 2011.

Kotler, Philip – Lee, Nancy: *Vállalatok társadalmi felelősségvállalása*, Budapest, HVG Kiadó, 2007.

Kuti Mónika – Madarász Gábor: A közösségi finanszírozás, *Pénzügyi Szemle* 2014/3.

Luther válogatott művei 8, A Magyarországi Evangélikus Egyház Reformációi Emlékbizottsága megbízásából a sorozatot szerkeszti: Csepregi Zoltán, Fabiny Tibor, Ittzés Gábor, Reuss András, Budapest, Luther Kiadó, 2014.

Munshi, Debashish – Kurian, Priya A.: Imperializing spin cycles: A postcolonial look at public relations, greenwashing, and the separation of publics, *Public Relations Review*, 2005/31.

Pride, William M. – O.C. Ferrell: *Marketing: Concepts and Strategies*, Boston, Houghton Mifflin, 2006.

Szabó-Benedek Andrea: *A CSR-gyakorlat vizsgálata a vállalatvezetői értékek és attitűdök tükrében*, Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő, Szent István Egyetem, 2014.

Szlávik János (szerk.): *A vállalatok társadalmi felelősségvállalása*, Budapest, CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, 2009.

Visser, Wayne: *The Age of Responsibility*, Oxford, Wiley, 2012.

Wagner, Tillmann – Lutz, Richard J. – Weitz, Barton A.: Corporate Hypocrisy: Overcoming the Threat of Inconsistent Corporate Social Responsibility Perceptions, *Journal of Marketing*, 2009/6.

Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Gondolat, 1982.

studia_caroliensa_2017.indd 237 2017.06.16. 14:17:03

CSERVÁK CSABA

EGYES ALKOTMÁNYOS SZERVEK HIVATALÁNAK SZERVEZÉSE ÉS A PROTESTÁNS ETIKA

Kissé agyonhallgatott, annál érdekesebb téma az egyes „független" alkotmányos szervek közigazgatási tevékenysége és hivatali munkájának szervezése. (Mondhatjuk, kiaknázatlan interdiszciplináris kincsesbánya a szakirodalomban.) A „fékek és egyensúlyok" hatékony működése nagyban függ az alájuk tartozó apparátus hatékonyságától.[1]

Az Alkotmánybíróság, az Országgyűlés, az ombudsman hivatalának vezetése nem csupán szakmai-szervezési, hanem – különösképp a fejezetgazda tekintetében – részben gazdasági jellegű tevékenység is. Ugyanez vonatkozik a Köztársasági Elnöki Hivatalra. A független alkotmányos intézmények közül az Állami Számvevőszék pedig speciálisan pénzügyi és gazdasági ellenőrző szerv. A Magyar Nemzeti Bank pedig azért rendkívül sajátlagos intézmény, mert – alkotmányos szinten is óriási jelentősége mellett – formáját tekintve részvénytársaság, melynek egyedüli tulajdonosa a magyar állam.

A fenti alkotmányos szervek tekintetében a hivatalvezetés atipikus; nem esik egy tekintet alá sem a minisztériumokéval, de az országos hatáskörű központi hivatalokéval sem. Az autonóm államigazgatási szervek elnevezésük alapján klasszikus közigazgatási egységnek tűnhetnek részleges önállósággal, függetlenségük azonban lényegében az önálló alkotmányos intézményekével vetekszik. Ezen rövid tanulmány csupán alapvetés a téma későbbi kutatásához, mely az atipikus elemek kiemelésére irányul. **A hivatalvezetés specialitása részben**

[1] A közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCIX. törvény 2. § paragrafusa értelmében törvény eltérő rendelkezése hiányában a Köztársasági Elnöki Hivatal, az Országgyűlés Hivatala, az Alkotmánybíróság Hivatala, a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság, az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, az Állami Számvevőszék, a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Hivatala, a Gazdasági Versenyhivatal, a Magyar Tudományos Akadémia Titkársága, a Magyar Művészeti Akadémia Titkársága, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, az Egyenlő Bánásmód Hatóság, a Közbeszerzési Hatóság, a Nemzeti Választási Iroda, az Országgyűlési Őrség és a Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala köztisztviselőjének és közszolgálati ügykezelőjének közszolgálati jogviszonyára és a fővárosi és megyei kormányhivatal járási (fővárosi kerületi) hivatalának állami tisztviselője állami tisztviselői jogviszonyára is a szóban forgó jogszabály rendelkezéseit kell alkalmazni.

studia_caroliensa_2017.indd 238 2017.06.16. 14:17:03

abban áll, hogy pontosan milyen a szóban forgó szerv jogállása, részben pedig a vezetés egy vagy többszemélyes mivoltában.

A klasszikus államhatalmi ágakon túlmenő, „független alkotmányos intézmények" önállósági foka tekintetében álláspontom szerint az alábbi fokozatokat különböztethetjük meg.[2]

- Az Alkotmánybíróság költségvetése a központi költségvetés szerkezeti rendjében önálló fejezet. Az Alkotmánybíróság a költségvetésére vonatkozó javaslatát és a költségvetésének végrehajtásáról szóló beszámolóját maga állítja össze, és azt a kormány változtatás nélkül terjeszti be a központi költségvetésről, illetve az annak végrehajtásáról szóló törvényjavaslat részeként az Országgyűlésnek. Rendkívüli jelentősége van a „változtatás nélkül" fordulatnak, mert ennek hiányában már a törvényjavaslat is jelentősen módosíthatna a testület működési feltételeivel kapcsolatos igényein, mintegy nyomásgyakorlási lehetőséget teremtve a mindenkori kormányzatnak. Az Alkotmánybíróság költségvetését úgy kell megállapítani, hogy az ne legyen kevesebb az előző évi központi költségvetésben megállapított összegnél.
- A következő szint a külön költségvetési fejezeti mivolt, a fenti többletgaranciák nélkül. (Ti. változtatás nélkül kell előterjeszteni és nem lehet kevesebb az előző évinél.) Ilyen például a magyar ombudsman helyzete.
- Ennél valamivel csekélyebb (de még mindig dicséretes) a Nemzeti Választási Iroda (a továbbiakban: NVI) önállósági foka. A választási irodák a választások technikai lebonyolításáért, megszervezéséért felelős adminisztratív szervek. A hierarchikus szervezetrendszer csúcsán az NVI. Az NVI autonóm államigazgatási szerv,[3] csak a törvénynek van alárendelve. Feladatkörében nem utasítható, feladatát más szervektől elkülönülten, befolyásolástól mentesen látja el, számára feladatot csak törvény vagy törvény felhatalmazása alapján kiadott jogszabály írhat elő. A Nemzeti Választási Iroda fejezeti jogosítványokkal felruházott, központi költségvetési szerv, amely-

[2] A Köztársasági Elnöki Hivatal függetlensége álláspontom szerint ezek fölött áll. Részben azért, mert az államfő – kormányzati rendszer függvényében – akár külön hatalmi ágnak is tekinthető. Másrészt pedig, praktikusan szemlélve az államfőnek vétójoga van (az ő költségvetésére is vonatkozó) központi költségvetésről szóló törvény tekintetében is.

[3] 2013. évi XXXVI. törvény (Ve.) 53. §. Ezzel például a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (a továbbiakban: NAIH) és az Egyenlő Bánásmód Hatóság szintjére került az NVI. Kiemelendő, hogy ezek közül egyedül a NAIH elnöke miniszteri besorolású. (Megemlítendő, hogy egy korábbi szövegterv szerint még előírás volt a jogi végzettség az NVI elnökének tekintetében, a szerv elnevezése pedig Nemzeti Választási Központ lett volna.)

studia_caroliensa_2017.indd 239 2017.06.16. 14:17:03

nek költségvetése az Országgyűlés költségvetési fejezetén belül önálló címet képez.[4]

- A következő fokozat talán a Független Rendészeti Panasztestület, amelynek elhelyezéséről az Országgyűlésnek kell gondoskodnia. A tiszteletdíj mértékéről legalább konkrétan rendelkezik a vonatkozó törvény.
- Szigorúan véve ezután következik az Nemzeti Választási Bizottság státusa, mert a törvény külön nem is tesz említést a költségvetéséről. (Jóllehet ez relatív, mert a pártpolitikai irányítású Országgyűléshez képest függetlenített NVI dominál a költségvetése felett. A két szerv harmonikus együttműködése esetén így ez a fokozat talán eggyel előbbre is ugorhat.) A tiszteletdíj mértékét pontosan meghatározza a törvény.
- Ennél is szerényebb volt az egykori Országos Választási Bizottság szabályozottsága, mert csupán egy-két elem – így a törvény függetlennek tituláló definíciója és a (mérték nélkül) megemlített tiszteletdíj – szól a függetlensége mellett, továbbá konkrét ügyekben nem volt utasítható. A tényleges gyakorlat alapján itt már a függetlenség rendkívül súlyos fokú sérelme vetődhet fel.

Ez utóbbinál is hátrányosabb szintnél már fel sem merülhet a „független testületi" mivolt.

A klasszikus közigazgatási jogi szakirodalom által alaposan körüljárt irányítás/vezetés kérdésköre témánk szempontjából sajátosan érvényesül.[5] A közigazgatás két klasszikus szempontja, a hatékonyság és a demokratizmus közül az utóbbi jobban tud dominálni, mint hagyományos kormányzati közigazgatásban.[6]

[4] Vö. 54. §.

[5] A kettő közötti határvonal nem annyira éles. Az autonóm államigazgatási szervek esetében az elnök az irányító, de lényegében maga a hivatalvezető is. (Álláspontom szerint az „államigazgatási" jelző kormányzati irányításra utalhat, de ez a tételes jogszabályokban nem manifesztálódik.) Az ennél „nagyobb önállóságú" (pl. önálló szabályozó szerv vagy a parlamenti ellenőrzés szervei) intézményeknél az irányítónak a megválasztott közjogi tisztségviselőt tekinthetjük, míg a vezetés az általa kinevezett személyhez (főtitkárhoz, főigazgatóhoz) tartozik. Ki kell emelnünk, hogy klasszikusan az irányítás – a vezetéshez képest – mindig két egymástól jogi értelemben elkülönült szerv között megvalósuló tevékenység. A vezetés pedig egy szerven belül az „igazgatás igazgatása". Ld. Patyi András – Varga Zs. András: *Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében)*, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2012, 2013, 177–178.

[6] E két szempontot különösen Lőrincz Lajos emelte ki. L. Gajduschek György: A közhivatal viseléséhez való jog, in, Rixer Ádám (szerk.): *Állam és közösség*, Budapest, KRE – Kiadvány, 2012, 278.

studia_caroliensa_2017.indd 240 2017.06.16. 14:17:03

JOGALKOTÁSI ÉS JOGALKALMAZÁSI BIZONYTALANSÁG

A korábbi jogalkalmazói és jogértelmezői gyakorlat nem volt egyértelmű a fentiekhez tartozó hivatalok vezetőinek besorolását illetően.[7] Az új Alaptörvény e tekintetben az államfőnek a Köztársasági Elnöki Hivatal (a továbbiakban: KEH) tekintetében döntési szabadságot ad: szabadon alakíthatja ki hivatalának szervezetét és állapíthatja meg a vezetők közigazgatási besorolását. Az Alkotmánybíróság főtitkára, az Országgyűlés főigazgatója, az ombudsman, az Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság apparátusának, főigazgatójának jogállását pedig törvény szabja meg. Ennek tág értelemben vett munkajogi aspektusai is meglehetősen érdekesek. (Az említett szervek vezetőinek besorolása a közigazgatási államtitkárokéval esik egy tekintet alá.) A szóban forgó intézmények esetében többnyire a „nagy méltóság – kis hivatal" elve érvényesül. Ugyanis a hatalommegosztás rendszerében rendkívül fajsúlyos intézmények mint szervezetek általában nem rendelkeznek a klasszikus közigazgatásra jellemző nagy létszámú személyi állománnyal. (Ez alól a fent említettek közül leginkább az Állami Számvevőszék jelenti a kivételt.) A köztársasági elnök – és így áttételesen hivatala is – mint egyfajta „fék és egyensúly" gyakorlatilag minden államügyben rendelkezik bizonyos hatáskörökkel. Ezen számszerűleg talán nem beláthatatlanul sok, de mégis rendkívül kiterjedt feladatcsomagot egy viszonylag kis létszámú hivatalnak kell ellátnia. Ráadásul az egyszemélyi hivatalvezetés esetén annak az egyetlen tisztségviselőnek (jelenlegi titulusa szerint főigazgatónak) kell kvázi polihisztorként értenie a hivatalos állami működést meghatározó jog mellett, a külügyekhez, a sajtóhoz és főképp a gazdálkodáshoz.[8]

[7] Nem teljesen konzekvens a jogszabályok fogalmazásmódja sem, hogy ki minősül a szervek vezetőjének. (Például a nemzetbiztonsági átvilágítás tekintetében az 1995. évi CXXV. törvény és államháztartási aspektusból a 2011. évi CXCV. törvény között többször – különösen 2013-ig – kollízió állt fenn; előbbi terminológiája a többvezetős, utóbbié az egyvezetős rendszerre épült.) Munkajogi szempontból későbbi vizsgálatok még inkább alapul vehetnék a vezető tisztségviselők felelősségét. L. ehhez Kiss György: A vezető tisztségviselő felelőssége munkajogi szempontból, in Csehi Zoltán – Szabó Marianna (szerk.): *A vezető tisztségviselő felelőssége*, Budapest, CompLex Wolters Kluwer, 2015, 149–186.

[8] Kis túlzással azt is állíthatjuk, hogy – amennyiben az egyetlen hivatalvezető gyakorolja a munkáltatói jogokat a hivatal összes munkatársa felett – ilyen esetben szinte egy „köztársasági alelnök" pozíciója jön létre. Az államfő saját aktusával ugyanis ad absurdum el sem bocsáthatja beosztottjait a hivatalvezető nélkül. (Ráadásul formailag 2011. előtt a KEH SZMSZ-ét a hivatalvezető állapította meg, a köztársasági elnök „csak" jóváhagyta.) Természetesen az egységesség letéteményese maga az államfő, ugyanis a vonatkozó összes jogszabály a hatásköröket magához az elnökhöz, nem pedig a Hivatalhoz telepíti. Az elnök azokat nem is ruházhatja át!

studia_caroliensa_2017.indd 241 2017.06.16. 14:17:03

Bekerült a normaszövegbe a korábban sokak által evidenciának tartott szabály: a köztársasági elnök önállóan alakíthatja ki hivatalának szervezetét.**9** (Ebből következően szabadon állapíthatja meg a vezetők közigazgatási besorolását.)

PROTESTÁNS MUNKAETIKA ÉS HIVATALSZERVEZÉS

Azon elv a protestáns munkaetika része, miszerint a rendszeres és módszeres munka megvéd a kísértéstől, az időfecsérlés pedig bűn. Kálvinnál a becsületes, szorgalmas munka maga Isten dicsőítésévé válik.[10]

Ezzel összefüggésben állnak az alábbiak. A kormányzat ciklikus váltásai következtében fennálló bizonytalansággal szemben a fent említett alkotmányos szervekben – a vezetők hosszú időtartamú mandátuma okából – a stabilitás a folyamatos építkező munka letéteményese; szemben a kormányzatra jellemző túl sok improvizációval. A „független hivataloknál" az előmenetel talán nem olyan gyors, mint az átpolitizált közigazgatásban; ehelyütt is fogalmazhatunk akként: a bizonyosság *elérésére* szolgáló leghathatósabb eszközként a *szüntelen hivatásbeli munkát* köthetjük a hívők lelkére. Ezen szervek irányítóinál nem a hagyományos értelemben vett kormányra jutni/ellenzékbe kerülni „bináris kódja" dominál, legalábbis nem a négyévente megrendezendő parlamenti választások révén. Ez részben növeli a szakmaiság esélyét, részben nagyobb biztonságot jelent a napi szintű munkákban a hagyományos, politikumtól átszőtt közigazgatáshoz képest. „Ebben a világban a munka nem érték, hanem az öntudat

[9] A Göncz–Antall pengeváltások során Antall József sem maradt adósa úgymond egy alkalommal Göncz Árpádnak, aki jó pár ügyben – túlzottan kiterjesztően értelmezve saját hatáskörét – megvétózta a miniszterelnök döntését. Göncz államtitkári besorolást szeretett volna adományozni két közvetlen munkatársának, Antall azonban analógnak tekintve ezt a klasszikus államtitkárok kinevezési rendjével megtagadta az ellenjegyzést. (Ti. az államtitkárokat az államfő nevezi ki a kormányfő ellenjegyzésével.) Ezt csak némileg oldotta meg a 2000. évi XXXIX. törvény, mely kimondta, hogy a KEH vezetője államtitkári jogállású. Ez azonban mindenképpen előfeltételez egy univerzális, mindenhez értő hivatalvezetőt, aki (mivel a munkáltatói jogokat is ő gyakorolja) szinte a „köztársaság alelnöke". Mivel a vonatkozó törvények minden tisztséget gyűjtőnévként („a" hivatalvezető, „a" volt köztársasági elnök) használnak, Schmitt Pál hivatala jogi, külügyi és a társadalmi kapcsolatokért felelős vezetőjének is államtitkári besorolást adományozott. Az Állami Számvevőszék (ÁSZ) szerint e kiterjesztő értelmezés csak akkor elfogadható, ha az Alaptörvény kifejezetten kimondja az elnök teljes szabadságát a hivatal kialakításában. Ez megtörtént. (Magyarország Alaptörvénye 9. cikk, (3) bekezdés m) pont.) Áder János hivatala 5 igazgatójának is államtitkári javadalmazást biztosított, de közülük kiemelte a főigazgatót, aki egyben a jogi ügyekért felelős igazgató. (Később, módosítva a Hivatal szerkezetét, a környezetvédelemért felelős vezető is bejött a képbe.)

[10] Kis Csongor: *Kálvin és a pénzügyek*, http://www.tzsinat.hu/?p=124, 2011, (Letöltés: 2017. március 17.)

studia_caroliensa_2017.indd 242 2017.06.16. 14:17:03

helyébe kerülő gyakorlat, amelyik csak arra való, hogy szenet lapátoljon a rendszer motorjába. A munkaerő felhasználását követi a termelés és a megtermelt javak elfogyasztása, ami reprodukálja a munkaerőt, örök, valójában céltalan körforgásban. Ennek felismerése nem kis áldozattal jár, de a humánumhoz való visszafordulás visszavezetheti az embert a teremtő munka becsületéhez, az Én–Te kapcsolatok interperszonális lényegéhez. És ebben az állapotban, a rohanás megszűntével az idő is visszakaphatja eredeti jelentését és értékét."[11]

Ezen szervek esetében a zsákmány-rendszer felé hajló dominancia nem harapódzott el a hagyományos közigazgatáshoz képest.[12]

Ehelyütt kell megemlítenünk, hogy nincs önmagában hatékony vagy káros hivatali struktúra; a tényleges működés a tisztséget betöltő konkrét személyek egyéniségétől függ. A jogszerű és etikus döntést meghozó személynek rendelkeznie kell az etikus személyiség jellemzőivel. A jogszerű döntések is eredményezhetnek érdekkonfliktusokat. Ezek megelőzése, kezelése, feloldása feltétele egy etikus és korszerű közigazgatási struktúrának. [13]

EGY VEZETŐ – TÖBB VEZETŐ?

Külön vitát ér meg az elméletben és a gyakorlatban az „egy vezető" kontra „több egyenrangú vezető" kérdésköre. A protestáns takarékosság a kevés vezető kinevezésére ösztönöz, mindazonáltal a hivatal működése egyes kivételes esetekben racionálisabb a több együttműködő vezető munkája révén.[14] (Ezenfelül gazdaságossági szempontból hozzátehetjük: esetlegesen a jól megfizetett és cserébe

[11] Jürgen Habermas: *Filozófiai diskurzus a modernségről*, Budapest, Helikon, 1998, 284., ill. Birher Nándor –Homicskó Árpád Olivér: A munka becsületétől a médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatásetikai kódexig, *Polgári szemle*, 2012, február – 7. évfolyam, 5–6. szám

[12] A közszolgálat zárt és nyílt rendszerű modelljeiről l. Gajduschek György: *Közszolgálat*, Budapest, KSZK ROP Programigazgatóság, 2008, 23–29. Jogszociológiailag vizsgálva figyelemre méltó, hogy például a Köztársasági Elnöki Hivatal esetében az elnökváltás mindig a szervezeti vezetők távozását vonta maga után. A többi alkotmányos szervet is nagyjából-egészében ez jellemezte, talán az Országgyűlés Hivatala jelentette a kivételt, ahol Soltész István több mint 20 éven át töltötte be a főtitkári pozíciót. (Amely a rendszerváltáskor az első számú hivatalvezetői pozíció volt az Országgyűlésben.) Bakos Emil – jelenlegi főigazgató-helyettes – is több ciklus óta tölt be vezető tisztséget.

[13] Homicskó Árpád Olivér: Hivatásetikai alapelvek a közszolgálatban a minőségi jogalkalmazás céljából, *Jogelméleti szemle*, 2011/2. sz., zárómondat

[14] Talán a „független hivataloknál" még jogosabb az igény, hogy az üzleti szféra módszereit is átvegyék (a politikai szemlélet helyett) a hatékonyság érdekében. L. Csáki-Hatalovics Gyula: Technológia és hatékonyság a közigazgatásban, in Antalóczy Péter (szerk.): *Hagyomány és érték, Állam- és jogtudományi tanulmányok a Károli Gáspár Református Egyetem fennállásának 20. évfordulójára*, Budapest, 2013, 256.

studia_caroliensa_2017.indd 243 2017.06.16. 14:17:03

igen hatékonyan dolgozó vezetők talán hosszú távon anyagi értelemben vett megtakarítást is jelenthetnek…) A protestáns gazdasági és vezetési szemlélet, a hivatás iránti alázat nem a rivalizáló versengésre, hanem a „nyer/nyer"-felfogás révén egymás segítésére sarkallja az érintett tisztségviselőket. Gazdasági aspektusból azonban elvárás – az ÁSZ szerint – hogy minden hivatalnak egyetlen fejezetgazdája legyen; jelképesen szólva a „kassza kulcsa" csak egyetlen felelős vezetőnél lehet.[15]

Például a KEH-ben korábban három egyenrangú hivatalvezető működött, hasonlóan az Országgyűlés hivatalához.[16] A korábbi ombudsmani modell viszont

[15] A pénzügyi igazgatás szervezeten belül betöltött szerepéről l. Horváth M. Tamás: *Közmenedzsment*, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, , 2005, különösen 300–304.

[16] A KEH 2012. április 1-jén hatályos SZMSZ-e értelmében lényegében minden, az államfő hivatalos állami hatásköreivel kapcsolatos ügy a KEH Jogi, Alkotmányossági és Közigazgatási Hivatalának vezetőjéhez tartozik. (Tehát például a sajtóval, külföldi utazásokkal, protokollal, belső szervezéssel kapcsolatos témák nem.) Eszerint a szóban forgó hivatalvezető

– előkészíti a Köztársasági Elnöki Hivatal működésére vonatkozó, valamint a jogszabályok végrehajtásához szükséges belső szabályzatokat, utasításokat. Ennek keretében meghatározza különösen a Köztársasági Elnöki Hivatal szervezeti felépítését és működésének főbb szabályait, felelős a Köztársasági Elnöki Hivatal működésének törvényességéért;
– elfogadásra előkészíti a munkavégzésre, a közszolgálati jogviszonyra, a közszolgálati juttatásokra, az ügykezelésre, a titokvédelemre, az adatvédelemre, valamint a kötelezettségvállalásra, az utalványozásra, továbbá a fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználási rendjére vonatkozó belső előírásokat;
– ellátja a Köztársasági Elnöki Hivatal polgári jogi szerződéseivel, közbeszerzési ügyeivel és jogi képviseletével kapcsolatos feladatokat, illetőleg közreműködik azok jogi vonatkozásaiban;
– a Köztársasági Elnök aláírását megelőzően alkotmányossági szempontból elemzi és véleményezi az Országgyűlés által elfogadott törvényeket, gondoskodik az aláírt törvények kihirdetéséről és nyilvántartásáról;
– alkotmányossági aggály esetén a Hivatal közreműködik az Alkotmánybíróságnak küldendő Köztársasági Elnöki indítvány elkészítésében;
– törvényességi szempontból megvizsgálja és aláírásra előkészíti a Köztársasági Elnök hatáskörébe tartozó állampolgársági, kegyelmi, kinevezési, felmentési, kitüntetési, a bírókat érintő és egyéb határozatot és az ezekhez kapcsolódó okiratokat;
– gondoskodik a Köztársasági Elnök határozatainak aláíratásáról;
– gondoskodik a Köztársasági Elnök határozatainak szükség szerinti közzétételéről;
– a többi hatalmi ág, egyéb közigazgatási szerv működését is érintő eljárások előkészítése érdekében, illetőleg a Köztársasági Elnöki Hivatal működési körébe tartozó döntéshozatalhoz szükséges információáramlás végett kapcsolatot tart:
a hivatalos szervekkel, így különösen a Kormánnyal, az Országgyűléssel, az Alkotmánybírósággal, a bíróságokkal és kiemelten a Legfelsőbb Bírósággal, az ügyészségekkel és különös tekintettel a Legfőbb Ügyészséggel, az OVB-vel, az alapvető jogok biztosával, az Állami Számvevőszékkel, a médiahatósággal és az önkormányzatokkal,
– személyi javaslatokat tesz a Köztársasági Elnök által közjogi tisztségre jelölt szakemberek tekintetében;
– a kitüntetési ügyek és a kinevezések, előléptetések stb. terén ellátja a kitüntetések átadásával összefüggő törvényi kötelezettségeket és egyéb feladatokat. A Gazdálkodás és Üzemeltetés

studia_caroliensa_2017.indd 244 2017.06.16. 14:17:03

több országgyűlési biztos munkájának segítésére egyetlen közös hivatalvezetőt rendelt, ami igen érdekes szituációk forrása lett… Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, a kisebbségi ombudsman, a jövő nemzedékek biztosa és az adatvédelmi biztos tevékenységét ugyanazon hivatal szolgálta ki. Az összes közjogi tisztségviselő besorolása a miniszterivel esett egy tekintet alá, míg a hivatalvezető helyettes államtitkári jogállással rendelkezett. (A fentiek vizsgálata révén az Állami Számvevőszék a gazdasági/célszerűségi ellenőrzésből nem egyszer átlendült az érintett alkotmányos szervek struktúrájának elemzésébe. Ez pedig témánk összefüggésrendszere szempontjából felettébb figyelemre méltó.)

Az Alaptörvény nyomán a magyar ombudsman-rendszer „egyfejű" lett, két helyettessel. Az Országgyűlés az alapvető jogok biztosának a javaslatára választja meg az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesét, valamint az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét. (Mindkettőjüket az összes parlamenti képviselő legalább kétharmados támogatásával; titkos szavazáson.)

Az alapvető jogok biztosának helyettese felett – a megbízatás létrejöttének és megszüntetésének kivételével – a munkáltatói jogokat az alapvető jogok biztosa gyakorolja.

Az ombudsman hivatalában a hatályos jogszabályok szerint a főtitkár felett a munkáltatói jogokat az alapvető jogok biztosa gyakorolja. A főtitkár államtitkári illetményre és juttatásokra jogosult, naptári évenként negyven munkanap szabadság illeti meg. Az új Obtv. tehát rangbéli emelkedést jelent a hivatal vezetőjének, a korábbi jogszabály ugyanis helyettes államtitkári jogállást biztosított.[17]

szervezeti egységgel együttműködve gondoskodik a Kossuth- és Széchenyi-díjak, továbbá az állami kitüntetések elkészíttetéséről és beszerzéséről. A Gazdálkodás és Üzemeltetés szervezeti egységgel együttműködve az adományozott kitüntetésekről elektronikus nyilvántartást vezet, gondoskodik a kitüntetések megfelelő nyilvántartásáról.

– véleményezi a Köztársasági Elnöki Hivatali szabályzatok, utasítások és a Köztársasági Elnöki Hivatal által kötendő szerződések tervezeteit;
– megválaszolja a köztársasági elnök vagy a KEH részére érkezett, a Hivatal feladatkörébe tartozó leveleket, fogadja az ebbe a körbe tartozó állampolgári telefonokat.

17 Sajátos, hogy a korábbi 1993. évi LIX. törvény 28. §-a a helyettes államtitkáréval azonos *jogállást* említ szó szerint. Ehhez képest a pusztán javadalmazás szűkebb fogalmi körre utal. Bár eleve aggályos a megfogalmazás, mert teljesen azonos eleve nem lehet a helyettes államtitkáréval a jogállás, utóbbit például ugyanis a miniszterelnök nevezi ki és menti fel. A javadalmazáson felül a hasonló jogállás magában foglalhatja még minimum a protokolláris értelemben azonos rangot. (Magam úgymond kompromisszumos megoldásként szerencsésnek tartom a még néhány esetben használt besorolás kifejezést, pl: helyettes államtitkári besorolás.) A javadalmazáshoz képest a pusztán illetményre való utalás még szűkebb, mert nem feltételezi szükségszerűen az illetmény melletti egyéb (pl.: szolgálati autó) juttatásokat.

studia_caroliensa_2017.indd 245 2017.06.16. 14:17:03

A fejezetgazda fent említett kérdésével összevetve érdekes, hogy a Hivatalban foglalkoztatott köztisztviselőket maga az alapvető jogok biztosa, nevezi ki és menti fel, a munkáltatói jogokat egyebekben felette a főtitkár gyakorolja.

A Szervezeti és Működési Szabályzatban meg kell határozni azon köztisztviselők létszámkeretét, akik az alapvető jogok biztosa helyettesének irányítása alá tartoznak. (Ezeket az illetékes helyettes nevezi ki és menti fel természetesen.)

Az Országgyűlés Hivatalának is lényegében több egyenrangú vezetője volt. Így a főtitkár, a gazdasági főigazgató, a külügyi igazgató, a társadalmi kapcsolatok hivatalvezetője és a házelnök kabinetfőnöke is egyaránt államtitkári besorolással rendelkezett. Ezen tisztségviselők nem álltak egymással alá/fölérendeltségi viszonyban. (A fejezetgazdának a gazdasági főigazgató minősült. Ezen strukturát változtatta meg az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény és ennek nyomán az Országgyűlés Hivatalának Szervezeti és Működési Szabályzata.[18]

Jelenleg a főigazgató minősül egyértelműen a Hivatal első számú vezetőjének; gazdasági főigazgató-helyettes és törvényhozási főigazgató-helyettes segíti munkáját. (Utóbbi lényegében a hagyományos régi főtitkár klasszikus hatásköreinek letéteményese.) A főigazgató miniszteri, míg helyettesei államtitkári besorolásúak.

A új Szervezeti és Működési Szabályzat a következő szervezeti egységeket nevesíti: Elnöki Titkárság, Törvényhozási Igazgatóság, Gazdasági és Működtetési Igazgatóság, Külügyi Igazgatóság, Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság és a Sajtóiroda.[19] A Hivatal fontosabb teendőit az Országgyűlésről szóló törvény XII. fejezete, részletesebben feladatait a határozati házszabályi rendelkezések határozzák meg. A Hivatalt az Országgyűlés elnöke irányítja, megállapítja a Szervezeti és Működési Szabályzatát, kinevezi és felmenti vezetőit.

TESTÜLETI SZERVEK A TÉMA SZEMPONTJÁBÓL

Az Alkotmánybíróság sajátossága, hogy tipikus testületi szerv, mely 15 tagból áll. Minden alkotmánybírót munkájában 2 főtanácsadó, egy tanácsadó, egy titkárnő és egy sofőr segíti. Megjegyzendő viszont, hogy az összes adminisztratív munkatárs felett a munkáltató jogkört az elnök gyakorolja. Egyes

[18] http://www.parlament.hu/hivatal1, (Letöltés: 2013. január 2.), az Országgyűlés Hivatalának Szervezeti és Működési Szabályzata, 2013. január 1-jétől hatályos időállapot.

[19] L. http://www.parlament.hu/hivatal1, (Letöltés: 2016. december 29.) az Országgyűlés Hivatalának Szervezeti és Működési Szabályzata, 2016. december 1-jétől hatályos időállapot.

studia_caroliensa_2017.indd 246 2017.06.16. 14:17:03

szerzők ezt kifogásolják; valóban elgondolkodtató, hogy ad absurdum egy alkotmánybíró nem szüntetheti meg olyan tanácsadójának jogviszonyát, aki kategorikusan ellentmond a testület tagjának, hovatovább instrukcióival, szakmai iránymutatásaival dermesztően idegen módon készíti elő.[20] Az Alkotmánybíróság Hivatalát a főtitkár vezeti, aki államtitkári jogállással rendelkezik. Felette teljesen természetes, hogy az elnök gyakorolja a munkáltatói jogokat, viszont a jogviszony létesítéséhez és megszüntetéséhez a testület többségi szavazására van szükség. Tehát lényegében az alkotmánybírák formailag jobban beleszólhatnak a főtitkár személyébe, mint saját tanácsadóik kiválasztásába! Ugyanez a rendszer érvényesül a Független Rendészeti Panasztestület vonatkozásában. Érdekesség, hogy bár a parlament a legtipikusabb testületi szerv, de az adminisztráció vonatkozásában az elnök egyszemélyi vezetése a jellegadó.[21] (Természetszerűleg egy 199 fős szervnél parttalan is lenne minden bürokratikus kérdésben összehívni a plénumot.)

Az elnök az Alkotmánybíróság Hivatalában foglalkoztatott köztisztviselőkre nézve a közszolgálati jogviszony létesítését a köztisztviselők jogállásáról szóló törvényben foglaltakon túlmenően meghatározott iskolai végzettséghez, képesítéshez, illetve gyakorlati időhöz kötheti.

Az Alkotmánybíróság Hivatalának szervezetére és működésére vonatkozó szabályokat az Alkotmánybíróság Szervezeti és Működési Szabályzata állapítja meg.

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKI HIVATAL SZERVEZETE JELENLEG

A Köztársasági Elnöki Hivatal a köztársasági elnök hatásköreinek gyakorlását segítő intézmény, közreműködik feladatai ellátásában, gondoskodik egyes államfői döntések kihirdetéséről, továbbá kapcsolattartási funkciója van közjogi méltóságokkal, hatóságokkal és hivatalos szervekkel. Többek között gazdálkodási, működési, igazgatási és humánpolitikai feladatokat lát el. A hivatal az államfő számos tevékenységében közreműködik, többek között az elnök belföldi illetve külföldi programjainak előkészítésében; a médiát, hivatalos szerveket, állampolgárokat érintő kapcsolattartásban, tájékoztatásban, levelezésben. Részt vesz az elnök közszereplésével kapcsolatos protokolláris feladatokban; a közcélú felajánlásai, és adományaival kapcsolatosan segíti az államfőt, továbbá a köztársasági

[20] *Pokol Béla: Alkotmánybíráskodás* – szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben, Budapest, Kairosz, 2014, 24.

[21] Ld. az Országgyűlés Hivatalának Alaptó okiratát, OHF/65-1/2015.

studia_caroliensa_2017.indd 247 2017.06.16. 14:17:03

elnök külügyi és diplomáciai tevékenységének előkészítésében, megszervezésében is segédkezik. Törvényi szabályozásból eredően a KEH nem folytathat vállalkozási tevékenységet, illetékessége országos kiterjedésű.

Köztársasági elnök határozatlan időre nevezi ki, menti fel a hivatalt vezető főigazgatót, s ő gyakorolja a munkáltatói jogokat felette. A főigazgató a hivatal szabályszerű működéséről gondoskodó személy, aki a személyes és minősített adatok védelméről, a közérdekű adatok nyilvánosságra való hozataláról, a Sándor-palota és az elnöki rezidencia üzemeltetéséről, fenntartásáról is gondoskodik, továbbá a KEH hivatali szabályzatait megállapítja, az Elnöki Titkárság munkatársait kinevezi, felmenti s munkáltatói jogokat gyakorol felettük. Nem utolsósorban kinevezi az igazgatókat, felmenti őket s gyakorolja felettük a munkáltatói jogokat, azonban köztársasági elnöki jóváhagyással. Amennyiben a főigazgató munkájának elvégzésében akadályoztatva van, úgy az általa kijelölt személy helyettesíti.

A főigazgató s az igazgatók jogállására tekintettel irányadóak a közigazgatási államtitkárra vonatkozó rendelkezések, ide értve az államtitkári illetményre és juttatásokra vonatkozó szabályozást is, viszont illetményét és egyéb juttatásait a főigazgatónak közvetlenül az államfő állapítja meg.

A hivatal jelenleg hat önálló, szakmai szervezeti egységen alapszik, melyek a legjelentősebb egységeit alkotják. Jogi és Alkotmányossági igazgatósága, melynek vezetője a főigazgató s a további szervezetek élén a kinevezett igazgatók állnak. Igazgatói vezetés alatt álló egységek a Társadalmi Kapcsolatok Igazgatósága, a Külügyi Igazgatósága, a Sajtóigazgatóság és a Gazdasági Igazgatóság. Áder János elnökségének derekán módosult a hivatali struktúra, hatodik egységként létrejött a Környezeti Fenntarthatóság Igazgatósága.

Összegezésképpen elmondhatjuk, hogy a puritánság és takarékosság szempontja elsőre a különböző független intézmények vezetői viszonylag magas besorolása ellen szólna. Azonban a közigazgatásban egyfajta szokásjog, hogy mindenkinek megvan a maga „levelezőpartnere", aki egyenrangú félként kérheti kollégájának együttműködését. Így egy szerv csak akkor tud hatékonyan működni, ha illetékes vezetője méltó személyként léphet fel a többi alkotmányos intézmény relációjában.[22]

[22] Továbbá az első számú vezetők javadalmazását célszerű a középvezetők javadalmazásával együtt vizsgálni. Például a KEH-ban az egyetlen hivatalvezető plusz hivatalvezető-helyettes rendszerében (2010. előtt) a főosztályvezetők voltak többen, illetőleg magasabb javadalmazást élveztek. L. például: A Köztársasági Elnöki Hivatal évkönyve Budapest, 2005, 67–73.

studia_caroliensa_2017.indd 248 2017.06.16. 14:17:03

BIBLIOGRÁFIA

A Köztársasági Elnöki Hivatal évkönyve, Budapest, 2005, 67–73.

Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér: A munka becsületétől a médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatásetikai kódexig, *Polgári szemle*, 2012, február – 7. évfolyam, 5–6. szám

Csáki-Hatalovics Gyula: Technológia és hatékonyság a közigazgatásban, in Antalóczy Péter (szerk.): *Hagyomány és érték, Állam- és jogtudományi tanulmányok a Károli Gáspár Református Egyetem fennállásának 20. évfordulójára*, Budapest, 2013.

Gajduschek György: A közhivatal viseléséhez való jog, in Rixer Ádám (szerk.): *Állam és közösség*, Budapest, KRE-Kiadvány, 2012.

Gajduschek György: *Közszolgálat*, Budapest, KSZK ROP Programigazgatóság, 2008.

Habermas, Jürgen: *Filozófiai diskurzus a modernségről*, Budapest, Helikon, 1998.

Homicskó Árpád Olivér: Hivatásetikai alapelvek a közszolgálatban a minőségi jogalkalmazás céljából, *Jogelméleti szemle*, 2011/2.

Horváth M. Tamás: *Közmenedzsment*, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2005.

Kis Csongor: *Kálvin és a pénzügyek*, 2011 http://www.tzsinat.hu/?p=124

Kiss György: A vezető tisztségviselő felelőssége munkajogi szempontból, in Csehi Zoltán – Szabó Marianna (szerk.): *A vezető tisztségviselő felelőssége*, Budapest, CompLex Wolters Kluwer, 2015.

Patyi András – Varga Zs. András: *Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében)*, Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2012, 2013.

Pokol Béla: *Alkotmánybíráskodás – szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben*, Budapest, Kairosz, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 249 2017.06.16. 14:17:03

HIVATÁSETIKA

studia_caroliensa_2017.indd 251 2017.06.16. 14:17:03

SZONTAGH PÁL

A PROTESTÁNS HIVATÁSFELFOGÁS MEGJELENÉSE A PEDAGÓGIÁBAN

„Éppen ezért teljes igyekezettel törekedjetek arra, hogy hitetekben mutassátok meg az igaz emberséget, az igaz emberségben ismeretet, az ismeretben önuralmat, az önuralomban állhatatosságot, az állhatatosságban kegyességet, a kegyességben testvéri szeretetet, a testvéri szeretetben pedig minden ember iránti szeretetet. Mert ha ezek megvannak és gyarapodnak bennetek, nem lesztek a mi Urunk Jézus ismeretében sem tétlenek." (2Pt 1,5–8)[1]

PROLÓGUS

A református köznevelés szakmai szolgáltatójaként, a református pedagógusképzés oktatójaként számtalanszor szembesülök a kérdéssel: létezik-e keresztyén[2] (protestáns) pedagógia? Hogyan egyeztethető össze a keresztyén világnézet a pedagógusi szereppel? Mi az a többlet, amitől a pedagógust valóban keresztyénnek tekinthetjük?

Ezekre a kérdésre sokan sokféle választ adtak már a múltban. Néhány zsinórmértékül használt szakirodalmi tézis rövid áttekintése után szeretném a kérdést egy nagyon időszerű kontextusba helyezni. Napjaink köznevelésének egyik központi kérdése a pedagógusminősítés. Nemcsak, sőt nem is elsősorban mint tanügy-igazgatási aktus, hanem sokkal inkább, mint pedagógiai paradigma: tételmondatokkal, indikátorokkal leírható-e, és ha igen, hogyan írható le a kiváló pedagógus? Tanulmányommal szeretnék ebben a diskurzusban egy keresztyén nézőpontot ajánlani – bemutatva, hogy a pedagógus kompetenciák és az azokat leíró indikátorok keresztyén aspektusból, bibliai igehelyeken keresztül is azonosíthatók.

[1] A tanulmányban szereplő bibliai idézetek forrása a Magyar Bibliatársulat által 2014-ben kiadott revideált új fordítású *Biblia*.

[2] Tanulmányomban alapértelmezésben a protestáns „keresztyén" terminológiát használom. Ettől akkor térek el, ha az idézett szerzők a „keresztény" kifejezést használják.

studia_caroliensa_2017.indd 253 2017.06.16. 14:17:03

• Szontagh Pál •

KERESZTYÉN PEDAGÓGUS, KERESZTYÉN PEDAGÓGIA

Amikor keresztyén pedagógiáról, keresztyén pedagógusról beszélünk, mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy mit értünk ezeken a fogalmakon. Az 1997-es *Pedagógiai lexikon* szerint:

> „Keresztény/keresztyén nevelés a keresztény/keresztyén hit és erkölcs szellemében való nevelés. (…) a keresztény nevelésben a hit a nevelés alapvető célját, az erkölcs pedig az alapvető módszereit, a kettő együtt pedig a keresztény nevelés embereszményét határozza meg. (…) Az Istenre irányultság egyúttal a keresztény nevelés céltétele, és minden egyéb csupán ennek alárendelt eszköz. Ez különbözteti meg minden más olyan pedagógiától, amely pl. az önmegvalósítás, önkibontakoztatás, önkifejezés vagy más ön- megjelöléssel Isten nélkül csupán az egyéni, csoportigények szintjén marad."[3]

Semmiképpen nem gondolhatjuk, hogy a keresztyén nevelés kimerül a lexikális tudásátadással (hittanórák, vallási alkalmak stb.). „Nem a kereszténységről tanítunk: A jó ismerete még nem tesz jóvá. (…) A keresztény nevelés életcélt, világnézetet, lelki érettséget ad."[4] A nevelő és növendék kölcsönhatásában – akár tudatos ez, akár nem – „a nevelő mindig egész személyiségével hat a növendék egész személyiségére."[5] A református közoktatási intézmények etikai kódexe szerint „a keresztyénség tanítása szerint, a felelős erkölcsi cselekvés Isten igéjének útmutatására adott engedelmes válasz."[6] Magam legszívesebben Pálhegyi Ferenc definícióját ajánlom, aki nem egyszerűen „keresztyén", hanem „bibliai szemléletű" pedagógiáról beszél[7].

Ebben az értelmezésben a keresztyén pedagógia alapja a bibliai emberkép. Az ember Isten (eltorzult) képe, s ezen torzulás helyreállításában Isten embereket (pedagógusokat) használ fel teremtő szándéka eszközeként. Éppen ezért a keresztyén pedagógia nem lehet más, mint értékközvetítő pedagógia. Az oktatás célja, hogy hozzájáruljon a diák fejlődéséhez, „hogy önálló, Isten szavát szolgáló személyiség váljon belőle, hogy képes és kész legyen arra, hogy a neki adatott

[3] Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai lexikon I–III.*, Budapest, Keraban 1997, 208–209.
[4] Rédly Elemér: *Pedagógia keresztény szemmel* (főiskolai jegyzet), Győr, 2006, 11.
[5] Református Oktatási Stratégia, RPI, 2008, 51.
[6] *Etikai kódex a Magyarországi Református Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára*, Országos Református Tanáregyesület, 1998., http://www.reformatus-sp.sulinet.hu/srkg/nagyrefi/dok/etikai%20kodex.pdf, 1, (Letöltés: 2016. december 21.)
[7] Pálhegyi Ferenc: A Krisztus-központú pedagógiai gondolkodás, *Mester és Tanítvány*, 5. sz., 2005. január, 28.

studia_caroliensa_2017.indd 254 2017.06.16. 14:17:04

tehetséggel szolgálja az Úr dicsőségét, az egyház, a család és minden társadalmi szervezet javát és fejlődését, ahová az Úr őt szólítja."[8]

> „A keresztyén pedagógus alapjában véve abban különbözik más pedagógustól, hogy szakmai tudása mellett – mivel keresztyén mivolta senkit nem ment fel a szakmai követelmények teljesítése alól – egész mentalitását és pedagógiai tevékenységét a Krisztustól nyert szeretet hatja át és táplálja folyamatosan, s ez teszi őt örvendező életű emberré. Ebben a krisztusi szeretetben foglaltatik a többlet. E szeretet pedagógiai tevékenységének három vonatkozásában kristályosodik ki, ezek pedig a következők: a tanítás, a tantárgy és a tanítvány."[9]

A református pedagógusok etikai kódexe szerint „a nevelés nem csak vezetés, irányítás által, hanem a mintakövetési, azonosulási folyamatokat elindító interakciók révén is kívánatossá teszi az értékeket, ezért a keresztyén pedagógus és tanítvány kapcsolata akkor megfelelő, ha e következő dolgokban a kölcsönösség jellemző rá:

- elfogadják egymás szerepeit, annak tartalmi jellemzőit, s tisztában vannak a magukéval,
- nyíltak, azaz egyenesek és őszinték egymáshoz, s ezzel nem élnek vissza,
- értékelik, becsülik egymást az esetleges konfliktusok ellenére is,
- a szerepkülönbözőség ellenére kapcsolatukra a kölcsönös függőség jellemző,
- az elkülönülés, vagyis az egyéni véleményalkotás, kreativitás megnyilvánulási lehetősége érzelmi megtorlás nélkül valósul meg,
- igényeik kielégítése nem a másik rovására történik."[10]

Fontos leszögeznünk, hogy a keresztyén pedagógia nem pusztán pedagógiai vagy teológiai elmélet, hanem sokkal inkább a mindennapokban a személyiségünkön keresztül átszűrt gyakorlat. Karácsony Sándor megfogalmazásában: „A mi nevelési eszményeinket nem elég tudni, azokban hinni kell"[11].

[8] Kalkman, Bert, – De Kool, Rieke – Roeleveld, Evert: *A keresztyén pedagógia esszenciája*, RPI-OGO-Driestar Educatief, 2012, 20–21.

[9] Papp Csabáné: A keresztyén pedagógus sajátosságai, in Pompor Zoltán (szerk.): *Református Pedagógus Identitás I.*, RPI, 2008., 45.

[10] *Etikai kódex a Magyarországi Református Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára*, Országos Református Tanáregyesület, 1998, http://www.reformatus-sp.sulinet.hu/srkg/nagyrefi/dok/etikai%20kodex.pdf, 3, (Letöltés: 2016. december 21.)

[11] Karácsony Sándor: *Aki dudás akar lenni*, Kolozsvár, Exodus, 1943, 176.

studia_caroliensa_2017.indd 255 2017.06.16. 14:17:04

Éppen ezért a keresztyén pedagógus egyik legfontosabb feladata saját értékrendszerének megvizsgálása a Szentírás tükrében.[12] Ez az értékrendszer „az objektív világhoz való szubjektív viszonyulásmódunkban jut kifejezésre."[13] Nem létezhet valódi keresztyén nevelés ott, ahol a hagyományosan megszokott világi keretekben gondolkozunk (az *én* iskolám, az *én* osztályom, az *én* tanítványom), hiszen mint már fentebb utaltunk rá, a gyermeket Isten ajándékaként, ránk bízott kincsként és nem személyes tulajdonunkként vagy munkadarabunkként kell kezelnünk – „Bizony, az Úr ajándéka a gyermek, az anyaméh gyümölcse jutalom." (Zsolt 127,3). Ezt húzza alá az evangélikus köznevelési intézményekben dolgozó pedagógusok etikai kódexe is: A pedagógus „tudatosítsa magában, hogy a rábízott gyermek, tanítvány olyan személy, akiben Isten ajándékait fedezheti fel, teljesítheti ki. Ezért ne akarja őket saját képére formálni, hanem azon fáradozzék, hogy Istentől kapott értékeiket, képességeiket, adottságaikat kibontakoztassa."[14]

„A bibliai szemléletű nevelés módszerét két bibliai foglalkozás szemlélteti: a sáfár és a pásztor."[15] *Sáfárként* nem saját vagyonunkat, hanem Isten tulajdonát vigyázzuk és gyarapítjuk, megszabott időkeretben és a számadás, elszámolás kötelezettségével. A nevelés és a vezetés összefüggéseit mi sem szemlélteti jobban, mint hogy a sáfár szó görög megfelelőjét egyes angol bibliafordítások a „manager" szóval adják vissza.[16] *Pásztorként* gondoskodással, tápláló szeretettel és az őrzés felelősségével kell terelgetnünk a ránk bízottakat. „A keresztyén pedagógus hivatása és küldetése ebben a mondatban foglalható össze: Légy pásztora a rád bízott gyermekközösségnek!"[17] *A keresztyén pedagógia esszenciája* című könyv a pedagógust *idegenvezető*höz hasonlítja, aki nemcsak eszközöket ad diákjai kezébe, hanem távlatokat is nyit. Nemcsak *vezető*, hanem egyben *útitárs* is. Ez a szerep nagyon felelősségteljes szerepfelfogást, hierarchia-felfogást kíván. A jó (keresztyén) tanár magabiztos, de egyúttal szerény is.[18]

A reformátorok munkásságában a hivatásetika az addig megszokottaktól eltérően értelmeződik. Míg a középkori katolikus felfogás csak a papi-egyházi

[12] Ezzel és a különféle nevelési stratégiákkal kapcsolatban l. tk.: Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2012, 39.

[13] Bán Éva: *Hogyan neveljünk eredményesen a keresztyén értékrendszer tükrében?* 2. http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2006/osz/6.pdf, 34 (Letöltés: 2016. december 21.)

[14] *Etikai kódex a Magyarországi Evangélikus Egyház fenntartásában levő köznevelési intézmények dolgozói számára*, http://www.klevai.hu/dokumentumok/Etikai_kodex_dolgozoi.pdf, 6, (Letöltés: 2016. december 21.) (A hivatkozott etikai kódexet az evangélikus iskolák számára nem vezették be egységesen. Sz.P.)

[15] Pálhegyi: A Krisztus-központú pedagógiai gondolkodás, 41.

[16] Vö. még talent management=tehetséggondozás; Tomka János – Bőgel György: *Vezetés egykor és most. A Biblia és a menedzsment*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010, 132.

[17] Pálhegyi Ferenc dr.: *Útjelző táblák. Előadások a keresztyén pedagógiáról*, RPI, 2001, 119.

[18] Kalkman – De Kool – Roeleveld: *A keresztyén pedagógiai esszenciája*, 33–34.

studia_caroliensa_2017.indd 256 2017.06.16. 14:17:04

munkát és szolgálatot tartotta Isten által szentesítettnek és a polgári foglalkozásokat alacsonyabb rendűnek tüntette fel, Luther szerint Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. Luther szerint Isten tetszésének elnyeréséhez egyetlen út vezet, mégpedig az evilági kötelességek teljesítése. Az ember akkor jár el helyesen, ha megmarad abban a hivatásban, amelybe Isten állította, s törekszik hivatása mind teljesebb és tökéletesebb betöltésére.[19]

A kálvini hivatásfelfogás Luther hivatásetikájából indul ki, de

> „Kálvin még hangsúlyosabbá tette a hivatás megszentelt voltát, amikor azt tanította, hogy nemcsak világi hivatásunkban lehetünk és maradhatunk Istennek tetsző, az ő akaratát cselekvő emberek, hanem éppen a hivatásunk végzésével leszünk azokká. Kálvinnál a becsületes, szorgalmas munka maga, Isten dicsőítésévé válik".[20]

PEDAGÓGUSOKKAL SZEMBENI ELVÁRÁSOK, A PEDAGÓGUSMINŐSÍTÉS KERESZTYÉN ASPEKTUSA

A nevelés-oktatás világa mindenkor, de napjainkban különösen dinamikusan változó világ. Folyamatos változásra (reformációra) van szükség. A reformáció oktatása (a református vagy tágabban értelmezve a keresztyén oktatás) nem képzelhető el az oktatás reformációja (tartalmi és módszertani megújítása) nélkül. A keresztyén pedagógusokkal kapcsolatos társadalmi és szakmai elvárásokkal kapcsolatban alapvető jelentőségű Kotschy Beáta kérdőíves kutatása.[21] Eszerint a keresztény pedagógusokkal szemben támasztott követelmények közül a legfontosabb a pedagógiai elhivatottság, ezt követi a szaktárgyi tudás, az erkölcsi tisztaság, a rendezett magánélet, és egy ötös listában csak negyedik helyen áll a hitélet fontossága. Érdekesség, hogy a protestáns válaszadóknál a hitélet fontossága a második helyre került a pedagógiai elhivatottság után, megelőzve még a szaktárgyi tudást is. A protestánsok a hitéleti elkötelezettség kategóriáján belül is az átlagon felüli jelentőséget tulajdonítanak az egyházi közösségek, gyülekezetek életében való részvételnek. Az Országos Református Tanáregyesület etikai kódexe szerint: „Kívánatos, hogy a nevelők hitben élő, áldozatkész tagjai

[19] Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai, http://www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm (Letöltés: 2016. december 21.)

[20] Benke György: *Kálvin társadalmi etikája*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1986, 91.

[21] Kotschy Beáta: A keresztény pedagógus és iskola, http://vigilia.hu/regihonlap/2000/5/kot0005.html (Letöltés: 2016. december 21.)

studia_caroliensa_2017.indd 257 2017.06.16. 14:17:04

legyenek saját gyülekezetüknek és egyházuknak.[22] Kotschy Beáta idézett kutatásában a válaszadók szerint „a keresztény pedagógust egyrészt a gyermekek tisztelete, a velük való szeretetteljes viszony, a feltétlen bizalom, a keresztény testvériség jellemzi, másrészt a példamutató keresztény élet". Egy 2007-es vizsgálat alapján a református intézményekben tanító pedagógusok többsége „tudatosan döntött az adott iskola mellett, választásukban a keresztyén értékekhez és a református lelkiséghez való kötődés játszott szerepet."[23]

A Kotschy-féle kutatás eredményei alapján a keresztény pedagógus módszereiben nem különbözik szignifikánsan az átlagos pedagógustól. *A keresztyén pedagógia esszenciája* című holland kézikönyv szerint „a keresztyén tanárt önmagában véve semmi sem különbözteti meg más tanártól, aki felelősséget és tehetséget kapott, hogy diákokat készítsen fel arra, hogyan váljanak a társadalom hasznos tagjává, hogyan bontakoztathassák ki személyes adottságaikat. Ha azonban a tanár hívő (…), akkor munkája minden elemében Istenről és az Ő eljövendő országáról fog szólni."[24] Mindez összecseng S. B. Rae álláspontjával is, mely szerint „a keresztyén etika megkülönböztető jellege inkább az erkölcsi indíttatásban és az egyéni erkölcsösség indoklásának módjában rejlik, semmint az erkölcsös magatartás tényleges tartalmában"[25].

A kompetenciák, vagyis a hivatásra való alkalmasság biblikus értelmezésére az Újszövetségben találhatunk utalást: „Nem mintha önmagunktól, mintegy a magunk erejéből volnánk alkalmasak arra, hogy bármit is megítéljünk; ellenkezőleg, a *mi alkalmasságunk* Istentől van. Ő tett alkalmassá minket arra, hogy az új szövetség szolgái legyünk" (2Kor 3,5–6.)[26]

A kompetenciaalapú értékelésben ez így fogalmazódik meg: „A tanári, pedagógusi (vagy pedagógiai) kompetenciák azoknak a pszichikus képződményeknek, a tudásnak, az attitűdöknek és a képességeknek az összességét jelentik, amelyek *alkalmassá teszik* a pedagógusokat arra, hogy tevékenységüket eredményesen elláthassák."[27]

[22] *Etikai kódex a Magyarországi Református Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára*, 8.

[23] Pusztai Gabriella: A református iskolák tanárai – Gyorsjelentés egy 2007-ben végzett vizsgálatról, in *Református Oktatási Stratégia*, 114.

[24] Kalkman – De Kool – Roeleveld: *A keresztyén pedagógia esszenciája*, 33.

[25] Rae, Scott B: *Erkölcsi döntések*, Harmat, Budapest, 2015, 57.

[26] Erről bővebben l. Kodácsy Tamás: Tehetség és kompetencia a Bibliában, *Magyar Református Nevelés*, XI. évf., 3. sz.

[27] Kotschy Beáta (szerk.): *A pedagógussá válás és a szakmai fejlődés sztenderdjei*, Eger, 2011, http://www.epednet.ektf.hu/eredmenyek/a_pedagogussa_valas_es_a_szakmai_fejlodes_sztenderdjei.pdf, 5, (Letöltés: 2016. december 21.)

studia_caroliensa_2017.indd 258 2017.06.16. 14:17:04

Jelen tanulmányban a **326/2013 (VIII. 30.) Kormányrendeletben** felsorolt nyolc pedagóguskompetenciát vizsgáltam abból a szempontból, hogy mennyiben vonatkoztathatók azok a bibliai alapokon álló, keresztyén pedagógus értékelésére, megfeleltethetők-e az egyes kompetenciák a Szentírásnak. A Biblia tükrében való megmérettetés különösen fontos szempont a keresztyén iskolák pedagógusai számára, hiszen pl. „a református iskola pedagógusai mind nevelői-oktatói munkájukat, mind kollegiális-testvéri kapcsolataikat erre építik”[28]. Jelentheti-e ez azt, hogy a felekezeti iskolák pedagógusaira más szakmai-etikai szabályok alkalmazandók, mint a világiakra? Hogyan értelmeződik a jól ismert Ige: „Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek” (ApCsel 5,29)? A probléma messze nem csak a pedagógus hivatást érinti: a keresztény megalapozású és tartalmú természetjog „a pozitív joganyag rendelkezéseit nem a joganyag létrehozójára vagy a „jogtörténetben” kijegecesedett elvekre stb. vezeti vissza, hanem valamely szabály közvetlen igazolásaként és szükségképpeni eredőjeként fogadja el az adott – kimunkált és széles körű társadalmi beágyazódottsággal rendelkező – hitrendszer, kultúrkörünkben tipikusan a Biblia általános elveit és tételes elvárásait.”[29] A felekezeti oktatás (keresztyén pedagógia) szempontjából különösen fontos tehát megvizsgálnunk, hogy van-e ellentmondás a szentírási elvárások és a hatályos jogszabályok által meghatározott követelményrendszer között.

A keresztyén pedagógiai szakirodalomban létezik olyan álláspont, mely szerint a

> „keresztyén intézményben dolgozók még egy kilencedik kompetenciát is hozzátehetnének a meglévő nyolchoz, és ez nem lenne más, mint a keresztyén értékek átadásának kompetenciája. (…) A hitéleti tartalmak megjelenítése a pedagógiában gyakorlatilag tantárgy-független, s bár indikátor-listával való értékelése nehezen képzelhető el, egyházi közegben jogosan támasztott igény a pedagógussal, vagy akár vezetővel szemben a keresztény értékek méltó képviselete és továbbadásának képessége.”[30]

Megítélésem szerint ezzel szemben a keresztyén nevelés nem különálló pedagógus kompetencia, azok a speciális keresztyén pedagógusi ismérvek, amelyeket

[28] *Etikai kódex a Magyarországi Református Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára*, 2.

[29] Rixer Ádám: A magyar jogpolitika és jogrendszer egyes jellegzetességei. Kísérletek jog és morál közelítésére, in Sepsi Enikő (szerk.*): Tudomány és etika. Studia Caroliensia 2012*, KRE – L’Harmattan, Budapest 2013, 92–93.

[30] Deák Varga Kinga: A pedagógus mint vezető, *Evangélikus Nevelés* 23. szám, 2015/1, 68.

studia_caroliensa_2017.indd 259 2017.06.16. 14:17:04

már az előzőekben is tárgyaltunk, megjelennek az általánosan elfogadott kompetenciaterületeken belül is. Az alábbiakban igyekszem kompetenciánként bemutatni, hogy a bibliai alapokon álló pedagógus személyiségelvárásai a jelenleg hatályos pedagógus minősítési rendszerrel összhangba hozhatók[31]. Az egyes kompetenciákhoz rendelt alábbi bibliai igehelyek természetesen önkényesen választottak, mégis, talán képesek a maguk teljességében igazolni kiindulási tételemet, amely összecseng Rózsai Tivadarnak, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma vallástanárának 1973-as kijelentésével: „átvitt értelemben ugyan, de nevelési szakkönyvünk valóban a Biblia."[32]

1. *Szakmai feladatok, szaktudományos, szaktárgyi, tantervi tudás*
Nyilván nem megkérdőjelezhető, hogy a szaktudományos és módszertani tudás az alapja a pedagógusi tevékenységnek. A szaktudományos felkészültségnek és igényességnek vannak az általános, örök értékekben megfogalmazható követelményei is. Sem hiteles pedagógus, sem hiteles vezető – általánosabban fogalmazva semmilyen keresztyén szakember – nem képzelhető el magabiztos, naprakész szaktudás nélkül. A Biblia is fontosnak tartja a szaktudást. Sok példát hozhatnánk erre a Szentírásból, itt most csak Mózes második könyvére utalunk, melyben a szövetség ládájának elkészítéséről ír: „Készítsenek nekem szentélyt, hogy közöttük lakjam! Egészen úgy készítsétek el, ahogyan megmutatom neked a hajlék mintáját és az egész fölszerelés mintáját!" (2Móz 25,8–9) Ezt követi a láda elkésztésének aprólékos „műszaki leírása", amely komoly szaktudást és odafigyelést kíván a készítőjétől.

2. Pedagógiai folyamatok, tevékenységek tervezése és a megvalósításukhoz kapcsolódó önreflexiók
A Szentírásban az emberi tervezés elsőrenden az isteni megváltás tervének részekre bontása, ha úgy tetszik, operacionalizálása. A terv készítője tehát valójában Isten – a tervezés hívő dimenziója eszerint: „Most tehát, akik azt mondjátok: »Ma vagy holnap elmegyünk abba a városba, és ott töltünk egy esztendőt, kereskedünk és nyereséget szerzünk«, azt sem tudjátok, mit hoz a holnap. (…) Inkább ezt kellene mondanotok: *Ha az Úr akarja*, akkor élünk, és ezt vagy azt fogjuk cselekedni." (Jak 4,13–15)

[31] Terjedelmi okokból itt csak az összefüggések felvillantására adódik lehetőség. A pedagóguskompetenciák keresztyén értelmezéséről bővebben l. Szontagh Pál: Kompetenciaértelmezés a keresztyén pedagógiában, *Új Pedagógiai Szemle*, 2016/9–12, 88–98.

[32] Rózsai Tivadar: *Az egyház jövője. Tanulmányok a református keresztyén nevelés kérdéseiről*, Debrecen, 2014, 38.

studia_caroliensa_2017.indd 260 2017.06.16. 14:17:04

A keresztyén pedagógus tervezése során a célok tudatosításából indul ki. Pál apostol megfogalmazásában: „De egyet teszek: ami mögöttem van, azt elfelejtve, ami pedig előttem van, annak nekifeszülve futok egyenest a cél felé, Isten mennyei elhívásának Krisztus Jézusban adott jutalmáért." (Fil 3,14)

3. A tanulás támogatása

Minden pedagógus épít a tanulók szükségleteire, igyekszik felkelteni és fenntartani érdeklődésüket, hiszen enélkül nem jöhet létre a nevelési folyamatban nélkülözhetetlen interakció. A Bibliában ezt a kompetenciát leginkább Jézusnak és az apostoloknak a különböző közösségekben személyre szabottan megfogalmazott tanításaiban érhetjük tetten: „Mindezt példázatokban mondta el Jézus a sokaságnak, és példázat nélkül semmit nem mondott nekik, hogy beteljesedjék, amit az Úr mondott a próféta által: Példázatokra nyitom meg számat, a világ kezdete óta rejtett dolgokat jelentek ki." (Mt 13,34–35)

4. *A tanuló személyiségének fejlesztése, az egyéni bánásmód érvényesülése, a hátrányos helyzetű, sajátos nevelési igényű vagy beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermek, tanuló többi gyermekkel, tanulóval együtt történő sikeres neveléséhez, oktatásához szükséges megfelelő módszertani felkészültség*

A jó tanár nem tantárgyakat, még csak nem is osztályokat, hanem személyiségeket oktat-nevel. Kiemelt figyelmet szentel a sajátos nevelési igényű, valamilyen szempontból hátrányos helyzetű személyiségek fejlesztésének, a tanulói személyiség(ek) sajátosságait megfelelő módszerekkel, sokoldalúan tárja fel. Jézus Krisztus megfogalmazásában: „Én vagyok a jó pásztor, én ismerem az enyéimet, és az enyéim ismernek engem, ahogyan az Atya ismer engem, én is úgy ismerem az Atyát, és én életemet adom a juhokért." (Jn 10,14)

A keresztyén pedagógus szükségszerűen használja a szociális tanulásban rejlő lehetőségeket – ez sem ellenkezik a Biblia látásmódjával: „Vassal formálják a vasat, és egyik ember formálja a másikat." (Péld 27,17) és alkalmazza a differenciálás elvét – „Az egyiknek adott öt talentumot, a másiknak kettőt, a harmadiknak pedig egyet, kinek-kinek képessége szerint." (Mt 25,15)

5. *A tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése, esélyteremtés, nyitottság a különböző társadalmi-kulturális sokféleségre, integrációs tevékenység, osztályfőnöki tevékenység*

A közösségfejlesztés a pedagógiai tevékenység alfája és ómegája. Mint már fentebb említettük, a keresztyén nevelésnek különösen is alapvetése a gyülekezetfejlesztés, a testvéri közösségek építése. Jézus alapvető tanítása a személyválogatás

studia_caroliensa_2017.indd 261 2017.06.16. 14:17:04

nélküli szeretet és bizalom, amely nélkül eredményes pedagógiai (vagy vezetői) tevékenység sem képzelhető el. „Testvéreim, amikor a dicsőséges Urunkba, Jézus Krisztusba vetett hitetek szerint éltek, ne legyetek személyválogatók." (Jak 2,1)

A közösségépítés keresztyén feladatáról ezt olvassuk a Szentírásban: „Ügyeljünk arra, hogy egymást szeretetre és jó cselekedetre buzdítsuk. Saját gyülekezetünket ne hagyjuk el, ahogyan egyesek szokták, hanem bátorítsuk egymást annál is inkább, mivel látjátok, hogy közeledik az a nap" – írja az apostol (Zsidók 10,24–25).

6. *Pedagógiai folyamatok és a tanulók személyiségfejlődésének folyamatos értékelése, elemzése*

Az értékelés napjaink pedagógiai kultúrájának sarkalatos pontja, állandó viták kereszttüzében áll (szöveges értékelés, jeggyel történő értékelés, személyre szabott értékelés stb.) „Tény, hogy az értékelés folyamatának lehetnek kényelmetlen mozzanatai, de semmilyen tervezett, tudatos tevékenység nem lehet meg nélküle, különösen a pedagógiai-szakmai munka."[33] A keresztyén pedagógus értékelési viszonyrendszerének középpontjában az örök isteni értékek állnak. Ezek megélésére, törekszik a hívő ember, tudva azt, hogy az igazi és teljes értékelést Isten adja. A pedagógiában azonban az értékelés fontos pont. Ebben két Ige lehet irányadó a számunkra. Az egyik: „Ti azért legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes." (Mt. 5,48) Ha ez a földi életben maradéktalanul megvalósíthatatlan is, a Biblia pontos eligazítást ad az értékelés felelősségének dimenziójáról: „Mert amilyen ítélettel ítéltek, olyannal fogtok megítéltetni; és amilyen mértékkel mértek, nektek is olyannal mérnek majd." (Mt 7,2)

7. *Kommunikáció és szakmai együttműködés, problémamegoldás*

A keresztyén pedagógus csapatjátékos. Együttműködés és az azt segítő kommunikáció nélkül elképzelhetetlen eredményes nevelőmunka. Az együttműködést segítő kommunikációt a kölcsönösség és a konstruktivitás kell, hogy jellemezze. Ennek a konstruktív együttműködésnek több szép példáját adja Pál apostol a korinthusiaknak írott első levelében: „Én ültettem, Apollós öntözött, de Isten adta a növekedést" (1Kor 3,6) és „Az Istentől nekem adott kegyelem szerint, mint bölcs építőmester, alapot vetettem, de más épít rá. Vigyázzon azonban mindenki, hogyan épít rá." (1Kor 3,10)

A kompetencia-leírásnak az együttműködés és a problémamegoldás között felismert szoros kapcsolata sem új keletű: „Jobban boldogul kettő, mint egy:

[33] Deák Varga: A pedagógus mint vezető, 67.

studia_caroliensa_2017.indd 262 2017.06.16. 14:17:04

fáradozásuknak szép eredménye van. Mert ha elesnek, föl tudják segíteni egymást. De jaj az egyedülállónak, mert ha elesik, nem emeli föl senki." (Préd 4,9–10)

8. *Elkötelezettség és szakmai felelősségvállalás a szakmai fejlődésért*

A keresztyén iskolákkal kapcsolatban az egyik leggyakrabban említett kifejezés az elkötelezettség. Ez nemcsak világnézeti elkötelezettséget jelent, hanem a hivatás iránti elkötelezettséget, alázatot is. A hívő embertől a vele szövetséget kötő Isten az ügye iránti elkötelezettséget várja. Az isteni kinyilatkoztatásban gyökerező, a felhalmozódott tudást átadni kívánó, szolgáló elkötelezettség már a Zsoltárok könyvében megfigyelhető: „Figyelj, népem, tanításomra, fordítsátok felém fületeket, amikor beszélek! Mert példázatra nyitom számat, ősrégi titkokat akarok hirdetni. Amiket hallottunk és tudunk, mert őseink elbeszélték nekünk, nem titkoljuk el fiaink elől, elbeszéljük a jövő nemzedéknek: az Úr dicső tetteit és erejét, csodáit, amelyeket véghezvitt." (Zsolt 78,1–4)

A keresztyén pedagógus mindezek alapján tisztában van szakmai felkészültségével, személyiségének sajátosságaival, és képes alkalmazkodni a szerepelvárásokhoz, hiszen „a keresztény közösség vezetését – legyen az akár egy tanulóközösség – egyetlen kvalitás minősíti, a keresztény elkötelezettség."[34]

Pedagógusi szerepfelfogásunk kulcsa nem lehet más, mint a felelősségtudat, megbízhatóság, a hitben gyökerező elköteleződés: „Hálát adok Krisztus Jézusnak, a mi Urunknak, aki megerősített engem, mert megbízhatónak tartott, amikor szolgálatra rendelt" (1Tim 1,12).

BIBLIOGRÁFIA

326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet a pedagógusok előmeneteli rendszeréről és a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény köznevelési intézményekben történő végrehajtásáról, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid

Antalné Szabó Ágnes – Bella Tibor – Hámroi Veronika – Kimmel Magdolna – Kotschy Beáta – Móri Árpádné – Szontagh Pál – Szőke-Milinte Enikő – Wölfling Zsuzsanna: *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszerében a Pedagógus I. és Pedagógus II. fokozatba lépéshez – harmadik, javított változat,* http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/utmutato_a_pedagogusok_minositesi_rendszereben_3jav.pdf

Bán Éva: *Hogyan neveljünk eredményesen a keresztyén értékrendszer tükrében?* http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2006/osz/6.pdf

[34] Koczor Tamás: Vezetési modellek a Bibliában, *Evangélikus Nevelés* 23. sz., 2015/1, 106.

studia_caroliensa_2017.indd 263 2017.06.16. 14:17:04

Báthory Zoltán – FALUS Iván (szerk.): *Pedagógiai lexikon I–III.*, Keraban, Budapest, 1997.

Benke György: *Kálvin társadalmi etikája*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1986.

Bodai Zsuzsa: *A reformátorok gazdasági tanításai*, http://www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm

Deák Varga Kinga: A pedagógus mint vezető, *Evangélikus Nevelés*, 23. sz., 2015/1, 62–70.

Etikai kódex a Magyar Katolikus Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára, Katolikus Pedagógiai Szervezési és Továbbképzési Intézet, 1998. http://www.kpszti.hu/etikai_kodex

Etikai kódex a Magyarországi Evangélikus Egyház fenntartásában levő köznevelési intézmények dolgozói számára, http://www.klevai.hu/dokumentumok/Etikai_kodex_dolgozoi.pdf

Etikai kódex a Magyarországi Református Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára, Országos Református Tanáregyesület, 1998, http://www.reformatus-sp.sulinet.hu/srkg/nagyrefi/dok/etikai%20kodex.pdf

Kalkman, B. – De Kool, R. F. – Roeleveld, M. E.: *A keresztyén pedagógia esszenciája*, ford. Dr. Pusztai Gábor, RPI-OGO-Driestar Educatief, 2012.

Karácsony Sándor: *Aki dudás akar lenni*, Exodus, Kolozsvár, 1943.

Koczor Tamás: Vezetési modellek a Bibliában, *Evangélikus Nevelés*, 23. sz., 2015/1, 101–107.

Kodácsy Tamás: Tehetség és kompetencia a Bibliában, *Magyar Református Nevelés*, XI. évf., 3. sz., 2–10.

Kotschy Beáta (szerk.): A pedagógussá válás és a szakmai fejlődés sztenderdjei, Eger, 2011, http://www.epednet.ektf.hu/eredmenyek/a_pedagogussa_valas_es_a_szakmai_fejlodes_sztenderdjei.pdf

Kotschy Beáta: A keresztény pedagógus és iskola, http://vigilia.hu/regihonlap/2000/5/kot0005.html

Pálhegyi Ferenc dr.: *Útjelző táblák. Előadások a keresztyén pedagógiáról*, RPI, 2001.

Pálhegyi Ferenc: A Krisztus-központú pedagógiai gondolkodás, *Mester és Tanítvány* 5. sz., 2005. január 27–43.

Papp Csabáné: A keresztyén pedagógus sajátossága, in Pompor Zoltán (szerk.): *Református Pedagógus Identitás I.*, RPI, 2008, 44–52.

Pusztai Gabriella: A református iskolák tanárai – Gyorsjelentés egy 2007-ben végzett vizsgálatról, *Református Oktatási Stratégia*, RPI, 2008,114–115.

Rae, Scott B: *Erkölcsi döntések*, ford. Farkas Ildikó, Harmat, Budapest, 2015.

Rédly Elemér: *Pedagógia keresztény szemmel* (főiskolai jegyzet), Győr 2006.

Református Oktatási Stratégia, RPI, 2008.

Revideált új fordítású Biblia, Magyar Bibliatársulat, 2014, www.abibliamindenkie.hu

Rixer Ádám: A magyar jogpolitika és jogrendszer egyes jellegzetességei. Kísérletek jog és morál közelítésére, in SEPSI Enikő (szerk.): *Tudomány és etika, Studia Caroliensia 2012*, KRE – L'Harmattan, Budapest, 2013, 78–95.

studia_caroliensa_2017.indd 264 2017.06.16. 14:17:04

Rózsai Tivadar: *Az egyház jövője. Tanulmányok a református keresztyén nevelés kérdéseiről*, Debrecen, 2014.

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés*, KRE – L'Harmattan, Budapest, 2012.

Szontagh Pál: Kompetenciaértelmezés a keresztyén pedagógiában, *Új Pedagógiai Szemle* 2016/9–12, 88–98.

Tomka János – Bőgel György: *Vezetés egykor és most. A Biblia és a menedzsment*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2010.

studia_caroliensa_2017.indd 265 2017.06.16. 14:17:04

HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR

HIVATÁSETIKAI ALAPELVEK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ EGYES FOGLALKOZÁSI TERÜLETEKEN

A hivatásetikai alapelveknek érvényesülniük kell az egyén mindennapi foglalkozásának gyakorlásakor. Az igazságos, egyes foglalkozási ágakhoz kapcsolódó gyakorlati minták kialakítása vonatkozásában jelentőséget kell tulajdonítani a jogon kívüli erkölcsi elvárásoknak, valamint az adott foglalkozási ágban érvényesülő jogi szabályozáson kívül eső emberi kapcsolatoknak. Ezt az elvárást többek között a hivatásetikai alapelvek révén lehet elérni. A hivatásetika alapelvek olyan etikai előírásokat foglalnak magukba, amelyeket az egyes foglalkozási ágakban dolgozóknak mindennapi munkavégzésük során alkalmazniuk kell a gyakorlatban.

A hivatásetika már a lutheri hivatásetikában is megjelent, amelynek lényege a következő: Isten tetszésének elnyeréséhez egyetlen út vezet, mégpedig az evilági kötelességek teljesítése. Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. Az ember akkor jár el helyesen, ha megmarad abban a hivatásban, amelybe Isten állította, s törekszik hivatása mind teljesebb és tökéletesebb betöltésére.[1] Kálvin továbbfejlesztette a lutheri megközelítést, és hangsúlyosabbá tette a hivatás megszentelt voltát. Azt tanította, hogy nemcsak világi hivatásunkban lehetünk Istennek tetsző emberek, hanem éppen a hivatásunk végzésével leszünk azokká. Kálvinnál a becsületes, szorgalmas munka maga Isten dicsőítésévé válik.[2] A foglalkoztatási jogviszonyokba történő átültetése a hivatásetikának azért nehézkes és problematikus, mert egy nem jogi természetű elvárt magatartást kívánunk jogilag szabályozottá, ezáltal kötelezően kikényszeríthetővé tenni. A hivatásetikai szabályok kidolgozása terén a közszolgálati jogviszonyok esetében találunk részletes elméleti hátteret. Dennis F. Thompson a hivatásetika kérdését a közszolgálati jogviszonyok oldaláról vizsgálta, és megállapította, hogy „a közszolgálati etika azt jelenti, hogy a morális alapelveket a szervezetekben működő tisztviselők viselkedésére alkalmazzuk".[3] Thompson szerint a közszol-

[1] Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai. http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/tudasszociologia/20060702150951642000000940.html (Letöltés: 2011. május 22.)

[2] Kis Csongor: Kálvin és a pénzügyek, http://www.tzsinat.hu/?p=124 (Letöltés: 2011. május 22.)

[3] L. erről: D. F. Thompson: A közszolgálati etika lehetősége című tanulmányát, *Közszolgálat és etika* (válogatta: Gulyás Gyula) Budapest, Helikon, 1997. 34

studia_caroliensa_2017.indd 266 2017.06.16. 14:17:04

gálati etika (a közhivatalok etikája) a politikai etika egy válfaja, amely az erkölcsi alapelveket általában a politikai életre vonatkoztatja. Általánosan elmondható, hogy a morális alapelvek meghatározzák (a) azokat a jogokat és kötelességeket, melyeket az egyénnek tiszteletben kell tartania, amikor mások vagy a társadalom jólétét érintő kérdésekben jár el, másfelől pedig (b) azokat a feltételeket, amelyeket minden kollektív gyakorlatnak, illetve politikának ki kell elégítenie, amennyiben az előbbihez hasonlóan az egyének és a társadalom jólétét érintik. Az erkölcsi alapelvek önzetlenséget tételeznek fel.[4] Ugyanezt a problematikát Hencz Aurél úgy fogalmazza meg, hogy „a közigazgatási etika a közigazgatási tevékenységi körbe vágó, gyakran jogszabályokban tükröződő, máskor csak a gyakorlatban kialakult erkölcsi szabályok összessége".[5] Mártonffy szerint pedig „a köztisztviselői etika a közigazgatási munkának szociális tartalommal való megtöltése, a köztisztviselőnek a közönséghez való viszonya",[6] és az egész magyar közszolgálati jog bizonyos alapelvekre vezethető vissza, amely alapelvek a közszolgálati jog minden részére érvényesek. Mártonffy szerint a közszolgálat erkölcsi tartalmú. A jog tartalmát minden vonatkozásban erkölcsi elem tölti ki. E megállapítás pedig szerinte hangsúlyozottabb a közszolgálati jogban annak természeténél és lényegénél fogva, mint bármely más jogterületen. Szerinte a közszolgálati jog az etikai maximumot jelenti. Kimondja, hogy a köztisztviselők kötelessége a hűség az államfő és általában az állam iránt, a tisztességes életmód, a szolgálati teendők lelkiismeretes ellátása, a hivatali titok megőrzése, az udvarias bánásmód a felekkel szemben, a megfelelő viselkedés feletteseivel és beosztottaival szemben, a szolgálati székhelyen lakás kötelezettsége, valamint a szolgálati engedelmesség.[7] Magyary Zoltán szerint: „A közigazgatás jósága a tisztviselőkön fordul meg. Minden szervezeti és eljárási reform értéke attól függ, mennyit érnek a tisztviselők".[8] Magyary szerint a közhivatalnok fontosabb kötelességei a következők: a szolgálati teendők gyors és pontos ellátása; a lakossággal való szorosabb kapcsolat ápolása végett a hivatali székhelyen való lakás; a közhivatalnoknak más állása nem lehet, mellékfoglalkozást csak elöljárója engedélyével folytathat; tiltott egyesületnek tagja nem lehet; hűség a haza és az államfő iránt; igazmondás a főnökkel, a beosztottakkal és kollégákkal, valamint

[4] Uo.

[5] Hencz Aurél: *Törekvések a közszolgálati etika kialakítására*, I-II. Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1987, I. kötet 9.

[6] Lóczy Péter: A közszolgálati etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei, *Új magyar közigazgatás*, 2009 2. évf., 2. sz.

[7] Hencz Aurél: Gondolatok a közszolgálati pragmatikáról és etikáról (1867–1944), *Magyar közigazgatás,* 1993, 43. évf., 1. sz., 20.

[8] Dudás Ferenc: Gondolatok a közszolgálati etikáról, I., *Magyar közigazgatás*, 1999, 49. évf., 8. sz., 422.

studia_caroliensa_2017.indd 267 2017.06.16. 14:17:04

a felekkel szemben; a hivatali titok megőrzése; megfelelő viselkedés az elöljáróságokkal, a beosztottakkal, valamint az intézmény dolgozóival szemben; udvarias bánásmód a felekkel szemben; önállóság, készség a felelősségvállalásra, kezdeményezés; tanulás, állandó továbbképzés; javításra, haladásra való készség; szolgálatért a felektől jutalmat, vagy bármilyen egyéb előnyt nem kérhet, illetve nem fogadhat el; tilos a hivatali tevékenység önkényes abbahagyása, vagy a többiekkel egyetértésben való beszüntetése, vagyis a sztrájk; erkölcsös élet, rendezett anyagi helyzet, káros szenvedélyektől, valamint közbotrányokozástól való tartózkodás; a közszolgálat tekintélyének megóvása, illetve nem szabad tűrni, hogy a vele közös háztartásban élő családtagja köztisztességbe ütköző magatartást tanúsítson.[9] Koi Gyula megfogalmazásában „a közszolgálati etika a közjog alá tartozó szervezetek etikáját jelenti".[10]

Látható, hogy a közszolgálati hivatásetikának kiforrott szakirodalma van, ugyanakkor a hivatásetika és annak szabályozása számos más foglalkozási ágban is jelen van. Így beszélhetünk még többek között az orvosi hivatásetikáról, az ügyvédi hivatásetikáról, a bírói hivatásetikáról, az ügyészi hivatásetikáról, valamint a munkajogi jogviszonyok esetében kialakított hivatásetikáról. Jelen tanulmány ezeknek a foglalkozási ágaknak az esetében irányadó hivatásetikai alapelveket kívánja röviden bemutatni.

A hivatásetikai kódexek létjogosultsága az, hogy a különböző hivatásrendek (pl.: orvosok, ügyvédek, közjegyzők, bírák, ügyészek, kormánytisztviselők, munkavállalók) sajátosságaihoz igazodva az etikai elveket, előírásokat, valamint szabályokat összegyűjtsék. A jogszabályokon túlmutató etikai követelmények fontos elemét képezik az integritásnak (lefektetett elveknek, értékeknek való megfelelés). A kódexek egy része csak elveket rögzít (etikai kódex, Code of Ethics), míg más része magatartási szabályokat, eljárást is (magatartási kódex, Code of Conduct).

Álláspontom szerint a hivatásetikai alapelvek normatív rögzítése mint elvárás indokolt lehet, ha egységes és követendő magatartást akarunk érvényesíteni egy adott hivatásrend tekintetében. Az etikai-magatartási szabályok konkrét meghatározása etikai kódexek révén valósulhat meg. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni azt, hogy önmagában az etikai kódex nem elegendő, ha az egyének a belső meggyőződésük szerint nem tudnak az abban foglaltakkal azonosulni, nem érzékelik annak meghatározó jelentőségét. Azt is ki kell emelnem, hogy álláspontom szerint a hivatásetikai kódexek képesek szabályozni azokat a kérdéseket

[9] Hencz Aurél: Gondolatok, 19.

[10] Koi Gyula: Töprengés a közszolgálati etika és a közszolgálati etikai kódex aktuális problémáin, *Magyar Közigazgatás*, 2002, 52. évf., 12. sz., 725.

studia_caroliensa_2017.indd 268 2017.06.16. 14:17:04

is, amelyekre a jogalkotás nem tud kitérni, ugyanakkor fontos szempontokat rögzítenek az adott foglalkozási ág tekintetében. Azt is látni kell ugyanakkor, hogy bár fontos iránymutatást adnak az adott foglalkozási ágban dolgozók számára, mégsem tudnak normatív erővel bírni, kikényszeríthetőségük korlátozott. Ez leginkább abban az esetben okozhat problémát, ha esetlegesen nincs összhangban a hivatásetikai elvárás a jogszabályi rendelkezésekkel, annak ellenére sem, ha adott esetben a helyes eljárás a hivatásetikai elvek mentén lenne elfogadható. Ilyen esetben előfordulhat, hogy a jogszabályi rendelkezés kötelező ereje olyan cselekmény megtételét is elvárhatja az adott szakma művelőjétől, amely erkölcsi értékrendjével ütközik, vagy a hivatásetikai elvekbe ütközik. Ezzel a problematikával találhatjuk magunkat szembe, ha az eutanázia kérdését vizsgáljuk, amely kérdés mindig csak a beteg oldaláról kerül elemzésre, míg az orvosi hivatás etikai szabályait sok esetben nem vizsgálják ennél a kérdéskörnél. Ezzel a későbbiekben az orvosi hivatásetikánál még foglalkozni kívánok. Az etikai kódex fogalmát tekintve nem fejezhető ki valamiféle egységes meghatározás formájában. A szakirodalomban az etikai kódex meghatározására nem is találunk példát. Az etikai kódex röviden valamely szakma viselkedési normáit egységbe foglaló szabálygyűjtemény, melynek hatálya a közéleti viselkedés mellett a magánélet kérdéseire is kiterjedhet.[11]

Az orvosi hivatás esetében az erkölcsi alapokat sokáig a hippokratészi eskü jelentette. Ma azonban a követendő elvárásokat a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe (a továbbiakban: MOK Etikai Kódex) tartalmazza, amelyet 2011. szeptember 24-én fogadott el a Magyar Orvosi Kamara Közgyűlése, és amely 2012. január 1-jétől hatályos. Kimondja, hogy az Orvosetikai Kódex az orvosetika írott szabályait rögzíti. A Magyar Orvosi Kamara őrködik az orvosi hivatás tisztasága felett, védelmezi a hivatásuknak megfelelő magatartást tanúsító orvosokat, elmarasztalja azokat az orvosokat, akik a szakma erkölcsi szabályait, és/vagy orvosi esküjüket megszegik. Látható, hogy az írott belső szabályok az orvosi hivatás tekintetében irányadó erkölcsi szabályokat foglalják össze, amelyek megtartása valamennyi orvostól elvárható. Kimondja, hogy amit az egészségügyről szóló törvény[12] (a továbbiakban: Eütv.) és más egészségügyi jogszabályok tiltanak, azt az Orvosetikai Kódex sem engedheti meg, amit kötelező érvénnyel elő írnak, az alól az Orvosetikai Kódex sem adhat felmentést. Ha a jog és az etika nincs összhangban, az orvos feladata a jogszabályok megtartása. Itt ki kell emelni az Eütv-nek a VI. fejezetét, amely az egészségügyi dolgozók jogairól és kötelezettségeiről rendelkezik. Az Eütv. lehetővé teszi, hogy az orvos a beteg ellátását

[11] Uo., 728.

[12] Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.).

studia_caroliensa_2017.indd 269 2017.06.16. 14:17:04

megtagadja, ha az adott ellátás erkölcsi felfogásával, lelkiismeretei, vagy vallási meggyőződésével ellenkezik,[13] viszont csak akkor tagadhatja meg ilyen esetben, ha ez a beteg egészségi állapotát károsan nem befolyásolja, és a beteget más orvoshoz irányítja, vagy javasolja, hogy saját érdekében forduljon más orvoshoz.[14] Látható, hogy a jogszabályi rendelkezés alapján a beteg ellátása adott esetben előrébb való, mint az orvos erkölcsi felfogása. Az orvosnak azonban lehetősége van arra, hogy különböző fórumokat felhasználjon abban az esetben, ha úgy érzi, a kifogásolt jogszabályt az orvosetikának megfelelően meg kellene változtatni. Az Orvosetikai Kódex az orvos magatartására vonatkozó normákat foglalja össze, de egyben utal annak íratlan szabályaira is.

A MOK Etikai Kódexének célja meghatározni az orvosi, fogorvosi (a továbbiakban együtt: orvosi) szakma hivatásrendi szabályait, rögzíteni a hivatás gyakorlásának erkölcsi normáit, őrködni az orvosi hivatás tisztasága felett, növelni erkölcsi színvonalát, védelmezni a hivatásuknak megfelelő magatartást tanúsító orvosokat és elmarasztalni azokat, akik a szakmai és/vagy etikai szabályokat megszegik, valamint rögzíteni a gyógyító-megelőző tevékenység során a betegekkel és a munkatársakkal való kapcsolat és együttműködés etikai szabályait.[15]

Az orvosi etika alapelvei az élet és az emberi méltóság tisztelete, mindig jót tenni a betegeknek és nem ártani, az egyenjogúság és kölcsönös bizalom az orvos–beteg és az orvos–orvos kapcsolatban, a beteg autonómiájának (önrendelkezésének) tisztelete, az igazságosság, valamint a betegek fokozott védelme.[16] Az etikai alapelveknél látható, hogy a betegellátás során az orvos részéről elvárt magatartások fogalmazódnak meg. Nagyon fontos, hogy kimondásra kerül az etikai alapelvek körében, hogy az orvosi hivatás alapvető törvénye az emberi élet tisztelete és védelme.[17] Az emberi élet alapvetően a legnagyobb érték, amitől a többi érték függ. Az orvosi hivatás célja az emberi élet védelme, annak fogantatásától haláláig.[18] Az orvosi hivatás általános etikai követelményei között kerül megfogalmazásra, hogy az alapvető etikai normák maradandó, általános emberi, erkölcsi értékeken, évezredes hagyományokon alapulnak, nem függhetnek aktuális politikai gazdasági irányzatoktól, az egyén pillanatnyi érdekeitől. Kívánatos, hogy az orvos megfeleljen az általános etikai normáknak, és ezt képes legyen egész életében gyakorolni.[19] Ez az etikai alapelv nem teszi elfogadhatóvá

[13] Eütv., 131. § (5) bekezdés a) pont.
[14] Eütv., 131. § (6) bekezdés a); b) pont.
[15] A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe (a továbbiakban: MOK Etikai Kódex) I.1.1. pontja.
[16] MOK Etikai Kódex, I. 1.2. pontja.
[17] MOK Etikai Kódex, I.1.3. pont.
[18] MOK Etikai Kódex, I.1.3. pont (2)–(3) bekezdés.
[19] MOK Etikai Kódex, II.1.3. pont (1) bekezdés.

studia_caroliensa_2017.indd 270 2017.06.16. 14:17:04

azt a napjainkban egyre inkább teret nyerő felfogást, amely szerint az egyénnek joga van dönteni az életéről és arról, ha meg akar halni, és ezt a döntését az orvosnak tiszteletben kellene tartania. Az orvos oldaláról az emberi élet tisztelete és védelme elvárásként fogalmazódik meg, amelyhez minden esetben tartania kell magát, így álláspontom szerint az eutanázia betegjogi megközelítése során tekintettel kell lenni az orvosi hivatás alapvető követelményeire is, nem lehet elegendő egyedül a beteg oldaláról vizsgálni a kérdést, ahogy ezt az Alkotmánybíróság tette a 22/2003. (IV. 28.) AB határozatában,[20] illetőleg ahogy a kérdést több elméleti tanulmányban is vizsgálják.[21] Ezek mind egyoldalúan, csak a beteg szemszögéből elemzik a kérdést, az egészségügyi ellátást végző orvost kirekesztik vizsgálódásukból. A beteg jogainak minden esetben összhangban kell lenniük az orvos részére előírt kötelezettségekkel, de az álláspontom szerint soha nem írható elő elvárásként az orvosok részére, ami ellenkezik a gyógyítás legalapvetőbb erkölcsi törvényével. Kiemelendő, hogy az életének végstádiumában lévő betegnek, aki adott esetben súlyos, gyógyíthatatlan betegségben is szenved, joga van fájdalmának csillapításához és szenvedéseinek csökkentéséhez,[22] továbbá a hospice ellátásra. A haldokló beteg gondozásának (a továbbiakban: hospice ellátás) célja a hosszú lefolyású, halálhoz vezető betegségben szenvedő személy testi, lelki ápolása, gondozása, életminőségének javítása, szenvedéseinek enyhítése és emberi méltóságának haláláig való megőrzése. Ezen cél érdekében a beteg jogosult fájdalmának csillapítására, testi tüneteinek és lelki szenvedéseinek enyhítésére, valamint arra, hogy hozzátartozói és a vele szoros érzelmi kapcsolatban álló más személyek mellette tartózkodjanak. A hospice ellátást lehetőség szerint a beteg otthonában, családja körében kell nyújtani. A hospice ellátás magában foglalja a haldokló beteg hozzátartozóinak segítését a beteg ápolásában, továbbá lelki gondozásukat a betegség fennállása alatt és a gyász időszakában.[23] Látható, hogy a magyar jogalkotó széles körben rendelkezik a haldokló beteg gondozásáról, az egyén méltóságát a középpontba helyezve, de az orvosi hivatás alapvető törvényét is figyelembe véve. Az orvos nem élhet visszsza betege kiszolgáltatott helyzetével, nem sértheti emberi méltóságát, figyelembe kell vennie szemérem- és szégyenérzetét. Még kilátástalannak tűnő esetben is vigaszt kell nyújtania, erőt adva betegének. Feltétlenül el kell kerülnie a beteg tárgyiasulását, amelynek következtében esetté, a kutatás tárgyává, vagy sorszám-

[20] Az Alkotmánybíróság 2003. április 28-án hirdette ki az eutanáziáról szóló határozatot.

[21] L. például: Tóth J. Zoltán: A passzív eutanázia mint „az ellátás visszautasításához való jog" dilemmái – alkotmányjogi megközelítésben, *Jogelméleti Szemle*, 2015/4. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/2015_4.pdf (Letöltés: 2016. december 29.).

[22] Eütv., 6. §.

[23] Eütv. 99. § (1)–(4) bekezdés.

studia_caroliensa_2017.indd 271 2017.06.16. 14:17:04

má válhat.[24] Az orvos nem segédkezhet öngyilkosságban és nem segítheti betegét a halálba. Ennek megszegése kirívóan súlyos etikai vétség.[25] Az orvos köteles a tőle elvárható módon betege fájdalmát, félelemérzését csökkenteni.[26] A hivatásetikai alapelvek tehát az orvosi tevékenység gyakorlása tekintetében fontos és részletes előírásokat tartalmaznak olyan kérdésekben is, amelyeket az egészségügy területén irányadó jogszabályok is tartalmaznak általános jelleggel, de az Alaptörvényből is levezethetőek.

Az orvosi hivatásetikai alapelvek rögzítik az orvosokkal szembeni etikai követelményeket, így többek között az etikai vétség fogalmi meghatározását. Eszerint etikai vétség az Etikai Kódexbe foglalt magatartási szabályok vétkes megszegése, továbbá az alapszabályban, illetőleg a Kamara más belső szabályzatában foglalt, vagy az Orvosi Kamarán belüli, választott tisztségből eredő kötelezettségnek a vétkes megszegése.[27] Etikai vétség az orvosi foglalkozás jogszabályokban meghatározott általános szakmai magatartási szabályainak a vétkes megszegése is.[28] A MOK Etikai Kódexe foglalkozik az orvosi hivatás általános etikai követelményeivel, az orvos elsősegély-nyújtási kötelezettségével, a betegekkel való kapcsolattartással, az adatkezeléssel, titoktartással, egészségügyi dokumentáció kezelésével, az orvos betegségével, alkalmatlanságával a betegellátással összefüggésben, a betegek részére nyújtandó tájékoztatási kötelezettséggel, a tájékoztatáson alapuló beleegyezéssel. A MOK Etikai Kódexe foglalkozik továbbá a gyógyszer- és gyógyászati segédeszköz rendeléssel és az orvoslátogatókkal való kapcsolattartással, a gyógyszerekről való tájékoztatással, a szervátültetésekkel, a fogamzásgátlás és az abortusz legfontosabb orvosetikai kérdéseivel, a prenatális diagnosztikával, a genetikai diagnosztikával, őssejt és génterápiával, az asszisztált reprodukcióval, a szabadságukban korlátozott személyek orvosi ellátásának etikájával, a gazdasági intézkedések orvosetikai vonatkozásaival, az orvosi hálapénzzel és hálaszolgáltatással. A MOK Etikai Kódexe tartalmazza az orvosok egymás közötti kapcsolatával, a szakvizsgálatokkal és konzíliumokkal, a más orvos tevékenységéről történő véleménynyilvánítással kapcsolatos kérdéseket, az orvos kapcsolatát más egészségügyi dolgozókkal, a progresszív betegellátást, az orvos és a gyógyszerész kapcsolatát, az orvos és a természetgyógyász kapcsolatát, a kutatás és az orvosbiológiai kísérletek etikai szabályait, a tudományos közlések etikai szabályait, az oktatást végző orvosokkal szembeni etikai elvárásokat, az orvos gazdasági jellegű tevékenységének etikai vonatkozásait, az orvos

[24] MOK Etikai Kódex, II. 1.3. pont (4) bekezdés.
[25] MOK Etikai Kódex, II. 1.3. pont (17) bekezdés.
[26] MOK Etikai Kódex, II. 1.3. pont (18) bekezdés.
[27] MOK Etikai Kódex, II. 1.1. pont.
[28] Uo.

studia_caroliensa_2017.indd 272 2017.06.16. 14:17:04

megjelenését a tömegtájékoztatásban, az orvosi hivatással össze nem férő tevékenységeket, az orvos kereskedelmi tevékenységét, az orvos kapcsolatát a gyógyszert, gyógyászati segédeszközt gyártó, vagy forgalmazó cégekkel, az orvosi sztrájkkal, valamint a közéletben részt vevő orvossal szembeni etikai elvárásokat. A MOK Etikai Kódexe tartalmazza a Kamarai tanácskozások etikai követelményeit, a választott kamarai tisztségviselők, küldöttek, és testületi tagok felelősségét. A fentiek alapján látható, hogy a hivatásetikai szabályok az orvosok esetében részletesen meg vannak határozva, és jól körülhatárolt iránymutatást adnak számukra hivatásuk megfelelő elvégzéséhez.

Az ügyvédi hivatás tekintetében az alapvető hivatásetikai szabályokat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól szóló 5/2008. (XI. 27.) MÜK szabályzattal módosított 8/1999. (III. 22.) MÜK szabályzat tartalmazza (a továbbiakban: MÜK Etikai Kódex). Ezt később kiegészítette az 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről. A MÜK Etikai Kódex Preambuluma kimondja, hogy az ügyvédi hivatás tiszteletben tartása a jogállamiság és a demokrácia elengedhetetlen feltétele a társadalomban. Az európai jogi hivatás széleskörűen elismert és tiszteletben tartott alapelvei nélkülözhetetlenek az igazságszolgáltatás helyes működéséhez, a joghoz való hozzáféréshez és a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesüléséhez. A magyar ügyvédi kar elfogadja és tiszteletben tartja az Európai Ügyvédi Kamarák Tanácsa (CCBE) által elfogadott európai jogi hivatás chartáját, mely az ügyvédi hivatás alapelveit és alapértékeit határozta meg. Ezek az alapelvek és alapértékek az ügyvéd függetlensége; szabad eljárás az ügyfél ügyében; az ügyvéd joga és kötelezettsége, hogy bizalmasan kezelje a megbízó ügyét és megtartsa a hivatásából fakadó titoktartási kötelezettséget; különböző ügyfelek között, illetve a ügyfél és az ügyvéd közötti érdekütközés elkerülése; a jogászi hivatás méltósága és becsülete; az ügyvéd feddhetetlensége és jó hírneve; az ügyfél iránti hűség, a tisztességes díjak megállapítása; az ügyvéd szakmai hozzáértése; a kollégák tisztelete; a jogállam és a tisztességes igazságszolgáltatás tisztelete; valamint a jogászi hivatás önszabályozása.[29] Az 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat a Preambulumot kiegészíti, és kimondja, hogy a jogállamiság elvének tiszteletben tartásán alapuló társadalomban az ügyvéd különleges szerepet tölt be. Feladata nem merül ki abban, hogy a törvényi kereteken belül híven teljesíti megbízását. Az ügyvéd feladata az igazság szolgálata és azok érdekeinek érvényesítése, akik jogaiknak és szabadságuknak biztosításával és védelmével megbízták, és nem csupán az a feladata, hogy

[29] Az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól szóló 5/2008. (XI. 27.) MÜK szabályzattal módosított 8/1999. (III. 22.) MÜK Szabályzat (a továbbiakban: MÜK Etikai Kódex), Preambulum.

studia_caroliensa_2017.indd 273 2017.06.16. 14:17:04

ügyfelét perben képviselje, hanem hogy annak tanácsadója is legyen. Az ügyvédi hivatás tiszteletben tartása a jogállamiság és a demokrácia elengedhetetlen feltétele a társadalomban. Az ügyvédi hivatás tehát számos (néha egymásnak ellentmondónak tűnő) jogi és etikai kötelezettséget ró az ügyvédre.[30] A szakmai etikai szabályok rendeltetése – azok ügyvédek általi önkéntes elfogadása révén – annak biztosítása, hogy az ügyvédek a civilizált társadalmakban nélkülözhetetlenként elismert hivatásukat megfelelően teljesítsék. Ezen szabályok megszegése esetén fegyelmi büntetést kell alkalmazni az ügyvéddel szemben.[31] A MÜK Etikai Kódexének célja, hogy meghatározza azokat a magatartási normákat, amelyek vétkes megszegése fegyelmi eljárást von maga után, valamint azon elvárásokat, amelyek az ügyvédségbe vetett közbizalom megtartása és a hivatás méltóságának további erősítése érdekében minden ügyvédtől elvárható. Ezen elvárások kirívó megsértése fegyelmi eljárást vonhat maga után.[32] Ezt tovább részletezi az 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzatának kiegészítése, amely kimondja, hogy az Európai Unió és az Európai Gazdasági Térség folyamatos integrációja és az ügyvédek az Európai Gazdasági Térségen belüli határokon átívelő tevékenységének növekvő gyakorisága a köz érdekében szükségessé tette olyan, a határokon átívelő tevékenységre vonatkozó közös szabályok megállapítását, amelyek az Európai Gazdasági Térség összes ügyvédjére hatályosak, függetlenül attól, hogy az ügyvédek melyik kamarához vagy ügyvédi önkormányzathoz tartoznak.[33] Az ügyvédi hivatás ellátásával összefüggésben a MÜK Etikai Kódexe rögzíti, hogy az ügyvéd a hivatásának gyakorlásával – törvényes eszközökkel és módon – elősegíti megbízója jogainak érvényesítését és kötelezettségeinek teljesítését. Közreműködik abban, hogy az ellenérdekű felek jogvitáikat megegyezéssel intézzék el. Az ügyvéd e tevékenységében szabad és független. Az ügyvéd nem vállalhat olyan kötelezettséget, amely a hivatásbeli függetlenségét veszélyezteti. Az ügyvédnek hivatását a legjobb tudása szerint, lelkiismeretesen, a jogszabályok megtartásával kell gyakorolnia, tevékenységében köteles mindenkor az ügyvédi hivatáshoz méltó magatartást tanúsítani. Az ügyvéd nem működhet közre, ha az a hivatásával nem egyeztethető össze, így különösen, ha a közreműködését olyan jogügylethez kérik, amely jogszabályba ütközik, vagy jogszabály

[30] 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről, Preambulum, 1.1. Az ügyvédi hivatás.

[31] 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről, Preambulum, 1.2.1 A szakmai etikai szabályok természete.

[32] MÜK Etikai Kódex 1. pont.

[33] 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről, Preambulum, 1.3.1. A Kódex célja.

studia_caroliensa_2017.indd 274 2017.06.16. 14:17:04

megkerülésére irányul. Az ügyvédnek igénybe kell vennie minden törvényes eszközt ügyfele érdekei érvényesítéséhez. A rábízott ügyet a tényállást ismerve, jogilag felkészülten, elsősorban ügyfele tényelőadásainak szem előtt tartásával kell ellátnia. A védelmet ellátó ügyvéd védence tényelőadásához kötve van. Az ügyvédnek tilos minden olyan ténykedése, amely ellentétes a megbízó jogos érdekével.[34]

Az ügyvédi titoktartási kötelezettség tekintetében is szigorú etikai elvárások fogalmazódnak meg. Az ügyvédek esetében részletesen kidolgozásra kerültek az összeférhetetlenségre vonatkozó, továbbá az ügyvédi megbízási jogviszonyra, az ügyvéd által készített okiratszerkesztésre vonatkozó, a védői kötelezettségre vonatkozó, az ügyvédi megbízási díjra vonatkozó, az ügyvédi irodára vonatkozó, az ügyvédi reklámra és az ügyvédi honlapra vonatkozó rendelkezések. Kiemelendő, hogy az 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat kiegészítése tartalmazza azt az előírást, amely szerint a honos tagállam és a fogadó tagállam joga által engedélyezett mértékben az ügyvéd a rá irányadó szakmai szabályokkal összhangban korlátozhatja felelősségét ügyfele irányában.[35] Szintén kimondja, hogy az ügyvéd nem részesedhet az általa ellátott ügy eredményéből (pactum de quota litis tilalma). A „részesedés az ügy eredményéből (pactum de quota litis)" egy olyan, az ügyvéd és ügyfele közötti megállapodást jelent, mely azon ügy lezárása előtt jön létre, amelyben az ügyfél érdekelt. A megállapodás alapján az ügyfél kötelezettséget vállal arra, hogy az általa az ügy lezárásakor megszerzett eredmény egy részét az ügyvédnek megfizeti, tekintet nélkül arra, hogy ez az eredmény pénzösszegben vagy egyéb előny formájában testesül meg. Nem valósít meg ugyanakkor részesedést az ügy eredményéből az a megállapodás, melynek értelmében az ügyvéd az ügy értékével arányban álló megbízási díjat számol fel, ha ez megfelel a hivatalos díjtáblázatnak, vagy alá van vetve azon hatáskörrel rendelkező hatóság ellenőrzésének, melynek joga van bíráskodni az ügyvédek felett.[36] A kiegészítés kimondja azt is, hogy az ügyvéd minden körülmények között törekedni köteles az ügyfél vitájának a legköltséghatékonyabb rendezésére, és az eljárás megfelelő szakaszában javasolnia kell az ügyfélnek az egyezségre törekvést és/vagy alternatív vitarendezési módokat. Az ügyvédnek kötelessége tájé-

[34] MÜK Etikai Kódex, 3. pont.

[35] 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről 2.8 pont: Az ügyvéd felelősségének az ügyfele irányában való korlátozása.

[36] 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről 3.3 pont: Részesedés az ügy eredményéből (Pactum de Quota Litis).

studia_caroliensa_2017.indd 275 2017.06.16. 14:17:04

koztatni ügyfelét az ingyenes jogsegély lehetőségéről, mindazon esetekben, amelyekben erre lehetőség van.[37]

A MÜK Etikai Kódexe tartalmazza az ügyvéd kapcsolatát a bíróságokkal, a hatóságokkal, a megbízóval és az ellenérdekű ügyvéddel, továbbá az ügyvédek egymás közötti kapcsolatát, a közvetítési díjat, valamint az ügyvéd és az ügyvédi kamara kapcsolatát. A MÜK Etikai Kódexének végén olyan általános hivatásetikai elvárások is megfogalmazódnak, amelyeket minden esetben figyelembe kell venniük az ügyvédeknek. Ennek megfelelően az ügyvédnek folyamatosan fejlesztenie kell a tudását, naprakészen ismernie kell a megjelenő új jogszabályokat és az irányadó bírói gyakorlatot. Az ügyvéd tárgyalásai és eljárásai során hivatása hagyományainak megfelelően érintkeznie a bíróságok és más hatóságok tagjaival, meg kell adnia a kellő megbecsülést és tiszteletet, melyet saját hivatásával szemben is el kell ugyanakkor várnia. Az ügyvédeknek egymással szemben is fokozott igényességgel kell kötelezettségeiket teljesíteniük. Az ügyvédnek az ügyvédi kar tagjaival jó kollegiális kapcsolatot kell fenntartaniuk, és ennek körében a kölcsönös bizalmon alapuló udvariasság kell hogy jellemezze munkájukat. Az ügyvédnek az irodájának kialakításával, személyes megjelenésével, fellépésével érvényre kell juttatnia hivatása súlyát. Az ügyvédnek az irodáját úgy kell kialakítania, hogy az megjelenésénél fogva kifejezésre juttassa az ügyvédi hivatás tekintélyét. Irodájában olyan irodatechnikai berendezéseket kell üzemeltetnie, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy az irodában készült okiratok megjelenésükben méltóak legyenek az ügyvédi hivatáshoz. Az ügyvédnek kiemelt figyelmet kell tanúsítania annak érdekében, hogy munkája során az összeférhetetlenség bármilyen formájának még a látszata se merülhessen fel.

Az ügyvéd közszereplése az ügyvédi hivatás presztízséhez méltó színvonalú kell hogy legyen. Egyedi bírósági ügyekről, ítéletekről, az általa képviselt ügyekről csak tárgyilagosan, bizonyítható tények alapján, az ügyvédi hivatáshoz méltó hangnemben nyilatkozhat, ilyen szereplése során tartózkodnia kell személyének előtérbe állításától.[38] Az ügyvédnek tevékenysége gyakorlása során távol kell magát tartania a felek személyes ellenszenvéből fakadó vitáktól, és ösztönöznie kell ügyfelét is hasonló magatartásra.[39] Ha az ügyvéd indokolt akadályoztatása miatt a tárgyalás vagy más cselekmény elhalasztását kéri, az ellenérdekű fél ügyvédje a halasztáshoz hozzá kell, hogy járuljon, amennyiben megbízója ez ellen

[37] 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről 3.7 pont: Költséghatékony megoldások és az ingyenes jogsegély lehetősége.

[38] MÜK Etikai Kódex, 15.1–15.6. pontok.

[39] MÜK Etikai Kódex, 15.8. pont.

studia_caroliensa_2017.indd 276 2017.06.16. 14:17:04

nem tiltakozott, és a halasztással érdeksérelem nem éri.[40] Ha az ügyvédeknek hivatásuk gyakorlása során egymással nézeteltérésük, vitájuk támad, törekedniük kell a vita békés eszközökkel történő rendezésére. Szükség esetén a kamara egyeztető fórumait kell igénybe venniük.[41] Az 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat kiegészítése tartalmazza ezen túl azt is, hogy ha egy ügyvéd úgy véli, hogy egy másik tagállambeli kollégája megsértette a szakmai etikai szabályokat, erre fel kell hívnia a kollégája figyelmét. Amennyiben különböző tagállamok ügyvédjei között szakmai természetű személyes vita alakul ki, először meg kell próbálni annak békés úton való rendezését. Az ügyvéd semmiféle eljárást nem kezdeményezhet más tagállambeli kollégájával szemben az előbb meghatározottak alapján anélkül, hogy előbb ne értesítené azokat az ügyvédi kamarákat vagy ügyvédi önkormányzatokat, amelyeknek ők tagjaik, abból a célból, hogy az érintett kamarák számára megadják a lehetőséget a vita békés rendezésében való közreműködésre.[42] Az itt ismertetett hivatásetikai előírások alapján látható, hogy az ügyvédi tevékenység szempontjából is meghatározóak azok az etikai elvárások, amelyeket az ügyvédeknek meg kell tartaniuk tevékenységük gyakorlása során.

A bíróságok keretében foglalkoztatottak esetében irányadó hivatásetikai szabályokat az Országos Bírói Tanácsnak a 2014. november 10-i ülésén törvényi felhatalmazás alapján és a bírói kar véleményének figyelembe vételével elfogadott etikai kódexe (a továbbiakban: Etikai Kódex) tartalmazza. Az Etikai Kódex hatálya a Magyarországon kinevezett bírákra terjed ki és iránymutatásul szolgál az ülnökök és az igazságügyi alkalmazottak számára is.[43] Meghatározza a hivatali tevékenység gyakorlása során, valamint azon kívül követendő és elvárható magatartási szabályokat. Az Alaptörvénnyel összhangban a bírói hatalom független, feddhetetlen bírákból álló, átlátható bírósági rendszer útján tölti be alkotmányos szerepét. A bírói hivatás a bírákkal szemben a társadalomban általánosan elfogadott etikai normákhoz képest szigorúbb erkölcsi szabályokra épülő követelményeket támaszt. Az Etikai Kódex megalkotásának célja, hogy a bírósági szervezet iránti közbizalom erősítése érdekében meghatározza a bírák által követendő erkölcsi normákat. Iránymutatásként fogalmazza meg a bírói hivatás etikai követelményeit, támogatást nyújt az etikai kockázatot rejtő magatartások megismerésében, és védelmezi a hivatásukhoz méltó magatartást tanú-

[40] MÜK Etikai Kódex, 15.11. pont.
[41] MÜK Etikai Kódex, 15.12. pont.
[42] 1/2011. (VI. 17.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. MÜK szabályzat kiegészítéséről 5.8 pont: Különböző tagállamok ügyvédei közötti viták.
[43] Bírósági Etikai Kódex (a továbbiakban: Etikai Kódex): Az Etikai Kódex hatálya.

studia_caroliensa_2017.indd 277 2017.06.16. 14:17:04

sító bírákat.[44] A bírák esetében is látható, hogy az általános foglalkoztatási szabályokon túl további etikai előírások megtartására is figyelemmel kell lenniük. A hivatásetikai elvek bírósági alkalmazása nagyon fontos a függetlenség, feddhetetlenség és az átláthatóság szempontjából. Az Etikai Kódex rendelkezik a bírói függetlenségről, a bírói összeférhetetlenségről. Kimondja, hogy a bíró tisztségének gyakorlása során és a magánéletében jogkövető magatartásával erősíti a bíróság iránti közbizalmat és tiszteletet. Mind a viselkedésében, mind a külsőségekben távol tartja magát a szélsőségektől, megjelenése mindenkor alkalomhoz illő és hivatásához méltó. Nyilvánosság előtt nem kerül olyan helyzetbe, amely méltatlan a bírói hivatásához. A bíró az eljárásban résztvevőkkel szemben – a szükséges határozottság mellett – türelmes és udvarias, tartózkodik az indokolatlan észrevételektől, a sértő minősítésektől és a fölényeskedéstől. Megköveteli, hogy az eljárásban résztvevők a bíróságnak és egymásnak megadják a kellő tiszteletet. A bíró a baráti és magánéleti kapcsolatait, valamint szabadidejének eltöltését úgy alakítja, hogy az a hivatásának méltóságát, pártatlanságát, illetve annak látszatát se veszélyeztesse. Magánéleti nehézségeinek higgadt, körültekintő és tisztességes rendezésére törekszik. A bíró a világháló használata során kellő körül tekintéssel jár el. A személyére és a hozzátartozóira vonatkozóan kizárólag olyan információt, hang- és képfelvételt oszt meg, amely a bírói méltóságot nem csorbítja. A világhálón történő véleménynyilvánítása nem sértheti a bíróság tekintélyét, a bírói hivatás méltóságát, illetve a nyilatkozattételre irányadó szabályokat.[45] Az Etikai Kódex úgy rendelkezik, hogy a bíró a részére kiosztott ügy célirányos és ésszerű határidőn belüli lezárására törekszik, a munkáját felkészülten, szorgalmasan, kellő szakmai alázattal végzi.[46] A bíró tisztségét nem használja fel személyes előnyök szerzésére. Jogai érvényesítése során a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének minden körülmények között eleget tesz.[47] A bíró előítélettől és diszkriminációtól mentesen tiszteletben tartja minden ember méltóságát, és ugyanezt megköveteli az eljárásban résztvevő személyektől és azok képviselőitől is.[48] További hivatásetikai elvárásokat fogalmaz meg a vezető beosztású bírákkal összefüggésben, és kimondja, hogy a vezető beosztású bíró tartózkodik a beosztottai emberi méltóságát sértő magatartástól, kijelentéstől, cselekedettől. Feladatát a munkatársaitól elvárt jogi és morális követelményeknek megfelelően, példamutatóan látja el. Az igazgatási tevékenysége

[44] Etikai Kódex, Preambulum.
[45] Etikai Kódex, 3. cikk (1)–(4) bekezdés.
[46] Etikai Kódex, 4. cikk (1) bekezdés.
[47] Etikai Kódex, 5. cikk (1) bekezdés.
[48] Etikai Kódex, 6. cikk (1) bekezdés.

studia_caroliensa_2017.indd 278 2017.06.16. 14:17:05

során a munkatársaival igazságos, következetes és méltányos. Ellenőrző tevékenysége során egyenlő mércét alkalmaz minden beosztottjával szemben. Ügyel arra, hogy a bírótársai hivatásukhoz méltó magatartást tanúsítsanak. A bíróság céljai és érdekei érvényesítésén túl törekszik a többi szervezeti egységgel eredményes együttműködés kialakítására, a szükséges információk pontos és gyors cseréjére.[49]

Az ügyészek esetében a hivatásetikai alapelvek szempontjából a legfőbb ügyész ajánlását kell kiemelni az ügyészi hivatás etikai szabályairól (a továbbiakban: Ügyészi hivatásetika), amelyet 2014. december 3-án az Országos Vezetői Értekezlet fogadott el. Kimondja, hogy az ügyészek kulcsszerepet töltenek be az igazságszolgáltatásban. Az ajánlás a törvényes, pártatlan, tisztességes és előítélettől mentes eljárás érdekében összefoglalóan tartalmazza az ügyészi hivatás etikai normáit. Az ajánlásban foglalt normák iránymutatásként szolgálnak, felhívják a figyelmet az etikai kockázatokra, támogatást nyújtanak az etikai problémák helyes kezelésében. Az ajánlás ügyészekre vonatkozó előírásai más ügyészségi alkalmazottaknak is útmutatásul szolgálnak, a rájuk vonatkozó törvényi szabályozásból eredő különbségekkel. Az etikai normák súlyos megsértése a hatályos rendelkezéseknek megfelelően büntető vagy fegyelmi felelősségre vonás alapjául szolgálhat. Az ajánlás tartalmazza az ügyészek esetében követendő alapvető kötelezettségeket, a hivatás gyakorlásának általános szabályait, a büntetőeljárás során kifejtett szakmai tevékenység szabályait, a közjogi területen kifejtett szakmai tevékenység szabályait, valamint a magánéletben tanúsított magatartás esetében irányadó szabályokat.

A közszolgálatban érvényesülő hivatásetikai kódexek megalkotása rendkívül változatos formát mutathat. Egyes etikai kódexek megalkotása jogszabályi felhatalmazáson alapul, míg más esetekben a társadalmi párbeszéd keretei között, az érintett társadalmi/érdekvédelmi szervezetek és a közhatalmi szervek közötti érdekegyeztető folyamat részeként kerülnek összeállításra.[50] Ez a két eltérő szabályozási terület sajátosságaiból is következik. A közszolgálat szempontjából figyelembe kell venni, hogy egy demokratikus kormányzás elengedhetetlen feltétele a folyamatos etikai reform, mivel az egyes állami intézmények működése olyan etikai elvek érvényesítését is kívánja, amelyek egyben a stabil demokrácia megszilárdításának alapkövetelményei.[51] A közszolgálati jogviszonyok tekintetében a társadalom tagjai részéről elvárásként fogalmazódik meg, hogy az értékeket ismerő és tiszteletben tartó nemzeti közszolgálat működjön. A közszolgá-

[49] Etikai Kódex, 7. cikk (1)–(4) bekezdés
[50] Lóczy: A közszolgálati, 5.
[51] Uo., 1.

studia_caroliensa_2017.indd 279 2017.06.16. 14:17:05

latban alkalmazandó hivatásetikai alapelvek gyakorlati alkalmazása a magyar közigazgatási szerveknél foglalkoztatottak megbecsültségéhez nélkülözhetetlen alapvető értékek és a morális alapelvek összefoglalásában kell hogy megnyilvánuljon. A tisztviselő felé mind a közigazgatás, mind a társadalom különösen olyan elvárásokat támaszt, mint hazaszeretet, a gondos jogszolgáltatás, a hűség és az elkötelezettség, a méltóság, az előítélet-mentesség, a pártatlanság, a politikai semlegesség, a szakszerűség, a közérdek előnyben részesítése, az együttműködési kötelezettség és a tájékoztatásnyújtás, valamint az arányosság. A közszolgálatban jelen kell lennie a jogbiztonságnak, a jogegységnek és az áttekinthetőség érvényesülésének. A közigazgatásban a jogalkalmazás során a hivatásetikai alapelvek a közszolgálati jogalkalmazón keresztül, a közszolgálati jogalkalmazással érvényesülnek.

A szabályozás tekintetében a konkrét alkalmazás szempontjából vizsgálandó, hogy melyek azok az általános alapelvek, amelyeknek valamennyi foglalkoztatási jogviszonyban érvényesülniük kell, ezek egy része már megfogalmazásra került, más részük megfogalmazásra vár. Alaptörvényi – foglalkoztatáshoz kapcsolódó – alapelvek az élethez és az emberi méltósághoz való jog, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a nők és férfiak egyenjogúsága, az egyenlő munkáért egyenlő bért elve, a személyes adatok védelméhez való jog, a munkához való jog, a pihenéshez való jog, a szakszervezetek és érdekképviseleti szervek működéséhez való jog, a sztrájkjog, valamint a testi és lelki egészséghez való jog. A munkajog alapelvei közül általánosan elvárt a felek közötti együttműködési kötelezettség, a jóhiszeműség és a tisztesség mint elvárható magatartás alapkövetelménye, az adatvédelem és a gazdasági érdekek védelme, valamint a joggal való visszaélés tilalmának követelménye. A közszolgálatban ezen túl további hivatásetikai-magatartási elvárások is megfogalmazódnak, mint diszkriminációmentes ügyintézés, előítélet-mentesség, pártatlanság, politikai semlegesség, felelősségtudat és szakszerűség, méltányosság és emberségesség, méltóság és tisztesség, befolyásmentes ügyintézés, arányosság. A közigazgatási ügyintézés folyamatos sikerének titka az ügyfelek igényeinek megbízható, következetes és kiváló minőségű kielégítése, amellyel egyidejűleg a feddhetetlenség legmagasabb követelményeinek is eleget kell hogy tegyen. Ennek érdekében az alábbi követelményeket kell az ügyintézés során eljáró tisztviselőnek szem előtt tartania:

- a tisztviselőnek minden esetben meg kell értenie az ügyfelek igényeit, és minden indokolt módon meg kell próbálnia kielégíteni azt az egyes ügyletek előtt, alatt és után;
- az ügyfeleknél a tisztviselőnek mindig olyan elkötelezettséget kell vállalnia, amely tükrözi lehetőségeit, és amelynek alapján megfontolt jogalkalmazói döntést tud hozni;

studia_caroliensa_2017.indd 280 2017.06.16. 14:17:05

- a tisztviselőnek mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy az ügyfelekkel szemben vállalt kötelezettségeinek eleget tudjon tenni, és ezekről az erőfeszítésekről az ügyfelet megfelelő módon tájékoztatnia is kell;
- a tisztviselő feddhetetlensége nem szenvedhet csorbát az ügyfelek igényeinek kielégítése során;
- a tisztviselőnek mindig oda kell figyelnie az ügyfélre;
- a tisztviselőnek mindig törekednie kell arra, hogy kiderítse az ügyfél igényeit és elvárásait;
- a tisztviselőnek a vezetőséggel haladéktalanul meg kell beszélnie minden olyan problémát, amely a közigazgatási ügyellátás teljesítésével kapcsolatos akadályokra vonatkozik, illetve minden olyan kérdést, amely a közigazgatásban irányadó etikai alapelvek megtartásával kapcsolatban merülhet fel;
- a tisztviselőnek a tisztességes joggyakorlás korlátai között a lehető legérzékenyebben kell reagálnia az ügyfelek igényeire.

A közszolgálatban a jogszerű és etikus döntést meghozó személynek rendelkeznie kell az etikus személyiség jellemzőivel. A közszolgálatban a jogszerű döntések is eredményezhetnek érdekkonfliktusokat, ezek megelőzése, kezelése, feloldása azonban feltétele egy etikus és korszerű közigazgatási struktúrának.

A közszolgálatban irányadó hivatásetikai alapelvek a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCIX. törvény (a továbbiakban: Kttv.) megalkotásával törvényi szintre emelkedtek. A Kttv-ben a kormányzati szolgálati jogviszony tartalma keretében kerülnek szabályozásra a kormánytisztviselői hivatásetika alapvelei. A Kttv. kimondja, hogy a kormánytisztviselőre vonatkozó hivatásetikai alapelvek különösen a hűség és elkötelezettség, a nemzeti érdekek előnyben részesítése, az igazságos és méltányos jogszolgáltatás, a méltóság és tisztesség, az előítéletektől való mentesség, a pártatlanság, a felelősségtudat és szakszerűség, az együttműködés, az intézkedések megtételére irányuló arányosság és a védelem.[52] Ezeken túlmenően a vezetőkkel szemben további etikai alapelvek kerültek meghatározásra, amelyek különösen a példamutatás, a szakmai szempontok érvényesítése és a számonkérési kötelezettség.[53] A hivatásetikai alapelvek megsértése esetén a Magyar Kormánytisztviselői Kar etikai eljárás lefolytatására jogosult.[54] Az etikai eljárás eredménye alapján az Magyar Kormánytisztviselői Kar fegyelmi eljárást kezdeményezhet a kormánytisztviselő munkáltatójánál.[55] Ki-

[52] a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCIX. törvény (a továbbiakban: Kttv.) 83. § (1) bekezdése
[53] Kttv., 83. § (2) bekezdés.
[54] Kttv., 83. § (3) bekezdés.
[55] Kttv., 83. § (4) bekezdés.

studia_caroliensa_2017.indd 281 2017.06.16. 14:17:05

emelendő, hogy bár nem a hivatásetikai alapelvek körében, de ezt követően kerülnek rögzítésre a Kttv-ben az összeférhetetlenségi és együttalkalmazási tilalmat tartalmazó rendelkezések, amelyek szoros összefüggésben vannak a hivatásetikai szabályokkal. A konkrét, tételes rendelkezéseken túl a törvény más részeiben is találkozhatunk olyan előírásokkal, amelyeknek hivatásetikai szempontból is fontos szerepük van, így már a Kttv. Preambuluma is értékeket közvetít.[56] Szintén jelentősek hivatásetikai szempontból is a Kttv. általános magatartási követelményei, amelyek zsinórmértékül is szolgálnak. A közszolgálati hivatásetika tekintetében pedig kiemelendő még a Magyar Kormánytisztviselői Kar Országos Közgyűlésének határozata a Magyar Kormánytisztviselői Kar Hivatásetikai Kódexéről. Ebben kerül rögzítésre, hogy a kormánytisztviselők feladataikat az Alaptörvényhez hűen, a nemzet érdekében, a közjó iránt elkötelezetten, felelősen, szakszerűen, hatékonyan, tisztességesen, méltósággal, pártatlanul, igazságosan, méltányosan és arányosan, az érintettek jogait és jogos érdekeit védve, előítéletektől mentesen, átláthatóan, együttműködve és lelkiismeretesen teljesítik. A vezetőkkel szemben ezeken túl további elvárások, hogy példamutatók legyenek, feladataik elvégzésében munkatársaikat támogassák, a jogi és morális kötelezettségeket a munkatársaktól következetesen számonkérjék, valamint döntéseikben a szakmai szempontokat érvényesítsék.

A munkajogi jogviszonyban foglalkoztatottak esetében a felek szabadabban tudnak rendelkezni az etikai-magatartási elvárások tekintetében, a felek autonómiájának nagyobb tere van, míg a közszolgálati jogviszonyban foglalkoztatottakra vonatkozóan – mint az előzőekben ez bemutatásra került – a kötelező, normatív tartalmú rendelkezéseknek van nagyobb szerepük. Ez a két eltérő jellegű foglalkoztatásra irányuló jogviszony sajátosságából is ered. A normatív szabályozás esetén a kikényszeríthetőség könnyebb, így az elvárható hivatásetikai magatartás jobban érvényesíthető, ami a közszolgálati jogviszonyok szolgálati jellegéből is ered, míg a munkaviszony esetén inkább a társadalmi elvárás és a személyes-erkölcsi meggyőződés a meghatározó. Az etikai-magatartási szabályok konkrét meghatározása a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok esetében az etikai kódexek révén valósulhat meg. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy

[56] A Kttv. Preambulumát témánk szempontjából úgy célszerű összefoglalni, hogy az erős, de az indokoltnál nem nagyobb, a változásokhoz gyorsan és rugalmasan alkalmazkodni képes – a nemzeti érdekeket előtérbe helyező - állam olyan közszolgálatra alapozható, amely élvezi a társadalom közmegbecsülését, hatékony és költségtakarékos, demokratikus, pártsemleges, törvényesen működik, tagjai korszerű szakmai ismeretekkel rendelkeznek, Magyarország érdekeit és a közjót pártatlanul és hazaszeretettel szolgálják. Ennek megvalósítása érdekében pedig egy erős nemzettudatra épülő és értékelvű közszolgálati tisztviselői hivatás megteremtését kell elérni, amelynek szabályai segítik a tisztviselőket a hivatalukhoz méltó, kötelességtudatos magatartás tanúsításában.

studia_caroliensa_2017.indd 282 2017.06.16. 14:17:05

önmagában az etikai kódex nem elegendő, ha az egyének a belső meggyőződésük szerint nem tudnak az abban foglaltakkal azonosulni, nem érzékelik annak meghatározó jelentőségét. A munkajogi jogviszonyok esetében a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) szintén tartalmaz hivatásetikai elvárásokat az általános magatartási követelmények körében. Ezen túl részletesebb etikai előírásokkal és alapelvekkel a munkajogi jogviszonyokban a vállalati etikai kódexek esetében találkozhatunk. Ezeknél a kódexeknél fontos annak rögzítése, hogy mindig önkéntes alkalmazáson alapulnak, inkább morális, mint jogi kötőerővel bírnak, ugyanakkor bizonyos esetekben iránymutatásként szolgálnak a jogértelmezés, jogalkalmazás szempontjából konkrét esetek vizsgálatakor. A munkajogi kódexek célja tehát, hogy útmutatást adjanak az elvárt munkahelyi magatartások vonatkozásában, amelyek egyben kötelezettséget is jelentenek a munkavállalók számára. Az ezekben a kódexekben megfogalmazott magatartási szabályokat a munkavállalóknak is fontosnak és hasznosnak kell érezniük munkavégzésük gyakorlása során, ezáltal is erősítve azt, hogy tisztában vannak személyes és munkabeli megbecsültségükkel. Fontos, hogy magának a munkavégzésnek legyen belső (szervezeten belüli) és külső (társadalmi) megbecsültsége. A vállalati kódexek célja sokszor magának a vállalati kultúrának a fejlesztése is. Jelenti egyrészt az etikus üzleti magatartást, másrészt pedig az adott cég részéről a munkavállalótól elvárt tisztességes magatartást is. Az általában a munkavállalótól elvárt magatartáson túl itt szokták rögzíteni a titoktartási kötelezettségre vonatkozó általános követelményeket, a személyhez fűződő jogokra és az adatvédelemre vonatkozó követelményeket, az egyenlő bánásmód tekintetében irányadó szempontokat, a magánélet tiszteletben tartását és védelmét. Szintén jellemző a vállalati etikai kódexekre, hogy szabályozzák a gazdasági szempontból fontos kérdéseket is, amelyekhez a munkavállalóknak tartaniuk kell magukat, így a tisztességtelen verseny tilalmát vagy az etikus üzleti magatartás követelményét. A vállalati etikai kódexek esetében is jellemző az, hogy a vezetőkkel szemben többlet elvárások fogalmazódnak meg. A vállalati etikai kódexekben foglaltak megsértése az eset körülményeitől függően munkajogi, polgári jogi, vagy büntetőjogi felelősségre vonás.

BIBLIOGRÁFIA

Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai, http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/tudasszociologia/20060702150951642000000940.html

Dudás Ferenc: Gondolatok a közszolgálati etikáról I., *Magyar közigazgatás*, 1999, 49. évf., 8. sz., 422.

studia_caroliensa_2017.indd 283 2017.06.16. 14:17:05

Hencz Auréll: Gondolatok a közszolgálati pragmatikáról és etikáról (1867–1944), *Magyar közigazgatás,* 1993, 43. évf., 1. sz., 20.
Hencz Auréll: Törekvések a közszolgálati etika kialakítására I-II., Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1987, I. kötet 9.
Kis Csongor: Kálvin és a pénzügyek, http://www.tzsinat.hu/?p=124
Koi Gyula: Töprengés a közszolgálati etika és a közszolgálati etikai kódex aktuális problémáin, *Magyar Közigazgatás*, 2002, 52. évf., 12. sz., 725.
Lóczy Péter: A közszolgálati etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei, *Új magyar közigazgatás*, 2009 2. évf., 2. sz.
Thompson, Dennis. F.: A közszolgálati etika lehetősége, *Közszolgálat és etika* (válogatta: Gulyás Gyula) Budapest, Helikon, 1997, 34.
Tóth J. Zoltán: A passzív eutanázia mint „az ellátás visszautasításához való jog" dilemmái – alkotmányjogi megközelítésben, *Jogelméleti Szemle*, 2015/4. szám. http://jesz.ajk.elte.hu/2015_4.pdf

studia_caroliensa_2017.indd 284 2017.06.16. 14:17:05

DARÁK PÉTER

A BÍRÓI HIVATÁSTUDATRÓL – INPUT ÉS OUTPUT AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS FOLYAMATÁBAN

Kálvin János az *Institutio* előszavában mottóként idézi Szent Ágoston gondolatát: „Megvallom, én is azok közül való vagyok, akik gyarapodva írnak és írva gyarapodnak". Meggyőződésem, hogy a szellemi és erkölcsi gyarapodásnak egyaránt feltétele a valóságról alkotott „térképünk" rendszeres felülvizsgálata, újrarajzolása, amihez hozzátartozik a tévhitek eloszlatása is. Fontosnak tartom ezért, hogy eloszlassak néhány, az igazságszolgáltatással kapcsolatos tévhitet, és megvizsgáljam, vajon a mai, személytelenné váló gazdaság, az elidegenedő gazdasági vezetői pozíciók, a gazdagok és szegények, a képzett és képzetlen rétegek szétszakadásának időszakában van-e, és milyen szerepe az össztársadalmi teljesítményben az egyes személyeknek, van-e személyes oldala az ítélkezésnek.

Az ENSZ Környezetvédelmi és Fejlődési Világbizottsága által 1987-ben kiadott Brundtland-jelentés[1] három dimenziót azonosít: az egyéni és közösségi jól-lét (well-being), élő és élettelen környezetünk állapota (ökológia) és a javak előállításának (gazdaság) dimenzióját, amelyek az idők során folyamatos változásban vannak, és amelyek mindegyikében vannak megőrzési és fejlődést elősegítő feladataink. Létezik egy olyan tényező, amely e két funkciót segíthet egyensúlyban tartani, mégpedig a társadalmi igazságosság. Vajon miként járulhat hozzá az igazságszolgáltatás e változás egyensúlyban tartásához, más szóval fenntarthatóságához?

A rendszerváltás előtti évtizedek a jog világát hajlamosak voltak leegyszerűsíteni. A bíráskodást egyfajta gyártási folyamatnak tekintették, amelyben az input a peres felek igénye, majd a jogszabályoknak az adott ügyre való automatikus alkalmazása folytán születik meg a bírói ítélet (output). Ha azonban megnézzük, hogy a polgárok, vállalkozások konfliktusos emberi viszonyokat visznek a bíróság elé – amelyek lehetnek anyagi természetűek, mint egy szerződéses jogvita, családi jellegűek, mint egy gyermekelhelyezési vita, és személyes jellegűek, mint amikor egy újság ír valakiről becsületet vagy jó hírnevet sértő cikket –, akkor látjuk, hogy az ítélkezést nem lehet technológiának tekinteni.

[1] A „Közös jövőnk" (*Our Common Future*) címmel kiadott dokumentum elérhető az alábbi linken: http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf (Letöltés: 2016. november 29.)

studia_caroliensa_2017.indd 285 2017.06.16. 14:17:05

„Szabad-é a császárnak adót fizetnünk, vagy nem?" A Jézusnak feltett kérdés egy adójogi jogvita, amelyben neki ítéletet kellett mondania. Ítélete szerint meg kell adni a császárnak, ami a császáré, tehát az államnak adót kell fizetni azért, mert azt fenn kell tartani, és az állam az adóért cserébe közszolgáltatásokat biztosít, ez a jogvitára adott automatikus, helyes válasz. Jézus azonban azt is hozzáteszi, hogy emellett Istennek is meg kell adni, ami az Istené, tehát létezik olyasmi, ami nem jár a császárnak, amivel Istennek tartozunk. A példából láthatjuk, hogy az ügy igazán helyes megoldása nem nélkülözheti az emberi szellemet, az intellektust.[2]

Hibás tehát az a szemlélet, amely az ítélkezést technokrata módon gyártási folyamatnak tekinti. Egy másik végletes megközelítés szerint az ítélkezés a bírói szubjektivitás terméke, amely a jogrendszert kiszámíthatatlanná, végső soron működésképtelenné teszi. Lássunk ezzel kapcsolatban egy másik bibliai példát! Két kisgyermek közül az egyik meghal. Mindkét édesanya magáénak akarja az életben maradtat. Salamon kardot hozat, és így szól: „Vágjátok két részre az eleven gyermeket!" Mindannyian ismerjük a történet végét. Az igazi édesanya azt mondja: „Kérlek, uram, adjátok néki az élő gyermeket, és ne öljétek meg őt." Ez az önkéntelen, féltő anyai megnyilvánulás eldönti az ügyet: „az az ő anyja." Vajon valóban az önkényes bírói szubjektum jelent meg ebben a döntésben, amelyben semmilyen objektív bizonyíték nem állt rendelkezésre? Nem. Az igazságot az ítélkező bíró mély emberismerete hozta napvilágra. Ahogy a Biblia fogalmaz: „Isten bölcsessége van az ő szívében az ítélettételre."[3]

Az ítélkezés tehát se nem mechanikus, se nem önkényes, de magában hordoz egy értékelő elemet, amely középpontba helyezi az értékelő (a bíró) személyét. A bíróban meghatározó pszichológiai folyamatok zajlanak. A tényállással összefüggésben a megismerés, a bizonyítékok mérlegelése körében a meggyőződés kialakulása. A bíró eljárása tehát alkotó jellegű művelet, bevett módszerekkel. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etiká*ban azt írja, hogy „Mindig magának a cselekvő személynek kell tisztába jönnie a feladattal." A bírótól tehát azt várjuk, hogy döntése körülményeivel tisztában legyen, és feltételezzük, hogy ebben az esetben helyes döntést fog hozni. De miért lehetünk ebben biztosak? Vajon azért, mert a bírókat valamilyen általános vezérlő elvek igazítják el a munkájukban? Több évtizedes bírói tapasztalatom alapján állítom, hogy az ügyek nagy részében a döntést nem lehet visszavezetni ilyen magas absztrakciós szinten lévő elvekre. Akkor miért bízhatunk mégis a bíróban?

[2] Vö. Mt. 22, 15–22 (Károli Gáspár fordítása, lásd: http://biblia.hu/biblia_k/k_40_22.htm (Letöltés: 2016. november 29.)

[3] Vö. Királyok I. könyve 3. rész, 16–28. (Károli Gáspár fordítása, lásd: http://biblia.hu/biblia_k/k_11_3.htm (Letöltés: 2016. november 29.)

studia_caroliensa_2017.indd 286 2017.06.16. 14:17:05

Azért, mert a gyakorlat során egy bíróhoz illő jellem (talán nevezhetjük erényesnek) fejlődik ki. Az egymás után elbírált ügyekből kialakul egyfajta gyakorlati bölcsesség, amely magában foglal mind általános emberi ismeretet, mind speciális szakmai tudást. Érdemes ezt a tulajdonságot Juhász Andor, egykori kúriai elnök majd százéves mondatával megvilágítani: „Jó bíró csak sokat tapasztalt, bölcs észjárású, embertársai sorsát szívén viselő, derült kedélyű, becsületes, erkölcsös jó ember lehet. A jogi tudás magasabb mértéke nem pótolja a bíróban nélkülözhetetlen emberi jellemvonások egyikének vagy másikának a hiányát."

Újra és újra felmerül a jog és az erkölcs szférájának kapcsolódása. A jogtörténet mindenesetre óvatosságra int, hiszen amikor a bíróságok közvetlenül érvényesítettek erkölcsi szempontokat, akkor valójában cenzúrahatóságként léptek fel a modern művészettel szemben. Ha megemlítem, hogy milyen alkotásokat kíséreltek meg betiltatni a 19. század végén, 20. század elején, ma már érezzük ennek abszurditását. Meg kívánták akadályozni Gustav Flaubert *Madame Bovary*jának megjelenését, Baudelaire: *A romlás virágai*nak közzétételét, Arthur Schnitzler *Körtánc* című darabjának előadását vagy Gerhart Hauptmann *A takácsok* című darabjának bemutatását. Ez utóbbit azért, mert a darabbeli gyáros jelleme az osztályok közötti gyűlöletre késztetett.[4] Azt hiszem, hogy a jogalkalmazásnak ez a kacskaringós útja csak a művészet megregulázásától riaszthatja el a bíróságokat, de nem mondhatunk le arról, hogy a jogot mint erkölcsi értéket hordozó normát értelmezzük. Így jár el a bíróság napjainkban, amikor a valóságshow-kban megalázó helyzetbe kényszerített emberek méltóságának megsértése miatt bírságot szab ki, amikor egyes szerződéses kikötéseket tisztességtelennek minősít vagy amikor sikerdíjról állapítja meg,[5] hogy az a jó erkölcsbe ütközik. A jog és erkölcs eltérő nézőpontját jól mutatja az alábbi példa.

Egy nagyvállalathoz új igazgatót neveztek ki, aki értesítette a dolgozókat, hogy aki év végéig nem mutatja be az érettségi bizonyítványát, azt elbocsátják. Ennek hatására az adminisztratív munkakört ellátó, évtizedeken át ott dolgozó, de érettségi bizonyítvánnyal nem rendelkező női dolgozók tömegesen a piacon vettek érettségi bizonyítványt. Az eset kiderült. Az igazgató mindegyik dolgozót elbocsátotta és feljelentést tett. A bírónak hosszasan el kellett töprengenie azon, hogy ebben az ügyben ki viselkedett erényesen. Azok a nők, akik a törvénnyel korábban nem kerültek soha összetűzésbe, ám családjukkal szembeni kötelezettségüket teljesítve vállalták, hogy a vádlottak padjára kerülnek, vagy az igazgató, aki ugyan tisztában volt vele, hogy néhány hónap alatt nem lehet érettségit sze-

[4] Pruzsinszky Sándor: Erkölcsi perek – A művészet és a jog viszonya, *Jog – Állam –Politika,* 2016/2. 23–56.

[5] EBH 2003.956

studia_caroliensa_2017.indd 287 2017.06.16. 14:17:05

rezni, mégis kilátásba helyezte az elbocsátásukat. A bíró a legenyhébb büntetőjogi szankciót alkalmazta. Az erényesség jelen esetben a család iránti felelősség, amely azonban a büntetőjogi felelősség alól teljes egészében nem mentesíthette őket.

Felvethető a kérdés, hogy vajon akkor jár-e el a bíró helyesen, ha empatikus módon belehelyezkedik a sérelmet szenvedett fél helyzetébe, ha felteszi magának a kérdést: „Én mit tennék? Én mit tettem volna hasonló helyzetben?" Megint csak a bírói tapasztalat adja meg a választ: ahogy egy orvos sem halhat meg minden elvesztett beteggel, úgy egy bírónak is távolságot kell tartania az ügyeitől.

A bírák ítéletet hoznak, de meg is ítéltetnek. A megítéléssel a Biblia a harmadik boldogság kapcsán foglalkozik, és helyteleníti a könnyelmű, elhamarkodott, vakmerő, túlzott vagy szeretet nélküli megítélést.[6] Amikor a bírák alapos vizsgálat után, megfontoltan ítélkeznek, talán maguk is okkal várják, hogy tevékenységüket a társadalom ne megítélje, hanem arról körültekintő értékítéletet alkosson.

A jog és erkölcs problematikája talán azzal a konklúzióval zárható, hogy amikor a jogi és az erkölcsi norma tartalma egybeesik, akkor a jogi megítélés szükségszerűen erkölcsi értékítéletet is kifejez. A bírák döntésüket azonban nem alapozhatják jogi helyett erkölcsi normára. Hogy a józan kálvinista szemlélet előnyére válhat-e az ítélkezésnek, arról a bírói hatalmi ág semlegessége folytán a leghelyesebb talán történelmi példát említeni. Domokos Andrea Tóth Lőrinc egykori tanácselnök portréjának megrajzolásakor[7] az alábbi életutat vázolta fel:

Tóth Lőrinc 1814-ben született Komáromban. A komáromi református gimnáziumba járt. Jókai Mór, aki szintén diákja volt e gimnáziumnak, visszaemlékezvén iskolás éveire – „Az én időmben a komáromi kollégium volt a Felvidék Mekkája" – Tóth Lőrincet is megemlíti.

A pozsonyi jogakadémián és a pesti egyetemen végezte jogi tanulmányait. A reformkorban országgyűlési tudósító, illetve Breznóbánya és Révkomárom követe volt. Az ősiségről írt munkáját a Magyar Tudományos Akadémia Marczibányi jutalommal értékelte. „Ettől kezdve az ősiségi kérdésekben Tóth Lőrincz a nagy tekintély".

1848-ban az Igazságügy-minisztérium miniszteri tanácsosa, államtitkára, a Honvédelmi Bizottmány jegyzője. Vukovics Sebő igazságügy-miniszter munkatársaként törvényjavaslatot készített elő a zsidók és a nemzetiségek egyenjo-

[6] Vö. Mt 5, 1-12 (Károli Gáspár fordítása, lásd: http://biblia.hu/biblia_k/k_40_5.htm (Letöltés: 2016. november 29.)

[7] Domokos Andrea: Egy református büntetőjogász portréjához – Tóth Lőrinc. A szerző kézirata, Budapest, 2016.

studia_caroliensa_2017.indd 288 2017.06.16. 14:17:05

gúsításáért. A szabadságharc bukása után a hadbíróság kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. 1850-ben kegyelmet kapott. Kúriai bíró, majd tanácselnök lett. A *Jogtudományi és Törvénykezési Tár* és a *Jogtudományi Szemle* szerkesztője volt. 1903-ban Budapesten halt meg 89 éves korában.

Amint életrajzírója jellemezte: „Tudását arra használta, hogy hazája sorsát jobbítsa, az embereket – legyenek azok akár eltévelyedett bűnösök – nevelje, jó irányba fordítsa."

Erről ma sem mondhatunk le.

BIBLIOGRÁFIA

Domokos Andrea: *Egy református büntetőjogász portréjához – Tóth Lőrinc*, A szerző kézirata, Budapest, 2016.

Pruzsinszky Sándor: Erkölcsi perek – A művészet és a jog viszonya, *Jog – Állam – Politika,* 2016/2, 23–56.

studia_caroliensa_2017.indd 289 2017.06.16. 14:17:05

HOMOLYA DÁNIEL

A PROTESTÁNS HIVATÁSFELFOGÁS ÉS AZ ETIKUS GAZDASÁGI ÉS VEZETÉSI ELMÉLETEK[1]

KOCKÁZATKEZELÉS ÉS MÉLTÁNYOSSÁG

A kockázatkezelés célja a nem várt események kiküszöbölése és a pénzügyi eredmény simítása. Amennyiben azonban tökéletes kockázatkezelési megoldásokra (például fedezeti követelmények, kockázati felárat tükröző kamatszint) törekszünk, felmerül a kérdés, hogy milyen mértékben adódhatnak elő nem szándékolt következmények, pl. kontraszelekció, vagy éppen a másik félnél túlzott kockázatkeletkezés. Előadásomban a kockázatkezeléshez kapcsolódó méltányossági, igazságossági kérdéseket elemzem, bemutatva azt, hogy tökéletes és tökéletlen piaci helyzetek mennyiben teszik szükségessé a kockázatkezelés és igazságosság viszonyának eltérő kezelését. Az elemzésbe beépítem Abraham Kuyper, neokálvinista teológus „általános kegyelem" koncepcióját és Leonard van Drunen Debt, Risk and Grace című tanulmánya alapján ismertetem a kegyelemnek az adóssággal és kockázattal kapcsolatos viszonyát.

BEVEZETÉS: A PROTESTANTIZMUS GAZDASÁGI KÉPE

A protestáns gondolat komplex társadalmi és gazdasági szemléletmódot ad. Mindez illeszkedik a keresztény hagyományba.

Először is a kálvinizmus gazdasági képét kiemelve, alapvető fontosságú feleleveníteni a gondolatot, hogy „evilági" tevékenységünk is része kell hogy legyen a Teremtés egészének. Azaz beszélhetünk „szférák egységéről" és általános kegyelemről. Abraham Kuypert idézve[2]**:**

- Az „általános kegyelem" lényege, hogy „Isten gátat vetett a bűn sodrásának azért, hogy kezeinek munkáját megóvja a teljes pusztulástól".

[1] Jelen cikk kizárólag a szerző személyes hivatalos véleményét tükrözi, és nem feltétlenül egyezik a MOL Csoport hivatalos álláspontjával.

[2] Kuyper Ábrahám: *Kálvinizmus és modernitás*, Kolozsvár, Koinónia, 2001, 126–129.

studia_caroliensa_2017.indd 290 2017.06.16. 14:17:05

- A „szférák egysége" azt jelenti, hogy „nem csupán az egyház, hanem a világ is Isten tulajdona, és mindkettő a legfőbb Építőmester remekművének tekintendő".
- Mindebből következik mindaz, hogy az evilági dolgokra is kell koncentrálnunk: „Az Istent kereső kálvinista egyetlen pillanatra sem gondolja, hogy (…) a többi tudományokat, pedig (…) a hitetlenekre hagyja: ellenkezőleg, feladatának tekinti, hogy Istent minden munkájában megismerje, és tudatában van annak az elhivatottságnak, hogy értelmének minden erejével kutatnia kell a földi dolgokat éppúgy mint a mennyeieket azért, hogy láthatóvá tegye mind a teremtés rendjét, mind pedig imádott Istenének »általános kegyelmét« mindenütt: természetben, ipari termékekben, társadalomban."

A kálvini protestantizmus gazdasági gondolatai egységes keretet alkotnak, mégha nem is klasszikus értelemben vett közgazdasági értekezésről van szó. Alister E. McGrath összegző művében alapos áttekintést ad a kálvini gondolatokról és részletesen kifejti[3], hogy bár a kálvini munkásságban nincs általános gazdaságelmélet, Kálvin felismerte mind a tőke, mind a munka produktivitását. A munkamegosztás csak részben jelent gazdaságossági kérdést, legalább ennyire fontos a kölcsönös függőség mint társadalmi létezés kifejeződése. Kálvin János munkásságában hangsúlyozza a tulajdonjog fontosságát. A kálvini gondolatban a kamat mint a tőke bérleti díja jelenik meg, és nem mint önmagában elvetendő, és a tőkeinjekciónak mint a gazdaság egyik húzóerejének fontosságára is felhívja a figyelmet Kálvin. Az alábbiakban először a kockázatokat és a kockázatkezelési célokat, majd a jó sáfár példáját, végül a kockázatkezeléshez kapcsolódó etikai kérdéseket elemzem. Az elemzés tudományos hozzájárulása a rendszerezés és annak felvillantása, hogy a kockázatkezelési is illeszthető az etika tárgyába.

KOCKÁZATOK ÉS KOCKÁZATKEZELÉS CÉLJA

Először is fontos tisztázni, hogy mi a kockázat. A kockázatot általában úgy szokták definiálni, mint a statisztikailag mérhető bizonytalanság (e definíció kapcsán gyakran Knight alapművét[4] szokták idézni). A kockázatot (Gregersen művét[5]

[3] Alister E. Mcgrath: *Kálvin,* Budapest, Osiris, 1996, 246–247.

[4] Frank Knight: *Risk, Uncertainty and Profit, New York, Kelley*, 1964, https://mises.org/system/tdf/Risk%2C%20Uncertainty%2C%20and%20Profit_4.pdf?file=1&type=document, (Letöltés: 2016. szeptember 30.)

[5] Niels Henrik Gregersen: Risk and Religion: Toward a theology of risk taking, *Zygon*, vol. 38, no. 2., June 2003.

studia_caroliensa_2017.indd 291 2017.06.16. 14:17:05

idézve) meghatározza a bekövetkezés valószínűsége és a bekövetkező esemény mérete (földrengés gyakorisága (P) és a felmerülő veszteség (S), és a külső hatások (E) mellett két dolog még fontos: a reakciónk hatása (I) és a saját értékelésünk (Ev –mit tartunk kockázatnak és mit nem). A saját reakciónk hatása (I) kapcsán addig is egy példa: Gondoljunk arra, hogy sodródunk kenuval egy fa felé és annak érdekében, hogy elkerüljük az ütközést a kenu utasai mind elhajolnak, egy irányba. Mi történik ennek következtében? Nem ütköznek a fának, de beborulnak és csurom vizesek lesznek.

Ha teológiailag nézzük, számos kérdés merül fel, többek között nagyon mély kérdések. Einstein megfogalmazására építve alapvető kérdés, hogy „Isten kockázik-e a világegyetemmel." A modern ember a Sors döntését a kockázattal váltotta fel.[6] A következőkben Gregersen már idézett művének[7] legfontosabb megállapításait mutatom be. Vannak akik úgy gondolják, hogy minden determinisztikusan alakul, de van olyan nézőpont is, amely szerint Isten tudatosan helyezte a kockázatot a világba. Ha mélyebben utánagondolunk, az Élet a kockázat és bizalom közötti „erényes" ciklusból áll, és felelősségünk azzal konzisztens, hogy kockázatos helyzetek vannak, hiszen egy automatikus világban épp a döntéseink felelősségével nem tudnánk szembesülni. A kockázatvállalási hozzáállás azt jelenti, hogy megbirkózunk a bizonytalansággal, azzal, hogy elfogadjuk a potenciális veszteségeket, egyúttal összességében pozitív kimenetelt várunk. Egyrészt pozitív ajándék a létezésünk (amelyben benne van a kárhozat kockázata is), másrészt az életnek vannak nem egyértelmű minőségi értékei, harmadrészt fontos a képesség, hogy értékeljük a világ szépségét. A keresztény tanítás kockázatvállalásra buzdít minket, de persze józan, előrelátó módon. A folyamatos biztonság stratégiája büntetéssel jár. Gregersent idézve „a jóakaratú Isten által teremtett világ kockázatvállalási attitűdre hív minket és hosszú távon jutalmazza azt hosszú távon"[8]. Így a kockázatvállalás nem jelent zéró összegű játékot.

Mi a kockázatkezelő feladata? A kockázatok mérsékelt szinten tartása, volatilitás kezelése, felkészülés váratlan helyzetekre. Korábban bankban dolgoztam, most egy vállalatnál. Mindenütt az a kockázatkezelő feladata, hogy hozzájáruljon a biztonságos működéshez, úgy hogy közben az alapcélok ne vesszenek el (azaz ne ássuk el a tálentumot). Egyik fontos döntés a finanszírozás kezelése. A közgazdaságtanban az úgynevezett intertemporális döntések kategóriájába tartozik, amikor is például jelenben van egy fogyasztási vagy beruházási igé-

[6] Uo.
[7] Uo.
[8] Uo., 368.

studia_caroliensa_2017.indd 292 2017.06.16. 14:17:05

nyünk (egyetemre járunk és házat építünk), de csak a jövőben, akár életünk végén gyűlik össze annyi megtakarításunk, amiből azonnal ki tudnánk fizetni az adott árut, szolgáltatást.

Mindez azt jelenti, hogy egy vállalatnak, ahogyan egy banknak is, nem öncélú intézménynek kell lennie, hanem a likviditás, jövedelmezőség és tőkeellátottság hármasában kell optimalizálni, úgy, hogy közben mind a vevők, mind a hitelezők és mind a tulajdonosok elvárásait is teljesítse. Ez nehéz feladat, de ha valamelyik érintettnek való megfelelés csorbul, annak erős negatív következményei lehetnek. Azaz, ha a vállalat nem jól, nem felelősen végzi szolgálatását, akkor adott esetben akkor a hitelt biztosítók és/vagy a tulajdonosok pénze kerülhet veszélybe (Megjegyzés: banki analógián a hitelfelvevők és a betétesek szerepelnek). Az, hogy az ügyfél tudjon fizetni a szolgáltatásért, a vállalatnak is érdeke, de az ügyfélnek is, hiszen a legközelebbi helyzetben is a korábbi jó fizetési történetre alapozva kaphat pl. halasztott fizetéssel árut. A kockázatkezelés azt biztosítja, hogy az ügyvezetés és tulajdonosok kockázati étvágyával összhangban történjen új kockázatvállalás. Ez limitekkel, döntések kockázati kontrolljával biztosítható. Ezen túl két védvonal is van: az egyik a likviditás, azaz az eszközállomány, amely könnyen likvidálható, a másik pedig a tőke, amely a tulajdonos hozzájárulását jelenti és azt, hogy az ő követelésük a leginkább hátrasorolt. A szaknyelv likvid helyzetről akkor beszél, ha a vállalat képes rövid távú fizetési kötelezettségének megfelelni, szolvens, ha hosszú távú fizetőképesség is adott, azaz az eszközök többet érnek, mint a kötelezettségek (saját tőke nem negatív). Amennyiben egy vállalat, egy bank egyszerre likvid és szolvens, azt a helyzetet nevezik prudensnek. Ezzel vissza is jutottunk az egyik sarkalatos erényhez.) Egy vállalat vezetése és a felügyeleti hatóságok is azt igyekeznek elérni, hogy a prudens működés biztosított legyen.

Ezen túl a többi erény is fontos szerepet játszik abban, hogy megfelelő stabilitással működjön a pénzügyi rendszer, ahogyan a Philip E. Davis, a brit Nemzeti Közgazdasági és Társadalmi Kutatóintézet pénzügyi stabilitással foglalkozó kutatója is megfogalmazta „a pénzügyekben mozgó kereszténynek a világ sójának, a világ világosságának kell lenniük”[9]. Az erények a személyiségtől függenek, a személyiség példáktól, illetve attól, hogy az adott rendszer támogatja, vagy éppen bünteti az erényes viselkedést. Természetesen a stabil belső értékekkel rendelkezők számára belülről is fakadnia kell az erényes viselkedésnek.

[9] Philip Davis: *Banking on virtue,* Working Paper, 2010, http://www.ephilipdavis.com/Banking%20on%20Virtue.pdf, 36. (Letöltés: 2016. szeptember 30.)

studia_caroliensa_2017.indd 293 2017.06.16. 14:17:05

A JÓ SÁFÁR PÉLDÁJA

Mint sok más esetben is, a jó sáfár, a hűséges intéző a kockázatkezelők számára is jó példát jelent. A hűséges intézőre számos megfelelő megfogalmazás jelenik meg a szent szövegekben: hűséges szolga, intéző, jó sáfár… Máté evangéliuma két részben is foglalkozik azzal, hogy kit tekinthetünk hűséges intézőnek. Máté (24, 45–51) azt mutatja be, hogy az a hűséges intéző, aki tevékenyen várja urát, és amíg az késlekedik, addig sem üti-veri a többi szolgát, nem eszik korhelyekkel. Aztán Máté (25, 14–30) bemutatja az öt talentumról szóló példabeszédet, amelyben az nyeri el a jutalmát, aki kereskedik talentumaival, szerez érte másikat („jól van, te hűséges szolga (…) kevésben hű voltál, ezért sokat bízok rád: menj be urad örökébe"), míg a „haszontalan" szolgát, aki csupán elrejti a kapott tálentumot, kivetik a „külső sötétségre".

Számos érték jelenik meg itt együtt: ötletgazdagság, eredményesség, ugyanakkor óvatosság is (nem az a példa, hogy valaki 5 talentumból szerez 50-et). Jutalmul a jó Isten támogatást ad, amelynek alapja a hitelesség (kevésben hű, arra sokat bízunk) és a befogadás.

Lukács evangéliuma is elénk állítja azt, hogy mit jelen hűséges intézőnek lenni, bár ő ezt negatív oldalról fogalmazza meg (Lukács 16, 1–13): „Aki a kicsiben hű, az hű a nagyban is; aki pedig a kicsiben hűtlen, az hűtlen a nagyban is. Ha tehát a hamis mammonban hűek nem voltatok, ki bízza rátok azt, ami igazi érték?".

Közgazdászként könnyű megtalálni a párhuzamokat: oikonomosz a háztartás gazdálkodásával való foglalkozás. Aki ebben tud értékeket felmutatni, az tud nagyobb távlatokban is gondolkodni. Jordan Ballor, az Acton Intézet vezető közgazdásza fogalmazta meg egyszer, hogy a közgazdaságnak és a környezetért végzett felelősségünknek fontos pontja felismerni a közös alapot, amely a jó sáfárság és gazdálkodás között van[10].

[10] Acton Institute: *Impact Environment: Citing Acton Scholars*, 2015, http://blog.acton.org/archives/environmental-stewardship/impact-environment-citing-acton-scholars (Letöltés: 2016. szeptember 30.)

studia_caroliensa_2017.indd 294 2017.06.16. 14:17:05

KOCKÁZATKEZELÉS ÉS ETIKAI KÉRDÉSEK

Kockázatkezelés adósságpiacokon

Végezetül érdemes megvizsgálni, hogy hogyan viszonyulnak méltányossági és etikai kérdések a kockázatkezeléshez. A kockázatkezelés kapcsán általában az adósságpiacokat szokták kiemelni. Van Drunen, a neves USA-beli református egyetem, a Calvin College oktatója egyik cikkében[11] bemutatja, hogy a pénzügyek kapcsán is engedelmeskednünk kell a sáfárság, igazság és szeretet kritériumainak:

- Isten teremtett a kockázatokat az adósságeszközökben.
- Isten szándéka, hogy prudens módon vállaljunk kockázatot kölcsönnyújtásban és kölcsönfelvételben is.
- A mohóság és hazugság bűnei pusztítják az adósságvállalás esetleges pozitív hatásait
- Az „általános kegyelem" szükséges Isten teremtési tervének működéséhez az adósságpiacokon a világban.
- Az „általános kegyelem" védelmező, konstruktív és kreatív elemeket biztosít az adóssághoz.

Ennek megfelelően Leonard Van Drunen művében[12] számos következményt sorol fel, a kuyperi „általános kegyelem" koncepcióra is hivatkozva:

- A hitelezésen és hitelfelvételen keresztüli kockázatvállalás nemcsak társadalmilag hasznos, hanem teológiailag is szükséges.
- A kockázatkerülést sáfársággal, igazságossággal és szeretettel kell balanszírozni.
- A hitel nem teljesítés nem mindig jelenti, hogy valaki bűnös lenne.
- Ha egy hitel porblémássá válik, használjuk lehetőségként a sáfárság, igazságosság és szeretet növelésére.
- Isten bevonásra kerül az adósságpiac részleteibe.
- Isten felé elszámoltathatóak vagyunk a megtakarításban és kölcsönfelvételben.
- Prudens módon veszünk fel pénzügyi kockázatokat Isten engedelmességében.
- Tanulunk másoktól, dolgozunk másokkal, a hitetlenekkel együtt is, annak érdekében, hogy kreatív módon transzformáljuk az adósságot Isten céljaira.

[11] Leonard Van Drunen: Debt, Risk and Grace, *Journal of Markets and Morality*, Vol. 18, Number 1, 2015. 61–79.

[12] Uo.

studia_caroliensa_2017.indd 295 2017.06.16. 14:17:05

Egyfajta konklúzióként Van Drunen cikkében[13] kiemeli, hogy a hitelezést tekintsük úgy, hogy elismerjük: Isten kinyilvánítja kegyelmét azokon keresztül is, akik részt vesznek a hitelezés folyamatában.

A KOCKÁZATKEZELÉS MÉLTÁNYOSSÁGI KÉRDÉSEI

A saját kockázataink kezelése kapcsán felmerül a kérdés, hogy mi történik akkor ha „túl jól" védjük saját kockázatainkat, ezzel a partnerünket végletesen kiszolgáltatott helyzetbe hozva. Robert W. Kolb műhelytanulmányában[14] a kockázatkezelés méltányossági kérdéseit vizsgálva kifejti, hogy tökéletes piacon nincs információs előny, mindenki ugyanahhoz az információhoz fér hozzá, így a kockázatkezelés nem jár túlzott előnnyel.

Ezzel szemben tökéletlen piacon információs asszimetriák vannak, privát felek kockázatkezelése másokat hátrányos/igazságtalan helyzetbe hozhat. Robert W. Kolb[15] példaként kiemeli a pénzügyi piacoka és a munkaerőpiacot.

A kockázatkezelés méltányossági kérdései kapcsán kiemelt jelentőséggel bír az adósság-elengedés problematikája. Ennek kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a szabad piaci gondolkodás nem preferálja az adósságok elengedését, a fókusz nem a lelketlenségen, hanem a felelősségérzeten van. A kulcs érvelés ennek kapcsán az, hogy a folyamatos, feltételek nélküli adósság-elengedés önmagában nem oldja meg a strukturális problémákat, és nem elég csupán a rövid, a hosszú távú hatásokat is nézni kell, így a jövőbeli hozzáférést a forrásokhoz, a lazább feltételek érzete ugyanis lazább felelősségérzethez vezet. Felmerülhetnek átütemezések, adósságkönnyítések, de oly módon (az egykori római katolikus egyházfőt idézve), hogy az „a segélynyújtás a megsegített szabadságát és bevonását részesíti előnyben, ami nem más, mint a saját felelősség vállalása (…) A szubszidiaritás, miközben a kölcsönösség révén az ember legbelsőbb állapotát tudatosítja, a leghatékonyabb ellenszer a gyámkodó társadalmi rendszerek minden formájával szemben"[16]

Végezetül az általános kérdések kapcsán érdekes felidézni a közelmúlt kiemelt magyar pénzügyi témáját: a 2008-ban kulminálódott pénzügyi válság során a devizahitelezés kapcsán fókuszba került az országkockázat áthárításának ne-

[13] Uo.

[14] Robert W. Kolb: *Risk management and distributive justice*, Working Paper, 2008, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1395314 (Letöltés: 2016. szeptember 30.)

[15] Uo.

[16] XVI. Benedek: *Caritas in veritate*, 2009, http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397, 57. (Letöltés: 2016. szeptember 30.)

studia_caroliensa_2017.indd 296 2017.06.16. 14:17:05

gatív hatása. Radnai Márton elemzésében[17], a szimulációs eredményei alapján kiemeli, hogy a bankok a kockázataik kezelésével a kívánt hatással inkább ellentétes, nem szándékolt hatást értek el, azaz a védelemmel nagyobb kárt okoztak maguknak: „A magyar bankok a válság első időszakában azzal szembesültek, hogy finanszírozási költségeikben megjelent a magyar országkockázat. Ezt a többletköltséget kezdetben a devizahitelek átárazásával sikeresen tovább tudták hárítani (…) ez a lépés jelentősen hozzájárulhatott a nemfizetési ráták növekedéséhez, és a bankok hosszú távú nyereségességének eltűnéséhez. Modellünk szerint a profitmaximalizál viselkedés a bankok számára – paradox módon – az alapkamat és a devizaárfolyam emelkedésekor a kamatfelár csökkentése lett volna."

A KOCKÁZATKEZELŐVEL SZEMBENI ELVÁRÁSOK

Mint már kiemeltem a kockázatkezelés kulcs szerepet tölt be az adott intézmény stabilitásában, ráadásul etikai dilemmák is felmerülnek. A kockázatkezelőkkel szemben számos elvárás jelenik meg. Fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak a kvantitatív képességek, hanem a kultúra is fontos ebből a szempontból, és a közelmúltban a szakmai irodalomban is középpontba került az erényesség kérdése is (jó áttekintést ad a témában például Pilipovic cikke[18]).

Surendra Arjoon egy 2008-as cikkében[19] számos etikai elemet hangsúlyoz, ami kulcsfontosságú a megfelelő kockázatvédelem szempontjából: fontos a potenciális kockázatok monitorozása, kiemelt fontosságú a nyílt kommunikáció. Szükséges a jogi és reputációs veszteségek csökkentése Az úgynevezett „early warning" keretek, azaz a „korai előrejelzés", a rossz előjelek megfelelő felismerése és kezelése a kockázatok kezelésben nagyon-nagyon fontos. A kulturális elemek pedig nélkülözhetetlen jelentőséggel bírnak. A bizalom, az elszántság és integritás kultúrája kell hogy dominálljon, és alapvető fontosságú a különböző és ellentétes vélemények ösztönzése, amely segíti, hogy a lehető legjobb döntések szülessenek.

A kockázatkezelő szakma is igyekszik kialakítani saját etikai standarjait. A kockázatkezelők egyik kiemelt globális szervezete (Global Association of Risk

[17] Radnai Márton: A lakossági devizahitelek átárazásának bumeránghatása, *Közgazdasági Szemle*, LXII., évf., 2015. február, 113–138.

[18] Dragana Pilipovic: *No quants need apply: new trends in risk hiring*, Risk.net article, 2016, (Letöltés: 2016. szeptember 30.)

[19] Surendra Arjoon: Slippery when wet: The real risk in Business, *Journal of Markets and Morality*, Volume 11, Number 1, Grand Rapids USA, 2008, 77–91.

studia_caroliensa_2017.indd 297 2017.06.16. 14:17:05

Professionals) is rendelkezik ilyennel.[20] A GARP szervezet standardja három kulcselemet azonosít: (1) szakmai integritás és etikus lebonyolítás, (2) összeférhetetlenség, érdekkonfliktus megfelelő kezelése, (3) a bizalmasság, azaz a bizalmas információk megfelelő kezelése. Ezek az elvek szolid etikai keretet adnak.

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Isten műve a kockázat is. A kockázatokat vállalnunk és kezelnünk is kell. Mindebben van számunkra bibliai példa is: A kockázatkezelőnek a jó sáfár példáját kell követnie. Végezetül érdemes szívünkben elvinni Pál apostol korinthusiaknak írott üzenetét: „Úgy tekintsenek minket, mint Krisztus szolgáit és Isten titkainak megbízottjait. A megbízottól pedig nem kívánnak többet, mint hogy hűséges legyen." (1Kor 4, 1–3)

BIBLIOGRÁFIA

Acton Institute: *Impact Environment: Citing Acton Scholars*, 2015, http://blog.acton.org/archives/environmental-stewardship/impact-environment-citing-acton-scholars

Arjoon, Surendra: Slippery when wet: The real risk in Business, *Journal of Markets and Morality*, Volume 11, Number 1, Grand Rapids USA, 2008, 77–91.

Benedek, XVI.: *Caritas in veritate*, 2009, http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397, 57.

Davis, Philip: *Banking on virtue*, Working Paper, 2010, http://www.ephilipdavis.com/Banking%20on%20Virtue.pdf, 36.

GARP: Garp Code of Conduct, http://www.garp.org/#!/code_of_conduct, 2010.

Gregersen, Niels Henrik.: Risk and Religion: Toward a theology of risk taking, *Zygon* vol. 38. no., 2. June 2003.

Knight, Frank: *Risk, Uncertainty and Profit*, New York, Kelley, 1964, https://mises.org/system/tdf/Risk%2C%20Uncertainty%2C%20and%20Profit_4.pdf?file=1&type=document,

Kolb, Robert W.: *Risk management and distributive justice*, Working paper, 2008, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1395314

Kuyper Ábrahám: *Kálvinizmus és modernitás,* Kolozsvár, Koinónia, 2001.

Mcgrath, Alister E.: *Kálvin*, Budapest, Osiris, 1996.

Pilipovic, Dragana: *No quants need apply: new trends in risk hiring*, Risk.net article, 2016.

[20] GARP [2010]: Garp Code of Conduct, http://www.garp.org/#!/code_of_conduct (Letöltés: 2016. szeptember 30.)

studia_caroliensa_2017.indd 298 2017.06.16. 14:17:05

Radnai Márton: A lakossági devizahitelek átárazásának bumeránghatása *Közgazdasági Szemle*, LXII., évf., 2015. február, 113–138.
Van Drunen, Leonard: Debt, Risk and Grace, *Journal of Markets and Morality*, Vol. 18, Number 1, 2015, 61–79.

studia_caroliensa_2017.indd 299 2017.06.16. 14:17:05

MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER

AZ ÜGYVÉDI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGRE VONATKOZÓ JOGI ÉS ETIKAI NORMÁK KAPCSOLATA

> „A feudális világ sokféle privilégiumában, előjogában megcsömörlött emberiség egyenlően mért igazság után vágyódott. Egyenlő esélyeket követelt, bekötött szemű Justitiát, aki nem nézi az előtte álló személyét és úgy ítél, ahogy a farizeusok fogalmaztak Jézussal szemben: Mester, tudjuk, hogy igazságos vagy, és nem tekinted az emberek személyét."[1]

Tanulmányunk a jog és az erkölcs kapcsolatának egy speciális szeletét vizsgálja. Elsőként a két normarendszer néhány olyan területét emeli ki, amelyekben hasonlóságok és eltérések is megfigyelhetők. A vizsgálódás különös figyelmet fordít a jogi normák és az etikai kódexekben rögzített etikai normák összevetésére. A tanulmány második részében az összeférhetetlenség fogalmát és az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó normák két forráshelyét ismertetjük. A harmadik részben az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó jogi normákat és az ügyvédi etikai kódex összeférhetetlenségi szabályait mutatjuk be. A tanulmány negyedik részében az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó jogi normákat és az ügyvédi etikai kódex összeférhetetlenségi szabályait abból a szempontból vetjük össze, hogy kapcsolatuk mennyiben felel meg a jogi normák és az etikai kódexekben rögzített etikai normák kapcsolatára általában jellemző megállapításoknak. Összegzésként megpróbáljuk értékelni azt, hogy az összeférhetetlenség témakörét illetően miért nem mindenben érvényesül mindaz, amit a jog és az erkölcs kapcsolatáról általában helytállónak gondoltunk és gondolunk.

A JOGI ÉS ERKÖLCSI NORMÁK VISZONYA ÁLTALÁBAN

Az erkölcsöt és a jogot hagyományosan két önálló szabályrendszernek tekintik, mindegyiknek megvan a maga funkciója, eszközrendszere. A két normarendszert

[1] Zlinszky János: A jogász erkölcse, *Jogtudományi Közlöny*, 1990/1, 17–27.

studia_caroliensa_2017.indd 300 2017.06.16. 14:17:05

korábban az is elkülönítette, hogy míg a jog rögzített formában volt jelen, addig az erkölcsi követelmények jelentős része nem tárgyiasult. Az erkölcsi szabályok egy része azonban – különösen a 20. századtól – egyre inkább írott formát ölt. Az etikai kódexek megjelenésével az erkölcsi normák egy része rögzítést nyer, tartalmában is kötődik a jogi normákhoz, és érvényre juttatásuknak is kialakul egy – a jogszabályokban rögzítetthez távolról hasonlító – mechanizmusa, amelyben szankciók és a kikényszerítés érdekében fellépő szervek is megjelennek. A fejlemények arra késztetnek, hogy az erkölcsre és a jogra mint eredetileg ugyan különálló, de ma már – bizonyos körben – egymásra épülő, a másik normarendszer követelményeit felhasználó, azokra építő, azokat konkretizáló, felerősítő normarendszerekre tekintsünk. Leegyszerűsítő és nem kellően pontos az a kép, amely két egymástól független normarendszerként láttatja az erkölcsöt és a jogot.[2] Az etikai kódexekben rögzített normák az erkölcsi szabályoknak egy olyan, viszonylag új területét jelentik, amely mintegy hidat képez a jog és a rögzítetlen formában továbbélő erkölcsi szabályok között.

A JOGI ÉS ERKÖLCSI NORMÁK TARTALMA

A két normarendszer egymáshoz kapcsolódásának tartalmi alapja az, hogy céljaik nem állnak távol egymástól. A jog egyrészt olyan magatartások tanúsítását várja el, amelyek az erkölcs értékrendje szerint is követendők, másrészt tiltja az olyan viselkedést, amelyet nem tekintünk etikusnak. A két normarendszernek létezik egy közös tartalmi magja, amelyet mindkét normarendszer sajátosan fejleszt tovább.

Vannak persze olyan helyzetek, amelyeket a két értékrend eltérően ítél meg.[3] Az erkölcs és a jog közötti különbséget azonban elsősorban nem a – kivételesnek tekinthető – eltérő megítélés adja. A jogi és etikai normák tartalmi rokonságban állnak egymással, sőt igen sokszor azonos tartalmúak. A jogi és erkölcsi normák tartalmi rokonsága segíti a másik normarendszer elfogadását, optimális esetben az azzal való azonosulást.

[2] Az állítás indokolását l. részletesebben Miskolczi Bodnár Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata, *Polgári Szemle,* 2015, 4–6. szám 27–33.

[3] A közvélemény nagyobb megértést tanúsít egyes fehér galléros bűncselekmények elkövetői iránt, mint a jog. A vállalkozók árakat, piacot is érintő megállapodásai tekintetében a gazdasági szféra elnézőbb, mint a versenyjog, amely kartellnek minősítve tiltja ezeket. A polgárok egy része elfogadja, ha nem kap számlát és szó nélkül tudomásul veszi az adószabályok csorbulását.

studia_caroliensa_2017.indd 301 2017.06.16. 14:17:05

A JOGI ÉS ERKÖLCSI NORMÁK HATÓKÖRE

A jogi normák jellemzően az általánosításnak magasabb fokán állnak,[4] személyi hatályuk szélesebb. Az a körülmény, hogy a jogi norma többnyire sokakhoz szól, azzal a hátránnyal jár, hogy csak olyan követelményt tartalmazhat, amely mindazokra vonatkozik, akik a jogszabály címzettjei. Ezzel szemben az olyan normák, amelyek egy szűkebb közösséget céloznak, tartalmilag részletesebbek lehetnek Ez a különbség alkalmat ad arra, hogy kialakuljon egyfajta munkamegosztás a jogi és az erkölcsi kódexekben rögzített etikai normák között, amelyek jellemzően egy szűkebb közösséghez szólnak. A munkamegosztás úgy működik, hogy az etikai normák ráépülnek a jogi követelményrendszerre, azt bizonyos körben további elvárásokkal bővítik, a kisebb csoport számára kiegészítik a jogszabályokban foglaltakat.[5]

A NORMAKÖVETŐ MAGATARTÁS BIZTOSÍTÁSÁRA HIVATOTT ESZKÖZRENDSZER

Mind a jog, mind az erkölcs törekszik arra, hogy követelményeinek érvényt szerezzen, elvárásai megvalósuljanak, előírásait betartsák. Ez a közös cél azonban látványosan különböző módon valósul meg.

A jog igen jelentős eszköztárat, azon belül differenciált eszközöket használ fel a jogi normák kikényszerítése érdekében. A megrovástól, pénzbeli joghátrány alkalmazásán és az elvárt magatartásra kötelezésen át a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésig terjednek a kényszerítő eszközök, amelyek révén elérhető a jogszabályokba ütköző magatartástól való tartózkodás. Az egyes jogágak a maguk egymástól is eltérő jogkövetkezményeivel az adott életviszonyokhoz jól idomulva igyekeznek biztosítani azt, hogy a jogi következmények arányosak legyenek a tett vagy mulasztás súlyával.[6]

[4] Mind az erkölcsi mind a jogi szabályok között találunk olyanokat, amelyek a társadalom egészére – valamennyi, vagy közel valamennyi tagjára – vonatkoznak, és olyan normákat is, amelyek egy szűkebb csoport magatartását hivatottak befolyásolni.

[5] Az üzleti életnek például megvannak a maga íratlan szabályai, amelyek többnyire részletesebbek, mint a jogi előírások. Az üzleti etika szakmaspecifikus, az adott tevékenységhez erősen idomulnak az elvárások.

[6] A gazdasághoz leginkább közel álló jogterületek köréből az alábbi példák szemléltetik leginkább az eszköztár sokrétű voltát és differenciáltságát. A társasági jogban a tagkizárás intézménye a tagok számára, a vezető tisztségviselővé válás lehetőségétől való átmeneti megfosztás az ügyvezetők, igazgatók számára jelent egyfajta fenyegetettséget. A cégjog a társaságok feletti törvényességi felügyelet eszközeit veti be a jogsértő társaságokkal szemben. A versenyjog eltilt a jogsértő magatartástól, annak abbahagyására kötelez, bírságot helyez kilátásba.

studia_caroliensa_2017.indd 302 2017.06.16. 14:17:05

Vannak olyan jogágak, amelyek jogsértőket fenyegető negatív szankciók (pénzbírság, kártérítés, eltiltás stb.) mellett a jogszerű magatartást tanúsítók számára pozitív jogkövetkezményeket is kínálnak. A „mézesmadzaggal kiegészülő korbács" mint differenciált eszköztár két irányban képes a jogi normák megvalósulását biztosítani: ösztönzi azokat, akiket feltehetően iránymutatással is rá lehet bírni a jogkövető magatartásra, és szankcionálja azokat, akik „nem hajlanak a szép szóra". Ráadásul az egyébként elérhető pozitív jogkövetkezménytől való megfosztással megjelenik a szankcióknak egy újabb csoportja.[7]

A kódexekben nem rögzített etikai normák betartását a közösség értékítélete biztosítja. Az enyhe rosszallástól, a társaságból való „kinézésen" át az üzletkötéstől való konzekvens elzárkózásig, ezáltal az üzleti életből való teljes kirekesztésig terjedhet a közösségi szankciórendszer. Az etika eszközrendszere is széles skálán mozog, egészen enyhe hátránnyal járó következményektől a társadalomból való kirekesztésig terjed, mely utóbbi a legsúlyosabb büntetőjogi következménnyel „vetekszik". Az etikai szankciók skálájának végpontjai közötti távolság nagysága ellenére megállapíthatjuk, hogy a jogi eszközrendszer differenciáltabb.

Az etikai kódexekben szereplő normákat a kódexet magukra nézve kötelezőnek tekintők ugyanúgy önként követik, mint a nem rögzített erkölcsi szabályokat. A normák betartását elmulasztókra szankciót szabnak ki. Ez a szankció többnyire a rosszallott magatartás nyilvánosságra hozatala, az abbahagyásra kötelezés, a magatartás folytatásától való eltiltás, és – a legsúlyosabb esetekben – a közösségből való kizárás.

A NORMAKÖVETŐ MAGATARTÁST BIZTOSÍTÓK SZEMÉLYE

A két normarendszer között további különbség, hogy ki működik közre a szabályok betartásában, betarttatásában. A nem rögzített etikai normák betartását a szűkebb-tágabb közösség értékítélete biztosítja. Kódexben rögzített etikai normák esetén, amikor kétely merül fel arra vonatkozóan, hogy valakinek a magatartása összhangban van-e a kódexben foglaltakkal, a kódexek meghatározott szerveket jogosítanak fel a mérlegelésre, sajátos eljárási rendet építenek ki, és negatív értékítélet esetén ezeknek a szerveknek van lehetősége szankció alkal-

[7] A kért engedély megtagadásával, vagy megadásának feltételhez kötésével a közigazgatási jog a jogkövető magatartás érdekében lép fel. Ugyanilyen hatást képes kiváltani a kötelmi jog a jogkerülő magatartást tanúsító által áhított szerződés érvénytelenné, hatálytalanná nyilvánításával. A „hagyományos" büntetések helyett a kevésbé súlyos következménnyel járó magatartást tanúsítók kötelezettségvállalásának elfogadásával is zárulhat egy versenyfelügyeleti eljárás. A magánjog az eredeti állapot helyreállításának elrendelésével egyszerre sújtja a jogi normába ütközőt és segíti a jogkövető magatartás tanúsítóját.

studia_caroliensa_2017.indd 303 2017.06.16. 14:17:06

mazására. A jog közhatalmi eszközöket is felhasznál a jogi normák kikényszerítése érdekében. A jogszabályok érvényre juttatása érdekében állami szervek (rendőrség, ügyészség, bíróság, Gazdasági Versenyhivatal stb.) működnek közre. Az állami szervek fellépésének a célja nem csupán az, hogy a konkrét elkövetőt megbüntesse, hanem a potenciális későbbi normaszegők elrettentése, tanítása is.

A jogi és erkölcsi normák közötti legnagyobb különbség az állami eszközökkel való kikényszeríthetőség léte, vagy hiánya. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a társadalom életét szabályozó normák többségét nem azért tartják be, mert félnek a szankcióktól és az állami szervek fellépésétől. A jogkövetés mögött többnyire meghúzódik az, hogy a jogszabállyal rokon erkölcsi norma önkéntes követése segíti a jogi norma elfogadását, az azzal való azonosulást.

AZ ÜGYVÉDI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGRE VONATKOZÓ JOGI ÉS ETIKAI NORMÁK FORRÁSA

Az összeférhetetlenség fogalma és szerepe

Az összeférhetetlenség – a lexikon szerint – „általános értelemben erkölcsi jellegű, negatív értékítéletet kifejező, politikai-jogi követelményekre utaló fogalom. Mint jogintézmény a hivatali jellegű tevékenységek során a pártatlan és elfogulatlan eljárást hivatott biztosítani, ill. a tisztséggel való visszaélést megakadályozni. A magyar alkotmányos szabályozás elsősorban az országgyűlési képviselők, a köztársasági elnök, az Alkotmánybíróság tagjai, a bírók és az ügyészek összeférhetetlenségére terjed ki, de jogszabályok összeférhetetlenségi okokat más tisztségviselőkkel kapcsolatban is megállapíthatnak.”[8]

A meghatározás ugyan nem említi az ügyvédeket, de rájuk is vonatkoznak összeférhetetlenségi szabályok, amelyek fő célja azonosnak tekinthető a képviselők, bírák és ügyészek összeférhetetlenségével. „Az ügyvéd függetlenségét a bírói és az ügyészi szervezettől, a közigazgatástól és a gazdasági szférától az összeférhetetlenségi szabályok biztosítják, amelyek kizárják, hogy az ügyvéd más foglalkoztatásra irányuló jogviszonyra lépjen, illetve korlátozzák az ügyvéd szerepvállalását a gazdasági életben.”[9]

[8] *Magyar Nagylexikon Tizennegyedik kötet*, Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó, 2002, 377.

[9] Barcsi Tamás: Az ügyvédi hivatás etikai aspektusai. Titoktartás, összeférhetetlenség, megbízás, reklám, *Cég és jog* 2003/6, 25–30.

studia_caroliensa_2017.indd 304 2017.06.16. 14:17:06

Álláspontunk szerint megfigyelhető némi különbség a döntéshozókra és a – tanulmányunk tárgyát képező – ügyvédekre vonatkozó összeférhetetlenség funkciójában. Döntéshozókon az előző idézetben felsoroltakon kívül a közigazgatási eljárásban résztvevő ügyintézőket is értünk. Esetükben a jogszabályok sokszor nem is az összeférhetetlenség, hanem a kizárás fogalmát használják. Az összeférhetetlenség és a kizárás – álláspontunk szerint – rendelkezik egy közös maggal, amely egyben a két jogintézmény legfontosabb része és leginkább súlyos jogkövetkezménye. A döntéshozókra vonatkozó összeférhetetlenségi és kizárási normák azt hivatottak biztosítani, hogy ne léphessenek olyan jogviszonyra, ne végezhessenek olyan tevékenységet, ne vállalhassanak olyan tisztséget, amely befolyásolhatná pártatlanságukat. „A pártatlansághoz való jog érvényesülésének egyik eljárásjogi biztosítékát – ahogyan erre az Alkotmánybíróság is rámutatott 52/1996. (XI. 14.) AB határozatában – a kizárási szabályok jelentik. E szabályok célja, hogy meghatározzák azokat a helyzeteket és érdekkonfliktusokat, amelyek jogos kétséget keltenek a bíró pártatlansága tekintetében, továbbá, hogy kizárják a bíró részvételét az ügy elintézésében, ha attól kell tartani, hogy nem képes részrehajlás nélkül, tárgyilagosan eljárni."[10] Az idézet a bírák pártatlanságát említi, mivel a polgári eljárásban bírákra hárul a döntéshozatal, a jogintézmény célját illető megállapítás azonban minden olyan személyre vonatkozik, aki egy magatartás jogszerűségét mérlegeli és meghatározza az ahhoz kapcsolódó jogkövetkezményeket. Az idézet arra is rávilágít, hogy a kizárás nem csupán a főállástól eltérő másik jogviszony, tisztség ellátásának képezi akadályát, hanem a döntéshozatali tevékenységen belül is elzárja az érintett személyt egyes feladatok megoldásától. Álláspontunk szerint az összeférhetetlenségnek is van egy „külső" és egy „belső" oldala. Külön kutatásokat igényel annak feltárása, hogy pontosan hol húzódnak a határok. Álláspontunk szerint az ügyvédek esetén mind a jogszabály, mind az etikai kódex szelektál hasonló helyzetek között, és csak bizonyos helyzeteket tekint összeférhetetlennek, más helyzetekben anélkül állít fel tilalmakat az ügyvéd számára, hogy ezt összeférhetetlenségi esetnek minősítené. Ennek a szelekciónak – feltételezésünk szerint – az az oka, hogy az összeférhetetlenségi tilalom megszegéséhez nagyon súlyos jogkövetkezmények is tartozhatnak, és a jogalkotó vélhetően az ügyvédi tevékenységen belüli tilalmak egyedi megsértését nem kívánta ily módon szankcionálni.

Az ügyvédi összeférhetetlenség – álláspontunk szerint – több dologban is különbözik a döntéshozókra vonatkozó összeférhetetlenségtől, illetve kizárástól.

[10] Osztovits András (szerk.): *A Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény nagykommentárja*, Budapest, Opten Informatikai Kft., 2015, 67–68.

studia_caroliensa_2017.indd 305 2017.06.16. 14:17:06

Az ügyvédek maguk nem döntenek el jogvitákat, de az igazságszolgáltatásban ellátott tevékenységük szorosan kapcsolódik a döntéshozatalhoz. A jogalkotó számára – álláspontunk szerint – nem az bír elsődleges jelentőséggel, hogy az ügyvéd pártatlansága ne legyen megkérdőjelezhető, hiszen a jogvitát nem az ügyvéd hivatott megoldani. Az ügyvéd pártatlansága legfeljebb az egyezségkötési folyamatban, mediátorként jut nagyobb jelentőséghez. Fontos azonban, hogy az ügyvédekre is vonatkozó összeférhetetlenségi szabályok által elkerüljék azt, hogy az igazságszolgáltatás egyéb területein aktuálisan, vagy korábban tevékenykedő, esetleg ilyen kapcsolataira hivatkozó ügyvéd révén a bírákra és más döntéshozókra árnyék vetüljön, és ezáltal megőrizhető legyen az igazságszolgáltatás pártatlanságába vetett hit. Pusztán elméletileg feltételezve azt, hogy lenne olyan ügyvéd, aki kapcsolatai révén mindenkit „ki tudna hozni az előzetesből", ez nem csupán azokra az előzetes letartóztatásban lévő ártatlan személyekre lenne hátrányos, akik más ügyvédet bíztak meg, és így sértené az ügyfélegyenlőséget, de alkalmas lenne arra is, hogy a közvéleményben negatív képet alakítson ki a döntést hozó bírákról, áttételesen az igazságszolgáltatás egészéről. Az sem lenne szerencsés, ha az ügyvédet korábbi rendőri tevékenysége, vagy ügyészi múltja ügyfele érdekeinek a figyelmen kívül hagyására sarkallná. Szerencsére már csak jogtörténeti emlék az, amikor az ügyvéd a védőbeszédben példás büntetés kiszabását kérte a bírótól.

Ügyvédek esetén, amellett, hogy tevékenységüket részrehajlás nélkül végezzék, – álláspontunk szerint – az összeférhetetlenségi normák annak megakadályozására is hivatottak, hogy bizonyos funkciók ellátása ne vonja el az ügyvéd figyelmét a végzendő feladatról, és arra elegendő ideje és energiája maradjon.

Az ügyvédi összeférhetetlenség abban is különbözik a döntéshozói összeférhetetlenségtől, hogy mindig abszolút, azaz a tilalom a körülmények bekövetkeztekor automatikusan beáll. Döntéshozói összeférhetetlenség vagy kizárás esetén az abszolút okok mellett léteznek relatív okok is, ezek esetében a mérlegelés eredményétől függ a jogkövetkezmény. Az ügyvéd összeférhetetlenségét eredményező okok közül a relatív okok hiányát – álláspontunk szerint – az magyarázza, hogy a relatív kizáró ok esetén a jogalkotó nem a szituációt, hanem annak a személyre gyakorolt hatását fogalmazza meg, márpedig az ügyvéd pártatlanságának esetleges hiánya mint negatív végeredmény nem befolyásolja érdemben az eljárás végeredményét. Az ügyvéd ugyanis csak az eljárás egyik szereplőjéhez kötődik, saját ügyfele iránt lehet elfogult, nem kell egyenlő elbánásban részesítenie a feleket, és nem neki kell elfogulatlan döntést hoznia.

studia_caroliensa_2017.indd 306 2017.06.16. 14:17:06

Míg az ügyvédi összeférhetetlenség mindig egy személyre vonatkozik,[11] addig a döntéshozói összeférhetetlenség vagy kizárás érintheti azt a szervet is, amelynek keretében a döntéshozó személy tevékenykedik (pl. közigazgatási hatóság, bíróság), vagy ennek a szervnek a vezetőjét.

Az ügyvédi összeférhetetlenség körében az alábbi nagyobb tilalmi csoportok említhetők:

- az ügyvéd nem létesíthet bizonyos jogviszonyokat,
- az ügyvéd nem végezhet bizonyos vállalkozói tevékenységeket,[12]
- léteznek magára az ügyvédi tevékenységre vonatkozó bizonyos korlátozások, végezetül
- az ügyvéd nem végezhet az ügyvédi tevékenységhez kapcsolódó bizonyos tevékenységeket.

Tanulmányunkban az összeférhetetlenség fogalmát széles értelemben használjuk. A tanulmány alapját képező kutatást nem szűkítettük le azokra a normákra, amelyeket az ügyvédekre vonatkozó 1998. évi XI. törvény, vagy az ügyvédi hivatás etikai szabályai e cím alatt tartalmaznak, hanem vizsgáltuk az ezekkel tartalmi rokonságot mutató, de a törvény más fejezetében elhelyezett normákat is. Ez utóbbi szabályok esetén lábjegyzetben feltüntetjük, hogy ezek nem az összeférhetetlenségi címszó alatt találhatók, és így megszegésükhöz másféle jogkövetkezmények kapcsolódnak.

Az ügyvédekre vonatkozó jogszabály

Az ügyvédekre vonatkozó legalapvetőbb jogszabály az 1998. évi XI. törvény az ügyvédekről (a továbbiakban: Üt). Az Üt.-t többször módosították. Az összeférhetetlenségi szabályokat is érintő módosítások között említhetők a 2004. évi LVII. törvény, a 2012. évi CCV. törvény, és a 2014. évi CI. törvény. Az Üt. összeférhetetlenségi szabályainak megszegése jogkövetkezményeket vonhat maga után, melyekkel kapcsolatosan a 2009. évi LXXV. törvény, és a 2016. évi LXIV. törvény is módosította az Üt.-t.

[11] Kivételesen egy tágabb értelemben összeférhetetlenségnek tekinthető szabály – az ellentétes érdekű felek képviseletének a tilalma – vonatkozhat az ügyvédi irodára is. Ennek azonban feltétele az, hogy az ügyvédi iroda szabályzata így rendelkezzen, törvényből automatikusan nem következik a tilalom.

[12] Megjegyezzük, hogy a szűkebb értelemben vett összeférhetetlenségi okok fennállása eleve olyan akadálynak minősül, amely miatt nem is válhat ügyvéddé a magatartást tanúsító személy.

studia_caroliensa_2017.indd 307 2017.06.16. 14:17:06

Az ügyvédi etikai kódex

Az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól szóló 5/2008. (XI. 27.) MÜK Szabályzattal módosított 8/1999. (III. 22.) MÜK Szabályzat[13] (a továbbiakban: etikai kódex). Az etikai kódexet az Üt. 112. § (1) bekezdésének *a)* pontjában kapott felhatalmazás alapján a Magyar Ügyvédi Kamara teljes ülése alkotta meg. Az etikai kódex megalkotása idején a jogi szakmák közül egyedül az ügyvédek rendelkeztek a rájuk irányadó jogszabályt etikai szempontok alapján kiegészítő követelményrendszerrel. Erről a jogirodalomban az alábbiak olvashatók: „Az ügyvéd hivatásának gyakorlása során számos olyan morális problémával kénytelen szembenézni, amellyel kapcsolatban az ügyvédi törvény nem mindig nyújt kielégítő szabályozást. Ezt felismerve alkotta meg a Magyar Ügyvédi Kamara az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól szóló szabályzatát, az ügyvédi etikai kódexet."[14]

AZ ÜGYVÉDI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGRE VONATKOZÓ JOGI ÉS ETIKAI NORMÁK RÉSZLETES BEMUTATÁSA

Az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó azonos tartalmú jogi és etikai szabályok

Az etikai kódexekben az ügyvédi összeférhetetlenséghez kapcsolódóan olvasható megfogalmazások gyakran igen közel állnak a jogi normákhoz, hasonlóan hangzanak. Az ismétlés elkerülése érdekében akként mutatjuk be ezeket a szabályokat, hogy ebben a pontban az etikai kódexekben és az Üt.-ben szó szerint azonosan szereplő részeket csak egyszer rögzítjük, és zárójelben szerepeltetjük a norma elérhetőségi helyét előbb az etikai kódexekben majd az Üt.-ben.

Az ügyvéd e tevékenységében szabad és független. Az ügyvéd nem vállalhat olyan kötelezettséget, amely a hivatásbeli függetlenségét veszélyezteti. [3/2.[15], Üt. 3. § (1) bek.[16]]

[13] *Elfogadva*: 1999. március 22., egységes szöveg: 2008. október 27. *Kihirdetve*: Hivatalos Értesítő 2008. évi 50. sz. (2008. december 12.) *Hatályos*: 2009. február 1. napjától.

[14] Barcsi: Az ügyvédi hivatás etikai aspektusai.

[15] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.

[16] Az idézett norma az Üt. Általános szabályok címet viselő I. fejezetében található.

studia_caroliensa_2017.indd 308 2017.06.16. 14:17:06

Az ügyvéd nem működhet közre, ha az a hivatásával nem egyeztethető össze, így különösen ha a közreműködését olyan jogügylethez kérik, amely jogszabályba ütközik, vagy jogszabály megkerülésére irányul. [3/2.[17], Üt. 3. § (3) bek.[18]]

Az ügyvéd

a) nem állhat munkaviszonyban, szolgálati viszonyban, munkavégzési kötelezettséggel járó más jogviszonyban; nem lehet közalkalmazott, köztisztviselő, közjegyző és főállású polgármester, [5/1. (1) bek., Üt. 6. § (1) bek. a) pont]

b) nem végezhet személyes közreműködéssel vagy korlátlan anyagi felelősséggel járó vállalkozói tevékenységet. [5/1. (1) bek., Üt. 6. § (1) bek. b) pont]

Az ügyvéd az összeférhetetlenségi okot a bekövetkezésétől számított 15 napon belül köteles az ügyvédi kamarának bejelenteni. [5/1. (2) bek., Üt. 6. § (3) bek.]

Az ügyvéd két évig nem járhat el annál a bíróságnál, ügyészségnél vagy nyomozó hatóságnál, amelynél az ügyvédi kamarai tagsága előtt bíró, ügyész vagy nyomozó hatóság tagja volt. [5/6., Üt. 7. §]

Az ügyvéd megbízást nem vállalhat el abban az ügyben, amelyben korábban bíróként, ügyészként, közjegyzőként, közjegyző-helyettesként vagy nyomozóhatóság tagjaként eljárt. [5/7., Üt. 25. § (4) bekezdés[19]]

Az ügyvéd a megbízójával szemben mástól megbízást nem vállalhat el. [5/8., Üt. 25. § (1) bekezdés[20]]

Korábbi megbízójával szemben az ügyvéd megbízást akkor vállalhat el, ha a korábbi és az új ügy között nincs összefüggés, korábbi munkáltatójával szemben pedig akkor, ha a munkaviszony (szolgálati, alkalmazotti jogviszony) legalább 3 éve megszűnt, és munkavállalóként az ügy intézésében nem vett részt. [5/8., Üt. 25. § (2) bekezdés[21,22]]

[17] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.

[18] Az idézett norma az Üt. Általános szabályok címet viselő I. fejezetében található.

[19] Az idézett norma az Üt. A megbízás elvállalásának korlátai címet viselő fejezetében található.

[20] Az idézett norma az Üt. A megbízás elvállalásának korlátai címet viselő fejezetében található.

[21] Az idézett norma az Üt. A megbízás elvállalásának korlátai címet viselő fejezetében található.

[22] Ez a tilalom nem abszolút: A megbízó, a korábbi megbízó és a munkáltató az e §-ban foglalt korlátozás alól írásban felmentést adhat. [5/8., Üt. 25. § (3) bekezdés]

studia_caroliensa_2017.indd 309 2017.06.16. 14:17:06

• Miskolczi-Bodnár Péter •

NAGYON HASONLÓ, DE MÉGSEM TELJESEN AZONOS JOGI ÉS ETIKAI NORMÁK AZ ÜGYVÉDI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGHEZ KAPCSOLÓDÓAN

Az etikai kódexekben az ügyvédi összeférhetetlenséghez kapcsolódóan olvasható megfogalmazások gyakran igen közel állnak a jogi normákhoz, hasonlóan hangzanak. E normákat akként mutatjuk be, hogy előbb az etikai kódexben, majd az Üt.-ben található szabályt idézzük. Mindkét szövegben dőlt betűvel emeljük ki azokat a részeket, amelyek a másikban nem találhatók meg.

Az ügyvéd számára tilalmazott tevékenységek köre

a) Az ügyvéd számára tilalmazott jogviszonyok köre

Az ügyvéd
a) nem állhat munkaviszonyban, szolgálati viszonyban, munkavégzési kötelezettséggel járó más jogviszonyban; nem lehet közalkalmazott, köztisztviselő, közjegyző és főállású polgármester. [5/1. (1) bek. a) pont]

Az ügyvéd
a) nem állhat munkaviszonyban, szolgálati viszonyban, munkavégzési kötelezettséggel járó más jogviszonyban; nem lehet közalkalmazott, köztisztviselő, *kormánytisztviselő, állami tisztviselő*, közjegyző és főállású polgármester. [Üt. 6. § (1) bek. a) pont]

b) Az ügyvéd számára tilalmazott vállalkozói tevékenység általános tilalma és annak konkretizálása

Az etikai kódex 5/1. (1) bekezdésében és az Üt. 6. § (1) bekezdés b) pontjában található tilalom összhangban áll egymással, de az etikai kódex 15/16 pontja a személyes közreműködésre vonatkozó részben ellentétes az Üt. 6. § (1) bekezdés b) pontjában foglaltakkal. [és az etikai kódex 5/1. (1) bekezdés b) pontjával is[23]]

[23] Az ügyvédi etikai kódexen belüli ellentmondásokat később értékeljük, ebben a pontban csak megemlítjük.

studia_caroliensa_2017.indd 310 2017.06.16. 14:17:06

„15/16. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett részvénytársaság részvényese, korlátolt felelősségű társaság üzletrész-tulajdonosa, betéti társaság kültagja, valamint szövetkezetnek munkavégzési kötelezettséggel nem járó tagja lehet."[24]

„Az ügyvéd
b) nem végezhet személyes közreműködéssel vagy korlátlan anyagi felelősséggel járó vállalkozói tevékenységet." [5/1. (1) bek., Üt. 6. § (1) bek. b) pont]

A különbséget az jelenti, hogy a kft. tagság (amelyre az etikai kódex feljogosít) párosulhat személyes közreműködéssel (amelyet az Üt. tilt).

Az ügyvéd számára tilalmazott tevékenységek alóli kivételek köre

Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
a) a tudományos, művészeti és sporttevékenység,
b) az oktatói tevékenység,
c) a nem igazságügyi szakértői tevékenység,
d) a választott bírói tevékenység,
e) az országgyűlési, helyi önkormányzati és *társadalombiztosítási önkormányzati képviselői* jogviszony,
f) a munkaviszony nélküli igazgatósági és felügyelőbizottsági tagság,
g) a kuratóriumi tagság és tisztségviselés. [5/1. (2) bek.]

Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
a) a tudományos, művészeti és sporttevékenység,
b) az oktatói tevékenység,
c) a nem igazságügyi szakértői tevékenység,
d) a választott bírói tevékenység,
e) az országgyűlési, *európai parlamenti,* helyi önkormányzati képviselői és *a nemzetiségi szószólói* jogviszony,
f) a munkaviszony nélküli igazgatósági és felügyelőbizottsági tagság,
g) a kuratóriumi tagság és tisztségviselés,
h) az önkéntes tartalékos szolgálati viszony,
i) *a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony.* [Üt. 6. § (2) bek.]

[24] Az idézett norma az etikai kódexnek az etikai elvárások címet viselő 15. pontjában található.

studia_caroliensa_2017.indd 311 2017.06.16. 14:17:06

Különbségek az ügyvéd számára megengedett tevékenységek leírásában

a) Azzal kapcsolatban, hogy milyen szervezeteknél lehet egy ügyvéd vezető tisztségviselő az etikai kódex 15/17. pontjának szövege leszűkíti az Üt. 6. § (2) bekezdésében f) pontjában foglalt [és az etikai kódex 5/1. pontjának (2) bekezdés f) alpontjában is rögzített] kivétel alkalmazási körét, mivel csak gazdasági társaságnál és szövetkezetnél említi a lehetőséget.

„15/17. Az ügyvéd betölthet *gazdasági társaságnál vagy szövetkezetnél* felügyelőbizottsági, illetve igazgatósági tagsági tisztet, amennyiben az munkaviszony létesítését nem igényli."[25]

„Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
f) a munkaviszony nélküli igazgatósági és felügyelőbizottsági tagság,"
[5/1. (2) bek., Üt. 6. § (2) bek. f) pont]

b) Az etikai kódex 5/2 e) pontja nem tartalmazza az Üt. 6. § (2) bekezdés e) pontjában említett európai parlamenti képviselői és nemzetiségi szószólói jogviszonyt mint olyan pozíciókat, amelyet egy ügyvéd is betölthet. Az etikai kódex tehát úgy tér el a jogszabálytól, hogy annál szűkebb lehetőségeket biztosít az ügyvédek számára. Másfelől viszont a 15/19. a) pont többet is tartalmaz az Üt.-ben foglaltakhoz képest, amikor a tisztségek betöltésének lehetőségét is említi, míg a törvény csak a képviselői minőséget engedi meg. Etikai szempontból tehát nem lehetne kivetnivalót találni abban, ha egy hivatását gyakorló ügyvéd egyben valamelyik parlamenti bizottság elnöke, vagy éppen házelnök. A megoldás több mint elgondolkodtató, mivel ezt jogszabály nem engedi meg. Az Üt. 6. § (2) bekezdése egy kivételt tartalmazó szabály, és a kivételt – mint közismert – mindig szűken kell értelmezni. Az Üt. által kivételesen megengedett képviselői minőséget tehát nem lehet úgy értelmezni, hogy a képviselői minőségen túl még valamilyen tisztség ellátására is mód nyílna.

c) A 15/19. b) pont több lehetséges jogviszony betöltésére biztosít lehetőséget, mint az Üt.

[25] Az idézett norma az etikai kódexnek az etikai elvárások címet viselő 15. pontjában található.

studia_caroliensa_2017.indd 312 2017.06.16. 14:17:06

„15/19. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett
b) egyesületnek, alapítvány kuratóriumának, *egyházi szervezetnek tagja vagy tisztségviselője lehet,"*

„6. § (2) Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
g) a kuratóriumi tagság és tisztségviselés,"

Tény, hogy az Üt. szövege pontatlan a tisztségviselés kapcsán, de mivel kivételről van szó, ezért – álláspontunk szerint – a norma helyes értelmezése az lenne, hogy kuratóriumi tisztséget, pl. a kuratórium elnöki posztját láthatja el egy ügyvéd a törvény alapján. Ezzel szemben az etikai kódex az egyesületi tisztségviselést és az egyházi szervezetben betöltött tisztséget (és tagságot) is említi. Ebben a körben az etikai kódex tartalma helyénvalónak tűnik, és inkább az Üt. szövegét látjuk módosításra érdemesnek.

d) A 15/19. c) pont olyan tisztség betöltésére biztosít lehetőséget, amelyet az Üt. nem említ.

„15/19. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett
c) köztestület tisztségviselőjévé választható,"

Tekintettel azonban arra, hogy a Magyar Ügyvédi Kamara maga is köztestület és tisztségeit ügyvédek töltik be, így az etikai kódexben említett szabálya tartalmilag helyénvaló, legfeljebb az elhelyezése vitatható.

Az ügyvéd által igénybe vehető személyek köre

Az ügyvéd a megbízás ellátásához alkalmazott ügyvédje, ügyvédjelöltje, a nála működő külföldi jogi tanácsadó, továbbá más ügyvéd közreműködését is igénybe veheti, kivéve, ha ezt a megbízó a megbízás létrejöttekor írásban kizárta. [6.3.[26]]

Az ügyvéd a megbízás ellátásához alkalmazott ügyvédje, ügyvédjelöltje, a nála működő külföldi jogi tanácsadó, továbbá más ügyvéd*, illetve európai közösségi jogász, alkalmazott európai közösségi jogász* közreműködését is igénybe veheti, kivéve, ha ezt a megbízó a megbízás létrejöttekor írásban kizárta. [Üt. 23. § (5) bek.]

[26] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.

studia_caroliensa_2017.indd 313 2017.06.16. 14:17:06

A korábban említett eltérések közül egyesek az etikai kódex megalkotásakor még nem léteztek. A különbségek arra vezethetők vissza, hogy módosultak az Üt. szabályai, de a Magyar Ügyvédi Kamara nem módosította az etikai szabályzat azon pontjait, amelyeket közvetlenül az Üt.-ből emeltek át. Ez a tény rávilágít annak a módszernek a veszélyes voltára, mely az etikai szabályzatba jogszabályszöveget is beépít.

AZ ETIKAI KÓDEXBEN TALÁLHATÓ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGGEL KAPCSOLATOS TÖBBLETSZABÁLYOK

5/3. Az ügyvéd nem folytathat olyan tevékenységet sem, amely tételes összeférhetetlenségi szabályt nem sért, azonban a tevékenység az ügyvédi hivatás méltóságát sérti.

5/9. Összeférhetetlen az ügyvédi hivatás gyakorlásával minden olyan tevékenység, mely az ügyfél megbízásának teljesítése során összefüggésbe hozható az ügyvéd korábbi állami, önkormányzati, társadalmi vagy egyéb szervezetnél betöltött tisztségével vagy attól kapott megbízásával. Ilyen esetben az ügyvéd a megbízást nem fogadhatja el.

5/11. Az összeférhetetlenségi szabályok a korábbi megbízó, illetve munkáltató előtti eljárásra is irányadók.

5/12. Ha ügyvédi irodában működő ügyvéd olyan megbízást kíván elvállalni, melyben az ellenérdekű ügyfél megbízását ugyanazon iroda másik tagja látja el, úgy a megbízás elvállalásakor, illetve az érdekellentétről való tudomásszerzéskor az ellenérdekű feleket tájékoztatni kell. Az ügyvédi iroda alapító okirata kizárhatja, hogy az iroda tagja olyan megbízást vállaljon, amelyben az ellenérdekű felet az iroda másik tagja képviseli.

5/13. *a)* az ügyvéd nem vállalhat perbeli képviseletet gazdasági társaság, építőközösség, polgári jogi társaság vagy egyéb szervezet tagjainak egymás közötti perében, továbbá a közös képviselő vagy a képviseletre jogosult által bármelyik tag ellen indított perben, ha az alapító okiratot, társasági szerződést vagy egyéb létesítő okiratot az ügyvéd készítette, vagy készítése során meghatározó módon közreműködött, és a per tárgya a szerződésből eredő jogokkal vagy kötelezettségekkel kapcsolatos, *kivéve, ha mindegyik fél önálló jogi képviselővel járt el az okirat készítése során;*

b) ha az ügyvéd tartós megbízási jogviszony keretében gazdasági társaság, polgári jogi társaság, társadalmi szervezet, egyéb szervezet képviseletét ellátta, úgy azok szétválása esetén az ebből eredő jogvitákban egyik ellenérdekű felet sem képviselheti. Nem kizárt azonban az ügyvéd közreműködése a szétválás

studia_caroliensa_2017.indd 314 2017.06.16. 14:17:06

során szükségessé váló okiratok elkészítésében, valamint a peren kívüli egyezség létrehozásában;

c) ha az ügyvéd gazdasági társaság egy vagy több ügyét akár eseti, akár tartós megbízás alapján látta el, függetlenül attól, hogy a megbízást részére ki adta, nem járhat el a társaság és a megbízást ténylegesen részére adó vezető tisztségviselő között keletkező jogvitában. Ebben az esetben sem kizárt az ügyvéd közreműködése peren kívüli egyezség megkötésénél.

5/14. Ha az ügyvéd felek megbízásából szerződéskötésében működik közre, és azok részére együttesen fejt ki okirat-szerkesztési tevékenységet, akkor az ilyen szerződésből keletkező jogvitákban egyik fél képviseletét sem láthatja el, kivéve, ha az ellenérdekű felet a szerződéskötésnél másik ügyvéd képviselte.

5/15. Az ügyvéd nem szerkesztheti és ellenjegyzésével nem láthatja el azt a szerződést, amelyben ő maga szerződő fél. Amennyiben valamelyik szerződő fél az ügyvéd hozzátartozója, ezt a tényt a szerződő felekkel külön közölni kell.

6/4. *a)* az ügyvéd nem fogadhat el olyan megbízást, melynek teljesítése jogszabály megsértésével jár, vagy a közerkölcsbe ütközik;[27]

b) az ügyvéd ügyfelével a megbízási jogviszony fennállása alatt saját, illetve közeli hozzátartozója javára a megbízás tárgyára vonatkozóan vagy a megbízással kapcsolatban jogügyletet csak az illetékes kamara elnökségének hozzájárulása után köthet. E tilalom nem vonatkozik az ügyvédi megbízásidíj-megállapodásra;[28]

c) az ügyvéd a büntetőeljárásban az óvadék általa történő előlegezésére megállapodást nem köthet;[29]

d) ha a megbízónak már van más ügyvédje, az ügyvéd a megbízást csak akkor vállalhatja, ha a korábbi megbízás megszűnését a megbízó igazolta, vagy a korábbi ügyvéd az együttes megbízáshoz hozzájárult.[30]

8/1. Ha a védői megbízás az előző védő megbízásának érintetlenül hagyása mellett történik, úgy erről a szándékról haladéktalanul köteles a korábbi védőt tájékoztatni, annak véleményét kikérni, és elutasító magatartás esetén a megbízás elvállalását megtagadni.

8/2. *a)* érdekellentétben lévő személyek védelmére szóló megbízást, illetve kirendelést az ügyvéd nem fogadhat el;[31]

[27] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.
[28] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.
[29] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.
[30] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.
[31] Az idézett norma az etikai kódexnek a védő kötelességei címet viselő 8. pontjában található.

studia_caroliensa_2017.indd 315 2017.06.16. 14:17:06

b) ha az érdekellentét utóbb merül fel, úgy az ügyvéd köteles az adott ügyben valamennyi megbízásról lemondani, illetve valamennyi kirendelés alól a felmentését kérni;[32]

9/5. Ha az ügyvéd önkormányzat, társadalmi szervezet vagy más ilyen jellegű közhasznú szervezet felkérésére díjazás nélkül jogi szolgáltatást nyújt, úgy ezt a szolgáltatást igénybe vevő személytől nem fogadhat el díjazást. Az ügyvéd ekkor is köteles figyelembe venni az összeférhetetlenségi szabályokat, valamint tilos e tevékenységét ügyfelek szerzésére, illetve reklám céljára felhasználnia.[33]

AZ ÜT.-BEN TALÁLHATÓ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGGEL KAPCSOLATOS TÖBBLETSZABÁLYOK

Az ügyvéd az összeférhetetlenségi okot a bekövetkezésétől számított 15 napon belül köteles az ügyvédi kamarának bejelenteni. [Üt. 6. § (3) bek.]

AZ ETIKAI KÓDEX ÉS AZ ÜT. KÖZÖTTI TARTALMI ELTÉRÉSEK ÉRTÉKELÉSE

Az előző két pontban azokat a normákat gyűjtöttük össze, amelyek többletként jelentek meg a másik vizsgált normagyűjteményhez képest. Az eltérések többfélék, és megítélésük is gyökeresen különbözhet.

Az etikai kódexben található „többlet" előírások értékelése

Az természetes jelenség, ha egy etikai kódex olyan előírásokat, követelményeket is tartalmaz, amelyek nem szerepelnek a vonatkozó jogszabályban, hiszen ez az etikai kódex alapvető célja.

a) Az etikai kódexben szereplő, de az Üt.-ben nem található rendelkezések döntő többsége etikai fogantatású, bár vannak olyan normák is, amelyek az Üt. valamely rendelkezését értelmezik (5/9, 5/11). Ez utóbbiaknak inkább magában az Üt.-ben lenne a helyük.

b) Az etikai fogantatású összeférhetetlenségi normák többsége az ügyvéd számára az ügyvédi tevékenység ellátását tiltja valamely konkrét helyzetben.

[32] Az idézett norma az etikai kódexnek a védő kötelességei címet viselő 8. pontjában található.

[33] Az idézett norma az etikai kódexnek az ügyvédi megbízási díj címet viselő 9. pontjában található.

studia_caroliensa_2017.indd 316 2017.06.16. 14:17:06

Az etikai fogantatású összeférhetetlenségi norma kivételesen nem az ügyvédi tevékenység ellátását, hanem valamely szerződés megkötését tiltja [5/15, 6/4 b)[34], 6/4 c)[35], 9/5[36]].

c) A tilalmazott ügyvédi tevékenység többnyire az ügyvédi megbízás elfogadása, de az is lehetséges, hogy a megbízás elfogadható, csak ennek keretében bizonyos szervek előtt nem járhat el az ügyvéd átmenetileg.

d) Az ügyvédi tevékenység ellátását tiltó normák céljuk szerint az alábbi alcsoportokba oszthatók: az ügyvédi hivatás méltóságának megőrzését célozzák (5/3.), speciális érdekkonfliktusok bekövetkezte esetén korlátozzák az ügyvédi tevékenységet (5/12), az ügyvédnek több személy érdekében kifejtett korábbi tevékenysége nyomán kialakuló konfliktushelyzettől való távolmaradásra kötelezik (5/13, 5/14), vagy azonos ügyfél érdekében több ügyvéd egyidejű, vagy egymást követő eljárási lehetőségét rendezi. [6/4 d), 8/1]

Az Üt.- ben található „többlet" előírások értékelése

Nincs kivetni való abban sem, ha egy etikai kódex nem tartalmazza mindazt, ami a vonatkozó jogszabályban szerepel, hiszen az etikai kódex nem kell hogy megismételje a jogszabályban foglaltakat. Éppen ellenkezőleg legfeljebb a többletszabályok érthetővé tétele indokolhatja kivételesen – visszautalás helyett – azt, hogy a jogszabály egyes fordulatai az etikai kódexben is megjelenjenek. Az Üt. 6. § (3) bekezdésében említett rendelkezés, amely az Üt.-ben szereplő olyan norma, amelyhez az etikai kódexben nem kapcsolódik kiegészítő, vagy értelmező norma. Valójában ez nem is egy önálló összeférhetetlenségi szabály, hanem egy eljárási rendelkezés, amely az összeférhetetlenségi normák megsértése esetén irányadó első lépésről ad tájékoztatást.

Mind az Üt.-ben mind az etikai kódexben megtalálható, de nem azonos tartalmú előírások értékelése

a) Általában helyteleníthető az, ha egy etikai kódex hiányosan „idézi" a jogszabály szövegét. Ez kivételesen előfordulhat az etikai kódex megalkotásakor a jogszabály pontatlan átvétele útján, de gyakrabban annak az eredménye, hogy az

[34] Nem tilos, csak kamarai bejelentéshez kötött a szerződéskötés, ha az ügyletben az ügyvéd hozzátartozója érdekelt.

[35] A norma a megbízási jogviszony című pontban található az etikai kódexen belül.

[36] A norma a megbízási jogviszony című pontban található az etikai kódexen belül.

studia_caroliensa_2017.indd 317 2017.06.16. 14:17:06

etikai kódexben eredetileg pontosan szereplő jogszabályi normát időközben módosítják, az etikai kódex szövegébe azonban nem vezetik át a változást.

b) Kivételesen elgondolkodtató helyzetek is fakadnak abból, ha az etikai kódex nem követi egy jogszabály azon módosítását, amely érinti az etikai kódexbe átemelt szöveget. Az etikai kódex 5/2. pontjának (2) bekezdésében e) alpontjában nem szerepel az a lehetőség, amely az Üt. módosítását követően jogszabálynál fogva már adott az ügyvéd számára, nevezetesen, hogy lehet európai parlamenti képviselő. Ennek a mellőzése lehetne tudatos szűkítés eredménye is, mivel ez a tevékenység az ügyvédi irodától való tartós távolléttel jár együtt. Ilyen esetben azonban jogilag nem helyes a jogszabálytól való eltérés – még akkor sem, ha lehet érveket felhozni az etikai kódexben szereplő megoldás mellett. A helyes eljárás semmiképpen nem egy jogszabálynak ellentmondó etikai norma létesítése. Ha etikai szempontból az Üt. valamely rendelkezése kifogásolható, akkor a Magyar Ügyvédi Kamarának a jogszabály módosítását kell kezdeményeznie.

Ismétlések és kis változással megismételt szövegek

Az etikai kódexben található néhány ismétlés, és ezek között akad olyan rendelkezés, amely ellentétes az etikai kódex másik pontjában foglaltakkal, sőt némelyik az Üt. rendelkezésével is. Már önmagában az sem szerencsés, ha egy etikai kódexben ismétlés található, mert ez – az áttekinthetőségre gyakorolt káros hatáson túl – magában hordja annak a veszélyét, hogy az egyik szabály módosítását követően ellentét keletkezzék az etikai kódexen belül. Akadályozza az etikai kódexet funkciójának betöltésében az, ha abban – módosítás nélkül is – eleve ellentétes tartalmú rendelkezések találhatók, még akkor is, ha ezek esetleg értelmezés útján feloldhatók. Még nagyobb probléma, ha az etikai kódex a vonatkozó jogszabály tartalmával is ellentétben áll.

a) Az etikai kódex 15/16 pontjának a tartalma a személyes közreműködésre vonatkozó részben ellentétes az etikai kódex 5/1. (1) bekezdésében és az Üt. 6. § (1) bekezdés b) pontjában található tilalommal. Az etikai kódex 15/16 pontja ugyanis általánosan megengedi azt, hogy az ügyvéd korlátolt felelősségű társaság üzletrész-tulajdonosa legyen, noha a kft. tagság személyes közreműködéssel is együtt járhat. Bemutattuk korábban, hogy az etikai kódex 15/16 pontja az Üt.-vel is ellentétes.[37]

[37] „15/16. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett részvénytársaság részvényese, korlátolt felelősségű társaság üzletrész-tulajdonosa, betéti társaság kültagja, valamint szövetkezetnek munkavégzési kötelezettséggel nem járó tagja lehet."

studia_caroliensa_2017.indd 318 2017.06.16. 14:17:06

b) A tisztségviselés lehetőségét illetően az etikai kódex 15/17. pontjának szövege leszűkíti az etikai kódex 5/1. pontjának (2) bekezdés f) alpontjában (és az Üt. – utóbbival azonos tartalmú – 6. § (2) bekezdésének f) pontjában) foglalt kivétel alkalmazási körét, mivel csak gazdasági társaságnál és szövetkezetnél említi a lehetőséget.[38]

c) Az etikai kódex 15/19. a) pontja[39] több lehetőséget is tartalmaz, mint 5/2 e) pontja (és az Üt.), amikor a tisztségek betöltésének lehetőségét is említi, míg az 5/2 e) pont (és a törvény) csak a képviselői minőséget engedi meg. Etikai szempontból tehát nem lehetne kivetnivalót találni abban, ha egy hivatását gyakorló ügyvéd egyben valamelyik parlamenti bizottság elnöke, vagy éppen házelnök. A megoldás több mint elgondolkodtató, mivel ezt jogszabály nem engedi meg. Az Üt. 6. § (2) bekezdése egy kivételt tartalmazó szabály, és a kivételt – mint közismert – mindig szűken kell értelmezni. Az Üt. által kivételesen megengedett képviselői minőséget tehát nem lehet úgy értelmezni, hogy a képviselői minőségen túl még valamilyen tisztség ellátására is mód nyílna.

d) A 15/19. b) pont több lehetséges jogviszony betöltésére biztosít lehetőséget, mint az 5/1. (2) g) pont és az Üt. 6. § (2) bekezdése[40]

Tény, hogy az Üt. szövege pontatlan a tisztségviselés kapcsán, de mivel kivételről van szó, ezért – álláspontunk szerint – a norma helyes értelmezése az lenne, hogy kuratóriumi tisztséget, pl. a kuratórium elnöki posztját láthatja el egy ügyvéd a törvény alapján. Ezzel szemben az etikai kódex az egyesületi tisztségviselést és az egyházi szervezetben betöltött tisztséget (és tagságot) is említi. Ebben a körben az etikai kódex tartalma helyénvalónak tűnik, és inkább az Üt. szövegét látjuk módosításra érdemesnek.

„Az ügyvéd
b) nem végezhet személyes közreműködéssel vagy korlátlan anyagi felelősséggel járó vállalkozói tevékenységet." [5/1. (1) bek., Üt. 6. § (1) bek. b) pont]

[38] „15/17. Az ügyvéd betölthet gazdasági társaságnál vagy szövetkezetnél felügyelőbizottsági, illetve igazgatósági tagsági tisztet, amennyiben az munkaviszony létesítését nem igényli."
„Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
f) a munkaviszony nélküli igazgatósági és felügyelőbizottsági tagság," [5/1. (2) bek., Üt. 6. § (2) bek. f) pont]

[39] „15/19. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett
a) állhat országgyűlési, illetve helyi önkormányzati képviselői jogviszonyban, és – ha jogszabály nem tiltja – ott tisztséget is betölthet,"

[40] *„15/19. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett*
b) egyesületnek, alapítvány kuratóriumának, egyházi szervezetnek tagja vagy tisztségviselője lehet,"
„6. § (2) Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
g) a kuratóriumi tagság és tisztségviselés,"

studia_caroliensa_2017.indd 319 2017.06.16. 14:17:06

e) A 15/19. c) pont olyan tisztség, nevezetesen a köztestület tisztségviselője poszt betöltésére biztosít lehetőséget, amit az 5/1. (2) bekezdés (és az Üt.) nem említ.[41]

Értelmezést igénylő elírás

Az etikai kódex 15/18. pontjának szövegében az utalás téves, egy pont nem utalhat vissza önmagára. *„A 15/17-18. pontokban*[42] *írt tevékenység azonban az ügyvédi kar tekintélyét nem sértheti, ezért kerülni kell az olyan gazdasági társaságban való szerepvállalást, amit a társadalmi közmegegyezés kedvezőtlenül ítél meg.*" Az etikai kódex 15/18. pontja feltehetően a 15/16–17. pontokat kívánta említeni.

Tolerálható eltérések

Nem minden szövegszerű eltérés okoz problémát. Vannak tartalmi eltérést nem jelentő eltérő megfogalmazások az etikai kódexben és az Üt.-ben

a) A választottbíró és az eseti vagy állandó választottbíróságnál betölthető választottbírói tiszt azonos mértékű kivételt jelent a főszabály szerinti tilalom alól.

15/19. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett
d) betölthet választottbírói tisztet, eseti vagy állandó választottbíróságnál,
6. § (2) Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
d) a választottbírói tevékenység,

b) Az ügyvéd által ellátható szakértői tevékenység köre – az eltérő megfogalmazás ellenére – azonos.

15/19. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett
e) teljesíthet szakértői megbízást, felkérést, az igazságügyi szakértői tevékenység kivételével.[43]

[41] „15/19. Az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett
c) köztestület tisztségviselőjévé választható,"

[42] Az etikai kódex 15/18. pontja feltehetően a 15/16–17. pontokat kívánta említeni (a 15/18. pont említése ugyanebben a pontban nyilvánvalóan téves.)

[43] Az idézett norma az etikai kódexnek az etikai elvárások címet viselő 15. pontjában található.

studia_caroliensa_2017.indd 320 2017.06.16. 14:17:06

6. § (2) Nem esik az (1) bekezdés tilalma alá
c) a nem igazságügyi szakértői tevékenység,

AZ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGI NORMÁT KIEGÉSZÍTŐ, PONTOSÍTÓ, AHHOZ KÖVETELMÉNYT FŰZŐ ETIKAI SZABÁLYOK

Ebben a pontban az etikai kódexnek azokat az összeférhetetlenségi normáit vesszük számba, amelyek nem új tilalmat írnak elő, hanem az Üt. és az etikai kódex összeférhetetlenségi normáit értelmezik, és az egyes helyzetek bekövetkezte esetén irányadó teendőket rögzítik.

5/2. Az összeférhetetlenségi bizottság állásfoglalása, illetve a kamara elnökségének összeférhetetlenségi ügyben hozott határozata a szabályzat hatálya alá tartozókra és az eljáró fegyelmi szervekre kötelező.

5/5. Ha az ügyvédet állami, társadalmi vagy egyéb szervezet tisztségviselőjévé, tagjává választják, ezt a minőségét sem saját, sem ügyfelei érdekében előnyök szerzésére nem használhatja fel. Ügyvédi tevékenysége során ezen minőségének megjelölését nem használhatja.

6/3. A megbízó az ügy ellátásával több ügyvédet is megbízhat, akik az ügyet együtt látják el. A megbízó az ügy ellátásával más ügyvédet úgy is megbízhat, hogy mindegyik ügyvéd meghatározott részfeladatot lát el.[44]

8/1. Közös védelem létrejötte esetén a védők együttműködésre kötelesek.[45]

8/2 c) azonos ügyben történő több védelem ellátása esetén a megbízás létrejöttekor a megbízót tájékoztatni kell arról, hogy ha utóbb érdekellentét merül fel, akkor a védőnek a megbízásról vagy a kirendelésről le kell mondania.[46]

15/20. Az ügyvéd azonban tevékenysége során a fentiekre[47] egyáltalán nem hivatkozhat, és nem tanúsíthat olyan magatartást, amely arra utal, hogy ezen tisztsége folytán bármely ügyet kedvezőbben tud elintézni.

[44] Az idézett norma az etikai kódexnek a megbízási jogviszony címet viselő 6. pontjában található.
[45] Az idézett norma az etikai kódexnek a védő kötelességei címet viselő 8. pontjában található.
[46] Az idézett norma az etikai kódexnek a védő kötelességei címet viselő 8. pontjában található.
[47] A 15/20. pontban olvasható utalás feltehetően a 15/19. pontban említett tagsági viszonyokra és tisztségekre vonatkozik.

studia_caroliensa_2017.indd 321 2017.06.16. 14:17:06

AZ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGI NORMÁK KÖZÉ TÉVESEN BEILLESZTETT SZABÁLYOK

Az ügyvédi etikai kódex összeférhetetlenség címszó alatt olyan normákat is tartalmaz, amelyek valójában nem is állnak kapcsolatban az összeférhetetlenséggel.

Az etikai kódex 5/4. pontja alapján „az összeférhetetlenségi szabályokba nem ütköző, nem ügyvédi tevékenységet az ügyvédi hivatás gyakorlásától egyértelműen el kell különíteni." Elkülöníteni kétfajta tevékenységet értelemszerűen csak az Üt. és az etikai kódex alapján végezhető tevékenységek közül lehet. Az elkülönítés tehát az összeférhetetlenség vizsgálatát követő, a rostán megmaradt tevékenységekre vonatkozik.

Az etikai kódex 5/10. pontja alapján „az ügyvédnek tilos olyan látszatot keltenie, hogy korábbi pozíciója miatt az ő eljárása más ügyvédénél eredményesebb lehet." Az összeférhetetlenség mindig az ügyvédi tevékenység végzésével azonos időben kifejtett magatartásokra vonatkozik. A korábbi magatartásoknak legfeljebb az a jogi jelentősége, hogy akadályává válnak annak, hogy valaki ügyvéddé válhasson, de ekkor meg azért nem beszélhetünk egyidejűségről, mert nincs is ügyvédi tevékenység. Az etikai kódex 5/10. pontjában megfogalmazott – tartalmilag helyes – tilalom inkább az etikai kódexnek a megbízás elvállalása című részébe tartozik, mivel az összeférhetetlenség esetei mindig valamilyen jogviszony tartós fennállásához, tisztség betöltéséhez kapcsolódnak.

A NORMÁK KAPCSOLATA

Az ügyvédi összeférhetetlenségre és általában az ügyvédi tevékenységre vonatkozó törvény és etikai kódex között másfajta kapcsolat létezik, mint általában egy jogszabály és az azonos tárgykörben megszülető etikai kódex között.

Az etikai kódex megalkotásának sajátos körülményei

Az etikai kódexeket általában nem jogi normák megalkotására hivatott, vagy a jogalkotás folyamatát katalizáló szervezetek készítik. Az ügyvédi etikai kódex megalkotása kapcsán azonban az Igazságügyi Minisztérium aktív szerepet játszott.

Az Üt. 125. §-a szerint a kamarák az alapszabályukat, szabályzatukat, iránymutatásukat az elfogadástól számított 15 napon belül kötelesek megküldeni az

studia_caroliensa_2017.indd 322 2017.06.16. 14:17:06

igazságügyért felelős miniszternek,[48] és az Alapszabály, a területi alapszabály, a szabályzat, a területi szabályzat, az iránymutatás és a területi iránymutatás nem lehet jogszabállyal ellentétes, a jogszabályba ütköző rendelkezése semmis.[49]

A kamarák etikai kódex és más szabályzatok megalkotásával, módosításával kapcsolatos tevékenysége fölötti törvényességi felügyelet

Az igazságügyért felelős miniszter a területi kamarák és a Magyar Ügyvédi Kamara működése felett gyakorolt törvényességi felügyeleti jogkörében ellenőrzi a kamarák alapszabályait, szabályzatait, iránymutatásait és határozatait, továbbá azt, hogy a működésük megfelel-e a jogszabályoknak, az alapszabálynak és a szabályzatoknak.[50] Ha az igazságügyért felelős miniszter azt állapítja meg, hogy az alapszabály, szabályzat, iránymutatás, határozat vagy a kamarai szerv működése jogszabályba, alapszabályba vagy szabályzatba ütközik, felhívja az érintett kamarát a jogszabálysértés megszüntetésére[51], végső soron pert is indíthat a kamara ellen.[52]

Az etikai szabályok betartása jogszabályi kötelezettség

Az etikai kódexekben rögzített normák megszegését általában a kódex iránti tiszteletből, a normák tartalmával való azonosulásra tekintettel, és/vagy a kódexhez való csatlakozás reklámértékének kihasználása miatt kerülik el. Szemben ezzel az általános helyzettel, az ügyvédi etikai kódex normáinak betartását – a fentieken túl – az is előmozdítja, hogy a normakövető magatartás egyben jogi kötelezettségnek is minősül.

Az Üt. 2. §-a[53] kimondja, hogy „Az ügyvéd Magyarország területén kívül az érintett állam szabályai szerint folytathat ügyvédi tevékenységet, azonban tevékenységére e törvény rendelkezéseit is – a Magyar Ügyvédi Kamara szabályzatában meghatározottak szerint – megfelelően alkalmazni kell."

[48] Üt. 125. § (1) bekezdés.
[49] Üt. 125. § (2) bekezdés.
[50] Üt. 121. § (1) bekezdés.
[51] Üt. 122. § (1) bekezdés.
[52] Üt. 123. § (1) bekezdés.
[53] *„ALAPVETŐ RENDELKEZÉSEK"* címet viselő részének ÁLTALÁNOS SZABÁLYOK című fejezete

studia_caroliensa_2017.indd 323 2017.06.16. 14:17:06

Jogi és etikai normák elgondolkodtató összekapcsolódása

A jogszabályok és az etikai kódex normái közötti szoros kapcsolatnak további bizonyítékai is megfigyelhetők.

- Az etikai kódex 15/19. a) pontja lehetővé teszi, hogy az ügyvéd hivatása gyakorlása mellett országgyűlési, illetve helyi önkormányzati képviselőként tisztséget is betöltsön – *ha jogszabály nem tiltja* (kiemelés tőlem MBP). Az etikai kódex tehát saját rendelkezését attól függően juttatja érvényre, hogy azzal kapcsolatban mit tartalmaznak a jogszabályok.
- Az ügyvéd az összeférhetetlenségi okot a bekövetkezésétől számított 15 napon belül köteles az *ügyvédi kamarának* (kiemelés tőlem MBP) bejelenteni.[54] A jogszabályban rögzített összeférhetetlenségi ok fennállását tehát egy az ügyvédek érdekképviseletét ellátó szerv tudomására kell hozni, nem a jogszabálysértés esetén a tényállás felderítésére jogosult állami szervek valamelyikének biztosít hatáskört az Üt.

AZ ÜGYVÉDI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGHEZ KAPCSOLÓDÓ JOGI ÉS ETIKAI NORMÁK ÁLTALÁNOSTÓL ELTÉRŐ VISZONYA

Az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó jogi normák és az ügyvédi etikai kódex összeférhetetlenségi szabályainak egymáshoz való viszonyát abból a szempontból értékeljük, hogy kapcsolatuk mennyiben felel meg a jogi normák és az etikai kódexekben rögzített etikai normák kapcsolatára általában jellemző – a tanulmány első nagy gondolati egységében bemutatott – megállapításoknak.

A JOGI ÉS ERKÖLCSI NORMÁK TARTALMA

Az etikai kódexekben olvasható megfogalmazások gyakran szó szerint azonosak a jogi normákkal. Ez – álláspontunk szerint – fölösleges ismétlésnek tekinthető. Az etikai kódexek gyakran követik azt az eljárást, hogy átvesznek rendelkezéseket a vonatkozó jogszabályból. Ennek a módszernek az indokoltságára a jogirodalomban az alábbi álláspont fogalmazódott meg: a „… megoldás a nyomatékosítást szolgálja, illetve a kódex a törvényhez kapcsolódva, azt kiegészítve további etikai jellegű elvárásokat fogalmaz meg”[55]. A nyomatékosításnak, a követelmények

[54] Üt. 6. § (1)–(3) bek.
[55] Barcsi: Az ügyvédi hivatás etikai aspektusai.

studia_caroliensa_2017.indd 324 2017.06.16. 14:17:06

tudatosításának esetleg más szakmák esetén lehet némi szerepe. Az ügyvédek összeférhetetlensége témakörben azonban ez a magyarázat – véleményünk szerint – nem állja meg a helyét. Nem feltételezhető, hogy a jogban járatos ügyvédek jogi ismereteit azáltal kellene növelni, hogy egy etikai kódex részben megismétli a hatályos jogszabály tartalmát. Az etikai kódexekben szereplő jogszabályszövegek a gazdaság más területén – némi jóindulattal – tekinthetők jogi ismeretterjesztésnek, jogászok esetén azonban erre aligha van szükség. Elvben elfogadható a másik magyarázat, nevezetesen, hogy a jogi normák átvétele azért célszerű, hogy az etikai kódex olvasója együtt lássa a jogi és az arra épülő etikai követelményt. Az ügyvédi etikai kódex azonban sok esetben nem azért tartalmaz jogszabályszöveget, mert ezzel kívánja megalapozni azokat a speciális etikai követelményeket, vagy tilalmakat, amelyek kiinduló pontja a jogi norma. Az ügyvédi etikai kódexben több olyan jogszabályi fordulat olvasható, amely önmagában áll, amelyet a kódex nem egészít ki további normával, illetve amely nem áll kapcsolatban a kódex valamely más normájával.

Jogszabályi tartalmaknak az etikai kódexekbe való beillesztése azért kockázatos, mert a jogszabályok gyakran módosulnak, és az etikai kódexben folyamatosan felül kellene vizsgálni és módosítani a jogszabályváltozással érintett részeket. Ez sokszor elmarad. A jogszabály-módosítások nyomon követésének az elmulasztása kétféle veszéllyel jár, attól függően, hogy a jogi norma szigorodott, vagy enyhült. Az etikai kódex alapján tájékozódók figyelmét elkerülhetik azok az új követelmények, amelyek a jogszabály módosítása folytán rájuk is irányadóvá váltak. Abban az esetben, amikor a jogszabály változása az elvárások enyhülésével, a követelmények csökkenésével jár, az etikai kódex változatlansága bizonytalanságot eredményez arra vonatkozóan, hogy a kódex szerkesztői csak megfeledkeztek a változásról, vagy az etikai szabályok változatlanul hagyása tudatos szigorításnak tekintendő a jogszabályhoz képest.

Sajnálatos módon az ügyvédi etikai kódex nem követte az ügyvédi törvény módosításait. A III. 2.1.–2.4. pontokban bemutatott eltérések kivétel nélkül abból fakadnak, hogy az Üt. egyes normáit az etikai kódex elfogadását követő törvénymódosítások érintették, többnyire kiegészítették. Az etikai kódex szövegébe azonban nem vezették át a változásokat, így a kódexbe beágyazott jogszabályi fordulatok sok helyen még az Üt. 2008 előtti állapotát tükrözik, miközben az Üt. egyes normái módosultak. Erre a helyzetre az Üt. közeljövőben várható újabb módosítására tekintettel is célszerűnek látszott felhívni a figyelmet.

studia_caroliensa_2017.indd 325 2017.06.16. 14:17:06

A JOGI ÉS ERKÖLCSI NORMÁK HATÓKÖRE

A jogszabályok és az etikai kódexek általános összehasonlítása során említettük, hogy a jogi normák személyi hatálya jellemzően szélesebb, mint az etikai kódexeké. Az ügyvédi törvény és az ügyvédi etikai kódex célközönsége azonban azonos, hiszen mindkettő az ügyvédekre vonatkozik. A személyi hatály azonosságából következően az ügyvédi összeférhetetlenség kérdésében nincs feltétlenül szükség arra a munkamegosztásra, amely a jogszabályok és az erkölcsi kódexek között gyakori, nevezetesen, hogy az etikai normák ráépülnek a jogi követelményrendszerre, azt bizonyos körben további elvárásokkal bővítik, a kisebb csoport számára kiegészítik a jogszabályokban foglaltakat. Ennek ellenére az etikai kódex az ügyvédi összeférhetetlenség körében is jelentős mennyiségű olyan normát tartalmaz, amelyek nem találhatók meg az Üt.-ben. E „többlet-normák" hátterében általában nem áll etikai megfontolás. Ezek – etikai kódexben való elhelyezésük ellenére – jogszabályszerű normáknak tekinthetők. A „többlet-normák" két csoportra oszthatók. Vannak tilalmak, melyek – a törvényhez hasonlóan – kizárják bizonyos tevékenységek végzést az ügyvéd számára. Ezeket a tiltó szabályokat – álláspontunk szerint – az Üt.-ben kellett volna elhelyezni. A „többlet-normák" másik csoportja nem tilalmakat szabályoz, hanem az összeférhetetlenség egyes eseteihez kapcsolódó teendőket, eljárásokat, jogkövetkezményeket rögzít. Bár ez utóbbi normák sem erkölcsi indíttatásúak, a jogszabálytól való elválasztásukat részben indokolhatja az a célkitűzés, hogy a törvény ne legyen túlságosan terjedelmes.

A NORMAKÖVETŐ MAGATARTÁS BIZTOSÍTÁSÁRA HIVATOTT ESZKÖZRENDSZER

A jogszabályok és az etikai kódexek általános összehasonlítása során említettük, hogy bár megalkotóik egyaránt arra törekedtek, hogy a leírt követelményeknek érvényt szerezzenek, ez a közös cél látványosan különböző módon valósul meg. A jog általában igen jelentős eszköztárat, azon belül differenciált eszközöket használ fel a jogi normák kikényszerítése érdekében. Az etikai kódexekben szereplő normák tekintetében az előírások meggyőződésből fakadó önkéntes követésének nagyobb a szerepe, a szankciók kisebb súllyal bírnak. Szankcióként többnyire a rosszalt magatartás nyilvánosságra hozatala, az abbahagyásra kötelezés, a magatartás folytatásától való eltiltás, és – a legsúlyosabb esetekben – az etikai kódexet elfogadó közösség soraiból való kirekesztés jöhet számításba. Ez a megállapítás alapvetően az olyan etikai kódexek esetén igaz, amelyekhez önként

studia_caroliensa_2017.indd 326 2017.06.16. 14:17:07

lehet csatlakozni, és annak a ténynek, hogy valaki nem tekinti magára nézve kötelezőnek a kódex előírását, nincs a személy egzisztenciájára kiható szankciója.[56]

Az ügyvédek számára a kamarai tagság kötelező, rájuk automatikusan vonatkoznak a kamarai szabályzatok. Az ügyvédek az etikai kódexben foglaltak megsértésével azt kockáztatják, hogy ellenük fegyelmi eljárás indul, amely akár a kamarából való kizárással is végződhet, ami a jövedelem teljes elvesztésével járna. Az ügyvédek az etikai kódexben foglaltakat tehát nem csupán meggyőződésből tartják be, hanem a lehetséges szankció elkerülése érdekében is. Ebben a tekintetben tehát az ügyvédi törvény és az ügyvédi etikai kódex között nem figyelhető meg olyan különbség, mint amilyen a jogszabályok és az etikai kódexek között általában fennáll. Az ügyvédi etikai kódexben rögzített normák megszegésének lényegében ugyanolyan jelentőséget tulajdonít a jogalkotó, mint amikor az ügyvéd a törvényi követelményt mulasztja el betartani. Ennek megfelelően ugyanaz az eljárás és ugyanazok a lehetséges következmények várnak a normaszegőkre. „A jelenlegi szankciórendszer nem mentes az ellentmondásoktól, az etikai kódex nem nevesíti az etikai vétséget, bár lényegében létezik két megvalósulási formája, de ezek fegyelmi vétségnek minősülnek."[57]

A NORMAKÖVETŐ MAGATARTÁST BIZTOSÍTÓK SZEMÉLYE

A két normarendszer általában abban is különbözik, hogy ki működik közre a szabályok betarttatásában. A jog közhatalmi eszközöket is felhasznál a jogi normák kikényszerítése érdekében. A jogszabályok érvényre juttatása érdekében állami szervek működnek közre. Az írásban nem rögzített etikai normák betartását a szűkebb-tágabb közösség értékítélete biztosítja. Kódexben rögzített etikai normák esetén, ha kétely merül fel arra vonatkozóan, hogy valakinek a magatartása összhangban van-e a kódexben foglaltakkal, a kódexek meghatározott szerveket jogosítanak fel a mérlegelésre, sajátos eljárási rendet építenek ki. A jogirodalom kifogásolja is, hogy az etikai kódexben foglalt kötelezettségek megszegése miatt indult „…ügyekben általában nem egy etikai bizottság, hanem a fegyelmi

[56] Fejlettebb országokban a vásárlók választásuk során figyelembe veszik azt a tényt, hogy az egyik eladó magára nézve kötelezőnek tekinti egy bizonyos etikai kódex szabályait, míg a másik nem vetette alá magát ezeknek az előírásoknak. Magyarországon még nem kell a kódex előírásait nem követő vállalkozásnak attól tartania, hogy értékesítései érzékelhető mértékben visszaesnének emiatt.

[57] Barcsi: Az ügyvédi hivatás etikai aspektusai.

studia_caroliensa_2017.indd 327 2017.06.16. 14:17:07

bizottságból alakított fegyelmi tanács jár el."[58] Az ügyvédi összeférhetetlenség tekintetében a normasértés esetén tehát ugyanaz a szerv jár el, függetlenül attól, hogy a szabály az Üt.-ben vagy az etikai kódexben található.

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként megpróbáljuk értékelni azt, hogy az összeférhetetlenség témakörét illetően miért nem mindenben érvényesül mindaz, amit a jog és az erkölcs kapcsolatáról általában helytállónak gondoltunk és gondolunk.

Az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó normák tartalma és személyi hatálya szoros összefüggésben áll egymással. A jogi és etikai normák – általában nem jellemző, de itt érvényesülő – erős tartalmi rokonsága azzal magyarázható, hogy ugyanazok számára, ugyanolyan szempontok alapján fogalmazódtak meg az elvárások. Az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó normák között – álláspontunk szerint – azért nem találunk éles különbséget, az etikai kódexben található normák azért „jogszabály-jellegűek", mert az Üt. és az etikai kódex célközönsége azonos, és a szabályozás szemléletmódja is egynemű. Azonos személyi hatály esetén is lehetne nagyobb különbség a jogszabályok és az etikai kódexek normái között, ha utóbbiak valamilyen speciális szempontú szabályokat tartalmaznának, pl. a pedagógusok számára készített szakmai elvárások kiegészülhetnek a vallásos nevelés etikai követelményeivel, amelyek az egyházi fenntartású oktatási intézményekben dolgozók számára jelenthetnek sajátos szellemiségű többletkövetelményt. Az ügyvédi összeférhetetlenség azonban annyira sajátos intézmény, hogy a normák jellege – függetlenül attól, hogy a szabályok éppen az Üt.-ben, vagy az etikai kódexben helyezkednek el – nem mutat érdemi különbséget. Célszerűbb is lenne ezért az összeférhetetlenséggel kapcsolatos valamennyi normát az Üt.-ben elhelyezni, és az etikai kódexet fenntartani az ügyvédek tevékenységére vonatkozó, valóban erkölcsi töltetű normák számára.

Az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó normák szankciórendszere sem mutat jelentős eltérést. A jogi és az etikai normák megsértése általában más horderejű jogkövetkezményt von maga után. Az ügyvédi összeférhetetlenség esetén a különbség két folyamat együttes hatására kisebb a megszokottnál. Egyfelől a jogszabály megsértéséhez fűződő szankció jellegében közelít az etikai kódexben szereplő norma megsértéséhez. Másfelől az etikai norma megszegése az ügyvédi kamarából való kizárást vonhatja maga után, ami etikai norma megsértéséhez képest igen súlyos szankció. Megjegyezzük, hogy ez utóbbi folyamat

[58] Uo.

studia_caroliensa_2017.indd 328 2017.06.16. 14:17:07

nem csupán az ügyvédi összeférhetetlenség esetén, hanem minden olyan etika kódex esetén bekövetkezik, amelyet olyan kamara készít, amelyben való tagsági viszony az alapfeltétele az adott tevékenység folytatásának, így a kamarából való kizárás ellehetetleníti a normasértő munkáját, életét.

Az ügyvédi összeférhetetlenségre vonatkozó normák megsértése esetén irányadó eljárás szabályai teljesen egyformák. Az Üt. felhatalmazása alapján a Magyar Ügyvédi Kamara jogszabályban megjelölt szervei járnak el.

Elviekben indokolatlan, hogy a jogszabályi és az etikai kódexben rögzített követelmények megszegése ugyanolyan súlyú magatartásnak minősüljön, ilyen esetben ugyanazok a szervek járjanak el, és ugyanazok legyenek a jogsértőt fenyegető szankciók. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a jogi és etikai normák esetén eljárók személyének, az eljárás szabályainak és a lehetséges szankcióknak az azonossága nem az ügyvédi etikai kódexnek róható fel. A törvény bízta az Üt. követelményeit megsértők magatartásának elbírálását és szankcionálását a Magyar Ügyvédi Kamarára és megfelelő szerveire. A jogalkotói akarat azonban nem teszi helyénvalóvá a kialakult helyzetet. Ez csak azért elviselhető, mert a megsértésük esetén fegyelmi eljárás megindulását maguk után vonó és a kamarából való kizárást is lehetővé tevő szűkebb értelemben vett összeférhetetlenségre vonatkozó normák valójában nem etikai, hanem jogi jellegű szabályok, még akkor is, ha az ügyvédi etikai kódexben nyertek elhelyezést. Erre a speciális helyzetre tekintettel nincs szükség arra, hogy átértékeljük a jogszabályi és az etikai kódexek kapcsolatáról a I. pontban általában kifejtett gondolatokat. Az ügyvédi törvény és az ügyvédi etikai kódex nagyon sajátos kapcsolata olyan kivételnek tekinthető, ami erősíti a szabályt.

BIBLIOGRÁFIA

Barcsi Tamás: Az ügyvédi hivatás etikai aspektusai. Titoktartás, összeférhetetlenség, megbízás, reklám, *Cég és jog* 2003/6.

Magyar Nagylexikon, Tizennegyedik kötet, Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó, 2002.

Miskolczi Bodnár Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata, *Polgári Szemle,* 2015, 4–6, 27–33.

Osztovits András (szerk.): *A Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény nagykommentárja*, Budapest, Opten Informatikai Kft., 2015.

Zlinszky János: A jogász erkölcse, *Jogtudományi Közlöny,* 1990/1.

studia_caroliensa_2017.indd 329 2017.06.16. 14:17:07

NOSZKAY ERZSÉBET

AZ ÖRÖKLÉS ETIKÁJÁNAK „TITKAI”

(A családi vállalkozás átörökítésének dilemmái és magyarországi problémái)

BEVEZETŐ

A családi cégek igen jelentékeny szerepet töltenek be a piacgazdaságokban, például ők adják a világ GDP-jének kb. 65%-át, noha többségében ezek kisvállalkozások. Hasonló adatokat ad közzé Poza és Daugherty[1], az 1. sz. táblázat adatai szerint.

1. ábra: *A családi cégek szerepe a piacgazdaságban*

A világviszonylatban a megtermelt javak	80%–98%	családi vállalkozások termelik
Az USA éves GDP	49%	családi vállalkozások termelik
Az egyéb országok GDP	75%	családi vállalkozások termelik
Az USA-ban a munkahelyek	80%	családi vállalkozások biztosítják
Világszinten a munkahelyek több mint	75%	családi vállalkozások biztosítják
Az USA-ban az új munkahelyek	86%	családi vállalkozások biztosítják
A Fortune 500 listán szereplő cégek	37%	családi vállalat
A nyilvánosan jegyzett USA cégek	60%	családi vezetés alatt áll

Forrás: Poza – Daugherty 2014, 4.

Az EU statisztikák alapján valamennyi vállalkozásból 70–80% a családi vállalkozások aránya, az összes foglalkoztatottakon belüli arányuk 40–50% körüli, míg a GDP-ből 40–70%-os a részesedésük.

A világban betöltött jelentőségük dacára a hazai családi cégek hozzájárulásairól jóval kevesebbet tudunk, tekintve, hogy rájuk nézve nincs önálló KSH adatgyűjtés, csupán a vállalkozásokról, köztük a KKV-król. (Sajnos, sokan így még mindig a családi cégeket velük azonosítják, pedig közöttük több nagyvállalat is van már.)

A KKV-ról szóló statisztikák szerint a szektor adja a hazai vállalkozások 99%-át. A kis- és középvállalkozások a magyar GDP kb. 45%-át állítják elő, miközben

[1] Ernesto J. Poza – Mary S Daugherty: *Family Business*, South-Western Cengage Learning, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 330 2017.06.16. 14:17:07

a hazai foglalkoztatottak esetében ez az arány 60%. Az kedvezőtlenebb tény, hogy a KKV szektoron belül az alkalmazott nélküli ún. önfoglalkoztató, illetve 1–9 fős vállalkozásokat együttesen képező ún. mikrovállalkozások aránya az összes működő vállalkozás 95,1%-a. (Valószínű, hogy ezek többsége is családi cég.)

Vannak azonban nagyobb családi cégek is. Ezek egy részét Magyarországon az ún. hosszú távon felelős magyar családi vállalatokat tömörítő szervezet, FBN-H[2] fogja össze. Az FBN- H 2013-ban, saját tagjainak körében (jelenleg sajnos mindössze csak valamivel 50-nél több családi vállalkozás a tagja, s így reprezentatívnak nem tekinthető az összes hazai családi cég szempontjából) felmérést készített. Az egyesületbe tömörült családi vállalatok összesített árbevétele 2013-ban meghaladta a 275 milliárd forintot, miközben a foglalkoztatottságuk sem elhanyagolható a magyar gazdaság szempontjából. Tízezres nagyságrendben alkalmaznak munkavállalókat, és átlagosan négy családtag dolgozik a saját tulajdonú cégekben, vezető pozícióban, az export tevékenységük a tagcégeknél átlagosan mintegy 25%-os volt 2013-ig.

Hazánkban is jogos tehát az állítás: összességében a családi cégeknek komoly súlyuk van a gazdaságban. De a társadalmi meghatározottságokban is van jelentőségük, ugyanis – ahogy a világban másutt is – e tekintetben is sok olyan értékeket képviselnek és hordoznak, mint például a munkavállalókért való felelősségérzet, az előállított termék iránti elkötelezettség, a függetlenség, hosszú távú szemléletmód, sokoldalúság stb.

Tulajdonképp mit is nevezünk családi vállalkozásnak? Ezt kutatva meglepő sokszínűséggel találkozhatunk. Az Európai Unió 2009-ben a világon használatos 90 féle meghatározást talált[3]. Ezen megfogalmazásokból az EU a következőket fogadta el mérvadónak: családi vállalkozásnak minősülnek – méretüktől függetlenül – azon gazdasági társaságok, amelyek irányításában a tulajdonos mellett legalább még egy családtag részt vesz, valamint a család tulajdoni hányada meghatározó szerepet (nyílt részvénytársaság estén minimum 25+%, zárt részvénytársaság esetén minimum 50+%) biztosít a családnak a tulajdonosi döntésekben.

A vezetésre és a mindennapos munkavégzésre egyaránt jellemző, hogy a család több generációja vesz benne részt.

Igen ám, de felvetődhet a kérdés, hogy mit tekinthetünk családnak, milyen mértékű, horizontú rokoni szálakat lehet figyelembe venni? Ez eléggé változó

[2] Pontos megnevezése: Felelős Családi Vállalatokért Magyarországon Közhasznú Egyesületet.

[3] European Commission: *Final report of the expert group, Overview of family business relevant issues: research, networks, policy measures and existing studies*, 2009. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/familybusiness/family_business_expert_group_report_en.pdf (Letöltés: 2011. október 11.)

studia_caroliensa_2017.indd 331 2017.06.16. 14:17:07

lehet. Egy lehetséges felosztás szerint,[4] vannak olyan cégek (ún. rokoni vállalkozások), amelyek a családi tulajdont és vezetést a jövőben sem csak a szűk családban (házastársak, gyermekek körében), hanem tágabb rokoni kapcsolatok között kívánják tartani. Emellett vannak olyan felfogású cégek (házastársak vállalkozásai), amelyekben a tulajdonosi struktúrában és a munkamegosztásban erőteljesen megjelennek a családi kapcsolatok, ám a jövőre vonatkozóan a tulajdon és a vezetés öröklése nem biztosított (vagy nem tervezett), s végül vannak az ún. nukleáris családi vállalkozások, ezek tagjai olyan szűk családi tulajdonban lévő cégek, amelyek a jövőben is így akarják fenntartani a tulajdonlást és a vezetést.

A magam részéről hajlok elfogadni Sten elhatárolását,[5] aki szerint:

- azok a családok, ahol minden tag, de legalább két családtag informálisan vagy formálisan részt vesz a vállalkozásban, tagja a vállalkozó családnak is;
- csak azon családtagok tartoznak a vállalkozó családba, akik informálisan vagy formálisan részt vesznek a vállalkozásban.
- a vállalkozó családnak csak azon családtagok a tagjai, akik formálisan vesznek részt a vállalkozás működésében.

Persze, ez a vállalkozásban való részvételre vonatkozik, s nem azonos a tulajdonlással. Hisz például dönthet úgy a vállalkozó család, hogy ad bizonyos tulajdonrészt (esetleg kaphat osztalékot, részesedhet a megtermelt haszonból) a cégben nem munkálkodó családtagnak is, de ez nem azonos az előbbiekben meghatározott körrel. Az ilyen esetek jelentős részében e családtagok jogai nem különböznek (bár előfordulhat az is, hogy elsőbbségi jogok illetik meg őket), az estleges egyéb, a céghez nem rokoni szálakon kötődő, tulajdoni résszel rendelkező, befektetőktől.

Mindent egybevetve, a családi cégek – s éppen ezért nem véletlen a sokféle meghatározás – jelentékeny mértékben különböznek a nem családi jellegű vállalkozásoktól. Jellegzetességeik egyik oldalról az erősségeik, de másfelől a gyengeségeik is. Különösen akkor válnak kritikussá, ha a családi cég valamilyen változás előtt áll, és a változások között is kiemelkedő jelentőségű a cég tulajdonviszonyaival is erősen összefüggő cégirányítás, vezetés átörökítése.

[4] Részleteiben pl. ld. Isabelle Le Breton-Miller – Danny Miller: *Why do Some Family Businesses Out-Compete? Governance, Long-Term Orientations, and Sustainable Capability,* Entrepreneurship Theory & Practice, 2006, 30(6), 731-746.; Csákné Filep Judit: *Családi vállalkozások – Fókuszban az utódlás,* Budapest, Ph.D, értekezés, 2012.

[5] Jan Sten: What is a business family?, *Electronic Journal of Family Business Studies* [EJFBS] Issue 2, Volume 1, 2007, 168–185.

studia_caroliensa_2017.indd 332 2017.06.16. 14:17:07

Magyarországon éppen az átörökítések kapcsán kerültek a családi cégek fókuszba. Egyes becslések szerint ugyanis hazánkban aktuálisan már több mint 150–200 ezer családi vállalkozás esetében vált egyre sürgetőbbé az átörökítés. Vannak azonban olyan számítások.[6] amelyek szerint a következő 5 évben a generációváltás kérdésében (s csak a KKV szektorra nézve!) hozzávetőlegesen 320 000 cég lehet érintett a 2014–2019 időszakban Magyarországon. Ennek oka az, hogy a rendszerváltás után megalakuló cégek alapító „tulajdonosatyái" (s köztük többen az eddigi sikeresebbek közül) zömében napjainkra jutnak el a nyugdíjas kort jelentő határig.[7]

Ez azért nagyon nagy gond, mert a hazai családi cégek és a tanácsadók, de még a kutatók sem foglalkoztak, eddig behatóan ezzel a problémával (csupán az utóbbi 3–5 évben jelennek meg nagyobb számban szakcikkek, kutatások stb. e témában). Miközben az érintett kör komolyabb nemzetgazdasági súlyt képvisel annál, mint hogy nagyobb számban kerüljenek az átörökítési folyamat miatt bajba. Pedig erre van esély! Hisz a fejlett piacgazdaságok tapasztalati statisztikái szerint jóval jelentékenyebb és kiterjedtebb tanácsadói és kamarai, oktatási- képzési háttértámogatás áll rendelkezésre a több éven át tartó átörökítési processzus sikeres lefolytatását támogatandó. Mégis, a családi vállalkozások kb. 30–35%-a nem éli túl az ún. generációváltást, sőt már az átadási processzus során is közel 20%-uk esik áldozatul. Ugyanakkor a cégutódlást követő hét év alatt, minden harmadik cég tűnik el örökre. Ezen a tapasztalati statisztikák tükrében joggal aggódhatunk azon, hogy – a hazai családi cégekre vetítve – az átörökítés előtt álló cégek közt sok olyan lesz, amely nem éli túl ezt a folyamatot.

Nagyon nehezen érthető mindazok számára, akik nem mélyedtek el még a családi cégek működési „titkaiba", vagy nem foglalkoztak átörökítésük gondjaival, hogy miért lehetségesek ezek a problémák, és hogy miért ilyen meghökkentőek ezek a túlélési arányok, amikor más, nem családi birtoklású cégek életében gyakran megtörténik, hogy a tulajdonos-, vagy a menedzsmentváltás semmiféle különösebb megrázkódtatást nem okoz az egyébként sikeres üzletmenetben. A jelenség megértéséhez jóval közelebb juthatunk, ha előtte áttekintjük, melyek a családi vállalkozások azon speciális jellemzői, amelyek – vitathatatlan előnyeik mellett – nehézségeket is okozhatnak.

[6] L. Csákné Filep: *Családi vállalkozások,* 2012.

[7] A rendszerváltás nagy cégalapító „bumm"-jának idején az egyik szaklap megalkotta a tipikus magyar vállalkozó „profilját", amely szerint az akkori évek *tipikus magyar vállalkozója:* férfi, mérnök, s korát tekintve 40 és 45 év közötti.

studia_caroliensa_2017.indd 333 2017.06.16. 14:17:07

A CSALÁDI CÉGEK JELLEMZŐI

Amint fentebb már említettük, a családi cégeket több olyan markáns jellemző különbözteti meg a kizárólag üzleti alapon működőktől, amely eltérések:

- egyfelől nehézséget okozhatnak a családi cég menedzselésében, átörökítésében;
- másfelől épp erősségeiket képezhetik, és hosszú távon fennmaradásukat szolgálhatják.

Vannak szerzők[8] – s magam is ezek közé tartozom –, akik a családi cégek hozzáadott értéket termelő erőforrásai (erősségi tényezői) közül a szervezeti kultúrát, a hírnevet, az emberi tőketényezőket és a hálózatokat tarják meghatározónak. Ezek olyan intangibilis tőketényezők, stratégiai erőforrások, amelyek képesek a családi cégek versenyképességét a „legnagyobbak" és legeredményesebben működő – nem családi cégekkel – azonos szintre emelni.

Nézzük át azokat a tulajdonságokat, amelyekkel a családi cégeket általában jellemezi szokták!

Általános jellemzőkként szokás megjelölni *a becsületességet, megbízhatóságot, törvények tiszteletét és a minőségi munkát.* (Ezek a cégtulajdonságok érthetők, ha arra gondolunk, hogy igen sok családi cég többéves fennállása alatt egy-egy család nevét viseli, tehát nem mindegy, hogy milyen fény vetül a vállalkozó tulajdonosra és generációira. Példaképp említhetnénk a legrégebben fennálló cégek[9] közül: a japán Hoshi Ryokan vendéglátással foglalkozó és szállodát üzemeltető céget (alapítva: 718-ban), amely 46-szor élt meg sikeres generációváltást vagy az olasz Barone Ricasoli szőlő- és olajfaültetvényeket gondozó, bort és olívaolajat értékesítő vállalkozást (alapítva: 1141-ben).

Jellemzőként emlegetik még a családfői tekintélyt is jelképező, a tulajdonos-vezetőre (különösképp az első generációt képviselő alapító atyára) jellemző *atyáskodó (paternalista) stílus*t, vagyis azt a magatartást, amely általában is jellemző a családokon belül, ahol is az apa a családtagokat maximálisan védelmezi, óvja. A családi cégek esetében ez kiegészül a maximális felelősségvállalással, a saját üzleti elképzelések kitüntetett hangsúllyal történő kezelésével – sokszor ezzel a családtagokat távol tartva az önállóságtól és a választás és/vagy

[8] Jolien Huybrechts – Wim Voordeckers – Nadine Lybaert – Sigrid Vandemaele: The Distinctiveness of Family Firm Intangibles: a Review and Suggestions for Future Research, *Journal of Management & Organization*, Vol. 17, No. 2, 2011, 268–287.

[9] Hasonló cégeket még l. A világ legrégibb családi vállalkozásai, www.griequity.com/resources/industryandissues/familybusiness/oldestinworld.html (Letöltés: 2017. április 5.)

studia_caroliensa_2017.indd 334 2017.06.16. 14:17:07

változtatás lehetőségétől.[10] Ilyen körülmények között nehéz helytállni a potenciális örökösnek, tekintve, hogy szinte soha nem tapasztalhatja meg azt a felelősséget és azokat a kockázattal járó terheket, amelyek egy-egy döntési helyzettel együtt járnak. S eközben kell bebizonyítania az alapító atyának (mielőtt az alapító atya átadja neki a céget) alkalmasságát, sőt tehetségét.

Lényeges tényező még a családi vállalkozások *hosszú távon való gondolkodása* – sokszor tudattalanul is megnyilvánuló – ösztönös törekvése. (Ez a fajta törekvés kvázi genetikai gyökerű, hisz, mint ahogy a családok többsége tervez gyermeket, gondoskodik az utódlásról, hasonlóan az alapító atya a családi cégekben is élteti ezt a törekvést.)

Azonban az említett törekvés nem keverendő össze a családi cégek stratégiájával, s végképp nem a tervezési tevékenységével. (Sokszor inkább épp az a baj, hogy a hosszú távú törekvéseiket nem, vagy egyáltalán nem szolgálja az általuk követett stratégia.)

Végül – és eddigi kutatásaim és tapasztalataim szerint – a leginkább meghatározó: az *értékrend*, amely két szintet feltételez. Ez a két szint – amely kizárólag csak a családi cégek sajátja – egy gyakorlati ellentmondásból következik, tekintve, hogy a család és a cég – mint rendszerek – immanens értékei eltérők. Vagyis a családi cég kettős természetű, „Janus arca" van!

- Egyfelől, mint vállalkozás, klasszikus jellegzetességekkel bír: árutermelő, profit- és vevőorientált, gazdálkodási egység. Fejlettségétől és életciklusától, profiljától, technikai – és technológiai, munkamegosztási és együttműködési viszonyaitól függő szervezeti hierarchiája és – kultúrája a szervezet működésének logikájából következik.
- Miközben létezik egy másik szint, amelynek immanens értékei ettől eltérők. A család ugyanis egyfajta „fogyasztási egység", meghatározó értéke a szeretet, kapcsolatai a családi szerepekkel függnek össze, amelyek a családi hierarchiában meghatározók stb.

A két eltérő értékszint között valamiféle egyensúlyt kell teremteni, különben a két szint akár egymás ellenében, ellentétesen is, elkezd(het) működni.

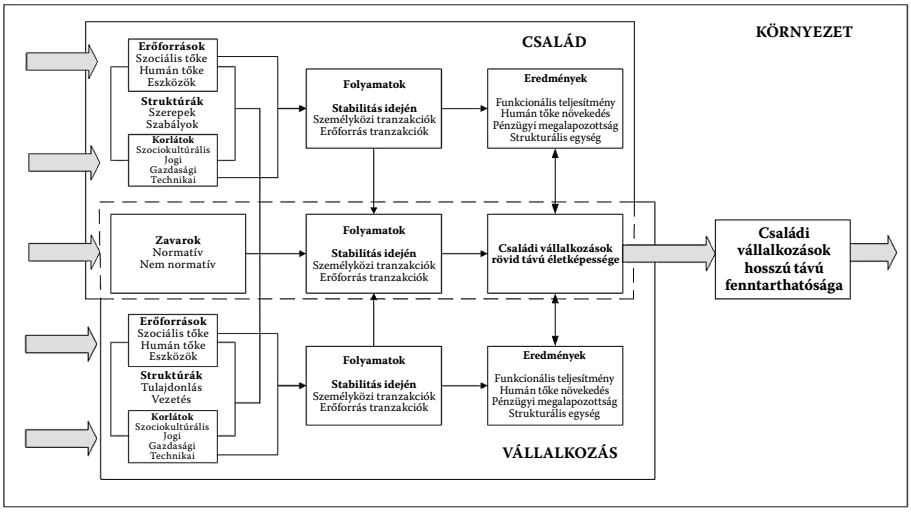
Némiképp hasonló dinamikát feltételez az, a fenntartható családi vállalkozási modell, amelyet Danes, S. M. szerzőtársaival adott közre egyik munkájukban (lásd. *2. sz. ábra*).

[10] Peter Leach: *Family businesses the essentials*, London, Profile Books, 2007.; Olivier Mellerio: *Transmettre une entreprise familiale: Des solutions concrètes pour réussir la transmission*, Groupe Eyrolles, 2011.; Heidrich Balázs: *A családiasság és paternalizmus mint áldás és átok a családi vállalkozások kultúrájában,* Tudomány napi konferencia, Emlékkonferencia Farkas Ferenc tiszteletére, 2016. november 15.

studia_caroliensa_2017.indd 335 2017.06.16. 14:17:07

2. ábra: *A fenntartható családi vállalkozás elméleti modellje*

Forrás[11]*:* Danes, S. M. et al.

Kutatásaim során (több generációváltást megélt családi cégek történeteinek tanulmányozása segítségével) arra a következtetésre jutottam, hogy csak azon családi cégeknek van esélyük hosszú távon, következetesen fennmaradni, amelyeknek sikerül a család és a vállalkozás értékei között harmóniát létrehozniuk. Ez utóbbi a két egység (család és vállalkozás) – eltérő értékrendje között – egy olyan integrálást szolgálni képes értékrend (szint), amely a valóban hosszútávon fennmaradni képesek jellemzője. Vagyis a család és a családi cég következetes, kvázi szakrális[12] értékrendje, amely képes távolabb látni a „belátható jelen"- en, s olyan örök isteni és emberi értékek mentén kerül megfogalmazásra, amelyek túlmutatnak az egyes történelmi korszakok vállalkozásain és generációin egyaránt (áldozatvállalás és a felelősség a társadalmi környezetért, családért, a munkatársakért, hűség stb.).

[11] Sharon M. Danes et al.: The Effects of Ethnicity, Families and Culture on Entrepreneurial Experience: an Extension of Sustainable Family Business Theory, *Journal of Developmental Entrepreneurship*, World Scientific Publishing Company Vol. 13, No. 3, 2008, 229–268.

[12] Kozsdi Tamás szerint: „Szakrális minden olyan dolog, személy, hely vagy elv, amelynek lényege nem az anyag forrásából ered, hanem egy ennél finomabb szubsztancia az eredője, vagyis amelynek gyökere nem fizikai, nem evilági.-(…) A szakrális rendszer a belátáson és a tudatosságon alapul, szabad akaratú egyének döntésével jön létre, s az így létrejött egység a szeretetben oly erősen összeforr, amely időtlen korokig elpusztíthatatlan lesz." (l. Szakrális Nemzet Építés, *Magyar Világkép Kutató magazin*, 2008. április–május 1–11.)

studia_caroliensa_2017.indd 336 2017.06.16. 14:17:07

A tapasztalatok szerint a szóban forgó komplex értékrendet az alapító családtag(ok) alakítják ki. Ez az értékrend[13] – amennyiben a család értékrendjével adekvát – képes a családi vállalkozás és a cég mint rendszer (hosszú távon működő cégdinasztia) számára a „dinasztiaépítés" érdekében olyan stabil alapot képezni, amelyet az egész család el tud fogadni, s őszintén vallani, követni. Így válhat képessé arra, hogy az évek folyamán megőrző, támogató, irányt szabó hagyomány[14] jellegű tényezőjévé „érlelődjön".

A CSALÁDI CÉGEK FELELŐS ÁTÖRÖKÍTÉSÉNEK DILEMMÁI

Amint az előző pontokban erről már volt szó, a családi cégekben az átörökítés komoly trauma lehet az addig még a legvirágzóbb, sikeres cég számára is.

A problémával szembesülők legelső dilemmája már eleve azzal kezdődhet, hogy egyáltalán ki jöhet számításba, *ki legyen a cég feje, örököse*? A jelen munkának terjedelme nem elegendő ahhoz, hogy ennek a kérdésnek minden részletére kitérjen, de azért érdemes végiggondolni, mi történik akkor, ha nincs a tulajdonosnak gyermeke, vagy ha van, de nem akarja a céget átvenni, nem akar atyja örökébe lépni, vagy épp ellenkezőleg, több testvér van, s azok közül mindegyik igényt tart arra, hogy a cég vezetésében részt vehessen, netán első számú vezető lehessen.

Egyáltalán a fenti helyzetekben hogyan lehet helyesen dönteni, mi is az igazságos és mi nem? E kérdés kapcsán fontos megjegyezni, hogy hazánkban az átörökítés problémája a nemzetközi összehasonlításban is sokkal érzékenyebb kérdés, hisz a szocializmus korszaka miatt fél évszádnyi tőkés gazdálkodás ki-

[13] Jól példázzák a fentieket két ismert – egy 130 éve alapított és egy hazai, a rendszerváltás után alapított – családi cég tulajdonosai által vallott értékeket tükröző mondások:
„Mindig azon elv alapján cselekedtem, hogy kisebb baj pénzt veszíteni, mint bizalmat. Ígérteim integritása, a termékeim értékébe és a becsületszavamba vetett hit mindig fontosabb volt számomra, mint a mulandó profit." (Bosch)
„A legtöbb családi vállalkozást vezető tulajdonos egyetért abban, hogy miután a család meghatározza az alapvető értékeket, minden generációnak követnie kell azt, hiszen a család viselkedése alapján ítélik meg a céget. Könnyen elbukhat egy korábban sikeresen felépített vállalkozás, ha az utód, léha, felelőtlen életet él. Az üzleti életben megbízhatatlannak bélyegezik." (Kürti Tamás, az „örökös")

[14] Hamvas Béla szerint: „A hagyomány nem rendszer, hanem rend. A rend arról ismerhető fel, hogy önmagát állandóan javítja. A rendszer organizáció, a rend organizmus. A rendszer, ha valahol nem jó – márpedig mindig kiderül, hogy valahol nem jó – összeomlik. Ha a rend valahol nem jó, önmagát kijavítja. A hagyomány nem rendszer, hanem rend, minden számunkra ismert alakjában, a kínaiaknál, a hinduknál, a hébereknél, a görögöknél. A rend nem zárt és statikus épület, hanem nyílt irány és út." (Hamvas Béla: *Mirázs (Patmosz II.),* Budapest, Medio Kiadó Kft., 2008, 182.)

studia_caroliensa_2017.indd 337 2017.06.16. 14:17:07

hagyása, valamint a polgári osztály teljes felszámolása gyakorlatilag a nulláról való építkezést feltételez.

E történelmi tényből következően az elkövetkezendő néhány évben fog eldőlni, hogy

- egyáltalán újrateremtődik-e, vagy sem a felelős átörökítés kultúrája[15];
- a családi cégek többsége képes lesz-e olyan érett családi vállalkozássá válni, amelyben több nemzedék dolgozik együtt, s a vállalkozásukat generációról generációra örökítve cégdinasztiákat (céggenerációkat) felépíteni.

Sok minden előnye is van egy családi cégnek, így a cég generációkon való megtartására, a család nevének megőrzése (érzelmi és szimbolikus értelemben), a biztonság (anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt).

Vagyis kétségtelen, hogy vállalkozás családon belül tartása, a következő generációnak való átadása, valódi és hosszú távon is reális előnyöket biztosít, amelyeket egyetlen családnak, de a nemzetgazdaságnak sem szabad veszni, hagyni. Azonban nemzetközi viszonylatban is sok cégél, a hazai családi cégek esetében pedig különösképp alapvető a dilemma: vajon van-e akkora „felismerő képesség" (s nemcsak az alapító atyákban, de a családtagokban is), hogy mindezt átlássák, s megfelelő időben, s kellő energiát rászánva foglalkozzanak az átörökítés folyamatával? Annál is inkább, mivel a megfelelő átöröklési processzus híján még az igazán élet- vagy versenyképes cég esetében is fennáll a felszámolás veszélye. Így az átörökítés időben való megkezdése és lebonyolítása nélkülözhetetlen, úgy a családi megélhetés fenntartása, mint a nemzetgazdaság érdekeinek szempontjából.

HAZAI TAPASZTALATOK A CSALÁDI CÉGEK ÁTADÁSI FOLYAMATAI KAPCSÁN

Mit tapasztaltak a válságmenedzserek a praxisban?

Az átörökítés hazai nehézségeinek árnyoldalaival a Változás- és Válságmenedzserek Országos Egyesülete (VOE) évek óta rendszeresen találkozik, szakembereink évek óta gyűjtik a vonatkozó tapasztalatokat. Különösen a 2008-as világválságot követő években több olyan, átörökítés közben lévő, vagy már (sokszor

[15] A probléma az, hogy a felelős átörökítés kultúrája nem csak „cégmenedzsment", de még csak nem is kizárólag „vállalkozói kultúra" kérdése. Annál sokkal mélyebb társadalmi tényezők függvénye is (pl. a család társadalmilag elfogadott és értékelt helye és szerepe, a családon belüli szocializáció, a generációk közötti kölcsönös tisztelet és megértés, illetve a testvérek egymáshoz való viszonya stb.).

studia_caroliensa_2017.indd 338 2017.06.16. 14:17:07

drámai fordulatok kapcsán, pl. az alapító atya váratlan elhalálozása stb. szükségessé vált) átörökítés utáni családi cég igényelte szakembereink segítségét. Sajnos, a hozzánk fordulók vállalkozásainak (eddig kb. 15 cég kései örökösödési ügye miatt keresték fel munkatársainkat) többségénél az derült ki, hogy – az átörökítési folyamatuk nem megfelelő kezelése okán – olyan rossz állapotba jutottak, hogy nem lehet rajtuk válságmenedzseléssel segíteni. Gyakorlatilag a 80%-uknál is többen felszámolásra kerülnek, míg más cégek – például az örökös nem megfelelő felkészítése okán – jó része eladásra került.

Amiről a VOE kutatás szólt és amit megmutatott…

Ez a visszatérő negatív jelenség arra késztette a VOE vezetőségét, hogy beindítson egy 35 családi cég (amely minta a kutatás beindítása óta folyamatosan bővül, jelenleg már 40 körül van) strukturált mélyinterjújára alapozott kutatást, induláskor meghatározóan összehasonlítási céllal, a családi cégek eddigi, a közvetlen praxisból származó tapasztalatainak vizsgálatával.

A jelenleg is folytatott kutatás (közben már kibővült) célja jóval több az egyszerű összehasonlításnál,–arra irányul, hogy megvizsgálja, vajon a sikeresebbnek tartható családi cégek mennyire tudatosan készülnek fel az elkerülhetetlen átörökítésre.

A kutatás hipotézise az volt, hogy a vizsgált családi cégek – amelyek a hazai KKV-k (kis- és középvállalkozások) átlagánál régebben, stabilan működnek, viszonylag sikeresek és fejlődést is mutatnak (van már nagyon sok veszítenivalóluk, ha bajba kerülnének!). Így bizonyára jóval felkészültebbek az örökösödési átadás ügyében, mint a VOE eddigi, már jócskán bajba jutott családi vállalkozói ügyfélköre! Ezért igyekeztünk a mélyinterjús kutatásunkba minél kedvezőbb adottságú cégeket kiválasztani.

*A kiválasztás*ban meghatározó szempontjaink a következők voltak:

- nem spekulációkra épült;
- profilja, alapítása óta folytonosságot képez;
- a cég legalább 18–25 éves múlttal rendelkezik;
- a tulajdonos alapító és/vagy első generációs;
- árbevétel min. 2–3 milliárd Ft (illetve felette);
- likviditása stabil és évente nyereséget is realizál;
- a cég a fennállása óta növekedést, illetve fejlődést mutat.

Így került induláskor kiválasztásra 12 gép- és autóipari beszállító cég, 8 hagyományos, nagy részben kézi technológiákra épülő (manufaktúra jellegű) cég, 6 mezőgazdasági és/vagy élelmiszeripari cég, s 2 kereskedelmi tevékenységet folytató, valamint 7 tudásigényes szolgáltatásokkal foglalkozó vállalkozás.

A kutatás *hipotézisei* részleteiben az alábbiak voltak:

studia_caroliensa_2017.indd 339 2017.06.16. 14:17:07

- a cég fennállásának évei alatt, napjainkra már kialakult a cég (a cégtulajdonos) által vallott értékrend;
- van a cégnek valamilyen szinten megfogalmazott stratégiája;
- a vállalkozás működtetése elfogadhatóan stabil (formalizált) rendben működik;
- az átlagnál viszonylag kedvezőbben állnak hozzá az átörökítési problémához, van már erre vonatkozóan tervük, stratégiájuk;
- léteznek megfelelő szempontok alapján alkalmasnak ítélt örököse(i) jelöltje(i) a tulajdonosnak (s az örökös kiszemelése valamilyen – a családi érzelmeken túlmutató – komolyabb szempontok alapján történik);
- az átörökítőnek vannak tervei arra vonatkozóan, hogy tervezetten és/vagy végiggondolt fokozatok mentén adja át a céget, segítse az örökös jelöltet a felkészülésre, akire így nem fog hirtelen rázuhanni a „feladat".

A kutatás interjúkérdései[16] a hipotézisekben megfogalmazott kérdésekkel összhangban kerültek megfogalmazásra.

Miután nem tartozik szorosan a jelen tanulmány témájához, így az eredményeket nem részletezzük, azonban általánosságban elmondható, hogy a felmért, a kiválasztási kritériumok alapján viszonylag konszolidáltan működő és sikeresnek mondható családi cégek többségénél nem volt tapasztalható az a fajta tudatos „tervszerűség" és cselekvési sor, amely egy örökösödés előtti időszak kapcsán megnyugtató volna.

Mindennek dacára egy vállalkozási kör jól elkülöníthető volt bizonyos tekintetben a többitől, mégpedig két tényező mentén. Ezek a körültekintően megfogalmazott, a család által is fontosnak tartott (és az interjúk szerint be is tartott) értékrend, valamint a jól tetten érhető, ún. családi szocializáció.

Megfigyelések az értékrendről és az örökös kiválasztásáról

- Nagyon érdekes megállapításokra juthattunk ebben a kérdésben. Az ún. nagyon élőmunka intenzív ágazatokhoz tartozó, tradicionális, vagy akár ősi hagyományokkal is bíró technológiák (ebben meghatározó a szőlőtermelés, a borkultúra, a gyümölcstermesztés, illetve pálinka készítés, a tejágazat egyes területei, a kenyérsütés és száraztészta-készítés stb.) vagy az ipari jellegű, de szintén hagyományokra épülő technológiájú cégek (pl. pipakészítés, minőségi szabóságok), a népi hagyományokra is épülők (pl. szőttesek, szó-

[16] Az interjúkérdéseink meghatározóan az alábbiakra vonatkoztak: jellemző-e az alapító atya és a családtagok által megfogalmazott és betartott értékrend, van-e kidolgozott vállalati stratégia, mennyire kidolgozott és betartott a családi cég működtetésének szabályozottsága, van-e átörökösítési terv, és mennyire megfontoltan van napirenden az örökös kiválasztása, s ezen belül mennyire működik a családi- illetve üzleti szocializáció.

studia_caroliensa_2017.indd 340 2017.06.16. 14:17:07

nyegek, hímzések stb.) többségükben rendelkeznek értékrenddel. Sőt a család által is vallott és elfogadott, összehangolt értékrenddel!

- Ezek közül is következetesen stabilak értékeik megfogalmazásában és őrzésében azok, amelyekben nemcsak a tulajdonos és jelenléte, elkötelezettsége és motivációja alapvető, de az adott cég és technológia tradicionális kvalifikációit biztosító specialitásai is (pl. bizonyos receptúrák, íz- és ízlésigények stb.) illetve a nagy formátumú elől örökségére, speciális tudására, szakértelmére épül. S hazánkban mindez még kiegészül azzal is, hogy azon családi cégekben – még ha ez a rendszerváltás után nem is volt olyan tudatosan kezelve, mint napjainkban – amelyekben valahogy megőrizhető volt a technológia kultúrája (pl. a kis háztájiban, vagy az egyszemélyes „maszek" cégek üzemeltetésénél stb.) ott viszonylag gyorsabban és jól tetten érhető az, az értékregenerálódás, mint az olyan családokban, ahol semmilyen előzménnyel sem bírt az adott termelés.
- *Az átörökösítési terv és az örökös kiválasztása*

  Sajnos, épp ebben a kérdésben a legrosszabbak a tapasztalataink. A vizsgált cégek 2/3-ánál semmilyen átörökösítési elképzelés, terv nincs, nemhogy átörökítési folyamat. Azon családi cégek, amelyek technológiái hagyományokkal, ősi technológiai múlttal rendelkeznek, legalább ebben a tekintetben a hazai átlagnál jobb helyzetben vannak, mivelhogy, sokuknál egyfelől a családi értékek reneszánszát élik, másfelől sokkal kedvezőbb az ún. természetes, szerves fejlődésű *családi szocializáció*, vagyis az a mozzanat, hogy szinte gyermekkoruk óta:
- megtanulják megbecsülni a hagyományos technológiák kultúrájából fakadó tevékenységeket, mivel azok jobban beleszövődik a mindennapjaikba;
- miután a cégek többségénél – már gyermekkortól – bevonják az utódokat a munkafolyamatokba, ők konkrétabban is megismerik a cégnél ténylegesen zajló technológiai munkafolyamatokat. (Bár ez néha kétélű, mivel vagy megszeretik azt, vagy egy életre elmegy tőle a kedvük.) Az azonban biztosan elmondható, hogy kényszerhelyzetben – még ha átmenetileg is – jóval biztosabb kézzel képesek irányítani azt, mint azok a társaik, akik – részben kíméletből, vagy a cégtevékenység valamilyen zárt, esetleg balesetveszélyes, technológiai rendszere miatt – a vállalkozói tevékenység részleteiből, vagy egészéből rendre kimaradtak.
- Sokkal mostohábban működik az utód felkészítése kapcsán – szinte valamennyi cég estében – az un. üzleti szocializáció, vagyis az a nagyon fontos felkészítési folyamat, amely magába az üzleti – gazdálkodási – menedzsment tevékenységbe vonná be az utódot. Ez ugyanis az a kényes terület, amelyet senkivel, sokszor még házastársával sem oszt meg a családi cég feje

studia_caroliensa_2017.indd 341 2017.06.16. 14:17:07

(különösképp pl. az üzleti adatok sarokszámait illetően). Ez nagyon nagy baj, nemcsak a bizalmatlanság légköre miatt, hanem azért is, mivel az örökös így nem szerezhet rutint a menedzselés kérdéseiben. (Sokszor ott áll egy hirtelen tragédia után tanácstalanul, mivel nemcsak, hogy nem ismeri a cég partnereit, a cég bankjában sem járt még érdemben el egyetlen komolyabb ügyben sem, de még a vállalkozás termékparamétereivel, aktuális megrendeléseivel sincs tisztában, így egyik percről a másikra egyetlen tárgyalást sem tud érdemben lefolytatni.) Pedig az üzleti szocializáció nagyon hasznos lehet, egyfelől a jelölt üzleti alkalmasságával is jobban van esélye az átörökítőnek és az utódnak is szembesülnie, másfelől a jelölt is megszerezheti azt a fontos rutint, amely a vállalkozás mindennapjai kapcsán alapvető követelmény. Nem beszélve arról a bizalomról, sőt önbizalomról, amely nélkül semmi szín alatt nem lehet jól és tartósan együttműködni cégfőnek és utódnak.

- Az utód kijelölés kérdésében szintén azon – jobbára hagyományokkal rendelkező és ősi termelési kulturális gyökerű – cégek állnak jobban, amelyeknél a jelölt(ek) már gyermekkoruk óta részt vesznek a munkafolyamatokban. Ez esetben ugyanis a jelölt valódi viszonyulása és motivációja a családi cég tevékenysége iránt az átörökítő számára nyilvánvalóbbá válik. (Az persze teljesen más kérdés, hogy cégfők esetében is előfordul, hogy az érzelmek „átírják" a józan megfontolásokat –, de sokkal ritkábban.)

Noha az előbbi tapasztalatokból merész dolog lenne komolyabb következtetést levonni és tendenciaként előrevetíteni egy-egy átörökítés sikerét a tradicionális (az ősi termelési kultúrák hagyományaira épülő, illetve kézműves ágazatokhoz tartozó) családi cégek esetében, annyit azonban bizonyosan el lehet mondani, hogy ezeknél a vállalkozásoknál jobbak a sikeres átörökítés esélyei, tekintve, hogy vannak olyan, hosszú távon bizakodásra okot adó tényezők, amelyek az átörökítési folyamat tekintetében fundamentális alapoknak tekinthetők. Meghatározóan a családi cég – megfelelően artikulált és hosszabb távon is érvényesíthető – értékrendje, valamint a családi szocializáció az, amire építeni lehet.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen tanulmányban néhány fontos dologra szerettem volna a figyelmet ráirányítani.

Az egyik a családi vállalkozások nemzetgazdasági szerepe, s ezáltal az is, hogy a jelenleginél jóval nagyobb figyelmet lenne érdemes fordítani ezekre a vállalko-

studia_caroliensa_2017.indd 342 2017.06.16. 14:17:07

zásokra – a politikai és gazdasági döntéshozóknak éppúgy, mint a gazdálkodással foglalkozó szakmáknak, sőt magának a társadalmi környezetnek is.

Ehhez célszerűen járulhatnának hozzá azok a kutatások, amelyek eddig ezzel a vállalkozói területtel (a családi cégekkel) kevéssé foglalkoztak.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a VOE a maga részéről mind tudatosabban foglalkozik a családi céges kliensei eseteinek feldolgozásával, és igyekszik kiszűrni azokat a tapasztalatokat, amelyek az örökösödési folyamattal kapcsolatos tanácsadást és annak módszertani gazdagítását szolgálják.

E feldolgozási körön belül különösen izgalmasnak, és a kutatás szempontjából meghatározónak tartjuk azt a tapasztalatot, amelyet a hagyományos (archaikus gyökerű) szőlő- és borkultúrákra, valamint a hagyományos kézműves technológiákra épülő családi cégek és azok szakrális töltetű értékrendje közötti összefüggésként értékelhettünk. Úgy gondoljuk, nagyon izgalmas és a családi cégek sikeres átörökítésében meghatározó – a tacit tudással is összefüggő – törvényszerűségek még feltárásra várnak az előbb említett összefüggés konzekvens kutatása során.

Az esetpélda feldolgozása mellett tendenciakutatásokat is tervezünk – az egyetemi szférával (egyelőre konkrétan két egyetemmel) összefogva – a célból, hogy egy nagyobb családi cégmintán a vonatkozó kutatások terepét kiterjesszük.

Végül, de nem utolsó sorban fontosnak ítéljük meg az oktatás szerepét és a benne rejlő lehetőségeket is. Célszerű lenne, ha már a középiskolákban a vállalkozási ismeretek (ahol ez létezik tantárgyként) oktatásába, illetve a felsőoktatási gazdálkodási szakok tantárgyai közé bekerülnének a családi cégek specialitásai és örökösödési kérdései is.

BIBLIOGRÁFIA

Breton-Miller, Isabelle Le – Miller, Danny: *Why do Some Family Businesses Out-Compete? Governance, Long-Term Orientations, and Sustainable Capability,* Entrepreneurship Theory & Practice, 2006, 30(6).

Csákné Filep Judit: *Családi vállalkozások – Fókuszban az utódlás,* Budapest, Ph.D értekezés, 2012.

Danes, Sharon M. et al.: The Effects of Ethnicity, Families and Culture on Entrepreneurial Experience: an Extension of Sustainable Family Business Theory, *Journal of Developmental Entrepreneurship*, World Scientific Publishing Company Vol. 13, No. 3, 2008.

European Commission: *Final report of the expert group, Overview of family business relevant issues: research, networks, policy measures and existing studies,* 2009. http://

studia_caroliensa_2017.indd 343 2017.06.16. 14:17:07

ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/family-business/family_business_expert_group_report_en.pdf

Hamvas Béla: *Mirázs (Patmosz II.),* Budapest, Medio Kiadó Kft., 2008

Heidrich Balázs: *A családiasság és paternalizmus, mint áldás és átok a családi vállalkozások kultúrájában* Tudomány napi konferencia, Emlékkonferencia Farkas Ferenc tiszteletére, 2016. november 15.

Huybrechts, Jolien – Voordeckers, Wim – Lybaert, Nadine – Vandemaele, Sigrid: The Distinctiveness of Family Firm Intangibles: a Review and Suggestions for Future Research, *Journal of Management & Organization*, Vol. 17, No. 2, 2011.

Kozsdi Tamás: Szakrális Nemzet Építés, *Magyar Világkép Kutató magazin*, 2008, április–május, 1–11.

Leach, Peter: *Family businesses the essentials*, London, Profile Books, 2007.

Mellerio, Olivier: *Transmettre une entreprise familiale: Des solutions concrètes pour réussir la transmission,* Groupe Eyrolles, 2011.

Noszkay Erzsébet: *A felelős családi vállalkozás átörökítésének dilemmái és hazai problémái,* „Mérleg és Kihívások", IX. Nemzetközi tudományos konferencia, Miskolc-Lillafüred, 2015, október 15–16.

Poza, Ernesto J. – Daugherty, Mary S.: *Family Business*, South-Western Congage Learning, 2014.

Sten, Jan: What is a business family?, *Electronic Journal of Family Business Studies* [EJFBS] Issue 2, Volume 1, 2007, 168–185.

studia_caroliensa_2017.indd 344 2017.06.16. 14:17:07

FOLYAMATOS MEGÚJULÁS

studia_caroliensa_2017.indd 345 2017.06.16. 14:17:07

BERTHA ZOLTÁN

AZ „IGAZ DEVOTIO" APOSTOLAI

(Németh László régi erdélyi protestáns drámahőseiről)

Németh László mély kötődése a sok száz éves reformáció szellemiségéhez abban is katartikusan nyilatkozott meg, ahogyan történelmi drámáiban a régi erdélyi protestáns hősök személyiségét, azaz hitvalló őseink legkiválóbbjai közül többeket megelevenített. Misztótfalusi Kis Miklós, Bethlen Kata vagy Apáczai alakja ezekben a művekben történelmi példázat és identitásmeghatározó sorsjelkép is egyben: a reformáció eszmei törekvései által meghonosított alapvető és örökérvényű magatartásminták vallási, spirituális, emberi, nemzeti és erkölcsi értéksajátosságainak, markáns minőségvonásainak, máig ható eszméltető jelentőségének a szuggesztív felmutatása.

„A természet az emberhez kétfelől szól: kívülről mint érzékelhető világ s belülről mint nógató állapot. Az isteni ott ragyog a világban s ott feszeng az állapotban. A ragyogás felé vont szemek a kintit érzik inkább, a lelkükkel egy burába zártak: a belsőt. Így születik meg a déli vallás: a görög s így az északi protestáns. De a természet egy (…) a kint csak áthajol a bennbe. Az isteni, mely hűséget követel, nem idegen attól, mely kintről, extázisban magához hív (…) Teljes vallás a kettő csak együtt lehet. Az európai vallás, melyre annyit gondolok, nem a görög, nem a protestáns, hanem az a görögprotestáns, mely épp nekünk, magyaroknak, természetünk mélyéből ismerős"[1] – elemzi Németh László a természetfölöttinek a természetesbe, az isteninek az égből az „emberbe költözését"[2] a görögség, majd a protestantizmus lényege szerint összefüggő életérzésében. Szerinte ez a magatartásban „szétivódó" vallás, ez a „protestáns búvó patak" Kant „intellektualizmusa" alatt, Dilthey munkássága „tövén" (mely „lényegében egy ember vallásos érzésének a történetbölcseleti önigazolása") éppúgy tovább folyik, mint Ady vallásosságában.[3] Kant erkölcstana – fejtegeti – „az erkölcs abszolút gyökerét fogta meg": a „belénk oltott nagy muszájt, amellyel mint tökéletlen teremtmények állandó küzdelemben állunk"; „ezért az Istentől belénk oltott muszájért folyt az iszonyú szellemi küzdelem itt: ezért volt szükség a ta-

[1] Németh László: Görögök és protestánsok, in Németh László: *A minőség forradalma V–VI*, Budapest, Magyar Élet, 1943, 304.

[2] Uo.

[3] Uo.

studia_caroliensa_2017.indd 347 2017.06.16. 14:17:07

pasztalattól független tiszta észre, az ideákra s az erkölcs elsőbbségére a megismerés fölött. Az emberben van valami világtól független, biztos – amennyire tudatlanságunk ennek a szónak a használatát megengedi: isteni; amire életünkben támaszkodhatunk. A reformáció a vallásos élményt Isten és ember közvetlen viszonyára egyszerűsítette, Kant (…) a reformáció munkáját folytatta, amikor Isten és ember közt a kategorikus imperatívuszból csinált köldökzsinórt".[4]

A feladat beteljesítésének feltétlen parancsát, a minőség és a kötelesség hivatásetikáját kapcsolja össze Németh László a morális ösztön személyességével. A legbelsőbb és legmélyebb indíttatások így megfelelnek a külső és felső rendelések igazságainak; az egyéniség számára belső erőt és impulzusokat szolgáltató növés- vagy emelkedéskényszer értelmi elfogadása összhangba hozhatja a lélek érzelmi és szellemi világát: racionalizálhatja az eredetében nem racionálisat. Az „igazi szubjektivizmus" és az „igazi objektivizmus"[5] – előzetesség és teleologikum – az erkölcs autonómiájában azonosulni vagy egységesülni tud, a „minél általánosabb, annál kielégítőbb"[6] maximák eredendő bensőségként való felismerése és követése egyszerre a lélek gyökérzetéhez, a „rajtfeledt köldökzsinórhoz"[7] ragaszkodó hűség és az „ünnepszomjas"[8] ember emelkedésének lehetősége. Alanyiság és tárgyiasultság, egyszemélyűség és univerzalitás szintézise ez; „majdnem magánőrület és majdnem természettudomány".[9] Döntően pedig: üdvösségtan. Az ember mögül származó – „tápláló" és „vért hozó" – meghatározottságok és az eszmei-szellemi törekvésirányok egyeztetése: akiért vagy amiért a küzdelem folyik, az egyszerre áll a lélek előtt és mögött: „abban az irányban, amelybe az üdvösség esik".[10] Ebben a biologista, vitalista (vagy kollektivista) determinizmust túlhaladó, poszt-freudi és részint Szabó Dezső utáni, másfelől protestáns-újkantiánus jellegű, egyszerre mélyen alkattani, individuáletikai és

[4] Németh László: Hume és Kant, in Németh László: *A minőség forradalma I–IV*, Budapest, Magyar Élet, 1940, I, 164. Vö. „A protestantizmus az emberből szóló isten vallása. Azé az istené, aki nem a világ rendjében hangos, hanem az akaratunk tövén." Németh László: Két templom közt, in Németh László: *Életmű szilánkokban I–II*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1989, I, 469.; „Ha Istennek a világ mögött álló, abban csak részben megvalósult s bennünk is a megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyva, de lelkünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, mégiscsak olyasvalami lesz, mint a karthauzi imája Istenéhez." (Németh. László: *Negyven év*, in Németh László: *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1974, 70.)

[5] Németh: Görögök és protestánsok, 299.

[6] Németh: Hume és Kant, 163.

[7] Németh László: Vallások, in Németh László: *A minőség forradalma I–IV*, Budapest, Magyar Élet, 1940, II, 148.

[8] Németh László: Magyarság és Európa, in Német. László: *Sorskérdések*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1989, 269.

[9] Németh: Hume és Kant, 164.

[10] Németh: Vallások, 148.

studia_caroliensa_2017.indd 348 2017.06.16. 14:17:07

egzisztenciafilozófiai megalapozottságú, egyetemesen lét- és morálbölcseleti horizontú, szekularizált és antropologizált (ily módon fenomenologizált) értékteológiában a küldetés és a „Szent Lehet”[11] elhívása összehajlik – összeér.

A „van” és a „lehet” viszonya azonban természetszerűleg csak végső lételméleti tekintetben az összeforrottság: a véges emberi létezésben folytonos vívódás, birkózás, ütközés. Adottság és lehetőség a feladatban egyesül vagy egyesülhet, küzdőtere pedig az élet: így a feladat az élettel csatázik. Az élet kezdettől (az ember „fogamzásától”) mint feladat „nyomul be” a világba, s az azután másfelől feladattá tett élet viaskodik értékadottság és értéklehetőség egymáshoz való közelítéséért. Az üdvösségügy tehát egyúttal törvényszerű üdvösségharc; s az önmagunkért vívott harcunkba fonódik az, ami „új, magasabb bennünk”.[12] (S azt a „vezérletet”, „amely ezt a harcot irányítja, s megállapodva mint szokás bennünk marad: nevezzük erkölcsnek”.[13]) A küzdelem tehát az elvonhatatlan és elvonatkoztathatatlan idea megvalósulási, megvalósítási igyekezete. Ez önmagában is többféle, többszörös kettősségek rendszerét hordozza. Az eszménykövető öntökéletesítés aszketikus célrafogottsága nemcsak az autentikus – mélyebb és magasabb – önmagunkért, hanem a valóságos teljes énünkkel, a nem ideális életszerűségekkel terhes önmagunkkal folytatott hadakozást is feltételezi és jelenti. Önépítés és önlegyőzés ugyanazon folyamat két vetülete. Természet és erkölcs, antropológia és axiológia kölcsönösen át kell, hogy járja egymást, mivel létmódjukban nem fedik egymást és szubsztanciájukban nem azonosak. Az abszolút igazság irányába kitágított perfekcionizmus tehát akarattal telített örök mozgás, feszültség, törekvés („conatus”); s a cselekvés erkölcsi értéke akarat- és eszményszerűségétől függ („a cselekvés moralitását az adja meg, ha mind a cél, mind a motívum erkölcsileg tiszta” – ahogyan Pauler Ákos definiálja[14]). A másik sorsmeghatározó feszültségforrás a megnemesedő, magas minőségigényében elszánt, önelvű hősnek és a kisszerű környezetnek, az akár ellenséges körülményeknek, a szociális közeg hatalmának az összecsapása. S egy harmadik, talán legkínzóbb gyötrelem nem a belső vagy külső érték, illetve értéktelenség közötti – elvileg és lelkileg tisztázható – különbségtételből, hanem a lényege szerint egyenrangú két végső érték közötti meghasonlásból fakad. Mert feltétlen érvényességgel bír egyrészt a minőséggondolat, az eszme, az életprogram, a terv tartalmisága, másrészt – éppen a személyiségnek és a hitnek a protestáns erezetű vallásfilozófia, a profanizált üdvtan szerinti egységéből következően – magának az eszményhordozó

[11] Németh László: A „vallásos” nevelésről, in Németh László: *Sajkódi esték*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1974, 9–73.
[12] Uo., 31–32.
[13] Uo., 32.
[14] Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*, Budapest, Pantheon, 1920, 117–120.

studia_caroliensa_2017.indd 349 2017.06.16. 14:17:08

szubjektumnak az öntudata és méltóságérzete, önbecsülése és morális integritása. Az, amihez ragaszkodik, és magának a ragaszkodásnak az életesélye. (Minthogy – Max Scheler kifejezésével – „nincs kötelességül szolgáló norma tételező személy nélkül".[15]) Ha valamelyiket veszélyeztetik, a döntés bármelyik feladásáról: képtelenséggé válik. Eszme és erkölcs hiteles együttesének erőszakos megbontása, dilemmatikussá törése csak életáldozattal – a „szent"-ség mártíriumával –, vagy a méltóságvesztett (de az önbecsülés megtépázódását, feláldozását az eszme érdekében vállaló) „hős"-ies életfenntartással ellensúlyozható, kompenzálható. (Mert „lényegileg kizárt dolog, hogy egyetlen véges személy (…) egyformán tökéletes példája legyen a szentnek, a lángésznek és a hősnek. Ezért a véges személy számára *megoldhatatlan* minden lehetséges *akarati* ellentét" (Max Scheler).[16]) Vagy eszme és éthosz élet nélkül, vagy a megőrzött élet szellemi reménye – kényszerű erkölcsi önigazolással. Az összeegyeztethetetlen „veritas duplex" egyikének Németh László Husz Jánosa, a másikának Galileije lehet modellje. (S a Galilei-dráma kétféle befejezése további kérdéshelyzeteket exponál: az értelmesnek és perspektivikusnak, illetve az értelmetlennek és perspektívátlannak látszó erkölcsi áldozathozatal mibenlétéről.)

A sorsdöntő vagy megoldhatatlan konfliktusok ilyenfajta sokrétűsége eleven bizonyság Németh László világszemléletének, színművei, gondolati vagy eszmedrámái világképének alapvető és átütő drámaiságára. Az erkölcsi és az egzisztenciális konfliktusok lényegi tragikuma[17] eleve drámai szituációt teremt – nemcsak személyközi, hanem egy személyen belüli viszonylatokban is. (A „dráma lelke nem az események, hanem az ember vívódása köztük (…) hogy valami dráma-e vagy sem: nem az eseményeken dől el, hanem ennek a vívódásnak a forróságán és igazságán (…) a drámát drámává a lelki történés teszi. Igazi színpada nem a világ, hanem a lélek (…) Elég jelentős-e az ember, elég nagy-e az indulat, megrázó-e a harc: ez az, amit meg kell kérdeznünk. A nagy nemesség éppúgy megbűnhődhet, mint a nagy gonoszság; attól függ minden, hogy beletipor-e a világba, kihívja-e az istenek irigységét" – szögezi le elveit Németh László a *Dramaturgiai babonák* című írásában.[18]) S a személyiség őrlődése egyszersmind pokoljárás: metafizikai erők megnyilatkozása; „az igazi drámai vívódásnak kárhozat-szaga van"; „mert az istenek néha valóban nagy s nemes vadakat, s a mi eszünk szerint kegyetlen módon ejtenek tőrbe, akár végzetnek, akár predestinációnak hívjuk a hálójukat. Meghajolni, de közben az Örök Rend oszlopait is meg-

[15] Max Scheler: *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*, Budapest, Gondolat, 1979, 855.
[16] Uo., 880.
[17] Vö. uo., 882.
[18] Németh László: *Kisebbségben I–IV*, Budapest, Magyar Élet, 1942, III–IV, 111–116.

studia_caroliensa_2017.indd 350 2017.06.16. 14:17:08

recsegtetni egy vad lázongásban: istenkáromlás az istentiszteletben, ez a dráma ingere Prométheusz és Szophoklész óta. S ez még inkább Shakespeare-nél”.[19]

A végső etikai értékek, ideák drámai szemléletét mozgósító ellentét- és feszültségfajták a dialogikus és a monoszituációs létállapotok jellegzetességeinek páratlan bőségével és árnyalatos rétegezettségével nyilvánulnak meg tehát Németh László színjátékaiban. (Amelyek lírai-metaforikus csiszoltsága és bölcseleti gazdagsága, nyelvi-stiláris, esztétikai-poétikai és lélektani-intellektuális telítettsége, sokrétűsége, vibráló patinája amúgy is különlegesen lebilincselő – nemkülönben gondolati-példázatos vagy akár hitvitázó-esszéisztikus összetettségük; s így válnak a sorsparabolikus, az asszociatív veretesség mesterműveivé, a klasszicizáló modern magyar dráma remekeivé.) „Sors, végzet, közösség, érdemes, nem érdemes, miért, minek: ezek azok a nagy amorf szavak, amelyek visszaoszlatják a káoszba a lélek építményeit”[20] – hangzik, a régi magyarság nagy protestáns alakjait megelevenítő drámák világára is érvényesen. A némethi eszmevilág minden lényeges mozzanatának ad külön hangsúlyt így például – és különösképpen – az *Eklézsia-megkövetés* (1946). Mert Misztótfalusi Kis Miklós olyan egyéniség, akiben törekvés és minőség valóban egyszerre lényegül természetté, aki a betűmetsző és könyvnyomtató mesterséget művészetté fejleszti és finomítja-nemesíti, akinek a munkájában szerves egységet alkot a spirituális, az esztétikai és a funkcionális: a használati és a hasznossági érték; „ars”, illetve „telos” és „techné”. A minőség forradalmára ő is, tipikus polgárias mentalitással, öntudattal és erkölcsiséggel. S ha igaz – amint Kósa László fejtegeti –, hogy a Max Weber-i értelemben vett protestáns etika és értékrend hiánya „jellegzetes vonása a magyarországi protestantizmusnak”, mert bár a polgárias szellem a tanokban adva volt, „széles körű kibontakozása” „a feltételek hiánya miatt” nem következett be a 17–-18. században:[21] Kis Miklós példája és igazsága éppen az ilyen irányultságú el nem terjedt (mert gátolt) puritán (és nyugati típusú) polgári-értelmiségi progresszivitáshoz kötődik. A weberi fogalom szerinti „aszketikus protestantizmus hivatásetikája”[22] a munka gazdasági racionalitását és az elide-

[19] Németh László: Dráma és legenda, in Németh László: *Két nemzedék*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1970, 578–579.

[20] Németh László: San Remó-i napló, in Németh László: *Európai utas*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1973, 738.

[21] Kósa László: *Egyház, társadalom, hagyomány*, Debrecen, Ethnica, 1993, 46–47.

[22] Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Gondolat, 1982. – Vö.: „A közvetlen bajban az egész sorsnyomást számon tartani, a közvetlen feladat mögött üdvösségünk nagy ügyét hajszolni nem illuzionizmus. A reformációról írják, hogy éppen mert vallásos üggyé tette a kötelességteljesítést, óriási erkölcsi erőforrása lett a polgárság gyakorlati előretörésének.” (Németh: *Magyarság és Európa*, 335.)

studia_caroliensa_2017.indd 351 2017.06.16. 14:17:08

geníthetetlenül szubjektív ösztönzéssé erősödő feladat és küldetés transzcendenciáját egyeztetni kívánó igényességgel telítődik. Profán szakértelem, mívességet és artisztikumot egyesítő szaktudás és szakrális kötelességéthosz, célracionális elkötelezettség és vallásos elszántsággal hevített vállalás, világi és egyházi szempontrendszer ötvöződik benne: ész és hit együttes késztetése.

A drámahős Kis Miklós, a Németh László-i eszményrendszer szerint megtestesülő prófétai példa-ember ütközése a fennálló adottságokkal – a nemesi-feudális, államegyház-szerű intézményességgel és hatalmaskodással – törvényszerű, egyben a lehető legmélyebben tragikus. Misztótfalusinak még inkább saját közegétől és még inkább – még szorosabban – közösnek vélhető ügyekben kell elszenvednie a sérelmeket (rágalmakat, vádakat, megvetéseket és a többit – s olyanoktól, akiknek a közvetlen érdekében munkálkodik, például az egyszerre szép, korrekt és sokak számára hozzáférhető Biblia kiadásával) – mint akár Galileinek. Azok támadnak rá, akikhez tartozik vagy akikhez tartozónak tekinti magát – legalább elvileg. S a folytonos konfliktuson – a jóakarat állandó akadályoztatásával, megsebzésével és meggyalázásával való szembeszállás esélytelen kényszerűségén – túlmenően a megalkuvó bocsánatkérés, a megnyomorító gerinctöréssel egyenértékű „eklézsia-megkövetés" gesztusával a maradék önérzet kegyetlen lerombolását is el kell végeznie. Nemcsak az eszmetartalom vállalásához fűződő moralitás, hanem az attól független fundamentális erkölcsi önazonosság is végveszélybe kerül ezzel a mindennél – a Galilei-féle „revoco"-nál is – súlyosabb önmegalázással; a szellemi életprogram fenntarthatóságának az elvileg elképzelhető legnagyobb árát kell megadni a humanitás méltóságának teljes feláldozásával. Az eszme elvisége és az erkölcsi épség együtt pusztul az identitásválságban, az alacsonyrendűség előtt a kisszerűség érdekeit elismerő és annak önbizalmát tápláló megalázkodásban: a dignitás mártíriumában (hogy a „hájas, gőgtől, kárörömtől és farizeusi kevélységtől duzzadó szívek közt ő, a legtisztább" állt fel „bűnösül"[23]). S ezt tetézi a mindezt motiváló remény, az életfolytatás kudarca: a fizikai összeroppanás, a testi összeomlás katasztrófája. (Ezért mondhatta Németh László erről a talán legkeserűbb darabjáról – az 1946-os keletkezési év saját személyét érintő kínzó körülményeit is felidéző önéletrajziséggal: „baráti felszólításokra volt válasz, hogy írásaim megtagadásával vásároljam meg nyugalmamat. Misztótfalusi Kis Miklós megtette, s mi lett eklézsia-megkövetésének a következménye?"[24])

[23] Németh László: Eklézsia-megkövetés, in Németh László: *Szerettem az igazságot I–II*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1981, II, 236.

[24] Németh: A drámák elé, in uo., I, 13.

studia_caroliensa_2017.indd 352 2017.06.16. 14:17:08

Kis Miklós alkatában a virtus makacssága, a düh és a – „káromkodás" és „imádkozás" összeolvadására utaló – szenvedély kihívja a végzetet; a „sorsa (…) a természete"[25] (ahogyan a tőle való bizonyos idegenkedését bevalló felesége fogalmazza). Másfelől viszont – Grezsa Ferenc értelmezésében – „a szerep válik alkatává. Az eszme megvalósíthatósága, esélye égeti énjébe az egyetlen lehetséges magatartást. Sorsa – a természete? Épp fordítva igaz. Jellemével a viszonyokhoz alkalmazkodó hős"; „Kis Miklóst nem az alkatába írt sors, hanem a társadalom valóságos erői őrlik föl".[26] A szenvedély igazsága és az igazság szenvedélye mindenesetre a lélek autonómiáját szilárdítja; igazán illik a tipográfusra, akiről a drámabeli Galilei-pörben résztvevő egyik bíboros elítélően nyilatkozik, így fakadva ki: „nem vagyunk protestánsok, hogy mind a magunk fejével gondolkozzunk".[27] Kis Miklós önfejűsége azonban nem zárja ki az akár kétséges kimenetelű engedménytételt sem. Hasonlóan a Kurátor Zsófi eszmei – és lelki, karakterológiai – rokonának tekinthető Bethlen Katáéhoz, az átkos és átkot szülő önfeladásba hajtott „protestáns Antigoné"-éhoz, aki „Árva" létére, „bukott életével is köldöke tudott lenni egy megpróbált tartománynak"; [28] vagy az újrakezdésre mindig képes Apáczaiéhoz, akit makacs „idealizmusa" „szinte még a ha-

[25] Németh: Eklézsia-megkövetés, 242, 245.

[26] Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*, Budapest, Szépirodalmi, 1979, 132–135. – Vö. „A saját korukban meg nem értett gondolkodók, művelt fők monológjaiban ott vibrál a meg nem tagadható Németh László-i szellem. A társadalmi háttér hiteléből táplálkozó fátumszerű sors és az egyén párviadalában az elbukó, reformer marad alul, és sajátos módon minden drámájában legyőzetik." (HOPP Lajos: Németh László és a „régi magyarság", *ItK*., LXIII. évf., 1959/2, 305.) – „Kis Miklós drámájában Németh a látszólagos megalkuvás és a belőle fakadó önvád alternatíváját gondolja végig, hét évvel a *Galilei* előtt" – „az élet vagy az üdvösség elsőbbségét, a makacs kitartást vagy az önmegőrző kompromisszum dilemmáját" firtatva (Csűrös Miklós: Németh László drámái, in Csűrös Miklós: *Költők, írók, mitológiák*, Miskolc, Felsőmagyarország, 2004, 136.). – „Németh László drámáinak, de egész életművének központi motívuma, az átlagosnál nemesebb minőség önvédelmi küzdelme az őt nem értő közeggel"; „Személyes üdvösségügye nyer kifejezést minden egyes darabjában, s ez elválaszthatatlan társadalmi-emberi küldetésétől, az elképzelésében élő nemesebb emberlétért való töretlen, hivatásszerű munkálkodástól" (Görömbei András: A drámaíró Németh László – felülnézetből, in Görömbei András: *A szavak értelme*, Budapest, Püski, 1996, 140., 141.). – „Misztótfalusi Kis Miklós – a kényszerítésnek engedelmeskedve – meggyőződése ellenére megköveti az eklézsiát, de belehal ebbe a szégyenbe. Husz bűne – saját önigazoló vallomása szerint – az volt, hogy a látható egyházon kereste a láthatatlan arcvonásait. Misztótfalusié pedig – szintén saját vallomása szerint – az, hogy a kis Erdély zsaluit a világra akarta kinyitni, hogy fölfelé akart menni ott, ahol minden lefelé ment" (Görömbei András: A drámaíró Németh László dilemmái – Az igazságszeretet drámáiról, in Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret*, Budapest, Nap, 2003, 148.). – „Kis Miklós története mintha csak a magyar »Galilei-dráma« volna" (Tarján Tamás: Németh László: Eklézsia-megkövetés, in Tarján Tamás: *Százszorszínház*, Budapest, Magvető, 1983, 238.).

[27] Németh: Galilei, in Németh László: *Szerettem az igazságot I–II*, II, 317.

[28] Németh László: Bethlen Kata, in Németh László: *Kisebbségben I–IV*, Budapest, Magyar Élet, 1942, I–II, 285–316.

studia_caroliensa_2017.indd 353 2017.06.16. 14:17:08

lálos ágyán is új, s a kudarc arányában növő vállalkozásokra ösztökélte".[29] Megalapozottan írhatta Németh László *Negyven év* című önéletrajzi pályatörténetében: „az erdélyit tartottam a magyarság legértékesebb s legtragikusabb ágának".[30]

Hasonló szellemben íródtak az ugyanezeket a témákat feldolgozó – erdélyi szerzőktől származó – más drámák is: mind személyiségautonómia és morális identitásvállalás, minőségeszmény és népszolgálat értékszintézisét domborítva ki (ha nem egyazon magas esztétikai szinten is) ezekben a példaállító történelmi alakokban. Kovách Aladár Apáczai-drámája (*Téli zsoltár*, 1940) – időben megelőzve Németh 1955-ös *Apáczai*ját – hollandiai jelenetekkel kezdve kíséri végig hőse életpályáját – így adva megjelenített keretet az elutasított emberi-szellemi lehetőség okozta fájdalmas hiányérzet folytonosságának. Mert Apáczai nem egyszerűen a hollandiai professzorság külsődleges sikeréről mondott le: hanem művek megalkotásának a belső önértékéről; elhagyta „nem a becsülést, a katedrát, a boldogulást", hanem „a férfi legerősebb fájdalmát, a művet", amit nem írhatott meg többé.[31] A lelki kompenzáció a gyermekekbe vetett hit – a „pedagógiai érosz" halálmegvető energiája: mint Németh Lászlónál is. Németh „apostoli" hőse („tudás és szépség szekulumokon átzengő éneké"-nek,[32] a „nemzeti lélek"-nek[33] elhívott megtestesítője) – a tudománynak, a tanításnak mint „előtanulásnak", s a saját népét fölemelő anyanyelvi műveltség terjesztésének a megszállottja („magát égető szent ember",[34] „aki a szívében levő mennyországgal akarta ezt a szomorú földet beoltani"[35]) – a nagy gondolatot Isten sugalmazásának tekintve („ami ott fönn van, az itt lenn is van… Mint gondolat";[36] „Az erőt a feladattól, az Istentől kapja az ember"[37]) halálos betegen is bízik az értelem világosságának továbbörökíthetőségében, jövőjében: „Az ember sehol sem lehet könnyebben virtusos bölcs, de még vidám is (…) mint a halálos ágyán. Magán már úgysem segíthet, de az embereken át, azzal, amit az emlékezetükbe ír… talán valamicskét";[38] „A felvilágosodás, mint Isten lelke, oszthatatlan, s aki annak a katonájául szegődött, ha maga sárba-vérbe bukik is, a többiek majd győznek helyette is."[39]

[29] Németh: A drámák elé, in Németh László: *Szerettem az igazságot I–II*, I, 14.
[30] Németh: *Negyven év*, 56.
[31] Kovách Aladár: *Téli zsoltár*, Budapest, Bolyai Akadémia, 1940, 92.
[32] Németh László: Apáczai, in Németh: *Szerettem az igazságot*, II, 744.
[33] Uo., 741.
[34] Uo., 728.
[35] Uo., 741.
[36] Uo., 736.
[37] Uo., 740.
[38] Uo., 738
[39] Uo., 740.

studia_caroliensa_2017.indd 354 2017.06.16. 14:17:08

A rációnak, a szabad gondolkodásnak és a mások „segítésének", „okosításának" transzcendens szentesítettsége: innen származnak az independens eszmékkel megvádolt puritánus-presbiteriánus Apáczai társadalomkritikai nézetei is (pl.: „A tudományban épp ez a szép, hogy egy szeglet kockájában is több méltóság és maradandóság van, mint az emberi becsvágy s vérengző kedv egész teátrumában"[40]) – amelyeket Páskándi Géza is árnyaltan tematizál és ábrázol *Tornyot választok* (1973) című (s a mű előszavának vallomása szerint a Németh-dráma elolvasása nélkül készült[41]) színdarabjában. „A hit is erősebb lesz, ha az ész próbája edzi!";[42] „Az ész temérdek új érvet adhat a hitnek, hogy az még erősebbé lehessen";[43] „Az ész hatalmával Isten hatalmát szolgálom és mondom";[44] „A tudomány nem éppen úgy mindenkié, mint az igaz Istenbe vetett hit?"; [45] – érvel (mondhatni: Németh László-i szellemben) Apáczai Páskándinál. – Az újrakezdés heroinája Németh László *Bethlen Katá*ja (1939) is, aki a könyörtelen és kétségbeejtő sorscsapások, sérelmek közepette jut el a szolgálaterkölcs, a tevékeny odaadás magasrendűségéig – nemcsak virrasztó ragaszkodással őrizve, hanem átalakítva-átnemesítve is a kezdetben szinte görcsösen merev önérzettel, a szabad akarat és a vallási hűség önelvűségével védett értéktartalmakat. Németh a róla

[40] Uo., 719. – Vö. mindezzel: „A puritánusok felfogásában a bűn sötétségéből a hit világosságára ébredő lélek abban találja meg szabadságát, hogy engedelmeskedik a teremtő törvényeinek. Ha az ember megismeri a természetet, az alkotó törvényeinek engedelmeskedik. Apáczai *Magyar Encyclopaediá*jában a puritánus etika és teológia mint »gyakorlati filozófia« és belső hit az Istenre, emberre és az ő dolgaira vonatkozik. – Max Weber szociológiai tanulmányaiban kimutatta a puritánusok tevékenysége és a tőkés fejlődés közötti kapcsolatot. A puritán egyszerűség, szorgalom és elhivatottság érzése a polgári fejlődést segítette elő. A polgárosodó társadalomnak a régi kötöttségektől mentes, önállóan cselekvő és gondolkodó, »belülről irányított« embertípusra volt szüksége, aki munkáját erkölcsi jelentőségtudattal végzi. A puritánus önmagát a jó ügy képviselőjének, ellenfelét a rossz képviselőjének érezte. A jó és a rossz feszültségében élt, ez adott értelmet életének, emelt gátat vágyainak és ösztöneinek, a lélek szabadságát a munkában, önmegtartóztatásban, megismerésben érezte megvalósulni. – A puritán etika sem Apáczainál, sem kortársainál nem »teológiai koloncként« kötődött a karteziánus filozófiához, hanem a lélek szabadságának »gyakorlati filozófiája« volt." (Fábián Ernő: *Apáczai Csere János*, Kolozsvár, Dacia, 1975, 136–137.)

[41] Páskándi Géza: *Vendégség – Tornyot választok*, Budapest, Magvető, 1973, 103. – Az eszmeigondolati kapcsolódásokról l. Máriás József: Apáczai Csere János – kettős megközelítésben. Azonosságok és különbözőségek Németh László és Páskándi Géza Apáczai-drámájában, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, XXXVI. évf., 2001/3, 309–313. – L. még Pénzes Tiborc Szabolcs bravúros felfedező-összehasonlító tanulmányát („miért induljak a múltba másoktól kölcsönzött általánosításokkal?" – Németh László *Apáczai*-drámájának szövegforrásai, in Papp Ágnes Klára – Sebők Melinda – Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nemzet – sors – identitás*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2015, 101–113.).

[42] Páskándi: *Vendégség – Tornyot választok*, 168.

[43] Uo., 173.

[44] Uo., 181.

[45] Uo., 172.

studia_caroliensa_2017.indd 355 2017.06.16. 14:17:08

szóló trilógia tervét nem váltotta valóra (csak az első résszel készült el) – Kocsis István monodrámája (*Bethlen Kata*, 1976) viszont végigköveti önazonosságnak és öntörvényű önépítésnek ezt az egész életfolyamatát: a gyógyító, az oktatás- és kultúrapártoló munkába merülő erőfeszítésekig. – S az ugyancsak az ellenséges környezettel viaskodó Misztótfalusiról született drámák szintén erőteljesen exponálják azokat a gyötrelmes dilemmákat, amelyeket Németh László is kiélesített. Szabó Lajos *Mentség*ében (1970) a többszörösen méltatlanul megalázott Kis Miklós (akit nem pusztán munkája irigy és ostoba akadályozásával próbál meg az ellene gerjedő rosszindulat, hanem még a bocsánatkérésre való képtelen-elképesztő kényszerítéssel is) már amszterdami válaszhelyzetében egyfajta abszurd tragikum részesévé válik. Szinte harcol azért, hogy elháríthassa az ígéretes külhoni karriert kínáló biztatásokat: hadakozik az erősködő jóakarattal, csak hogy belső parancsának (mintegy kötelességvallásának) eleget téve hazatérhessen – tönkretevői karmai közé. Akaratlanul bár: siethessen végzete elé. A dicsőség elfogadása helyett küzd – előre ugyan nem látott –: bukásáért.[46] Veress Dániel *A megtévesztett* (1993) című monodrámája pedig az eklézsiakövetés utáni lelkiállapotában idézi fel az önnön gyalázatát, a „préda"-sorsot – a polgári öntudat, buzgalom, mesterség és erudíció gonosz megcsúfolását – kesergő hősét.

*

Misztótfalusi valamiért vállalja a vállalhatatlannak tetszőt, az önfeladás – rohamosan bebizonyosuló – képtelenségét, lehetetlenségét. Éppen nem a merev hajthatatlanság viszi bele abba a megszégyenítő – a „Virtust meggyötrő", az „Istent kicsúfoló" – helyzetbe, amely „utoljára Gazsó Pista" osztályrésze volt – hogy az Úrasztala elé járuljon –, mert „részegségiben egy lányon erőszakot tett".[47] (Az erdélyi néprajztudós, Barabás László kimutatja, hogy a kirekesztés és az egyházkövetés szokástradíciója mint büntető eljárás – elsősorban a paráznaság, a korhelykedés, a nyilvános botrányokozás stb. bűnében elmarasztalhatókkal szemben – Erdélyben, ha titokban is, szinte a mai napig fennmaradt.[48])

Mi az tehát, ami egy ilyen mértékű megaláztatás elviselését lelkileg megengedi? A polgári ésszerűség, a hírnév méltóságát szem előtt tartó profán és józan megfontolás aligha; az inkább a személyes érdeket védelmezné, s például az el-

[46] „Vesztébe" rohanva, „feláldozódva", a „sűrű sötétségben" „népének ébresztőjeként"; „a nagyvilág dicsősége helyett, a végzetnek is elejébe menve". Szabó Lajos: *Mentség*, Bukarest, Kriterion, 1972, 23, 27, 47, 60, 76.

[47] Németh: Eklézsia-megkövetés, 227–228.

[48] Barabás László: Eklézsiakövetés a székely „protestáns szentföldön", in Barabás László: *Kapun belül, kapun kívül*, Marosvásárhely, Impress, 2000, 16–36.

studia_caroliensa_2017.indd 356 2017.06.16. 14:17:08

tervezett (a „pokol malmai”[49] közül történő) kivándorlás ténylegességét motiválná. A *Mentség* egy mondata jelzi, hogy honnan ered az a családi és köznapi kötelességet felülmúló döntő lelki többlet, amely a racionális vagy etikai érvvel már nem támogatható maradásra szólít: „Istenemre inkább, mint egyébre tekintve halasztom mégis az extrementumot.”[50] A drámában is az „Isten hangja” az, „ami az embert viszi”, s amely „nem ismer késõnt és koránt”,[51] s a legmélyebb tusakodás a közvetlen Isten-viszonyban zajlik; „az én dolgom ez, Istené s az enyém, asszony és kölök nélkül (…) hagyj engem a lelkemmel magam”[52] – fakad ki a nyomdász. S mi a megfellebbezhetetlen, végső sugallattartalma ennek a belső hangnak, ennek a szókratészi „foné tisz daimoniosz”-nak?[53] Mondhatjuk: az immár gyűlöletesen ellenségessé vált saját közösség további feltétlen szolgálata. A „hazája javára teljes lélekkel igyekező szegény legény”[54] magyarságszeretete és nemzetszolgálata. Azé az emberé, aki – Molnár József Misztótfalusi-monográfiája szerint – „csodálatos lelkierőre való” módon „bénult kézzel, lábbal, többnyire ágyban fekve, egyre csökkenő testi erővel, megmaradt ép elméjével, de beszédhibával, továbbra is irányította a nyomda munkáját”,[55] Németh László művében pedig az utolsó pillanatban is engesztelhetetlenül vádoló szóval kesergi: „de még a túlvilágon sem alszik el az én kínom ez ellen a nemzet ellen”.[56] A paradox „devotio” példázata ez.[57] Az eredendően nem racionális ragaszkodásé – egy néphez, egy szülőhonhoz. Ami Isten–ész–autonómia logikai sorába mint konkrét indokot, közvetlen értelmi magyarázatot nem nyújtó transzcendens elem illeszkedik. Az önfeláldozó hazaszeretet (félig romantikus, félig deheroizált és naturális) metafizikája, amely a kötődést már nem egyszerű érzelem- vagy értelemszerűségében, hanem (a misztikus irracionalitással érintkező vagy azt felül is múló): isteni lényegszerűségében demonstrálja. A nemzeteszme, a virtuális nemzeti értékideál, a nemzethez tartozás, a feltétlen hűség eszménye

[49] Németh: Eklézsia-megkövetés, 221.
[50] Idézi: Molnár József: *Misztótfalusi Kis Miklós*, Budapest – Berlin, Balassi – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2000, 364.
[51] Németh: Eklézsia-megkövetés, 217.
[52] Uo., 228.
[53] L. Németh: A „vallásos” nevelésről, 18.; és Németh: Két templom közt, 469.
[54] L. Molnár: *Misztótfalusi*, 321.
[55] Uo., 388.
[56] Németh: Eklézsia-megkövetés, 246.
[57] Olyan ésszerűtlennek tetsző áldozathozatal, amely nem egyszerűen önérdeket, hanem a személyiség leglényegéhez tartozó (akár legszentebbnek tekinthető) szellemi értékeket veszteget el; mintha valami szerelmi – szerelemhez hasonló – vagy azon is túli késztetés nyomán. „Tudom, hogy magam nyomorítottam el az embert, a tudóst is magamban. A nemzetemhez való mértéktelen és soha nem viszonzott nagy szerelmemmel” – vallja meg Apáczai (Németh: *Apáczai*, 743.).

studia_caroliensa_2017.indd 357 2017.06.16. 14:17:08

és elve (ez a valami belátható erkölcsön túli erkölcsi szubsztancia) így mintegy szentséggé magasztosul, megkérdőjelezhetetlenné szakralizálódik. S ha nem a legvégső isteni abszolútum helyére is, de az azzal legszorosabban összekapcsolódó relativizálhatatlan önértékek sorába emelkedik; a hipotetikus nemzetérték örök, elkötelező lényegfennállásban megmutatkozó, szubszisztenciális igazságérvényt nyer. Az antropologikumban gyökerező Isten-élmény elidegeníthetetlen és meghaladhatatlan része a kollektív identitástól való elszakíthatatlanság, amikor a tényleges közösség nagyrészt csak gyilkosan ellenszenves tud lenni. Adynál így nyilatkozik meg az ambivalenciának ez a misztériuma: „Utálatos, szerelmes nációm". Németh Lászlónál Kis Miklós kijelentésében így: „egy ember legnehezebb munkái (…) a magával vívott órák, melyekben érdeke ellenére is a jóra állt rá".[58] Csoóri Sándor ide találó megállapításában pedig így: „magyar az, aki az érdekei ellen is magyar akar maradni".[59]

Az Apáczai-drámában a főhős Boros János főkapitánnyal beszélget, imígyen: „APÁCZAI. Mert kegyelmed bölcs világi emberként mindig a maga javát nézte. BOROS. S kegyelmed kiét? APÁCZAI. A nemzetét. BOROS *fölkacag*. A nemzet? Hol van az, Apáczai uram? A csillagokban."[60] – Ezt maga Apáczai, vagy a többi szenvedő erdélyi magyar protestáns drámahős sem mondhatta volna szebben. A nemzet – a csillagokban. Ha már máshol nem is: ott mindenképp.[61]

[58] Németh: Eklézsia-megkövetés, 242.

[59] Csoóri Sándor: *Szálla alá poklokra*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1997, 93. – Az erdélyi teológus-kisebbségideológus László Dezső szép megfogalmazása szerint: „A világon – ha sok országba van is szétszakítva és széjjelszórva – csak egy magyarság létezik. Van egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik" (László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai – Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940*, Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 1997, 77–78.).

[60] Németh: Apáczai, 686–687.

[61] Vö. mindezzel: „Hűség ez magunkhoz s hűség az emberi helyhez, melyre kitétettünk: lelkünkből nyíló akna, amelyen őseink lelke, környezetünk sugalma, fajtánk sorsa, az emberiség álmai, a kozmosz rendje s az unszoló Isten tódul fel, hogy tetteinket a nagy Egész javára meghatározza"; „a szabadság ez a hűség – a legteljesebb szabadság, amely a legteljesebb megkötöttség. Az ember mindent úgy tesz, ahogy akar, s az egész világ köti, hogy semmit se tehessen másképp"; „Minden lélek magában hordja a Mindent, ahogy minden fa a természetet. A hűség épp arra való, hogy vele az ember a maga növésterét, a maga világát, az emberiséget hajtó titok ráeső szavát, a maga istenében az Istent óvja, kihallgassa és megértse"; „A magyar kultúrát, inkább mint bármely másikat, a hűség hozta létre. A legjellegzetesebb magyar műveket nem a magyar társadalom követelte ki: hűségből születtek"; „A magyar vallásos érzésben, a Pázmányokéban éppúgy, mint a Bethlen Katákéban, mindig volt valami konok, ízes kopárság, mely nem abból szí színt, amit elképzel, hanem amihez ragaszkodik. Kevesebb volt a szárnya, és több a gyökere, az Isten a »gondolatai alján« volt, s nem az imádságai fölött"; „a keresztény kultúra ezt az eredendő koppányi szabadságot csak hűséggé nemesítette" (Németh László: *Kultúra és hűség*, in Németh László: *Életmű szilánkokban I–II*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1989, I, 595–599.).

studia_caroliensa_2017.indd 358 2017.06.16. 14:17:08

BIBLIOGRÁFIA

Barabás László: *Kapun belül, kapun kívül*, Marosvásárhely, Impress, 2000.

Czine Mihály: *Németh László eklézsiájában*, Budapest, Püski, 1997.

Csoóri Sándor: *Szálla alá poklokra*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1997.

Csűrös Miklós: *Költők, írók, mitológiák*, Miskolc, Felsőmagyarország, 2004.

Cs. Varga István: *Adósságtörlesztés*, Miskolc, Felsőmagyarország, 2002.

Fábián Ernő: *Apáczai Csere János*, Kolozsvár, Dacia, 1975.

Füzi László: *Alkat és mű*, Pozsony, Kalligram, 2001.

Görömbei András: *A szavak értelme*, Budapest, Püski, 1996.

Görömbei András: *Létértelmezések*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1999.

Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret*, Budapest, Nap, 2003.

Görömbei András (szerk.): *Németh László irodalomszemlélete*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1999.

Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*, Budapest, Szépirodalmi, 1979.

Hopp Lajos: Németh László és a „régi magyarság”, *ItK*., LXIII. évf., 1959/2, 287–306.

Kocsis Rózsa: *Minőségeszmény Németh László szépírói műveiben*, Budapest, Magvető, 1982.

Kósa László: *Egyház, társadalom, hagyomány*, Debrecen, Ethnica, 1993.

Kovách Aladár: *Téli zsoltár*, Budapest, Bolyai Akadémia, 1940.

László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*, Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 1997.

Máriás József: Apáczai Csere János – kettős megközelítésben. Azonosságok és különbözőségek Németh László és Páskándi Géza Apáczai-drámájában, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, XXXVI. évf., 2001/3, 309–313.

Molnár József: *Misztótfalusi Kis Miklós*, Budapest – Berlin, Balassi – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2000.

Monostori Imre: *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei*, Budapest, Kortárs, 2005.

Németh László: *A minőség forradalma I–IV*, Budapest, Magyar Élet, 1940.

Németh László: *A minőség forradalma V–VI*, Budapest, Magyar Élet, 1943.

Németh László: *Európai utas*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1973.

Németh László: *Életmű szilánkokban I–II*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1989.

Németh László: *Két nemzedék*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1970.

Németh László: *Kisebbségben I-IV*, Budapest, Magyar Élet, 1942.

Németh László: *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1974.

Németh László: *Sajkódi esték*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1974.

Németh László: *Sorskérdések*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1989.

Németh László: *Szerettem az igazságot I–II*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi, 1981.

Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*, Budapest, Pantheon, 1920

Páskándi Géza: *Vendégség – Tornyot választok*, Budapest, Magvető, 1973.

studia_caroliensa_2017.indd 359 2017.06.16. 14:17:08

Pénzes Tiborc Szabolcs: „miért induljak a múltba másoktól kölcsönzött általánosításokkal?" – Németh László *Apáczai*-drámájának szövegforrásai, in Papp Ágnes Klára – Sebők Melinda – Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nemzet – sors – identitás*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2015, 101–113.

Pomogáts Béla: *Megújulásra váró hagyomány*, Budapest, C.E.T. Belvárosi, 2002.

Scheler, Max: *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*, Budapest, Gondolat, 1979.

Szabó Lajos: *Mentség*, Bukarest, Kriterion, 1972.

Tarján Tamás: *Százszorszínház*, Budapest, Magvető, 1983.

Weber Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Gondolat, 1982.

studia_caroliensa_2017.indd 360 2017.06.16. 14:17:08

BIRHER NÁNDOR

A TUDOMÁNY MEGTÉRÉSE A FENNTARTHATÓSÁG ÉRDEKÉBEN

A FOLYAMATOS MEGTÉRÉS – REFORMÁCIÓ SZÜKSÉGESSÉGE

A nyugati gondolkodás zsidó-keresztény gyökereinél megtaláljuk a „teshuvah" vagy a „metanoia" fogalmait, amelyek nem jelentenek mást, mint a megfordulást. A zsidó hagyomány szerint már a világ teremtése előtt a Teremtő megalkotta a megtérést[1]. A feladat tehát, visszafordulni az első, az emberi irányba, a teremtett világ tiszteletének az irányába. Akárhogy is, de felfogni: a világmindenség nagyobb, szebb, tökéletesebb, mint a tudományos modellek megcáfolható valósága vagy az én halálra szánt anyagi valóságom, időm, vágyaim. De hogyan is alakulhatott ki az a helyzet, hogy a kutatóknak, tudósoknak maguknak is – a túlélés érdekében – túl kell látniuk kutatásuk korlátos, világán, és az egészet szemlélve kell cselekedniük? Meg kell térniük, hogy a világunk fenntartható legyen. A reformáció elkerülhetetlen.

TÁRSADALMI MÉRETŰ ILLÚZIÓK

Már Nietzsche is óva intette a felmagasló embert a tudósoktól. Szerinte a tudósok narcisztikus, terméketlen, célt tévesztett emberek. Az igazság fogalmának még csak a közelébe sem juthatnak. Márpedig igazság nélkül nincs felmagasló ember.[2] Ezt az alapvető felismerését sok felkiáltójellel teszi hangsúlyossá Zarathustra. A tudósok látszólag objektív emberek, akik nem hazudnak. Ennek azonban ára van. Az igazság teljességét sem ismerik. Márpedig az igaság teljes-

[1] Talmud – Mas: *Nedarim* 39b, „Seven things were created before the world, viz., The Torah, **repentance**, the Garden of Eden, Gehenna, the Throne of Glory, the Temple, and the name of the Messiah"

[2] „Óvakodjatok a tudósoktól is! Ezek gyűlölnek benneteket: mert ők maguk terméketlenek! Minden madár megkopasztva kiszáradt szemük hideg gödre előtt. Azzal kérkednek, hogy nem hazudnak soha: csakhogy aki képtelen hazudni, még nem az igazság szerelemese. Óvakodjatok hát! A láztalanság még messze nem a megismerés! Nem hiszek én a kihűlt szellemeknek. Aki hazudni nem bír, az igazságot sem ismeri." Friedrich Nietzsche: *Igy szólott Zarathustra*, Budapest, Osiris, 2001, 345.

studia_caroliensa_2017.indd 361 2017.06.16. 14:17:08

ségének az eleve adott ismerete nélkül nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, hogy „Miért legyek én tisztességes?" Egy biztos: tisztesség nélkül nincs fenntarthatóság, túlélés. Az a játék, amelyben mindenki tisztességtelenül játszik, vesztésre ítélt játék[3]. Az igazság megismerésének és követésének kísérlete nélkül egyszerűen nem létezhet emberi társadalom. De „mi is az igazság"? A kérdésre a választ folyamatosan keresték a filozófusok. A keresés jellemzően kétféle módon fulladt kudarcba: vagy kimondták, hogy nincs igazság, vagy ami talán még rosszabb, úgy gondolták létezik a kötelező erővel megvalósítandó, ember által alkotott igazság. Erre a második kudarcra jó példa Marx felismerése. Az új igazság a proletár igazsága.[4] A kutatók, tudósok, amennyiben lehetőségük volt rá, inkább az első utat járták, az igazság egyetemességéről lemondva egyre nagyobb hatalmat szereztek az anyagi világ dolgai felett, miközben egyre kevésbé látták, mi is az, amit valójában tesznek. A tudósok megrendelésre dolgoznak. Megrendelésre, az igazság mint objektív bizonyosság kérdésének figyelmen kívül hagyásával. Mindez pedig nagyon kockázatos. A szakma világából vissza kell térni az értelmiség transzcendentálékat – úgymint: egy, igaz, jó, szép – ismerő világába.[5]

[3] John Maynard Smith: *Evolution and the Theory of Games*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

[4] „A burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hűbéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket, melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli »készpénzfizetést«. A jámbor rajongás, a lovagi lelkesedés, a nyárspolgári érzelgősség szent borzongását az önző számítás jeges vizébe fojtotta. A személyi méltóságot csereértékké oldotta fel, és az oklevelekben biztosított, nehezen szerzett számtalan szabadság helyébe az egy lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Egyszóval, a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást állította.

A burzsoázia megfosztotta dicsfényüktől az összes eleddig tisztelt és jámbor félelemmel szemlélt tevékenységeket. Fizetett bérmunkásává változtatta az orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudomány emberét. (…)

A burzsoáosztály létének és uralmának leglényegesebb feltétele a gazdagságnak magánosok kezében való felhalmozódása, a tőke képződése és gyarapodása; a tőke feltétele a bérmunka. A bérmunka kizárólag a munkások egymás közötti konkurrenciáján nyugszik. Az ipar haladása, amelynek az akarat nélküli és ellenállásra képtelen hordozója a burzsoázia, a munkásoknak a konkurrencia okozta elszigetelődése helyébe a munkásoknak a társulás révén létrejövő forradalmi egyesülését állítja. A nagyipar fejlődésével tehát kicsúszik a burzsoázia lába alól maga a talaj, amelyen termel és a termékeket elsajátítja. Mindenekelőtt saját sírásóját termeli. Pusztulása és a proletariátus győzelme egyaránt elkerülhetetlen." A Kommunista Kiáltvány, https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/ch01.htm#s1 (Letöltés: 2017. január 3.)

[5] Molnár Tamás: *Az értelmiség alkonya*, Budapest, Akadémiai, 1996.

studia_caroliensa_2017.indd 362 2017.06.16. 14:17:08

A KUTATÁS MAGÁTÓL ÉRTETŐDŐSÉGE

Einstein, hogy saját dogmatikus fizikai álláspontját védje a tér és idő objektivitását illetően, a kvantumelmélet határozatlansági relációjára ellenérvként csak annyit tudott mondani (bár azt sokszor ismételgetve), hogy „Az Úristen nem kockázik". Amire Bohr mindössze ennyit válaszolt: „De nem is a mi feladatunk, hogy előírjuk az Istennek, hogyan működtesse a világot"[6]. Valahol itt kezdődik az a vita, amely világossá teszi a tudomány fogalmának teljes félreértését. A fizikusok, miközben azt hiszik, hogy a világot egyre teljesebben értik meg, új világokat fedeznek fel, valójában a szimuláció újabb és újabb tereit teremtik maguknak. Úgy gondolják, számolnak és mérnek, valójában azonban a saját axiómarendszerükön belül tesznek csak érvényes kijelentéseket. Ahhoz, hogy kilépjünk ebből a zárt axiómarendszerből – például az etika vagy a teremtés irányába – el kell hagyni a megszokott, magunk által épített, biztosnak tűnő, ám valójában virtuális világunkat, és ki kell lépni a megismerhetetlen és mindig bizonytalan, ám valós világba. Ezt a kalandot kötelessége vállalni minden kutatónak ahhoz, hogy a tevékenységének gyümölcse életet (fenntarthatóságot) és ne pusztulást hozzon a valóságban. Ez a virtuális világokból való „kilépés" a megtérés első lépése, amelynek két mozzanata van: annak az elfogadása, hogy lennie kell igazságnak, és egyúttal annak az elfogadása, hogy ez az igazság a maga teljességében soha nem lehet az emberé.

Einstein, utolsó érvként a valóság bizonyossága mellett, még megpróbálta Istent mint bizonyítékot előhúzni. Valójában azonban Isten soha nem lehet bizonyíték. Isten legfeljebb minden bizonyítás feltétlen feltétele lehet. Olyan feltétel, amelyik egyszerre megkerülhetetlenül bizonyos és egyszerre meghatározhatatlanul hatalmas.[7]

Ezt érezték a második nagy háború előtt az atomfizikusok is, és a konkrétumokat keresve nem tudták megkerülni az Isten kérdését sem. A Teremtő mint a rendszeren kívüli végső elv lehet ugyanis az egyetlen bizonyosságba vetett kapaszkodó. A Teremtőt nevezhetjük „igazságnak", „élet értelmének" „boldogságnak" „szeretetnek" vagy bármi hasonlónak. Ha ezek a vezérelvek hiányoznak a tudományos kutatásból, akkor a kutatás emberellenes eredményeket fog előállítani. Ennek az igazságnak a kijelentése a fenntarthatóság kérdésének és magának a humanizmusnak is az első tétele. Ez a tétel azonban túl elvont, túlontúl metafizikai a modern kutató, gondolkodó számára. Éppen ezért sokkal haszno-

[6] Werner Heisenberg: *A rész és az egész*, Budapest, Gondolat, 1975, 112.
[7] Weissmahr Béla: *Filozófiai istentan*, Bécs – Budapest – München, Mérleg – Távlatok, 1996.

studia_caroliensa_2017.indd 363 2017.06.16. 14:17:08

sabbnak tűnik, ha nem keresünk végső értelmet, helyette magára a részproblémára, a konkrét megoldandó feladatra koncentrálunk.

Egyáltalán nem mindegy, hogy az egyén és a közösség hogyan áll hozzá a saját életéhez. Problémát akarunk megoldani, és az önpusztítást minél későbbre tolni,[8] vagy értelmes (örök) életet akarunk alkotni magunknak és másoknak, ahogy azt a lelkünk kívánja? Igazából ez az egyetlen választás. Hogy melyik utat járjuk, lényegileg határozza meg a jövőnket. A saját jövőnket és az emberiség jövőjét. Természetesen ezen az úton is sok volt már a frusztráció. Elég itt a már említett Karl Marx példáját nevesíteni, aki maga akarta elhozni a mennyországot a földre.

Egészen Husserl filozófiájáig[9] élt az illúzió, hogy a tételek tétele, a világot magyarázó legalapvetőbb elv kimondható, tisztán természettudományos alapokra támaszkodva. Ezt az elvet egyértelműen cáfolja Gödel eldönthetetlenségi tétele, továbbá Douglas Adams[10]. A téves illúzió alapja, hogy a természettudomány ugyanazt a hibát követte el, mint amivel a filozófiát (metafizikát) vádolta: „A filozófia nem egyéb, mint a rendszeres visszaélés egy nómenklatúrával, melyet speciálisan e célra alkottak." Csakis olyan szavakat és fogalmakat használhatunk, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak az érzéki tapasztalással; persze azzal a kikötéssel, hogy a közvetlen érzékelést helyettesíthetjük komplex fizikai megfigyelésekkel.[11] A mérhető és számolható érzéki tapasztalás azonban csak a valóság egy kis részét jelenti. Az ember, akár, csak mint az evolúció terméke, jóval több ennél. Az ember tisztában van a végességével, és ebbe nem nyugszik bele. Vagy ha belenyugszik, kipusztul. Az ember olyan élőlény, amely saját egzisztenciáját nem kezelheti megoldható problémaként, mert ha így kezeli, felismerve saját értelmetlenségét a végességben, elpusztul. (Egyénként és közösségként egyaránt). Nem kerülhetjük meg tehát a boldogság és a szeretet kérdését, mert ez az egyetlen esélyünk a túlélésre. Az ember nem az életre, hanem az örök életre vágyik. E miatt az ösztönös vágy miatt szeret, segít, szaporodik. Ha ezt a vágyat a problémamegoldó képesség kiöli, az evolúciós előny vész el.

A természettudomány a modernitás óta látszólag kézzelfogható problémákra igyekezett választ adni, azonban a válaszok, bármilyen hatékonyak is, leginkább a már hivatkozott Adams regényre hasonlítottak.[12] A természettudomány min-

[8] http://thebulletin.org/clock/2017 (Letöltés: 2017. január 27.)

[9] Gottfried Martin: *Általános metafizika*, Budapest, Holnap, 1998.

[10] The Hitchhiker's Guide to the Galaxy, mely a mindenség kérdésének kérdését ironikusan oldja meg.

[11] Heisenberg: *A rész és az egész*, 49.

[12] „A *Galaxis útikalauz stopposoknak* regényben és az első rádiójátékban szuperintelligens pándimenzionális lények, akiknek az egérformájuk csak a mi dimenziónkba való betüremkedésük,

studia_caroliensa_2017.indd 364 2017.06.16. 14:17:08

denhatósága halálának kimondása meg is történt az 1960-as években a falszifikacionizmus[13] elméletében. Leegyszerűsítve: a tudományos tételnek természeténél fogva megcáfolhatónak kell lennie. Sosem léphet fel tehát a véglegesség, teljes igazság igényével.

Miközben a természettudomány felismerte saját határait, a közgondolkodás még mindig az 1920-as évek fizikusainak szintjén áll. Soha nem látott méreteket öltött az a vulgárfilozófia, amely szerint az emberi élet maga is egy tudományos eszközök segítségével megoldandó probléma. Semmi több. Világos, hogy az élet egyetlen biztos tényével, a halállal, és az azzal szembeni egzisztenciális ellenérzésekkel ez az elmélet nem tud mit kezdeni. Részben emiatt nem tudja értelmezni a szeretet mint áldozatvállalás kérdését sem.

---

feltették a kérdést szuperszámítógépüknek, Bölcs Elmének az életről, a világmindenségről meg mindenről. Bölcs Elmének hét és fél millió évig tartott, hogy kiszámolja a választ, ami a 42 volt. A probléma az volt, hogy a kérdést feltevők nem tudták valójában, hogy mi a kérdés.

Amikor a tudósok megkérdezték Bölcs Elmét, hogy mi a végső kérdés, ő azt válaszolta, ennek kiszámítására csak egy nála is nagyobb számítógép képes, mely olyan komplex és kifinomult gépezet, melynek már a szerves élet is a részét képezi, és tíz millió éven át fog számolni. A neve pedig Föld. A programba azonban két hiba csúszott. Az első, amire a Vendéglő a világ végén című második részben derül fény, hogy nagyjából 8 millió évvel azelőtt a Földre érkezett a Golgafrincham népe, mivel ők úgy tudták, bolygójukat pusztulás fenyegette. Kiderült azonban, hogy a bolygójuk népességének haszontalan harmadától szabadultak csak meg ilyen módon a Golgafrincham lakói. Arthur Dent és Ford Prefect rájöttek, hogy nem a bolygón lévő ősemberek, hanem a golgafrinchamiak lettek ezáltal a földi ember ősei. A második, hogy a vogonok öt perccel a program befejezése előtt elpusztították a bolygót, mert az útban volt egy új hiperűrsztráda építéséhez. Az egerek azonban nem akartak újabb tíz millió évet várni a kérdésre, ezért ki akarták venni Arthur Dent, az egyik túlélő agyát, mivel az tartalmazhatja a választ. Arthuréknak sikerül elmenekülniük a Föld prehisztorikus korába, majd amikor egy scrabble-t játszó ősember véletlenül kirakja betűiből a negyvenkettő szót, ő is megpróbálkozik ezzel. Az eredmény:

»– Mit kapsz, ha megszorzod a hatot kilenccel?

– Hatszor kilenc. Negyvenkettő.

– Ennyi. Ennyi az egész.

– Mindig is tudtam, hogy valami alapvető gond van a világban.«

A hatszor kilenc természetesen ötvennégy. A Föld nevű számítógépen futó tíz millió éves programnak tökéletesen kellett volna működnie, de a golgafrinchamiak érkezése hibát okozott a rendszerben, így az Arthur agyában rejtőző kérdés is hibás.

Az élet, a világmindenség, meg minden című regényben, Prak, aki mindenről tudja az igazságot, megerősíti, hogy valóban 42 a végső válasz, és azt is, hogy lehetetlen, hogy egyszerre létezzen a végső kérdés és a végső válasz egyazon univerzumban. »Ha mégis megtörténne, a Kérdés és a Válasz érvényteleníték egymást, és velük együtt az Univerzum is megszűnne létezni, és valami más, még bizarrabb és megmagyarázhatatlanabb dolog foglalná el a helyét.«" https://hu.wikipedia.org/wiki/42_(Galaxis_%C3%BAtikalauz_stopposoknak) (Letöltés: 2016. július 20.)

[13] Lakatos Imre: Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes, in Lakatos Imre – Alan Musgrove (eds.): *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

studia_caroliensa_2017.indd 365 2017.06.16. 14:17:08

A Solvay Konferencián 1927-ben Einstein korábban említett, Istennel kapcsolatos észrevétele egy kisebb vitát váltott ki a jelenlévő fizikusok között. A vita alapját Max Plank azon kijelentése képezte, amely szerint a vallást és a tudományt össze lehet egyeztetni, hiszen mindkettő a valóságot kutatja, csak másmás irányból. A tudomány az objektív anyagi világot elemzi, a vallás pedig az értékek világát magyarázza. A tudomány a *sein*, a vallás a *sollen* valósága. A tudomány a technikát, a vallás az etikát alapozza meg. Ez a csábító felfogás azonban nem tetszett a fizikusok többségének. Ők az etikát és a természettudományt nem tartották együtt értelmezhetőnek. Mindkét megközelítésnek lehet létjogosultsága szerintük, de objektív kapcsolat köztük nem állhat fenn. Mind a mai napig ez a kutatásetika alapvető problémája is. Egyre világosabb, hogy a kutatásetika kérdésének helyes megválaszolása fogja meghatározni a jövőnket. A helyes válasz nélkül nincs fenntarthatóság. Hogyan lehetne kutatásetikai kijelentéseket tenni tisztán a természettudomány paradigmái között? A gyakorlat és a józan ész is egyértelműen mutatja: sehogy.

A valóság objektív megismerése és a helyes emberi cselekvés ugyanis nem választható szét. Még azért sem, hogy ezzel az Isten létét legalább az etika számára megmentsük, ha már a „tudományban" nem lehet jelen. Értelmetlen feltételezni, ahogy azt a fizikusok tették vitájukban, hogy a tudomány az igaz/hamis, a vallás a jó/rossz kódrendszerben egymástól függetlenül működik. E szerint az elv szerint a tudomány objektív, a vallás szubjektív.

Következetlen, ámde nem alaptalan ugrás volt a fizikusok vitájában az erkölcs és a vallás azonosítása. Jól érezték, egy, az emberen (egyénen és közösségen) túlmutató érték nélkül nem lehet az erkölcs bizonyosságáról sem beszélni. Azt pedig saját bőrükön tapasztalták meg, mi történik akkor, ha politikusok a filozófusokkal karöltve gyártanak etikákat és ideológiákat. Minden bizonnyal érezték azonban annak a veszélyét is, ha a vallás fanatizmussá torzul. Az egyetlen kiút az élet szeretete lehet. *Bonum est diffusivum sui*. A jó hirdeti magát. A tudományban és az erkölcsben egyaránt. Csak meg kell hallani a sok probléma között a jó szavát. Igazi életértelmet kell találni. A tudósnak kötelessége kilépni a „megkopasztott madarak" világából, és átlépni az élet világába, ahol érdemi erkölcsi válaszokat lehet és kell találni.

Igazuk volt a 20-as, 30-as évek fizikusainak abban, hogy a tudomány valóban objektivitásra törekszik, azonban nem vették figyelembe azt a tényt, hogy ez az objektivitás mind a filozófia, mind pedig a teológia mint az egésszel foglalkozó tudomány területén megvan. A hit maga sem puszta érzület, értelem nélkül, mert akkor a hit fanatizmussá válna. A hit és a tudomány helytelen szétválasztása mind a tudományos, mind a vallási szélsőségeknek az alapja.

studia_caroliensa_2017.indd 366 2017.06.16. 14:17:08

A kétféle szélsőség közül a tudományos szélsőségek jelentek meg előbb. Már maga Heisenberg is megjegyzi: „nem örülök az ilyen szétválasztásnak. Kétlem, hogy az emberi társadalom élhet a tudás és a hit közötti ilyen éles megkülönböztetésben. (…) Nem lesz jó vége a dolognak.[14]"

Heisenberg látnokként fogalmazta meg a mai, értékek nélküli Európa sorsát: „Hit és tudás merev szétválasztása a legjobb esetben is csak szükségintézkedésnek tekinthető; nem hozhat egyebet, mint egy bizonyos átmeneti megkönnyebbülést. Könnyen megeshetik, hogy a nyugati kultúra – a nem is nagyon távoli jövőben – eléri azt a pontot, ahol az ősi vallások példabeszédei és hasonlatai még az átlagember szemében is elvesztik meggyőző erejüket; márpedig ha ez megtörténik, félek, hogy kártyavárként omlik össze a régi etika, és akkor bizony elképzelhetetlen, iszonyatos dolgok történhetnek."[15]

Heisenberg megállapítja, kell lennie a dolgok mélyén rejlő, átfogó rendnek. És ez az átfogó rend mind az empírira világában, mind pedig a gondolkodó alany világában jelen van. Ez a rend nyilvánul meg valahogy az új fizikák új fogalomtárában. A megfigyelő és a megfigyelt, a szubjektum és az objektum összekapcsolása feltétlenül fontos lenne. A világunk velünk együtt egész. Minden egyes cselekedetünknek hatása van a jövőre, a fenntarthatóságra.

A megjósolt katasztrófa azáltal következett be, hogy az egyének saját egzisztenciájukat is megoldandó problémaként fogják fel. Elfoglalják magunkat a problémákkal, nehogy a lényeggel kelljen szembenézni. Mindennek egyenes következménye az értelmetlen verseny, a kétségbeesett próbálkozás, hogy az örök értékek helyett a „sok jóból jó sokat" szerezzen az egyén. Ez aztán egyre csökkenő természetes reprodukcióhoz vezet, legalábbis a gazdagok világában.

Persze a lényeg még a tényeknél is makacsabb jelenség. Időről időre átvérzi a történelem szövetét. Ebben a kontextusban új értelmet kapnak Robert Schumann szavai is, miszerint Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz, világosan rámutatva arra, hogy hit és tudás csak együtt lehet minden identitás alapja. A hit akaraterőt ad, a tudás pedig értelmes cselekvést tesz lehetővé.

Lehet, hogy mi már nem tudunk visszatérni az élhető világhoz. Ebben az esetben viszont el kell fogadni, hogy nem a mi utunk a járható.

[14] Heisenberg: *A rész és az egész*, 114.
[15] Uo., 115.

studia_caroliensa_2017.indd 367 2017.06.16. 14:17:08

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS KÉRDÉSEK POZICIONÁLÁSA

Ahhoz, hogy a természettudomány kérdései (megoldandó problémái) értelmezhetőek legyenek az emberiség jövője szempontjából is, a kérdéseket egy tágabb rendszerbe kell helyezni.[16] Ezzel ugyan lemondunk az autopoietikus rendszer[17] szűk odújának látszólagos biztonságáról, helyette viszont megkapjuk az ember és természet viszonyának végtelen birodalmát. Eszerint a megközelítés szerint már a természettudományos kérdés felvetése sem lehet független az emberiség történetétől, erkölcsétől, vallásától, azaz az igazság és jóság kérdésétől.

A természettudományos kérdést is egész lényével kell felvetnie az embernek, az emberek közösségének – nem lehet azt egyszerűen részkérdésként, az emberlétet figyelmen kívül hagyó részproblémaként kezelni. Minden tudományos kérdésnek az emberiség egészét érintő problémaként kell megjelennie, és minden esetben mérlegelni kell, hogy a kérdés megválaszolása milyen tényleges eredménnyel és hatással jár az emberiség egésze szempontjából. Ez a folyamat eddig látens módon történt, viszonylag ritkán vetődött fel, hogy valójában mit is szolgál a kutatás. Ezzel együtt a kutatási folyamat szabályzói képesek lehettek a helyes irányokat kijelölni. A szabályozók a következők:

- a tudományos közösségnek el kell fogadnia a tudományos kérdés létjogosultságát, a kutatók kapcsolati hálójának ki kell alakulnia a kérdés körül, meg kell teremteni a tudományos vita lehetőségét,
- a kutatást finanszírozni kell, azaz forrásokat kell biztosítani a probléma kezeléséhez,
- a társadalomnak el kell fogadnia a kérdés megoldásának szükségességét, a jogi, szabályozási környezetnek, társadalmi diskurzusnak biztosítania kell a megoldás lehetőségét.

Egészen eddig úgy tűnhetett, hogy a felmerülő természettudományos kérdést a természettudomány kódrendszerén belül, minden külső hatástól elzártan válaszolták meg a kutatók. Mindez legfeljebb csak részben igaz. A természettudomány fokozódó eszköz és forrásigénye miatt egyre világosabb, hogy a tudományos kérdések megválaszolása nem egyszerűen magányos kutatók zsenialitásának eredménye, hanem a kérdéseket a tudományos közösségnek el kell fogadnia (legalább vitára érdemesként – pl. ezért nincsenek érdemi tudományos viták a földönkívüliek tudatmódosító tevékenységéről), ezt követően a kérdés

[16] Birher Nándor –- Veress Gábor – Abonyi János: A szellemtudomány és a természettudomány viszonya a kutatásban – kutatáserkölcs, *Magyar Bioetikai Szemle*, 2015/4, 137–147.

[17] Niklas Luhmann: *Bevezetés a rendszerelméletbe*, Budapest, Gondolat 2006.

studia_caroliensa_2017.indd 368 2017.06.16. 14:17:08

megoldásához biztosítani kell az anyagi feltételeket, majd magát a kérdést el kell fogadnia legitimként a társadalom egészének mint a normaalkotás forrásának.

Jól látható, hogy a tudományos kérdés felvetése a társadalom egészét érinti, ugyanígy a kérdés megoldása is visszahat mind a kutatók közösségére, mind a finanszírozóra, mind pedig a társadalomra. Végső soron a kutatás és az ember nem választható el egymástól. Ezzel az általánossággal viszont nem nagyon tudunk mit kezdeni, hacsak annyit nem, hogy komolyan vesszük, hogy a kutatásnak össztársadalmi célja kell hogy legyen. Nehézségek leginkább abból adódnak, ha bármelyik szabályozási pont a többitől függetlenül kezd el működni. Például a kutatók csak saját karrierjükért, vagy az impakt-faktorokért hoznak létre kapcsolati hálókat, a finanszírozó csak a profit növelése érdekében finanszíroz, vagy a társadalom rövidtávú szempontok szerint határozza meg a kutatás jogi környezetét.

MÓDSZERTANI JAVASLAT

Láthattuk, ahhoz, hogy a kutatás és a fenntarthatóság fogalmait valóban összekapcsolhassuk, fel kell törni az autopoietikus[18], alapvetően zárt rendszerek falait. Ellenkező esetben a társadalom minden rendszere a saját játékszabályai (kódja) szerint, önmaga fenntartása érdekében cselekszik, esélyt sem adva az emberi élet

[18] „Az autopoiétikus rendszerek az elemeiket a már meglévő elemek hálózatában, hálózatuk révén hozzák létre. Ebben a vonatkozásban tehát a műveleti zártság jellemzi őket. Ez a rekurzív zártság határozza meg az autopoiétikus hálózat strukturális identitásának egységét. Ennek alapján különböztethetőek meg az egymáshoz kapcsolódó (azaz rendszeren belüli) és nem kapcsolódó (azaz a környezethez tartozó) műveletek. Hangsúlyoznunk kell, a rendszerhez való tartozás szempontjából a műveletek kapcsolódása a fontos és nem pedig a műveletek esetleges hasonlósága. Gondoljunk csak arra például, hogy a jog tipikus jellemzője a normatív kommunikáció, ugyanakkor a jogi rendszer környezetében, azaz az erkölcsben, vallásban is fontos szerepet játszanak hasonló normatív kommunikációk. Ebből a hasonlóságból azonban nem következik, hogy minden normatív kommunikációk egyetlen átfogó rendszert alkotna. Ellenkezőleg! Az említett rendszerek (vallás, erkölcs, jog) egymástól éppen hogy elkülönültek. Elkülönültek, mert a jogi, erkölcsi és vallásos normatív kommunikációk egymáshoz nem kapcsolódnak közvetlenül. Egy ilyen kapcsolódás, ha végbemegy, csak közvetítés által lehetséges. Ugyanis mindegyik rendszer csak a saját normáinak a hálózatában, azaz elemeinek meghatározott struktúrája által közvetítve képes a másik rendszer normatív kommunikációjához kapcsolódni. Például amikor a jogban a jóhiszeműség generálklauzuláját megfogalmazzák, akkor egy erkölcsi norma jogi relevanciájáról van szó, mely relevancia nem önmagából az erkölcsi normából fakad, hanem csak abból és csak akkor, ha meghatározott jogi normaszöveg ezt a hivatkozást tartalmazza. Tehát a két norma (jog és erkölcs) kapcsolata nem önmagából a normatív jellegből következik, hanem abból, hogy az egyik normarendszer (a jog) kifejezetten hivatkozik egy másik rendszer (erkölcs) normájára, s ezáltal emeli be a saját normarendszerébe." Karácsony András Rendszerelmélet és fenomenológia, http://jesz.ajk.elte.hu/karacsony13.html (Letöltés: 2017. január 27.)

studia_caroliensa_2017.indd 369 2017.06.16. 14:17:08

fenntarthatóságának szem előtt tartására. Kialakul a jog, oktatás, gazdaság, korrupció etc. professzionális rendszere, azonban értelmezhetetlenné válik az érző, gondolkodó, szolidáris élőlény, az ember.

Módszertani javaslatunk szerint fel kell tárni az egyes autopietikus rendszerek közötti kapcsolatokat, rá kell világítani arra, hogy az egyes emberi tudatokat és egyes normatívan zárt rendszereket meghaladó módon működő mesterséges valóság is emberi termék, és mint ilyen, leírható, értelmezhető és vezérelhető termék. Nem szabad megengedni, hogy az ember által alkotott struktúrákon felnövő szimulákrum[19] átvegye az irányítást. Mind a kutatásnak, mind pedig a tanításnak vissza kell térnie az eredeti értelméhez: az embernek és az ember életének jobbá tételéhez. A gépek már most sokkal hatékonyabban elemeznek adatokat, mint az emberek. Ezeket az elemzéseket a jövőben már emberi beavatkozás nélkül is képes lesz elvégezni a mesterséges intelligencia. Az embernek, a kutatónak, a tanárnak éppen ezért egyre kevésbé az információátadás, sokkal inkább a példamutatás lesz a feladata. Persze csak akkor, ha komolyan vesszük az ember igazi méltóságát és szabadságát.

Térjünk vissza a valósághoz, vegyük észre, hogy a „jó közli magát" –a tudomány megtérésének első lépése.

BIBLIOGRÁFIA

Baudrillard, Jean: *Simulacra and simulations*, https://nbrokaw.files.wordpress.com/2010/05/baudrillardsimulacraandsimulations.pdf

Birher Nándor – Veress Gábor – Abonyi János: A szellemtudomány és a természettudomány viszonya a kutatásban – kutatáserkölcs, *Magyar Bioetikai Szemle*, 2015/4.

Heisenberg, Werner: *A rész és az egész*, Budapest, Gondolat, 1975.

Lakatos Imre: Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes, in Lakatos Imre – Musgrove, Alan (eds.): *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

Luhmann, Niklas: *Bevezetés a rendszerelméletbe*, Budapest, Gondolat 2006.

Martin, Gottfried: *Általános metafizika*, Budapest, Holnap, 1998.

Marx, Karl: *A Kommunista Kiáltvány*. https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/ch01.htm#s1

Molnár Tamás: *Az értelmiség alkonya*, Budapest, Akadémia, 1996.

Nietzsche, Friedrich: *Így szólott Zarathustra*, Budapest, Osiris 2001.

[19] Jean Baudrillard: *Simulacra and simulations*, https://nbrokaw.files.wordpress.com/2010/05/baudrillardsimulacraandsimulations.pdf (Letöltés: 2017. január 4.) „Minden értékünk színlelt", a valóság csak másolat, az eredetit már rég elfelejtettük.

studia_caroliensa_2017.indd 370 2017.06.16. 14:17:08

Smith, John Maynard: *Evolution and the Theory of Games*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.
TALMUD – Mas. Nedarim 39b.
Weissmahr Béla: *Filozófiai istentan*, Bécs – Budapest – München, Mérleg – Távlatok, 1996.

studia_caroliensa_2017.indd 371 2017.06.16. 14:17:08

BŐGEL GYÖRGY

AZ INNOVÁTOR FELELŐSSÉGE

Dublinban a Liffey folyó partján áll az írországi éhínség emlékműve. Hat csonttá soványodott alakot mutat, akik reményvesztetten néznek a semmibe. Egyikük kis batyut szorongat, egy másik halottat vagy magatehetetlen embert visz a vállán. Nem talapzaton állnak, hanem a folyóparti sétányon, a járókelők akár át is mehetnek közöttük. A nagy éhínség Írország nemzeti tragédiája, olyan esemény, amely évszázados nyomokat hagyott és máig meghatározza az ország történetét.

INNOVÁCIÓK ÉS KÖVETKEZMÉNYEK

Mi is történt tulajdonképpen? A 19. század közepén Írország a Brit Birodalomhoz tartozott gyakorlatilag gyarmati sorban. A zöld szigetnek az 1700-as évek elején még csak kétmillió lakosa volt, és aligha tudott volna többet eltartani. Pár évtized múlva azonban megváltozott a helyzet, a lakosság gyors növekedésnek indult, ami alapvetően az Amerikából származó krumpli meghonosításának volt köszönhető. Kiderült, hogy az ország ideális hely burgonyatermesztéshez. A nép bőséges és megbízható élelemforráshoz jutott, aminek a népesség növekedése lett a következménye. A sziget az 1840-es években már nyolcmillió lakossal büszkélkedhetett, akik változatlanul rendkívül szegények voltak, de már nem voltak kitéve az éhhalál közvetlen fenyegetésének.

A fordulat 1845-ben következett be, amikor egy Amerikából érkező gombabetegség elpusztította szinte a teljes burgonyatermést. A szörnyű éhínségben becslések szerint egymillió ember halt meg, kétmillió kivándorolt Amerikába, az otthon maradtak pedig a korábbinál is nagyobb szegénységbe süllyedtek. A természeti katasztrófát politikai hibák is tetézték az angol kormány és a földesurak részéről. Az események teljesen átalakították az ország demográfiai, politikai és társadalmi képét. A lakosság létszáma a 20. század elejére négy és fél millióra csökkent. A szenvedés mélyen beivódott az ír nép emlékezetébe, a sziget 20. századi történelme és mai állapota nem érthető meg e tragikus eseménysorozat felidézése nélkül.

studia_caroliensa_2017.indd 372 2017.06.16. 14:17:09

Máig vitatott kérdés, hogy miként került Írországba a pusztító gombafertőzés. Tudjuk, hogy Amerikából érkezett, de csak sejtjük, hogy miért jelent meg pont 1945-ben. Egy elterjedt feltételezés (nevezzük hipotézisnek) szerint a magyarázatot a hajózás fejlődésében kell keresni. A gombának át kellett jutnia az Atlanti-óceánon. A vitorlások utasait krumplival is etették; a gumók között fertőzöttek is lehettek, de mivel az út túlságosan hosszú volt, a gomba elpusztult. A hajóépítő mesterek azonban egyre fürgébb klippereket bocsátottak vízre: ezeket már alapos elméleti számítások alapján tervezték, így az atlanti átkelés időtartamát sikerült két hétre leszorítani. Ezt már túlélte a fertőzés, villámgyorsan elterjedt a borongós, párás éghajlatú szigeten, és bekövetkezett a tragédia.

Volt felelőse ennek a tragédiának? Érdemes-e, lehet-e felvetni a felelősség kérdését? Az éhínség kezelésének minden bizonnyal voltak felelősei, ők azonban aligha tehettek annak kitöréséről. Ha az okokról szóló fenti elképzelés igaz, a tragédiát tulajdonképpen két innovációs pálya találkozása okozta: az egyik innováció a burgonya meghonosítása és elterjesztése Írországban, a másik pedig a vitorlás hajók fejlődése. A döntéseket emberek hozták meg: gazdák, földesurak, hajóépítők. Ha nincs elegendő élelem, nem növekszik gyors tempóban a lakosság; ha nem építenek jobb klippereket, nem rövidül le az atlanti út. Mindenki végezte a munkáját, igyekezett hasznot húzni abból, és eszébe sem jutott, hogy az események egy bizonyos ponton tragédiába torkollnak majd.

A nagy éhínség történetét egy, az innovációk diffúziójáról szóló, gyakran hivatkozott szakkönyv[1] is felidézi. A mű számos példát hoz fel az innovációk úgynevezett „nem szándékolt következményeire", és megállapítja, hogy az újítók gyakran egyáltalán nincsenek tisztában innovációik társadalmi hatásával, különösen azokkal a negatív következményekkel, amelyek az egyébként hasznos innovációk különböző helyzetekben történő alkalmazásánál jelentkeznek. Az innovátorok nagy többségét minden bizonnyal jó szándék vezérli: jobbá vagy olcsóbbá akarnak tenni valamit, megoldást keresnek valamilyen problémára, emberi szükségletekre reagálnak, és az is teljességgel érthető és elfogadható, hogy mindezt anyagi haszon reményében teszik. Esettanulmányokból, interjúkból, személyes tapasztalatokból tudjuk, hogy sokan közülük hivatásnak tekintik az innovációt, szenvedéllyel, elhivatottsággal, teljes odaadással végzik a munkájukat, és ha sikeresek akarnak lenni, akkor ez nem is lehet másképp. Az éhínség példája azonban arra tanít bennünket, hogy a sok jó szándék akár tragikus következményekre is vezethet, és ha így áll a helyzet, akkor a kapcsolódó morális és etikai kérdéseken is el kell gondolkodni, és azon is, hogy ilyen helyzetekben kinek mit kell tennie.

[1] Everett Rogers: *Diffusion of Innovations,* New York, Free Press, 2003, 452.

studia_caroliensa_2017.indd 373 2017.06.16. 14:17:09

Ebben a tanulmányban azt igyekszünk bemutatni, hogy korunk egyes társadalmi problémái, feszültségei milyen összefüggésben állnak fontos innovációs trendekkel és jelenségekkel, illetve az innovátorok és az innovációkat hasznosítók tevékenységével. Nem állítjuk, hogy a bemutatott társadalmi jelenségek okait kizárólag a technológiai fejlődésben és az innovációs munkában találhatjuk meg, azt viszont igen, hogy az utóbbiak fontos szerepet játszanak a problémák és feszültségek kialakulásában, így a megoldásból sem lehet azokat kizárni. A bemutatott problémák és feszültségek úgy jelentkeznek, mint a példánkban szereplő tragikus írországi éhínség: senki sem akarja azokat, de nem szándékolt következményekként mégis fellépnek és valamit kezdeni kell velük. Társadalmi oldalról három problémára koncentrálunk: a munkanélküliségre, az egyenlőtlenségre és az embereknek az államhoz való viszonyára, illetve e viszony megváltozására, a másik oldalon pedig az infokommunikációs technológiák fejlődésével foglalkozunk, azaz lényegében azt mutatjuk be, hogy az információtechnológiai innovációk, illetve a digitális átalakulás hogyan járulnak hozzá az említett problémák új köntösben való megjelenéséhez és kiéleződéséhez.

MIRE KÉPES A TECHNOLÓGIA?

Lássuk elsőként a digitális átalakulás technológiai trendjeit, azt, hogy min dolgoznak az innovátorok! Az alább felsorolt trendek természetesen nem függetlenek egymástól: számos összefüggő elemből álló „innovációs nyalábról" van szó, a következő fontosabb komponensekkel.

Digitalizálás és konvergencia. A digitális technológia fejlődése több mint fél évszázada tart, története a második világháború időszakára nyúlik vissza. A háború alatt és után konstruált számítógépek eleve digitális technológiára épültek, a múlt század utolsó negyedében pedig lendületesen haladt előre a távközlés digitalizálása. A digitalizálás az infokommunikációs szektoron kívül is megjelenik, a digitális eszközök egyre több helyen (pl. média, pénzvilág, egészségügy) váltják le az analóg megoldásokat. A digitális technológia különböző területeken való térhódítása sokféle eszköz összekapcsolását, sőt összeolvadását teszi lehetővé (konvergencia), következésképpen az általános digitalizálás az úgynevezett kombinatorikus innovációnak kedvez: az egyes eszközök nem önállóan, hanem egymással összekapcsolódva fejlődnek, termékszintű innováció helyett rendszerszintű innovációról beszélhetünk, amikor az innovációt gyakran maga az összekapcsolás jelenti. A konvergencia leghétköznapibb példája az okostelefon: megjelenésének, elterjedésének, felhasználási módjainak nagy hatása van a gazdaságra és a társadalomra. Az okostelefon-felhasználók száma globálisan 500 millióról

studia_caroliensa_2017.indd 374 2017.06.16. 14:17:09

több mint 2,5 milliárdra nőtt az elmúlt tíz év alatt, a leglátványosabb növekedést Ázsia és a csendes-óceáni térség produkálta.

Mindenben jelen lévő számítástechnika („ubiquitos computing" vagy *„pervasive computing").* Az említett digitalizálás és konvergencia következményéről van szó. A számítástechnika kilép a számítógépek világából, hardver és szoftver komponensei, algoritmusai sokféle eszközben, a legkülönbözőbb helyeken bukkannak fel: termelőeszközökben, háztartásokban, autókban, az embereken és az emberekben, e-könyvekben és így tovább. Ez azt is jelenti, hogy a korábban „buta" eszközök intelligenssé válnak: helyzeteket ismernek fel, döntéseket hoznak. Egyre több dolgot irányít valamilyen számítógépes algoritmus, méghozzá automatikusan.

Hálózatosodás. A hálózatok világában új fejezetet nyitott az internet megjelenése. Tömeges felhasználása, „demokratizálódása" a múlt század kilencvenes éveiben kezdődött el a könnyen használható, ingyenes böngészők terjedésével. Az internethasználók globális tábora folyamatosan nő. Jól ismert tény, hogy rengetegen használják a különböző közösségi hálózatokat; a legnépszerűbbek penetrációja az úgynevezett Y generációban az 50-60%-ot is meghaladja egyes országokban.

A dolgok internete („Internet of Things", IoT). Az emberek internete („Internet of People"), az hogy az emberek tömegei az interneten keresztül érintkeznek és kommunikálnak egymással, sok éve jól ismert és részletesen elemzett jelenség. A dolgok internete viszonylag új dolog, a fentebb említett technológiai trendek szerves következménye. Mivel a számítástechnika egyre több fizikai eszközben jelenik meg, és ezek az eszközök rákapcsolhatók az internetre, intenzív kommunikáció indulhat meg közöttük. Előrejelzések szerint az internetre kapcsolt eszközök száma a közeli jövőben jóval meg fogja haladni hálózatot használó emberekét, a prognózisok készítői több tízmilliárdos számokat jeleznek. A hálózatba kötött, egymással kommunikáló eszközök radikális változásokat hozhatnak sok területen, így például a termelési rendszerekben, az ellátási láncokban, a közlekedésben, az egészségügyben, de a háztartásokban is. A termelés területén ez az innovációs hullám az *Ipar 4.0* („Industry 4.0") elnevezést kapta, jelezve, hogy a negyedik ipari forradalomról van szó[2], jelesül az egymással összekapcsolt, egymással kommunikáló, fejlett algoritmusokkal irányított, koordinált és optimalizált termelőeszközök világáról.

Mobilitás. A mobilitás tágabb jelenség a közismert mobil eszközök (táska- és táblagépek, mobiltelefonok) elterjedésénél. A számítógépes mobilitás magában foglalja a mobil kommunikációt, a mobil hardvert és szoftvert. A mobil eszkö-

[2] Egyes gazdaságtörténészek szerint az ötödikről.

studia_caroliensa_2017.indd 375 2017.06.16. 14:17:09

zöknek méreteiken és mozgathatóságukon kívül további figyelemre méltó tulajdonságai is vannak. Ezeket az eszközöket – leginkább a mobiltelefonokat – általában csak egy ember használja. Szorosan kötődnek a gazdájukhoz, mindenhova elkísérik őket, beépülnek a mindennapos életükbe, szokásaikba, követik, feljegyzik a velük történt eseményeket, számos személyes adatot, információt hordoznak. Többségük állandóan be van kapcsolva és ismeri a saját földrajzi helyét. Arról se feledkezzünk meg, hogy az adatok mobilitása legalább olyan fontos jelenség, mint a számítástechnikai és kommunikációs eszközöké: óriási adattömegek gyorsan, veszteség nélkül mozoghatnak a világ különböző pontjai között.

Szenzorok. A számítógépeket és telefonokat már régóta felszerelik két fontos szenzorral: mikrofonnal és kamerával. Ezek az eszközök tulajdonképpen a hálózat szemei és fülei. A „látó szenzorok" száma globálisan milliárdos nagyságrendű. Az Amerikai Egyesült Államokban 2005-ben már körülbelül 25 millió biztonsági kamerát üzemeltettek (tehát minden tucat polgárra egy kamera jutott), de London is a világ egyik legjobban bekamerázott városának számít.[3] A mikrofonokon és kamerákon kívül még nagyon sokféle számítógépre kapcsolható, sokszor rádiós kommunikációra is képes digitális adatokat produkáló szenzor létezik. Fiatal vállalkozások rendszeresen jelennek meg újabb és újabb szenzortípusokkal, amelyekkel például ritka vegyszereket vagy baktériumokat (bioszenzorok) lehet felismerni. A szenzorok felhasználási területekként is csoportosíthatók, beszélhetünk például egészségügyi, közlekedési, biztonsági, meteorológiai, mezőgazdasági vagy háztartási szenzorokról. Egy modern autóban számtalan szenzor figyeli a jármű működését és állapotát. Tulajdonképpen a háló szenzorainak tekinthetők azok az emberek is, akik adott helyeken és időpontokban valamilyen közösségi helyen rögzítik a benyomásaikat, érzéseiket, hangulataikat („crowdsensing").

A számítástechnikai kapacitások növekedése. Statisztikai tény, hogy egyes számítástechnikai kapacitások exponenciálisan növekednek. Gordon Moore, az Intel egyik alapítója a hatvanas évek végén azt jósolta, hogy az egységnyi felületen elhelyezhető tranzisztorok száma nagyjából kétévente meg fog duplázódni, és ez a jövendölés meglepően pontosnak bizonyult. Időnként megfigyelhetők lassulások, de az új technológiák ismét felgyorsítják a folyamatot.[4] Érdemes figyelni az exponenciális trendek matematikájára: ha például Moore említett

[3] 2014-ben Magyarországon sajtóvita bontakozott ki arról, hogy szabad-e közterületen arcfelismerésre is alkalmas intelligens kamerákat elhelyezni. Budapest egyik legsűrűbben bekamerázott területe a 8. kerület.

[4] Lassulás napjainkban is megfigyelhető, egyes szakértők szerint a kvantum-számítástechnika fejlődése adhat újabb lendületet a számítógépek képességei növekedésének.

studia_caroliensa_2017.indd 376 2017.06.16. 14:17:09

törvényére gondolunk, láthatjuk, hogy az exponenciális görbének abban a szakaszában járunk, amikor a számok már nagyon nagy, szinte beláthatatlan méretű ugrásokkal növekednek, vagyis mai világunkban valóságos „kapacitásrobbanás" történik a számítástechnikában[5].

Felhő számítástechnika („cloud computing"), számítástechnika szolgáltatásként. A számítógépes szoftverek forgalomba hozatala évtizedeken át úgy történt, hogy az alkalmazásokat „dobozolt" formában, többnyire meghatározott tartalmú licencszerződések keretében kínálták a vevőknek, akik azokat saját gépeiken telepítették és futtatták. A *cloud computing* ezzel szemben szolgáltatás nyújtását jelenti valamilyen távoli helyről (a „felhőből", olyan helyről, amit a felhasználó esetleg nem is ismer, nem tudja, hol van). A felhasználó nem szoftvert vásárol, hanem szolgáltatást: az alkalmazást az internet modern távközlési hálózatán éri el. A felhő számítástechnika és az ahhoz kapcsolódó virtualizálás nagyon fontos tényező a digitális vállalatok terjedésében és fejlődésében: a technológiai rendszer megépítéséhez nincs szükség nagy összegű induló beruházásokra, a kapacitások igénytől függően gyorsan skálázhatók felfelé és lefelé. Az informatika „közművesedik", hiszen a vezető informatikai cégek által épített hatalmas, szerverek tízezreit magukba foglaló adtaközpontok technikai és kiszolgálási szempontból valóban hasonlítanak a hagyományos közművekre.

A világ adatosítása, Big Data. Az adatrobbanás, a *Big Data* jelensége első megközelítésben nagyságrendi kérdés. Az emberiség a modern digitális technológiáknak köszönhetően óriási kapacitásokkal rendelkezik információk feldolgozásához és tárolásához. Ezekre szükség is van, hiszen a világban ugyanilyen hatalmas tömegű adat keletkezik szinte folyamatosan. A gazdaságban, a tudományban, a társadalmi életben, a kultúrában, az oktatásban stb. egyre több olyan forrás van, amely „Big Data" jelenséget produkál. Ezt a jelenséget a következőképpen írhatjuk le: hatalmas, nagyfokú változatossággal és komplexitással jellemezhető, gyorsan keletkező és szaporodó adattömegek megjelenése, amelyek hasznosítására kevés idő áll rendelkezésre.

Adatfeldolgozás, adattudomány, adatbányászat, mesterséges intelligencia. Az adatbányászat mai eszközei nagyrészt a már ismert statisztikai eljárások modernizált változatai. Mivel a rendelkezésre álló adatok köre és mennyisége rohamosan nő, erősödik az érdeklődés a statisztikai technikák és maguk a statisztikusok iránt. A statisztikai eljárások olyan különleges területeken is sikeresnek bizonyulnak, mint például a beszédfelismerés, a pénzpiaci előrejelzés, a mozgó-

[5] Az exponenciális növekedés jelenségéhez kapcsolódik a *szingularitás* koncepciója, vagyis lényegében az a nézet, hogy a gépi intelligencia belátható időn belül utoléri és meghaladja az emberi intelligenciát.

studia_caroliensa_2017.indd 377 2017.06.16. 14:17:09

képek valós idejű interpretálása, a rendszerbiológia, a gyógyszerek tesztelése vagy az online gépi fordítás. A Big Data jelenség új fejezetet nyit a statisztika történetében. A hagyományos statisztikai vizsgálatok általában sok megfigyelésre és kevés mért paraméterre támaszkodtak, és csak kevés hipotézist teszteltek. Az adatrobbanás korában ez a helyzet megváltozott: a számítógépes technikák sokkal több paramétert tudnak kezelni, és hipotézisek tömegét tudják tesztelni. A statisztikusok komplex interakciók kezeléséhez is jó módszerekkel rendelkeznek. A hatalmas adatmennyiségnek köszönhetően egyre pontosabb eredményeket kaphatunk. A modern adatbányászat ma már elképzelhetetlen *gépi tanulás* nélkül: ennek célja olyan algoritmusok kidolgozása, amelyek lehetővé teszik, hogy a számítógép önállóan tanuljon az adatokból, tökéletesítse a modelljeit és egyre pontosabb előrejelzéseket produkáljon. Fontos innovációs trend a *mesterséges intelligencia* fejlődése. Ez a fejlődési folyamat hullámzó volt az elmúlt évtizedekben, hol nekilendült, hol elakadt. A mai szakmai fellendülés az eddig felsorolt technológiai trendeknek köszönhető. A Big Data jelenség, a feldolgozó kapacitások növekedése, a korszerű algoritmusok lehetővé teszik, hogy a számítógépes intelligencia gépi tanulással jöjjön létre. Ezen a téren ma különösen nagy figyelmet kap az úgynevezett *Deep Learning* eljárás, ami az agy működését próbálja utánozni. Bár még sok probléma van, az eddigi eredmények biztatóak. Várható, hogy a jövő innovációi közül sok úgy fog megvalósulni, hogy valamilyen eszközhöz vagy rendszerhez mesterséges intelligenciát tesznek hozzá.

A harmadik platform. Az eddig felsorolt trendek közül a mobilitást, a felhőszámítástechnikát, a Big Data jelenséget, a hálózatosodást és a dolgok internetét összekapcsolva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a számítástechnika területén a nagy mainframe-gépek és a kliens-szerver rendszerek után egy harmadik platform van kibontakozóban. Ehhez hozzátehetjük még az ember-gép kapcsolat (interfész) átalakulását is, gondoljuk például az élőbeszéddel vagy mozdulatokkal irányított gépekre. A modern digitális vállalat erre, az ember, a szervezetek és a technológia viszonyát átalakító platformra épül.

Okos rendszerek és robotok. A felsorolt technológiai innovációs trendek együttes következménye az úgynevezett okos („smart", „intelligens") termékek és rendszerek terjedése. Ezek palettája nagyon széles: „okos" lehet egy mindennapi háztartási eszköz, de beszélhetünk okos otthonról, vállalatról, okos településekről, sőt okos szektorokról (pl. okos egészségügy, okos kereskedelem, okos mezőgazdaság) is. Az okos rendszerek három legfontosabb képessége a (1) helyzetfelismerés, (2) az elemzés és a döntés és a (3) hatékony végrehajtás. Ezek a képességek a modern digitális technológiának köszönhetően fölöttébb fejlettek és kifinomultak lettek, meglétük és színvonaluk alapvető versenytényezővé vált. A modern digitális technológiák (egyéb innovációkkal kiegészítve) mindegyik felsorolt

studia_caroliensa_2017.indd 378 2017.06.16. 14:17:09

tevékenységben forradalmi változásokat hoztak. A digitalizálásnak, a mindenben jelen lévő számítástechnikának köszönhetően a lehetséges alanyok köre gyorsan bővül, egyre több tárgy, eszköz, rendszer egészíthető ki, szerelhető fel intelligenciával. Sok probléma megfogalmazható adatgyűjtési és -elemzési feladatként, illetve a digitalizált adatok megfelelő elemzések segítségével sok probléma megoldásához hozzájárulhatnak. Egy modern okos rendszer működése közben gépi tanulási eszközökkel folyamatosan finomíthatja a modelljeit, fejlesztheti a (mesterséges) intelligenciáját, tudást generálhat. A modern robotok tulajdonképpen fejlett okos rendszerek: helyzeteket ismernek fel, elemeznek és döntenek, majd a döntést végre is hajtják. Várható, hogy a közeli jövőben nagy tömegben fognak megjelenni a legkülönbözőbb területeken: robot (vezető nélküli) autók, háztartási robotok, illetve robotokként működő háztartási rendszerek, ipari és logisztikai robotok, mezőgazdasági, gyógyászati stb. robotok. Intelligenciájuk folyamatosan nő majd, és egyre több olyan robottal találkozhatunk, amelyek nem a hagyományos „kompakt" formában jelentkeznek, hanem különböző komponenseik (például érzékelőik, az adatfeldolgozást végző „agyuk") különböző helyeken találhatók – jó példa erre az intelligens utakon futó, a számítástechnikai felhőhöz kapcsolt önvezérlő személyautóké, kamionflottáké.

A technológiai trendek fenti felsorolásából látható, hogy valóban masszív, sok összefüggő elemből álló, gyorsan terjedő és kiterjedt hatású innovációs trendről van szó: egyfelől a digitális technológia forradalmáról[6], másfelől a gazdaság és a társadalom különböző szektorainak digitális átalakulásáról. Hosszasan lehetne sorolni a digitális átalakulás kedvező hatásait, és ezzel kapcsolatban nyilván az olvasónak is vannak tapasztalatai. Ez a transzformáció fejlesztési és felhasználási döntések megszületésének és végrehajtásának sorozataként halad előre. A döntéshozókat érthető és ésszerű célok vezérlik: hatékonyan és nyereségesen akarnak dolgozni, gyarapodni szeretnének, problémákat próbálnak megoldani, szükségleteket akarnak kielégíteni, vállalkozásokat szándékoznak elindítani vagy felfuttatni, fontos folyamatokat kívánnak felgyorsítani, kényelmesebbé akarják tenni az életüket. Sokan el is érik ezeket a célokat és az adatok azt mutatják, hogy ennek meg is van a megérdemelt jutalma.[7]

[6] Carlota Perez: *Technological Revolutions and Financial Capital*, Cheltenham, Edward Elgar, 2002. A könyv bőséges forrásanyagra hivatkozva áttekintést ad a technológiai forradalmak történetéről és jellegzetes fázisairól.

[7] George Westerman – Didier Bonnet – Andrew McAfee: *Leading Digital,* Harvard Business Review Press, 2014. A könyv által bemutatott széleskörű vizsgálat eredményeiből kiderül, hogy a „digitális transzformáció mesterei" határozottan jobb gazdasági eredményeket tudnak felmutatni a többieknél: a nyereségesség tekintetében például a „mesterek" plusz 26%-kal produkálnak többet az átlagnál, a „kezdők" viszont 24%-kal kevesebbet.

studia_caroliensa_2017.indd 379 2017.06.16. 14:17:09

A technológiai fejlődésnek és a digitális átalakulásnak vannak azonban nem szándékolt, problémákat okozó, társadalmi feszültségeket keltő, vagy azokat felerősítő következményei is. A bevezetőben már jeleztük, hogy ezek közül melyekkel szándékozunk foglalkozni, és arra is utaltunk, hogy komplex, sokféle tényező által befolyásolt jelenségekről van szó, így természetesen nem állíthatjuk, hogy azokra kizárólag a technológiai fejlődés hat.

FOGLALKOZTATOTTSÁG, MUNKANÉLKÜLISÉG

Magyarországon 2016 szeptemberében 5% alá csökkent a KSH által mért munkanélküliségi mutató, egyes szakmákban pedig kifejezett munkaerőhiány mutatkozott. Az Európai Unióban 2013 nyara óta csökken a munkanélküliségi ráta, a nagysága 2014 novembere óta 10% alatt jár.[8] Az Amerikai Egyesült Államok mutatója 2009 végén érte el a csúcspontját, azóta folyamatosan esik, e tanulmány megírásának idején, vagyis 2016 októberében alig volt több 5%-nál.[9] Mondhatjuk azt, hogy a foglalkoztatottság tekintetében nincs ok aggodalomra? A közelmúltban lezajlott gazdasági válság – ahogy ez általában lenni szokott visszaesések idején – negatívan hatott a foglalkoztatottságra, sokan elvesztették az állásukat, a recessziót azonban törvényszerűen fellendülés követi, és bár a növekedés egyelőre lassú, a vállalatok ismét munkaerőt toboroznak, a munkanélküliek aránya csökken. Megelégedhetünk ennyivel?

Az innováció és a foglalkoztatottság összefüggése a közgazdaságtudomány egyik régóta elemzett és vitatott kérdése.[10] Tudjuk, hogy a terjedő innovációk egyfelől állásokat, sőt egész foglalkozásokat szüntetnek meg, másfelől újakat teremtenek. Mennyiségi szempontból az a fő kérdés, hogy a rombolás és a teremtés mérlege mit mutat, keletkezik-e elegendő új állás a megszűntek pótlására. Tudjuk, hogy a technikai fejlődés hatására a 20. században drámai változások történtek a foglalkoztatás szerkezetében, közismert például a mezőgazdaság rendkívüli térvesztése, a modern gyáripar felemelkedése a múlt század elején, majd a század második felében a szolgáltatási szektor térhódítása. Az is jól látható, hogy foglalkozások is megszűntek illetve keletkeztek: a „computer" például valaha egy alkalmazott volt, aki számolási feladatokat végzett, a programozói munka pedig együtt született meg a számítógépekkel.

[8] Az Eurostat adatai alapján.
[9] Az US Bureau of Labor Statistics adatai alapján.
[10] Lásd erről bővebben: Jan Fagerberg – David C. Mowery – Richard R. Nelson (eds.): *The Oxford Handbook of Innovation,* Oxford University Press, 2005, 21. fejezet.

studia_caroliensa_2017.indd 380 2017.06.16. 14:17:09

A technikai fejlődés hatásának vizsgálatánál azonban érdemes mélyebbre ásni a mindent magába foglaló foglalkoztatási mutatónál.

A számítógépesítés hatása a munkaerőpiacra a kilencvenes évek elején mutatkozott meg igazán látványosan. Ez volt az üzleti folyamatok radikális, alapoktól induló újraszervezésének időszaka. Világossá vált, hogy hálózatba kötött, egymással kompatibilis számítógépek segítségével számos üzleti folyamatot lehet gyorsabbá és hatékonyabbá tenni, esetenként teljesen automatizálni. Az úgynevezett *Business Process Reengineering* (BPR) programok általában radikális létszámcsökkentéssel jártak: közismert nagyvállalatok sorban jelentettek be sokezres leépítéseket a részvénytársasági közgyűléseken és a sajtóban (az *1. sz. táblázat* néhány példát mutat be erre). Ha valamelyik szektorban valahol elindultak ezek a technológia-vezérelt átszervezési programok, a többi vezetőnek sem volt más választása, versenyképességük megtartása érdekében nekik is csatlakozniuk kellett. A döntéseket a piaci verseny kényszerítette ki. A sort azok a szektorok vezették, ahol gyors ütemben haladt előre a digitalizálás. Fontos leszögeznünk, hogy az 1. sz. táblázatban felsorolt években nem volt gazdasági válság: éppen ellenkezőleg, a gazdaság lendületben volt, újabb recesszióra csak a századfordulón került sor.

1. táblázat: *Bejelentett vállalati létszámcsökkentési programok, USA*

Vállalat	**Év**	**Elbocsátási terv az adott évben (fő)**
AT&T	1996	40 000
IBM	1993	60 000
General Motors	1991	74 000
Delta Air Lines	1994	15 000
DEC	1994	20 000
Boeing	1993	28 000
Nynex	1994	16 800

Forrás: a Newsweek 1996. február 26-i számában található összeállítás a nagyvállalati létszámcsökkentési programokról

A foglalkoztatás tekintetében nem csak mennyiségi változásról volt szó. Ha tanulmányozzuk a korabeli híreket és elemzéseket, láthatjuk, hogy a munka egész világa megváltozott. Olyan vállalatok kezdtek tízezres leépítésekbe a BPR projektek kapcsán, ráadásul gazdasági fellendülés idején, amelyek korábban stabil munkaadónak, „nyugdíjas állást" kínáló cégnek számítottak. Ekkor indult be az erőteljes nemzetközi kiszervezési hullám, az állások olcsó külföldi helyekre való telepítése is, amit szintén a technológia vezérelt, hiszen elképzelhetetlen lett volna a modern infokommunikációs eszközök nélkül. A munkaadó-munkavállalói viszony meggyengült, a kölcsönös bizalom csökkent, a vállalatok és alkalmazottaik közötti „láthatatlan szerződés" tartalma megváltozott. Mindezek

studia_caroliensa_2017.indd 381 2017.06.16. 14:17:09

olyan változásokat indítottak el a társadalom szövetében, a társadalmi bizalom szintjében, az intézményekbe vetett hitben, amelyek következményeivel ma sem vagyunk teljesen tisztában.

Vessünk most egy pillantást az *1. sz. ábrára*, ami azt mutatja, hogy a technológiai fejlődés élvonalát képviselő Amerikai Egyesült Államokban a gazdasági recessziók után milyen gyorsan állt vissza a foglalkoztatottság a válság előtti szintre. Két fontos dolgot lehet leolvasni róla: egyrészt hogy a visszaállás eddig mindig bekövetkezetett, másrészt hogy a nyolcvanas évek eleje óta egyre nehezebben. A grafikon a századforduló idején kirobbant dotcom-válságig követi az eseményeket; tudjuk, hogy a foglalkoztatás a 2008-ban elindult recessziót követően is visszaállt a korábbi szintre, ehhez azonban annyi hónapra volt szükség, hogy az új oszlop a grafikonon el sem férne. A különböző gazdasági szektorok és vállalatok digitális átalakulása nagy lendülettel haladt előre (a dotcom-válság dacára) a nyolcvanas évektől kezdődően; a recessziós időszakok, valamint az új évszázadban lelassult növekedés arra késztette a vállalatokat, hogy digitális eszközeik segítségével racionalizáljanak és automatizáljanak.[11] A profitjuk után futó vállalatok óvatosan bántak a toborzással és a bérekkel, és mindent elkövettek a *termelékenység* növelése érdekében. Eközben egyre kreatívabb módon hasznosították az infokommunikációs eszközöket.[12]

A recessziókat követően tehát nem ugyanazok az állások „jöttek vissza": egyesek egyszerűen eltűntek az automatizálás következtében, mások maguk is digitális átalakuláson estek át, vagyis a betöltésükhöz megfelelő számítógépes felkészültség kellett, amit nem volt könnyű megszerezni. Így állt elő az a helyzet, hogy a 2008-as mélypont után a vállalati profitok és beruházások növekedésnek indulnak, miközben a foglalkoztatási ráta tovább csökkent. Arra is érdemes felfigyelni, hogy a munkanélküliség átlagos időtartama a legutóbbi recesszió után elérte a negyven hetet, míg az 1980 és 1997 közötti időszakban csak kétszer és csak kicsivel haladta meg a húszat.

A munka és a foglalkoztatás világában más, a technológiai fejlődéssel összefüggő változásokat is megfigyelhetünk. A tömeges létszámcsökkentések kapcsán korábban már utaltunk a munkaadó-munkavállalói kapcsolatok lazulására. Bár a kibontakozó folyamatokat nyilván óvatosan kell értékelni, e fellazulás egyik tüneteként értelmezhetjük a rugalmasnak nevezett foglakoztatási formák terjedését is. Angliában például 2010 óta határozottan nő az úgynevezett „zero hours contarct"-tal, vagyis gyakorlatilag „napszámosként", alkalmi munkavállalóként

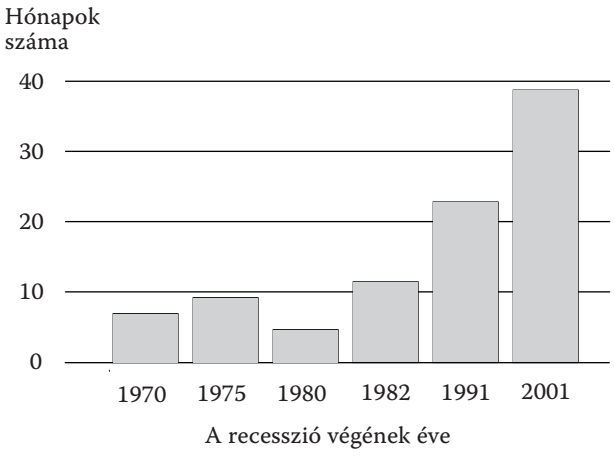
[11] Ezt a fordulatot (például az IT kiadások szerkezetében a szoftverek és a rendszerintegráció felé való eltolódást) jól tükrözik a Gartner Group, az IDC és más piacelemző cégek korabeli adatsorai.

[12] L. erről bővebben: Bőgel György: *Üzleti elvárások – informatikai megoldások*, HVG, 2009, 11. fej.

studia_caroliensa_2017.indd 382 2017.06.16. 14:17:09

1. ábra: *A recesszió előtti munkanélküliségi szintre való visszatéréshez szükséges hónapok száma az Amerikai Egyesült Államokban*

Forrás: US Bureau of Labor Statistics, 2009. december

foglalkoztatottak aránya.[13] Az USA-ban olyan gyorsan nő a szabadúszó munkavállalók száma, hogy a sajtó egyre gyakrabban használja a „freelancer economy" elnevezést. A szabadfoglalkozásúk száma 2014 és 2015 között, egyetlen év alatt egymillióval növekedett és 2015 májusára elérte a 15,5 millió főt.[14]

A leírt szerkezeti átalakulás egyes jelei a magyarországi munkaerőpiacon is megfigyelhetők, így például a KSH foglalkoztatási adatai szerint az új évszázad eleje óta folyamatosan nyílik az olló a diplomások és a kevésbé képzettek munkanélküliségi rátája között. A részmunkaidős foglalkoztatás aránya 2003 és 2012 között szinte folyamatosan emelkedett és 8% fölött tetőzött.[15]

Súlyos szerkezeti gondokra utal az „underemployment" jelensége is, vagyis az az eset, amikor valaki nem a képzettségének megfelelő, hanem annál alacsonyabb szintű állásban dolgozik: az európai uniós átlag jelenleg 15% körüli a foglalkoztatottak körében, de például Spanyolországban a 25%-ot is eléri.[16]

Ha ismét átnézzük a korábban felsorolt technológiai innovációs trendeket, mindenképpen fel kell figyelnünk arra, hogy a számítógépek már nem csak az alacsonyan képzett emberek munkáját veszélyeztetik. Alig több mint tíz évvel ezelőtt Frank Levy and Richard Murnane (az előbbi az MIT, az utóbbi a Harvard

[13] Az Office of National Statistics (Labour Force Survey) adatai alapján.
[14] A Bureau of Labor Statistics adatai alapján.
[15] A HCSO és az OTP Research adatai alapján.
[16] A Bank of England adatai alapján.

studia_caroliensa_2017.indd 383 2017.06.16. 14:17:09

professzora) könyvet publikáltak[17] arról, hogyan alakítja át a számítógép és az internet a foglalkozásokat és a munkahelyeket, milyen feladatokat tudnak átvenni a gépek az emberektől, és milyeneket nem. Arról írtak például, hogy a bonyolultabb szenzomotoros mozgásoknál, a mintázatok (képek) felismerésénél, a tacit, algoritmusokba nem foglalható tudást igénylő feladatoknál egyelőre az ember van előnyben. Az évszázad elején, amikor a könyvet írták, még nem számolhattak a Big Data jelenséggel és a gépi tanulásra épülő mesterséges intelligencia reneszánszával – egyik elnevezés sem szerepel a könyv tárgymutatójában. Most, a tízes évek közepén már markánsabban rajzolódik ki a gépek előretörésének trendje. Ha megnézzük az USA foglalkoztatási adatait a kilencvenes évek közepétől napjainkig, azt láthatjuk, hogy lendületesen növekszik a nem rutinszerű, kognitív jellegű munkát adó állások száma, míg a „rutin-kognitív" és a „rutin-fizikai" kategóriákban stagnálás tapasztalható. Érdekes módon összességében a „nem rutin-fizikai" állások is jól tartják magukat. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a digitális technológiák elsősorban a rutinjellegű emberi munkát veszélyeztetik, a legfontosabb tényező tehát az algoritmizálhatóság, legyen egyébként bármennyire bonyolult, szellemi vagy fizikai munkáról szó.

2. táblázat: *Milyen valószínűséggel veszik át számítógépek az emberek munkáját? (1=biztosan)*

Foglalkozás	**Valószínűség (0 – 1)**
Fogász	0,004
Pap	0,008
Szerkesztő	0,06
Színész	0,37
Közgazdász	0,43
Kereskedelmi pilóta	0,55
Ingatlanügynök	0,86
Technikai szakíró	0,89
Számvitel és audit	0,94
Telefonos értékesítő	0,99

Forrás: Carl Benedikt Frey – Michael A. Osborne: The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?, Working paper, University of Oxford, 2013. szeptember 17.

A frissebb kutatások és tapasztalatok azt jelzik, hogy az átalakulási folyamat nem áll meg, a gépek (a számítógépek és az intelligens robotok) felfelé törnek a kreatív, nem rutin, kifejezetten szellemi foglalkozások felé. Ezzel kapcsolatban Carl

[17] Frank Levy – Richard Murnane: *The New Division of Labor*, Russel Sage Foundation, New York, Princeton University Press, Princeton, 2004.

studia_caroliensa_2017.indd 384 2017.06.16. 14:17:09

Benedict Frey és Michael Osborne előrejelzései *(2. sz. táblázat)* váltottak ki élénk vitát a közelmúltban. Természetesen minden hasonló jövendölést fenntartásokkal kell kezelni, de már a tanulmány megjelenése óta eltelt három év is elegendő a gyors technikai haladás érzékelésére, például a gépi tanulással fejlesztett robotpilótáknál vagy a kommunikációs robotok kereskedelmi célú használatánál.

EGYENLŐTLENSÉG

Vizsgáljuk meg most, hogy milyen hatással lehet a fentebb bemutatott technológiai fejlődés a jövedelmekben mutatkozó egyenlőtlenségre! Kezdjünk egy jó hírrel: a Világbank adatai szerint az elmúlt harminc évben határozottan csökkent az abszolút szegénységben élő emberek aránya a nagyvilágban. Ebben minden bizonnyal része van a technológiai fejlődésnek, illetve a termelékenység növekedésének is. Azt is láthatjuk, milyen nagy szerepe van az infokommunikációs technológiának olyan országok fejlődésében, mint például India. Az általános pozitív kép ugyanakkor egyenlőtlenséget és polarizáltságot takar.

Térjünk vissza az előző szakasz végén tett megállapításhoz: a digitális technológiák fejlődése, a számítógépesítés nem egyformán veszélyezteti a különböző foglalkozásokat és állásokat. Úgy tűnik, a skála két végén (kreatív kognitív, illetve nem rutin fizikai munkák) nagyobb a biztonság, mint középen (rutin kognitív). A példa kedvéért: a szőlő metszését (nem rutin fizikai) nehezebb automatizálni, mint a könyvelést vagy a tőzsdei gyorshírek megírását (rutin kognitív). Ennek megvannak a következményei a jövedelmekben is. 1914-ben megjelent tanulmányukban[18] Maarten Goos és szerzőtársai 16 nyugat-európai ország adatainak felhasználásával mutatják be, hogyan nő a jól fizetett szakemberek és menedzserek, valamint egyes alacsonyan fizetett személyi szolgáltatásokat nyújtó dolgozók foglalkoztatási aránya, miközben a gyártásban dolgozóké és a rutinjellegű irodai munkát végzőké csökken. Jövedelmekre lefordítva ez azt jelenti, hogy nő a jól és a rosszul fizetett állások száma, miközben a közepesen fizetetteké csökken. Ez a megállapítás Görögországra és Portugáliára ugyanúgy igaz, mint például Dániára vagy Svédországra.

Azt is érdemes megnézni, mi történt a legutóbbi válság után, milyen szerkezetben jelentek meg az új állások. Az Egyesült Királyság munkaügyi statisztikái például azt mutatják, hogy 2010 után először a „highly skilled" és a „low skilled"

[18] Maarten Goos – Alan Manning – Anna Salomons: Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring, *American Economic Review*, Vol. 104, No. 8, 2014. augusztus.

studia_caroliensa_2017.indd 385 2017.06.16. 14:17:09

kategóriában kezdtek el szaporodni a munkahelyek, a „medium skilled" csoportban viszont csak 2014 végén mutatkozott először növekedés (több évi csökkenés után), akkor is mérsékelt. 2010 és 2015 között mintegy kétmillió új állás született, ezek mintegy kétharmada „highly skilled" pozíció.[19] A leírt polarizálódás a középosztály elbizonytalanodását, pozícióvesztését jelenti, annak minden társadalmi és politikai következményével. A szakmai skála alján vagy közepén lévőkön nem sokat segít, hogy a skála másik végén szép számmal keletkeznek kreativitást és magas szintű szaktudást igénylő állások: a felkészülés és az átállás nagyon nehéz, a változások pedig nagyon gyorsak. Másról van szó tehát, mint egy-másfél évszázaddal ezelőtt, amikor évtizedek alatt vándorolt át a mezőgazdasági munkaerő a fordista gyáriparba.

Charles Murray *Coming Apart* című könyvében[20] az amerikai társadalom fejlődését elemzi a hatvanas évek elejétől napjainkig. Művének központi témája a társadalom polarizálódása. Módszeresen, statisztikai adatokkal alátámasztva mutatja be, hogyan emelkedik ki a társadalomból két markáns osztály: ez egyik a „kognitív elit", a másik a „new lower class" (aminek Murray óvatosan nem ad nevet). Az előbbit azok alkotják, akik szellemi munkával, magas szintű információfeldolgozással foglalkoznak – témánk szempontjából olyan szellemi feladatokkal, amelyeket (egyelőre) nem fenyeget közvetlenül a számítógépesítés. Az utóbbiba azok tartoznak, akiknek nincs felsőfokú végzetsége és rutinjellegű fizikai vagy ügyviteli munkát végeznek. Murray megállapítása szerint a „kognitív elit" egyre jobban izolálódik a társadalom többi részétől, és ez az elszigetelődés térbeli (földrajzi), gazdasági, oktatási, kulturális és politikai izolációt egyaránt jelent.[21] A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy az amerikai társadalom több negatív tendenciája (a házasságok számának csökkenése, a munkaetika romlása, a törvénytisztelet gyengülése stb.) elsősorban a „new lower class"-ban jelenik meg, az ahhoz tartozókat sújtja.

Az úgynevezett *Gini-index* a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket mérő statisztikai mutatószám. Az OECD által közölt számokból megállapítható, hogy a nyolcvanas évek elejéhez képest egy sor fejlett országban az egyenlőtlenség növekedése figyelhető meg. Az index különösen látványosan nőtt az USA-ban, ahol az értéke elérte a 0,4-et.[22] A fejlett szociálpolitikai rendszeréről híres Svédországban is nagyon határozott növekedés tapasztalható. Még drámaibb képet

[19] A Bank of England adatai alapján.

[20] Charles Murray: *Coming Apart,* New York, Crown Forum, New York, 2013.

[21] Az elit szegregációjának jelenségével és annak (esetenként végzetes) következményeivel részletesen foglalkozik a Kaliforniai Egyetem professzora, Jared Diamond *Összeomlás* című könyvében. (Budapest, Typotex, 2009.)

[22] Az index értéke 0 és 1 közé eshet, az utóbbi jelenti a teljes egyenlőtlenséget.

studia_caroliensa_2017.indd 386 2017.06.16. 14:17:09

kapunk, ha szintén az OECD adatai alapján megnézzük, milyen arányban részesednek a felső 1%-ot képviselő jövedelmek az adózás utáni összjövedelemből. Ez az arány az Egyesült Államokban 2012-ben már a 20%-ot ostromolta, míg 1981-ben még 8% körül volt, de nagy ugrás volt megfigyelhető például Kanadában, az Egyesült Királyságban és Svédországban is. A reálbérek tekintetében USA-ban az elmúlt harminc évben határozott gyarapodás volt tapasztalható a felső 1%-nál, míg az alsó 90%-é gyakorlatilag stagnált. A felső jövedelmi ötöd részesedése az összjövedelemből Magyarországon is nőtt az elmúlt években, míg az összes többié csökkent.[23]

Az egyenlőtlenség kérdésénél mindenképpen szólnunk kell a topmenedzserek jövedelmének rendkívüli emelkedéséről is. Az ötvenes években az AT&T Bell Laboratóriumában 12-szeres volt a különbség a csúcsvezetők és az egyszerű beosztottak jövedelme között.[24] Vállalati körökben az olló határozottan nyílni kezdett a kilencvenes években, amikor már 70-es szorzó sem volt ritka. Ezután a különbségek gyorsuló ütemben növekedtek, 2013-ban már az 1.795-ös szorzó volt a rekord a nyitott részvénytársaságok körében.[25]

Ha fellapozzuk a kilencvenes évek sajtóját, láthatjuk, hogy az internetes láz idején miként váltak igen jól fizetett média-szupersztárokká a gyorsan emelkedő árfolyamú informatikai cégek igazgatói és a „számítógépes-internetes meritokrácia" tagjai, milyen elképesztő összegeket fizettek vállalatok a megszerzésükért. Azt is számításba kell vennünk, hogy a modern internetes gazdaság egyik jellemzője „a győztes mindent visz" jelenség, különösen ott, ahol a hálózati hatás is érvényesül. Az eredmény a gyors differenciálódás, a sikerességben mutatkozó különbségek növekedése.

Az egyenlőtlenség ilyen általános és helyenként drámai növekedése súlyos és bonyolult kérdés. Thomas Piketty vaskos és adatokban gazdag könyvet publikált a témáról.[26] E mű elején[27] grafikonon mutatja be az USA jövedelmi egyenlőtlenségei alakulását 1910 és 2010 között. A görbén látható, hogy az egyenlőtlenség több évtizednyi stagnálás után a nyolcvanas évek elejétől indult gyors növekedésnek, aminek eredményeként a periódus végére visszaállt a múlt század húszas éveinek végén jelentkező nagy világgazdasági válság idejére jellemző állapot. Érdemes visszalapozni most a jelen tanulmány első ábrájához, ami a foglalkoztatás tekintetében mutat radikális változást a nyolcvanas évek elejétől, vagyis

[23] A KSH adatai alapján, a 2007 és 2014 közötti időszakra vonatkozóan.
[24] Jon Gertner: *The Idea Factory,* New York, Penguin Books, 2013.
[25] Eliot Blair Smith et al.: *Some CEOs Are More Equal Than Others,* Bloomberg Businessweek, 2013. május 2., 72.
[26] Thomas Piketty: *A tőke a 21. században,* Budapest, Kossuth, 2015.
[27] Uo., 35.

studia_caroliensa_2017.indd 387 2017.06.16. 14:17:09

akkortól, amikor megjelentek a megfizethető árú, sokoldalú és egymással kompatibilis asztali számítógépek. Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy az egyenlőtlenséget, a polarizáltságot, a középosztály gyengülését a digitális technológiák fejlődése, a számítógépek terjedése okozza, azt viszont igen, hogy hozzájárulnak ezekhez az aggasztó trendekhez, miközben kétségtelenül kiegyenlítő hatásuk is van. Kérdés, hogy a két hatás közül melyik lesz az erősebb, és melyik milyen következményekkel jár.

AZ ÁLLAM SZEREPE ÉS AZ ÁLLAMHOZ VALÓ VISZONY

Végezetül azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy miként változik az állam szerepe, illetve az embereknek az államhoz való viszonya a technológiai forradalmak különböző szakaszaiban. Nagyon összetett és bonyolult téma ez, aminek itt csak néhány aspektusát említjük meg.

Margaret Thatcher 1979-ben lett az Egyesült Királyság miniszterelnöke, Ronald Reagan pedig egy évvel később az Amerikai Egyesült Államok elnöke. Mindketten a szabad piac, a dereguláció, a kis méretű állam hívei voltak. A szabad verseny, a liberális gazdaságpolitika, az állami monopóliumok lebontása[28] a nyolcvanas és a kilencvenes években jót tett a digitális innovációk elterjedésének, az infokommunikációs tartalmú üzleti beruházásoknak, a digitális szektor vállalkozó szellemének. Amerikában és más fejlett országokban rengeteg pénz áramlott az „új gazdaságba": épült az „információs szupersztráda", a modern digitális infrastruktúra, százával mentek tőzsdére az internetes vállalatok. A tőzsdei árfolyamok emelkedtek, akik időben léptek, óriási vagyont szerezhettek.

A befektetési láznak és a tőzsdei spekulációnak az ezredfordulón bekövetkezett dotcom-válság vetett véget. Ez alapvetően az infokommunikációs szektor viszonylag gyorsan lezajló krízise volt, a többi iparágat kevésbé érintette. Az infokommunikációs szektor ismét lendületbe jött, de a korábbi láz már elmúlt. A dotcom-válság idején sok jól képzett mérnök, matematikus és programozó hagyta el a hirtelen „lefagyott" infokommunikációs szektort és keresett munkát más szektorokban; közülük sokat a pénzintézetek szívtak fel. Mindeközben egyre érezhetőbbé váltak azok a társadalmi változások, amelyek összefüggésben álltak a digitális átalakulással is, és amelyekkel fentebb foglalkoztunk. A sok innováció, a gyors technológiai fejlődés próbára tette a társadalom tűrő- és alkalmazkodó képességét. 2008-ban a pénzügyi szektorból kiindulva súlyos gaz-

[28] A monopolhelyzetet élvező amerikai távközlési-informatikai óriást, az AT&T-t 1982-ben bontották szét egy hosszú trösztellenes per végén.

studia_caroliensa_2017.indd 388 2017.06.16. 14:17:09

dasági válság robbant ki, egzisztenciális bizonytalanságot okozva rengeteg embernek.

A kibontakozó társadalmi feszültségek és az újabb válság hatására megváltoztak az emberek elvárásai az állammal szemben. Az államtól egyre többen azt várják el, hogy „igazságot tegyen", biztonságot teremtsen, vagyis hogy gondoskodjon a jövedelmek egyenletesebb elosztásáról és fékezze meg az egzisztenciákat fenyegető, állandó bizonytalanságot jelentő szabad versenyt. Ilyen váltás nem először történik a történelemben,[29] tüneteit és következményeit a jelen politikai életben láthatjuk és tapasztalhatjuk. A helyzet rendkívül ellentmondásos, hiszen mindeközben a versenyképesség megőrzése a digitális átalakulás felgyorsítását kívánja.

Az államhoz való viszony más szempontból is érdekes és ellentmondásos. A jelen tanulmány elején leírt technológiai trendek rengeteg adat összegyűjtését és feldolgozását teszik lehetővé. Az adatokat és az azokból feltárt összefüggéseket okos rendszerek építésére lehet felhasználni. Ezek a rendszerek a közszolgáltatásokban is megjelenhetnek, és számtalan példa van rá, hogy jelentősen emelhetik azok színvonalát. A felhasználható adatok jó része személyes adat. Minél több személyes adatot bocsátanak az állam rendelkezésére, elvileg annál színvonalasabbak lehetnek a közszolgáltatások, és annál eredményesebben gondoskodhat az állam polgárai biztonságáról. Elvileg, mert erre nincs garancia, sőt, a személyes adatok átadása kiszolgáltatott helyzetbe hozhatja az egyéneket. A begyűjtött adatok bemérhetővé, kiszolgáltatottá, befolyásolhatóvá, irányíthatóvá, zsarolhatóvá tesznek bennünket. Mindennapi példákból tudjuk, hogy a modern technika az autokrata, elnyomó rendszereket is segítheti, ha megtanulják a használatát. Korunk aktuális és fontos kérdése, hogy milyen mértékben hajlandók feladni az emberek a magánszférájukat (ha erről egyáltalán megkérdezik őket) nagyobb biztonság és jobb közszolgáltatások reményében, és hosszabb távon miként fog viselkedni a helyi „nagy testvér".

A felelősség kérdése

E tanulmány elején az ír éhínség kapcsán rámutattunk, hogy amúgy teljesen jó szándékú innovációknak akár negatív következményei is lehetnek. Ezután áttekintést adtunk a modern infokommunikációs technológiák fejlődéséről és a digitális átalakulásról. Végül azt igyekeztünk bemutatni, hogy ennek az innovációs hullámnak is vannak nem szándékolt negatív következményei, amelyek

[29] Perez: *Technological Revolutions,* 11. és 12. fejezet.

studia_caroliensa_2017.indd 389 2017.06.16. 14:17:09

társadalmi problémák, feszültségek formájában jelentkeznek napjainkban is. Az összefüggéseket és az oksági kapcsolatokat illetően óvatosan fogalmaztunk, vagyis nem állítottuk, hogy a technológiai fejlődés idézi elő a munkanélküliség, az egyenlőtlenség, a polarizáció jelenségét vagy az állam szerepének átalakulását, csupán azt mondtuk, hogy a gyors és kiterjedt, szinte mindent átható technológiai innováció – számtalan pozitív hatása mellett – hozzájárul az említett problémák felmerüléséhez, egyes társadalmi feszültségek kiéleződéséhez, röviden szólva hatással van azokra.

Kérdés, hogy meg kell-e vizsgálni ezt a hatást etikai szempontból is, fel kell-e vetni az innovátorok felelősségének a kérdését, és ha igen, milyen keretben. A tanulmány végén csak egyetlen gondolatot hozunk fel ezzel kapcsolatban.

1919 telén, tehát közvetlenül az első világháború után a szociológus Max Weber beszédet mondott diákok előtt egy müncheni könyvesboltban. Ez a beszéd később *A politika mint hivatás*[30] címmel jelent meg publikációként. Weber kifejtette, hogy kétféle, egymással ellentétes etikáról beszélhetünk. Az egyik képviselői meggyőződésük, hitük, elveik szerint cselekednek, és nem foglalkoznak azzal, hogy döntéseiknek és tetteiknek milyen következményei lesznek a valóságos világban. Ha egy jó szándékú tett kárt okoz, akkor az a világ hibája, például az emberi butaságé. A másik álláspont a felelősség etikája: aki felelősen cselekszik, annak figyelembe kell vennie az emberek hibáit, gyengéit is, és éppen ezért felelős a tettei következményeiért, így a nem szándékolt következményekért is.

Weber nem hagyott kétséget afelől, hogy melyik etikával szimpatizál.

BIBLIOGRÁFIA

Bőgel György: *Üzleti elvárások – informatikai megoldások*, HVG, 2009.

Diamond, Jared: *Összeomlás,* Typotex, Budapest, 2009.

Fagerberg, Jan – Mowery, David C. – Nelson, Richard R. (eds.): *The Oxford Handbook of Innovation,* Oxford University Press, 2005.

Frey, Carl Benedikt – Osborne, Michael A.: The *Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* Working paper, University of Oxford, 2013. szeptember 17.

Gertner, Jon: *The Idea Factory*, New York, Penguin Books, 2013.

Goos, Maarten – Manning, Alan – Salomons, Anna: Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring, *American Economic Review*, Vol. 104, No. 8, 2014. augusztus.

[30] Max Weber: A politika mint hivatás, in *A tudomány és a politika mint hivatás*, Budapest, Kossuth, 1985.

studia_caroliensa_2017.indd 390 2017.06.16. 14:17:09

Levy, Frank – Murnane, Richard: *The New Division of Labor*, Russel Sage Foundation, New York, Princeton University Press, Princeton, 2004.
Murray, Charles: *Coming Apart*, New York, Crown Forum, 2013.
Perez, Carlota: *Technological Revolutions and Financial Capital*, Cheltenham, Edward Elgar, 2002.
Piketty, Thomas: *A tőke a 21. században*, Budapest, Kossuth, 2015.
Rogers, Everett: *Diffusion of Innovations*, New York, Free Press, 2003.
Smith, Eliot Blair et al.: *Some CEOs Are More Equal Than Others*, Bloomberg Businessweek, 2013. május 2.
Weber, Max: A politika mint hivatás, in uő: *A tudomány és a politika mint hivatás*, Budapest, Kossuth, 1985.
Westerman, George – Bonnet, Didier – McAfee, Andrew: *Leading Digital*, Harvard Business Review Press, 2014.

studia_caroliensa_2017.indd 391 2017.06.16. 14:17:09

UDVARY SÁNDOR

A POLGÁRI ELJÁRÁSJOG REFORMJA – REFORMÁCIÓ VAGY RENOVÁCIÓ?

A polgári perrendtartás megújulása három éve folyamatos mozgásban tartja a perjogi irodalmat és a 2016. évi CXXX. törvény megjelenésével a gyakorlat is egyre inkább érzi a változások elközelgetését. A szöveg kritikus pontjainak elemzésével a szerző arra vállalkozik, hogy áttekintést ad a majdani perrendtartásról abból a perspektívából, hogy mélyreható reformációt vagy felszíni renovációt jelent-e az új törvény a ma megszokott perrendhez képest. A cikk kapcsolódását a kálvini reformációhoz az adja, hogy az egyházi bíróságok eljárása – mely bizonyos vonalakban emlékeztet az állami bíróságokéra, így például az eljárás tisztességességét garantáló alapvető rendelkezések tekintetében – fog-e bármilyen kihatást elszenvedni a változó eljárási koncepciók miatt.

A polgári perrendtartásról szóló, e tanulmány írásakor hatályos törvény 1952-ben, a kommunista uralom éveiben született és a következő évben lépett hatályba. 1989-et követően a törvény nem újult meg átfogóan szerkezetét és koncepcióját tekintve, hanem csak egyes rendelkezéseket módosítottak. A szocialista perjogi gondolkodás számos elemét sikerült így kiiktatni, egyszer a jogalkotó, másszor a bíróságok vagy az Alkotmánybíróság kezdeményezésére. Azonban minden törvény, amely egy bizonyos kritikus tömeget meghaladó módosítást szenved el, óhatatlanul veszít koherenciájából, s ez jogalkalmazási nehézségeket okoz. Túl ezen, Magyarország uniós tagsága, a fokozódó nemzetközi beágyazottság, a 21. század technológiai, szociológiai, gazdasági kihívásai olyan – sokszor széttartó – kihívásokat jelentettek a polgári perjog számára, amelyek megoldását a felelős jogalkotó csak a koncepcionális alapoktól történő teljes újjáépítéssel tudta biztosítani. A 2016. évi CXXX. törvény immár a harmadik ezzel a címmel, és a megtartandó elemek gondos megrostálásával olyan új struktúrát ad a polgári pernek, amely meggyőződésem szerint alkalmas a modernkori kihívásoknak való megfelelésre.

A 2013-ban kezdődött polgári perjogi kodifikációs folyamat kormányciklusokon átívelő feladat volt, amelyből a polgári perjogász szakma is kivette részét. A szakmai és jogpolitikai vezetést szükségképpen az igazságügyi miniszter biztosította, de a folyamatban részt vettek a bírói, ügyvédi, ügyészi karból, valamint

studia_caroliensa_2017.indd 392 2017.06.16. 14:17:09

az akadémiai szférából érkezett szakemberek is. Feladatuk volt, hogy a koncepciót tudományos és gyakorlati megfontolásokkal alapozzák meg, majd később a koncepció alapján segítséget nyújtsanak a minisztériumi szakértőknek a tényleges törvényszöveg kialakításában is. Összességében a jogalkotás folyamata iskolapéldája annak az együttműködésnek, amelyben a bírói, ügyvédi és akadémiai közösség latba vetette tudását, és legjobb szakmai tudásával szolgálta a közös érdeket: hogy a 21. század európai és nemzetközi, szociális és technikai kihívásainak megfelelő polgári perrendtartás szülessen. Ennek jelentősége az Alaptörvényig vezethető vissza, hiszen az igazságszolgáltatási szervezetrendszer megfelelő működése alkotmányos garanciáknak alávetett. De ugyanúgy a nemzetközi, európai emberi jogi instrumentumok érvényesülése is ezt követelte meg a felelős jogalkotótól és a felelős szakmai közösségtől. A különböző vélemények között persze döntést kellett hozni, aminek értelemszerűen a jogalkotó és az azt előkészítő szervezet a tere. A szakma jövőbeni feladata pedig, hogy a megszületett törvény alkalmazása, értelmezése tekintetében érvényesítse tudását és érdekeit.

A tanulmány célja, hogy a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény főbb módosításainak felvillantásával megvizsgálja, mennyire átfogó volt az a reform, amelyet a jogalkotó véghezvitt. Vajon csak újrafestést kapott az 1952-es polgári perrendtartás immár toldozott-foldozott épülete? Vagy a folyamat során alapjaitól építették újjá azt egy teljesen eltérő épületté?

Ahogy az 500 évvel ezelőtti reformáció célja az eredeti igéhez való visszanyúlás volt, de nem mást épített, hanem az eredetit állította helyre, úgy fellelhető némi párhuzam e folyamat tekintetében is. A polgári perjog klasszikusa, a Plósz Sándor nevéhez fűzhető, általa évtizedeken át előkészített 1911. évi I. törvénycikk annak a kornak elismert törvényműve volt, és nem lett volna szükség annak lecserélésére, ha a kommunizmus ideológiai szökőárja el nem mossa hazánkat is. Ennek ellenére az 1952-es Pp. sok mindent őrzött meg abból a törvényből, néhány fontos, szerkezeti kérdést azonban – ideológiai alapon – újraszabályozott. Ilyen volt a tárgyalás egységes szerkezete, amely a kor elvárásai szerint gyorsította volna a pert. Ilyen volt az ügyész fokozott szerepe az eljárásban, összhangban a szocialista társadalmi rend védelmével. Ilyen volt az ügyvédkényszer eltörlése, amely a dolgozók érdekeit védte: a bíróság kitanítási kötelezettsége révén (szintén új intézmény) megvédte jogaikat, nem volt szükség professzionális jogi képviselőkre. Ilyen volt a perorvoslatok megújuló rendje, az átalakult bírósági szervezetrendszerrel együtt, amely eredeti verziójában reformatórius fellebbviteli rendszert valósított meg, az eljárás súlypontját a másodfokra téve. S ilyen volt a rendkívüli perorvoslat is, a törvényességi óvás, amely diszkréción

studia_caroliensa_2017.indd 393 2017.06.16. 14:17:09

alapulva nagy teret hagyott az akkori Legfelső Bíróság elnöke, vagy a legfőbb ügyész kezdeményezésére a jogerős határozatok megváltoztatására.

Mindezek az eljárási dogmák az államszocializmus megszűnésével elveszítették elméleti vonzerejüket: mint oly sok mindenről a szocializmus idején, ezekről is az derült ki, hogy nem a szükségből fakadnak, hanem egy elméleti konstrukcióból; nem ezt igazították hozzá a valósághoz, hanem a valóságot próbálták (kevés sikerrel) a dogmákhoz igazítani. Ennek legjobb példája a fellebbezési szabályok alig két év elteltével (1953–55) történt megváltoztatása volt: a teljes fellebbezési tényállítási szabadságból és másodfokú bizonyítási lehetőségből alig két év után jutott el a jogalkotó oda, hogy csak új bizonyíték felhozatalát tette lehetővé a fellebbezésben. Ennek nyilvánvaló oka volt, hogy az eljárás súlypontja teljes mértékben a másodfokú eljárásra terelődött. De még az új bizonyítékok előhozatala is nagyban lassította az eljárást, ahogy arra a későbbiekben a gyakorlat is ráébredt.

A rendszerváltást követően azonban egyáltalán nem szűntek meg ezek a jogszabályok egy csapásra, hanem a polgári perekre továbbra is a korábbi logikára épülő szabályok voltak irányadók. Sokszor tételes módosítások sem érték el a várt hatásukat, mivel a bíróságok – amelyeknek személyi állománya jogállami mozdíthatatlansága miatt csak lassan cserélődött – a széttöredező Pp.-t olyan módon értelmezték, ami a számukra megszokott, kényelmes környezetet eredményezte.

Csakhogy a külső környezet változott. Magyarország csatlakozott az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, amelynek 6. cikke más emberi jogok mellett az ésszerű időn belül történő elbírálás jogát is garantálja. Az államnak kártérítési igénnyel szankcionált kötelezettségévé vált az elhúzódó eljárások elkerülése – egy idő után már szinte ez volt az egyetlen vezérfonala a perjogi jogalkotásnak: az eljárások gyorsítása. Hazánk európai uniós tagsága is komoly változásokat hozott, hiszen tagállami bíróságok lettek a bíróságaink, valamint az uniós jogforrásokat immár közvetlenül is alkalmazni kell.

Időközben a jogalkotó számos lépést tett, amivel a kényszerű örökséget el kívánta tüntetni: ezek voltak a renovációs munkálatok. Eltűnt az ügyész alkotmányellenes pozíciója (megmaradt a még alkotmányos általános fellépés), megszűnt a hivatalbóli bizonyítási lehetőség, elenyészett az igazság kiderítésére irányuló kötelezettség, a bíróság felhívására elmulasztott állítások és indítványok bevárásától eltekinthet a bíróság, korlátozták a fellebbviteli eljárásban állítható bizonyítékok körét, a felülvizsgálati eljárás felváltotta a törvényességi felügyeletet, és igen hosszú utat bejárva kialakult egy korlátozottan igénybe vehető végső perorvoslati eszköz. Mindezek azonban nem érintették az egész Pp.-n átsugárzó alapvető kérdést: a per szerkezetét. A kodifikáció egyik legfontosabb

studia_caroliensa_2017.indd 394 2017.06.16. 14:17:09

jogpolitikai eszköze volt a stratégiai célok megvalósítása érdekében, hogy újragondolta a per megszokott szerkezetét.

A 2016. évi CXXX. törvény, a Pp. szerkezeti felépítése perjogi hagyományaink legnemesebbikéhez, a Plósz féle 1911-es perrendtartás mintájához igazodik. Amíg az 1952-es Pp. tagadása volt (eredeti formájában) mindannak, amit Plósz a szociális perről gondolt és a törvényműbe foglalt, addig a 2016-os perrendtartás már bátran nyúl vissza ezekhez a hagyományokhoz. A hagyománytisztelet természetesen nem gátolta sem az előkészítésben résztvevőket, sem a jogalkotót abban, hogy a 21. századi kihívásokra – amilyen például a modern infokommunikációs eszközök használata – megfelelően válaszoljon.[1]

A perjog fejlődése, úgy tűnik, az inkvizitórius (nyomozati elvű, széleskörű hivatalbóli bizonyítást lehetővé tévő) és akkuzatórius (vádelvű, vagyis a felek érdekeltségén alapuló közreműködésen és bizonyításon alapuló) modell közötti folyamatos választással, változtatással jellemezhető. Az 1911-es Pp. egyensúlyra törekedett e téren, mert előtte volt az akkuzatórius modell (az 1868. évi LIV. törvény liberális, szemlélődő bíróra alapított rendje), de az 1952-es törvény eredeti verziója az igazság, az anyagi igazság teljes kiderítésére törekedett: inkvizitórius volt a szó legrosszabb értelmében, mivel egy embertelen rendszer kapta a kezébe ezt az eszközt is. E célhoz társította a kommunista jogalkotó a hivatalbóli bizonyítás széleskörű lehetőségét, s egyben elvetette a rendelkezési jog koncepcióját. Ahogyan arra az 1952-es Pp. országgyűlési expozéjában utalt az előadó képviselő, a „bíróságnak nem csupán a felek által rendelkezésre bocsátott adatok és tények alapján kell eljárnia, hanem köteles behatolni az egyes jogviszonyok valódi lényegébe, és törekednie kell a peres felek valóságos jogainak és kölcsönös viszonyainak felderítésére." Az alapjogok által meghatározott polgári igényérvényesítés kereteiben – és ehhez igazodik a törvény is – nem lehet kérdéses a felek rendelkezési jogának a fensőbbsége, amely azonban a per társadalmi rendeltetésével összhangban érvényesül.

A per társadalmi rendeltetése pedig immár nem a dolgozók érdekeinek a Párt általi védelme, ami az '52-es Pp.-ben még eredetileg fellelhető volt. A per célja – Magyary Gézát idézve – olyan ítélet, amely a sértett vagy veszélyeztetett magánjogi jogosítványt, vagy esetleg csak veszélyeztetett magánjogi érdeket *érvényesíti*, illetve, ha ilyen nem bizonyul be, az ellen *megvéd*. A hatékonyságot, amely a kodifikáció alapvető célkitűzése volt, szintén ehhez a dimenzióhoz kell mérni. Az elsőfokú, a perorvoslati eljárások és a különleges perek szabályai min-

[1] Vö. a polgári perrendtartás koncepciójával http://www.kormany.hu/download/f/ca/30000/20150128%20Az%20%C3%BAj%20polg%C3%A1ri%20perrendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3ja.pdf (Letöltés: 2017. április 19.)

studia_caroliensa_2017.indd 395 2017.06.16. 14:17:10

den jogkereső számára, akár jogi képviselővel, akár anélkül jár el, egyaránt biztosítsák a rendelkezési jogukon belül felfogott hatékony és koncentrált per feltételeit.

Az idődimenzió ugyanakkor csak egyike a hatékonyság faktorainak. Véleményem szerint legalább ennyire fontos, hogy a perrend alapján folytatott eljárások a lehető legkíméletesebben használják az állami erőforrásokat az anyagi jogi jogbéke fenntartására. Ez részben elérhető olyan technikai újításokkal, mint a kommunikáció elektronikussá tétele, modern adatbázisok, programok használata. A per szempontjából azonban jelentősebbek a strukturális eszközök, vagyis a per jól megtervezett szerkezete, amelyet részletszabályok bontanak ki. Önmagában a technikai haladás alkalmatlan volna a hatékony per megvalósítására, ha az eljárás szerkezete időhúzásra, a bírósági erőforrások pazarlására adna alkalmat, akár rendszerszinten.

Alább utalok azokra az eljárási intézményekre, amelyek a fentebbi értelmű hatékonyságot hivatottak biztosítani az egyedi perben, és egyben igazságszolgáltatási szinten az eljárásjogi hatékonyságot.

Az osztott perszerkezet jogtörténetileg számunkra ismert verziója a Plósz féle Pp.-ből ismert szerkezeti megoldás, amely a perfelvételre tűzött tárgyalást különítette el a további kérdések tárgyalásától. A megújuló Pp. az osztott perszerkezet főtárgyalási modelljét vezeti be, ezáltal az elvárt eredmény a tervezhetőbb, kiszámíthatóbb permenet: mindkét fél számára egyértelmű, hogy mit kell tennie az egyes eljárási szakban, amit, ha elmulaszt, később nem pótolhat. A főtárgyalási modellben az előkészítő tárgyaláson nemcsak a peralapítás zajlik, de ott rögzül a per bizonyítási kerete is.[2] Az egységes perszerkezettel szemben a hangsúly az előkészítő tárgyalási szakaszra helyeződik, amelyben a kérelmek rögzülnek, a peranyag terjedelme világossá válik. Önmagában attól, hogy alapos előkészítés során a felek közötti információs egyenlőtlenség kiegyenlítődik, várható, hogy a felek egyezségkötési hajlandósága is növekedni fog, amint arra az amerikai eljárási tapasztalat utal.

A strukturált beadványok az elvárás szerint nemcsak a jogi képviselők munkáját teszi kiszámíthatóbbá, de a bíróságok számára is egyszerűbbé teszi az iratok áttekintését. Ez különösen fontos, mivel a törvény – a tárgyalás szóbelisége elvének megtartásával – hangsúlyt helyez az írásbeliségre, mivel attól az információs és kérelmi tartalom határozottságának növekedését várja. A legfontosabb eljárási rendelkező beadványok (keresetlevél, ellenkérelem, ellenkövetelések) formai felépítését és kötelező tartalmi elemeit a törvény pontosan meghatározza.

[2] L. Wopera Zsuzsa: Az új polgári perrendtartás elvi alapjai (kézirat), *Jogtudományi Közlöny*, 2017/4.

studia_caroliensa_2017.indd 396 2017.06.16. 14:17:10

A keresetlevél és az írásbeli ellenkérelem formakényszere és a tartalmát illető fokozott követelmények biztosítják, hogy a hiánytalan peranyag minél hamarabb rendelkezésre álljon. Az új törvény modellje szerint a bírósági eljárás kezdeti fázisában a felperes és az alperes egyszeri iratváltása kötelező: a felperes írásban terjeszti elő keresetlevelét, és az alperes írásban válaszol arra. Ez eltérés a már említett Plósz-féle Pp.-hez képest, amelyben az idézési kérelemként funkcionáló keresetlevélre az ellenkérelmet szóban, a tárgyaláson kellett előterjeszteni. A különbség jelentős: amíg az eljárási engedetlenség, a perbebocsátkozás elmulasztása a korábbi rendben az első tárgyalás elmulasztásához fűződtek, az új Pp. ezzel a strukturális változtatással az alperesi írásbeli ellenkérelem előterjesztésének elmulasztásához fűzi a bírósági meghagyást, mint jogkövetkezményt. E mulasztás kimentésére csak akkor lesz lehetőség, ha az alperes egyben védekezését is előterjeszti. Ennek a szabálynak célja a rosszhiszemű, a jogerőt átmenetileg, időnyerés céljából elhárítani célzó ellentmondások kiiktatása. A ma még hatályos szabályok nem írnak elő ilyen kötelezettséget az alperes számára, amivel a per elhúzását lehetővé teszik.

A perelőkészítés rendjében a kezdeti írásbeliség (egyszeri iratváltás a keresetlevél és az ellenkérelem tekintetében) és a szóbeliség megfelelő, rugalmas egyensúlyban áll. A keresetlevél, az ellenkérelem, viszontkereset, beszámítás kizárólag írásban terjeszthető elő. Ennek indoka, ahogy arra már utaltunk, a jogalkotó által elvárt határozottság. Az anyagi jogi rendelkezéseket tartalmazó beadványoknál rendkívül fontos a nyilatkozat tartalmának határozottsága és időszerű megismerhetősége, hiszen így a bíróság már a perelőkészítő szakaszban a rögzült kereseti és ellenkérelem keretei között tud cselekedni. A törvény első tervezete még kissé rugalmatlan, kétszeri iratváltásos rendszert tartalmazott, amelyet a kritikus hangok eredményeképpen – példaértékű jogalkotási gondossággal – rugalmasabbá tettek: a bíró mérlegelésére bízza a törvény a további írásbeli előkészítés elrendelését, a szóbeli előkészítő tárgyalás tartását vagy az érdemi tárgyalás azonnali megkezdését. A szóbeliség fontos alaptörvényi és nemzetközi jogban is elismert alapelve így nemhogy csorbát szenvedne ebben az eljárási szakban, hanem a bíró diszkréciója mentén jut fokozott vagy enyhébb szerephez. A perelhúzódás elkerülése szempontjából kiemelt fontosságú még a keresetváltoztatás, viszontkereset előterjesztésének korlátozása: főszabály szerint csak a perfelvételi szakban tehető meg, később igen korlátozott módon.

Az új Pp. tisztázza azt a helyzetet, amely már eddig is lényegében hasonló volt:[3] kötelező jogi képviseletet ír elő a törvényszéki eljárásban. A kötelező jogi

[3] Székely János: A kötelező jogi képviselet és alkotmányossága Magyarország és Románia polgári perjogában, *Jogtudományi Közlöny* 2016/6, 311–319.

studia_caroliensa_2017.indd 397 2017.06.16. 14:17:10

képviselethez ugyanakkor egy már korábban megerősített Jogi Segítségnyújtó Szolgálat kapcsolódik, fontos társadalompolitikai cél ugyanis, hogy a rászorulók számára rendszerszinten is biztosítsa az eljárásjog a joghoz jutást. Ha nyitott szemmel vizsgálta a Pp.-t a szemlélő, akkor látja, hogy a perek túlnyomó részében ma is ez a helyzet, valamint a tapasztalat is azt mutatja, hogy a legtöbben igénybe vesznek szakmai segítséget perük viteléhez. A kötelező jogi képviselet előírása hivatott biztosítani azt a szaktudást, amely a bonyolult ügyek elintézését gyorsítja. Ugyanakkor a járásbíróság előtt nem lesz kötelező a jogi képviselet, s az anélkül eljáró felet formanyomtatványok fogják segíteni, amivel az eljárást lassító hiánypótlás szükségessége a minimumra szorítható.

Nem csak a jogi képviselőnek kell majd segítenie az ügy szakszerű és gyors előrevitelét. A bíróságot az ún. anyagi pervezetés kötelezettsége fogja terhelni, amely aktív közreműködési kötelezettséget telepít a bíróságra. Ennek tartalmát a 237. § keretei között a gyakorlat fogja kialakítani, és igen sok fog azon múlni. A perelőkészítő szak szigorúsága miatt ugyanis a felek szembesülhetnek azzal, hogy elmulasztottak állítani, bizonyítani valamilyen egyébként bizonyítható és lényeges körülményt. A hiányos, nem kellően részletezett vagy ellentmondó nyilatkozatokat a bíróság a felek instruálásával, kérdezésével megkísérli tisztázni. Ugyanígy az anyagi pervezetés körébe tartozik és a meglepetés-ítéletek elkerülésére szolgál, hogy a bíróság a jövőben jogosult lesz a felekétől eltérő jogértelmezését a felek tudomására hozni. Ez sok alkalommal a pártatlanság jegyében ma csak az ítéletből derül ki, ezzel okozva felesleges másodfokú eljárások sorát. Azt a lehetőséget, sőt kötelezettséget, hogy a hivatalból figyelembe veendő tényeket bejelenti a bíróság, a mai jogszabály is tartalmazza. Az anyagi pervezetés célja, hogy elősegítse a felek jogérvényesítését és közrehasson a peranyag miha-marabbi és koncentrált rendelkezésre állásában.

Az elektronikus kapcsolattartás kiterjesztése fontos 21. századi elvárás a perjoggal kapcsolatban, de csak akkor képes kifejteni a jótékony hatását, ha a per fentebb említett szerkezeti elemeivel együtt érvényesül. Megjegyezzük, hogy egy kevésbé hangsúlyozott pozitív externália az e-per kapcsán a környezetvédelmi érdek szolgálata: ily módon a felhasznált papír mennyisége remélhetőleg érzékelhetően csökkenti a környezetterhelést.

Mindezek mellett a törvény még számos kisebb-nagyobb újdonságot, hatékonyság-növelő szabályt tartalmaz. Ezeket, valamint a fentebb említett intézményeket a cikksorozat további darabjai bizonnyal részleteiben fogják elemezni. E tanulmányban csak néhány kiragadott újdonsággal kívánom érzékeltetni, hogy a koncepcionális célok megvalósítását hogyan szolgálják a törvény hosszas, hivatásrendi egyeztetést követően kialakított szabályai.

studia_caroliensa_2017.indd 398 2017.06.16. 14:17:10

AZ ALAPELVI SZINTEN MEGJELENÍTETT ELVÁRÁSOK

Az alapelvek léte nem következik szükségszerűen a kódex-jellegű jogalkotásból. A történeti gyökerek is arra mutatnak, hogy az alapelvek nem törvényi, inkább tudományos definíciók, amelyeket a joggyakorlat így kezelt a helyén: értelmezési segédletként. Azáltal viszont, hogy a törvénybe kerültek az alapelvek – eredetileg szovjet jogi inspirációra – normatív hatályt nyertek egy hosszas elméleti vita után, amelyre egy 1999-es novelláris módosítás tett pontot. Ezt a helyzetet fogja fenntartani a Pp., szakítva a plószi hagyományokkal, de megtartva a legutóbbi jogtörténeti vívmányainkat. Egy jelentősen lerövidült, szikár alapelvi fejezetben csak a legfontosabb általános üzeneteket tartalmazza, amelyek meghatározzák a törvény szellemiségét. A korábbi hosszabb alapelvi fejezet bizonyos elemei a helyükre: az általános vagy különös rész megfelelő fejezetei elejére kerültek, mint például a fegyveregyenlőség elve, a bizonyítással összefüggő elvek stb.

Az alapelvek közül három újabbat emelünk ki. A felek eljárás-támogatási kötelezettségével a törvény a legalapvetőbb szinten kívánja kifejezni a felek fokozott eljárási felelősségét a bíróság elé vitt jogvita előrevitelével kapcsolatban. A per nem pusztán a felek magánvitája, hanem társadalmi jelenség, ahogy azt Franz Klein osztrák perjogász munkássága óta osztatlanul fogadja el az eljárásjogász szakmai közösség. De nemcsak az elvi megfontolások miatt, hanem az Emberi Jogok Európai Bíróságának a perelhúzódással kapcsolatos gyakorlata miatt is a törvényalkotónak minden olyan lehetőséget meg kell ragadnia, amely a feleket a célszerű pervitelre ösztönzi, kötelezi. A felperesnek általában ez érdeke is, de még nála is előfordulhatnak az elhúzást támogató érdekek, például amikor a perrel együtt járó átmeneti időszak fenntartása jelenti számára a gazdaságilag felsőbbrendű érdeket. Ezért a felek eljárás-támogatása az egyik biztosítéka a törvény egyik legfontosabb célkitűzése: a perkoncentráció megvalósításának.

A második, az igazmondási kötelezettség előírása a fél által tett tényállítások tekintetében. Plósz Sándor 1910. évi expozéjában a törvényjavaslat egyik nóvumaként emelte ki, mely szerint „hazudni a perben büntetés terhe alatt tilos. Aki jobb tudomása ellenére az ügyre vonatkozó nyilván valótlan tényeket állít, vagy jobb tudomása ellenére nyilván alaptalanul tagad, vagy valótlan bizonyítékot hoz fel, pénzbüntetéssel sújtható". Ez a tétel a perbeli jóhiszeműség követelményében, a tiltott rosszhiszemű percselekmények között jelent meg korábban. A jóhiszeműség követelménye meg fog jelenni az új Pp.-ben is, de csak általánosságban, és tartalmát a bírósági gyakorlat fogja kibontani – vélhetően úgy, hogy a korábban rosszhiszeműnek tartott cselekményeket továbbra is annak tekinti, és újakat fog mellé felsorakoztatni. Ehhez képest a felek igazmondási kötelezettsége hang-

studia_caroliensa_2017.indd 399 2017.06.16. 14:17:10

súlyosan jelenik meg a Pp.-ben – hasonlóan a mintaadónak tekinthető külföldi kódexek, így például a német, osztrák, szlovén törvény megoldásaihoz –, amit a polgári per társadalmi költségei is indokolnak.[4] A fél felelős az általa megtett tényállítások és ténybeli nyilatkozatok valóságtartalma tekintetében. Ahogy azt máshol kiemeltem, az alapelv „az igazmondás erkölcsi parancsát joggá transzformálva fogalmaz meg zsinórmércét a társadalom, a perlekedők felé. A társadalom erőforrásait használó igazságszolgáltatási rendszer csak jóhiszeműen használható, és egyben hatékonyan kell azt működtetni, amihez a pereskedők azzal is hozzá tudnak és kötelesek járulni, hogy hazugsággal, hamis információval nem hátráltatják a bíróságok hatékony munkavégzését. Az erkölcsi parancs így nemesedik jogi paranccsá."[5]

A harmadik újdonság a bíróságtól is új szerepfelfogást kíván: alapelvi szinten a közrehatási tevékenység nevesítésében jelenik meg, a per során pedig az anyagi pervezetésben nyilvánul meg. A bíróság szerepének erősítése jellegadó sajátosság, a bírói aktivitás fokozása a jogvita tárgyi kereteinek kialakításában, ami valamennyi újrakodifikált európai perrendben megfigyelhető. Ahogy azt Wopera Zsuzsa is meggyőzően kimutatja, az anyagi pervezetésben megnyilvánuló aktivitás külföldön is elterjedt, nemzetközi szinten is elvárás a kódexszel szemben.[6] Ennek tartalmát a Pp. 237. §-a tág keretek között meghatározta, de valójában a bíróságok fogják tényleges kérdezésükkel, instruálásukkal kibontani. A tevékenység kockázata – a bírói szerepfelfogás megváltozása vagy változatlansága. Ahogy Kengyel Miklós a bírói hatalom pozícionálásának változásaival kapcsolatban is kifejtette, a szabályok önmagukban, a bírói attitűd változása nélkül nem eredményezik a jogalkotó által célzott perkoncentrációt.[7] Vagyis a bíróságoknak magukévá kell tenni az új, a felekhez közelítő, az elefántcsonttoronyból óvatosan, pártatlanul elmozduló stílust, fel kell vállalniuk, hogy a keményedő eljárási szabályok miatt sokszor az anyagi pervezetés fogja tudni becsatornázni azt a bizonyítási anyagot, amely a per eldöntéséhez szükséges.

[4] Az igazmondási kötelezettségről bővebben l. Wopera Zsuzsa: Az új polgári perrendtartás elvi alapjai.

[5] Udvary Sándor: A jövő polgári perrendtartása madártávlatból, *Pro Futuro*, 2016/2, 115–127, 119.

[6] Wopera: Az új polgári perrendtartás elvi alapjai.

[7] Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*, Budapest, Osiris, 2003, 140–147, 143.

studia_caroliensa_2017.indd 400 2017.06.16. 14:17:10

AZ OSZTOTT PERSZERKEZET

A törvény talán legfontosabb szerkezeti újítása az 1911. évi I. törvénycikkben is meghonosított, és külföldön is kiválóan funkcionáló ún. osztott perszerkezet bevezetése. Ez azt jelenti, hogy a peres eljárás mind funkciójában, mind időben két, egymástól elkülönülő szakaszra tagolódik. Plósz Sándor expozéjában ezt a megoldást „más perjogokkal szemben is fontos újításként" nevesítette, megkülönböztetve a „per ún. alakulási stádiumát és az érdemleges szakot, ahol a kereset előadása, az érdemleges ellenkérelem, és a pergátló kifogások, és azoknak a letárgyalása a per alakulásához tartozik, ami után következik az érdemleges szak."

A Pp. is hasonló megosztást alkalmaz, bár annak egy más célokat is megvalósító változatát, az ún. főtárgyalási modellt.[8] A megoldás sikeresen működik a mintaadónak tekinthető külföldi perrendekben, így különösen a német, svájci, francia eljárásjogban. A törvény szerint az eljárás két szakasza a perfelvételi szak és az érdemi tárgyalási szak. Ebben a modellben a perfelvételi szakra nagy hangsúly helyeződik: itt történik meg a jogvita tartalmának, kereteinek meghatározása. Ez a szerkezet nem előzmények nélküli újdonság, megjelenik már az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1984-es ajánlásában is. Eszerint „rendes körülmények között a pert legfeljebb két tárgyaláson kell befejezni: az első esetlegesen az előkészítő tárgyalás és a második folyamán történik a bizonyítás felvétele, a felek előadásai és ha lehetséges, az ítélet meghozatala."[9]

A felek az előkészítő szakaszban teszik meg jogállításaikat, tényállításaikat, bizonyítási indítványaikat, melyek a perfelvételi szak lezárásával rögzülnek, és főszabály szerint eddig van lehetőségük a feleknek tény és jogállításaikat, kérelmüket, ellenkérelmüket módosítani, újabb bizonyítási indítványt előterjeszteni. Ennek a szakasznak a legfontosabb perbeli eseménye a perfelvételi tárgyalás, amely Plósz tervezetében is – igaz, ott még leginkább a peralapítás céljára – hangsúlyos szerepet kapott.

A perfelvételi szakban a szóbeliség mellett nagyobb szerepet kap az írásbeliség. Fontos utalni arra, hogy a szóbeliség elvének ellenpólusa annak teljes hiánya volna, a teljes írásbeliség. Ezt a Pp. sem támogatja, hanem helyette rugalmas szabályokat ad a bíró kezébe, hogy az adott ügyhöz igazítsa a felvételi szak ter-

[8] L. bővebben: Czoboly Gergely: *A perelhúzódás megakadályozásának eljárásjogi eszközei*, PhD értekezés, Pécs, 2014, 127–128. http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/czoboly-gergely-istvan/czoboly-gergely-istvan-vedes-ertekezes.pdf (Letöltés: 2017. április 19.)

[9] Principles of civil procedure designed to improve the functioning of justice, Recommendation No. R (84) 5, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 28 February 1984, Principle 1.

studia_caroliensa_2017.indd 401 2017.06.16. 14:17:10

jedelmét és formáját. Egyszerűbb jogvitákban, vagy alperesi elismerés/beismerés esetén perfelvételi tárgyalás tartása nélkül fejeződhet be a perfelvételi szak; de a felek ilyenkor is kérhetik tárgyalás tartását.

A perfelvétel lezárásának legfontosabb joghatása a preklúzió, mely szerint a perfelvételi szak lezárását követően főszabály szerint nincs lehetőség a kereset és ellenkérelem megváltoztatására, további bizonyítékok és indítványok előterjesztésére. A korlátozás célja egyrészt az, hogy egy bizonyos ponton a bíróság és az ellenérdekű fél is véglegesen rögzültnek tekinthesse a jogvita keretét és tartalmát, és ezt követően a rögzült állítások alapján már csak a bizonyítási eljárás és az érdemi döntés meghozatala történjen. A korlátozás másik indoka, hogy megakadályozza a per elhúzódását. Ahogy azt Wopera alapelvi kapcsolódást is azonosítva kifejti: „A felek eljárástámogatási kötelezettségén alapul az az elvárás, hogy a felek a törvény által szabott határidőben, eljárási szakban tegyék meg a szükséges percselekményeket, melyek elmulasztásához a törvény az érdemi tárgyalási szakban elsősorban preklúziót fűz, és ugyancsak az eljárástámogatási kötelezettsége az alapja, egyben záloga is annak, hogy az új Pp.-nek az osztott perszerkezet bevezetése eredményességéhez fűzött várakozásai teljesülhessenek."[10]

A perelőkészítő tárgyalás – különösen a főtárgyalási modell – bevezetésével az érdemi tárgyalási szak szerepe is változik: célja, hogy a perfelvételi szakban azonosított jogvita vonatkozásában, az ott rögzített keretek között a bizonyítás lefolytatásra kerüljön. Felismerhető a minta: a hangsúly a bizonyítási eszközök megjelölésére és felajánlására fog kerülni, amely az előkészítő szakaszban történik és az érdemi tárgyalási szakban már „csak" a bizonyítás történik, amely viszont – kivételes esettől eltekintve – nem nyúlhat túl az előbbiekben meghatározott kereteken. Az érdemi szakaszban sem lesz kizárt, de igen erőteljesen korlátozva lesz a kereset és más alakító kérelmek előterjesztése, a bizonyítási indítványok előadása pedig leginkább ehhez fog igazodni. A törvényalkotó által elvárt eredmény pedig, hogy a per az előkészítés következtében sokkal célirányosabbá válik, és érdemben korábban születhet döntés.

[10] Wopera: Az új polgári perrendtartás elvi alapjai.

studia_caroliensa_2017.indd 402 2017.06.16. 14:17:10

A hatásköri szabályozás megújulása és egységes perrend

Ahogy a Plósz-féle Pp. is egy kiforrott igazságszolgáltatási szervezetre épülhetett fel,[11] a Pp. is a meglévő négyszintű bírósági szervezethez igazítja a hatásköri szabályozást: fenntartja a két elsőfokú bemeneti szintet, és számos európai megoldást, valamint a jogtörténeti hagyományainkat is követve a törvényszéket ruházza fel általános hatáskörrel. Ez azt jelenti, hogy a törvényszék hatáskörébe tartoznak mindazok a perek, amelyek elbírálását törvény nem utalja a járásbíróság hatáskörébe: így az újonnan keletkező pertípusok a szakmailag is megerősített törvényszékekre fognak koncentrálódni. Fontos következmény továbbá, hogy az ítélőtáblához kerülő fellebbvitelből fakadóan könnyebb lesz a jogalkalmazás egységének biztosítása az ilyen perekben. A jogalkotó ezt oly módon oldotta meg, hogy ne okozzon jelentős arányeltolódást az ügyérkezésben. Inkább a dogmatikai következetesség szempontjából van ennek jelentősége, mert a törvény az egységes perrendet a törvényszékre (a bonyolult ügyekre) modellezi, és ehhez képest határozza meg a járásbírósági ügyekben alkalmazandó eltéréseket.

A jogirodalom kiállt amellett, hogy az utóbbi évtizedekben elszaporodott különös perek köre korlátozódjék.[12] A Pp. pedig figyelembe vette az elméleti javaslatot, és egységes perrendet vezet be, amelyet az általános hatáskörrel rendelkező törvényszékre modellez.

A járásbíróság előtti eljárásra a törvényszéki szabályok csekély – áttekinthető módon külön fejezetben összefoglalt – eltéréssel alkalmazandók. Ilyen például, hogy arra az esetre, ha a fél nem rendelkezik jogi képviselővel, a jogérvényesítését elősegítendő segítő szabályok kerültek bevezetésre, mint a formanyomtatványok alkalmazása, beadványok, nyilatkozatok szóban történő előterjesztésének lehetősége, amelyekkel szemben alacsonyabb elvárásokat támaszt a törvény. Ki kell emelnünk továbbá, hogy a felet szélesebb körű bírói anyagi pervezetés is segíti.

A bizonyítás

A törvény több ponton megújítja a bizonyítás szabályait. Szintén elméleti impulzusra, az állítási szükséghelyzettel együtt, törvényi szinten rendezi a bizonyítási

[11] Vö. Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*, Budapest, Akadémiai, 1982.

[12] Varga István: Egység és sokféleség a perrendi kodifikációban – Egy új polgári perrendtartás szabályozási előkérdései in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 19–49.

studia_caroliensa_2017.indd 403 2017.06.16. 14:17:10

szükséghelyzet problémáját.[13] A bizonyítási szükséghelyzetet azokra a kirívóan információ-aszimmetrikus helyzetekre ad szabályozási megoldást, melyekben a bizonyító fél ellenfele rendelkezik a releváns bizonyítékok felett (például orvosi műhibaperben az alperes rendelkezik a bizonyításhoz szükséges okiratokkal), és ezáltal képes a bizonyítás eredményességét megnehezíteni, esetleg ellehetetleníteni. A bizonyítási szükséghelyzet esetén megfordul a bizonyítási teher, amely elmulasztásának törvény szerinti jogkövetkezménye: a tény fennállásának megállapítása, ha a bíróban kétely e tekintetben nem merül fel.

A Pp. rendezi a jogsértő bizonyítási eszközöknek a perben történő használhatóságát, amely egyáltalán nem új keletű problémakör. Már a '80-as évek perjogi kodifikációja során is felmerült, hogy „a személyiségi jogilag tilos adatszerzés bizonyításbeli következményeit" rendezni kell,[14] de a technika fejlődésével a jogellenesen készült vagy felhasznált bizonyítási eszközök perbeli felhasználásának szabályozása még aktuálisabbá vált. Ma mindenki a kezében hordozza azt az eszközt, az okostelefonját, amellyel folyamatosan lehet személyiségi jogsértés útján törvénytelen bizonyítási eszközökhöz jutni.

A Pp. főszabályként mondja ki, hogy jogsértő bizonyítási eszközök a perben nem használhatók fel, aminek indoka, hogy a polgárokat a jogellenes cselekményektől eltántorítsa a törvény; ne éppen a Pp. ösztönözze őket jogellenes cselekményekre azáltal, hogy főszabályként befogadhatónak tekinti a törvényellenesen szerzett vagy készített bizonyítékot. Abszolúte kizárt az olyan bizonyíték felhasználhatósága, melyet az élethez és a testi épséghez fűződő jog megsértésével, vagy erre irányuló fenyegetéssel szereztek meg, vagy így állítottak elő. Más – kevésbé súlyos jogsértést felmutató – esetekben a bizonyíték befogadhatósága tárgyában a bíróság mérlegelési jogkörben dönt, de eleve csak az ellenérdekű fél kérelmére. A mérlegelésnek szempontokat is ad a törvény, ilyen a fél bizonyításhoz fűződő méltányolható magánérdeke, vagy a másik fél személyiségi jogának védelme, valamint a bizonyíték megszerzése, felhasználása jogellenességének súlya.

A bizonyítás szabályai egyik oldalról az állandóságot tükrözik, de bizonyos szempontból meg is újulnak. Az állandóságot az alapelvek lényegi változatlansága, a bizonyítási eszközök dogmatikailag helyes elnevezése és sorolása, a jellegadó szabályok továbbélése biztosítja. De vannak újítások is, amilyen például a tanúzási képtelenség fogalmi átalakítása: a korábbi természetes képtelenséget a jogalkotó jogi képtelenségre változtatta. Mivel azonban a fogyatékkal élők meg-

[13] Légrádi István: Gondolatok a bizonyítás általános kérdéseihez, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 443–473.

[14] L. Trócsányi László igazságügyi miniszter expozéja a polgári perrendtartásról, http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/a-miniszter/beszedek-publikaciok-interjuk/trocsanyi-laszlo-expozeja-a-polgari-perrendtartas-modositasarol (Letöltés: 2017. április 19.)

studia_caroliensa_2017.indd 404 2017.06.16. 14:17:10

hallgatásának, a vallomás tőlük való kivételének különös szabályai megmaradtak, a változtatás helyénvaló. A másik lényeges újítás a szakértői bizonyításhoz kapcsolódik. A Pp. szerint a fél ezen túl három úton szolgáltathatja a szakvéleményt: a megbízott magánszakértője, más eljárásban kirendelt szakértő vagy a perben kirendelt szakértő útján. A három út egyszerre nem vehető igénybe, azok között a bizonyító félnek kell választania. Választását saját anyagi körülményei, a pervitelben való jártassága, az adott szakkérdés jellege, illetve az ügy körülményei befolyásolhatják. A magánszakértői bizonyítás intézményesítése megszünteti azt a hatályos, perelhúzó gyakorlatot, amely szerint a magánszakvéleményt nem a főbizonyításra, hanem a kirendelt szakértő szakmai hozzáértésének a megingatására, cáfolatára terjesztették be.[15] A magánszakértő – bár ő a fél megbízottja – pártatlanságára ugyanolyan követelmények vonatkoznak, mint a bíróság által kirendelt szakértőre. A véleménye megingatására pedig az akkuzatórius eljárási logika alapján az ellenérdekű félnek van lehetősége, ha ez érdekében áll és él ezzel a jogával. Vagyis a törvény a kontradikció vezérfonalát nem hagyja el a hatékonyság nevében, az egyoldalúságból fakadó igazságtalanság veszélye miatt.

A PERORVOSLATOK RENDJÉNEK ÓVATOS ÁTALAKÍTÁSA

A perorvoslati rendszer mindig élénk érdeklődés tárgya, mivel a bírói hatalom tévedéseinek kiküszöbölése egyik oldalról fontos igazságossági kritérium, de a másik oldalról az eljárást elhúzó tényező, a hatékonyságot csökkenti. A jogirodalmi kritikák hatására a jogalkotó igyekezett hatékonyabbá tenni a perorvoslatok szabályait is, az összpertartamot csökkentendő. Kettős célt kell a rendszernek megvalósítani: érvényesüljön a jogorvoslathoz való jog, amely Alaptörvényben biztosított alapvető jog, ugyanakkor a szabályozás – követve a feszes menetrendű és a felek fokozott aktivitását feltételező elsőfokú eljárás szabályait – ne adjon lehetőséget a perelhúzásra a perorvoslati eljárásokban sem.

A Pp. meghatározza a másodfokú bíróság felülbírálati jogkörének terjedelmét (ami várhatóan a fellebbezés érdemi elintézését teszi világosabbá, ezért hatékonyabbá), és ebből visszafele következtetve határozza meg a fellebbezés kötelező tartalmát (ami a formai követelmények ellenőrzésében is segít). Fontos újítása továbbá a Pp.-nek, hogy az abszolút hatályon kívül helyezési okok körén kívül eső (lényeges) eljárási szabálysértéseket a másodfokú bíróság csak akkor vizsgál-

[15] A kérdésről bővebben l. Árok Krisztián – Kőműves Barbara: Eljárásjogi science fiction, avagy a magánszakértő mint tanú a polgári perben, *Jogtudományi Közlöny* 2017/3.

studia_caroliensa_2017.indd 405 2017.06.16. 14:17:10

hatja és veheti figyelembe, ha arra a felek valamelyike hivatkozott, hivatalból nem. A törvény ezzel az objektív jogellenesség állásából egyet a felek rendelkezési joga felé lép – megint csak a plószi tézissel összhangban.

A felülvizsgálat mint rendkívüli perorvoslat gyakori újraszabályozás „áldozata" volt az elmúlt évtizedekben. E körben egy ún. engedélyezési rendszer kerül bevezetésre minden olyan vagyonjogi ügyben, amelyben a felülvizsgálati kérelemben vitatott érték a harmincmillió forintot nem haladja meg. Ezekben az esetekben a Kúria jogegységi szempontokat is figyelembe véve engedélyezheti a felülvizsgálatot. A jogalkotó komoly erőfeszítést tett, hogy az egyszer az alkotmánybírósági teszten már elbukott[16] engedélyezési rendszer most kiállja az alkotmányosság próbáját.

A kollektív igényérvényesítés mint újszerű elem

A Pp. – a jogalkotási koncepcióval összhangban – megjeleníti a kollektív igényérvényesítést a perrendben. Ugyan a kollektív igényérvényesítés speciális formái nem teljesen ismeretlenek a magyar perjog számára, azok nem a Pp.-ben, hanem szektorális jogszabályban voltak elhelyezve,[17] jelentős gyakorlatuk nem volt, irodalmuk is csekély. A kollektív igényérvényesítés felé a 2010-es félresikerült kísérletet követően viszonylagos jogirodalmi figyelem irányult, amely az Európai Unió figyelmével is társult.[18]

A törvény két kollektív igényérvényesítési formát szabályoz: a közérdekből indított pereket és a társult pert. Közérdekű perekre felhatalmazást ma is adnak különböző jogszabályok, ezek eljárási kereteit foglalja össze a törvény. A társult perlés intézménye viszont teljesen új a magyar perjogi szabályozásban. E kollektív igényérvényesítési forma azért hatékony, mert csökkenti a jogérvényesítés egységnyi költségét.

A törvény nem teszi azonban lehetővé bármely érvényesített jog tekintetében a társult perlést, az eredeti javaslat szerint csak a fogyasztó szerződésekkel kapcsolatos jogvitákban, illetve a munkaügyi perekben, amelyekhez a jogalkotás

[16] 42/2004. (XI. 9.) AB határozat ABH oldalszáma: 2004, 551.

[17] L. különösen a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 38. §-át.

[18] Ezekről bővebben l. Udvary Sándor: *Pro Actione Collectiva*, Budapest, Patrocinium, 2015, 17–18, 28.; Udvary Sándor: Class action – az ördögtől való?, in *Kodifikációs tanulmányok a polgári jog és a polgári eljárásjog témakörében*, Novotni Alapítvány, Miskolc, 2011, 262–276.; Udvary Sándor: A kollektív jogorvoslat európai szabályozásának főbb csomópontjai és folyamata, *Európai Jog*, 2013/6. 1–11. A Bizottság Ajánlása (2013. június 11.) az uniós jog által biztosított jogok megsértése tekintetében a jogsértés megszüntetésére és kártérítésre irányuló tagállami kollektív jogorvoslati mechanizmusok közös elveiről (2013/396/EU)

studia_caroliensa_2017.indd 406 2017.06.16. 14:17:10

során érkezett, alaposan megvitatott és elfogadott észrevétel hatására a környezetvédelmi jellegű ügyek is csatlakoztak. A szűkítés indoka, hogy jellemzően ezeken a területeken várhatóak olyan anyagi jogi igények, melyekben a kollektív jogérvényesítés által biztosított hatékonysági előnyök nélkül a jogvédelem meghiúsulhatna, mivel egyéni perindításra valószínűleg nem kerülne sor.

A társult per olyan kollektív igényérvényesítési forma, amelyben legalább tíz jogosult döntése és kifejezett nyilatkozata képezi annak alapját, hogy az igények együttesen, egyetlen perben legyenek elbírálhatók. A társult per így az ún. opt-in modellt valósítja meg. Ebben a modellben a felperesek személyükben ismertek, azonosítottak, ami elhárítja az azonosítatlanságból fakadó alkotmányossági aggályokat is. Míg a jogszabály a közérdekű pert törvényszéki határkörbe emeli, addig a társult per pertárgyértéke alapján, vagy a per tárgya alapján egyaránt tartozhat járásbíróság, törvényszék vagy közigazgatási és munkaügyi bíróság hatáskörébe.

A polgári perrendtartás megújulása a fentebbi elemzés alapján nemcsak felületi, hanem mélyreható, átgondolt reform eredménye, amely nemcsak a részletszabályok finomításában nyilvánult meg, hanem az eljárási szerkezetet is alapjaiban gondolta újra, alakította át. Ennek során bátran nyúlt a jogtörténeti hagyományokhoz, de nem volt gúzsba kötve azok által, hanem a legmodernebb külföldi példákból is merítve alakította ki a mai kor elvárásaihoz illeszkedő eljárási rendet. A magánjogi igényérvényesítés, az egymás mellé rendelt egyenjogú felek (a polgárság ideálja, amelyet mások mellett a reformáció szellemi tőkéje alapozott meg) egymás ellen folytatott bírósági küzdelme új keretek közé kerül 2018-tól, és ez minden olyan eljárásra ki fog hatni, amely a polgári bíróságok előtt zajlik. A reformátusság is számos ilyen per alanya lesz, iskolafenntartóként, egyházi jogi személyként, más kapacitásban. De annak szellemisége, a józan önérdeken, az igazmondáson és a jóhiszeműségen alapuló eljárás nem lesz idegen a protestánsok számára.

BIBLIOGRÁFIA

Árok Krisztián – Kőműves Barbara: Eljárásjogi science fiction, avagy a magánszakértő mint tanú a polgári perben, *Jogtudományi Közlöny*, 2017/3.

Czoboly Gergely: A perelhúzódás megakadályozásának eljárásjogi eszközei, PhD értekezés, Pécs, 2014, http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/czoboly-gergely-istvan/czoboly-gergely-istvan-vedes-ertekezes.pdf

studia_caroliensa_2017.indd 407 2017.06.16. 14:17:10

Döme Attila: A perkoncentráció kulcsa: a közbenszóló határozat, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 393–416.

Éless Tamás – Döme Attila: Alapvetések a polgári per szerkezetéhez, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 50–78.

Éless Tamás – Ébner Vilmos: A percezúra – az érdemi tárgyalás előkészítése, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 377–392.

Éless Tamás – Parlagi Mátyás: Az érvényesített joghoz kötöttség, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 355–361.

Harsági Viktória: A kollektív igényérvényesítés hazai szabályozásának jövőjéről, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 172–191.

Harsági Viktória: Az információs technológia felhasználhatóságának határai a polgári eljárásjogban, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 315–327.

Haupt Egon: Perrend és bizonyítás, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 474–488.

Kapa Mátyás – Varga István: Különleges perek – különleges szabályozás, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 578–592.

Kemenes István: Észrevételek a törvényszékek és járásbíróságok között az ügyek hatásköri megosztásához, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 92–96.

Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben,* Budapest, Osiris, 2003.

Köblös Adél – Vitvindics Mária: Arányosabb ügyeloszlás elérése az illetékességi szabályok változtatása révén, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 97–106.

Légrádi István: Gondolatok a bizonyítás általános kérdéseihez, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 443–473.

Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875,* Budapest, Akadémiai, 1982.

Metzinger Péter: A szakértői bizonyítás hatékonysága a gazdasági perekben, de lege lata és de lege ferenda, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 528–569.

Pákozdi Zita: A pertárgy fogalma jog- összehasonlító megközelítésben, in Németh János –Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 328–354.

studia_caroliensa_2017.indd 408 2017.06.16. 14:17:10

Parlagi Mátyás: A szakértői bizonyítás újraszabályozásának szükségességéről, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 509–528.

Principles of civil procedure designed to improve the functioning of justice, Recommendation No. R (84) 5, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 28 February 1984, Principle 1.

Trócsányi László igazságügyi miniszter expozéja a polgári perrendtartásról. http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/a-miniszter/beszedek-publikaciok-interjuk/trocsanyi-laszlo-expozeja-a-polgari-perrendtartas-modositasarol

Udvary Sándor: A kollektív jogorvoslat európai szabályozásának főbb csomópontjai és folyamata, *Európai Jog* 2013/6, 1–11.

Udvary Sándor: A perbeli fő- és mellékszermélyek státusának egyes kérdései – de lege ferenda in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, HVG-ORAC, 2014, 122–171.

Udvary Sándor: Class action – az ördögtől való?, in *Kodifikációs tanulmányok a polgári jog és a polgári eljárásjog témakörében*, Miskolc, Novotni Alapítvány, 2011, 262–276.

Udvary Sándor: *Pro Actione Collectiva*, Budapest, Patrocinium, 2015.

Varga István – Éless Tamás (szerk.) Németh Lajos (lekt.): *Szakértői javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára*, Budapest, HVG-ORAC, 2016,

Varga István: Egység és sokféleség a perrendi kodifikációban – Egy új polgári pererndtartás szabályozási előkérdései, in Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*, Budapest, hvg-orac, 2014. 19–49.

Wopera Zsuzsa: Az új polgári perrendtartás elvi alapjai (kézirat), *Jogtudományi Közlöny* 2017/4.

studia_caroliensa_2017.indd 409 2017.06.16. 14:17:10

A KÖTET SZERZŐI

Barczikay Tamás
a BCE PhD-hallgatója

Bertha Zoltán
egyetemi docens, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

Birher Nándor
egyetemi docens, KRE ÁJK Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék

Bőgel György
Professor of Management, CEU Business School

Cseresnyés Ferenc
egyetemi docens, PTE ÁJK

Cservák Csaba
tanszékvezető egyetemi docens, KRE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

Csillik Péter
egyetemi docens, KRE ÁJK Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet

Darák Péter
a Legfelsőbb Bíróság bírája, a Kúria elnöke, egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK, Pénzügyi Jogi Tanszék, PPKE ÁJK Deák Ferenc Intézet

Forgács Anna
egyetemi docens, BGE KKK Vállalkozás és Emberi Erőforrások Intézeti Tanszék

Gyura Gábor
főosztályvezető, MNB, a PTE PhD-hallgatója

Hermann Róbert
az MTA doktora, egyetemi tanár, a KRE BTK Doktori Iskolájának vezetője, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese, a Magyar történelmi Társulat elnöke.

studia_caroliensa_2017.indd 410 2017.06.16. 14:17:10

Homicskó Árpád Olivér
nemzetközi és tudományos dékánhelyettes, egyetemi docens, KRE ÁJK Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Homolya Dániel
közgazdász, a MOL Csoport Pénzügyi Kockázatmenedzsment vezetője, egyetemi adjunktus, KRE ÁJK Gazdaság-és Vezetéstudományi Intézet

Ivicz Mihály Zsolt
főiskolai tanár, PPKE Közgazdasági Intézet

Kenessey Béla
okl. mérnök, mentálhigiénés és szervezetfejlesztési szakember, a Timóteus Társaság Alapítvány, az MBE – Timóteus Misszió és a Fiatalok az Élet Küszöbén program munkatársa

Kun Mária
református lelkész, egyetemi docens, KRE TFK Hittanoktató- és Kántorképző Intézet, egyetemi adjunktus, Babeş Bolyai Tudományegyetem, katechetikai előadó, Délpesti Református Egyházmegye

Lányi Gábor János
teológus-lelkész, egyetemi adjunktus, KRE HTK

Miskolczi-Bodnár Péter
tanszékvezető egyetemi tanár, KRE ÁJK Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszék

Mitev Ariel Zoltán
egyetemi docens, BCE Marketing és Média Intézet

Móré Sándor
egyetemi adjunktus, KRE ÁJK, Közigazgatási Jogi Tanszék, az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola titkára

Noszkay Erzsébet
egyetemi magántanár, professzor emerita, METU Vezetés- Szervezéstudományi és Üzletviteli Tanácsadási Tudásközpont vezetője, az MTA GB Tudásmenedzs-

studia_caroliensa_2017.indd 411 2017.06.16. 14:17:10

ment Munkabizottság és a Változás- és Válságmenedzserek Országos Egyesületének elnöke, a BKIK TANOSZT alelnöke

Pap Ferenc
intézetvezető egyetemi docens, KRE TFK Hittanoktató- és Kántorképző Intézet, KRE HTK Újszövetségi Tanszék

Sarnyai Csaba Máté
egyetemi docens, KRE BTK Szabadbölcsészet Tanszék

Szetey Szabolcs
főiskolai adjunktus, KRE TFK Hitoktató- és Kántorképző Intézet

Szontagh Pál
középiskolai tanár, egyetemi tanársegéd, KRE TFK Pedagógiai Intézet, a Református Pedagógiai Intézet igazgatója

Tomka János
főiskolai tanár, KRE ÁJK Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet

Tóth András
tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet

Török Péter
egyetemi docens, KRE TFK Szociális Munka és Diakónia Intézet, SOTE 4. számú Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, a Magyar Szociológiai Társaság Vallásszociológiai Szakosztályának elnöke

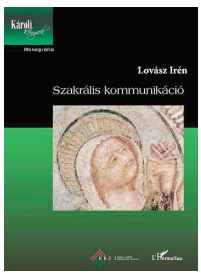
Udvary Sándor
tanszékvezető egyetemi docens, KRE ÁJK Polgári Eljárásjogi Tanszék

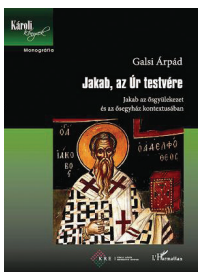
studia_caroliensa_2017.indd 412 2017.06.16. 14:17:10

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT 2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: ***Szakrális kommunikáció***
A kötet témája és módszere a kommunikációelmélet, a nyelvtudomány, a néprajztudomány, a kulturális antropológia és a vallástudomány határain mozog. Arról az általános, emberi, de kultúránként és vallásonként különböző formában megmutatkozó jelenségről szól, ahogy az ember kapcsolatot teremt a természetfölötti hatalommal vagy hatalmakkal, erőkkel. Ezt a jelenséget nevezi a szerző *szakrális kommunikáció*nak.

Galsi Árpád: ***Jakab, az Úr testvére***
Galsi Árpád könyve hézagpótló a hazai tudományos életben, ugyanakkor a nemzetközi kutatás viszonylatában is újat hoz azáltal, hogy újszövetségi teológiai szempontból kívánja újragondolni Jakab szerepét. Emellett a szerző nem titkolt szándéka, hogy előmozdítsa a Szentírás jobb megértését és megélését.

Pap Ferenc: ***Templom mint teológia.*** *Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*
A kötet nem az ezékieli templomvízió klasszikus értelemben vett kommentárja, hanem a szöveg koncepciójának, rendezőelvének és alapmotívumainak bemutatása. Az értekezés a bibliai teológia, a vallástörténet, a vallástudomány, a liturgiatörténet határmezsgyéin mozogva kulcsokat kínál a régi látomás értelmezéséhez és hátterének megfejtéséhez.

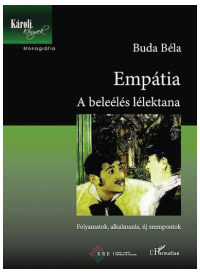

studia_caroliensa_2017.indd 413 2017.06.16. 14:19:27

Tóth Sára: ***A képzelet másik oldala.*** *Irodalom és vallás Northrop Frye életművében*

A könyv azt a lehetőséget kívánja felmutatni, hogy Frye metaforikus paradoxonokkal átjárt, a lehető legszélesebb körű „mintavételen" alapuló irodalomlátomása nemhogy kirekesztő és zárt tudósi attitűdökhöz vezet, hanem hozzájárulhat a magyar kulturális életben az egymással gyakran ellenséges irányzatok közötti párbeszéd létrejöttéhez, a régi és az új közötti sikeresebb egyensúly megteremtéséhez.

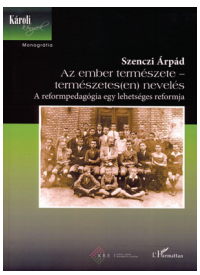

Buda Béla: ***Empátia.*** *A beleélés lélektana*

Az empátia megismerésének tudománytörténete, a beleélés lélektani és kommunikációs összetevői, a korszerű tudományos eredmények a beleélés folyamatairól, és mindenekelőtt a fejlesztés lehetőségei, valamint a sokféle alkalmazási terület, ahol az empátia segít, hatékonyabbá tesz minket, humanizál, egymáshoz közelebb hoz, egymáshoz köt és pozitív érzelmeket vált ki egymás iránt. A könyvnek ez a hatodik, átdolgozott és bővített kiadása. A szöveg igyekszik lépést tartani a tudományos fejlődéssel, ugyanakkor próbálja megőrizni az érthetőséget a művelt átlagolvasó számára.

Németh Dávid: ***Pasztorálantropológia***

A pasztorálantropológia kifejezés nem egy új gyakorlati teológiai résztudomány megnevezése, nem teológiai antropológia. A címet mindössze találónak találta a szerző gondolatainak összefoglalására. A kötet célja, hogy segítséget nyújtson a pasztorációs munkát végzőknek ahhoz, hogy segíthessenek másoknak a személyük, az élethelyzeteik és a problémamegoldási lehetőségeik megismerésében az Isten Igéjéből nyerhető és a lélektan által feltárt igazságok alkalmazásával.

Szenczi Árpád: ***Az ember természete – természetes(en) nevelés.*** *A reformpedagógia egy lehetséges reformja*

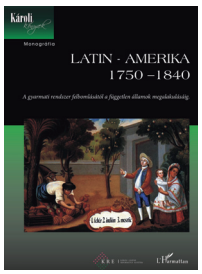
A kötet célja, hogy utat mutasson az erős gyökerekkel rendelkező mai magyar pedagógia megkapaszkodására, így a szerző elemző munkája során elsősorban magyar viszonylatrendszerben gondolkodik. A nevelés mai problematikáját kívánja körüljárni a nevelés sokoldalú fókuszpontjainak feltárásával, a mai magyar pedagógia egy teljes igényű művének létrehozásával.

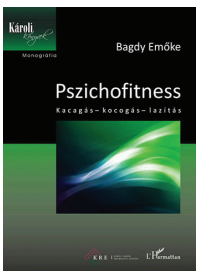
studia_caroliensa_2017.indd 414 2017.06.16. 14:19:27

Váradi Ferenc: ***Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről***
A kötet arra keres választ, hogy a keresztyén oktatásügy milyen módon tudja építő módon alakítani az oktatási intézmények életét, hogyan jeleníthető meg e speciálisan keresztyén tartalom, szemlélet az óvodák mindennapi életében. Általánosságban nem tudjuk nyelvi képességeinket fejleszteni. A nyelvet leíró általános, absztrakt, tudományos rendszerek és módszerek ismerete a közműveltség részei, de a valódi nyelvi tudatosság és az általa kialakuló nevelői kompetencia a valóságos, tartalmas nyelvhasználaton alapszik.

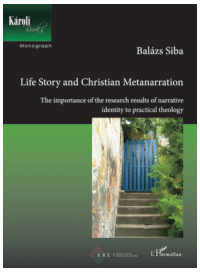

Semsey Viktória (szerk.): ***Latin-Amerika 1750–1840.*** *A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*
Latin-Amerika sokarcú, bonyolult etnikai összetételével sajátos múltat hordozó kontinens. A 18–19. század fordulójára a szubkontinens történetének döntő jelentőségű szakaszához érkezik a gyarmati rendszer felszámolásával. Hogyan kezelhető még egységként a meglévő és kibontakozó sokféleség? Milyen hatásokra, mely társadalmi rétegek irányításával és részvételével, hogyan zajlott a változás, amely elvezetett a gyarmati rendszertől a független államok megalakulásáig? Ilyen és ehhez hasonló fontos kérdések, amelyekre e korszerű és objektivitásra törekvő tematikus jellegű mű válaszokat ad.

Bagdy Emőke: ***Pszichofitness.*** *Kacagás – kocogás – lazítás*
Mi történik velünk életünk stresszeiben? Mi zajlik ilyenkor testi-lelki működéseinkben? Milyen hasznos megküzdési lehetőségeink vannak, és melyek a veszélyes kiútkeresések? Mi tesz bennünket erőssé, szívóssá, küzdőképessé? Mi tart egészségben? A válaszokat praktikus gyakorlati útmutatóval együtt kaphatjuk meg ebben a könyvben. Aki szereti jól érezni magát a bőrében, szeret örülni az életnek, az tartson velünk: kacagjunk, kocogjunk, lazítsunk!

studia_caroliensa_2017.indd 415 2017.06.16. 14:19:28

Balázs Siba: ***Life Story and Christian Metanarration.*** *The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

This book focuses on the connection between two stories: our personal life story and God's story in the world from a Christian perspective. These stories are interrelated. The book gives an inside view in this identity creating process in order to help the reader understanding her/his personal and collective "draft" for life. Through this book the reader gains inside a scientific research on narratives from a theological point of view and also goes through a kind of spiritual journey. Reading the book of creating of our own identity through our own story, challenges the reader in what kind of scripts he/she uses, what makes an event special and other occasions less important, and how God is able to rewrite his/her story.

Kocziszky Éva: ***Antifilozófusok*** *– huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

A könyv olyan radikális keresztény, vagy a kereszténységen töprengő gondolkodók, alkotók egy-egy kérdését mutatja be, akik az európai bölcseleti hagyománynak a görög hagyományoktól eltérő, más fókuszát teremtették meg. Ez részben az akadémiai filozofálással való szembehelyezkedésből, részben pedig e gondolkodók többségére jellemző keresztény hitükből ered. Közös bennük az, hogy a kereszténységhez intézett kérdésük magában rejt egy antifilozófiai hozzáállást, éspedig azáltal, hogy elfogadják azt a kihívást, amelyet Pál apostol a Korinthusiakhoz írt I. levelében a kereszténység gondolkodási formájáról adott: a keresztről való tanítás őrültség a filozófus elme számára, illetve Pascallal szólva: Ábrahám, Izsák és Jákob Istene nem a filozófusok istene. Az „antifilozófus" kifejezés Alain Badiou terminusára utal, aki Pál apostolt nevezte így.

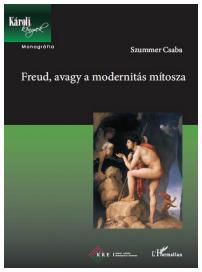

Honti László: ***Magyar nyelvtörténeti tanulmányok***

A *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok* címmel készült kötet Honti László magyar és uráli nyelvtörténeti írásai köréből válogatott tanulmányait tartalmazza. A könyv három fejezete: „A magyar nyelv őstörténetéről", „A magyar nyelv történetéről" és „A magyar nyelv nem rokoni kapcsolatairól". A kötetben szereplő írások eredetileg is mind magyar nyelvűek, ezek megjelentetésével az is célunk, hogy az egyetemi oktatásban tankönyvként is használható kötetet adjunk közre.

studia_caroliensa_2017.indd 416 2017.06.16. 14:19:29

Szummer Csaba: ***Freud, avagy a modernitás mítosza***

A felvilágosodás víziója szerint a világ megnyugtató és uralható módon egyszerű, mechanikus eljárásokkal leírható, s minden, ami a természettudományos megközelítéseken túl van, az mese és mítosz csupán. A pszichoanalízis egyik legizgalmasabb kérdése, hogy Freud jogosan állítja-e a pszichoanalízisről, hogy természettudomány, vagy pedig azokat a mintázatokat, amelyekről beszél, Freud nem annyira megtalálta, felfedezte, mint inkább megalkotta. A szerző feltárja előttünk Freud varázslatos mitopo**é**tikus képzelőerejét, a mítosz egzisztenciális-kulturális jelentőségét, valamint azt a pozitív szerepet, amelyet a mitikus képzelet és mitikus beszédmód homálya játszik mind a vallásban, mind pedig a huszadik század „mítoszában", a pszichoanalízisben.

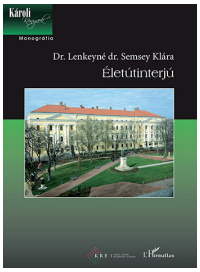

Kun Attila: ***A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei***

A munkavállalói jogok kikényszerítése, a munkajogi szabályoknak való megfelelés biztosítása és a vállalatok szociálisan felelős működésre való ösztönzése napjainkban szinte sziszifuszi törekvésnek tűnik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a munkajogtudomány az utóbbi évtizedekben világszerte mintegy „alkotói válságba" jutott. Nem könnyű megtalálni azokat a megfelelően hangolt, régi-új szabályozási ideákat és módszereket, amelyek a globalizáció és a radikálisan megváltozott gazdasági-társadalmi viszonyok közepette is képesek biztosítani, hogy az emberi munkaerő ne csupán egy alárendelt eszköze legyen a versenyorientált gazdaságnak. Jelen tanulmány arra törekszik, hogy egy egységes elméleti keretben mutasson be példaként egyes olyan nemzetközileg kialakulóban lévő, innovatív szabályozási megközelítéseket, amelyek a munkajogi értékeknek való érvényszerzést a hagyományos munkajogi szabályozási eszközöktől eltérő, modern szemlélet útján kísérlik meg biztosítani.

studia_caroliensa_2017.indd 417 2017.06.16. 14:19:29

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: ***Életútinterjú***

Vendégkönyvünk tanúsága szerint… Baráti estéket az 1980-as évektől havonta tartottunk, egyrészt barátoknak, másrészt a teológus ifjúság egy-egy csoportjának „Lenkeyék csütörtöki teája" címmel. Vendégelőadóink voltak pl. a nyugalmazott teológiai tanáraink közül Török István és Varga Zsigmond J., a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárai közül Bajkó Mátyás, Bitskey István, Görömbei András, Ujváry Zoltán professzorok, a Mozgáskorlátozottak Egyesületének PIREMON Kisvállalata igazgatója, Gere Kálmán, és sokan mások. A mindenkori elsőéves teológiai hallgatókat két vagy három csoportban hívtuk meg az otthonunkba. A köszönetet sokféle szép beírás örökítette meg, köztük Zán Sándoré: „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők az Istent meglátják" (Mt 5,8). Győri Márta beírása évfolyamának tagjai nevében és aláírásával együtt ez: „Hálásan köszönjük a meghívást Klárika néninek, aki nem csak jó görögtanár, hanem nagyszerű konyhatündér is! Nagyon finom volt a húsos palacsinta." A tanári kar tagjai 1999. október 19-én látogattak meg bennünket. A bejegyzésük a következő: „Köszönet Klárika néninek a szeretetteljes hívásért és a tanári kari agapéért, áldást kívánva és igaz tisztelettel: Fekete Károly, Gaál Sándor, Takács Előd, Kustár Zoltán, Papp Attiláné, Pethő Lajosné, Baráth Béla, Kustárné Almási Zsuzsanna, Balog Margit, Marjovszky Tibor, Bodó Sára, Fazekas Sándor."

studia_caroliensa_2017.indd 418 2017.06.16. 14:19:29

Görözdi Zsolt: ***Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban***

Görözdi Zsolt monográfiája a reformáció századának legjelentősebb protestáns egyházi rendtartásait vizsgálja gyakorlati teológiai szempontból, válaszokat keresve arra a kérdésre, hogy a tanrendszer milyen formában jelent meg az egyes egyházak szervezetében, hivatalaiban, szolgálati területein, egyházfegyelmi tevékenységében. A szerző hazai és nemzetközi szinten is hiánypótló munkájában Kálvinnak a Genfi Egyház egyházi rendtartását, a református zsinat presbiteri rendszert keretbe foglaló Emdeni Zsinat aktáit, Melanchthon *A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára* című művét és a lutheránus Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartását, valamint a cseh Jednota bratrská rendtartását tanulmányozza. A kötet segítséget nyújthat ahhoz, hogy saját egyházunk jelenlegi gyakorlatát – összevetve azt a reformáció gyakran feledésbe merülő örökségével – mélyebben megérthessük, kritikusabban szemlélhessük. Görözdi Zsolt a Komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Karának tanszékvezető oktatója, dunaszerdahelyi református lelkész. Kutatásai elsősorban a homiletika, katechetika, ekkléziológia-ekkléziasztika területeire terjednek ki.

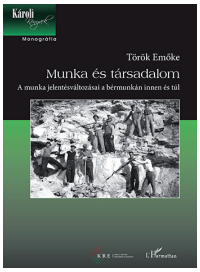

Békési Sándor: ***Sisi személyének teológiai portréja***

Ez a tanulmány az emberi személy lényegének felkutatását tűzte ki céljául. Erzsébet királyné, népszerű nevén Sisi személyét minden felszínen és felszínességen áthatolva esztétikai, irodalmi, pszichológiai és teológiai vizsgálatokkal igyekszik feltárni. A teológiai szép e rendkívüli asszony személyisége kapcsán abban a viszonylatban mutatható föl, ahogy az az ő életművéről, történetiségéről, testiségéről, akaratáról, lelkesültségéről és cselekedeteiről Isten szépségének visszfényeként ad képet a kárhozat és üdvösség, a hiábavaló és maradandó, a testi-érzéki és a szellemi-lelki, a mélység és magasság szédítő keretei között. Sisi képe úgy jelenik meg a teológiai látásban, mint a Holdba öltözött asszony, mert nem Krisztus Napjában élt, míg élt, hanem annak változó tükröződésében, ha tetszik: a Megváltó holdudvarában. Nem elveszett volt, ahogy a Hold sem szakíttatik el a Naptól, hanem homályos, titokzatos tükör, vállalva minden fogyatkozását és kiteljesedését a Krisztus színe előtti bukott és felemelő tetteknek, magasan keringő szellemeknek, mint az éjszakai csillagos égbolt Titániája.

studia_caroliensa_2017.indd 419 2017.06.16. 14:19:29

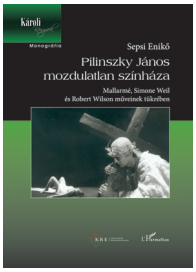

Török Emőke: ***Munka és társadalom.*** *A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl*

A munka, amely ma olyan magától értetődően része az életünknek, mint az evés vagy az alvás, izgalmas és változatos utat járt be az elmúlt századok során. A nyugati kultúra forrásvidékeként számon tartott ókori görög-római kultúrkörben a munka végzése lényegében kizárt a teljes és szabad, valóban „emberi" életet élők társadalmából. Napjainkban, éppen ellenkezőleg, a munka hiánya, a munkanélküliség az, ami lehetetlenné teszi, hogy a társadalom teljes jogú tagjaiként, valóban úgy éljünk, ahogy szeretnénk. Míg korábban a munkátlanság, ma a jó minőségű munka a privilégium. Mi történt a két időpont között? Hogyan és mikor következett be ez az óriási változás? És mi történik a munkával napjainkban? Miért nem „becsület dolga" többé már a munka, és van-e benne „dicsőség"? Igaz-e, hogy ahogy társadalmaink – mint azt néhányan feltételezik – kifogynak a munkából, az igazi élet egyre inkább „más területeken zajlik"? Vagy a fizetett munka továbbra is életünk középpontja, a fontos, hasznos, értelmes emberi tevékenység szinonimája? Mi a magyarázata annak, hogy a munkanélküliség hullámhegyei és völgyei közepette folyamatosan nő a nyugati országokban a munkaerőpiacra belépni kívánó nők aránya? Csak a pénz motiválja a döntésüket, vagy a dolog ennél bonyolultabb? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel foglalkozik ez a könyv, körüljárva azt is, hogy a szociológiában használatos munkafogalom mennyire alkalmas ezek megválaszolására.

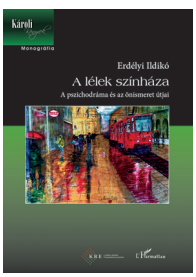

studia_caroliensa_2017.indd 420 2017.06.16. 14:19:29

Sepsi Enikő: ***Pilinszky János mozdulatlan színháza*** *– Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében*

Pilinszky János életművében az 1970-es években bekövetkező változás Franciaországhoz kötődik annak a három területnek köszönhetően, amelyet Pilinszky Franciaországban fedez fel: Simone Weil munkássága, a színházfelfogása számára modellként szolgáló liturgia megújulása, valamint Robert Wilson színháza. Az én meghaladásának vagy visszateremtésének (dekreáció) fogalma köré felvonultatott szellemi hagyomány Simone Weil mesterénél, Alainnél, s annak mesterénél, Jules Lagneau-nál is fellelhető. Az én meghaladásának színrevitele a Gondolat színháza a mallarméi értelemben, egyfajta „papírszínház", Pilinszky János szavaival élve. A könyv tanúsága szerint Pilinszky 1971-ben Robert Wilson *A süket pillantása* c. előadásában saját – az írnok alakjának visszateremtettségéhez illő – mozdulatlan poétikáját fedezi fel, valamint a hozzá tartozó figyelem természetes állapotának fontos alkotóelemét jelentő tartam képekbe öntését. Pilinszky színházi szövegei sokat merítettek saját költeményeinek egyedi technikájából. Inkább színházi poétikát dolgozott ki, mintsem teatrológiát. Elemzéseink szerint dramaturgiája Simone Weilből, némileg Grotowskiból és főleg a fiatal Robert Wilsonból táplálkozik. A könyv ebben a gondolatkörben eddig kiadatlan forrásokat is feldolgoz.

Erdélyi Ildikó: ***A lélek színháza.*** *A pszichodráma és az önismeret útjai*

A könyv megszólítja az olvasót, és azt közvetíti, hogy a lélek színháza a 'mintha térben' zajlik, a kétszemélyes terápiában a résztvevők kapcsolati terében, a pszichodrámában pedig a játéktérben, ahol a problémahozó a saját története főszereplőjévé válik, csoporttársai pedig élete egyéb szereplőit jelenítik meg, játsszák el számára. A rendező kísérő és alkotótárs a folyamatban. Az olvasó a könyv történeteihez saját tapasztalati múltjából, képzeleti életéből, álmaiból társíthat anyagot, így követheti a történetek hőseinek lelki munkáját, sőt, akár a drámák végén bekövetkező katarzisban is osztozhat velük.

studia_caroliensa_2017.indd 421 2017.06.16. 14:19:29

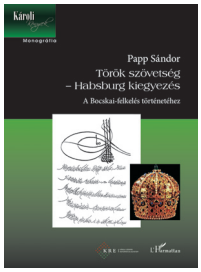

Szummer Csaba: ***Pszichedelikumok és spiritualitás***

Szummer Csaba *Pszichedelikumok és spiritualitás* című könyve minden bizonnyal jelentős szerepet játszik majd a pszichedelikus kutatások hazai, elsősorban társadalomtudományi recepciójában, valamint a szélesebb közvélemény tájékoztatásában. Pléh Csaba egy évvel ezelőtt, az Élet és Irodalom hasábjain „a hazai alternatív pszichológiai közbeszéd" egyik meghatározó alakjaként méltatta a szerzőt az elmúlt negyed század pszichológiatörténetében. A *Pszichedelikumok és spiritualitás*ban Szummer a hallucinogén szerek jelentőségére igyekszik felhívni a pszichológusok és a társadalomtudósok figyelmét. A könyv a pszichedelikumokat egyfelől mint a pszichológia és a filozófia egyik legérdekesebb kutatási eszközét, másfelől pedig mint eszmetörténeti jelenséget mutatja be. Az író imponáló nagyságú filozófiai, pszichológiai és eszmetörténeti anyagot dolgoz fel, és ami még fontosabb, ezt a nagyközönség számára is élvezetes stílusban teszi. Először történeti környezetbe állítja a pszichedelikumokat, amikor a hatvanas évek nevezetes amerikai ellenkultúrájához, elsősorban a hippi mozgalomhoz fűződő kapcsolataikat helyezi a fókuszba. Ezt követi kétféle módosult tudatállapot, a kvázi-misztikus pszichedelikus élmény és a vallási élmények összehasonlítása, valamint a pszichedelikus élmény fenomenológiájának a tárgyalása. Befejezésként a szerző a hallucinogén szerekkel vagy szerek nélkül kibontakozó spirituális-mitikus képzelőerő kulturális jelentőségét tárgyalja.

studia_caroliensa_2017.indd 422 2017.06.16. 14:19:30

Papp Sándor*: Török szövetség – Habsburg kiegyezés.* *A Bocskai-felkelés történetéhez*

Bocskai István rövid uralma, az akkor lefektetett intézkedések, melyek jelentős részét II. Mátyás királysága elején törvényerőre is emeltek, az utódok számára fontosabb üzenettel bírtak, mint a törökkel végrehajtott támadások, illetve a hajdúk garázdálkodása. A kompromisszumra alapított megbékélés a magyar rendek és a Habsburg-házból származó király között az első kiegyezést jelentette, s jelenti ma is. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy nemcsak azok voltak elégedetlenek Rudolf császár és király intézkedéseivel, intézményeinek működésével és a kilátástalannak tűnő háborújával, akik felkeltek ellene, hanem azok is, akik végig kitartottak az iránta mutatott hűségükben. II. Mátyás koronázásának, az akkor kialakított imágónak, a Szent Korona kultikus tiszteletének, a Prágából történő hazahozatalának az volt az üzenete, hogy a Magyar Királyságban az uralkodó és a rendek közötti jó viszony ismét helyreállt. A felkelés történetében négyszer mutatható ki, hogy Bocskai István a törökökkel való együttműködése közben megtorpant, és kereste a tárgyalás folytatását a királypárti urakkal.

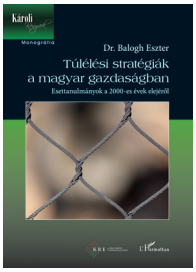

Bolyki János: ***Teológia a szószéken és a katedrán***

Igazi teológiát vehet most kezébe az olvasó, mert ahogyan Bolyki János könyvének alcíme is jelzi, ez valóban Istenről való beszéd (*theo-logia*) a szószéken és a katedrán. Bolyki János beszédei Istenről olyan tanúságtételek voltak, melyek révén betöltötte a Jézusi parancsot: „tegyetek tanítványokká…" Ahogyan a Sárbogárdtól Etyeken át Szentendréig, számos szószéken elhangzott igehirdetések sokakat indítottak Isten felé, úgy a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karától, Bölcsész karán, az Apor Vilmos és Zsigmond Király Főiskolákon át egészen a Magyar Tudományos Akadémiáig, számos katedrán elhangzott előadásai sokakat indítottak Istenről való mélyebb gondolkodásra. Bolyki János életének e két küzdőterén, szolgálati helyén elhangzott, illetve oktatása és kutatása során megfogalmazott gondolataiból gyűjtöttünk egy csokorba néhányat.

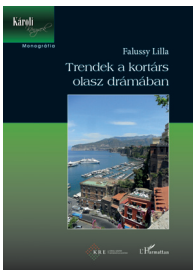

studia_caroliensa_2017.indd 423 2017.06.16. 14:19:30

Balogh Eszter: ***Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban*** **–** ***Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről***

Ez a könyv a lehető legjobb történelmi pillanatban jelenik meg, ugyanis közismert, hogy a magyar vállalatok évtizedek óta különböző túlélési stratégiákat alkalmaznak. Miért nem tudnak fejlődni a kicsik, és miért növekszenek a különbségek a kisebb és a nagyobb vállalatok között? A könyvből kiderül, hogy a piaci lehetőségek és az érvényesülés tekintetében esélyegyenlőtlenség van a vállalkozások között. A szerző „váratlan" felfedezése, hogy a hazai ipar szerény teljesítményének oka nemcsak gazdasági, hanem társadalmi természetű, amit ő a „bizalom hiányának" nevez. A rendkívül izgalmas interjúkból az is kiderül, hogy míg az építőipart inkább az ún. „keleti piac" jellemzői határozzák meg, addig az autóipar már a „nyugati", kapitalista piac szabályai szerint fejlődik és működik. A könyvet ajánlom a gazdasági szakemberek mellett minden olyan olvasónak, akinek szívügye a magyar nemzetgazdaság fejlődése.

Falussy Lilla: ***Trendek a kortárs olasz drámában***

A trendek a kortárs olasz drámában műfajok szerint veszi sorra az olasz színházi élet legizgalmasabb és legtehetségesebb képviselőit. Ír a narratív színházról, melyet Pierpaolo Palladino képvisel, a politikai színházról, s említést tesz olyan európai viszonylatban ismert rendezőkről, mint Emma Dante. Mélyebb elemzésekkel és a darabokról írott rövid szinopszisokkal könnyíti a színházi emberek munkáját, akik darabválasztáshoz kiválóan használhatják majd a kötetet. Komoly tanulmányt szentel Pier Paolo Pasolininek, mivel színházi munkásságát alig ismerik Magyarországon, bár kortársai szerint mindenki az ő köpönyegéből bújt elő. A drámaírók portréjából kirajzolódik a mai Olaszország, alapvető problémáival, árnyoldalával és derűjével.

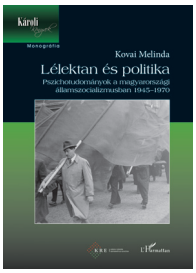

studia_caroliensa_2017.indd 424 2017.06.16. 14:19:30

Bekő István Márton: ***Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában***

Miképpen segít hozzá a recepciókritika a Jézus csodáiról szóló elbeszélések megértéséhez? Miképpen nézhetett ki az első befogadók olvasata? Melyek azok a tényezők és folyamatok, amelyek befolyásolják Jézus csodáinak közösségi megértését? Milyen szerepe van az olvasónak? Hát a szövegnek? Milyen mechanizmusokkal képes a szöveg az értelmezést befolyásolni vagy irányítani? Hogyan jelentkeznek a csodaelbeszélések értelmezésének klasszikus szempontjai az új hermeneutikai szempontok figyelembevétele által? E kérdésekre keresi a választ Márk evangéliumának öt csodaelbeszélése által a szerző. A könyvnek két súlypontja van. Az elsőben a csodaelbeszélések történeti és recepciókritikai olvasatát kapjuk. A második a csodaelbeszélésekkel kapcsolatos hermeneutikai kérdésekkel foglalkozik oly módon, hogy valós olvasatokból von le következtetéseket a hermeneutika számára. Módszerét illetően a szerző bevezeti a bibliai csodaelbeszélések értelmezésébe korunknak az olvasóval és a befogadással kapcsolatos új felismeréseit. A könyv izgalmas olvasmány mindazoknak, akiket foglalkoztatnak az újtestamentumi csodaelbeszélések, ugyanakkor hasznos elméleti adattár a hermeneutika iránt érdeklődők nagy táborának.

Kovai Melinda: ***Lélektan és politika.*** *Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*

A könyv az ember belső világára irányuló tudományos szakértelem, a pszichotudományok (pszichiátria, pszichoterápia, pedagógia, munkalélektan stb.) magyarországi történetét dolgozza fel az államszocializmus első két évtizedére koncentrálva. Magyarországon az alkalmazott pszichológia legtöbb szakterületét a sztálini időkben szinte teljesen felszámolták; az 1956 utáni újraintézményesülési folyamatokat, a pszichológusok szakmai identitásától, értelmiségi szerepeitől a tudományos-terápiás közegek szerkezetéig, szintén alapjaiban határozta meg a korszak politikai klímája. A 20. századi magyar pszichológia történetéről eddig nem készült átfogó tudományos elemzés, a téma társadalomtörténeti-szociológiai feldolgozása pedig teljes mértékben hiányzik. A kötet erre tesz kísérletet: elsősorban a pszichotudományok és a szakpolitikák kapcsolatára fókuszálva mutatja be, hogy milyen tényezők befolyásolták az államszocialista Magyarországon az egyének belső világára vonatkozó pszichológiai szakértelem alkalmazását vagy negligálását; adott korszakban mi határozta meg a pszichológiai tudás és az ezen alapuló technikák tartalmát, célközönségét, morális igazoló elveit.

studia_caroliensa_2017.indd 425 2017.06.16. 14:19:31

Spannraft Marcellina: ***Költészet és szakralitás***

„Spannraft Marcellina úttörő jellegű monográfiája nagy nyereség a mai irodalom- és általában egész kultúratudományunk számára. Jelentős hozzájárulás annak a költészet- és művészi szövegértelmezői szemléletmódnak a kibontakoztatásához, amely a magyar népi kulturális és magasművészeti vershagyomány szerves összefüggéseit és teljes értékvilágát termékenyen és gazdagon, komplex szempontrendszerek alkalmazásával, mozgósításával igyekszik megközelíteni, bizonyos vonatkozásokat – főként újabb, modern líránk meghatározó áramlatainak szakrális dimenzióit, spirituális jelentéstartományait – pedig alaposan és összetetten részletezve feltárni. Hatalmas líratörténeti ismeretanyag birtokában, elsősorban klasszikus és huszadik századi költőink életművében való ihletett elmélyedés eredményeként világít rá olyan – sokszor meglepő újszerűséggel, sőt revelációszerűen felmutatott – gondolati, hangulati, metafizikai sajátosságokra, amelyek valóban csak az ilyenfajta tudományközi, interdiszciplináris vizsgálódás számára nyílnak meg és válnak beszédessé." (Dr. Bertha Zoltán)

„Az imponálóan gazdag, sokrétű szakirodalmat feldolgozó, kitűnő tanulmánygyűjtemény a költői nyelv elemzésével foglalkozik – elsősorban a kognitív szemantika elméleti keretében. A szerző azt a – minden természetes nyelvre sajátosan jellemző – nyelvi világképet, világmodellt kutatja a magyar és a japán költészet kiválasztott példáiban, amely felfejthető, kibontható a nyelvek, illetve a költői nyelvek jelentésszerkezeteiből, s amely a mitopoétikus világmodellel is rokonítható. Vallja, hogy – az álmokhoz, mítoszokhoz, népmesékhez, archaikus imákhoz hasonlóan – a szépirodalmi nyelv is őrzője lehet azoknak az ősi léttapasztalatoknak, sajátos kognitív mintázatoknak, melyek átszövik a különböző kultúrákat, s lenyomataik tetten érhetők a nyelvi struktúrákban, a szavak jelentésszerkezeteiben." (Dr. Horváth Katalin)

studia_caroliensa_2017.indd 426 2017.06.16. 14:19:31

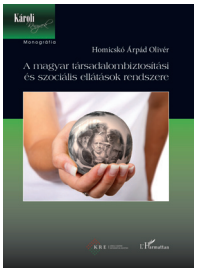

Németh István: ***Műtárgyak a boncteremben.*** *Tanulmányok az orvoslás és a képzőművészet tárgyköréből*

Németh István immár több mint húsz éve publikál rendszeresen a Lege Artis Medicinae (LAM) orvostudományi folyóirat kulturális rovatában különböző képzőművészeti és kultúrtörténeti témákat érintő tanulmányokat, amelyeket lényegében egyetlen dolog köt össze: közvetve vagy közvetlenül mindegyiknek van valamilyen orvostörténeti vonatkozása. A most megjelenő kötetben ezek közül 22 tanulmány kapott helyet.

A tudományos ismeretterjesztő kategóriába sorolható írásművek alapvető célja nem korábban még sehol nem publikált, új kutatási eredmények közzététele, hanem hasznos és érdekes ismeretek, összefüggések, tények megosztása egy szélesebb olvasóközönséggel, tudományos igénnyel, de közérthető, élvezetes formában. Ezekre az adott tudományterület eredményeit összefoglaló s népszerűsítő munkákra ideális esetben valóban ráillik, hogy nem csupán tanítanak, de egyúttal szórakoztatnak is.

studia_caroliensa_2017.indd 427 2017.06.16. 14:19:31

Homicskó Árpád: ***A magyar társadalombiztosítási és szociális ellátások rendszere***

„A szakkönyv elsősorban a tág értelemben vett szociális ellátások és igazgatás alapvető szabályainak megismerésére törekvő olvasók – elsősorban a jogászképzésben, az igazgatási szakok alap- és mesterképzéseiben, valamint a szociális felsőoktatási képzésekben résztvevő hallgatók – számára nyújt óriási segítséget. Mindezeken túl fontos segítséget nyújthat az ellátások igénybevevőinek is a különféle juttatások útvesztőiben való eligazodáshoz, valamint a jogalkalmazók számára is, akik pontosan szeretnék nyomon követni ezt a dinamikusan változó joganyagot." (Dr. Hoffman István; habilitált egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék)

A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Karán, a Munkajogi és Szociális Jogi Tanszéken egyetemi docens, valamint 2010 óta a Kar Nemzetközi és Tudományos dékánhelyettese. Az egyetemen szociális-társadalombiztosítási jogot, egészségügyi jogot és munkajogot oktat. Az egyetemen közszolgálati dolgozók részére továbbképzést tart egészségpolitika, nyugdíjpolitika, foglalkoztatáspolitika, szociálpolitika és családpolitika témakörben. A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett, majd ezt követoen a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett PhD-fokozatot. 2006-ban Marie Curie ösztöndíjjal kutatómunkát végzett a Bordeaux-i Montesquieu Egyetemen, Franciaországban. 2007-ben EMSS-Master A. Diplomat szerzett a Leuveni Katolikus Egyetemen European Masters Programme in Social Security szakon. 2009-ben Jogi Szakvizsgát tett, ügyvédi praxisát munkajogi és társadalombiztosítási jogi területen folytatja. 2011-ben posztdoktori ösztöndíjjal a Max Planck Institute for Social Law and Social Policy (München, Németország) keretében végzett kutatómunkát. Rendszeresen publikál munkajogi és társadalombiztosítási jogi szakcikkeket, tanulmányokat hazai és nemzetközi folyóiratokban.

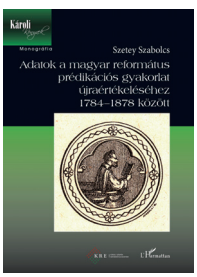
studia_caroliensa_2017.indd 428 2017.06.16. 14:19:31

Fabiny Tibor: ***Az eljövendő árnyékai (ford. Tóth Sára)***

„A figurális értelmezés oly módon teremt összefüggést két szövegbeli történés vagy személy között, hogy az egyik nemcsak önmagát jelenti, hanem a másikat is, a másik viszont magába zárja vagy kitölti az egyiket, mindkettő része az időnek; összefüggésük megértése spirituális, szellemi aktus." Erich Auerbach nyomán a szerző így definiálja a figuralizmust, más néven a bibliai tipológiát. A figura (görögül: typos; magyarul: „előkép") ugyanúgy retorikai forma, mint a metafora, ám attól eltérően időben mozgó alakzat, s egyúttal a Biblia nyelviségében gyökerező gondolkodásmód is. Például a „Jó pásztor" képe metafora, ám a „Bárány" szimbóluma már tipológia, amely a jelenben a múltat idézi fel; az új eseményt, személyt, dolgot a régiek segítségével érti meg, amelyek az „eljövendő árnyékai" is egyben.

Az eredetileg 1992-ben, majd 2016-ban angol nyelven kiadott könyv (The Lion and the Lamb; Figura and Fulfillment) most jelenik meg először magyar fordításban, négy újabb fejezettel kibővítve. Az eljövendő árnyékai az első magyar nyelvű hermeneutikai megközelítése a figuralizmus (tipológia) kérdésének, amely interdiszciplináris (bibliai, ikonográfiai és irodalmi) módon – bibliai képek és történetek, középkori vizuális ábrázolások, régi és modern irodalmi szövegek elemzésével – igyekszik bemutatni a mai ember számára jórészt elfelejtett bibliai értelmezési módszert és olvasási gyakorlatot. Bár az irodalomtörténész szerző a témát nem kritikátlanul tárgyalja, mégis az a célja, hogy a mai olvasót is nyitottá tegye az iránt, ami első látásra távolinak vagy szokatlannak tűnik.

Szetey Szabolcs: ***Adatok a magyar református prédikációs gyakorlatok újraértékeléséhez 1784–1878 között***

Szetey Szabolcs munkája körültekintően, adatgazdagon és érzékenyen tárja fel az 1784–1878 közötti homiletikaoktatás nemzetközi és hazai tankönyvirodalmát, valamint az igehirdetői gyakorlat összefüggéseit. Magyar nyelven még nem jelent meg ilyen átfogó bemutatás és értékelés erről az időszakról, ill. a korszak homiletika- és igehirdetés-történetéről. A könyv számos ponton további kutatások lehetőségét készíti elő és adataival kijavítja, árnyaltabbá teszi a korábbi, alapkutatások nélküli, berögzült, sematikus megállapításokat és vélekedéseket. A monográfiában összegyűjtött és közreadott adatok, bemutatott összefüggések egyértelműen bizonyítják, hogy újra kell értékelnie a teológiatörténetnek a hosszú XIX. század elvihomiletikai teljesítményét és igehirdetési gyakorlatának eredményeit.

studia_caroliensa_2017.indd 429 2017.06.16. 14:19:32

Beke Albert: ***Gyulai Pál személyisége és esztétikája***

A dualizmus korának egyik legjellegzetesebb „iránytűje" Gyulai Pál, akinek nemcsak az irodalmi életben volt nagy hatalma, hanem a politikai arénában is jelentős küzdőfélnek számított. Gyulai működését és működésének fogadtatását – hogy annyi dühöt, szenvedélyes felháborodást, neheztelést, sot gyűlöletet, de ugyanakkor annyi elfogult szeretetet és rajongást is ki tudott váltani – nem lehet csak politikai és esztétikai elveiből megmagyarázni, hanem ugyanilyen mértékben figyelembe kell venni rendkívül jellegzetes, sajátságos egyéniségét is. Emberi egyéniségéről a kortársak csak végletes jellemzéseket hagytak ránk, ám ő maga zárkózott ember volt: sem versei, novellái, sem kritikái nem tárják fel előttünk azt az egységes személyiséget, amely műveiben és egész életműve mögött munkált. A szerző átfogó munkájában, amely több évtizedes kutatómunkán alapul, azt tűzte célul maga elé, hogy Gyulai egyéniségének dinamizmusát, életvitelének és élete alakításának mozgatórugóit a munkássága tükrében mutatja be.

Gyulai munkássága nemcsak a múlt századra, hanem a mi századunkra is mélyrehatóan rányomta bélyegét. Emiatt fontos tehát, hogy Gyulaival mint iskolateremtővel, alaposan szembenézzünk, és tanításainak eredendő gyökereit kimutassuk. Személyiségének és politikai magatartásának, esztétikai elveinek és regényelméletének a vizsgálatával szeretné megmutatni a szerző Gyulai igazi, emberi arcát, amellyel régóta tartozunk nemcsak a nagy kritikus emlékének, hanem – és foképpen – a magunk irodalomtörténeti és eszmei tájékozódásának is.

Dr. Beke Albert irodalomtörténész, kritikus, tanár és nyugalmazott egyetemi docens, a Magyar Írószövetség rendes tagja, az elso Orbán-kormány idején a Környezetvédelmi Minisztérium főosztályvezetojeként dolgozott. Hatvan éve alkot, bár a diktatúra idején egy időre elhallgattatták, ám a rendszerváltás óta zavartalanul jelenhetnek meg irodalomtörténeti munkái és kritikái. Jelen könyvével együtt eddig 25 önálló kötete látott napvilágot.

1993-tól 1998-ig a Károli Gáspár Református Egyetemen tanított, a Bölcsészettudományi Kar alapító tanárai közé tartozik. A Kar tudományos közleményeinek, a Studia Nova című folyóirat első négy számának felelős szerkesztője volt.

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából, 2014-ben Magyarország Köztársasági Elnöke dr. Beke Albertnek „klasszikus értékeken alapuló, a hazai, rendszerváltás utáni irodalomtörténet-írásnak új szemléletet adó munkássága elismeréseként" a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét adományozta.

studia_caroliensa_2017.indd 430 2017.06.16. 14:19:32

Balogh Tamás: ***Huizinga Noster***

„Balogh Tamás írásai többnyire párba állított „holland-magyar" szellemi portrék soraként jelennek meg a könyvben – az olvasó nem csak Huizingával kapcsolatban szerezhet ismereteket; a tanulmányok fontos részei a Szerb Antalra, Halász Gáborra, Kerényi Károlyra, Passuth Lászlóra, Cs. Szabó Lászlóra vonatkozó szakirodalomnak is. Balogh nem csupán a holland történész fogadtatását vizsgálja, hanem a fogadtatás kontextusainak gyakran mikroszkópikus részletességű elemzésével rávilágít a vizsgált korszakok (nagyrészt a húszas, harmincas, negyvenes évek, kisebb részt a Kádár-korszak) történetének politikai, irodalmi, történettudományi összefüggéseire is. A kötet fontos hozzájárulás a két világháború közötti időszak meglehetősen zavaros, a totalitárius ideológiák megjelenésével terhelt szellemi folyamatainak megismeréséhez, valamint számos, a köztudatban és a tudományos közvéleményben rögzült történelmi, illetve tudománytörténeti „mítosz", illetve félreértés tisztázásához is.

A kötet példaszerű alapossággal vizsgálja a Huizinga-recepción keresztül a húszas-harmincas évek egyik legfontosabb irodalmi, kulturális, világnézeti mozgalmát, az újhumanizmus magyarországi változatait, melynek – többek közt – olyan jeles képviselői említhetők, mint Kerényi Károly, Thomas Mann, Szerb Antal vagy maga Johan Huizinga. Minthogy az újhumanizmus törekvései sokszoros átértelmezésen és torzításokon estek keresztül mind a szélsőjobboldali, mind a szélsőbaloldali ideológiák térnyerésének köszönhetően (lényegében egykor és most is), Balogh Tamás könyve az újhumanizmus törekvéseinek jobb megismerését, a hozzá kapcsolódó ideológiai konstrukciók lebontását is lehetővé teszi." (Havasréti József)

studia_caroliensa_2017.indd 431 2017.06.16. 14:19:33

Sepsi Enikő: ***Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában***

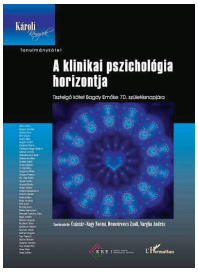
A kötet a képi fordulat különféle művészeti ágakban és a tudományban is megfigyelhető jelenségével, valamint a fogalmi metafora elméleti keretével kívánja bevezetni és összefogni két nagy témáját: a francia költészet és a színház reprezentációhoz fűződő, szerteágazó kérdésfeltevéseit. A könyv első fejezeteiben két olyan kortárs francia költészeti irányzatot taglalunk, melynek viszonya a képhez különböző módon, de meghatározó (Yves Bonnefoy és Lorand Gaspar, valamint Jean-Michel Maulpoix). A kötet második felében néhány olyan színházi gyakorlatot választottunk ki, amelyek az emberi képmás, az emberi „bálvány" lerombolására és újbóli összerakására tesznek kísérletet (Grotowski, Kantor, Barba, Novarina), s ebben a folyamatban a költészet eszközeit is használják. Ezeknek a színházi gyakorlatoknak, melyek közül Valere Novarina életművét emeljük ki, közös nevezője, hogy nemcsak a dramaturgiájukban ismétlik az önmegüresítés folyamatát, hanem a színészvezetésben is alapvető helyet adnak neki. A második rész tehát, nem tagadva a színházi gyakorlatok egyéb inspirációs forrásait, a Novarina életműve szempontjából központi jelentőségűnek tekinthető teológiai kenózis-fogalom színházi, színháztudományi alkalmazására tesz kísérletet, s ebben különösen támaszkodik H. U. von Balthasar teológiai esztétikájára, Xavier Tilliette munkáira, Simone Weil színház- és kenózis-koncepciójára, továbbá Kálvin, Karl Barth, Paul Tillich és Kazoh Kitamori műveire. A tárgyalt alkotók vonatkozásában elsőnek tekinthető magyar nyelvű monográfia mellékletében közölt, Túl a szakrálison című Valere Novarina-esszé magyar fordításban most jelenik meg először.

„Képnek fogom nevezni a végül teljesen megtestesült valóság benyomását, amelyet paradox módon a megtestesüléstől elfordult szavakból nyerünk. (…) A kép az a csillogás, amely hiányzik a mindennapok szürkeségéből, s amit a nyelv megenged, amikor az álomszomj önmagára hajtja, s úgy dögönyözi, mint a szülői keblet." *(*Yves Bonnefoy)

„A valódi jelenlét sehova nem tartozó, a jelen egy ajándék, egy eltérés. Az előttünk lévő jelen jövőben van: egy átadott, felmutatott és nyitottnak mutatott dolog (…) mint persona vagyunk átadva. Persona. Ezt jön cselekedni a Krisztus (Masiah, a Messiás): kiüríti az emberi képet, üresen hozza el azt. A kenotikus színház a színpad nemlétezését ismétli a színpadon." (Valere Novarina)

Sepsi Enikő 2003-ban szerzett doktorátust a Sorbonne-on, és 2010 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karát vezeti. Yves Bonnefoy, Valere Novarina és Jean-Michel Maulpoix műveinek fordítója, kutatási területe a modern és kortárs francia költészet és színház, valamint a kortárs misztika.

TANULMÁNYKÖTET

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): ***A klinikai pszichológia horizontja.*** *Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet*

Dr. Bagdy Emőke, Egyetemünk büszkesége, a magyar pszichológiai közélet szemléletformáló személyisége, iskola- és képzésalapító, kutatóműhely-vezető, közismert előadó, harminc éves terápiás munkássággal büszkélkedő klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta. Az ő munkásságát fémjelző fontos vizsgálatok, elméleti és gyakorlati szakterületek összefoglalóját nyújtja jelen kötet, melybe kizárólag vele személyes kapcsolatot ápoló kollégák, tanítványok készítettek magas színvonalú tanulmányokat.

Szávay László (szerk.): ***Vidimus enim stellam eius***

A kötet címe a három napkeleti bölcs magatartására utal: meglátták az élet világosságát, és útnak indultak. A Fiatal Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján hetvenegy előadó mutatott rá annak igényére, hogy legyen folyamatosan épülő, bővülő közössége a magyar nyelven, egyházi és világi egyetemeken doktoráló fiatal hívő kutatóknak. E közösség rendkívül sokszínű, tagjai a római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, baptista, metodista, unitárius és zsidó doktoranduszok. A konferenciára készült előadásaikból szerkesztett tanulmányokat tartalmazza a kötet.

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): ***A Zsoltár a régi magyar irodalomban***

2007-ben volt a 400. évfordulója annak, hogy Németországban megjelent Szenci Molnár Albert magyar Zsoltárkönyve. A Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnáziumban az évforduló tiszteletére megrendezett régi magyar irodalmi konferencia témája a zsoltár műfaja volt. A résztvevők – irodalomtörténészek és egyházzenészek – alaposan körbejárták a műfaj 16–18. századi megjelenési formáit. A könyv az elhangzott előadások túlnyomó részének hosszabb, tanulmányváltozatát tartalmazza, s kikerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a műfaj iránt érdeklődnek, illetve egyetemi tanulmányaik során szembekerülnek a problémával.

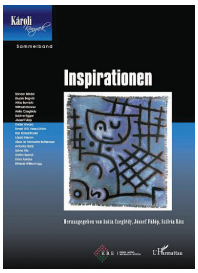

studia_caroliensa_2017.indd 433 2017.06.16. 14:19:33

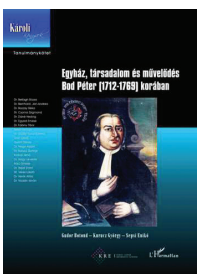

Horváth Erzsébet és Literáty Zoltán (szerk.): ***Történelmet írunk.*** *Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

A történész a rendelkezésre álló vagy saját maga által felkutatott források alapján próbálja meg elemezni, értékelni, rekonstruálni a múltat. Dr. Ladányi Sándor a KRE HTK emeritus egyháztörténész professzora életének javarésze ezzel telt. Közel ötven éve, 1964-ben jelent meg első írása, s azóta töretlen lelkesedéssel írja a történelmet. A kötetben kollégái és diákjai köszöntik „történetírásaikkal". Az egyes tanulmányok témái a professzor fő kutatási korszakaihoz, a reformáció és a legújabb kor magyar egyháztörténetéhez kapcsolódnak.

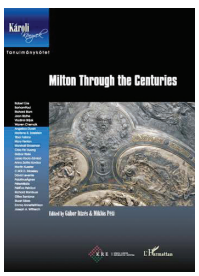

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): ***Inspirationen***

A tanulmánykötet a Károli Gáspár Református Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszéke által 2011. június 16–18 között megrendezett *Inspirationen* című szimpóziumon elhangzott 21 előadás tanulmányokká átdolgozott anyagát tartalmazza. A német nyelvű tanulmányok különböző tudományágakba sorolhatók és interdiszciplináris jellegűek. A résztvevők zöme irodalomtudós, akik szűken vett szakterületüket, művészettörténeti, kultúratudományi, zenetudományi vagy teológiai kérdésfeltevésekkel tágították ki.

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.): ***Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában***

A kötet azokat az előadásokat tartalmazza szerkesztett tanulmányok formájában, melyek a 18. századi tudós erdélyi református lelkész, Bod Péter születésének háromszázadik évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián hangzottak el 2012. május 2-án és 3-án a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium dísztermében, illetve a magyarigeni református templomban.

Péti Miklós, Ittzés Gábor (szerk.): ***Milton Through the Centuries***

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2008 szeptemberében került sor a *Milton Through the Centuries* című nemzetközi konferenciára. A tanácskozás a legnagyobb angol protestáns költő születésének 400. évfordulóját ünnepelte. A kötetbe olyan írások kerültek a konferencia előadásai közül, amelyek a miltoni életmű egy-egy darabját értelmezik, de helyet kaptak a történeti recepciót vizsgáló darabok, valamint a Milton műveit a társtudományok és társművészetek (pl. teológia, képzőművészetek stb.) kontextusában tárgyaló munkák is.

studia_caroliensa_2017.indd 434 2017.06.16. 14:19:33

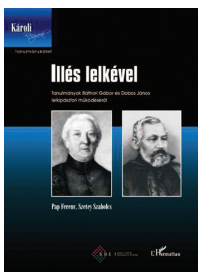

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): ***Vallásfogalmak sokfélesége***
A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán A vallásfogalmak sokfélesége címmel rendezett konferencián elhangzott előadások válogatott anyagát tartalmazza. Az eseményt a Szabadbölcsészet Tanszék a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékével közösen szervezte 2011. november 11–13 **között**. A téma kiválasztását elsősorban az a szándék motiválta, hogy a magyar nyelvű vallástudomány képviselői a vallás fogalmának megközelítésére koncentrálva képet adjanak e tudomány minél több irányzatáról, árnyalatáról és önértelmezési módjáról.

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): ***„A Szentnek a megismerése ad értelmet". Conferentia Rerum Divinarum 1–2.***
A Károli Gáspár Református Egyetem Doktori Iskolájának keretei között évente szervezett doktorandusz konferencia elnevezése Conferentia Rerum Divinarum. A 2009-ben és 2010-ben megrendezett első két konferencián elhangzott közel harminc elő adásból készült ez a válogatás. A kötet három egységben tematizálja a doktorandusz hallgatók első szárnypróbálgatásait.

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): ***Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.***
A hittudomány doktoranduszai szakterületükön és kutatási témájukban való elmélyülés során találkoznak és küzdenek meg a különböző tudományos módszerek használhatóságával. A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán 2012. január 6-án megrendezett harmadik Conferentia Rerum Divinarum doktorandusz konferencia előadásaiból összeállt kötet a módszerek és témák találkozását láttatják a teológia igen szerteágazó tudományterületén belül.

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): ***Illés lelkével.*** *Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*
Közös kötetünkben Báthori Gábor (1755–1842) és Dobos János (1804–1887) két magyar református egyháztörténeti személyiség életművének egy-egy jelentős szeletét mutatjuk be, akik ugyan teoretikus műveket nem hagytak maguk mögött, de Illés lelkével szolgáltak saját idejükben. A két tanulmány a gyakorlati teológia két összefonódó tanulmányágának kutatásához: a liturgia és a homiletika tudományához, valamint az istentisztelet és prédikálás műveléséhez szeretne új impulzusokkal hozzájárulni.

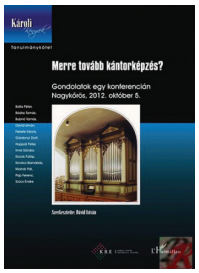

studia_caroliensa_2017.indd 435 2017.06.16. 14:19:33

Somodi Ildikó (szerk.): ***A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben***

A kötetben egyes hallgatók alkotási terveit adja közre a szerkesztő, miközben bemutatja a vizuális kultúra azon elemeit, lehetőségeit, amelyekkel a mindennapos művészeti nevelés megújítható. Bevezetése új lehetőségeket teremt, amelyek sokoldalú alkotási tevékenységekben és folyamatokban valósulhatnak meg, valamint komplex tanítói képességeket, tantárgyi integrációs szándékot követelnek meg.

Dávid István (szerk.): ***Merre tovább kántorképzés?*** *Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*

Hova tovább – merre tovább? Egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés tágabb értelemben: „Quo vadis" egyházzene? Talán elbizonytalanodtunk? Ellenkezőleg: a helyzet kötelez állásfoglalásra! A helyes válasz megfogalmazása és a vonatkozó stratégia kialakítása, egyrészt nem választható el a mai kor egyházi és világi történéseinek vizsgálatától, ugyanakkor viszont évszázados alapértékek felelős megőrzésének – vagy felelőtlen elvetésének, netán megtagadásának – döntéseit kell meghoznia a ma emberének. E kiadvány időszerűségét – elődeink példáján okulva – tehát fölösleges emlegetnünk, hosszú távú és jobbító szándékú küldetését hangsúlyozni viszont, Orbán Balázs szavaival élve: „szent kötelességünk".

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): ***Jókai & Jókai***

A kötetben a 2012. május 4–5-én Balatonfüreden, a Jókai Napok rendezvényeként megtartott tanácskozás előadásai olvashatók. A Jókai & Jókai kétarcú vállalkozás. Egyszerre kínál ugyanis áttekintést vagy még inkább keresztmetszetet arról a változásról, amely a Jókai-életmű értelmezésében és Jókai Mórnak a magyar és az európai irodalom történetében betöltött szerepével összefüggésben eddig végbement. De egyfajta irányt is mutat: merre haladhat tovább az átértelmezésnek és átértékelésnek ez az immáron feltartóztathatatlan folyamata. Olyan, tankönyvivé lett igazságokkal kell tehát a tanulmányok olvasójának leszámolnia, amelyek száz éven át megkérdőjelezhetetlennek tűntek: legyen az Jókai lélektani „képtelenségének" a tézise, az a közhely, hogy figurái valójában dimenzió nélküli papírmasé alakok, vagy hogy a kezdeményező, innovatív Kemény Zsigmonddal szemben Jókai csupán a nagy nemzeti, de ugyanakkor gyermekded mesék szerzője, akinek a helye nem a világirodalom panteonjában, hanem a szórakoztató irodalom feledhető szerzői között van.

studia_caroliensa_2017.indd 436 2017.06.16. 14:19:34

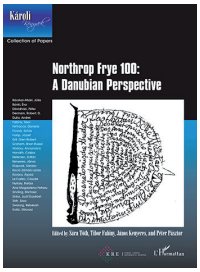

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): ***Digitális tananyagok – oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben***
Az oktatási rendszerek relatíve zárt világa talán túlságosan is sokáig tartotta magát távol a digitális világ mindennapjainkat átalakító hatásától. Az osztálytermek falai képletesen és fizikailag is zárttá tették a formális tanítástanulás folyamatát. Napjaink oktatásfejlesztési stratégiái azonban tudatosan építenek az információs és kommunikációs technológiák (IKT) új alkalmazási lehetőségeire. A formális oktatás kereteiből kilépve, egy tágabb kontextusban és életkori populációban megállapíthatjuk, hogy a digitális technológia kiszélesíti a tanulási lehetőségeket és megváltoztatja a tanítási módszereket. A konferencia célkitűzésével összhangban a jelen tanulmánykötet több oldalról, átfogóan és szakterületi szempontok kapcsán is kívánja tárgyalni az IKT kompetencia fejlesztését, valamint az eLearning/eTanulás módszertani kultúrájának, digitális taneszközeinek fejlesztését és elterjesztését a tanárképzésben. Mint ahogyan maga a szakmai nap, úgy ez a kiadvány is szeretné erősíteni és ösztönözni, hogy más tanárképző intézményekkel összhangban, együttműködve léphessünk előre ezen a fontos területen.

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): ***Pszichoanalitikus a társadalomban***
Françoise Dolto pszichoanalitikusnak és polgárnak vallotta magát, és neve Franciaországban egybefonódik a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi üggyé formálásával. Életműve a pedagógia, a lélektan, a gyermekvédelem és a gyermekegészségügy valamennyi területén dolgozó szakember érdeklődésére számot tart. Dolto (1908–1988) francia gyermekorvos, pszichoanalitikus munkásságának rég várt bemutatására került sor 2013 áprilisában a Magyarországi Francia Intézet nemzetközi konferenciáján. E kötet a kollokviumon elhangzott előadások írásos anyagát tartalmazza, melyek három nagy téma köré szerveződtek: Dolto személyes találkozása a pszichoanalízissel, elméleti és klinikai munkássága, valamint a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi hasznossága.

studia_caroliensa_2017.indd 437 2017.06.16. 14:19:34

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.)*: Northrop Frye 100: A Danubian Perspective*

"The personality of the poet may enfold us as disciples, or it may cause the revolts and deliberate misreadings chronicled in Bloom's Anxiety of Influence, but in any case it is inescapable. In the linguistic context, the boundary disappears between creation and criticism, because every act of reading is a recreating of the text. The text is a focus for a community, and there can be no definitive criticism, even as a goal, because no one critic is all the others. In the aesthetic (or whatever) context, we are dominated by the double meaning in the word 'invention', which is both something we make up ourselves, subjectively, and something we find in the external. All we can say is that an invention that works must have some roots in the world external to the inventor. So we invent our text, in a mood of Leibnitzian optimism that the words being used in it are the best of all possible words," writes Northrop Frye (1912–1991), who remains one of the most quoted scholarly authors of the twentieth century, who addressed a wide range of cultural, social and religious issues far beyond what is traditionally called literature. Prompted by the 2012 Budapest conference "Frye 100: A Danubian Perspective", the studies in this volume by disciples and admirers, critics and detached readers provide a faithful picture of the state of international Frygian criticism, including a "Danubian perspective" and of how Hungarian criticism has come to methodically apply Frye's concepts to Hungarian literature.

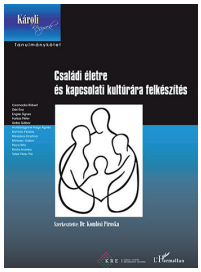

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Buda Béla tanár úr 2014 tavaszán töltené be 75. életévét. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara ezzel az emlékkötettel tiszteleg Kommunikáció Tanszékének alapítója előtt. Ki látott engem? Ez a kérdően is súlyos Ady-verscím lett emlékkötetünk címe. Buda Béla *Életút* c. írásában – a rá jellemző iróniával – így ír hatalmas életművéről: „Rögös út volt, nem voltak megfelelő munkakörülményeim, magamban és magányosan dolgoztam. Nem tudtam megmaradni egyetlen szakterületen sem." A kötet öt témakör köré szerveződik: *Kommunikáció és kapcsolat, Kommunikáció és társadalom, Kommunikáció és spiritualitás, Kommunikáció és művészet, Kommunikáció és gyógyítás.*

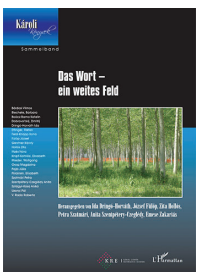

studia_caroliensa_2017.indd 438 2017.06.16. 14:19:34

Komlósi Piroska (szerk.)*: Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Sokan vették örömmel a hírt, amelyből kiderült: a 2013-ban induló új nemzeti alaptantervben helyet kap a családi életre és kapcsolati készségre nevelés témaköre. Prof. Dr. Kopp Mária a Népesedési Kerekasztal néven működő szakmaközi csoporton belül elindított egy Családi Életre Nevelés (CSÉN) munkacsoportot. Az lett a céljuk, hogy a kerettantervek számára kidolgozzák a legfontosabb témaköröket és kompetenciákat, amelyek a családi életre való felkészítéshez szükségesek. E kötet szerzői a CSÉN munkacsoport tagjai. Olyan szakemberek, akik évtizedes tapasztalattal rendelkeznek az érintett területeken (Fiatalok az Élet Küszöbén, „Boldogabb családokért" iskolai program, családterapeuta képzés, családi kommunikáció fejlesztése stb.). Ők alakították ki közösen azokat az oktatási és képzési modulokat, amelyeket azután sikerült beépíteni a nemzeti alaptantervbe és a kerettantervekbe, ahol megjelenhetnek egyrészt az egyes tantárgyba integrálható szemléletként, másrészt a Technika, életvitel és gyakorlat, az Erkölcstan, valamint az Etika tantárgyak keretében, illetve önálló, választható tantárgyként is.

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Szentpétery-Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

„Wenn du bei all deinem Tun immer der gesunden Vernunft folgst, dasjenige, was dir im Augenblicke zu tun obliegt, mit Eifer, Kraft, Freundlichkeit betreibst und, ohne auf eine Nebensache zu sehen, den Genius in dir rein zu erhalten suchst, als ob du ihn sogleich zurückgeben müßtest, wenn du so ohne Furcht und ohne Hoffnung handelst, dir an der jedesmaligen naturgemäßen Tätigkeit und heldenmütigen Wahrheitsliebe in deinen Reden und Äußerungen genügen lassest, so wirst du ein glückliches Leben führen, und es gibt niemanden, der dich hindern könnte so zu handeln." (Marc Aurel)

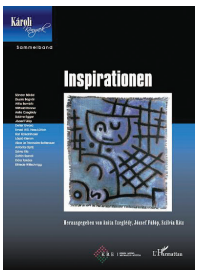

studia_caroliensa_2017.indd 439 2017.06.16. 14:19:34

Fülöp József (szerk.): ***A zenei hallás***

E gyűjtemény olyan szerzők írásaiból válogat, akik elméleteikkel és problémaérzékenységükkel a zenei hallás tárgykörét gazdagították. Egyre árnyaltabbá váló kérdéseik és válaszaik meggyőzően mutatják a téma fontosságát és bőségét. Történeti vizsgálódás, gondolatkísérlet, zenei elemzés és kultúrszociológiai eszmefuttatás egyaránt található a kötetben. A téma megközelítésének változatossága azonban nem csak a műfaji eltérésekből fakad: zenetörténészek és zenetudósok mellett a 20. század néhány meghatározó zeneszerzője is kifejti nézeteit, hol határozott kiállást tanúsítva, hol higgadt értékelést nyújtva.

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): ***Inspirationen II.***

Inspirationen sind von je her der Ausgangspunkt aller Künste und Wissenschaften gewesen. Sie geben den kreativen Anstoß, aus dem nach künstlerischer oder wissenschaftlicher Bearbeitung herausragende Leistungen entstehen. Besonders interessant sind in diesem Zusammenhang jene Transformationsprozesse, die aus einer Eingebung, aus einem schöpferischen Einfall, aus einer erhellenden Idee eine besondere geistige Tätigkeit entstehen lassen, der wir künstlerische, dichterische, musikalische Höchstleistungen verdanken. Im Anschluss an den 2012 erschienenen ersten Band setzten sich ForscherInnen mit diesem komplexen und anregenden Thema erneut auseinander.

studia_caroliensa_2017.indd 440 2017.06.16. 14:19:35

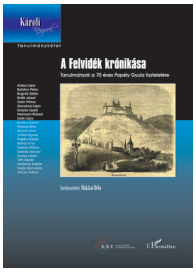

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): ***A hit erejével.*** *Pedagógiai tanulmányok*

25 év tiszteletreméltó pedagógiai erőfeszítéseiről vall ez a tanulmánykötet. 1990-ben óriási lehetőség nyílt egy kis létszámú, de annál lelkesebb és erősen bízó közösség előtt. A megváltozott politikai viszonyok reményt adtak arra, hogy feléleszthető a patinás tanítóképzés Nagykőrösön. Az egykori pártház falai között ismét életre kelhetett a református intézmény, amely 1839-től 1957-ig oly sok szakmailag jól felkészült, hitben megerősödött tanítót adott az országnak. A negyedszázad elegendőnek bizonyult, hogy beigazolódjék: nem volt eredménytelen az erőfeszítés. Állandó társadalmi változások közepette, az egymásnak feszülő értékrendek között egyensúlyozva az állandóságot a HIT ereje biztosította. A tanulmányírók tudatosan vállalják a konzervatív jelzőt. Nem a maradiság jelentésében, hanem a megőrzés, a hagyományos értékrendhez való ragaszkodás értelmében. Együtt szolgálni – megmenteni mindazt, ami pedagógiai hagyományainkban kikristályosodott alapérték, ami emberségünket szolgálja. Ugyanakkor haladni, megújulni, technikailag előbbre lépni – ez is kötelességünk, ha arra érzünk elhivatottságot, hogy a jövő generáció felnevelőit képezzük. A református hagyományokhoz ragaszkodás olyan – időben állandó – erőteret biztosít ehhez, amelynek potenciálja van, a teljesítőképesség kibontását teszi lehetővé. Magvetés ez – minden időben. A legtöbb tanulmány nem is titkolja: nehéz küzdelem ez a munka. Egymást váltják a derűlátó és csüggedő szakaszok, a lelkileg fogékony, de időnként elfásult diákok szívébe mégis befészkel a mag, csírát ereszt, és lehet, hogy csak évek múltán, sok-sok egyéni harc megvívásával, de mégis kihajt, virágot növeszt.

studia_caroliensa_2017.indd 441 2017.06.16. 14:19:35

Makkai Béla: ***A felvidék krónikása.*** *Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*

Popély Gyula történészi világképét nagymértékben meghatározza a Beneš-dekrétumokkal fémjelzett kisebbségi sors. Mint ismeretes, a rendszerváltás időszakában a kétnyelvű bizonyítványokért folytatott küzdelmek főszereplőjeként kényszerpályára szorították. A Károli Gáspár Református Egyetemen tudott újat kezdeni, ahol a professzori talár mellett egy ideig a rektor-helyettesi láncot is viselte. Ugyanakkor szülőföldjén segítette a Selye János Egyetem akkreditációját. Ekkoriban születtek fajsúlyos Felvidék-monográfiai. Ám minthogy – a rá jellemző következetes szókimondással – jogsértőnek mutatta ki az addig szinte megfellebbezhetetlenül „demokratikusnak" tartott Csehszlovákia kisebbségpolitikáját, ezzel a szocialista korszak igazodó, a nemzeti sorskérdésekkel és érdekekkel szemben szinte immunis történészi magatartásra is rávilágított. A politikai túlpartról érkező bírálatokat jórészt ez az erkölcsi szembesítés váltotta ki. A kisebbségi történész azonban kénytelen a *sine ira et studio* elvét megfogalmazó Tacitusnak egy másik tételéhez is tartania magát: „Azokat gyűlölik, akiknek ártottak." Azaz önvédelmi – és nem sérelmi – aspektusból tovább írni a felvidéki magyarság 20. századi történetét. Ez előtt az életre szóló, megkerülhetetlen vállalkozás előtt tisztelegnek a kötet szerzői – a szakmai palettának szinte minden árnyalatát reprezentálva. Ami azt példázza, hogy – megalapozott érvek bázisán – a múlt birtoklásáért zajló küzdelemben is van mód hiteles és méltányos múltértelmezések kiérlelésére. Akár világnézeti és etnikai határoktól függetlenül.

studia_caroliensa_2017.indd 442 2017.06.16. 14:19:35

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): ***Kortárs japanológia I.***
2014 őszén ünnepeltük, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen húsz éve indult a japán szakos képzés. Ez alkalomból jubileumi konferenciát szerveztünk 2014. október 15-én, amelyen jelenlegi és volt oktatóink, valamint már a „szakmában" tevékenykedő (oktató, kutató, doktorandusz) volt hallgatóink tartottak előadást japán szakos kutatásaikról. Jelen kötetünk, a *Kortárs japanológia* az évforduló kapcsán kíván képet adni a Károli Gáspár Református Egyetem japán szakának tudományos munkájáról. Külön szekciókat rendeztünk japán történelem, művészettörténet, társadalom, irodalom, színház, műfordítás, nyelvészet, média és kommunikáció témákban. Az ott elhangzott előadások tanulmányváltozatai adják a jelenlegi *Kortárs japanológia* kötet tartalmát, amely összességében a mai magyar japanológia sokszínű képét mutatja, a hagyományos tudományágak mellett az interdiszciplináris kutatások, valamint az újabb diszciplínák témáit, módszereit és eredményeit is a közönség elé tárva. A tanulmányok a japanológiai témák széles spektrumát képviselik, ezzel is bizonyítva, hogy a KRE japán szak a kutatások milyen széles körében tevékenykedő szakembereket tömörített és indított útnak fennállásának 20 éve alatt, és hogy milyen sokszínű területtel és témával foglalkoznak oktatóink és (jelenlegi és volt) hallgatóink.

Gér András, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): ***Hiszek, hogy megértsem***
A Doktoranduszok Országos Szövetségének Hittudományi Osztálya által szervezett őszi teológuskonferenciák az évek során a teológiai tudományok iránt elkötelezett, Kárpát-medencében élő fiatal magyar kutatók és doktoranduszok legrangosabb nemzetközi eseményeivé és fórumaivá váltak. 2013. november 30-án immár negyedik alkalommal került megrendezésre a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferenciája. A tudományos tanácskozásra hat országból érkeztek előadók – a százon felüli előadás hét párhuzamos szekcióban, egyetemi oktatók szakmai irányítása mellett hangzott el. A teológiatudományokkal foglalkozó fiatal magyar kutatók és doktoranduszok egybegyűjtésének érdekében megrendezett, színvonalas, felekezeti- és országhatárokon átívelő konferenciák legfőbb célkitűzése az előadás keretében való megszólalás, valamint a szakmai kapcsolatok megkötésére és ápolására alkalmas fórum biztosítása.

studia_caroliensa_2017.indd 443 2017.06.16. 14:19:35

Simon-Székely Attila (szerk.): ***Lélekenciklopédia.*** *A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

A *Lélekenciklopédia* betekintést nyújt a világ nagy mítoszaiban, vallásaiban, a filozófiában és a tudományos gondolkodásban meglévő lélekfelfogások világába. Sajátos tartalma folytán egyedülállónak tekinthető a magyar és a nemzetközi tudományos és kultúrtörténetben, valamint az enciklopédikus szakirodalomban is. Az enciklopédia szócikkei az adott terület lélekábrázolásait, -értelmezéseit bemutató, több oldalt kitevő, érdekes, olvasmányos, a laikus olvasó számára is érthető tanulmányok. Ez a mű nem vallási vagy mitológiai lexikon – erre mutat rá az alcíme is: A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében –, hanem olyan tudástár, amely a lélekre vonatkozó összes képzetet ismerteti, illetve ezekkel kapcsolatban a szellem, lehelet, pszichikum, tudat, öntudat, eszmélet, éberség, tudattalan, tudatalatti, test, szív, élet, halál, újjászületés, halhatatlanság, szellemek, démonok, ördögök, túlvilág, égi világ, alvilág fogalmait is, interdiszciplináris, sőt, multidiszciplináris (azaz néprajzi, filozófiai, pszichológiai, pszichiátriai, teológiai, antropológiai, természettudományos stb.) szemszögből. A *Lélekenciklopédia* egyszerre tudományos monográfia, tanulmány, referenciaanyag, tankönyv és ismeretterjesztő munka is. A kiváló szerzők, lektorok és szerkesztők munkájának tulajdoníthatóan páratlan, egyedi alkotás, de azért is, mert a témában nem állnak rendelkezésre hasonló szakkönyvek, tankönyvek, oktatási segédanyagok, jegyzetek vagy elektronikus források. Ennek megfelelően az általános műveltséget formáló és pedagógiai hatékonysága kiemelkedő, mivel érdekes, olvasmányos, leíró jellege folytán az olvasó figyelmét leköti, ugyanakkor megragadó stílusban oktat, közvetít új ismereteket, információt mind a szakember, mind pedig a nem szakértő számára is. A *Lélekenciklopédiát* emiatt az egyetemeken, kutatóintézeteken, vallási felekezeteken kívül még az emberiség csodálatos kultúrája iránt érdeklődő Olvasó figyelmébe is ajánlom. (Simon-Székely Attila)

studia_caroliensa_2017.indd 444 2017.06.16. 14:19:35

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.): ***Nemzet – sors – idenitás***

Bertha Zoltán József Attila-díjas irodalomtörténész, tanár, kritikus, szerkesztő, a Károli Gáspár Református Egyetem docense az 1980-as évek óta folyamatosan publikál a határon túli magyar irodalom köréből. *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* és *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája* után monográfiát jelentet meg „az ízig-vérig kolozsvári" Bálint Tiborról, a sajátos magyar élet-halál harcot vívó Sütő Andrásról; önálló tanulmánykötetet szentel a „fekete-piros versek" költőjének, Kányádi Sándornak; az erdélyi irodalmat mindig éles szemmel figyelő Németh Lászlónak; a „székely Homérosz" Tamási Áronnak. Erdélyiség és modernség élményvilágának kiváló ismerőjeként figyel fel a romániai magyar irodalom kulturális-morális-spirituális értékeire, Erdélyt az anyaországgal összekapcsoló nemzeti hagyományokra, a magyar sorskérdésekre. A kötet a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére többnyire olyan irodalomtudományi tanulmányokból, történelmi-nyelvészeti-világirodalmi írásokból és lírai darabokból válogat, amelyek határon innen és túl, a régi magyar kultúrától a kortárs magyar irodalomig széles körben felölelik a kiváló irodalomtörténész érdeklődési körének sokféleségét. (Sebők Melinda)

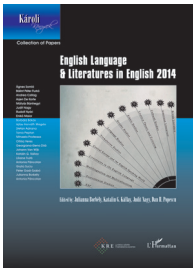

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): ***A spirituális közvetítő***

„Spirituális közvetítőn" itt mindenekelőtt olyan közvetítőket értünk, akik egyfelől az emberi közösség, a hívők, az egyház, másfelől Isten, illetve a természetfeletti, transzcendens szféra között közvetítenek vagy járnak közben vallási vagy lelkiségi céllal. A „spirituális közvetítő" ebben az értelemben tehát igen tág vallástudományi fogalom. Kötetünk célja e fogalmat értékítéletek nélkül, valláselméleti, vallásfenomenológiai céllal vizsgálni, gyakorlati megjelenéseit, alkalmazásait a vallásantropológia (vallásetnológia) és a valláslélektan tág, interdiszciplináris teréből meríteni, s az értelmezői attitűdök sokféleségén keresztül láttatni. A tanulmányok tartalmilag három nagy kérdéskört fednek le, amelyek könyvünket fejezetekre tagolják: 1. vallástörténet; 2. vallásetnológia; 3. vallásantropológia és valláslélektan. Reméljük, hogy minden vallástudomány iránt érdeklődő olvasónk haszonnal forgatja majd e kötet lapjait!

studia_caroliensa_2017.indd 445 2017.06.16. 14:19:35

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.): ***English Language & Literatures in English 2014***
The volume *English Language & Literatures in English 2014* contains nineteen studies by European scholars from the Netherlands, Roumania and Hungary in English Studies. It is the Editors' hope that, with its colourful palette of studies in the fields of Language Studies, Literary Studies and Cultural Studies, the volume will make an enjoyable yet professionally enriching reading experience for fellow-academics and students alike.

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): ***Vallás és művészet***
A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézetének, valamint együttműködő partnereinek művészettudományi területen létrejött szakmai eredményeit mutatja be. A kötetben szereplő tanulmányok a szakralitás mindennapi megjelenéseivel és művészetekbe ágyazódásával, illetve a szent, a szakrális és a szekuláris, a rítus és a performansz, a liturgia és a színház viszonyával, a vallás művészeti megjelenésével, a szakrális kommunikáció különféle művészeti ágakban való megnyilatkozásával, az ikonográfia, a képaktus, a beszédaktus és a szakralitás kapcsolatával foglalkoznak. A kötet szerzői, akik a színház-, az irodalom- és a zenetudomány, a művészettörténet, a filmtörténet, valamint a vallástudomány, a kulturális antropológia, a teológia, a folklorisztika, az esztétika, a nyelv-, a kommunikáció- és médiatudomány, a kortárs művészeti kutatások képviselői, vállaltan határátlépők e sokféle tudományterület, művészeti ág, vallás és kultúra megközelítésében. A kötet a tanulmányok témáját tekintve az alábbi hat nagy fejezetre tagolódik: Képaktusok, Rítus és performansz, Hang és zene, Szent és profán tér, Szöveg és szakralitás, Gondolat és esztétikum.

studia_caroliensa_2017.indd 446 2017.06.16. 14:19:36

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.): ***Tükör által.*** *Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán az elmúlt években olyan kutatások indultak el a nyelv, a kultúra és az identitás területein, amelyek rövid idő alatt áttörték a tudományági határokat. A kötetben szereplő írások az identitással kapcsolatos filozófiai, teológiai, irodalom-, kultúra- és nyelvtudományi, valamint történelemtudományi témákat tárgyalnak. A tanulmányok az egyéni és a kollektív identitást befolyásoló tényezőket és hatásokat, köztük az identitás és a két- vagy többnyelvűség bonyolult kapcsolatát, a globalizáció és az identitás összefüggéseit, a kulturális identitás különböző formáit, az egymással versengő identitás- és emlékezetdiskurzusokat, a narratív identitás elemeit, egyedi identitás-konstrukciókat, továbbá az identitás más, teológiai, pszichológiai, szociológiai, kulturális antropológiai aspektusait vizsgálják.

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): ***Mítosz, vallás és egyház.*** *Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

2014. október 3-án a Károli Gáspár Református Egyetem és a Néprajzi Múzeum szervezésében került sor a Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában című, Boglár Lajos emlékére rendezett tudományos konferenciára. A szervezok arra törekedtek, hogy bemutassák a magyarországi Latin-Amerika kutatások sokszínűségét, és lehetőséget biztosítsanak arra, hogy minél több magyarországi intézmény képviseltesse magát. Ezért az előadások témáját sem korlátozták a néprajz és kulturális antropológia témakörére.

A kötet, melyet az olvasó a kezében tart, a konferencián elhangzott előadások szerkesztett, bővített változatát tartalmazza. A két bevezető tanulmányt tematikus bontásban követik az antropológiai, történeti és irodalmi témájú tanulmányok. A szerkesztők bíznak abban, hogy a konferencia után az elkészült kötet is hatékonyan járul hozzá a magyarországi latinamerikanisták szakmai párbeszédéhez, miközben méltó emléket állít a feledhetetlen kutatónak, tanárnak és embernek, Boglár Lajosnak.

studia_caroliensa_2017.indd 447 2017.06.16. 14:19:36

Méhes Balázs (szerk.): ***Lelki arcunk***

Karácsony Sándor (1891–1952) 1937-ben jelentette meg A mai ifjúság lelki arca című írását, mert hitte és vallotta, hogy kora ifjúságának van lelki arca is. A jövőnk attól függ, hogy a mindenkori ifjúság lelki arcának formálásáért mit teszünk. A jelen kötettel Szenczi Árpád dékánt, főiskolai tanárt, pedagógust és a pedagógiai tudományok doktorát köszöntjük, aki önmagát Karácsony Sándor tanítványaként értelmezi. Szenczi Árpád az 1980-as években egzisztenciálisan megtapasztalta a református pedagógiai örökség sorsfordító erejét, hiszen több évtizednyi kényszerszünet után újból életre kelt a nagykőrösi református tanítóképző. Ekkor megannyi harc és küzdelem között kellett a semmiből felsőoktatási intézményt, majd református egyetemet alapítani és működtetni. Szenczi Árpád a most is közöttünk lévő alapítók egyike. A lelki arc felvállalása nélkül ez a vakmerő vállalkozás nem sikerült volna. Az 1839-es, 1855-ös alapítási esztendők közeli évfordulói, a nagykőrösi képző 1990-es újraindulásának és a Károli Gáspár Református Egyetem 1993-as létrejöttének közelmúltbeli ünnepségei is ebben erősítettek meg. A szerkesztői felkérésre született tanulmányokat Egyetemünk jelenlegi vezetői, Szenczi Árpád munkatársai és tanítványai írták, és keresztyén–református lelki arcunk megannyi szép vonását mutatják fel a legszélesebb tudományos palettán mozogva. A tanulmánykötettel és annak címével tisztelgünk a százhuszonöt esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendős Szenczi Árpád előtt.

studia_caroliensa_2017.indd 448 2017.06.16. 14:19:37

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): ***A család és a közösség szolgálatában.*** *Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

E tanulmánykötettel Dr. Komlósi Piroska klinikai szakpszichológust, pszichoterapeutát, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának címzetes egyetemi docensét köszöntjük hetvenedik születésnapja alkalmából. A könyv tizenhat tanulmányt foglal magában, huszonhárom szerző tollából. Valamennyi írás azt járja körül, hogyan képes az egyén adaptív megküzdési stratégiával mások és a maga örömére élni: párkapcsolatban, családban, egyházi és világi közösségekben. A tanulmányok több tudományterület megközelítésmódját, kutatási eredményeit integrálva jöttek létre. A kötet egészét Karácsony Sándor szellemisége járja át, sajátos mélyáramlatokkal kötve össze az egyes tanulmányokat. A tudományterületek közül képviselteti magát a pszichológia, a pszichiátria, a teológia, a kommunikációtudomány, a szociológia, a kulturális antropológia és a nyelvtudomány is.

A szerzők a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának, Hittudományi Karának és Tanítóképző Főiskolai Karának, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének, valamint a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemnek és a marosvásárhelyi Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemnek az oktatói és kutatói.

A kötet valamennyi tanulmánya az egyén, a család és a közösségek összefüggésrendszerét közelíti meg, ezzel kapcsolatban fogalmaz meg szempontokat, nyújt fogódzókat, támpontokat – Komlósi Piroska munkásságához kapcsolódva, életműve előtt tisztelegve.

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): ***Felelet a mondolatra.*** *Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Bogárdi Szabó István 60 éves lett, ezért kollégák és barátok egy tanulmánycsokorral köszöntik. A csokor sokszínűségét adja, hogy a szerzők a tudományos élet különböző szakterületeiről származnak, egybetartozását pedig az biztosítja, hogy az Ünnepelt magántanári dolgozatának (Mondolat) három nagy témaköréhez kapcsolódva egyfajta ráfeleléskén (Felelet a Mondolatra) fogalmaznak meg újabb továbbgondolásokat. Kifejezve ezzel mások jókívánságát is: Isten éltesse ad multos annos!

studia_caroliensa_2017.indd 449 2017.06.16. 14:19:37

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk: *Párhuzamok, történetek.* *Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről*

„Valamennyi nagy egzisztenciális témát, amit Heidegger a Lét és idoben elemez, s amelyekrol azt mondja, hogy a korábbi európai filozófia elhanyagolta oket, a regény négy évszázada (a regény európai reinkarnációjának négy százada) feltárta, felmutatta, megvilágította." (Kundera)

A regény kialakulásakor a különleges helyszínek és izgalmas kalandok mufaja volt, mára a modern európai kultúra tükrévé vált. A felbolydult, gyakran érthetetlennek tűnő elmúlt évtizedekben, évszázadokban leginkább a regény lett képessé az irodalom nyelvén elbeszélni azt a nehezen elmagyarázható világot, amiben olvasói élnek.

S mivel egyre érthetetlenebb a világ, a magyarázat is egyre bonyolultabbá válik. A regények is nehezen találnak szavakat.

A közép-európai regény kutatócsoport 2012 őszén a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatóiból alakult meg, hogy külső tagokkal kiegészülve a műfaj mai helyzetét és lehetoségeit vizsgálja. Mit mondhat a regény le nem zárt, ki nem beszélt történelmi-politikai korszakokról? Hogyan jeleníti meg a posztmodern nyelvszemléletének és stílusjegyeinek perspektívájából a tipikus közép-európai tematikákat, a diktatúrák, a levert forradalmak utáni mindennapok szomorúságát és tragédiáját és a folyamatos újrakezdések reményét és iróniáját?

Ebben a kötetben a kutatócsoport első konferenciájának előadásait olvashatja a tisztelt olvasó: az orosz, német, osztrák, lengyel, szlovén, cseh, román, magyar regényekről írt értelmezések a művek tágabb európai beágyazottságát is igyekeznek felmutatni.

studia_caroliensa_2017.indd 450 2017.06.16. 14:19:37

Makkai Béla, Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla; Schwarczwölder Ádám (szerk.): ***Natio Est Semper*** *(Gergely András ünnepi kötet)*

Gergely András professzor, az MTA doktora a 19. századi magyar és egyetemes történelem kiemelkedo kutatója 2016-ban lett 70 éves. Gazdag életpálya áll mögötte, amelyben az egyetemi oktatás (ELTE, Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem) jól megfér a politikai (MDF) és diplomáciai szerepvállalással (nagykövet a Dél-afrikai Köztársaságban, majd Hollandiában), s egyéb szakmai megbizatásokkal (OTKA, a KRE történettudományi doktori iskolájának volt vezetője, kutatócsoport vezető a Veritas Történetkutató Intézetben).

Széchenyi-kutatóként vált ismertté, de tanítványai leginkább a magyar reformkor időszakának és az 1848-as „világforradalomnak" szentelt műveit forgatják, s nemcsak intellektusát, de elegáns humorát is nagyra értékelik.

Az ünnepelt munkássága az említetteken túl felöleli a 19. századi hazai és közép-európai politika- és eszmetörténet, a történetfilozófia, historiográfia és a történeti kutatás módszertanának kérdésköreit, de sokágú érdeklődésének megfeleloen személyét a magyar irodalomtörténet-írás is számon tartja.

Az évforduló alkalmából pályatársai, kollégái és tanítványai félszáz tanulmánnyal köszöntik, amelyek kijelölik hazánk 18–20. századi történelmének főbb vonulatait. Emellett a kötetben egy életútinterjú is olvasható.

Nemzet és reform – talán e két fogalom összegzi leginkább Gergely András kutatói és közéleti krédóját, amelyre kötetünk címe is reflektálni kíván: a nemzetet mindig meg kell újítani.

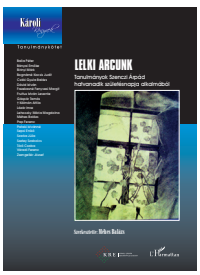

studia_caroliensa_2017.indd 451 2017.06.16. 14:19:38

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): ***A szél fúj ahová akar.*** *NTP hallgatói kiválóság kötet*

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara az Emberi Erőforrások Minisztériumának Nemzeti Tehetség Programja támogatásával 2016 májusában rendezte meg „A szél fúj, ahová akar" elnevezésű tehetségnapot és a hozzá kapcsolódó programot. Karunk sokadik éve tart különféle szakmai rendezvényeket a Nemzeti Tehetség Program pályázatainak jóvoltából: 2012 augusztusában „Lélektöredékek" címmel balatonfüredi szakmai nyári tábort, 2013 szeptemberében a fehérvárcsurgói Károlyi-kastélyban „Hagyományok átértelmezése és aktualizálása: Wagner Ringje" címen interdiszciplináris szimpóziumot rendeztünk, 2014 tavaszán pedig kari szintű demonstrátori pályázatot bonyolítottunk le. A műhelytalálkozókat és vendégoktatói előadásokat is felölelő, 2016-os budapesti rendezvénysorozat öt alprogramból állt, és keretében nyolc tanszék, illetve intézet közel ötven tehetséges hallgatója mutatta be mentoroktatói támogatással készített kutatását. Az így készült dolgozatokból válogattuk ezt a tanulmánykötetet.

Méhes Balázs (szerk.): ***Lelki arcunk*** *(Szenczi ünnepi kötet)*

Karácsony Sándor (1891–1952) 1937-ben jelentette meg A mai ifjúság lelki arca című írását, mert hitte és vallotta, hogy kora ifjúságának van lelki arca is. A jövőnk attól függ, hogy a mindenkori ifjúság lelki arcának formálásáért mit teszünk. A jelen kötettel Szenczi Árpád dékánt, főiskolai tanárt, pedagógust és a pedagógiai tudományok doktorát köszöntjük, aki önmagát Karácsony Sándor tanítványaként értelmezi. Szenczi Árpád az 1980-as években egzisztenciálisan megtapasztalta a református pedagógiai örökség sorsfordító erejét, hiszen több évtizednyi kényszerszünet után újból életre kelt a nagykorösi református tanítóképző. Ekkor megannyi harc és küzdelem között kellett a semmiből felsooktatási intézményt, majd református egyetemet alapítani és működtetni. Szenczi Árpád a most is közöttünk lévő alapítók egyike. A lelki arc felvállalása nélkül ez a vakmerő vállalkozás nem sikerült volna. Az 1839-es, 1855-ös alapítási esztendők közeli évfordulói, a nagykőrösi képző 1990-es újraindulásának és a Károli Gáspár Református Egyetem 1993-as létrejöttének közelmúltbeli ünnepségei is ebben erősítettek meg. A szerkesztői felkérésre született tanulmányokat Egyetemünk jelenlegi vezetői, Szenczi Árpád munkatársai és tanítványai írták, és keresztyén-református lelki arcunk megannyi szép vonását mutatják fel a legszélesebb tudományos palettán mozogva. A tanulmánykötettel és annak címével tisztelgünk a százhuszonöt esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendős Szenczi Árpád előtt.

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): ***Kortárs Japanológia II.***
A Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó Kortárs Japanológia című sorozatának második kötetét tartja kezében az olvasó. A japán nyelv és kultúra iránti érdeklődés nem új keletű Magyarországon, változó tartalommal és irányultsággal, immár több mint száz éves múltra tekint vissza. A kötet tanúsítja, hogy a kezdetben kis létszámú, mára örvendetesen egyre inkább bővülő szakmai közösségnek köszönhetően, milyen nagy fejlődésen ment keresztül a kezdetektől napjainkig a japán nyelv és kultúra oktatása hazánkban, egyfelől a japán nyelvet tanulók számának növekedése tekintetében, másrészt az oktatás szakmai hátterét tekintve, az oktatás minden szintjén. A Japán Alapítvány SacuraCore Projectje keretében, a Károli Gáspár Református Egyetem Japanológia Tanszékének szerkesztésében készült kötet az első olyan összeállítás, amely széles körképet nyújt a hazai japánnyelv-oktatás történetéről, a japán nyelvkönyvek egyre gazdagabb és színvonalasabb kínálatáról, a Japán Alapítvány Budapesti Irodájának és a Magyarországi Japánnyelv-Oktatók Társaságának a japánnyelv-oktatás területén végzett tevékenységéről, a japánnyelv oktatásával kapcsolatos kutatási eredményekről.

studia_caroliensa_2017.indd 453 2017.06.16. 14:19:39

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.): ***Vállalati kommunikációmenedzsment***

A tanulmánykötetet lapozgatva, az Olvasó a szervezeti kommunikáció számos izgalmas aspektusába kap betekintést, illetve számos kommunikációs területen bővítheti, mélyítheti már meglévő ismereteit. A tanulmánykötet olyan univerzálisan értelmezhető, aktuális témakörök révén szemlélteti az akadémiai és a gyakorlati tevékenység szoros összhangját, egymásra utaltságát, mint a szervezeti válságok, változtatások, a tanulás, tudás, tehetség menedzselésével együtt járó kommunikációs feladatok, a kis- és középvállalatok kommunikációja, a globális és a lokális szempontok megjelenése és szerepe a szervezeti kommunikációban. Az általános mellett megismerkedhetünk az egyes iparágak, tevékenységi területek speciális kommunikációs kihívásaival is. Aktualitásuk miatt a duális képzés indukálta kommunikációmenedzsment kérdések is helyt kapnak a kötetben. A könyv – a témakörök sokrétűségének és a megközelítési módok sokféleségének köszönhetően – több célcsoport igényeinek kielégítésére alkalmas. A gyakorló szakemberek olyan területeken kaphatnak segítséget, a leendő diplomások tanulmányaik során olyan menedzsment területeken készülhetnek fel a gyakorlati életben rájuk váró kommunikációs feladatokra, amelyek a 21. századi szervezetek mindennapjait jellemzik. Meleg szívvel ajánlom a tanulmánykötet írásait mind a felsooktatási intézmények hallgatóinak, illetve oktatóinak, mind a gyakorlati szakembereknek. A tanulmánykötet Szerkesztőinek és számos szerzőjének eddigi munkásságát ismerve, hasznos olvasmányt vehetnek a kezükbe az Érdeklődők. (Dobrai Katalin)

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

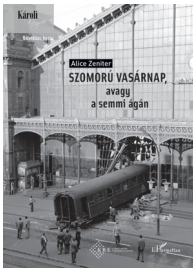

Giovanni Pico della Mirandola: ***Benivieni neoplatonista versének kommentárja***
(Fordította: Imregh Monika)

Giovanni Pico della Mirandola (1463–94) kommentárja barátja, Girolamo Benivieni neoplatonista ihletésű Dal a szerelemről című költeményéhez egy egymásra épülő sorozat egyik láncszeme, egy értelmezési spirál egyik állomása. A mű nem jelent meg Pico életében üldöztetése és a kiátkozással való fenyegetettsége miatt, Biago Bonaccorsi beszéli rá Benivienit, hogy járuljon hozzá halott barátja nevében is a kiadáshoz, 1519-ben, huszonöt évvel Pico halála után.

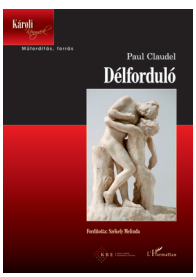
studia_caroliensa_2017.indd 454 2017.06.16. 14:19:39

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán*
Alice Zeniter fiatal francia regényíró, drámaíró és dramaturg első magyarul megjelent regényét tartja kezében az olvasó. Alice Zeniter magyar témájú, Magyarországon, 2010–2011-ben írott *Sombre Dimanche* (Szomorú vasárnap) c. regénye elnyerte a tehetséges fiatal írónőknek járó Closerie des Lilas-díj, a Nevers város díja és a Prix du livre Inter – a francia közszolgálati rádió díja – után az *Express* című folyóirat olvasóinak díját.

**Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről*
(Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)**
Szent Ágoston kegyelem-, illetve predestinációtanának megértéséhez alapvető fontosságúak a jelen kötetben található késői tanulmányok. A *De correptione et gratia,* a *De natura et gratia* és a *De praedestinatione sanctorum* címen ismert szövegek azonban nem pusztán önmagukban érdekesek, hiszen nemcsak a hippói püspök kegyelemtanába engednek bepillantást, hanem feltárják antropológiai álláspontjának alapvető vonásait is, és segítségükkel nemcsak Ágoston, hanem késői ellenfele, Pelagius, illetve egyes korabeli szerzetesi közösségek gondolkodását is megismerhetjük. A szövegek így páratlanul értékes forrásul szolgálnak az Ágoston-korabeli nyugati egyház teológiai vitáit illetően. Mindezek mellett az értekezésekben tárgyalt problémák és kérdések ágostoni feltárása és rájuk adott válaszai több évszádon át hatottak és hatnak ma.

**Paul Claudel: Délforduló
(Fordította: Székely Melinda)**
„A színházi szöveget csak akkor tekintjük értékesnek, ha váratlan és – szó szerint – játszhatatlan. A színmű rejtély, amelyet a színháznak meg kell fejtenie. Ebbe néha sok időt fektet. Az elején senki sem tudta, hogyan játssza Claudelt vagy Csehovot, de a színházat, a színészi játékot éppen az változtatja meg, ha a lehetetlent kell eljátszania; a színművészet határozott változásai tehát a drámaköltővel kezdődnek; magányossága, tapasztalatlansága, még a felelőtlensége is fölöttébb becses nekünk. Mi dolgunk az avatott szerzővel, aki előírja a fényeffekteket és a színpad lejtését? A költő viszont nem tud semmit, nem ír elő semmit, az eljátszás a művészek dolga. Így lesz a homályosnak hitt Claudel idővel érthető, a lagymatagnak tartott Csehov eleven és tömör. A színművészet fordítás kérdése: a modell nehézsége, homályossága a fordítótól nyelvi, a színésztől testi és hangi leleményességet követel." (Antoine Vitez: *L'Art du théâtre,* 1985)

studia_caroliensa_2017.indd 455 2017.06.16. 14:19:39

Landauer Attila: ***A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)***

A Kárpát-medencei cigány népesség korai történetét kutatva a szerzők legtöbbjének figyelmét hagyományosan elkerülni látszik a különböző egykori cigány csoportok, kisközösségek és a térség történelmi egyházai közötti érintkezések problémaköre. A témát övező kutatói érdektelenség annak fényében különösen figyelemreméltó, hogy számos, elsődlegesen is az utóbbi száz-százötven évben nyomtatásban megjelent forrásközlések és tanulmányok sora tartalmaz a Kárpát-medence területén élt cigányok és a keresztyén egyházak, vallási közösségek közös történetére, kapcsolataik jellegére vonatkozó adatokat, már a tizenhatodik századtól kezdődően. Olyan adatokat, amelyek szakszerű értelmezéssel nem egyszerűen társadalom- vagy kultúrtörténeti érdekességeket jelentenének, hanem értékes ismeretekkel gazdagíthatnák mind az egyházaink, mind a cigány népesség történetére és egykori helyzetére vonatkozó ismereteinket. Az eredetileg oktatási háttéranyagnak szánt szöveggyűjtemény elsődleges célja a hazai cigány népesség és a történelmi egyházak közös történetére irányuló további kutatások ösztönzése.

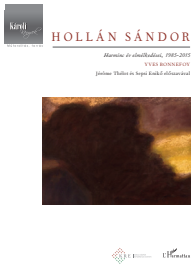

Hadewijch (ford. Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa): ***Dalok***

Hadewijch a 13. században élt, valószínűleg Antwerpen környékén. Egy misztikus női kör – begina-közösség – mestere volt. A beginák egy 12. századi, Németalföldön indult női vallásos mozgalom tagjai voltak, közösségekben éltek, de nem köteleződtek el örök fogadalommal az apostoli életre. Hadewijch tanítványai, követői számára jegyezte le látomásait, leveleit és verseit. Nemesi származású nő lehetett, anyanyelvén írt, jól tudott latinul és franciául, és behatóan ismerte kora irodalmát és zenéjét. Ő a holland/flamand nyelvű irodalom első név szerint ismert szerzője.

Szerelemmisztikus költészetével új műfajt teremtett. Verseit a kor népszerű dallamaira írta, ezért daloknak nevezhetjük őket, bár arról nincs adatunk, hogy vajon elhangzottak-e, s ha igen, milyen formában. Magyar fordításban már minden prózai műve megjelent A lélek nyelvén címmel, most összes dalát adjuk közre, nyersfordításban és formahű fordításban is. A kötetben az eredeti középholland szöveget és az eddig felkutatott dallamokat is közzétesszük. A formahű fordításoknak köszönhetően a dalok magyarul is énekelhetők.

studia_caroliensa_2017.indd 456 2017.06.16. 14:19:39

Yves Bonnefoy: ***Hollán Sándor: Harminc év elmélkedései, 1985–2015***

Hollán Sándor 1933-tól, a születésétől fogva nagyjából a háború végéig szép vidéki kúriákon élt Magyarországon: a neopalladiánus épületfront előtt a félig elhanyagolt park, a nagy, csendbe burkolózó termek, a padlás, a csűr, a fákon túl a kút, esténként a békák véget nem érő kuruttyolása és a távolban, a nádason túl a nagy tó. Szerette ezt a dimenziót, a változatlanul telő, egyforma napokat, a megállni látszó időt, a „csodálatos" unalmat, ahogy ő maga fogalmaz később, amikor visszatekint a gyermekkori emlékeire. Rengeteget sétált az erdőben, ahol érezte a fák, a vadak álmát őrző bokrok, a lombok között előtűnő ég rokonságát. Egyszerű, ám felemelő, boldog pillanatok, amelyeket néha beárnyékolt a létezés szorongása: jól példázza ezt a kettősséget gyermekkorának sokszor idézett, talán legmaradandóbb emléke. Három-négy éves lehetett, írja a műveinek kiadását kísérő jegyzetek egyikében, amikor egy késő délután a park egyik platánfájának ágára akasztott hintán hintázott. De olyan erősen lökték a hintát, mindig magasabbra, hogy rémülten kiabálni kezdett, és csak akkor csitult le, amikor elvitték megnézni, „hogy megy le a nap". És ahogy a naplementét nézte, hatalmas béke szállta meg. (…)

Hollán a maga módján ikonfestő. Azt keresi, milyen úton újulhat meg a képben a transzcendenciához – ha úgy tetszik: az immanenciához – való viszonyunk a képtelenül tehetetlen szavakon túl. A formáknak azt a csendjét keresi, amelyben egy napon ismét vállunkra teheti meditáló kezét az átlényegült látszat. (Yves Bonnefoy)

studia_caroliensa_2017.indd 457 2017.06.16. 14:19:40

Vassányi Miklós: *Szellemhívók, áldozárok*

A Szellemhívók és áldozárok kötetcím az amerikai őslakos vallások két fontos jelenségét nevezi meg. A szellemhívó szó az inuit (eszkimó) angekok, dán andemaner kifejezés pontos fordítása, régi magyar áldozár („áldozópap") szavunk pedig itt az azték és inka vallási specialistára utal. A kötet ennek megfelelően tagolódik három – egy inuit, egy azték és egy inka – vallástörténeti részre. Az egyes részeket forrástani tanulmányok vezetik be, melyek történeti-filológiai módszerrel ismertetik meg az olvasót a legfontosabb vallástörténeti forrásszövegekkel. A forrástani bevezetést minden részben számos rövidebb-hosszabb szemelvény követi a leírt forrásokból. Az inuit rész kitüntetett témája a sámánság, de nem egy, részben igen korai szöveg szól a segítő szellem (tornak), a taburendszer vagy a Tengeri Állatok Úrnője vallási képzetéről. Az azték rész témája különösen az emberáldozat, de helyet kap ezenkívül az azték panteon, az ünnepi naptár és a népi kozmogónia is. Az inka rész főtémája a capac hocha nevű gyermekáldozat, de szinte ugyanekkora hangsúllyal szerepel a guaca („istenszobor vagy természetfeletti hatóerővel rendelkező természeti tárgy") képzete is. A források látni engedik a keresztény misszionáriusok küzdelmét is az őslakos vallási hiedelemvilággal. Miután kevés kivétellel minden fordítás az eredeti nyelvből készült, és a kötetet történeti-filológiai jegyzetapparátus, valamint részletes bibliográfia kíséri, ezért a Szellemhívók és áldozárok alkalmas segédeszköz lehet vallástudományi – kisebb mértékben amerikai egyháztörténeti és arktikus felfedezéstörténeti – témakörök főiskolai, egyetemi oktatásához is.

A szerző filológus, filozófus, történész, a Károli Gáspár Református Egyetem Szabadbölcsészet Tanszékének oktatója.

Rauni Magga Lukkari – Inger-Mari Aikio-Arianaick (ford. Domokos Johanna, Németh Petra): *Örökanyák – Világlányok*

Rauni Magga Lukkari és Inger-Mari Aikio számi nyelvű költőnők bensőségesen térképezik fel női és férfi szerelmi viszonyok világait. Ez, a felmenő és követő generációkra is érzékeny kettős lírai kötet háborús emlékek, válások, kultúrsokk és családi viszályok alól feloldóan olyan középpontból szólal meg, melyben sor kerülhet egymás szeretetteli elengedésének és befogadásának ritualéjára. A kihalás által veszélyeztetett északi számi nyelven írt kötetek jelen fordításai az eleddig többségében férfi szerzőknek hangot adó magyar fordításirodalmat a kortárs női számi líra nagyjaival gazdagítja.

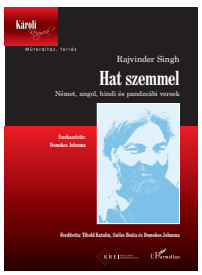

studia_caroliensa_2017.indd 458 2017.06.16. 14:19:40

Dávid Gyula: ***Angol fogalmi idióma szótár***
A Fogalmi Idióma Szótár teljesen szakít ez összes eddigi idióma szótár gyakorlatával. Nem A-Z rendezési elv alapján tárgyalja a mintegy 4,500 angol idiómát, hanem fogalmak szerint csoportosítja azokat. Ráadásul a fogalmi elrendezés további lehetoséget kínál arra, hogy metafora-metonímia csoportokba sorolja az idiómákat. Mindez jóval túlmutat a gépies osztályozáson, hiszen minden egyes metafora, metonímia feltárja a nyelv szerteágazó, ám logikusan felépülő gondolati rendszerét. Megvilágítja azt, hogyan bővíthetjük a fizikai környezetünk által nyújtott forrástartományt elvont fogalmak kifejezésére. Mindez azt jelenti, hogy a szótár által kínált fogalmi rendszer egy másik alappillérét a metaforák és metonímiák adják, amelyek egyrészt tisztább áttekinthetőséget kínálnak a pusztán fogalmi-alapú rendszerhez képest, és egyidejűleg átfedéseket mutatnak a fogalmak felépítettségét illetően, hiszen más-más fogalmak egyaránt kifejezhetok például irányultság-alapú (pl. FEL-LE) metaforákkal (a 'siker' és 'boldogság' egyaránt FEL) vagy például BODY PART STANDS FOR CONTROL metonímiákkal.

A fentiekből kitűnik, hogy maguk az idiómák jelentik a harmadik szintet, amely a legfelső fogalmi és az annak alapjául szolgáló metafora-metonímia szint alá rendezi az idiómákat.

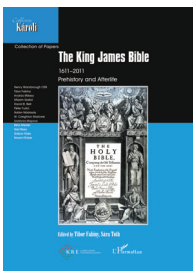

Domokos Johanna (szerk.): ***Rajvinder Singh: Hat szemmel***
Rajvinder Singh Berlinben élő, többnyire németül, de angol, pandzsábi, urdu és hindi nyelven is író költő, kulturális közvetítő, szinkrontolmács. Az utóbbi évtizedekben jelentős szerepet töltött be a német és nemzetközi kulturális és irodalmi élet horizontjának alakításában. Eleddig tizenhárom kötete, több mint félszáz kulturális dialógusról szóló írása jelent meg, számos német és indiai irodalmi díjjal tüntették ki. A magyar fordításkötet címe Frank-Walter Steinmeier német államfő által is gyakran idézett metaforájára utal, melynek Rajvinder Singh költészete valódi megtestesítője.

COLLECTION KÁROLI, L'HARMATTAN HONGRIE

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.): ***Contempler l'infini***

Le recueil d'études Contempler l'infini invite le lecteur à étudier la fonction de l'acte contemplatif dans son rapport à l'espace et au temps, en s'interrogeant notamment sur la valeur et la portée épistémiques de cet acte (d'un point de vue mathématique, philosophique, phénoménologique, esthétique, artistique, linguistique et poétique) lorsqu'il se détermine en relation à une réalité représentée comme « infinie » (Dieu, âme, cosmos, etc.). Ce livre est conçu dans un contexte éminemment interdisciplinaire, l'objectif étant de comprendre comment cette articulation subtile des deux concepts peut être abordée selon des méthodologies et des lexiques très différents mais bien souvent complémentaires sur le plan épistémologique. Le recueil regroupe les études et les réflexions des chercheurs français et hongrois de différentes spécialités (mathématiques, philosophie, esthétique, phénoménologie, théologie, linguistique et littérature).

Fabiny Tibor, Tóth Sára (ed.): ***King James Bible***

The King James Bible, sometimes called the King James Version or the Authorized Version, has been a sacred and cultural icon of the English-speaking world since it was first published in 1611. In September 2011, together with The Hungarian Bible Society, the Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary hosted an international conference entitled The King James Bible (1611–2011) – Prehistory and Afterlife to mark the 400th anniversary of the publication of this monumental work, one of the most influential books ever published in English. Our university was named after the Calvinist pastor Gáspár Károli (ca 1529–1591), who is considered the author of the first complete translation of the Bible into Hungarian (1590). The Károli Bible has played a similarly iconic role for Hungarians as the King James Bible has for the British. The organizers of the conference called for papers concerning both the "prehistory" and the "afterlife" of the King James Bible. The selection of the papers offered here represents a treasure trove for biblical scholars, theologians, linguists, and students of English literature and cultural studies.

studia_caroliensa_2017.indd 460 2017.06.16. 14:19:41

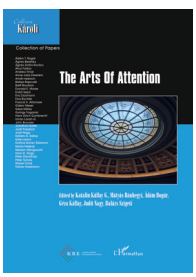

Kállay Katalin et al (eds.): ***This is just to Say***

The seemingly modest title of this volume is borrowed from William Carlos Williams' famous poem. Students majoring in English at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary usually get acquainted with Williams' text in the course "Introduction to Literary Studies".

Some frequently asked questions are: "What makes it a poem?" "Isn't it just something like a post-it note on a fridge?" "Wouldn't anybody be able to write such a text?" And a frequently given answer is: "Give it a try! Get personally involved! Discover the flavors of Williams' text, the personal pronouns, the rhythm, the word order and the vocabulary! It might make a decisive difference that the last word of the text is 'cold', not 'sweet', reminding the reader of the 'ice-box', offering a chilly touch to the relationship between the 'I' and the 'you'. And the word 'forgive' is an odd one out, much more emphatic than a simple 'sorry', indicating a major offense or sin…But isn't this an exaggeration? Can we talk about sin concerning the consumption of a fruit? – Well, if we think about Adam and Eve…"

And there are some students who indeed get personally involved and give it a try. They respond to literature, either in verse, or in prose, sometimes through rewriting texts and sometimes in the traditional way, through literary analysis and research. This book testifies to the fact that they indeed have something to say.

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): ***Arts of Attention***

The volume is the final accomplishment of the international conference "The Arts of Attention," held at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between 11-14 September, 2013. Out of the several presentations, thirty-three have been re-written into essays. Clustering around five major themes, and written by academics, researchers and artists from Algeria, Austria, Belgium, Canada, Germany, Hungary, Poland, Slovenia, Sweden, Taiwan and the United States, these essays explore how literary texts encode the faculty of attention, and how theories of reading recognize, or underestimate the arts and techniques of attention.

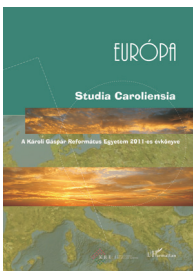
studia_caroliensa_2017.indd 461 2017.06.16. 14:19:42

Kurucz György (szerk.): ***Protestantism, Knowledge and the World of Science***

This volume contains a collection of papers aimed at revealing and investigating the various aspects of Protestantism throughout the centuries. Although several generations of theologians, historians, linguists, or even literary historians have sought to elucidate the complexity of Protestant ethos and its influence on social, spiritual, intellectual and economic processes in Europe, it still seems to be an intriguing task to deal with issues such as the role and development of different disciplines, the circulation of knowledge, including the changing practices of early modern and modern governance. Accordingly, Professor Balkenende of Erasmus University, the former Prime Minister of Holland, expresses his conviction in the foreword that 'Protestantism can be a source of inspiration even in the twenty-first century.'

STUDIA CAROLIENSIA – A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM ÉVKÖNYVE

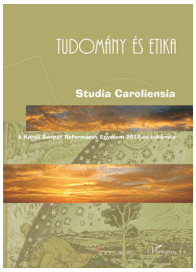

Sepsi Enikő (szerk.): ***Európa***

A Károli Gáspár Református Egyetem *Studia Caroliensia* folyóiratából évkönyvvé alakult első, bemutatkozó kötete. A 2011-es tematikus szám az európaiság köré épül. Az Egyetem oktatói a jog, a bölcsészettudományok, a teológia, valamint a pedagógiatörténet Európához kötődő vonatkozásait tárgyalják. A 2011. évi *Studia Caroliensia* évkönyv tudományos munkái olyan aktuális témákat érintenek, amelyek széles társadalmi érdeklődést váltanak ki. Ilyen például a magyar uniós elnökség gazdaságpolitikai tevékenysége, a halálbüntetés kérdésköre, a jogérvényesítés európai helyzete és a politikai manipuláció mint fordítástudományi jelenség. A jelen kötet ízelítőt nyújt továbbá napjaink liturgiai kutatásairól, valamint a magyar és európai matematikatanítás összefüggéseiről. A bölcsészettudományi írások többsége az interkulturalitás és identitáskeresés fogalomköréhez kapcsolódik, de kitérnek a modern és mai magyar irodalom európai vonatkozásaira is.

studia_caroliensa_2017.indd 462 2017.06.16. 14:19:42

Sepsi Enikő (szerk.): ***Tudomány és etika***

A 2012-es, második kötetben is változatlan az alapfilozófia, az Egyetem oktatóinak tudományos igényességű írásait évről évre egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosítva foglaljuk kötetbe. Mindemellett nem titkolt cél, hogy az évkönyvvel olyan hagyományt teremtsünk, amely szervesen illeszkedik a református kultúra évszázadokra visszavezethető értékteremtő attitűdjéhez. Az idei esztendő témájaként a tudomány és az etika kapcsolatát választottuk. Ezt részben az indokolta, hogy Egyetemünk olyan kiváló tudással rendelkező szakembereket kíván képezni, akik felelősséget éreznek tudományáguk fejlődési irányaiért, és alkalmazási területeiért. A témaválasztás másik oka, hogy a jövő nemzedékek oktatóiként, kutatókként bennünket is élénken foglalkoztat a 21. század fő kérdése: hogyan fejlődhet tovább úgy a tudomány, hogy közben az alapvető morális és életet támogató értékek határozzák meg? A *Studia Caroliensia* jelen kötetének szerzői az Egyetem valamennyi oktatási területének, azaz a jog-, a bölcsészet-, a hit- és a pedagógiatudományok aspektusából nézve keresik a lehetséges válaszokat. A jog és a morál összhangjáról, a kutatói etika problematikájáról, a globalizáció morális kihívásairól, a válásról szóló bibliai tanítások és a mai keresztény etika összefüggéseiről, az intézményes professzionális nevelés fő funkcióiról szóló írásokat olyan hívószavaknak tartjuk, amelyek a laikus érdeklődő számára is hasznos fogódzót nyújtanak.

studia_caroliensa_2017.indd 463 2017.06.16. 14:19:43

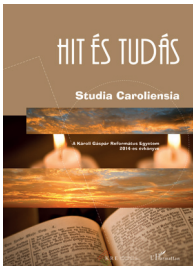

Enikő Sepsi, Péter Balla, Márton Csanády (eds.): ***Confessionality and University in the Modern World – 20th Anniversary of Károli University***

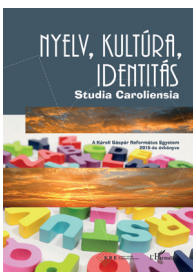
The purpose of the conference organised at and by Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between the 15th and the 17th of October 2013 was to discuss the basic theological principles that led to the foundation of Christian Universities in Hungary twenty years ago, after the collapse of Communism. The conference also intended to celebrate the founding of out university. The work has been organized in three panels: Christian Universities; Confessionality and Nation; Religiosity and Protestantism Today. Presenters of the first panel were asked to discuss the challenges and opportunities for Christian universities and to redefine a vision for their work and presence in the current postmodern, secular world. Representatives of both the Catholic and the Protestant Universities were requested to reflect upon their missions within the traditions of their respective European and North American Catholic and Protestant higher educational contexts. Professor Gottfried Adam, speaker of the second panel connected the topic of the first panel (education) to that of the second panel (Confession and Nation). The panel session on the third day entitled 'Religiosity and Protestantism Today' was opened by the former Prime Minister of the Netherlands, professor Jan-Peter Balkenende. This panel examined the change in the role of religion in international and Hungarian context. We hope this anniversary volume will launch other fruitful discussions and reflections on our respective specific institutional missions, engaged in a world where religious decline and unchurching is a tangible phenomenon.

studia_caroliensa_2017.indd 464 2017.06.16. 14:19:43

Sepsi Enikő, Deres Kornélia (szerk.): ***Hit és tudás***
A negyedik, 2014-es évkönyv központi témájául a szerkesztőbizottság a „Hit és tudás" mottót választotta. A címválasztás indoka, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogyan egyeztethető össze a keresztény hit a tudományos módszertannal, a tudományos gondolkozás által megkívánt szabadsággal és előfeltételmentességgel, hogyan alakul az egyes tudományágak képviselőinek felelőssége a spiritualitás és a doktrína etikai relációjában, illetve milyen mozgósító erőt jelenthet a hit a „tiszta" tudományosság számára. A kérdés egyébiránt történetileg is megközelíthető: hogyan került tudatosan vagy tudattalanul ellentétbe vagy éppen összhangba hit és tudás a legkülönbözőbb tudományágak képviselőinél? Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai változatos irányokból vizsgálják a fenti kérdésköröket, s gondolkodtatnak el így a hit és a tudás árnyalt, reménnyel és ellentmondással teli, sokszínű kapcsolatáról.

Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Czeglédy Anita, Szummer Csaba (szerk.): ***Nyelv, kultúra, identitás***
A Károli Gáspár Református Egyetem 2015. évi évkönyvének címét a Nyelv, kultúra, identitás hívószavak adják, amelyek külön-külön és együttesen is értelmezhetőek. A témaválasztás indoka, hogy az egyetemünkön oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazódtak rendkívül időszerű kérdések azzal kapcsolatban, hogy e három terület miképpen működik közre az egyén és a közösség önmeghatározásában és önértelmezésében. A nyelv, a kultúra és az identitás dinamikus kapcsolatrendszerét több szempontból is tanulmányoztuk, hiszen a filozófiai, lélektani, társadalmi vagy kulturális folyamatokban betöltött szerepük értelmezésében és értékelésében a társadalom- vagy hittudományi megközelítések mellett a bölcsészettudományi kutatások is figyelemre méltó eredményekre vezettek.

Az évkönyv a címben jelzett fogalomhármas kortárs megközelítéseit kínálja az irodalomtudomány és a művelődéstörténet, a nyelvtudomány, a teológia, a pszichológia és a pedagógia, valamint a jogtudomány területein. A kötet egy idegen nyelvű tanulmányokat összegyűjtő fejezettel zárul, amely a nemzetközi kutatásokhoz közvetlenebbül kapcsolódik. Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai tehát változatos nézőpontok, tudományterületek és nyelvek hálózataként mutatják fel a kultúra, a nyelv és az identitás inspiráló találkozásait.

studia_caroliensa_2017.indd 465 2017.06.16. 14:19:43